

MINISTERUL CULTURII ȘI CULTELOR
MUZEUL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

ANGUSTIA

7

ARHEOLOGIE

Editura ANGUSTIA
Sf. Gheorghe
2002

ANGUSTIA 7, 2002

ARHEOLOGIE

Editura ANGUSTIA
Sfântu Gheorghe
2002

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :
Valeriu Căvruc

Secretar de redacție:
Ivan Suci

Culegere text și prelucrare imagini:
Ivan Suci
Marius Dănilă
Dan Lucian Buzea
Bartha István

Corectura:
Liliana Lazea
Ivan Suci
Mirela Cotruță

Orice corespondență se va adresa:
Please send any mail to the following address:

MUZEUL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

Piața Libertății nr. 4
4000, Sf. Gheorghe, jud. Covasna
Telefon/Fax: 0267/314139
E-mail: mcr@planet.ro

ISBN: 973-85676-1-0

Angvstia 7, 2002

Cuprins – Table of Contents

GHEORGHE LAZAROVICI, CORINA IONESCU, LUCRETIA GHERGHARI, Artefacte ceramice din neoliticul mijlociu în Transilvania: Cultura CCTLNI din stațiunea Zau (Jud. Mureș) (<i>Mid-neolithic ceramic artifacts from Transylvania, Romania: Zau archaeological site Mureș County</i>)	7
GHEORGHE LAZAROVICI, VALERIU CAVRUC, SABIN ADRIAN LUCA, DAN BUZEA, COSMIN SUCIU, Descoperirile eneolitice de la Păuleni. Campania 2001 (<i>The eneolithic discoveries from Păuleni. 2001 campaign</i>)	19
VALERIU CAVRUC, DAN LUCIAN BUZEA, Noi cercetări privind epoca bronzului în așezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anii 2001–2002. Raport preliminar <i>New Research Concerning the Bronze Age in the Păuleni (Ciomortan) Settlement. 2001–2002 Campaigns. Preliminary Report</i>	41
VALERIU CAVRUC, Noi considerații privind grupul Ciomortan (<i>Few Ideas about the Ciomortan Group</i>)	89
LARISA I. KRUSĚLNICKA, Un nou sit din epoca bronzului timpuriu în Ucraina Subcarpatică (<i>Ein Neue Frubronzezeitliche Siedlung in Subkarpatische Ukraine</i>)	99
CORNELIU BELDIMAN, Vărfuri de săgeți din materii dure animale în așezarea aparținând culturii Noua de la Zoltan, Jud. Covasna (<i>Pointes de flèches en matières dures animales découvertes dans le site de la civilization de Noua de Zoltan Dép. de Covasna, Roumanie</i>)	115
GEORGETA EL SUSI, Cercetări arheozoologice în așezarea de epoca bronzului (Cultura Noua) de la Zoltan, jud. Covasna (<i>Archaeozoological researches in the Late Bronze Age settlement (Noua culture) from Zoltan (Covasna district)</i>)	153
SZÉKELY ZSOLT, Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului târziu de la Cernat, jud. Covasna (<i>New Archaeological Discoveries from the Last Bronze Age from Cernat, Covasna County</i>)	175
DAN BUZEA, Șantierul arheologic de salvare Olteni „Cariera de nisip”, în anul 2000 (<i>Rescue excavations Olteni "Sand Quarry", in 2000</i>)	183
VIORICA CRIȘAN, Piese de bronz inedite din câmpia Transilvaniei (<i>Bronze pieces discovered in the Transylvanian Plain</i>)	227
NICOLAUS BOROFFKA, Mormântul hallstadian de la Batoș, jud. Mureș (<i>The Hallstatt grave from Batoș, Mureș County</i>) (<i>Гальштатское погребение из Батощ, уезд Муреш</i>)	233
VALERIU SÂRBU, Tezaurele prinților geți (<i>Les trésors des princes getes</i>)	241
CRISTINA POPESCU, Ateliere de olari în estul Transilvaniei sec. III î.Chr. - sec I d.Chr. (<i>Pottery workshops from eastern Transylvania in the IIIrd - Ist centuries BC</i>)	267

ALEXANDRU POPA, Some considerations about stone building in Barbaricum during the Late Roman period (<i>Considerații privind construcțiile de piatră din Barbaricum în Epoca Romană Târzie</i>)	271
CORINA IONESCU, LUCREȚIA GHERGARI, Identificarea gemologică a componentelor unui șirag de mărgelă din secolele V-VI descoperit în zona Cordoș (municipiul Cluj-Napoca, România) (<i>The gemmological identification of a Vth-VIth centuries necklace found in the Cordoș area (the city of Cluj-Napoca, Romania)</i>)	295
DOINA CIOBANU, Probleme generale privind exploatarea sării în spațiul carpato-dunărean în mileniul I (<i>General issues concerning the salt mine in the Carpathian-Danube area in the 1st millenium</i>)	303
ALEXANDRA COMȘA, Date antropologice ale scheletelor din mormintele feudale descoperite la Grădiștea Coslogeni (jud. Călărași) (<i>Anthropological data regarding the skeleton in medieval burials Discovered at Grădiștea Coslogeni</i>)	311
DANIELA MARCU ISTRATE, ANGEL ISTRATE, Biserica ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” din Târgu Secuiesc. Cercetări arheologice (<i>The Orthodox Church "The Assumption of the Virgin" from Târgu-Secuiesc Archaeological study</i>)	321
ISTVAN ZSOLT JANOVITS, Cercetări arheologice din sud-estul Transilvaniei între anii 1997-2001 (<i>Archaeological research in the south-eastern Transylvania, between 1997 and 2001</i>)	343
CORINA IONESCU, LUCREȚIA GHERGARI, Metodologii de recoltare a eșantioanelor și probelor mineralogice, petrografice și pedologice, din siturile arheologice (<i>Samples and Patterns Methodologies for the Mineralogical, Pedological and Petrographical Processing from the Archaeological Sites</i>)	351
RECENZII	
CAROL KACSÓ, Skarby ze starszej i oerodkowej epoki brązu na ziemiach polskich (<i>Hortfunde der älteren und mittleren Bronzezeit auf den polnischen Gebieten</i>), de Wojciech Blajer	355
ALEXANDRU POPA, The Goths (The Peoples of Europe), de Peter Headers	359
CRONICA	
IVAN LEZUH, IVAN CERNIAKOV, 150 ani de la nașterea lui Ion Suruceanu (<i>150 Years from Ion Suruceanu's Birth</i>)	365
VALERIU CAVRUC, DAN BUZEA, Cronica activității în domeniul arheologiei pe anii 2000-2001	369

ARTEFACTE CERAMICE DIN NEOLITICUL MIJLOCIU ÎN TRANSILVANIA: CULTURA CCTLNI DIN STAȚIUNEA ZAU (JUD. MUREȘ)

CONSIDERAȚII ARHEOLOGICE

1.1. Localizarea.

Localitatea Zau se află la 30 km NV de Târgu Mureș, în zona centrală a Câmpiei Transilvaniei (Fig. 1). Stațiunea neolitică este situată la marginea unei pante, pe terasa mijlocie a pârâului Tău, extinzându-se de-a lungul terasei pe cca 500 m. Locuirea s-a răspândit ulterior pe pantele dealului, în diferite perioade din evoluția acestei civilizații. Grosimea stratului de cultură presupune fortificarea stațiunii centrale cel puțin cu o palisadă.

1.2. Date despre stațiune.

Stațiunea a fost descoperită de Valeriu Lazăr în anul 1977 și a fost sondată de către Valeriu Lazăr și Mihai Grozav¹. Săpăturile au fost reluate sub conducerea lui Gh. Lazarovici, Z. Maxim și V. Lazăr în 1995². Săpături de mai mare amploare încep în anul 1996, deschizându-se cu această ocazie o suprafață de 10 x 8 m, depunerile coborând până la 3,40 m iar complexele la 5,2 m. Stațiunea are mai multe zone de locuire marcate A (*La Grădiniță*) și B (*La Bufet*)³, cu o stratigrafie verticală și orizontală care se completează reciproc (S1/1980 de 10 x 1,5 m; S1/1982 de 10 x 1,5 m; S1-3/1995; Lazăr 1977; 1980; 1981; 1995, p. 283-285).

Stratul de cultură (de la adâncimea de 3,40 m) prezintă depuneri din epoca neolitică mijlocie și aparține complexului cultural Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod (CCTLNI). După o etapă de trecere la neoliticul târziu (cultura Petrești, grup Foeni; de la -2,30 la -2,95 m, vezi FL. DRAȘOVEAN, 1996⁴), urmează materiale din epoca eneolitică timpurie (cultura Petrești, fazele A și început de AB; de la -2,05 la -1,60 m), din perioada de tranziție spre epoca bronzului și din bronzul timpuriu. Succesiunea se încheie cu materiale din epoca fierului (Hallstatt B) și perioada feudală (tabelul 1). Formarea complexului cultural CCTLNI începe la finele neoliticului timpuriu (=Gura Baciului IV) și se încheie în neoliticul târziu, odată cu grupul Iclod. Cercetările de la Zau, campania anului 1996, au oferit cele mai deosebite rezultate pentru stratigrafia, evoluția și cronologia relativă a acestei civilizații – cea mai importantă

din neoliticul mijlociu din Transilvania de centru și nord. Analiza complexă a ceramicii descoperite aici oferă o bază pentru cunoașterea stadiului tehnologic atins de civilizațiile respective, ca și pentru marcarea evoluției calitative și cantitative a ceramicii.

1.3. Centrul de olărit

Stațiunea se caracterizează prin bogăția artefactelor ceramice pictate (Pl. I, Fig. 1), reprezentând cca 20-30% din totalul ceramicii, ceea ce presupune existența unui centru de olărit. În plus, în vecinătatea unor locuințe s-au descoperit gropi cu o argilă foarte fină, din care, probabil erau confecționate unele vase sau cu care se picta. Experiențele arheologilor, realizate cu mijloace rudimentare, au confirmat că această argilă poate fi utilizată la pictarea vaselor sau la confecționarea unor vase cu pastă fină.

1.4. Date despre săpătură.

Artefactele ceramice din săpătura de la Zau reprezintă unul dintre cele mai mari loturi de artefacte ceramice din Transilvania prelucrate în întregime și înregistrate pe calculator. Situația prezentată în continuare reflectă dinamismul de locuire în cei 3,50 m de stratigrafie și aproape 4,2 m de depuneri.

Din cele 13.864 de obiecte descoperite aici, 50,4% aparțin complexului CCTLNI. În tabelul 2 sunt redate tehnicile de netezire a suprafeței vasului în diferite culturi sau faze. Tabelul 3 prezintă sintetic materialele în raport cu adâncimile la care au apărut. Nașterea culturii Petrești a avut loc treptat, prin asimilarea și transformarea unor elemente neolitice și neolitice târzii, ceea ce face dificilă separarea strictă a culturilor respective. Procentele mai ridicate de la adâncimea de -2 m reflectă încheierea procesului de naștere a culturii Petrești – faza A, la Zau.

În tabelul 4 sunt ordonate, în funcție de culoare, 3601 artefacte ceramice din cele peste 7000 aparținând complexului CCTLNI, neseparate în grupe (ex. grupul Iclod, elemente turdășene, elemente Foeni ș.a.). În tabel au fost adăugate și materiale din alte complexe, nereprezentate mai sus (cca. 30 %), a căror

apartenență culturală era discutabilă sau greu de atribuit cu siguranță, datorită caracteristicilor comune mai multor grupe (de exemplu: CCTLNI târziu, Iclod I, Turdaș, Foeni).

Din artefactele ceramice prezentate în tabelul 4, 1361 fragmente (37,8%) sunt de culoare brună și brun deschis, oglindind clar culorile de bază ale acestor două civilizații (CCTLNI și Petrești). Această categorie de ceramică este urmată de cea cărămizie (15,9%) și brun închisă (12,5%). Ceramicile de culoare neagră și neagră-cenușie reprezintă împreună 8,6%, fiind dificil de separat între ele în timpul săpăturilor din cauza depunerilor de carbonați.

Este necesară precizarea că în această stațiune se înregistrează o evoluție locală, sub influențe sudice, determinate de procese de migrație, marcate cu termenul de „*socul*” Vința C, ce conține materiale C1 caracteristice și grupului Turdaș⁵ precum și o a doua migrație, marcată de influențe sau elemente Foeni.

În tabelul 5 sunt prezentate principalele materiale CCTLNI și Petrești din perioada de formare a fazei timpurii, grupate în trei categorii de amestec, la ceramica uzuală. Codurile reprezintă: 2 - nisip fin, 6 - nisip și cioburi, Q - pietriș. Cele mai importante categorii de ceramică sunt redată cu caractere boldite (îngroșate).

Cataloagele utilizate pentru ceramica de la Zau sunt prezentate în tabelul 6.

1.5. Mostrele.

Pentru studiul mineralogic-geoarheologic au fost analizate 13 probe de ceramică (11 probe de culoare și 2 probe pentru amestec) aparținând complexului CCTLNI, respectiv grupului Zau-Cluj⁶ (neolitic dezvoltat). Probele au fost descrise standard (tabelul 7), după modelul din baza de date a neoliticului mijlociu, folosind coduri create pe materialele de la Cheile Turzii⁷, de la Cluj-Memorandiști sau Piața Unirii⁸ și de la Muzeul din Cluj (sub numele ICLN.db, Memorand.db sau C. Turzii.db)⁹.

Arheologic¹⁰, artefactele ceramice prelevate din stațiunea Zau se încadrează în categorii diferite, de la fină și semifină la grosieră, cu suprafața în general bine netezită, mai rar lustruită (tabel 7). Macroscopic, arderea este bună sau slabă, reducătoare sau oxidantă.

Mostrele de culoare.

Probelor 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 60 și 61 au fost descrise pe baza unui cod, în ordinea: categoria, culoarea exterioară și interioară, amestecul pastei, tratarea suprafeței, arderea

presupusă, codul din baza de date. Sublinierea (ex. A) reprezintă codul respectiv. Numărul din față redă numărul de ordine al probelor de analize pe ceramică.

Amestecul pastei.

La aceste mostre (probele 62 și 69) ordinea codurilor e identică cu cea utilizată la mostrele de culoare menționate mai sus.

STUDII MINERALOGICE ASUPRA CERAMICII

2.1. Caractere morfo-fiziografice ale ceramicii.

Analizele mineralogice, realizate în prima fază prin microscopie polarizantă de transmisie, pe secțiuni subțiri¹¹ și difractometrie de raze X¹² (GHERGARI 1998; GHERGARI 1999), au fost completate cu analize suplimentare de difractometrie cu raze X precum și cu studii de microscopie electronică cu baleiaj¹³, ceea ce a permis stabilirea caracterelor morfo-fiziografice și de compoziție fazală ale ceramicii (tabelul 8). Caracterul specific al acestei ceramici este conferit de lipsa resturilor vegetale, cu excepția probelor 60 și 62, în care s-au identificat resturi vegetale și polen (tabelul 8; Pl. II, Fig. 2).

Matricea (pasta) ceramicii este microcristalin-amorfă, sinterizată¹⁴, cu urme de vitrifiere¹⁵. În pastă sunt înglobate cristaloclaste¹⁶, litoclaste¹⁷, ceramoclaste¹⁸ și bioclaste¹⁹. Categoria granulometrică majoritară (48-73%) este cea lutitică (diametrul particulelor < 0,004 mm), categoriile silt (particule cu diametrul cuprins între 0,004 și 0,063 mm) și arenit (diametrul particulelor cuprins între 0,063 și 2 mm) având participare subordonată (Fig. 2; tabelul 8). Categoria granulometrică rudă (diametrul > 2 mm) lipsește.

Spectrul granulometric și tipul predominant al cristaloclastelor și litoclastelor din categoria arenitică (siliciclaste²⁰ și subordonat ceramoclaste) dovedesc că pentru toate probele s-a utilizat un amestec de argilă și degresant (nisip ± ceramoclaste).

Microtextura ceramicii este în general slab poroasă (pori primari), neomogenă, cu zone orientate și neorientate. Rezistența mecanică este relativ bună. Dispunerea mineralelor lamelare (mice și minerale argiloase) în interiorul ciobului ceramic se face în două moduri: a) paralel cu pereții ceramic (Pl. II, Fig. 3; Pl. III, Fig. 5; Pl. IV, Fig. 6), ceea ce presupune modelarea amestecului argilos prin presare-

lovire-netezire, și b) fără orientare preferențială (Pl. II, Fig. 2, Pl. III, Fig. 4) uneori cu schimbări evidente, pe spații mici, ale așezării lamelilor micacee (orientare cvasi-circulară) (Pl. IV, Fig. 7), ceea ce denotă modelarea unor suluri de ceramică pe o formă.

2.2. Compoziția mineralogică a ceramicii.

Ceramica de la Zau prezintă o compoziție mineralogică complexă. Matricea lutitică, constituită predominant din minerale argiloase, a fost calcinată la temperaturi mai mari de 600° C, ceea ce a determinat pentru majoritatea probelor (37, 39, 42, 43, 69) blasteza²¹ lamelilor de minerale argiloase cu înglobare de fier. Acest proces a condus la creșterea birefringenței matricei, fapt caracteristic îndeosebi argilelor predominant illitice. Ceramica reprezentată de probele 38, 40, 62 s-a obținut dintr-o argilă polimictică predominant caolinitică. Pentru probele 35, 36, 41, 60 și 61 nu se poate aprecia ponderea diferitelor tipuri de minerale argiloase. Din asociația de minerale argiloase rezultă că materia primă (argila) utilizată la obținerea ceramicii a provenit din cel puțin două ocurențe diferite. Putem considera că, mineralele argiloase constituențe ale materiei prime formau inițial următoarea asociație: illit, montmorillonit, caolinit și posibil interstratificări de tipul illit/montmorillonit, în proporții variabile.

Microscopic, la limita dintre unele lamele de minerale argiloase se observă pelicule fine de sticlă devitrificată. În funcție de gradul arderii, lamelele de minerale argiloase prezintă cristalinități diferite (grad diferit de blasteză), permițând o primă apreciere legată de gradul de ardere: bun, mediu și slab.

Litoclastele, cristaloclastele, bioclastele și ceramoclastele din matrice au dimensiuni cuprinse între 0,01 și 3,5 mm diametru.

Litoclastele sunt reprezentate prin roci metamorfice (gnaise, micașisturi, marmură, sisturi cuarțoase cu biotit), magmatice (masa fundamentală cuarțo-feldspatică microcristalină, uneori silicifiată) și sedimentare (calcare micritice, uneori grezoase, argile fin stratificate, gresii cu ciment feruginos sau calcaros, silicolite și agregate feruginoase²²).

Cristaloclastele sunt reprezentate de fragmente de cuarț, feldspați (plagioclaz, ortoclaz, microclin), lamele de mice (biotit și muscovit) iar dintre mineralele detritice cu densitate mare (minerale grele) și rezistente la activitatea factorilor exogeni apar în cantități subordonate granati, epidot, zoisit, turmalină, zircon,

apatit, titanit, amfiboli, minerale opace (hematit), rutil, piroxeni și spinel (tabelul 9).

Bioclaste au fost observate numai în proba 37. Probele 35, 39, 40, 62 și 69 conțin și ceramoclaste introduse ca degresant în pasta ceramică.

Angoba brunie întâlnită la proba 40 este reprezentată de un strat fin (0,03-0,12 mm) constituit în principal din hematit microcristalin.

Imaginile obținute la microscopul electronic (Pl. V, Fig. 8 și 9; Pl. VI, Fig. 10 și 11) relevă prezența cristaloclastelor de cuarț și feldspat, ca și a lamelilor de mice, prinse într-o masă microlamelară slab sinterizată. Sunt de asemenea vizibili micropori primari și procese de topire – vitrifiere parțială.

Datele mineralogice indică utilizarea ca materie primă a unor argile polimictice²³ siltice ± calcit, parțial solificate și care corespund unui nivel de limită între sol și roca parentală. Acestea provin cu siguranță din mai multe ocurențe (cel puțin două, judecând după asociația de minerale argiloase), punctele de exploatare situându-se, geologic, la suprafața rocilor sedimentare miocene²⁴ (Fig. 1) din apropierea stațiunii arheologice. În concluzie, ca materii prime pentru ceramică se disting cel puțin 3 tipuri de argile polimictice: predominant caolinitice ± calcit, predominant illitice ± calcit și calcaroase. Pentru toate probele s-au utilizat degresanți de tipul siliciclastelor, calci-clastelor²⁵ și ceramoclastelor.

TEMPERATURA DE ARDERE

Aprecierea temperaturii de ardere a ceramicii de la Zau s-a făcut atât pe baza observațiilor la microscopul polarizant cât și pe baza analizelor roentgen-difracțometrice.

Aspectul în secțiuni subțiri (microscop polarizant) a cristalelor de carbonați (parțial descompuse, în general numai marginal), denotă că temperatura de ardere nu a depășit 900° C, cea mai ridicată temperatură de ardere (în jur de 900° C) înregistrându-se la probele 38, 40, 61 și 69.

Difractogramele (spectrele de difracție a razelor X) executate pe probe de ceramică de la Zau (Fig. 3) au permis identificarea speciilor minerale prezente în ceramică precum și transformările structurale suferite de mineralele argiloase în urma arderii.

Mineralele majoritare ale argilelor sunt reprezentate de silicați din grupa mineralelor argiloase: caolinit, illit, montmorillonit și inter-

stratificări de tip illit/montmorillonit, la care se adaugă muscovit, biotit, minerale din grupa cloritului etc.

Temperatura de ardere a ceramicilor se poate aprecia pe baza comportării la încălzire a structurii reticulare a mineralelor argiloase, comportare evidențiată de spectrele de difracție a razelor X (GHERGARI ȘI IONESCU, 2000). Din studiul difractogramelor (Fig. 3) se constată următoarele:

- lipsa liniei de difracție de aproximativ $7\text{\AA}$, corespunzătoare caolinitului ($d_{(001)}$) și eventual cloritului ($d_{(002)}$), denotă că temperatura de ardere a depășit 600°C pentru toate probele analizate;

- prezența liniei de $14\text{--}15\text{\AA}$, aparținătoare structurii cloritului (probele 36, 42), care se intensifică în intervalul $600\text{--}750^\circ\text{C}$ și dispare total la cca 800°C , arată că probele respective nu au depășit temperatura de 750°C ;

- linia de difracție $d_{(020)} = 4,5\text{\AA}$, corespunzătoare mineralelor argiloase în general, dispare în intervalul $850\text{--}1000^\circ\text{C}$ în funcție de caracteristica structurală a mineralului argilos respectiv. Această linie este prezentă la probele 35, 36, 37, 42, 43 și 62, indicând o temperatură de ardere sub 900°C . Lipsa acestei linii la probele 38, 40, 61 și prezența liniei de calcit ($d = 3,03\text{\AA}$; proba 61) arată că temperatura nu a depășit $920\text{--}940^\circ\text{C}$, valoare la care calcitul se descompune;

- liniile de difracție $d_{(001)} \approx 10\text{\AA}$ și $d_{(002)} = 5\text{\AA}$ (probele 37, 61, 36, 35, 42, 43) indică prezența illitului și a micelor (muscovit, biotit). Liniile (001) și (002) ale illitului dispar la temperaturi de peste 900°C , iar ale micelor la peste 1000°C . Argila care a constituit materia primă pentru probele menționate a fost probabil predominant illitică;
- lipsa liniilor corespunzătoare illitului la probele 38, 40, 61 și 62 pledează pentru o argilă predominant caolinitică în ceramica respectivă.

De remarcat că nu se observă corelare între culoarea ceramicii și temperatura determinată pe baze mineralogice și prin difracție a razelor X: ceramica cu cea mai scăzută temperatură de ardere poate avea culoare cărămizie, brun închisă, gălbuie sau neagră, dar și ceramica arsă la temperaturile cele mai ridicate prezintă

aceleași nuanțe de culoare: cărămiziu, brun vișiniu, cafeniu albicios sau cenușiu albicios. Aceste constatări ridică problema stabilirii arbitrare a gradului de ardere numai pe baza observațiilor macroscopice, de culoare, cum este uzual în domeniul arheologic. Analiza comparativă dintre gradul de ardere, dedus exclusiv pe baza culorii ceramicii, și temperatura de ardere stabilită pe baze mineralogice (tabelul 10) subliniază că, de cele mai multe ori aprecierile arheologice nu sunt confirmate de studiile mineralogice.

CONCLUZII

Luarea în considerare a datelor arheologice și a celor mineralogice pledează pentru următoarele faze ale tehnologiei de obținere a ceramicii neolitice de la Zau:

- a) Omogenizare prin frământarea unui amestec de argilă siltică ± degresant + apă;

- b) Fasonare prin cel puțin două metode:

- 1 – modelare pe forme-suport a unor pături obținute prin presare și/sau lovire din bulgări de amestec argilos;

- 2 – presare neuniformă, cu mâna, a unor suluri de argilă obținute prin rotirea argilei în mâini;

- c) Netezirea suprafeței vasului fie cu ajutorul unui obiect, fie cu ajutorul unui amestec relativ fluid de apă și argilă de calitate mai bună;

- d) Uscare;

- e) Ornametare prin vopsire, încrustare;

- f) Ardere la temperaturi de maximum $800\text{--}900^\circ\text{C}$ (pentru probele 38, 40, 61, 69) și minimum $600\text{--}700^\circ\text{C}$ (pentru probele 35, 41, 60, 62).

Ca materii prime au fost utilizate argile polimictice siltice predominant illitice sau predominant caolinitice, cu sau fără calcit, parțial solificate și care corespund unui nivel de limită între sol și roca parentală. Acestea provin cu siguranță din mai multe ocurențe, punctele de exploatare situându-se geologic la suprafața rocilor sedimentare din zonă.

S-au utilizat degresanți de tipul siliciclastelor, calciclastelor și ceramoclastelor.

Note

1. V. LAZĂR, *Raport de săpătură 1977*; Idem, *Repertoriul arheologic al Județului Mureș*, Târgu Mureș, 1995.
2. ZOIA MAXIM, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, în MBN, XIX, p. 194.
3. Ibidem, nr. 1145; LAZĂR, 1995 s.v. Zau; GH. LAZAROVICI, V. LAZĂR, Z. MAXIM, *Raport de săpătură*.
4. FL. DRAȘOVEAN, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996.
5. În accepțiunea noastră (Gh. Lazarovici), Turdaș I mai apare la I. Paul, marcând materiale Vinča B.
6. Grupul se deosebește de Cheile Turzii prin inciziile turdășene, având unele analogii mai apropiate la Cluj.
7. Z. MAXIM, *Raport de săpătură, Cluj – „Memorandiști”*.
8. GH. LAZAROVICI, *Raport de săpătură, Cluj – „Piața Unirii”*.
9. ZOIA MAXIM, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, în MBN, XIX, p. 10 și urm. p. 72.
10. Descriere arheologică uzuală, declarativă, în ceea ce privește amestecul și arderea.
11. Secțiunile subțiri reprezintă preparate mineralogice realizate prin șlefuirea unei probe compacte până la obținerea unei lamele de cca. 0,01-0,02 mm grosime, care se fixează între o lamă și o lamelă de sticlă cu ajutorul balsamului de Canada. Au fost studiate cu microscop tip Jenapol U (Facultatea de Biologie și Geologie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca).
12. Difractometru de raze X de tip DRON 3 cu anticatod de Cu, radiația Ka cu $\lambda = 1,54051 \text{ \AA}$ (Facultatea de Biologie și Geologie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca).
13. Microscop electronic cu baleiaj tip BF 450 – TESLA Brno; suprafața preparatului a fost metalizată cu aur sau cupru (Fizician T. Fărcaș – Facultatea de Biologie și Geologie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca).
14. Sinterizare = proces incipient de topire a unor materiale, în care formarea de pelicule de sticlă la limita dintre componentii cristalini se asociază cu fenomene de compactizare. În cadrul proceselor de sinterizare, cantitatea de sticlă formată nu depășește 20%.
15. Vitrifiere = proces avansat de topire a unor materiale, caracterizat prin formarea de sticlă în procent de peste 20%.
16. Fragmente de monocristale.
17. Fragmente de roci (asociații de minerale diferite sau de minerale de același tip).
18. Fragmente de ceramică.
19. Resturi fosile provenite din roci.
20. Litoclaste și cristaloclaste cuarțoase.
21. Blasteza = un proces de recrystalizare a unor minerale în condiții de temperatură și/sau presiune ridicată.
22. Caracteristice solurilor.
23. Argila polimictică este constituită din mai multe specii de minerale argiloase.
24. Geologia regiunii – cf. *Hărții geologice a României*, Foaia Tg. Mureș (1968).
25. Calciclastele reprezintă litoclaste de roci carbonatice (calcare, dolomite) sau/și cristaloclaste de carbonați, sau/și bioclaste.

Bibliografie specială

1. DRAȘOVEAN, FL. (1996) *Cultura Vinča (faza C) în Banat*, Ed. Mirton, în B. HAB, I, Timișoara, 84-86, 115-118, Timișoara.
2. GHERGARI, LUCRETIA, IONESCU, CORINA, (2000) *Aplicații ale metodelor mineralogice de analiză în arheologie*, în *Banatica*, 15, 1, 261-270, Muzeul Banatului Montan Reșița.
3. GHERGARI, LUCRETIA, IONESCU, CORINA, MAXIM, ZOIA, LAZAROVICI, GH., TĂMAȘ, T., RADU, S. (1998) *Studii geoarheologice asupra unor artefacte ceramice din neoliticul mijlociu din Transilvania (stațiunile de la Zau de Câmpie, jud. Mureș și Cheile Turzii, jud. Cluj)*, la al XI-lea Simpozion Național de Arheometrie, Abstr., 10-11, Cluj-Napoca.
4. GHERGARI, LUCRETIA, IONESCU, CORINA, LAZAROVICI, GH., TĂMAȘ, T. (1999) *Geoarcheological studies of the Neolithic ceramics from Romania: raw materials (source, composition) and techniques of prewheel pottery processing*, în *The environmental background to hominid evolution in Africa*, Abstr., 67-68, Durban, South Africa.
5. LAZAROVICI, GH. (1991) *voci în Cultura Vinča în România*, Timișoara 1991, 100-114.
7. LAZAROVICI, GH., LAZĂR, V., MAXIM, ZOIA (1996) *Șantierul arheologic Zau*, Raport la sesiunea muzeelor.
6. LAZAROVICI, GH., MEȘTER, M., DASCĂLU, LIDIA (1995) *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, în *Acta Musei Napocensis*, 32, 1, 537-574, Cluj-Napoca.
7. LAZAROVICI, GH., MAXIM, ZOIA (1995) *Gura Baciului. Monografie arheologică*, în *BMN, XI*, 452 p., Cluj-Napoca.
8. MAXIM, ZOIA (1999) *Evoluția și cronologia neo-eneoliticului din Transilvania pe baza datelor matematico-statistice*, Teză de doctorat, Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 450 p.
9. *** (1968) *Harta geologică a României*, scara 1:200.000, Foaia Târgu Mureș, Institutul Geologic București.

Bibliografie generală

1. SHEPARD, O. ANNA, (1976) *Ceramics for the archaeologist*, 9th ed. Carnegie Inst. of Washington, 414 p., Washington, SUA.
2. VELDE, B., DRUC, C. ISABELLE, (1999) *Archaeological ceramic materials. Origin and utilization*. Springer-Verlag Berlin-Heidelberg-New York, 299 p., Berlin, Germania.

Abstract

Mid-neolithic ceramic artifacts from Transylvania, Romania: Zau archaeological site (Mureș county)

The Zau archaeological site from Zau de Câmpie (Mureș county, Romania) was discovered by V. Lazăr in 1977. The culture layer has 3.40 m depth and contains mainly Mid-Neolithic products, and also materials of the Bronze, Iron and Feudal times. The cultural complex, called CCTLNI (Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod), evolved between the Early Neolithic and the Late Neolithic. About 20-30% of all ceramics is painted, proving the presence of a pottery workshop. The mid-Neolithic ceramic artifacts belong to various categories: fine, semifine and coarse ones, mainly with smoothed, seldom with polished surfaces. The firing is good or poor, of reducing or oxidizing character.

Mineralogical analyses were performed on 13 ceramic samples, by X-ray diffractometry, transmitted polarized light microscopy and scanning electron microscopy (SEM).

Mainly a paste (matrix) with sintered, microcrystalline-amorphous, low-porous character, associated with light vitrification processes constitutes the ceramics. In the paste, crystalloclasts, lithoclasts, bioclasts and ceramoclasts are present.

The granulometry shows the mainly lutitic character (< 0.004 mm diameter) of the ceramics. The mineralogical composition of the arenitic (0.063-2 mm) phase (quartz and feldspar crystalloclasts, biotite and muscovite lamellae, metamorphic, magmatic and sedimentary lithoclasts, and ceramoclasts) supports the using of the temper for all the ceramics. The raw materials for the ceramics found in the Zau site are partly soiled clays, with siltic, polymictic, mainly illitic or kaolinitic ($\pm$ calcite) character.

The estimated firing temperatures range the 600-900° C interval.

Translated by Mihaela Vulpe

**Gheorghe Lazarovici
Lucreția Ghergari
Corina Ionescu**

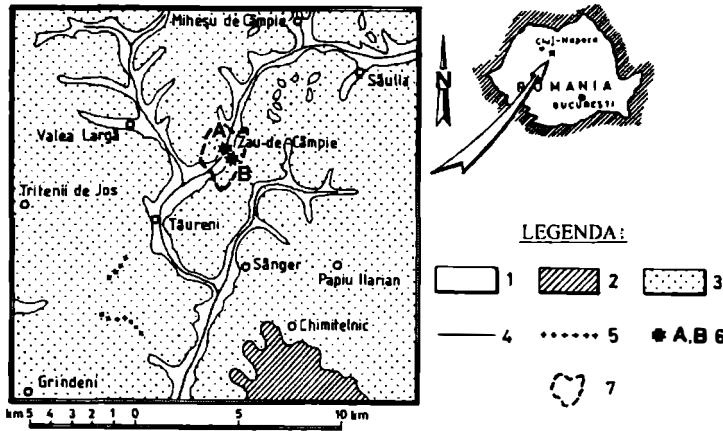

Fig. 1. Schița geologică a zonei Zau de Câmpie (județul Mureș) după Harta geologică a României (1968), Foaia Tg. Mureș, scara 1:200.000. 1: Formațiuni cuaternare (Holocen superior) (pietrișuri, nisipuri, argile); 2: Formațiuni pliocene (pietrișuri, nisipuri); 3: Formațiuni miocene (pietrișuri, nisipuri, argile); 4: limită geologică; 5: nivele de tufuri vulcanice; 6: Localizarea stațiunilor arheologice analizate (A: Zau-Grădiniță; B: Zau-La Bufet); 7: Perimetrul comunei Zau de Câmpie. Formațiunile sedimentare miocene (nr. 3 în legendă) reprezintă probabil sursele de materii prime pentru ceramica neolitică.

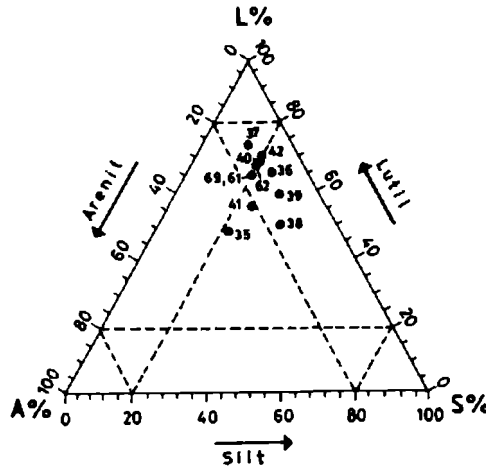

Fig. 2. Granulometria ceramicii neolitice de la Zau (cultura CCTLNI): proiecția probelor în triunghiul L (lutit) – S (silt) – A (arenit).

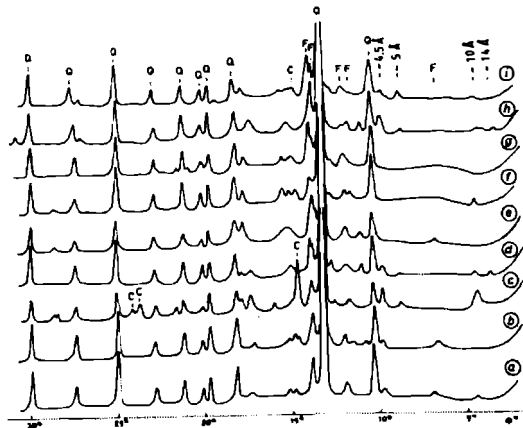

Fig. 3. Spectre de difracție a razelor X (difractograme) pentru probele 35 (spectrul a), 62 (spectrul b), 37 (spectrul c), 36 (spectrul d), 38 (spectrul e), 61 (spectrul f), 40 (spectrul g), 42 (spectrul h) și 43 (spectrul i) de la Zau. Q – cuarț; C – calcit; F – feldspat.

PLANSA I.

Fig. 1. Ceramică pictată, complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumca Nouă – Iclod, fazele IIa – IIb. Zau de Câmpie – Grădiniță.

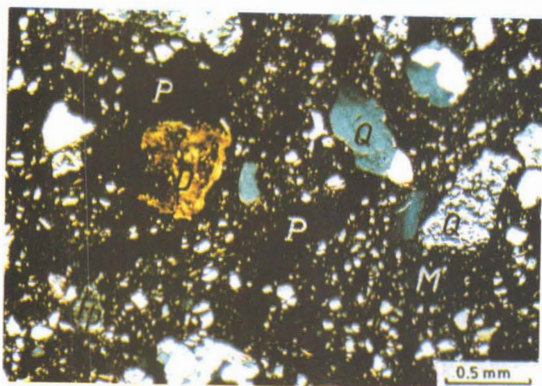

Fig. 2

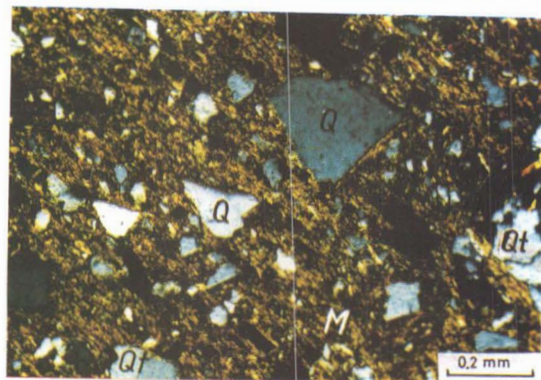

Fig. 3

PLANȘA II. IMAGINI ÎN LUMINĂ POLARIZATĂ PRIN TRANSMISIE

Fig. 2. Ceramică grosieră cu litoclaste (Q - cuarțit; Fp - masă fundamentală cuarțo-feldspatică) și calciclast dolomitic parțial afectat termic (D) într-o matrice argilo-silică caolinoasă (M), slab transformată termic. Pori secundari (P) rezultați în urma dezagregării (arderii) resturilor vegetale. Temperatura de ardere: 600-700°C. Proba 60. N+.

Fig. 3. Ceramică grosieră cu litoclaste (Qt) și cristaloclaste (Q) cuarțitice prinse într-o matrice predominant illitică (M), cu lamele orientate paralel cu peretele ceramic. Temperatura de ardere: 650-750°C. Proba 42. N+.

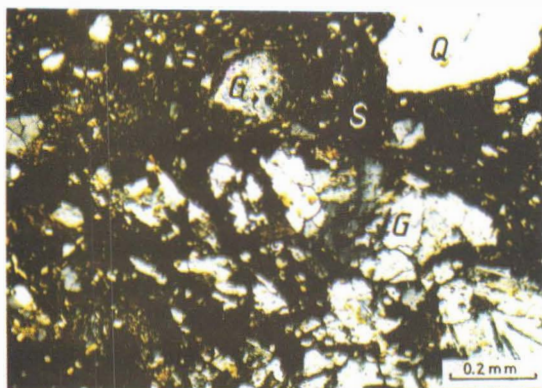

Fig. 4

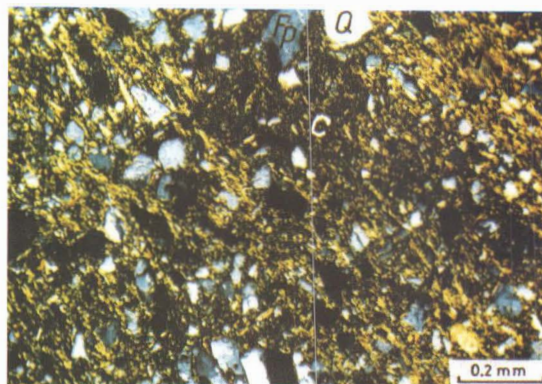

Fig. 5

PLANȘA III. IMAGINI ÎN LUMINĂ POLARIZATĂ PRIN TRANSMISIE

Fig. 4. Ceramică grosieră, cu litoclaste (Q - cuarțit, G - gneis) într-o matrice predominant caolinică, cu procese de sinterizare (S). Temperatura de ardere: 600-700°C. Proba 60. N+.

Fig. 5. Ceramică semifină, cu ceramoclaste (C) și cristaloclaste de cuarț (Q) și feldspat (Fp) în matrice predominant illitică (M), cu lamele orientate paralel cu peretele ceramic. Temperatura de ardere: 800-900°C. Proba 69. N+.

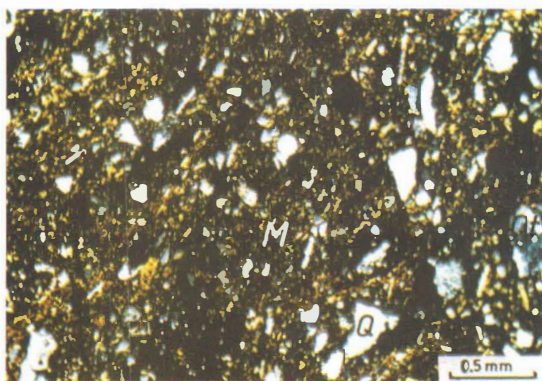

Fig. 6

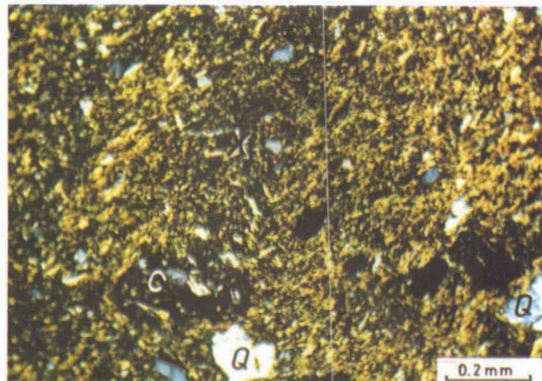

Fig. 7

PLANȘA IV. IMAGINI ÎN LUMINĂ POLARIZATĂ PRIN TRANSMISIE

Fig. 6. Ceramică semifină cu litoclaste (Qt) și cristaloclaste (Q) cuarțitice în matrice illito-caolinito-montmorillonitică sinterizată (M), slab orientată. Temperatura de ardere: 650-750°C. Proba 36. N+.

Fig. 7. Ceramică fină, cu ceramoclaste (C) și cristaloclaste cuarțitice (Q). Zonă cu orientare cvasi-circulară (X) a lamelilor micacee din matricea predominant illitică (M). Temperatura de ardere: 700-800°C. Proba 37. N+.

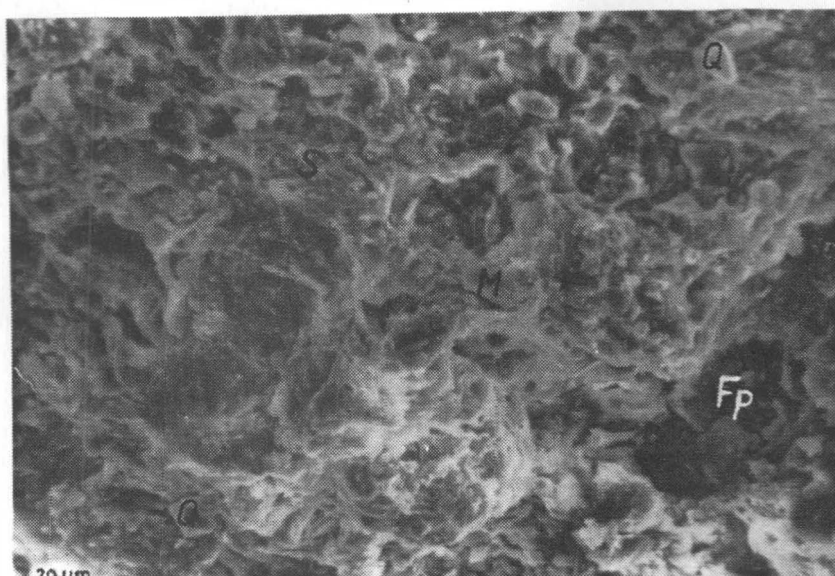

Fig. 8.

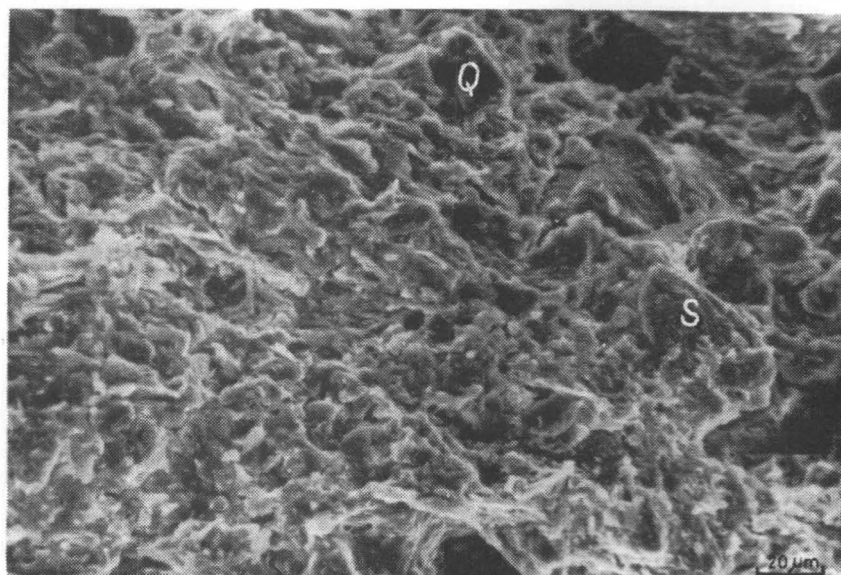

Fig. 9.

PLANȘA V. IMAGINI ELECTRONO-MICROSCOPICE DE BALTAJ (SEM)

Fig. 8. Proba 36: cristaloclaste de cuarț (Q), feldspat (F) și lamele micacee (M), într-o masă microlamelară slab sinterizată (S), cu separări de oxizi de fier. Temperatura de ardere: 650-750°C. N +.

Fig. 9. Idem.

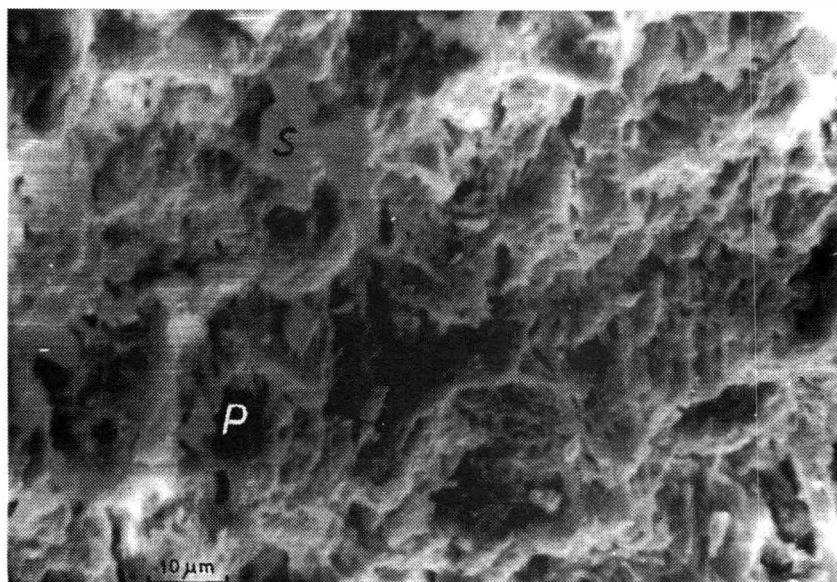

Fig. 10.

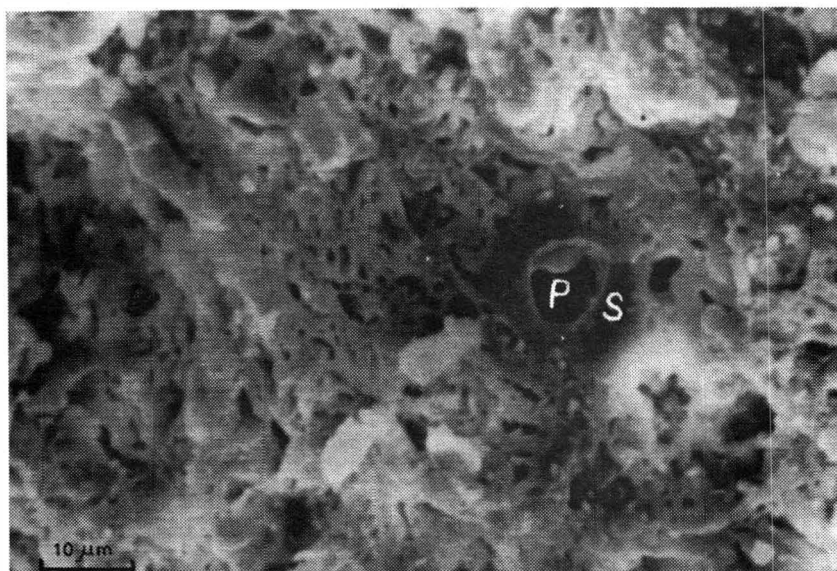

Fig. 11.

PLAȘA VI. IMAGINI ELECTRONO-MICROSCOPICE DE BALEIAJ (SEM)

Fig. 10. Proba 38: Masă ceramică în stadiu avansat de sinterizare, cu micropori (P) și procese de topire parțială (S).
Temperatura de ardere: 800-900°C.

Fig. 11. Idem.

DESCOPERIRILE ENEOLITICE DE LA PĂULENI. CAMPANIA 2001.

Descrierea săpăturilor. Săpăturile s-au extins în carourile A-D / 4-10. Au fost cercetate mai multe gropi de stâlp în care au apărut materiale eneolitice (Pl.VIII, 2) și fundații de la trei locuințe: L.6, L.11 și L.12 (Pl.III, 3).

În campania din anul precedent a fost descoperită latura de nord a L.5. Extinderea săpăturii a prilejuit descoperirea a încă unei încăperi (L.5A), aceasta din urmă dovedindu-se a fi o locuință distinctă. Aglomerarea de materiale arheologice depistată deasupra L.5A reprezentând resturi menajere depuse aici după distrugerea L.5A a fost marcată distinct (L.5B). Ceramica din această aglomerare reprezintă uşoare deosebiri față de cea descoperită printre dărâmăturile L.5A (Pl.VI, 1), spre deosebire de L.5 în care vasele sparte se aflau pe podea.

L.4. (car. A / 10,11,12). A fost reconsiderată situația semnalată în zona vetrei 4 (vezi Lazarovici & 2000, p. 103 și planșele I-IV). Descoperirea unui idol și a unor fragmente ceramice Coțofeni direct pe vatră, ne-a determinat să atribuim această vatră unei locuințe uşoare Coțofeni. Astăzi însă putem afirma că vatra aparține unui complex eneolitic aparținând unei faze mai târzii de locuire Ariuşd. Direct deasupra acestui complex, în perioada locuirii Coțofeni, a fost amenajată o locuință uşoară care a afectat L.4. Ulterior urmele celor două complexe suprapuse au fost afectate în timpul nivelării terenului pentru construirea valului.

L.5 a fost descoperită în car. B,C / 9; B,C / 10; A,B / 11,12 și A,B / 13. În această campanie a fost cercetată doar partea de sud a L.5, cea din car. B,C / 9,10 (Pl.II), în zona peretelui de sud. Aici pe podea, *in situ* (Pl.IX, 1), a fost descoperit material ceramic bogat, printre care remarcăm o fructieră-suport cu orificii pe picior. Fructiera, are piciorul aproape cilindric, buza puternic evazată; pe fondul roșu al vasului au fost pictate cu alb motive spiralice, cârlige spiralice simple și semicercuri (Pl.IX, 1a). O fructieră asemănătoare provine de la Ariuşd (DUMITRESCU 1979, 24 Fig. 74).

Peretele de vest a L.5 a fost urmărit pe o lungime de 2,8 m (Pl.VI, 2) și cca. 60-70 cm în campania precedentă. Acesta a fost confecționat din argilă locală, amestecată natural cu

pietriș realizat din pământ bătut și având structuri verticale și, foarte probabil, orizontale. Cercetarea construcției nu a fost încheiată deoarece peste ea se afla poarta de intrare în fortificația din epoca bronzului (Cmp.13) în curs de cercetare la acea dată.

L. 5A/5B a fost descoperită în car. A,B / 7-10 (Pl.I). Cercetarea construcției nu a fost încheiată din cauza lucrărilor de demontarea profilurilor stratigrafice din zona deschiderii și epuizarea cercetării podelelor și demontarea lor de la L.5 și L.5A/5B. După cum par lucrurile în acest stadiu al cercetării, construcția a fost ridicată la scurt timp după L.5, deoarece o serie de stâlpi de la peretele de nord-est, par să fi fost adosați peretelui de sud-vest a L.5 (Pl.V 1, 2). Cele două locuințe nu sunt aliniate, L.5A, fiind retrasă la cca. ½ din lungimea peretelui L.5 (Pl.II).

Peretele de sud-vest și structura pereților. Nu s-a putut stabili structura pereților, deoarece au fost descoperite extrem de puține fragmente de lipitură (sub 2 kg), iar pământul galben nears sau brun cu structură de perete sau podea nu s-a găsit. Din urmele păstrate în porțiunea dintre cele două construcții, pe o lungime de 2,40 m, rezultă că la ridicarea pereților s-a folosit ca sprijin peretele vecin al L.5 (Pl.VI, 3). Lângă acesta au fost infipții pari, groși de 10-14 cm, după care s-a realizat un perete din pământ galben-verzui (aflat în zonă deasupra rocii pe care s-a ridicat fortificația din epoca bronzului). Pe acest perete au fost puse bârnele pe care a fost construită podeaua.

Podeaua, ca și în cazul L.5, a fost parțial suspendată. Ea a fost construită pe o structură de bârne groase, ce se sprijineau cu capul pe un perete. Arderea bânelor a determinat arderea podelei și a peretelui de sprijin. În timpul arderii bânelor podeaua s-a prăbușit. Bârnelor au fost așezate transversal, pe lățimea locuinței. În timpul arderii și după ce bârnele s-au prăbușit, s-au format crăpături transversale. Podeaua a fost suspendată pentru a se obține, pe de o parte orizontalitatea nivelului de călcare în locuință, iar pe de altă parte, pentru a izola podcaua de sol. Pe podeaua prăbușită au fost descoperite vase *in situ*, multe sparte și cazute între crăpăturile podelei (Pl.VII 1,2).

Inventarul L.5A. Între dărâmăturile podelei și pe aceasta au fost descoperite mai multe vase sparte, unele întregibile. O parte din materialul ceramic descoperit în perimetrul locuinței îi aparține, în timp ce o bună parte de fragmente ceramice reprezintă deșeuri aruncate peste ruinele ei, dovadă că locuința, rămâne o anumită perioadă loc de aruncare a deșeurilor menajere. Separarea între inventarul inițial și cel secundar nu a fost totdeauna posibilă. Spre deosebire de L.5, unde vasele erau sparte *in situ* pe podea, aici pătrund și alte materiale, ulterioare abandonării complexului.

Materialul aparținând culturii Cucuteni. Materialul arheologic aparținând acestei culturi este bogat și variat. Remarcăm: o lingură-polonic, pictată pe exterior cu bandă lată albă mărginită de linii înguste, de culoare castanie, în forma arcurilor de cerc, pe fondul roșu al piesei. Interiorul polonicului este pictat cu motive de același tip, interiorul acestor arcuri fiind umplut cu alb (Pl.IX, 3); un idol cu corpul conic și brațele în formă de cruce (găsit în centrul locuinței), pe partea din față se pot observa două perforații oblice ce reprezintă probabil trăsăturile sexuale, în urma acestor trăsături, s-a ajuns la concluzia că acest idol este de sex masculin, fiind asemănător cu o piesă de șah (*rege*) (Pl.IX, 2), cu analogii în mediul cucutenian (MONAH 1997, Fig 23, 1-3,5, 8,11,12,15); un braț de idol decorat cu linii incizate a fost găsit în vecinătatea peretelui de NE (Pl.XIII, 5); o "*rondea*" confecționată dintr-o pastă cu multă pleavă în compoziție, prost arsă, ce era aplicată probabil pe peretele locuinței, având scop utilitar (Pl.X, 7).

Au fost descoperite cca. 25 vase, dintre care se remarcă: o oală cu corpul sferic canelat, pictată cu motive unghiulare și arcuri de culoare albă pe fond roșu (Pl.X, 3); un suport miniatural, de formă cilindrică (Pl.X, 4); un vas de provizii, cu pereții arcuiți, ornamentat sub buză cu un șir de ciupituri, cu doi butoni și două toarte dispuse simetric pe corp, netezit bine, de culoare cărămidă (Pl.X, 6); o cană cu pereții ușor arcuiți și buza trasă spre interior, cu două perforații sub buză (Pl.X, 5); un vas tronconic (posibil capac) neornamentat (Pl.X, 1); un pahar miniatural, de formă tronconică cu fundul ușor rotunjit și buza dreaptă (Pl.X, 2). În mod deosebit remarcăm două vase de provizii decorate cu barbotină, sparte în locuință (Pl.III, 2).

Piese

Unelte de cupru: o sulă cu un cap mai scurt, care probabil a fost montat într-un mâner de os sau lemn (Pl.XII, 9); un pumnal lung de 8,8 cm, lat de 2,4 cm (Pl.XII, 10); un vârf de sulă (Pl.XII, 8).

Unelte de piatră cioplită. Au fost descoperite relativ puține obiecte din piatră cioplită, remarcându-se: o lamă din obsidian transparent, cu retușuri fine pe ambele fețe (Pl.XII, 3), un "cuțit" din silex cenușiu negricios, retușat pe ambele fețe, cu lungimea păstrată de 6,4 cm (Pl.XII, 6), o lamă de silex cenușiu transparent cu retușuri fine (Pl.XII, 5); un vârf de lamă confecționat din cornean, de culoare cenușie (Pl.XII, 1).

Uneltele de corn și os. Dintre obiectele confecționate din aceste materiale s-au remarcat: două dalte din corn, păstrate fragmentar (Pl.XII, 12, 15); un străpungător de os, lustruit (Pl.XII, 13), două spatule (Pl.XII, 11, 16), și un os mare (tibia, humerus?), tăiat longitudinal (Pl.XII, 14), a cărui întrebuințare nu o cunoaștem.

Plastica. În perimetrul locuinței au fost descoperite două fragmente ale unui picior de altăraș de dimensiuni medii, lucrat din pastă grosieră, netezit pe exterior, de culoare portocaliu – deschisă (Pl.XIII, 11), piese comune în mediul grupului Ariușd. S-au remarcat și câțiva idoli zoomorfi păstrați fragmentar (Pl.XIII, 1-4). Dintre idoli antropomorfi menționăm partea superioară a unui cu brațele în cruce (Pl.XIII, 6) și mai multe fragmente de picioare umane, unele păstrând trăsături sexuale feminine (Pl.XIII, 7-10, 12, 13).

Alături de materialul ceramic de tip Ariușd, la acest nivel au fost descoperite și fragmente ceramice izolate din eneoliticul târziu și perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

Culturii Bodrogkeresztur îi aparține un fragment ceramic confecționat din pastă fină, de culoare cenușie, ornamentat cu linii unghiulare realizate prin tehnica *împunsăturilor succesive* (Pl.XI, 7). După toate probabilitățile, acest fragment provine de la un vas cu gâtul cilindric, cu două toarte mici*.

Culturii Coțofeni i-au fost atribuite puține fragmente ceramice descoperite printre materialele de tip Ariușd. Ele sunt ornamentate cu incizii în forma *ramurilor de brad* (Pl.XI, 2), benzi umplute cu incizii oblice (Pl.XI, 4), împunsături realizate cu unghia (Pl.XI, 1), linii

*Atribuirea îi aparține domnului Dr. P. I. Roman, căruia îi mulțumim și pe această cale.

incizate (Pl. XI, 3, 6) și un fragment ornatat cu *boabe de linte* (Pl.XI, 5).

L.6 (centrul în car. B / 4, A,B,C / 5, BC / 6 – Pl.III, 3). Dimensiunile locuinței erau de 4,30 / 4,90 x 3,70 / 4,10 m. Adesea se întâlnesc locuințe asimetrice determinate fie de spațiul existent, fie de o anume logică de construcție, asupra căreia nu insistăm acum. Locuința a fost cercetată în două campanii de săpătură, de aceea materialele sunt depuse separat și au fost studiate parțial. În această campanie a fost cercetată planigrafia gropilor, locuința fiind, deocamdată, cel mai bine structurată (Pl.VIII, 1). După dispunerea gropilor și resturile descoperite, rezultă că această construcție avea pereții din lemn. Unele dintre gropi țineau de structura de bază, altele de amenajările interioare (lavițe, masă, pat, etc.). Adâncimea diferită a gropilor sugerează că unele dintre ele țineau de structura inițială a locuinței, în timp ce altele au fost făcute ulterior, pentru consolidarea construcției.

Ceramica. Materialul ceramic descoperit păstrează aceleași caracteristici ca cel din anul precedent (LAZAROVICI & 2000, p. 108, Pl.XIII, 1-8). S-au remarcat: două vase lucrate din pastă fină, primul fiind o cupă cu fundul sferic (Pl.XIV, 1), iar al doilea, o oală cu corpul sferic și gura trasă spre interior, având pe umăr proeminente, perforate vertical (Pl.XIV, 2); două oale-castron din pastă grosieră, ornamente neglijent în stilul caracteristic ceramicii de tip "C" (Pl.XIV, 3, 4). Anul trecut a fost descoperit un castron bitronconic (Lazarovici & 2000, Pl.XIII, 1), confecționat din pastă fină, de culoare neagră, foarte bine lustruit fiind singurul vas descoperit din această categorie ceramică. Remarcăm lipsa ceramicii pictate din inventarul acestei locuințe, ceea ce indică faza de retardare în care a funcționat locuința. Locuința a fost afectată de groapa nr. 4 (Wietenberg), dar și de alte construcții din vremea locuirii Costișa-Ciomortan.

L.11. A fost delimitată în car. C,D / 4; D / 5 (Pl.III, 3). În perimetrul L.11 sunt gropile: g. 23 (car. B / 4), g. 24 (car. B,C / 4,5), g. 25 (car. C / 5), g. 26 (car. C / 5), g. 28 (car. D / 5), g. 29 (car. D / 5), g. 38 (car. C / 4), g. 39 (car. C / 4). Datorită faptului că gropile taie dintr-un strat subțire de cultură din vremea L.5 și poate anterior, iar unele din acestea secționează aglomerarea de ceramică din perimetrul locuinței, grupare de cioburi, oase, pietre arse și chirpici, care marchează mai curând momentul de abandonare a locuinței, materialele pot fi amestecate, existând un proces involutiv în ceramică (remarcat și în campania din anul precedent prin ceramica din L.6 (Lazarovici & 2000).

L.12. Surprinsă în car. D / 5,6 conturul acesteia este încă nesigur, întrucât cea mai mare parte din ea intră în zona încă necercetată, car. E, F / 6,7 (Pl.III, 3).

Descoperiri aparținând culturii Cucuteni din alte complexe.

Din umplutura Gr. 5 (aparținând locuirii Wietenberg), surprinsă în car. C, D / 7 (D gură = 1,60 m, D fund = 0,9 m, și pereții oblici spre interior), a fost descoperită o piesă din piatră șlefuită, la adâncimea de 0,50 m de la nivelul solului steril. Este vorba de un topor de tip calapod (Pl.XII,7), confecționat dintr-o rocă gălbuie, bine șlefuit, cu perforație de înmănușare la mijloc, lung de 6,8 cm, lat de 3,4 cm.

În car. F / 4 a fost descoperită groapa (g.51), cu diametrul la gură de 0,64 m. Din umplutura gropii, la ad. de 0,32 m, de la nivelul solului steril, a fost descoperit un grator din silex, trunchiat, cu retușuri fine pe tăiș (Pl.XII, 4), alături de care au apărut fragmente ceramice eneolitice.

Ceramica. Cantitatea pe complexe.

Culoarea. (Tabel 1). Predominante sunt primele 4 culori din tabelul de mai jos variind între 31% = B - cărămiziu, urmat de H = brun deschis 16,3%; Z = ** 11% și A = negru – 8 %

Tabel 1.

	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	SUMA	PROCENT
R	1	3	1		7		1		2	1	1	4	1	16	3	11	3	16	/	78	32
H	1	1	1	1	2		1	1	1				4	9	1	1	1	7	4	41	16,3
Z		1			2	2	1			2			2	8		3		3	3	27	11

	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	SUMA	PROCENT
A	1	1	1			1				1	1	4	1	4	1	4			1	21	8
V	1		1							1	1		2	1					3	10	4
U		2	1									1	1	4					1	10	4
G	1		1											3		1			2	8	3.2
L			1		1						1	1		2	1					7	2.8
D	1		1	1									1	1					1	6	2.4
Q		1	2											1				1		5	2
N					1									1		1			2	5	2
E						2									1			2		5	2
R														1	1				3	5	2
O					2			1	1											4	1.6
K														1				1	2	4	1.6
M							1		1					1						3	1.2
I															1	1		1		3	1.2
P																1				1	0.4
S																1				1	0.4
W																			1	1	0.4
Su ma	6	9	12	2	15	5	4	2	5	5	4	10	12	53	9	26	4	31	30	244	
%	2.4	3.6	4.9	0.8	6.1	2	1.6	0.8	2	2	1.6	4	4.9	217	3.6	106	16	127	122		100
	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	SUMA	PROCENT

restul fiind sub 4%. Din aceste date rezultă date tehnologice privind arderea ceramicii și preferințele estetice.

Amestecul. (Tabel 2). Datele complete despre aceste tehnologii vor putea fi precizate după efectuarea unor analize pe ceramică.

Observăm deocamdată că predomină ceramica cu nisip și cioburi (35%), urmată de cea cu nisip (34%), apoi, în proporții mai scăzute, ceramica cu nisip cu bobul mare și cu cioburi pisate câte 7,3%, și 5,3% pentru ceramica cu nisip fin, restul fiind sub 4%.

Tabel 2.

	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	SUMA	PROCENT
nisip și cioburi	2	2	5	1	6	2	1		3	1	1	1	2	33		17	1	6	2	86	35
nisip	1	5	6		7		1		1	2		1	6	7	2	8	3	15	13	84	34
nisip cu bob mare	1	1		1	1								2	9					3	18	7.3
cioburi pisate						1		1				1		1	5			3	6	18	7.3

	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	SUMA	PROCENT
nisip fin						1			1	1	2	5		1				2		13	5.3
pietricele		1				1							1		1			1	3	8	3.2
cioburi si nisip			1					1		1	1		1					1	2	8	3.2
pietricele si cioburi					1									2	1	1		2	1	8	3.2
roca pisata																		1		1	0.4
Suma	6	9	12	2	15	5	4	2	5	5	4	10	12	53	9	26	4	31	30	244	
Procent	24	36	49	08	61	2	16	0.8	2	2	1	4	4.9	27	3.6	10	1.6	12.	12		100

Netezirea. (Tabel 3). După tehnica de tratare a suprafeței se poate aprecia stadiul evolutiv al unei civilizații și raportul dintre funcționalitate și lux, deși sunt unele rezerve determinate de condițiile de păstrare diferite de la un strat cultural la altul sau de la o stațiune la alta, dar aceste date se pot obține prin analiza proporțiilor de asociere dar și prin analize fizico-chimice.

Din tabelul de mai jos rezultă că predomină ceramica netezită (40%), urmată de cea aspră (din cauza amestecului) care reprezintă 25%, urmează apoi ceramica bine netezită de 7,2%; ceramica cu slip totalizând 7,3%, cea lustruită - 4,9%; cea cu barbotină - 3,2%, restul categoriilor fiind sub 1%. Având în vedere că lotul analizat este de cca. 250 fragmente, trebuie păstrate unele rezerve, mai ales că din complexe nu sunt prea multe materiale.

Tabel 3.

	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	SUMA	PROCENT
netezit	2	3	3		6	2		1	3		3	4	3	20	7	11	3	17	11	99	405
aspra	3	3	3	2	4	2	3		1	1		1	3	19	1	6		1	8	61	25
bine netezit		1	1		3				1	2	1	3	1	1	1	6	1	4	3	29	118
slip cazut	1		2				1			1			4	2				5	2	18	73
lustruit		2				1						2		6					3	14	578
anetezit			1		1			1		1			1	1		3			3	12	5
barboti na aplicata			2		1									1				4		8	12
nec. in diction ar														1						1	04
poleit														1						1	041
slip lustruit														1						1	041
Suma	6	9	12	2	15	5	4	2	5	5	4	10	12	53	9	26	4	31	30	244	
Procent	2.4	3.6	4.9	0.8	6.1	2.0	1.6	0.8	2.0	2.0	1.6	4.0	4.9	27	3.6	10	1.6	12	12		100

Arderea. (Tabel 4). După principiul după care clasificăm arderea, trebuie să recunoaștem că el este încă subiectiv. Plecând de la culoarea și

durata arderii, au fost declarate următoarele aspecte: 53% din lot reprezintă arderea bună oxidantă (culorii roșii, cărămizii), 18% - bună

reductantă (culori negre, cenușiu), 9,4% slabă reductantă unele nuanțe de brun, structuri negre cenușii care se rup ușor), 8,6% - ardere bună, 5,7 % - slab reductantă (culori gălbui,

cioburi fragile). Precizăm limitele unei asemenea clasificări, până la obținerea unor date și analize mai exacte.

Tabel 4.

	G23	G24	G25	G26	G28	G29	G30	G32	G33	G38	G39	G42	G51	L11	L12(?)	L6	LOC.5	LOC.5A	LOC.5B	Suma	Procent
buna oxidanta	2	4	5	2	7		4	1	3	1	2	4	6	21	4	10	4	28	21	129	53
buna reductanta	1	4	3		4	2			2	2	2	5	5	5	1	4			4	44	18
slaba reductanta	1		2		3	1				1				9		5			1	23	94
buna	1		1					1				1	1	10	2	1		3		21	86
slaba oxidanta			1		1	1								4	2	4			1	14	57
slaba	1	1												3		2				7	28
secundara						1								1					3	5	2
Suma	6	9	12	2	15	5	4	2	5	4	4	10	12	53	9	26	4	31	30	243	
Procent	24	37	49	08	61	2	16	08	2	16	16	41	49	218	37	107	16	127	123		100

Cantitatea de materiale pe categorii de atribute asociate (**Tabel 5**) . În tabelul de mai jos au fost seriate materialele.

Tabel 5.

	G39	G42	G33	LOC.5	G23	LOC.5A	G51	L6	G26	G28	L11	G25	G30	LOC.5B
A;F; ; ; ; semifina; nisip fin; bine netezit; buna reductanta	1	1												
B;F; ; ; ; semifina; nisip si cioburi ; netezit; buna oxidanta	1		2		1	1					1			
H;F; ; ; ; semifina; nisip ;netezit; buna oxidanta				1		3								
B;F; ;E; ; semifina; nisip; slip cazut; buna oxidanta						2								
B;F; ; ; ; semifina; nisip; netezit; buna oxidanta		1				1				1				
A;F; ; ; ; semifina; nisip; netezit ; slaba reductanta					1						1			
B;F; ; ; ; semifina; nisip si cioburi; aspra; buna oxidanta						1	1			1	2			
B;F; ; ; ; semifina; nisip si cioburi; anetezit; buna oxidanta								1		1				
H;F; ; ; ; semifina nisip si cioburi ;aspra;buna oxidanta									1		1			
H;F; ; ; ; semifina; nisip si cioburi; netezit; buna oxidanta						1						1		
U;F; ; ; ; semifina; nisip si cioburi; aspra;buna oxidanta											1	1		

	G39	G42	G33	LOC.5	G23	LOC.5A	G51	L6	G26	G28	L11	G25	G30	LOC.5B
H;F; ; ; ; semifina; nisip; aspra;buna oxidanta										1			1	
Z;F; ; ; ; semifina ;nisip si cioburi; aspra; buna oxidanta											1		1	
B;F; ; ; ; semifina;nisip; aspra; buna oxidanta												1	1	1
B;F; ; ; ; semifina; nisip; bine netezit; buna oxidanta														1
A;F; ; ; ; semifina; pietricele; netezit; buna reductanta														1

CONCLUZII

Locuințele par să fi fost ridicate în mai multe perioade de timp. Materialul din complexele târzii indică un proces de involuție. L.5, are pictură cu alb și mai multe materiale caracteristice pentru etapa A2 a culturii Cucuteni, în timp ce din L.5A/B, materialul ceramic recoltat, indică o fază mai evoluată. În cazul L.6, lucrurile sunt clare, deoarece în materialul ceramic descope-

rit s-a constatat lipsa picturii și prezența masivă a ceramicii uzuale, acestea indicând o fază de retardare a acestei culturi, și momentul apropiat probabil părăsirii așezării. În urma cercetărilor arheologice de până acum, s-a observat că locuințele erau adosate una față de cealaltă. O încercare de reconstituire privind o posibilă dispunere a locuințelor este redată în Pl.III, 1.

Abstract

Eneolithic Discoveries from Păuleni. The campaign from 2001.

The research concerning eneolithic habitation remnants were performed in the square A-D / 4-10. There were researched the remnants of several eneolithic complexes: L5, L6, L11 and L12.

L5 (square B,C / 9,10, A,B / 11-13). Partly researched. The western wall, 3,5 m long, was made of clay mixed with small stones. From the inventory there are observed a fruit bowl decorated in white with spiral motifs.

L5A (square A,B / 7,8; C / 8; B / 10). Partly researched. It was added to the house no. 5. The floor, made on a thick sticks structure, seems to have been suspended. The inventory includes complete or completing vessels, 3 copper pieces (1 needle, one needle head, a dagger), several anthropometrical and zoomorphical statuette and several obsidian pieces. The ceramic inventory includes about 25 vessel fragments.

L6 (square B / 4, A,B,C, / 5; B,C / 6). The house dimensions were about 4,3 x 3,7/4,1 m. The ceramic inventory includes two vessels made of semi-fine paste, two of rough category decorated in the "C" style and several other common fragments. It can be observed the lack of the painted pottery, indicating a retardation stage.

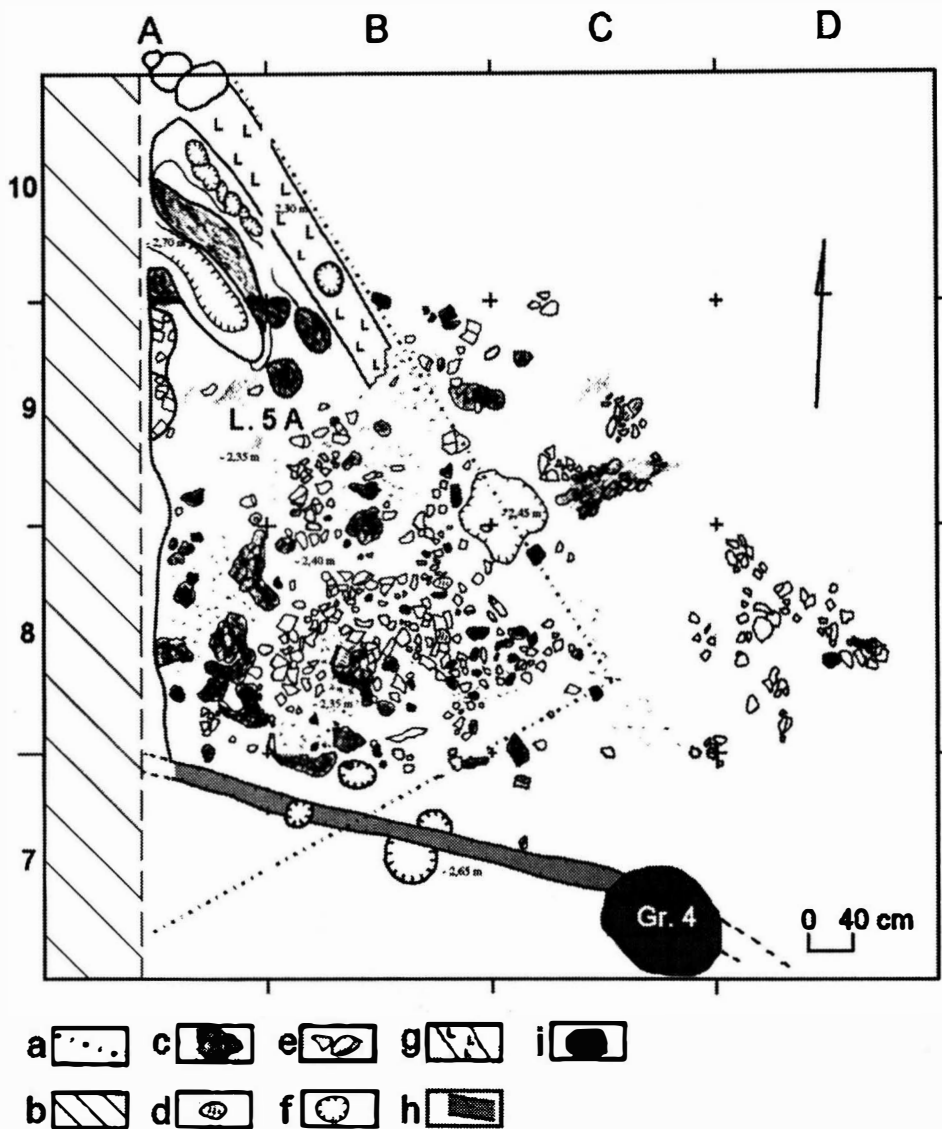
L11 (square C,D / 4 and D / 5). The house perimeter was marked by post-holes, which have perforated L5. Uncertain outline.

L12 (square D / 5,6). Partly researched.

The houses seem to have been erected in several periods. Some complexes contain earlier materials than L5, others later or contemporary to L5A. The pottery from L5 is included in the A2a stage Cucuteni culture, while the material from L5A belongs to the A3 one, L6. Taking into account the lack of the painted pottery, L6 probably marks a retardation period, after A3.

Translated by Liliana Lazea

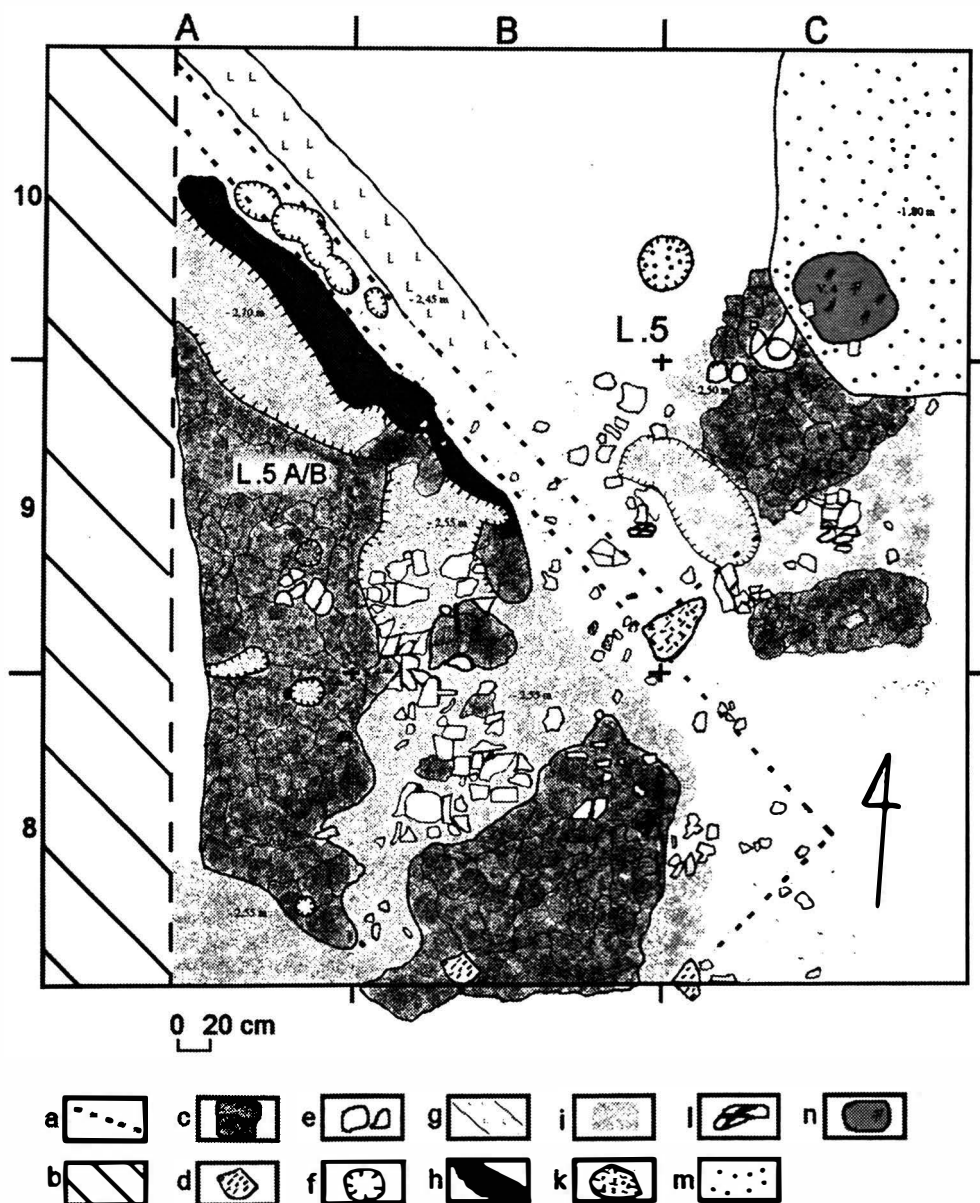
**Gheorghe Lazarovici
Valeriu Cavruc
Sabin Adrian Luca
Dan Lucian Buzea
Cosmin Suci**

Pl. I. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni-Arșud. L.5A. 1: plan.

Pl. I Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Arșud Culture. House no. 5A. 1: Plan.

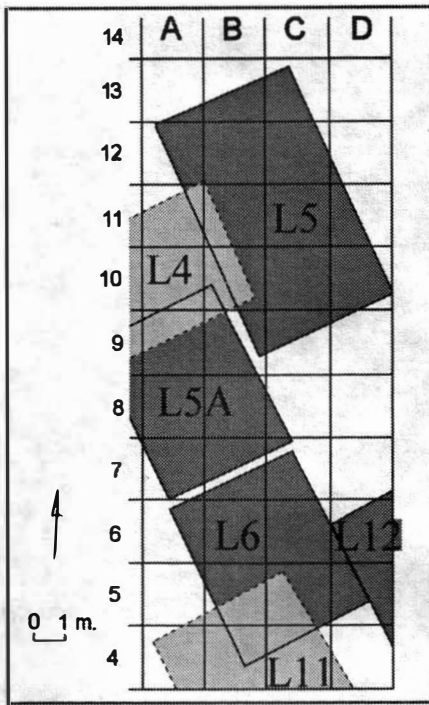
a: contur locuință; b: S.I. 1999; c: podina locuinței; d: piatră; e: ceramică;
f: groapă stâlp; g: perete din lut ncars; h: perete căzut; i: Cmp 15; k: Gr. 4.
a: house outline; b: S.I. 1999; c: house floor; d: stone; e: pottery; f: post-hole; g: unburnt clay wall; h: fallen wall; i: Cmp
no. 15; k: pit no 4.

Pl. II. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariuşd. L.5 / L.5A. 1: plan.

Pl. II Păuleni-Ciomortan Settlement.. Cucuteni - Ariuşd Culture. House no. 5. / 5A 1: Plan.

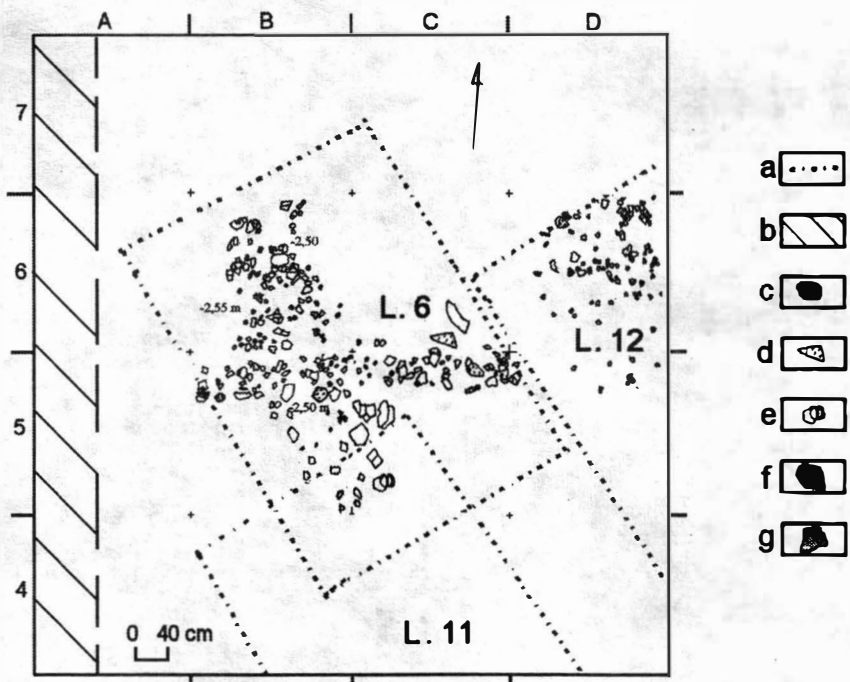
- a: contur locuință; b: S.I, 1999; c: podină locuință; d: piatră; e: ceramică; f: groapă stălp; g: perete din lut nears; h: perete căzut; i: podină prăbușită; k: rășniță; l: idol antropomorf; m: umplutura valului. n: vatră - rug.
a: house outline; b: S.I, 1999; c: house floor; d: stone; e: pottery; f: poste-hole; g: unburnt clay wall; h: fallen wall; i: crashed floor; k: grinder; l: idol; m: wall's infill; n: heath.

1.

2.

3.

Pl. III. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd. / Pl. III. Păuleni-Ciomortan Settlement.. Cucuteni - Ariușd Culture.

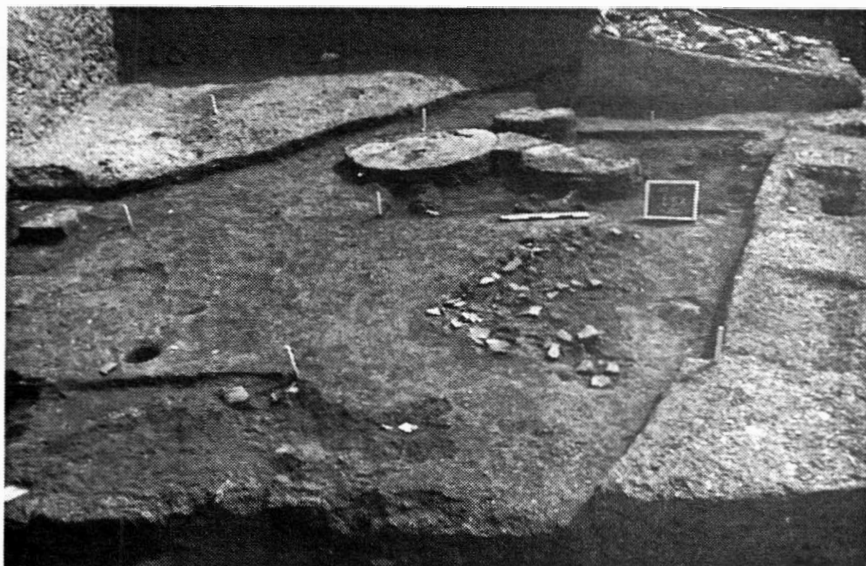
1: dispunerea locuințelor eneolitice; 2: spargerea și împrăștierea a două vase barbotinate în L.5A; 3: L.6, L.11, L.12 - plan.

a: contur locuință; b: S.I. 1999; c: podină locuință; d: piatră; e: ceramică;

f: lipitură; g: podea suspendată;

1: eneolithic houses - disposition; 2: 2 vessels breaking and spreading in L.5A; 3: L.6, L.11, L.12 - plan.

a: house outline; b: S.I. 1999; c: house floor; d: stone; e: pottery; f: wattle; g: suspended floor.

1

2

Pl. IV. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd. L.5A.

Pl. IV. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariușd Culture. House no. 5A

1: nivel superior; 2: nivel superior, vedere dinspre sud-vest.

1: superior level; 2: superior level, south-western view.

1.

2.

Pl. V. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd. I.5A. / Pl. V. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariușd Culture. House no. 5A

1: dărâmurile locuinței, vedere dinspre est; 2: dărâmurile locuinței, vedere dinspre nord-vest.
1: house crashes, eastern view; 2: house crashes, north-western view.

1.

2.

3.

Pl. VI. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd. L.5A.

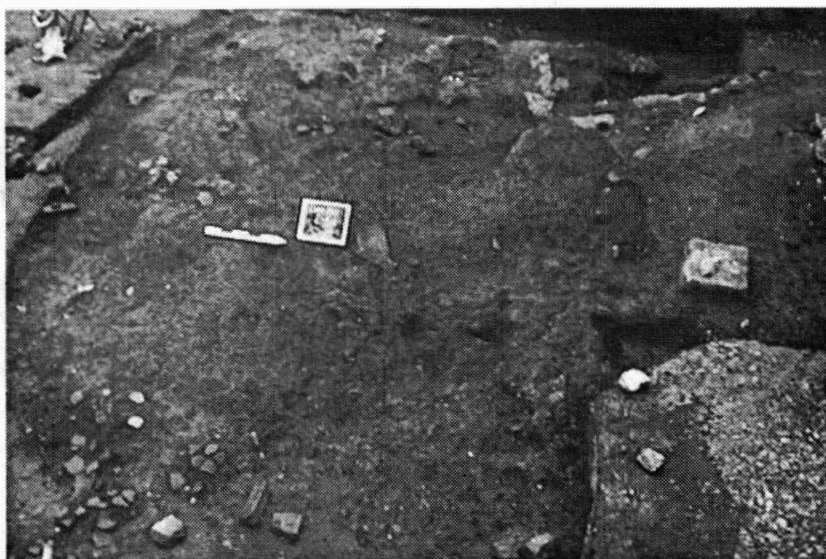
Pl. VI. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariușd Culture. House no. 5A

1: podină prăbușită; 2: peretele comun al L.5 și L.5A; 3: Peretele prăbușit, vedere dinspre sud.

1: crashed floor; 2: L.5 and L.5A common wall; 3: crashed wall southern view.

1.

2.

Pl. VII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariuşd. L5A.

Pl. VII. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariuşd Culture. House no. 5A

1: vedere dinspre nord; 2: podină, vedere dinspre est
1: northern view; 2: floor, eastern view.

Pl.VIII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariusd. L.6.

Pl. VIII. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariusd Culture. House no. 6.

1: gropi de fundație, vedere dinspre est; 2: nivelul sterilului S.I, car. A, F / 4-7, gropi de stâlp.

1: foundation pits, eastern view; 2: S.I, steril level, square A, F / 4-7, poste-holes.

Pl. IX. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd. L.5; 5A.

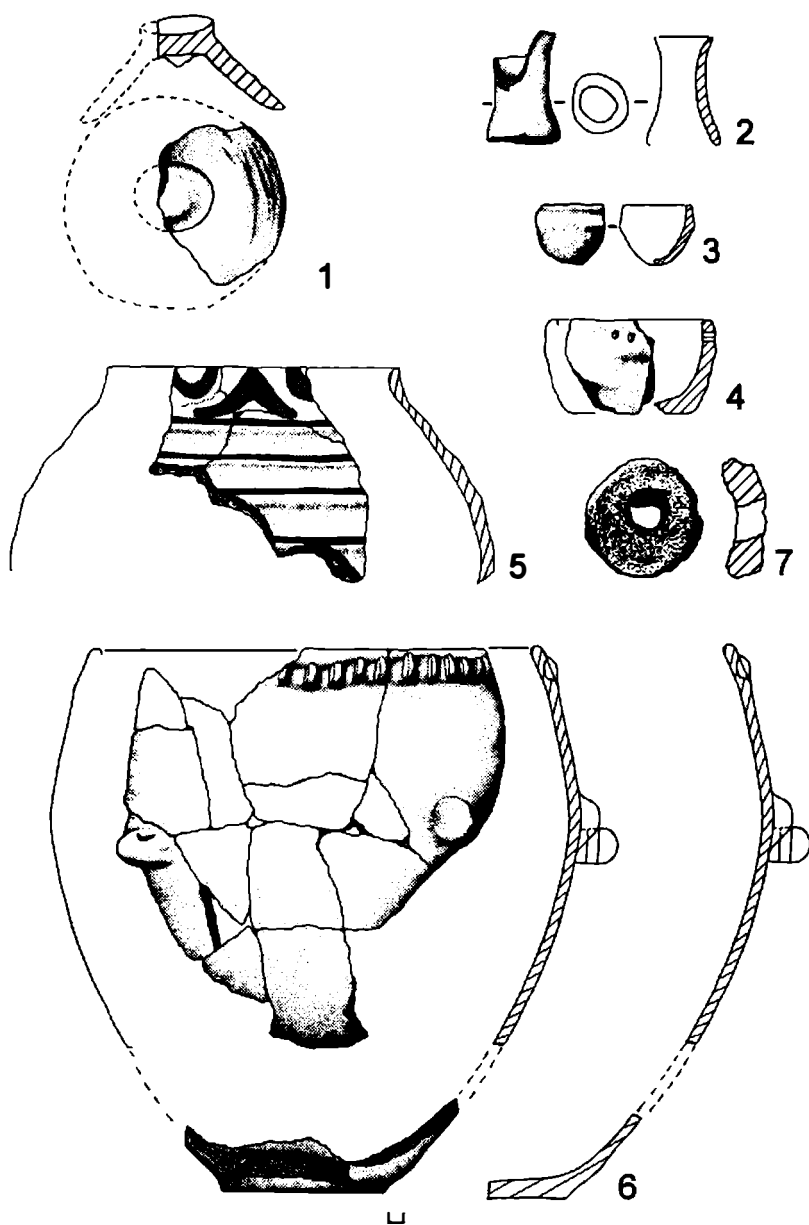
Pl. IX. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariușd Culture. House no. 5; 5A.

L.5 - 1: fructieră, descoperită in situ; 1a: fructiera reconstituită;

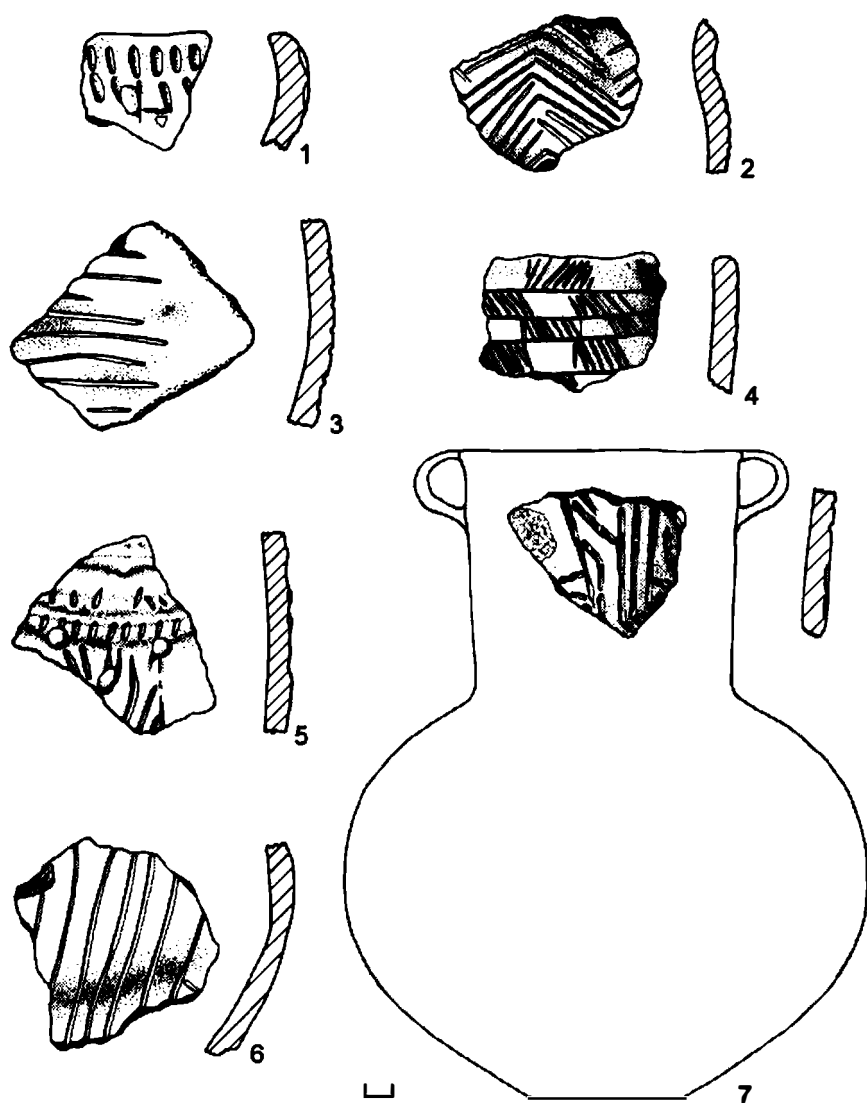
L.5A - 2, 3: ceramici

L.5 - 1: fruit bowl discovered in situ; 1a: reassembled fruit bowl;

L.5A - 2, 3: pottery;

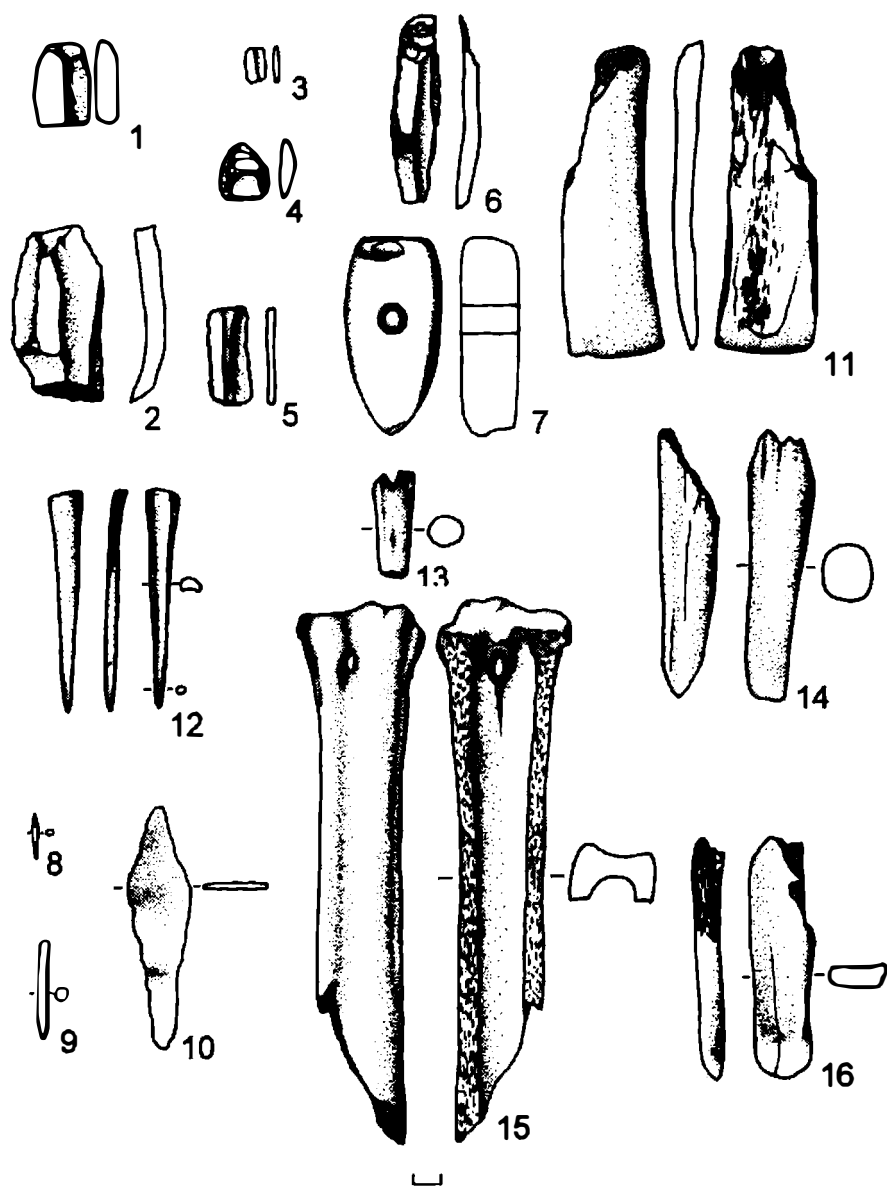

Pl. X. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Arieșd. L.5A. 1 - 7. Ceramică.
Pl. X. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Arieșd Culture. House no. 5A. 1-7. Pottery.

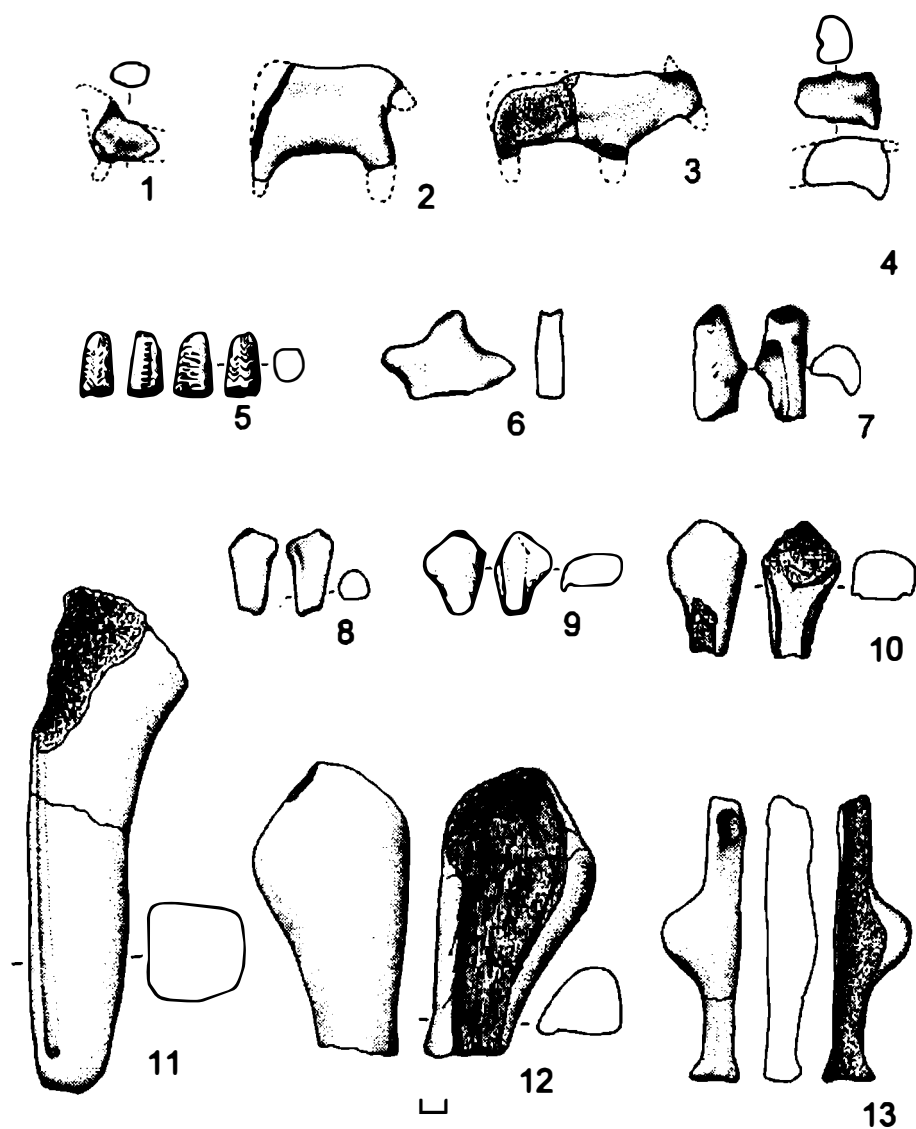
Pl.XI. Păuleni - Ciomortan. L.5A. / Pl. XI. Păuleni-Ciomortan Settlement. House no. 5A.

Cultura Coțofeni. 1 – 6: ceramică;
Cultura Bodrogkeresztur. 7: ceramică.
Coțofeni Culture. 1 - 6: pottery
Bodrogkeresztur Culture. 7: pottery.

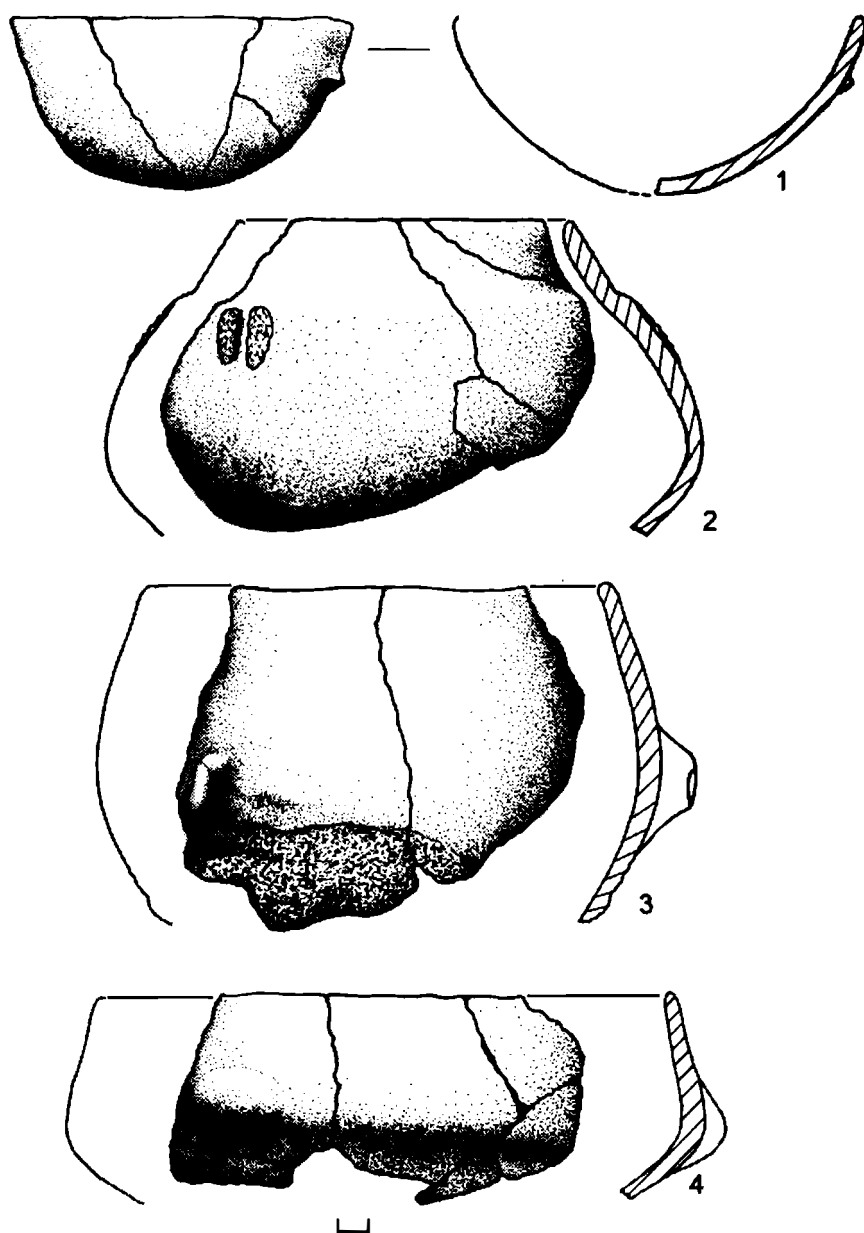
PLXII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd. / Pl. XII. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariușd Culture.

Piese; piatră: 1- 7; cupru: 8 - 10; os: 11, 12, 15, 16; corn: 13, 14.
 Pieces; stone: 1-7; copper: 8-10; bone: 11, 12, 15, 16; bone: 13, 14.

Pl.XIII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariușd.
Pl. XIII. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariușd Culture.

1-13: idoli eneolitici.
1-13: eneolithic idols.

Pl. XIV. Păuleni - Ciomortan. Cultura Cucuteni - Ariuşd. L.6: ceramică. /
Pl. XIII. Păuleni-Ciomortan Settlement. Cucuteni - Ariuşd Culture. House no. 6: pottery.

NOI CERCETĂRI PRIVIND EPOCA BRONZULUI ÎN AȘEZAREA PĂULENI (CIOMORTAN). CAMPANIILE DIN ANII 2001-2002. RAPORT PRELIMINAR.

În perioada 20 iulie – 20 octombrie 2001 și 20 iunie – 20 iulie 2002 au fost continuate cercetările arheologice în așezarea Păuleni (cunoscută în literatura de specialitate și sub numele de Ciomortan sau Șoimeni), din apropierea satului Șoimeni (Csikcsomortán), comuna Păuleni-Ciuc, jud. Harghita (SZÉKELY, 1970, p. 71-76; CAVRUC, 2000, p. 93-102; LAZAROVICI, 2000, p. 103-130; DUMITROAIA, 2000, p. 131-154; CAVRUC, ROTEA, 2000, p. 155-172; CAVRUC, 2001, p. 60-70).

Descrierea săpăturilor. Lucrările s-au efectuat în sectorul estic al sitului (Pl.I), în cuprinsul secțiunii I (în continuare S.I). Pentru cercetarea urmelor de locuire Ariușd și Ciomortan depistate în campania anterioară, au fost continuate lucrările în suprafața cuprinzând carourile (în continuare: car.) A,B,C,D / 4-12 și E,F / 4-6. Cercetarea locuințelor aparținând culturii Wietenberg, aflate pe panta interioară a valului, a necesitat extinderea S.I prin adăugarea car. G,H,I,K / 1-3 și G,H,I,K,L,M / 4-6. În scopul definirii formei și dimensiunilor șanțului de apărare, S.I a fost extinsă spre nord, prin car. A / 18-20, iar pentru cercetarea caracterului fortificării așezării din partea sudică, au fost reluate lucrările în car. A / 1'-15'. Continuarea cercetării complexului 13 (culoar/poartă?) aparținând aspectului cultural Ciomortan, a prilejuit extinderea S.I cu o suprafață de 4 x 6 m pe panta exterioară a valului (car. C,D / 12, 13, 14), lăsându-se sub coama valului un martor stratigrafic longitudinal, gros de 0,6 m.

Valul de apărare în partea de NNE a așezării, în porțiunile cercetate în anii 1999-2002, prezintă o structură complexă incluzând mai multe depuneri succesive de pământ de culori și componente diferite, precum și urme de substructuri și palisadă.

Observații stratigrafice. Spre deosebire de aprecierea anterioară, conform căreia depunerile din care este compus valul nu au valențe cronologic semnificative, (CAVRUC, DUMITROAIA, 2000, p. 131) observațiile din ultimele două campanii de cercetări au scos în evidență faptul că, unele dintre ele reflectă mai multe faze de ridicare și funcționare a acestuia și uneori corespund unor niveluri succesive de locuire. S-a

observat astfel că, primul nivel al valului constă din lut galben bătătorit, iar în car. C / 10, în zona de unde panta sa interioară urcă, acesta este suprapus de o vatră-rug. (Pl. XXIV, 4, 5). În imediata apropiere a acesteia din urmă, dar deja în afara perimetrului primului nivel al valului, au fost descoperite alte patru vetre-ruguri asemănătoare (Pl. XXIV, 3). Pe acest nivel au apărut câteva fragmente ceramice de tip Coțofeni (Pl. XX, 8). Stratigrafic, aceste ruguri se încadrează în perioada dintre primul și al doilea nivel al valului. La 60 cm vest de vatra -rug a fost descoperită o groapă de stâlp, de formă circulară cu $D_g = 0,3$ m ce perfora primul nivel al valului (Pl. XXIV, 6). Amintim faptul că, în campaniile anterioare, sub primul nivel al valului au fost descoperite și cercetate urme ale unui complex aparținând culturii Coțofeni, faza I. Ceramica descoperită la nivelul rugurilor, nu prezintă caracteristici ce ar permite încadrarea acesteia într-o fază ulterioară Coțofeni I, ceea ce face puțin probabil – deși nu exclude – ca primul nivel al valului să aparțină culturii Coțofeni. Sperăm că viitoarele cercetări vor oferi observații mai concludente cu privire la încadrarea primului nivel al valului. Al doilea nivel al valului, așa cum s-a constatat în car. B,C / 8, pe de o parte suprapune un nivel din care provin câteva fragmente ceramice de tip Ciomortan, iar pe de altă parte, este perforat de un complex (L.7a) aparținând aceluiași aspect cultural. Dacă această observație este corectă, trebuie să admitem că la Păuleni există cel puțin două faze de locuire Ciomortan.

Celui de-al doilea nivel al valului îi aparține și complexul 13 (în continuare Cmp.13), atribuit aspectului Ciomortan. El reprezenta un culoar ce traversa din sud spre nord valul de apărare. Se pare că, inițial, el a fost folosit ca o poartă, iar ulterior în interiorul său, au fost efectuate unele amenajări și o construcție, în care s-a practicat un ritual însoțit de depunerea și incinerarea a trei indivizi (a se vedea mai jos).

Următorul strat al valului suprapune Cmp.13 și reprezintă, probabil, rezultatul reamenajării valului de către purtătorii culturii Wietenberg.

Urmază apoi un nivel de locuire Wietenberg, marcat de câteva complexe ale acestei culturi pe panta interioară a valului (a se vedea mai jos).

În ceea ce privește stratul ce suprapune locuințele culturii Wietenberg, deocamdată avem în vedere două posibilități: acesta, fie reprezintă pământul alunecat de pe coama valului, fie se datorează reamenajării fortificațiilor în perioada dacică*.

În car. L, M / 4-6, sub coama valului, la ad. de 0,5-0,9 m, pe fundalul umpluturii galbene a acestuia, a fost surprinsă o dungă de nuanță maroniu-deschisă, ce se înscrie în curba valului. Dunga nu a fost încă golită. Presupunem că ea reprezintă urmele unui șanț format de gropile de stâlpi din care era alcătuită palisada (Pl.XXIII, 1).

Pe panta interioară a valului, în car. I, K / 5-6, la ad. de cca. 0,5-0,9 m, în urma răzuirii, pe fundalul umpluturii valului, au apărut două dungi drepte dispuse aproximativ perpendicular pe direcția valului: prima era de culoare gălbui-albicioasă, lată de până 1,5 m, iar a doua, de culoare maronie, cu lățimea de 0,3-0,8 m. Ambele au fost secționate de către locuințele culturii Wietenberg (Pl. XXIII, 2). Sub rezerva stadiului actual al cercetării (umplutura acestor dungi nu a fost încă golită), presupunem că ele reprezintă urme ale unor elemente din substructura valului.

Șanțul de apărare din partea de NE a fost cercetat în car. A / 18-20 (Pl.XXI, 3). S-a constatat că, acesta a străpuns roca naturală, caracterizată aici de o argilă galbenă în amestec cu bolovani masivi de piatră (Pl.XXIV, 1,2). Șanțul avea lățimea de cca. 2 m la gură și adâncimea de 1,6 m de la suprafața actuală a terenului (Pl.XXI, 4). Precizăm că, porțiunea cercetată a șanțului a fost afectată de un drum de câmp care periodic este nivelat de lama bulldozerului, ceea ce a putut diminua semnificativ dimensiunile inițiale ale șanțului. În partea de jos a umpluturii șanțului, a fost descoperit un fragment ceramic, provenit de la o amforă lucrată din pastă semifină, de culoare cărmizie, de certă factură Ciomortan (Pl.III, 8).

„Gardul interior” (Cmp. 15). În imediata apropiere a marginii interioare a valului, în car. A / 8, A / 7, B / 7, C / 7, D / 6, F / 5, G / 5, G / 4, H / 4, H / 3, I / 2, și I / 1, pe lungimea de cca. 16 m, au fost depistate urmele unui „gard interior” (Pl.XVIII, 1). La nivelul la care a fost sur-

prins (în solul cenușiu ce conținea fragmente ceramice din epoca bronzului), la ad. 0,7-0,9 m, el apărea ca o dungă lată de 0,3-0,5 m, orientată pe direcția NV-SE (paralel cu linia valului), formată din pământ pietros de culoare galbenă conținând mulți bolovani de piatră. Numai în car. A / 8, A / 7, B / 7, C / 7, pe o lungime de 4,6 m (Pl.XXIII, 3), această dungă a fost golită. Aici, după golire, Cmp. 15 se prezenta sub forma unui șanț lat de 0,4-0,5 m, în cuprinsul căruia, au fost urmărite o serie de gropi de stâlpi cu diametrul de cca. 0,15 m, dispuse una lângă alta (Pl.XXIII, 4). Gropile de stâlp perforau stratul eneolitic și stânca naturală a terenului (Pl.XXIII, 5), ceea ce arată că, șanțul aparține perioadei ulterioare locuirii eneolitice. În car. C / 7 și D / 6, acest șanț a fost perforat de o groapă menajeră (Gr.5) aparținând culturii Wietenberg, iar în car. F / 5, de S.V practică de Székely Z. În car. I / 2 și I / 1, s-a putut observa cum șanțul a perforat o locuință eneolitică descoperită în campania din anul 2002. (Pl. XXXI, 1, 2, 6). În umplutura șanțului, în car. I / 1, la ad. 0,7 m, a fost descoperită o piesă de os de formă ovală (Pl. III, 3) cu o perforație la capăt (L=2 cm, grosime= 6 mm), iar în car. I / 2, la ad. de 0,98 m, a fost descoperit un vârf de seceră (Pl.III, 4) confecționat din obsidian, cu retușe fine pe ambele tășuri (L păstrată =5,5 cm, grosimea=5 mm). Deocamdată, nu dispunem de date mai concludente în ceea ce privește atribuirea mai exactă a Cmp. 15 unui orizont cronologic anume al așezării. Probabil, aceluiași „gard” îi mai aparține porțiunea unui șanț cu caracteristici asemănătoare, surprins în car. A / 5'-6' (a se vedea mai jos).

Urme de construcții de împrejmuire în partea de SSE a așezării au fost surprinse în car. A / 8', 9' și A / 13', 14' a S.I. Aici, în zona în care panta dealului se accentuează, au fost descoperite două rânduri de aglomerări de bolovani de piatră, iar în car. A / 9', 10' au fost descoperite câteva gropi de stâlpi. La nord de acestea, în car. A / 5', 6', au fost surprinse urmele unui șanț lat de 0,3 m și adânc de 0,8 m, străpuns la randu-i de o groapă de stâlp. După toate aparențele, acesta reprezintă continuarea „gardului interior” (Cmp. 15). Aceste urme sugerează că, anumite construcții de apărare sau poate doar de împrejmuire, au înconjurat toată

* În cuprinsul așezării au fost descoperite, în condiții stratigrafice incerte, câteva fragmente ceramice de vase lucrate la roată, de culoare cenușie, de tip dacic.

ășezarea, inclusiv partea de sud a acesteia. Aici însă, din cauza pantei mai accentuate, mare parte din urmele acestor construcții par să fi alunecat în valea pârâului Remetea. În viitor, aici se impun săpături pe suprafețe mari, singurele în măsură să scoată în evidență resturile unor construcții conservate mai precar.

Complexe aparținând grupului Ciomortan.

Până în prezent, au fost descoperite și cercetate două complexe care cu certitudine aparțin grupului Ciomortan: L.7a și Cmp.13.

L.7a, descoperită și parțial cercetată în campania din a. 2000 (CAVRUC, DUMITROAIA, 2000, p. 131-154), a fost cercetată definitiv în 2001. Amintim că, ea era suprapusă de L.7 aparținând culturii Wietenberg. S-a constatat că, L.7a reprezenta un complex ușor adâncit (până la 0,3 m) în panta interioară a valului de apărare, la limita de interior a acestuia. El era compus dintr-o groapă ovală, cu un contur neregulat, de 3,5 x 2 m, cu 14 gropi de stâlpi, dispuse atât de-a lungul pereților cât și în interiorul gropii, fără vreo ordine anume (Pl. II, 1). În umplutura acestui complex a fost descoperit material arheologic consistent, cuprinzând ceramică de tip Ciomortan (Pl. II, 2) fragmente de oase de animale și câteva fragmente de oase umane (de la calotă craniană și mandibulă). Gropile de stâlpi atribuite acestui complex conțineau fragmente ceramice de tip Ciomortan.

Complexul 13 (Cmp. 13). În campania din a. 2000 a fost urmărit un culoar orientat S-N, care traversa panta interioară a valului (Pl. IV, 1; Pl. XXV, 1). Cercetările din anii 2001-2002 au constatat că, Cmp. 13 a fost amenajat în timpul ridicării celui de-al doilea nivel al valului, într-un culoar lăsat în mod intenționat în acesta. După toate probabilitățile, în capătul său de sud el se unea cu L.7a. Cmp.13 era suprapus și sectionat de trei complexe Wietenberg: L.7, anexa acesteia și Gr.3. În anii 2001-2002, Cmp.13 a fost cercetat și pe panta exterioară a valului.

În umplutura Cmp.13 s-a găsit ceramică de tip Ciomortan (marea majoritate a fragmentelor ceramice) și cele de tip Coțofeni (câteva fragmente izolate). Se remarcă fragmentele unei amfore, alte fragmente ale căreia au fost descoperite în campania din a. 2000 (CAVRUC, DUMITROAIA, 2001, pl. 69). Ea a fost lucrată din pastă fină, avea corpul bitronconic, gâtul cilindric și două toarte trase din buză și prinse de umăr (Pl. III, 1). Decorul incizat prezintă patru benzi dispuse vertical pe umeri, care, văzute de

sus, formează o cruce; între aceste benzi se află câte patru triunghiuri cu vârful în jos, umplute cu împunsături. Benzile sunt împărțite în romburi și triunghiuri, acestea din urmă fiind umplute cu împunsături. În incizii și împunsături se observă urme de încrustare cu pastă albă. Această schemă ornamentală este des întâlnită pe amforele culturii Costișa din Moldova (CAVRUC, DUMITROAIA, 2001, pl. 31).

Pe fundul Cmp. 13, pe ambele sale laturi, au fost urmărite „șanțuri” longitudinale, adânci de cca. 20 cm, în care au fost surprinse câteva gropi de stâlpi. Din ambele părți culoarul a fost flancat de pari sau stâlpi. Între pereții complexului și gropile de stâlpi, sub coama valului, au fost observate dungi înguste (de 2-4 cm) formate din lemn ars care reprezintă probabil urme de scânduri arse. La cca. 1,5 m nord de coama valului, complexul se deschidea, unindu-se aici cu un șir de gropi de stâlpi dispus paralel cu linia valului. Acestea din urmă marchează probabil încă o palisadă (?).

Cercetarea laturii de nord a matorului longitudinal ce sectiona Cmp.13 a arătat următoarele:

Pe fundul complexului se afla un strat de cenușă neagră, gros de cca. 5-7 cm; acesta se prezenta în profil ca o dungă orizontală dreaptă pe fundul complexului, iar pe ambele laturi cobora în „șanțuri” laterale (Pl. IV, 3). Aceste șanțuri reprezintă probabil goluri rămase de la stâlpii de lemn ce flancau această parte a construcției.

În jumătatea superioară a profilului gropii Cmp.13, pe ambele sale laturi, la aproximativ același nivel, se observa cum pereții acestuia se lărgeau ușor, iar apoi se îngustau (Pl. IV, 2). Presupunem că aceste largiri reprezintă urmele unor trepte aranjate pentru susținerea acoperișului construcției. La aproximativ același nivel, apăreau numeroasele dale de piatră.

Pe fundul culoarului, la ad. de 1,6-1,7 m, sub coama valului, într-un strat de cenușă neagră, gros de cca. 5-10 cm, se aflau resturile puternic incinerate a trei indivizi, unul adult și doi copii (Pl. IV, 1). Scheletele lor se aflau în poziție chirchită, orientate cu capetele la nord, spre exteriorul așezării (Pl. XXVI, 1,2). Sub aceste schelete, uneori, s-au urmărit urme ale unor bărne arse, groase de cca. 10 cm.

Oasele adultului (*scheletul nr. 1*), se aflau în conexiune anatomică normală. Individul era culcat pe partea stângă și orientat cu capul spre nord, cu privire spre est. Brațul stâng se afla sub zona pectorală și era îndoit accentuat din cot. De la brațul drept s-a păstrat doar hume-

rusul aflat în dreptul zonei pectorale. Piciorul stâng era întins, iar cel drept îndoit, unghiul între femur și coloană fiind de cca. 120°, iar între femur și tibie de cca. 70°. Laba piciorului drept suprapunea direct genunchiul celui stâng. Sub membrele inferioare ale defunctului matur se aflau fragmente mari de vase ceramice și o piatră arsă. Alături de craniul defunctului adult (Pl. XXV, 5), se aflau pietre neprelucrate, cu urme de ardere.

Scheletul nr. 2 (copil), se afla în dreptul părții superioare a scheletului nr. 1. Starea lui de conservare era precară: nu s-au păstrat decât unele fragmente de membre superioare și inferioare de la craniu, precum și câteva vertebre. S-a putut doar stabili că individul era chircit pe partea dreaptă, cu fața spre adult, orientat cu capul spre nord (Pl. XXVI, 1).

Scheletul nr. 3 (copil), se afla în dreptul picioarelor celui adult. Resturile lui s-au păstrat precar: de la calota craniană s-au găsit doar fragmente mici, de la partea facială păstrându-se fragmente mai mari de maxilar cu dinți. De la mâini s-au păstrat doar oasele de humerusuri. De la coaste s-au păstrat doar câteva fragmente. S-au găsit și fragmente de bazin. De la picioare s-au găsit doar femururi și câteva falange de degete. Scheletul se afla în conexiune anatomică în general normală, iar dimensiunile oaselor sugerează înălțimea individului ca fiind de cca. 1 m. El a fost culcat pe partea dreaptă, în poziție chircită (Pl. XXVI, 2). Ambele humerusuri, paralele între ele, erau aduse în fața zonei pectorale, iar femururile erau aduse spre abdomen. Unghiul dintre coloană și linia humerusurilor era de cca. 45°.

Alături de scheletele defuncțiilor incinerate, iar uneori și sub ele, se aflau fragmente ceramice provenind de la vase de tip Ciomortan, sparte pe loc, precum și un vas întreg. Uneori, fragmentele din care s-au întregit vasele, aveau culori foarte diferite, dovada arderii lor secundare, după spargere. S-au putut reconstitui 6 vase.

Deasupra defuncțiilor se afla o umplutură de pământ ars la roșu, în amestec cu pietre de diverse dimensiuni (Pl. XXV, 2). Grosimea umpluturii era de 0,8–1 m. În profilul acestei depuneri, de-a lungul pereților, se observau două dungi albicioase dispuse vertical (Pl. IV, 2), care, după toate aparențele, reprezentau urmele unor stâlpi, ale căror gropi au fost surprinse în „șanțuri” longitudinale. În jumătatea superioară a umpluturii au fost descoperite mai multe dale de piatră provenind probabil de la acoperișul complexului.

Inventarul Cmp. 13.

Vasul nr. 1. O cană întreagă, descoperită între cenușa neagră și pământul roșu al umpluturii complexului, ușor deasupra nivelului la care se aflau defuncții, la cca. 0,2 m NE de craniul celui adult (Pl. XXV, 4). Recipientul a fost lucrat din pastă grosieră, avea suprafața ușor netezită de culoare gălbuie și avea o toartă ovală în secțiune, trasă din buză (Pl. V, 1).

Vasul nr. 2. La cca. 0,8 m nord de craniile scheletelor nr. 1 și nr. 2, se afla partea inferioară a unei strachini, lucrată din pastă fină, de culoare neagră. Partea superioară a acestui recipient a fost reconstituită din fragmentele izolate descoperite pe panta exterioară a valului. Strachina este de proporții joase, cu buza dreaptă, pe marginea căreia se observă patru proeminente ovale. Ea are o urechiușă-toartă de prindere, și este decorată pe umeri cu triunghiuri hașurate cu incizii oblice, încrustate cu alb (Pl. V, 2).

Vasul nr. 3. La picioarele defunctului adult, se aflau fragmente ceramice ale unei amfore lucrată din pastă semifină, cu corpul bitronconic, gâtul cilindric îngust și cu două toarte trase din buză și prinse de umeri. Între gât și umeri, amfora a fost decorată cu o bandă îngustă, formată din două linii orizontale incizate ce încadrau un șir de împunsături verticale. De la această bandă, coboară pe umeri triunghiuri cu vârful în jos, incizate și umplute cu împunsături (Pl. V, 3).

Vasul nr. 4. Între abdomenul defunctului adult și scheletul nr. 2, se aflau fragmentele unei amfore mai mici, ulterior întregită. Ea era de formă similară celei de mai sus, însă de dimensiuni mai mici. Amfora era decorată pe umeri cu triunghiuri hașurate cu incizii orizontale (Pl. V, 4).

Vasul nr. 5. A fost găsit în stare fragmentară între picioarele defunctului adult și cele ale scheletului nr. 3. Vasul este de categorie grosieră, de tip borcan, cu suprafața striată, cu două proeminente alungite, dispuse simetric pe exteriorul buzei (Pl. V, 6).

Vasul nr. 6. A fost găsit în stare fragmentară, pe toată suprafața complexului. Este lucrat din pastă grosieră, cu suprafața striată, din buză fiind trase patru proeminente ovale dispuse simetric. Vasul este de tip oală-borcan, cu gâtul cilindric (Pl. V, 5).

Starea urmelor descoperite nu permite reconstituirea completă a Cmp.13. Menționăm insuficiența datelor obținute și în ceea ce privește rosturile și semnificația procedurii,

ale cărui urme reprezintă resturile celor trei defuncți, inventarul lor și unele elemente de context. De aceea ne vom rezuma doar la câteva supoziții, mai mult sau mai puțin plauzibile.

Credem că, în existența Cmp. 13 se pot distinge două perioade. Se pare că, în prima perioadă, el a avut un rol utilitar, cel de poartă ce traversa valul (Pl. XXV, 6). Intrarea în așezare se făcea la cca. 1,5 m nord de coama valului, unde pare să fi existat o palisadă. Este imposibil de stabilit dacă, elementele de construcție de lemn surprinse în Cmp.13 aparțin porții sau, dacă ele sunt legate de ritualul însoțit de incendiarea celor trei defuncți. Cert este că, la un moment dat (în cea de-a doua perioadă), aici, într-o construcție de lemn, s-a practicat un ritual. Construcția de lemn care se sprijinea pe stâlpii înfiți de ambele laturi ale culoarului, avea cel puțin trei niveluri. Primul nivel îl constituia fundul culoarului (nivelul 1). Cel de-al doilea era format din podea de lemn, suspendată (nivelul 2); pe acest nivel, după toate probabilitățile, au fost depuși cei trei defuncți însoțiți de cel puțin 6 vase ceramice. Această supoziție rezidă în faptul că, sub scheletele umane s-au găsit urme de bârne arse, fragmente de vase ceramice, iar poziția defuncților, deși păstra în linii mari, conexiuni anatomice normale, părea ușor nenaturală, ceea ce sugerează că, la un moment dat (probabil înaintea dezintegrării), corpurile celor trei defuncți au căzut de la un nivel superior. Al treilea nivel pare să-l fi reprezentat acoperișul format din elemente de lemn și dale de piatră (nivelul 3). Peste acoperiș a fost depus (înaintea incendierii) pământ din val. Restul culoarului (la sud și nord de construcția de lemn) pare să fi rămas deschis. Apoi, toată această construcție a fost incendiată. Focul a fost atât de puternic, încât oasele umane s-au calcinat, culoarea vaselor ceramice s-a modificat, iar pământul ce suprapunea complexul a căpătat culoarea roșie (datorită accesului de oxigen, întrucât restul culoarului în timpul arderii rămânea deschis).

Suntem în fața urmelor unui ritual practicat probabil, în preajma părăsirii așezării de către purtătorii grupului Ciomortan. Încadrarea ritualului în acest moment al existenței așezării rezidă în faptul că, nivelul căruia îi corespunde umplutura Cmp.13, este suprapus de un strat ce corespunde deja locuirii Wietenberg. Nu în ultimul rând, trebuie avut în vedere și faptul că ritualul a distrus poarta așezării.

Vestigii de tip Ciomortan din val. Sub locuințele culturii Wietenberg, la marginea valului, au apărut albieri amorfe cu umplutura similară celei din L.7a. Acestea conțineau fragmente ceramice de tip Ciomortan.

Sub L.8, (Pl. XXVIII, 4) printre fragmentele caracteristice grupului Ciomortan, într-o aglomerare de fragmente ceramice și oase de animale (car. E / 6, ad. 0,8-0,9), a apărut o amforetă (H=8 cm), al cărei specific îl reprezintă decorul amplasat sub ambele toarte și compus din „parabole” cu vârful în jos, umplute cu împunsături (Pl. III, 7).

În umplutura valului, sub L.9, în car. H / 5, la ad. de 1,05 m, (Pl. XXIX, 5) a fost găsită o sulă de bronz sau cupru. Ea este pătrată în secțiune și cu un singur capăt ascuțit; lungimea = 6,5 cm, (Pl. III, 5).

Imediat sub L.9, în car. G / 5, la ad. de 0,75 m, a fost găsită o săgeată de silex. Ea are forma triunghiulară cu baza concavă (L=2,5 cm, grosimea=3 mm) marginile fiind bine retușate (Pl. III, 2).

Urme de locuire din epoca bronzului de sub val. După ce a fost îndepărtată umplutura valului de sub L.7a, în car. B / 8, 9, au fost găsite câteva fragmente ceramice (de tip Ciomortan?) de categorie grosieră, printre care și cele cu suprafața striată (Pl. XX, 2-5). La cca. 2 m nord-est de acest loc, în car. C,D / 8, sub cel de-al doilea nivel al valului, au fost descoperite patru vetre-ruguri (a se vedea și mai sus), dispuse foarte aproape una de alta (Pl. XXIV, 3). Acestea reprezentau aglomerări de cenușă direct pe sol, cu grosimea cuprinsă între 5–10 cm. Aveau formă ovală, cu dimensiunile cuprinse între 0,5 x 0,7 și 1,1 x 1,2 m. S-a observat cum una dintre aceste vetre, cu dimensiunea de 0,7–0,9 m, situată mai la nord, în car. C / 10, „urca” pe panta primului nivel al valului (Pl. XXIV, 4). Alături de aceste vetre-ruguri, la același nivel, se aflau câteva fragmente ceramice de tip Coțofeni. Imediat sub acest nivel, au apărut complexe ale culturii Cucuteni.

Materialul ceramic de tip Ciomortan din stratul de cultură. În stratul de cultură, în special în apropiere de valul de apărare (car. A,B,C,D,E,F / 4,5,6; G,H,I,K / 1,2,3), s-au găsit cantități apreciabile de ceramică de tip Ciomortan, grupată uneori în aglomerări, fragmente izolate de lipitură arsă, fără ca aceste materiale să fi fost însoțite de urme de construcții. Ceramica descoperită aici, prezintă aceleași caracteristici ca și cea descoperită în campaniile precedente, în bună parte publicată

(CAVRUC, DUMITROAIA, 2000, p. 132-133, 140-151). Printre elemente noi, menționăm o amforetă lucrată din pastă semifină, de culoare cenușie (Pl. III, 6), cu patru „pastile” aplicate simetric pe corp, cu două tortițe, ovale în secțiune, trase din buză și prinse de umăr.

Urme de locuire Weitenberg. În sectorul de nord-est al valului, pe panta sa interioară, în a. 2001-2002 au fost descoperite și cercetate trei locuințe de suprafață, dreptunghiulare, ușor adâncite (până la 0,3 m), aparținând culturii Wietenberg (Pl. XXVII, 1). Împreună cu L.7, cercetată în campania din a. 2000, ele formau un rând de construcții, dispuse una lângă alta, întinse pe panta interioară a valului (Pl. XXVII, 2). În imediata apropiere, au fost cercetate 4 gropi menajere aparținând aceleiași culturi.

Locuința 8 (L.8) se afla la 0,6 m ESE de L.7, în car. D,E,F / 6,7,8 la ad. de 0,5 - 0,8 m. Latura sa de NE a fost ușor afectată de un șanț îngust, practicat de Székely Z. (S.V din anul 1967, cu o lățime de 0,8 m, care tăia valul). Partea de VSV a L.8 a fost distrusă prin intervenții neautorizate întreprinse aici în primăvara a. 2001. Latura locuinței dinspre coama valului, a fost săpată în mantaua acestuia, până la 0,3-0,4 m (Pl. VII, 2). În partea sa superioară, L.8 se prezenta sub forma unei aglomerări de formă dreptunghiulară, de bolovani de piatră în amestec cu puține fragmente ceramice și lipitură (Pl. VI, 1), răspândite pe o suprafață de cca. 4 x 3 m. După îndepărtarea bolovanilor, au apărut multe fragmente de lipitură cu amprente de nuiele, resturi de bărne arse, aglomerări de fragmente de vase ceramice dispartate (Pl. VI, 2), precum și vase sparte pe loc (Pl. XXVIII, 2). Este de remarcat că nu s-au descoperit urme de lipitură pe latura dinspre incinta așezării.

La nivelul de călcare (Pl. VII, 1), aproximativ în centrul locuinței, se aflau două vetre de foc, de formă circulară, D=0,6 m, dispuse una lângă cealaltă. Ambele au fost amenajate pe pavaje de piatră în amestec cu fragmente ceramice și aveau suprafețele luate (Pl. XXX, 5).

După îndepărtarea umpluturii complexului, au fost depistate și golite 8 gropi de stâlpi (Pl. XXVIII, 3), de formă aproximativ circulară, unele cu fundul ascuțit (g 3, g 4, g 6) iar altele cu fundul drept (g 1, g 2, g 5, g 7, g 8), adâncite până la cca. 25 cm în umplutura valului (Pl. XVIII, 1). Pe latura de NE a locuinței au fost cercetate 5 gropi, iar pe latura de NV, 2. Una

dintre gropi (g 1), se afla în colțul de NV al locuinței. Pe latura de ESE și SSV nu au fost depistate gropi de stâlp, deoarece ea a fost afectată de S.V, practicat de Székely Z. și de săpăturile neautorizate întreprinse aici în primăvara a. 2001.

Plecând de la dispunerea gropilor de stâlp, precum și de la gruparea materialului descoperit, apreciem că, locuința era de formă patru-lateră, cu latura sa de NNE de cca. 4 m, și cea de NV de cca. 2 m. Estimăm că, lungimea peretelui de ESE, era de cca. 2,5 m, atât cât indica răspândirea dărămurilor locuinței.

Inventarul locuinței este compus din câteva piese, oase de animale și numeroase fragmente de vase ceramice, unele dintre ele sparte pe loc, iar altele izolate.

Piese de cupru sau bronz: un fragment de lamă de cuțit (L păstrată = 4,3 cm, l = 2,1 cm, grosimea = 0,2 cm) (Pl. VIII, 2) și un fragment de placă discoidală de ac, cu capul rulat (?); L păstrată = 3,3 cm, l = 3,2 cm, grosimea = 1 mm (Pl. VIII, 1).

Piese de os: o mărgea (L=1,1 cm, grosimea = 6,5 mm), (Pl. VII, 3) și un fragment de străpungător (L păstrată=3,6 cm, grosimea=5 mm (Pl. VIII, 4).

Piese de piatră: o cute din gresie (L = 13,6 cm, l = 5,2 cm, grosimea = 0,7 cm) (Pl. VIII, 10) și o râșniță de formă ovală, convexă (L=23,3 cm, L=15,5 cm, grosimea=4 cm).

Piesele din lut ars descoperite în perimetrul L.8 sunt reprezentate de „capete de băț”, de formă tronconică (Pl. VIII, 6, 8) și bitronconică (Pl. VIII, 5), precum și de un disc cu patru perechi de perforații dispuse simetric, decorat pe una din fețe cu o cruce incizată (Pl. VIII, 9).

Inventarul ceramic din cuprinsul L.8 este bogat și variat.

Categoria grosieră este reprezentată de fragmente de vase-borcan, decorate cu brăie simple (Pl. IX, 4) sau alveolate (Pl. IX, 3). Uneori, vasele din această categorie sunt decorate pe corp cu spirală în relief aplicată (Pl. X, 3).

Ceramica de categorie intermediară este reprezentată de urne și străchini cu gura lobată. Urnele, vase de proporții înalte cu corpul proeminent, gâtul tronconic înalt și buza cvazată, au fost decorate pe umeri cu caneluri oblice sau prin linii incizate orizontale sau oblice și aveau suprafețele netezite sau ușor iustruite (Pl. IX, 6). Uneori, decorul sub forma unor șiruri de incizii oblice acoperă marginea buzei (Pl. IX, 5). Una dintre urne se remarcă

prin pereții foarte subțiri, pastă fină și suprafață bine netezită, de culoare neagră (Pl. IX, 7). Dintre străchinile lobate, menționăm fragmentul unui recipient cu lobi dubli, decorat pe exteriorul buzei cu două rânduri paralele compuse din triunghiuri imprimate, acestea formând, în negativ, un zigzag; pe marginea buzei, recipientul a fost decorat cu x-uri incizate (Pl. X, 8). Altă strachină a fost ornamentată cu incizii și caneluri oblice (Pl. X, 7).

Categoriei fine îi aparține o strachină cu pereții subțiri, corpul proeminent și buza dreaptă. Sub buză este prinsă o urechiușă, de ambele părți ale căreia se observă câte două perforații. Recipientul este bogat ornamentat: în partea inferioară este incizată o linie orizontală, iar sub buză sunt incizate patru linii orizontale, deasupra lor, pe buză, fiind imprimate mici cercuri dispuse într-un șir orizontal (Pl. IX, 2). Lângă vatră a fost descoperit un fragment de capac de formă discoidală, cu perforații pentru prindere, ornamentat cu incizii în forma spicelor de grâu pe mijloc, și incizii oblice pe margine (Pl. VIII, 7). Castroanele sunt reprezentate de recipiente cu corpul sferic, buza ușor evazată și fundul drept, neornamentate (Pl. X, 4). Un exemplar este ornamentat în partea superioară a corpului cu o bandă îngustă incizată, umplută cu incizii oblice, iar pe mijloc cu o bandă lată, incizată, umplută cu benzi late formate din linii oblice (Pl. X, 5). Cămile, au corpul sferic, buza rotunjită, o toartă ușor supraînălțată și fundul drept (Pl. IX, 1). Categoriei fine îi aparține și un recipient lucrat din pastă fină de culoare neagră, bine lustruit, cu lobi dubli, sub care sunt dispuse toarte semicirculare, ornamentat pe buză și pe umăr cu incizii oblice (Pl. X, 6). Tot culturii Wietenberg pare să aparțină și capacul miniatural păstrat fragmentar, lucrat din pastă fină, descoperit în umplutura valului de sub locuință. Acesta este ornamentat în interior cu un șir de împunsături, iar pe exterior, cu proeminente circulare (Pl. XX, 7).

De importanță deosebită sunt două fragmente ceramice de tip *Monteoru*, descoperite în interiorul L.8. Acestea prezintă toarte caracteristice culturii menționate, din care una este în formă de șa simplă (Pl. X, 2), iar alta era modelată în formă de șa cu prag (Pl. X, 1). Ultima este decorată, asemeni exemplarelor din perioada MIC2 din Moldova, cu bandă formată din două linii orizontale incizate, între care se află un șir orizontal format din împunsături oblice.

În imediata apropiere de L.8, la ad. de 0,4-0,5 m, în car. G,H,I,K - 4, 5, 6, a fost descoperită o aglomerare de bolovani de piatră, în amestec cu fragmente ceramice de tip Wietenberg, cuprinzând de fapt, resturi a două locuințe, respectiv L.9 și L.10.

L.9 se afla la cca 0,8 m SEE de L.8 și 0,6 m NVV de L.10. Sub nivelul de bolovani de piatră, la ad. de 0,6 m, a apărut conturul locuinței (Pl. XI, 1; Pl. XII, 1), marcat de peretele de NE, săpat în panta valului (Pl. XII, 2), precum și de aglomerarea de fragmente ceramice, vase întregibile (Pl. XXIX, 1) și fragmente de lipitură. Sub aglomerarea de material arheologic, au fost descoperite două vetre circulare lutuite. Una dintre ele (Vatra 1) a fost amplasată relativ în centrul locuinței, avea diametrul de 0,6 m și era perforată la mijloc de o groapă de stâlp ce avea diametrul de 0,25 m; în umplutura acestei gropi aflându-se resturi de lemn și lut ars (Pl. XXX, 4). A doua vatră (Vatra 2) se afla lângă peretele de nord-vest al locuinței. Ea avea forma circulară cu diametrul păstrat de 0,4 m (Pl. XXX, 1-1a).

După îndepărtarea umpluturii complexului, au fost depistate și golite 6 gropi de stâlpi (Pl. XXIX, 2), dintre care 5 (g 1-g 5) au fost dispuse pe latura de NNE a locuinței, iar una (g 6) pe latura de ESE (Pl. XVIII, 1). Acestea erau de forme diferite: ovale (g 5), alungite ca un șântuleț cu dimensiunile de 0,3 x 1,2 m (g 2), circulare (g 4, g 6) sau având contururi neregulate (g 1 și g 3).

După dispunerea gropilor de stâlpi și de răspândire a materialului arheologic, s-au stabilit dimensiunile locuinței: lungimea laturii de NNE era de cca. 4 m, iar a celei de ESE, de cca. 1,5 m.

Inventarul L.9 cuprinde câteva piese, un număr redus de oase de animale, vase ceramice întregi sau întregibile, precum și numeroase fragmente de vase ceramice izolate.

Piese: un străpungător de os, cu vârful rupt, cu urme puternice de ardere (L păstrată=2,4 cm, lățimea maximă=2,4 cm) (Pl. XIII, 1); un „plantator” surprins între dărâmăturile pereților, lucrat din corn, spart și puternic ars (L păstrată=20,6 cm, lățimea maximă=9 cm). Se disting două vârfuri, dintre care unul scurt la capătul tăiat, folosit probabil ca mâner, și al doilea lucrat pe lungimea cornului, ascuțit la vârf (Pl. XIII, 6); o „seccără” din gresie cu un tăiș ascuțit, L=10,4 cm, lățimea=4,5 cm, grosimea=9 mm (Pl. XIII, 3); o cute din gresie

cu partea dreaptă ascuțită, $L=10,4$ cm, lățimea= $4,3$ cm și grosimea= 8 mm (Pl. XIII, 5); două vase minia-turale cu corpul globular cu buză scundă, cu două perforații pentru agățat – de tip opaiț (Pl. XIV, 1, 2); un „cap de băț” de formă tronconică, cu partea superioară alungită și perforată transversal (Pl. XIII, 4); un „cap de băț” de formă bitronconică, ornamentat pe partea superioară cu o bandă incizată umplută cu incizii oblice și cu caneluri fine la mijloc, perforat la un capăt (Pl. XIII, 2); un fragment de plantator de corn, L păstrată= $9,5$ cm, cu vârful ascuțit, descoperit în car. G/3 la ad.= $0,6$ m (Pl. XIII, 7).

Ceramica din L.9 include fragmente de vase-borcan, decorate cu brâie în relief, crestăte sau alveolate, cu buza tăiată drept (Pl. XIV, 7) sau ușor rotunjită, unele dintre ele cu toarte de prindere (Pl. XIV, 6). Urnele au fost lucrate din pastă semifină și sunt reprezentate de fragmentele recipientelor cu gâtul tronconic înalt și buza evazată (Pl. XIV, 9). Au fost descoperite și fragmente de câni și cești. Dintre acestea din urmă se remarcă două fragmente de pereți de vase de categorie fină, decorate cu caneluri în formă de spirală (Pl. XIV, 3, 4). O strachină cu buză lobată, lucrată din pastă fină, de culoare cenușie, decorată pe buză cu incizii oblice, iar pe umăr cu caneluri late dispuse oblic (Pl. XIV, 5) și o cană cu corpul globular, decorată pe umăr cu trei linii incizate, dispuse orizontal, cu toarte supraînălțate (Pl. XIV, 8).

L.10 se afla în imediata apropiere de L.9. Sub aglomerarea de bolovani de piatră, în car. H,I,K / 3,4,5, a apărut conturul locuinței, al cărei perimetru a fost marcat de aglomerări de bucăți de lipitură, vase ceramice sparte pe loc și fragmente ceramice dispartate (Pl. XI, 1; Pl. XXIX, 3), precum și de peretele de est săpat în valul de apărare până la ad. de $0,4$ m de la suprafața terenului (Pl. XV, 2), paralel cu coama valului. În colțul său de ESE, complexul avea o anexă delimitată de două pietre mari așezate în picioare (Pl. XI, 1). În interiorul anexei, s-au găsit două vase de tip borcan, sparte pe loc, ornamentate cu brâie alveolare sub buză, lucrate din pastă grosieră, arse prost (Pl. XVII, 7). Sub aceste vase a fost descoperit un „capac” lucrat din pastă fină, de culoare neagră, cilindric, perforat cu două orificii mici dispuse simetric la marginea inferioară, bine lustruit (Pl. XVI, 2).

Ca și în cazul L.8 și L.9, pe fundul locuinței 10, au fost descoperite două vetre, amplasate aproximativ în centru (Pl. XV, 1). Vetrele aveau

la bază pietre și fragmente de vase ceramice, suprafețele fiind fin lutuite (Pl. XXX, 2). Prima vatră era amplasată în centrul locuinței și avea conturul neregulat, cu dimensiunile de $1,1 \times 1,2$ m. În partea de vest a vetrei s-au observat urmele unor incizii realizate cu un obiect dur (Pl. XXX, 3).

A doua vatră (car. I 5, $-0,82 - 0,92$ m) s-a păstrat parțial, din resturile de lipitură acesteia deducându-se forma ei circulară, cu diametrul de cca. $0,6$ m. Pavajul acesteia era alcătuit din pietre mici și fragmente ceramice decorate cu spirală dublă, aplicată în formă de S - culcat. (Pl. XXXII, 1). După îndepărtarea umpluturii complexului, în interiorul acestuia, au fost depistate și golite 4 gropi de stâlp (Pl. XXIX, 4). Trei dintre ele (g 1, g 2, g 3) au fost dispuse pe latura de NNE, iar una (g 4) pe latura de ESE (Pl. XVIII, 1). Prima (g 1), era săpată în umplutura valului la ad. de cca. $0,45$ m, era de formă oarecum ovală și avea dimensiunile de $0,5 \times 0,7$ m.

Inventarul L.10 include câteva piese, fragmente izolate de oase de animale, vase ceramice întregi sau întregibile, precum și numeroase fragmente ceramice izolate.

Piese. Un disc ceramic (diametrul = $4,7$ cm, grosimea = 1 cm) de culoare cărămidă, ornamentat pe o față cu zvastică, cu 4 orificii dispuse simetric, câte una în fiecare câmp; pe margine, piesa este ornamentată cu crestături oblice (Pl. XVI, 5); un „cap de băț” de formă tronconi-că, lucrat din pastă semifină (Pl. XVI, 6); un fragment de seceră de gresie cu partea arcuită ascuțită (Pl. XVI, 8); un fragment de placă de os cu trei perforații circulare, L păstrată= $2,5$ cm, lățimea= 1 cm, grosimea= $2,5$ mm (Pl. XVI, 3).

Ceramica descoperită în cuprinsul L.10 este reprezentată de următoarele categorii de vase: grosieră, intermediară și fină.

Categoriei grosiere, printre altele, îi aparține un fragment de vas-borcan cu exteriorul striat, având un buton crestăte tras din buza vasului (Pl. XVII, 3). Aceleași categorii îi aparține o strachină de formă tronconică cu fundul drept și buza puternic evazată (Pl. XVII, 8).

Categoriei intermediare îi aparțin mai multe fragmente de urne cu gâtul tronconic și buza cvazată (Pl. XVII, 4, 5). Una dintre urne are marginea tăiată oblic, fiind ornamentată pe umăr cu un brâu în relief acoperit cu incizii dispuse în rețea, decor ce se repetă și pe marginea buzei (Pl. XVII, 9). Altă urnă are buza tăiată drept și ornamentată cu crestături oblice, iar

între umăr și gât este decorată cu o bandă formată din două linii incizate, între care se află un șir de alveole; de la această bandă pornesc caneluri oblice ce acoperă umărul vasului (Pl. XVII, 6). Aceleași categorii îi aparțin și capace, dintre care unul are un buton de prindere perforat prin două orificii dispuse în cruce, în planuri diferite (Pl. XVI, 1), iar altul este ornamentat din interior cu șiruri de incizii oblice (Pl. XVI, 3). Speciei intermediare îi mai aparțin câni de formă bitronconică cu buza ușor evazată, ornamentate cu caneluri fine, oblice (Pl. XVII, 2), sau neornamentate și prevăzute cu toarte supraînălțate (Pl. XVII, 1). Din categoria ceramicii intermediare face parte și un castron cu corpul sferic, buza tăiată drept și ornamentat pe umăr cu caneluri late oblice (Pl. XVII, 10).

Ceramica fină, lustruită, este reprezentată de un singur recipient – o cană de culoare neagră, cu corpul sferic, gâtul răsfrânt și delimitat de corp cu trei linii incizate orizontal (Pl. XVI, 7).

În prezent, având în vedere stadiul cercetării, nu ne putem propune reconstituirea definitivă a celor patru locuințe ale culturii Wietenberg. Remarcăm doar câteva observații relevante în acest sens. Toate au fost suprapuse de aglomerări de pietre, ceea ce ne face să credem că ele provin de la acoperiș și aveau probabil rolul de a susține materialul ușor din care acesta era făcut. Ampretele de pe fragmentele de lipitură precum și gropile de stâlp arată că locuințele aveau scheletul format din bârne înfipite în pământ și pereții alcătuiți din pari și nuiele împletite, luate apoi din interior și exterior. Subliniem că, pe laturile acestor locuințe dinspre incinta așezării nu au fost descoperite nici un fel de urme de elemente de construcție. Mai remarcăm și faptul că, în toate cele patru locuințe descoperite până acum pe panta interioară a valului de apărare s-au descoperit câte două vetre.

Alte urme de construcții Wietenberg. În car. G,H,I,K / 1,2,3 au fost descoperite urme ale altor construcții de suprafață aparținând culturii Wietenberg. De la acestea s-au păstrat aglomerări de bolovani de piatră (Pl. XI, 1), urme de pari carbonizați, bucăți de lipitură și fragmente de vase ceramice. După îndepărtarea acestor urme s-a constatat că, sub ele, pare să fi existat o construcție similară celor patru locuințe Wietenberg, însă conturul acces-

teia intra doar în cea mai mică parte în suprafața cercetată, cea mai mare parte a ei aflându-se într-o zonă încă necercetată.

Culturii Wietenberg îi mai aparțin 4 gropi cercetate în campania din 2002 (Gr. 4; 5; 6;7).

Gr.4 (Pl. XXII, 1) a fost descoperită în car. B,C / 6 - 7, la ad. de 1,05 m. Avea gura ovală (1,9 x 1,4 m), și ad. de 1,84. Pereții se îngustau spre fundul drept. Inventar: ceramică Wietenberg (Pl. XXII, 6-9), din care remarcăm fragmentele unei străchini cu marginea lobată, decorată sub buză cu un brâu în relief, subțire, crestă, iar pe umeri, cu triunghiuri formate din linii unghiulare circumscrise. În zona diametrului său maxim, recipientul este decorat cu o bandă formată din două linii orizontale incizate, hașurată cu incizii în rețea; sub această bandă se află un șir orizontal din cercuri mici imprimate. În groapă au mai fost găsite și fragmente ceramice eneolitice și cele de tip Ciomortan.

Gr.5 (Pl. XXII, 2) a fost descoperită în car. C,D/6-7, la ad. 1,2 m. Avea gura circulară (D=1,5 m), și pereții drepecți ce se îngustau spre fundul drept. Ad. gropii 2,15 m. Umplutura - pământ amestecat, lemn ars și bucăți de lut crud. Inventar: 1 toporaș de piatră, eneolitic, precum și ceramica culturii Wietenberg (Pl. XXII, 3-5).

Gr.6 (Pl. XXXI, 4) a fost descoperită în car. H / 2. Gura gropii a fost evidențiată la ad. de cca. 0,7 m, nivel la care diametrul ei era de cca. 0,48 m, iar în interiorul ei apărea o aglomerare de fragmente ceramice Wietenberg. Groapa se îngusta spre fundul drept (Pl. XVIII, 1). Umplutura - pământ negru. Dimensiunile gropii erau: Dg=0,48 m, Df=0,38 m și 0,4 m, adâncită în stratul steril. În interiorul gropii se aflau fragmente ceramice relativ mari, unele dintre ele fiind sparte pe loc. S-a observat că fragmentele ceramice au fost depuse foarte compact, astfel încât să ocupe cât mai puțin loc.

Inventarul Gr. 6 constă din: 6 vase întregibile aparținând culturii Wietenberg, lucrate atât din pastă fină cât și din pastă grosieră.

Gr.7 (Pl. XXI, 1) a fost cercetată doar partea de est, cea din car. G / 1, 2. Ea a fost evidențiată la ad. de 0,56 m, unde apărea ca o pată de pământ afânat, de culoare neagră, pe fundalul solului steril de culoare galbenă. Groapa avea gură circulară, cu următoarele dimensiuni: Dg=2,5 m, Df=1 m, Ad=1,6 m (Pl. XXI, 2). Umplutura era formată dintr-un pământ negru afânat, în care, la ad. de

0,8–1,5 m, apărea o cantitate importantă de lemn carbonizat. Inventarul gropii consta în materiale arheologice din diverse perioade, dintre care, cele mai târzii aparținând culturii Wietenberg.

Cmp.14 (Complexul ritual, cultura Wietenberg ?). A fost descoperit în car. H / 1, la ad. de 0,7 m. El includea o groapă ovală, de 1,3 x 1,7 m, în partea superioară a căreia se aflau două crani umane (nr.1 și nr. 2), un fragment de râșniță și un vas ceramic întreg (Pl. XIX, 1-2; Pl. XXXI, 3). Sub acestea a fost găsit un schelet uman întreg. Este posibil ca aceluiași complex să îi aparțină și două vase Wietenberg, unul situat la 1,2 m SE, iar altul, la cca. 2,5 m NV de groapă.

Craniul nr. 1 se afla la ad. de 0,74 m, cu partea facială în jos. La est de el se afla un humerus ce aparține probabil aceluiași individ, iar la sud de craniu s-a observat o pată circulară cu diametrul de 0,2 m, în care apărea o cantitate mare de lemn carbonizat.

Craniul nr. 2, se afla la 0,4 m vest de craniul nr. 1, la ad. de 0,97 m. Acesta era culcat pe partea dreaptă cu privirea spre sud. La sud de el se aflau oase de mână umană îndoită, astfel încât humerusul se afla în dreptul gurii, iar antebrațul pe cap. Peste oasele mâinii se afla un vas ceramic întreg. Vasul, un castron, a fost lucrat din pastă în amestec cu nisip, avea corpul tronconic cu buza scundă, evazată. Vasul este ornamentat cu o linie incizată curbă, pe gât, H=9 cm (Pl. XX, 1). Atribuirea lui, în lipsa unor caracteristici relevante, rămâne problematică.

Scheletul uman a fost descoperit la 0,25 m nord de craniul nr. 1, și la 0,5 m NE de craniul nr. 2, la ad. de 1,05 m. Pentru aceasta a fost săpată o groapă separată, de formă ovală cu dimensiunea de 0,8 x 0,9 m. Scheletul se afla în poziție chirchită pe partea stângă, orientat cu capul spre est (Pl. XIX, 1). Umplutura gropii era formată dintr-un pământ negru tasat, pigmentat cu resturi de lemn și lut ars precum și lentile de lut crud de culoare galbenă. Sub schelet a fost depistată o altă groapă, din eneolitic, ce avea o umplutură formată din pământ nisipos de culoare galben-verzui. Capul defunctului a fost așezat direct pe stânca naturală și se afla ușor deasupra restului scheletului. Vertebrele din zona cervicală nu au fost găsite în ordine anatomică ci se aflau la cca. 20 cm de la craniu. Restul vertebrelor coloanei se aflau în conexiune anatomică normală, ca și restul oaselor. Scheletul este bine conservat. Cele mai

târzii materiale arheologice descoperite în jurul scheletului aparțin culturii Coțofeni.

*

Materialul ceramic din nivelul de locuire Wietenberg de la Păuleni prezintă similitudini atât de apropiate cu cel din așezarea Oarța de Sus*, necropola Turia (SZÉKELY, 1995, p. 126-146) și altele din faza a doua a acestei culturi, încât încadrarea sa în faza a 2-a, după N. Chidioșan (CHIDIOȘAN, 1980) sau A2 după N. Boroffka (BOROFFKA, 1993, T.1 S.258, Tab. 14), a culturii Wietenberg, ni se pare evidentă. Încadrarea nivelului de locuire aparținând culturii Wietenberg de la Păuleni de către M. Rotea, în finalul primei faze a acestei culturi avea drept unul dintre argumente, lipsa aici a ceramicii decorate cu spirală (ROTEA, 2000, 37/I). Acest considerent – în urma descoperirii în ultimele campanii de săpături a mai multor fragmente ceramice decorate cu spirală, atât prin tehnica aplicării în relief cât și prin canelură – s-a dovedit a fi depășit. Descoperirea ceramicii de tip Monteoru într-o locuință a culturii Wietenberg, pare să confirme sincronismul dintre a doua fază de evoluție a culturii Wietenberg și faza IC2 a culturii Monteoru (FLORESCU, 1971, p. 67-72).

În raportul precedent, când nu se știa încă originea arsurilor puternice din profilul longitudinal ce traversa Cmp.13, am admis că acestea s-ar fi datorat incendierii așezării din timpul cuceririi ei de către purtătorii culturii Wietenberg. De aici am dedus că locuirea Wietenberg ar data din perioada imediat următoare locuirii Ciomortan (CAVRUC, ROTEA, 2000, p. 157). În lumina cercetărilor din 2001, nu mai avem certitudinea în ceea ce privește durata de timp dintre sfârșitul locuirii Ciomortan și începutul locuirii Wietenberg în așezarea Păuleni. În condițiile în care, pe de o parte nu există dovezi că locuirea Wietenberg a urmat imediat celei aparținând grupului Ciomortan, iar pe de altă parte, locuirea Wietenberg se sincronizează cu Monteoru IC2, nu se exclude ca locuirea Ciomortan să dateze substanțial mai timpuriu decât faza IC2 a culturii Monteoru. Nu exclu-dem prin urmare sincronismul dintre locuirea Ciomortan și Monteoru IC4, ceea ce implică încadrarea grupului Ciomortan în perioada foarte apropiată în timp sfârșitului grupului Jigodin.

Din umplutura valului, în car. D/12, la ad. de 1,2 m, a fost descoperit un fragment de toartă provenind de la o amforă, care se remarcă prin decorul realizat prin linii verticale în relief, dis-

puse sub toartă (Pl. XX, 6), ornament întâlnit în cadrul grupului Jigodin.

În final, mai menționăm descoperirea în umplutura valului car. L/6, ad.=0,3 m, a unui

fragment ceramic de factura dacică. Este vorba de peretele unui vas ceramic lucrat de mână, din pastă fină, de culoare cenușie, decorat cu valuri incizate (Pl. XX, 9).

Bibliografie

BOROFFKA 1994

NIKOLAUS G.O. BOROFFKA, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*. Bonn, 1994, Teil 1, 2.

CAVRUC 2000

VALERIU CAVRUC, *Noi cercetări în așezarea Păuleni (1999-2000)*. În: *Angustia*, 5, p. 93-102.

CAVRUC 2001

VALERIU CAVRUC, *Legături între Moldova și S-E Transilvaniei în bronzul mijlociu / Moldavia and South-Eastern Transylvania Relations in the Middle Bronze Age*. În: *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România / The Costișa Culture Within the Romanian Bronze Age Cultural Context*. Red. Gh. Dumitroaia. Coord. V Căvruc și Gh. Dumitroaia, Piatra-Neamț 2001, p. 55 -75; 120 - 128.

CAVRUC/DUMITROAIA 2000

VALERIU CAVRUC, GHEORGHE DUMITROAIA, *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, În: *Angustia*, 5, p.131-154.

CAVRUC/ROTEA 2000

VALERIU CAVRUC, MIHAI ROTEA, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*. În: *Angustia*, 5, 2000, p. 155 - 171.

CHIDIOȘAN 1980

NICOLAE CHIDIOȘAN, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980.

FLORESCU 1971

MARILENA FLORESCU, *Elemente Wietenberg descoperite în complexe de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova*. În: *Danubius*, V, 1971, p. 67-72.

LAZAROVICI & COLABORATORI 2000

GHEORGHE LAZAROVICI, ADRIAN SABIN LUCA, DAN BUZEA, COSMIN SUCIU, *Descoperirile Cucuteni-Ariusd de la Păuleni*. În: *Angustia*, 5, p. 103-130.

ROTEA 2000

MIHAI ROTEA, *Beiträge zur Kenntnis der Phase I der Kultur Wietenberg. Die Bewong Păuleni (Ciomortan) Kreis Harghita*. În: *Acta Musei Napocensis*, 37/I, 2000, S. 21-41.

SZEKELY 1970

ZOLTAN SZEKELY, *Cultura Ciomortan*. În: *Aluta*, 1970, p. 71-76.

SZÉKELY 1995

ZSOLT SZÉKELY, *Necropola de incinerare în urne de la Turia, jud. Covasna*. În: *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, vol. I, p. 126-146.

Abstract

***New Research Concerning the Bronze Age in the Păuleni (Ciomortan) Settlement.
2001-2002 Campaigns. Preliminary Report.***

In 2001 and 2002, the research in the Păuleni settlement, near Șoimeni village (Csikcsomortán) continued. The excavations were performed in the eastern part of the site (Pl.I), inside the trench I (next S.I), following the Eneolithic, Bronze Age (BA), and the defence structure of the site.

The defence wall of the settlement has a complex structure, including post remnants, several successive soil deposits of different colours and compositions, as well as palisade remains. The last campaign results pointed out that some of the soil depositions correspond sometimes to the successive habitation levels from the BA. The first level of the wall consists of trodden yellow clay, but in the C / 10 square, where its interior slope goes up, it is overlapped by a fireplace (Pl. XXIV, 4,5). Outside but close to the first level of the wall, other similar four fireplaces were found (Pl. XXIV, 3). At this level several Coțofeni type potsherds (Pl. XX, 8) were found. These fireplaces belong to the period between the first and the second level of the wall. Taking into account that during the anterior campaigns, under the first level of the wall, remains of a complex belonging to Coțofeni I were discovered, and the fact that the discovered pottery at the level of the fire places does not present characteristics which would permit its framing into a later period, it is unlikely - although not excluded - for the first level of the wall to belong to the Coțofeni culture.

The second level of the wall overlaps the cultural layer containing Ciomortan type pottery. In turns, a complex (L.7a) belonging to the Ciomortan group perforates this level of the wall. Therefore, it must be admitted that there are at least two Ciomortan habitation levels. The remains of a "fence" grasped under the L.7a, in A / 8, A / 7, C / 7, D / 7 squares (Pl.I XXIII, 3) and the Complex 13 (Cmp. 13) correspond to the second level of the wall.

The "interior fence" (Cmp. 15). Nearby the interior extremity of the wall, in square A / 8, A / 7, B / 7, C / 7, D / 6, F / 5, G / 5, G / 4, H / 4, H / 3, I / 2, and I / 1, with the length of 16 m, the remains of an "interior fence" (Pl.XVIII, 1), under the shape of an arch, were uncovered. At the level at which it was found (in the gray soil which contained BA pottery, at 0,7 - 0,9 m deep), it appeared as a band 0,3-0,5 m wide, oriented north-west - south-east (parallel to the wall's line). It was formed of yellow soil mix with stone boulders. Only in the square. A / 8, A / 7, C / 7, D / 7, on a 4,60 m length, this band was emptied. It had the form of a ditch of 0,4-0,5 m wide. Inside it, a row of post-holes with 0,15 m diameter was followed (Pl. XXIII, 4). The post-holes were perforating the eneolithic layer and the natural rock of the field (Pl. XXIII, 5), showing that the fence belongs to the subsequent eneolithic habitation. In the square C / 7 and D / 6, this ditch was perforated by a pit (the Gr. no.5) belonging to the Wietenberg culture. For now, we do not have enough data to chronologically attribute it more exactly. Probably, the segment of a ditch with close similarities, observed in square A / 5'-6', belongs to the same "fence" (as it will be seen later).

The Cmp. 13 represented a kind of a corridor, which crossed the defence wall (Pl.XXV, 1). It seems that at first it was used as a gate, and afterwards, as a ritual place (to see later).

The following layer of the wall overlaps the Cmp. 13 and it probably represents the result of the wall rearranging by the bearers of the Wietenberg culture.

Then the Wietenberg level habitation follows. Four houses belonging to it were undiscovered on the interior slope of the wall.

Concerning the layer which overlaps the Wietenberg culture houses, there are two possibilities: it either represents the result of the soil sliding from the wall ridge, or it is due to the fortification rearranging in the dacian period attested by the some isolated potsherds found in uncertain stratigraphical context.

Regarding other elements related to the defence wall, it is good mentioning that in the square L,M / 4-6, under its ridge, at about 0,5 m depth, in its yellow infilling background, a stripe in light brown hue was found. This probably represents the remains of a ditch of the palisade (Pl. XXIII, 1). On the interior slope of the wall, in the square I,K / 5,6, at about 0,5 - 0,9 m depth two straight stripes appeared: the first one yellowish-white coloured, of 1,50 m wide, and the second one brown coloured, 0,3-0,8 m wide, both arranged approximately perpendicular with the wall's direction. The Wietenberg culture houses (Pl. XXIII, 2) sectioned them. Because the research campaign stopped at this level, no certain opinion upon the role of these stripes can be assumed yet. It should not be excluded that they represent remains of the wall's substructure.

The remains of some defence constructions were also found in the south margin of the settlement, where two rows of stone clusters and a few post-holes were discovered. They suggest that the defence wall and the ditch surrounded the whole settlement, but in its southern part, because of the pronounced slope, they slipped in the Remetea stream valley.

The defence ditch in the north-eastern part was studied in the square A / 18-20 (Pl. XXI, 3). The ditch was dug in the natural rock (Pl. XXIV, 1, 2) and it was about 2 m wide in its upper part and 1,6 m depth from the actual field surface (Pl. XXI, 4). It can be stated that a field road periodically levelled by the bulldozer affected this part of the ditch, which diminished its initial dimensions. In the lower part of the ditch's infilling, an amphora fragment of certain Ciomortan invoice (Pl. III, 8) was discovered.

Other Ciomortan Group Complexes.

The H. 7a, discovered in the 2000 campaign, was definitely researched. It was situated under the L.7 (the Wietenberg culture house). It represented a slightly deepened in the interior slope of the defence wall complex (up to 0,3 m). It was an oval irregular formed pit, of 3,5 x 2 m, surrounded by post-holes (Pl. II, 1). In its infilling the Ciomortan type pottery, animal and several human bone fragments were found.

The Ciomortan type vestiges within the wall. Under the houses belonging to the Wietenberg culture, at the wall's internal extremity, the irregular-shaped cavities appeared, with their infill similar to that of the L.7a, and containing Ciomortan type pottery (Pl. II, 2).

Thas, under the L.8, among the fragments characteristic to the Ciomortan group, inside an agglomeration of potsherds, in the square E / 6, at 0,8-0,9 m depth, an amphoreta appeared. It has specific decoration placed under the handles, and looks like some "parabolas" with their head down, infilled with pricks.

Within the wall's infilling, under the L.9, in the square H / 5, at 1,05 m depth, a bronze or copper awl was found. It is square in section, with only one sharp end, and has 6,5 cm length.

Immediately under the L.9, in the square G / 5, at 0,75 m depth, a silex arrow-head was found. It is triangular-shaped with its lower part concave and retouched margins.

The Complex 13 (Cmp. 13).

In 2001 year campaign, a corridor oriented south-north, crossing the interior slope of the wall was researched. After all the probabilities, in its southern end, the Cmp. 13 joined with H. 7 a. It was partially overlapped and sectioned by three Wietenberg complexes: L.7, its annexe and a pit (Gr.3). Inside the corridor's infilling, Ciomortan (the large majority of the fragments) and Coțofeni (isolated fragments) type potteries were found.

The research pointed out that the Cmp. 13 is contemporary to the 2nd level of the wall, in a passage, intentionally left in it. It was flanked with pickets and posts on both sides. The Cmp. 13 crossed the wall on its exterior slope, and then, at 1,5 m north to the ridge, it enlarged and joined with a row of post-holes placed parallel to the wall. At first, the Cmp. 13 was probably conceived and used as a gate.

On the bottom of the corridor, under the wall's ridge, in a black ash layer, 5–7 cm thick, the remains of three burnt skeletons were found: an adult and two children (Pl. IV, 1). Incinerated on the spot, they were in crouched position with their heads oriented north, towards the exterior of the settlement (Pl. XXVI, 1, 2). Ciomortan type pottery, broken, and a complete one were found near the skeletons. Some potsherds were found under the human bones. Sometimes, the fragments from which the vessels were restored had different colours, the proof of their second burning, after their breaking. 6 vessels were restored: 2 amphoras, a jug, a bowl and 2 coarse pots with ridged surface (Pl. V, 1–6).

A deposit of burnt red coloured soil, thick of 0,8–1 m (Pl. IV, 2, 3; Pl. XXV, 2) was overlapping the skeletons. In its upper part, several flagstones in horizontal position, probably coming from the complex's roof were found.

It seems that initially, the corridor had and a utilitarian role: that of a gate. The entrance in the settlement lied at about 1,5 m north to the wall's ridge, where a post fence seems to have been constructed.

Afterwards, a ritual was practised here: above the bottom of the corridor, some beams were laid down, over which a wooden construction covered by flagstones of small dimensions, was made. On the floor, three deceaseds were put down: an adult and two children. Next to them, at least 6 complete vessels were set down. The whole construction, together with the deceaseds was then set on fire.

The above remains can be seen as the evidence of a human sacrifice ritual, performed probably in the moment of the settlement abandonment by the bearers of the Ciomortan group.

The Under Wall Bronze Age Habitation level.

In the square B / 8,9, under the second level of the wall near its interior margin, some BA (Ciomortan type?) potsherds were found. All of them were of coarse category, some of which with ridged surface (Pl. XX, 2 - 5). At about 2 m north-east from this place, in the square C,D / 8, under the 2nd level of the wall, the agglomeration of 4 fire-places (Pl. XXIV, 3) were uncovered. At this level a few pot fragments of Coțofeni type were also found. It was observed that one of the fire places situated more to the north in the square C / 10, "was climbing" the slope of the 1st level of the wall (Pl. XXIV, 4). Immediately under it, the Cucuteni culture dwellings appeared.

The Ciomortan Type Pottery Discovered in the Cultural Layer, in Uncertain Stratigraphic Conditions.

Within the cultural layer, especially next to the defence wall, the agglomerations containing important amounts of Ciomortan type pottery, was found. The Ciomortan type pottery, discovered in the 2001 campaign does not present different characteristics as compared to the one discovered in the prior campaigns, mostly published. Among the few new elements, a two-handled amphora with four "tablets" symmetric applied to the body, made of semi-fine fabric, grey in colour, can be mentioned (Pl. III, 6).

Wietenberg Culture Habitation.

In the north-eastern part of the wall, on its interior slope, three surface rectangular houses, 0,3 m deep, belonging to the Wietenberg culture (Pl. XXVII, 1) were uncovered. Together with the L.7 researched in the 2000 campaign, they formed a straight row of constructions, stretched on the interior slope of the wall (Pl. XXVII, 2), parallel with its ridge. Nearby the L.7 and L.8, 2 pits belonging to the same culture were researched.

The house 8 (L.8) was situated at 0,6m east-south-east from the L.7, in the square D,E,F / 6,7,8, 0,5–0,8 m deep. Its north-east side was slightly affected by a narrow ditch, practised by Székely Z. Unauthorised excavations performed here in the spring of the 2001 year destroyed the west - south-west side of the L.8. The upper part of the house (the closest to the wall's ridge) was deepened up to 0,3–0,4 m (Pl. VII, 2). In its superior part, the L.8 had the shape of a quasi-rectangular agglomeration of stones, pot fragments and (Pl. VI, 1), spread on a surface of about 4 x 3 m. After the stones were moved off, several daub fragments with beam, pole and wattle prints remains of burnt beams, were found. Among them agglomerations of pottery (Pl. VI, 2) appeared. It must be noticed that on the side towards the settlement's precincts remains of wattle and daub fragments were not discovered.

At the treading level (Pl. VII, 1), approximately in the centre of the house, there were 2 circular-shaped hearths, with 0,6 m in diameter, next to one another. Both of them were arranged on pavements made of stone and potsherds, their surfaces clay-lined (Pl. XXX, 5).

After the house's infill removal, 8 post-holes were uncovered and emptied (Pl. XXVIII, 3). They had approximately circular form, some of them with sharp bottom (g 3, g 4, g 6), and others with a straight one (g 1, g 2, g 5, g 7, g 8). They were deepened at about 25 cm in the wall's infill. (Pl. XVIII, 1). Along the north-east side of the house, 5 post-holes were researched, and 2 on its north-west side. One of the holes (g 1), was situated in the north-west part of the house. On the ESE and SSV side, no post-holes were discovered.

Taking into account the post-holes positioning, as well as the records grouping, it must be concluded that the house was quadrilateral-shaped, with its NNE side of about 4 m and the NV one, of about 2 m. As far as the house's wreckage surface suggests, the ESE wall's length was of about 2,5 m.

Within the house, several pieces, animal bones and numerous potsherds (some of them belonging to the vessels broken in situ) were found.

Copper or bronze pieces: a fragmented blade (Pl. VIII, 2) and a discoidal plate from a needle (?) with rolled head (Pl. VIII, 1).

Bone pieces: a bead (Pl. VIII, 3) and a fragmented piercing (Pl. VIII, 4).

Stone pieces: a whetstone fragment (Pl. VIII, 10) and a convex oval-shaped grinder (L=23,3 cm; l=15,5 cm).

Burnt clay pieces: "stick heads" (Pl. VIII, 5, 6, 8), a disc with 4 perforation pears symmetric arranged, having one of its sides decorated with an incised cross (Pl. VIII, 9).

The Pottery Inventory. The coarse pottery is represented by pot-vessel fragments decorated with simple (Pl. IX, 4) or alveolar bands (Pl. IX, 3). Sometimes, the pottery from this category is decorated on the body with an applied relief spiral (Pl. X, 3).

The pottery of intermediary category is made of polls and bawls. The polls are high-proportioned vessels with prominent body, high neck and flaring rim. Usually, they are decorated on the shoulders with oblique or horizontal flutings or incised lines. They are characterized by smooth or polished surfaces (Pl. IX, 6). Sometimes, the decoration formed of oblique incised lines covers the rim (Pl. IX, 5). One of the polls distinguishes itself by its very thin walls, fine fabric and black smooth surface (Pl. IX, 7). Among the bowls, the fragment of a double-lobed recipient can be mentioned. It is decorated on the rim's exterior with two parallel rows of imprinted triangles, which form a zigzag in the negative; on the rim's margin, the recipient was decorated with incised x-es (Pl. X, 8). Another bawl was decorated with oblique incisions and flutings (Pl. X, 7).

The fine category of pottery is represented by a bowl with fine walls, prominent body and vertical rim, with a little handle tight under it. On its both sides there are two perforations. It is richly decorated: in the lower part, a horizontal line is incised, and under the rim four horizontal lines are incised, over them, small circles arranged into a horizontal row being imprinted (Pl. IX, 2). It can be also mentioned a circular lid fragment, with perforations, decorated in the middle with "ear corn" incisions and with oblique ones on the margin (Pl. VIII, 7).

The tureens are represented by undecorated (Pl. X, 4) recipients with spherical body, slightly flaring rim and straight bottom. A sample is decorated in the upper part of the body with a narrow incised band, filled with oblique incisions, and in the middle with a wide one, formed of oblique lines (Pl. X, 5). The jugs have spherical shape, rounded rim, slightly high handle and straight bottom (Pl. IX, 1). A black double lobed recipient, well polished, under which, half-circular handles are arranged, is decorated on the rim and shoulders with oblique incisions (Pl. X, 6).

Of great importance are two Monteoru type handles fragments. One of them is simple saddle-shaped (Pl. X, 2) and the other one is saddle-shaped with threshold (Pl. IX, 1). The latter one is decorated alike the MIC2 period samples from Moldavia, i.e. with a band formed of two incised horizontal lines, a horizontal row with oblique pricks between them being observed.

Nearby the L.8, at 0,4 - 0,5 m deep, in the G,H,I,K - 4,5,6 square, a stone boulders agglomeration mixed with Wietenberg type potsherds was uncovered. In fact, it covered the remains of two houses, respective L.9 and L.10.

The house no. 9 (L.9), was situated at about 0,8 m SEE from L.8 and 0,6 m NVV from L.10. Under the boulder stones agglomeration, at 0,6 m deep, the outline of the house (Pl. XI, 1; Pl. XII, 1) appeared. It was marked by the north-eastern wall deepened in its interior slope (Pl. XII, 2), by the agglomeration of broken vessels and isolated potsherds (Pl. XXIX, 1) as well as by wattle and daub fragments. On the bottom of the house, two circular clay-lined hearths were uncovered. One of them was placed in the middle of the house, with 0,6 m diameter. It was perforated by a post-hole, in its infill. remains of burnt wood and clay (Pl. XXX, 4) being observed. The second one was laid near the north-western wall of the house. It had circular form, with 0,4 m diameter (Pl. XXX, 1 - 1a).

After the house's infill removal, 6 post-holes (Pl. XXIX, 2) were uncovered and emptied, 5 of which (g 1 - g 5), were situated along the NNE side of the house, and one (g 6) on the ESE side (Pl. XVIII, 1). They were of different formes: oval (g 5), oblonged (0,3 x 1,2 m) - g 2), circular (g 4, g 6), or irregular-shaped ones (g 1 și g 3).

The post-holes positioning and the perimeter covered by the records, allowed the establishing of the NNE wall's length, about 4 m, but that of the ESE side, of about 1,5 m.

The L.9 inventory included a few pieces, a small number of animal bones, whole or broken pot vessels, as well as numerous isolated potsherds.

Pieces: a bone piercing (Pl. XIII, 1), a "planter" made of plough tail (Pl. XIII, 6); two "sickles" made of whetstone with sharp edge (Pl. XIII, 3, 5); a burnt clay "stick head" (Pl. XIII, 2); two miniature clay vessels with globular body, short rim with two perforations for hanging (rushlight?) (Pl. XIV, 1, 2).

The *pottery* from L.9 includes pottery fragments, decorated with bands in relief, notched or alveolate, the straight cut or slightly rounded rim (Pl. XIV, 7), some of them handled (Pl. XIV, 6). The polls were made of semi-fine fabric and are represented by fragments with high neck and flaring rim (Pl. XIV, 5). Fragments of jugs and cups (Pl. XIV, 8) were also found.

The 10 house (L.10) was very close to the L.9. Under the stone boulders agglomeration in squares H,I,K / 5,4,3 the house's outline appeared. Its perimeter was marked by wattle and daub fragments, pot vessels broken in situ, as well as isolated ones (Pl. XI, 1; Pl. XXIX, 3). Its eastern margin was dug in the defence wall at 0,4 m deep from the actual surface (Pl. XIV, 2) and it was parallel to the wall's ridge. At this level the complex's outline was squarish, of about 4 x 4 m. In its east-south-eastern corner there was uncovered a small annexe marked by large stones, vertically placed (Pl. XI, 1). Inside it, two vessels were found. They were made of coarse fabric and represented jaws badly burnt, broken in situ. Both of them were decorated with an alveolar band under the rim (Pl. XVII, 7). Under them, a cylindrical lid made of black fine fabric, perforated with two small holes symmetrically arranged on the margin, well polished, was also discovered. (Pl. XVI, 2).

After the house's infill removal, inside it 4 post-holes (Pl. XXIX, 4) were uncovered and emptied. 3 of them (g 1, g 2, g 3) were situated along the NNE side of the house, but one (g 4) near the ESE side (Pl. XVIII, 1). The first (g 1), was dug in the wall's infilling, at the 0,45 m depth; it was an approximate oval-shaped one (0,5 x 0,7 m).

Just like for the L.8 and L.9, on the bottom, in the middle of this house, two hearths were found (Pl. XV, 1). The first one was situated south of it. It also had a circular form with a diameter of 1,1 m. In the western part of its clay-lined surface (Pl. XXX, 2), some scratches, made by a kind of a coarse object were observed (Pl. XXX, 3).

The second one was destroyed to some extent, only some parts of the clay-lined surface being preserved. The hearth had a circular form with 0,6 m diameter.

The L.10 inventory includes some pieces, pot vessels, many potsherds, and animal bone fragments.

Pieces: a ceramic disc with four small holes symmetrically disposed, decorated on one of its surfaces with an incised "swastika" and oblique scratches on the margin (Pl. XVI, 5); a conical "stick head" (Pl. XVI, 6); one fragment of whetstone "sickle" (Pl. XVIII, 8); one fragment of the bone plate with three perforations (Pl. XVI, 3).

The Pottery. The coarse category includes: a pot-vessel fragment with its exterior surface ridged, with a scratched button pulled from the vessel's rim (Pl. XVII, 3); a conical bowl with straight bottom and strong flaring rim (Pl. XVIII, 8).

To the intermediary category belong several polls fragments with cylindrical neck and flaring rim (Pl. XVII, 4, 5).

One of the polls has an oblique cut margin. It is decorated on the shoulder with a band in relief, covered by incisions disposed in a net. The same decoration is repeated on the rim's margin (Pl. XVII, 9). Another poll has a straight cut rim, decorated with oblique scratches. Between the shoulder and the neck the poll is decorated with a band made of incised lines framing a row of cells. The oblique flutings cover the shoulder (Pl. XVI, 6). To the same category, some lids also belong. One of them has a holding button perforated through two openings arranged in cross, in different plans (Pl. XVI, 1). The other one is decorated from its interior with oblique incisions (Pl. XVI, 3).

The intermediary category includes jugs with slightly flaring rim and with overridden handles (Pl. XVI, 1). The jugs are decorated with oblique flutings (Pl. XVII, 2), but sometimes they have no decoration (Pl. XXVII, 1). A spherical tureen, with straight cut rim and decorated on the shoulder with wide oblique incisions (Pl. XVII, 10) belonging to this category, can also be mentioned. Ceramica fină, lustruită este reprezentată de o cană cu corpul sferic, gâtul răsfrânt, și delimitat de corp cu trei linii incizate orizontal (Pl. XVI, 7)

Other Wietenberg culture construction remnants. In the squares G,H,I,K / 1,2,3 other Wietenberg surface remains were found. There were preserved stone boulders agglomerations (Pl. XI, 1), remains of carbonised pickets, wattle and daub fragments, as well as fragmented pottery. Registered (attested) towards the end of the campaign, they were preserved, their research being delayed for the 2002 campaign

The complete restoration of the three houses belonging to the Wietenberg culture is not yet possible, but some relevant observations can be made. All of them have been overlapped by stone agglomerations, suggesting their coming from the roof, probably having the role to sustain the light material from which it was made. The prints on the wattle and daub fragments suggest that the houses had the skeleton formed of beams thrust in the ground and the walls made of pickets and knit daubs, then clay-lined from the inside and outside. It must be observed that on the sides towards the settlement, no construction remains were found. On the other hand, besides the four houses discovered until now, two fireplaces were discovered on the interior slope of the defence wall. There cannot be said for sure the way in which the floor's houses were arranged.

Four pits (Gr. 4; 5; 6;7) researched in the 2001–2002 campaigns, also belong to the Wietenberg culture.

The pit no. 4 (Gr.4) was discovered in the square B,C / 6–7 at 1,05 m deep (Pl. XXII, 1). It had an oval opening (1,9 x 1,4), 1,84 m deep. The pit got narrower towards the bottom. The pit inventory includes: the Wietenberg type pottery (Pl. XXII, 6–9), among which, it can be noticed some bowls fragments with lobed margin, decorated under the rim with a scratched band, but on the shoulders with triangles formed of two circumscribed angular lines; near the maximum diameter, the recipient was decorated with a band formed of two horizontal incised lines, hachured with incisions as a net, having under it a horizontal row of small imprinted circles. In the pit, Eneolithic and Ciomortan type pottery fragments were also found.

The pit no. 5 (Gr.5) was discovered in the square C,D/6–7 at 1,2 m deep. It had a circular opening (1,5 m diameter) and straight walls that got narrower towards the straight bottom. The pit was 2,15 m deep (Pl. XXII, 2). The infill – mixed soil, burnt wood, bits of raw clay. The pit Inventory: one small stone hammer, probably from the Eneolithic, the Wietenberg type pottery (Pl. XXII, 3–5).

The pit no. 6 (Gr.6) was discovered in square H/2 (Pl. XXXI, 4). The pit mouth was observed at 0,7 m depth. It had circular mouth. At this level its diameter was of about 0,48 m and inside it Wietenberg pottery agglomeration had appeared. The pit got narrower towards its straight bottom (Pl. XVIII, 1). It was infilled with black soil. The pit's dimensions were: Dg = 0,48 m, Df = 0,38 m, 0,4 m depth from the level of sterile soil. Inside the pit, there were found pottery fragments, arranged very close to one another, so as it looks as a special deposition. The pottery includes: 6 fragmented vessels belonging to the Wietenberg culture.

The pit no.7 (Gr.7). Only its eastern half part was researched, that from the square G / 1, 2. Its mouth was observed at the 0,56 m depth, where it looked like a spot of black coloured soil. The pit had circular mouth and got narrower towards its straight bottom (Pl. XXI, 1). Its dimensions were the following: mouth diameter - 2,5 m, bottom diameter - 1 m, depth - 1,6 m (Pl. XXI, 2). Its infilling represented black loose soil, in which at the 0,8 - 1,5 m depth, an important amount of burnt wood appeared. The pit's inventory included the records from different prehistoric periods, the most recent of which were those belonging to the Wietenberg culture.

The Complex no. 14 (Cmp. 14, The Wietenberg culture ?) was uncovered in the square H / 1, at the 0,7 m depth. It included an oval pit (1,3 x 1,7 m). In its upper part two human skulls were found (no.1 și no. 2), one fragment of quern and an entire clay pot. Under these one human skeleton was situated (Pl. XIX, 1, 2; Pl. XXXI, 3). It is quite possible, that two Wietenberg clay vessels situated, one of them 1,2 m SE, and the other 2,5 m NV from the pit, also belong to this complex.

The skull no. 1 was situated at 0,74 m depth. It laid with its facial part down. Next to it, one human humerus laid.

The skull no. 2 was situated at 0,4 m west from the skull no. 1, at 0,97 m depth. It was laid on the right side, with his facial part towards south. Next, south to it, the human flexed hand bones, were laid, so as the humerus was situated in front of the mouth, but the forearm, on the skull. Over the hand, there stood an entire clay bowl, made of sandy fabric. 1. It has tronconical body and short flaring rim. It is undecorated (Pl. XX, 1). As far as this bowl does not show any specific features, its cultural and chronological attribution is quite doubtful.

The human skeleton was found at 0,25 m north from the skull no.1 and 0,5 m north-east from the skull no.2, at 1,05 m depth, inside the other pit specially dug for it. This pit an oval-shaped one (0,8 x 0,9 m). The pit's infilling contained black solid soil, mixed with the remnants of burnt wood and clay, as well as with raw clay. The skeleton overlapped an eneolithic complex. In the pit's infilling a good amount of eneolithic and transition period potsherds were found.

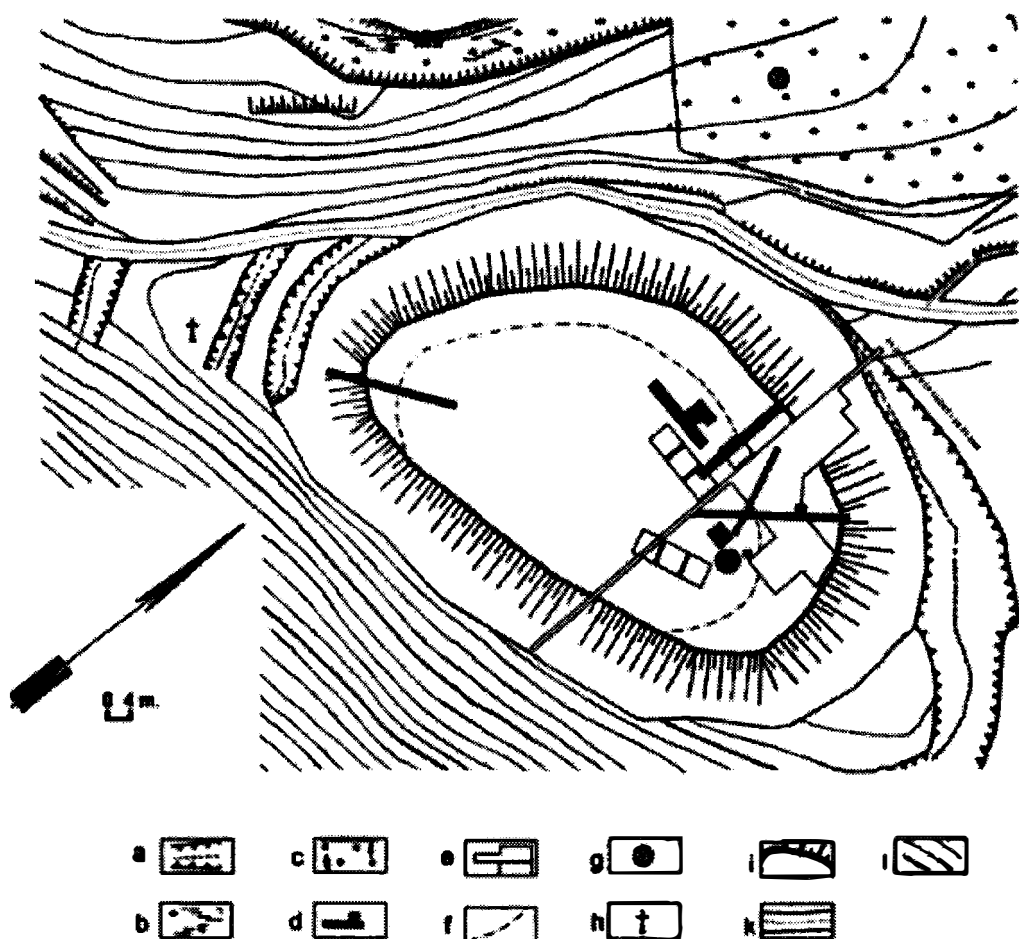
The skeleton, a well preserved one, was laid in crouched position on its left side and oriented with its head towards east (Pl. XIX, 1). Its skull was laid somewhat upper than the rest of the skeleton. It is to be mentioned that the vertebrae from the cervical part were not in their anatomical connection, but laid at about 20 cm from the skull. All the other vertebrae as well as other bones were in their normal anatomical connection.

The Wietenberg culture pottery from Păuleni presents so close similarities with that from Oarța de Sus settlement, Turia cemetery and others from the 2nd stage of this culture that its framing in the same stage of the Wietenberg culture (2nd after N. Chidossan or A2 after N. Boroffka) seems obvious. The recent attributing of the Wietenberg level from Păuleni by M. Rotea to the end of its 1st stage had among the arguments, the lack of spiral-decorated pottery. This reason – after the discovery in the last campaigns excavations of some spiral-decorated pottery proved to be obsolescent. The discovery of the Monteoru type pottery in a Wietenberg culture house seems to confirm the synchronism between Monteoru IC2 and the 2nd stage of the Wietenberg culture.

As the recent research show, there is no certainty concerning the time period between the end of the Ciomortan habitation and the beginning of the Wietenberg one in the Păuleni settlement. On the one hand there is no evidence that the Wietenberg habitation came immediately after the Ciomortan one. On the other hand, the Wietenberg habitation is contemporary to Monteoru IC2. In these conditions, it is not excluded for the Ciomortan one to date substantially earlier than the IC2 stage of the Monteoru culture. It can be probably synchronised with Monteoru IC4 and outlined in the period very close to the end of the Jigodin group.

Translated by Liliana Lazea

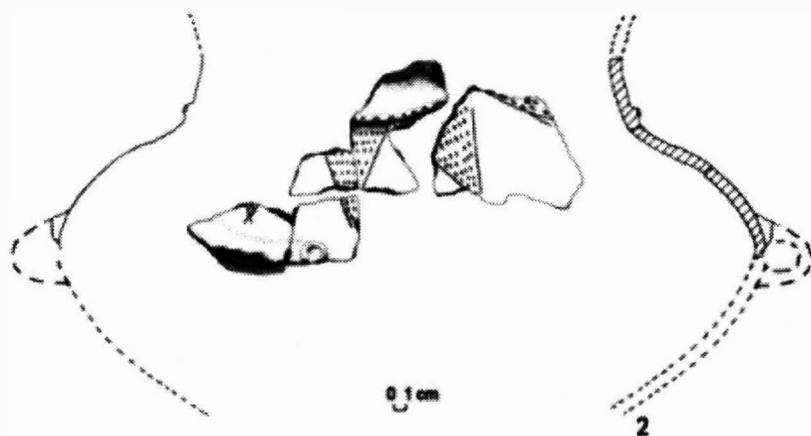
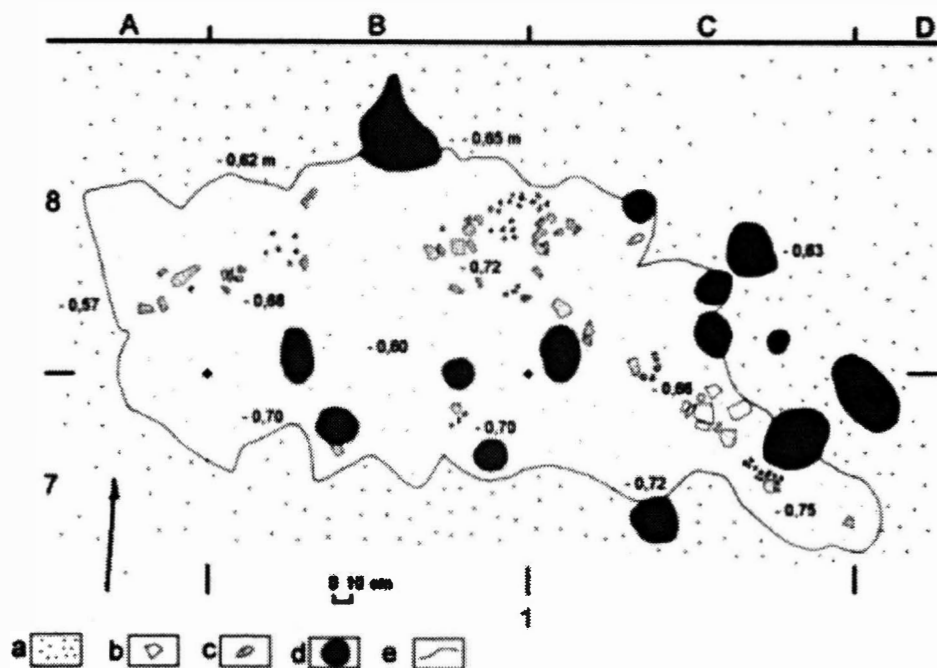
**Valeriu Cavruc
Dan Lucian Buzea**

Pl. I. Păuleni - Ciomortan. Planul general al așezării / Pl. I Păuleni - Ciomortan Settlement. General Plan

a: șanțuri de apărare; b: teren mlăștinos; c: pădure de conifere; d: secțiunile practicate de Székely Zoltan; e: secțiunile practicate în anii 1999 - 2002; f: limita interioară a valului; g: puț pentru alimentarea cu apă potabilă a comunei Păuleni; h: coama valului; i: drum de câmp; j: curbe de nivel.

a: fortification ditch; b: bog; c: forest; d: trenches excavated by Székely Z.; e: trenches excavated in 1999-2002; f: inner line of the fortification wall; g: connecting wall; h: ridge of the defence wall; i: field road; j: contour lines.

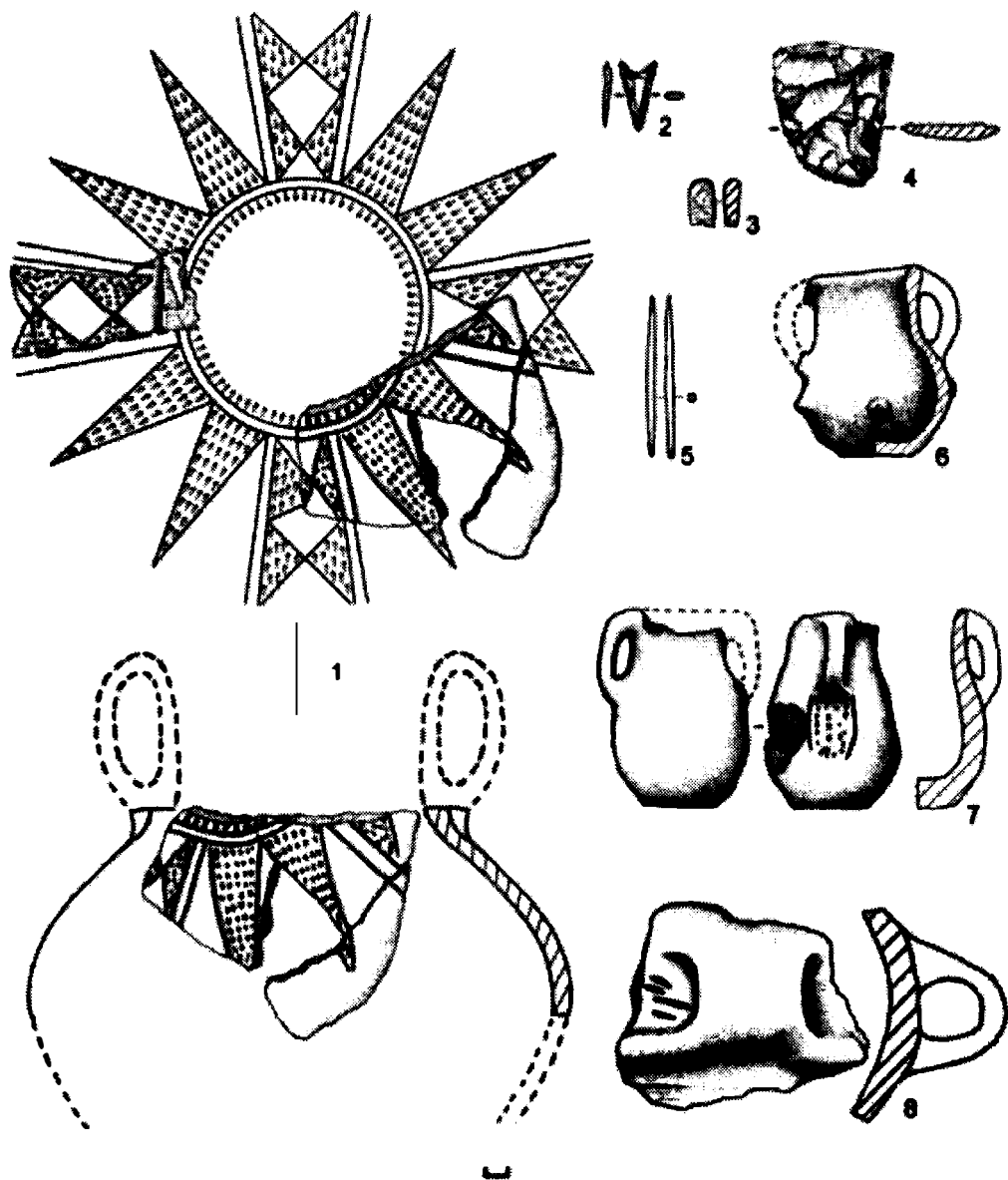
Pl. II. 1. Păuleni - Ciomortan. Cultura Costișa - Ciomortan. Cmp 7a
Pl. II. Păuleni - Ciomortan Settlement. Costișa-Ciomortan Culture. Cmp. 7a.

1: plan; 2: ceramică din complex.

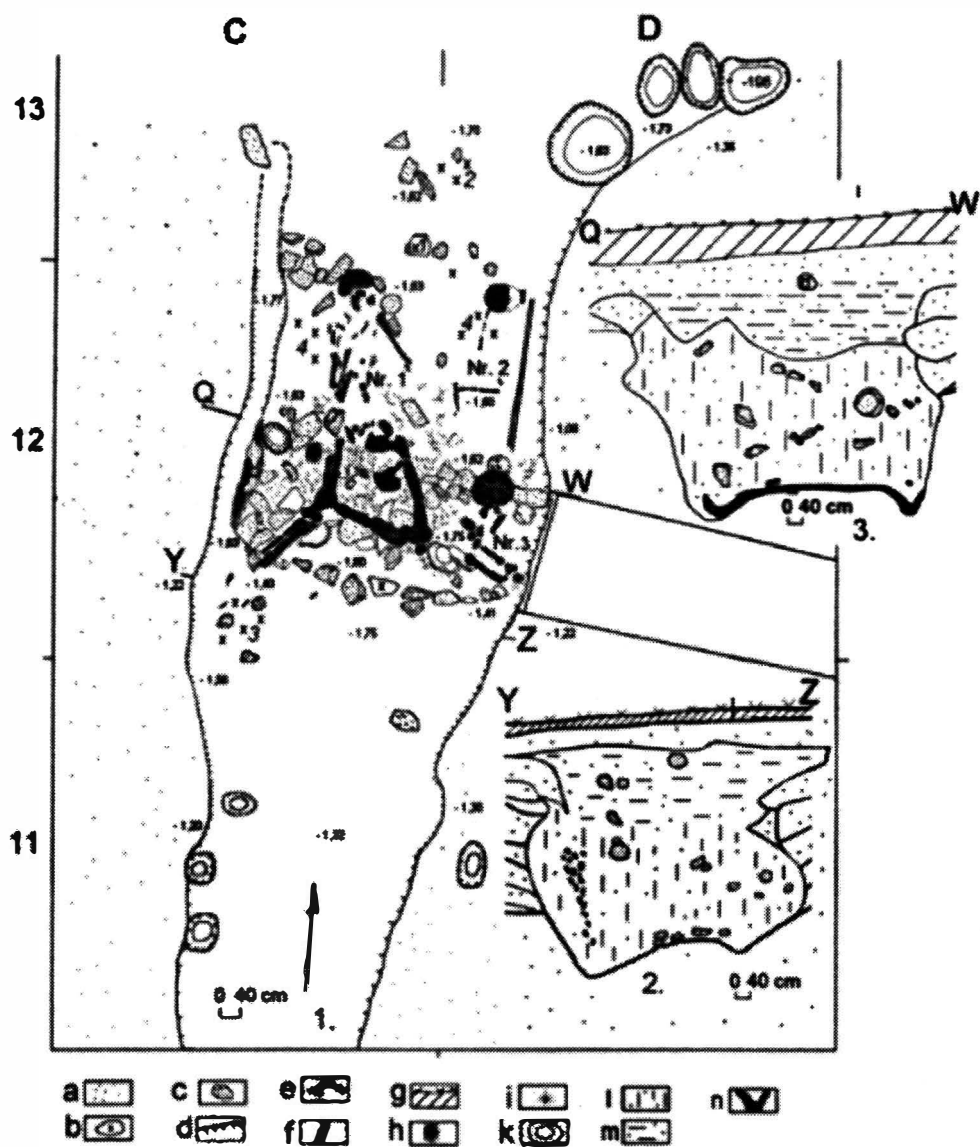
a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: groapă de stâlp; e: conturul complexului.

1: Plan; 2. Cmp. 7a Pottery.

a: wall fortification infill; b: pottery; c: stone; d: post-hole; e: Cmp 7a outline.

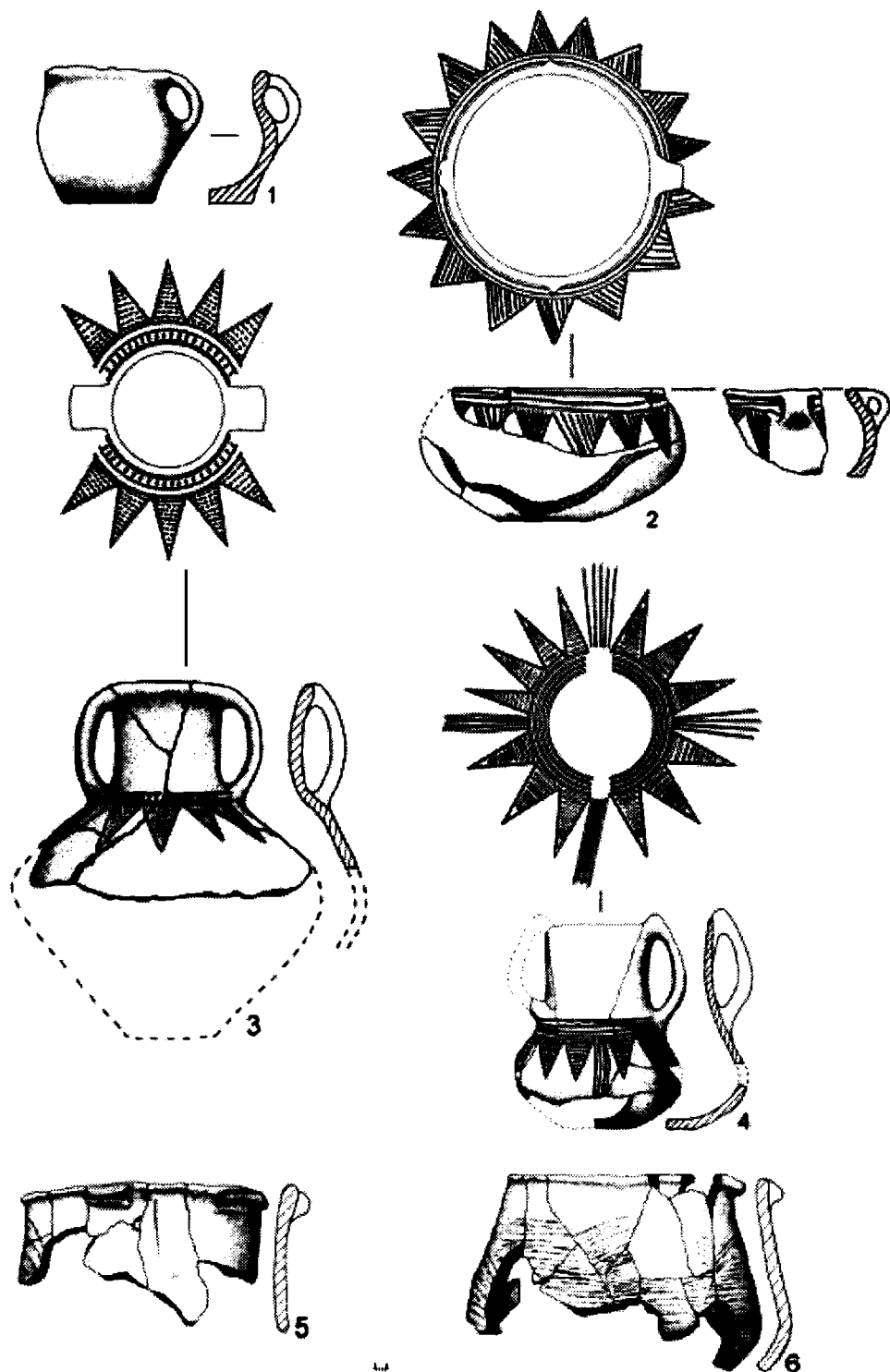
Pl. III. Păuleni - Ciomortan. Cultura Costișa - Ciomortan
 Pl. III. Păuleni - Ciomortan Settlement. Costișa - Ciomortan Culture.
 1, 6 - 8: ceramică; 2, 4: silex; 3: os; 5: bronz (cupru)
 1, 6-8: Pottery; 2, 4: flint; 3: bone; 5: bronze (copper).

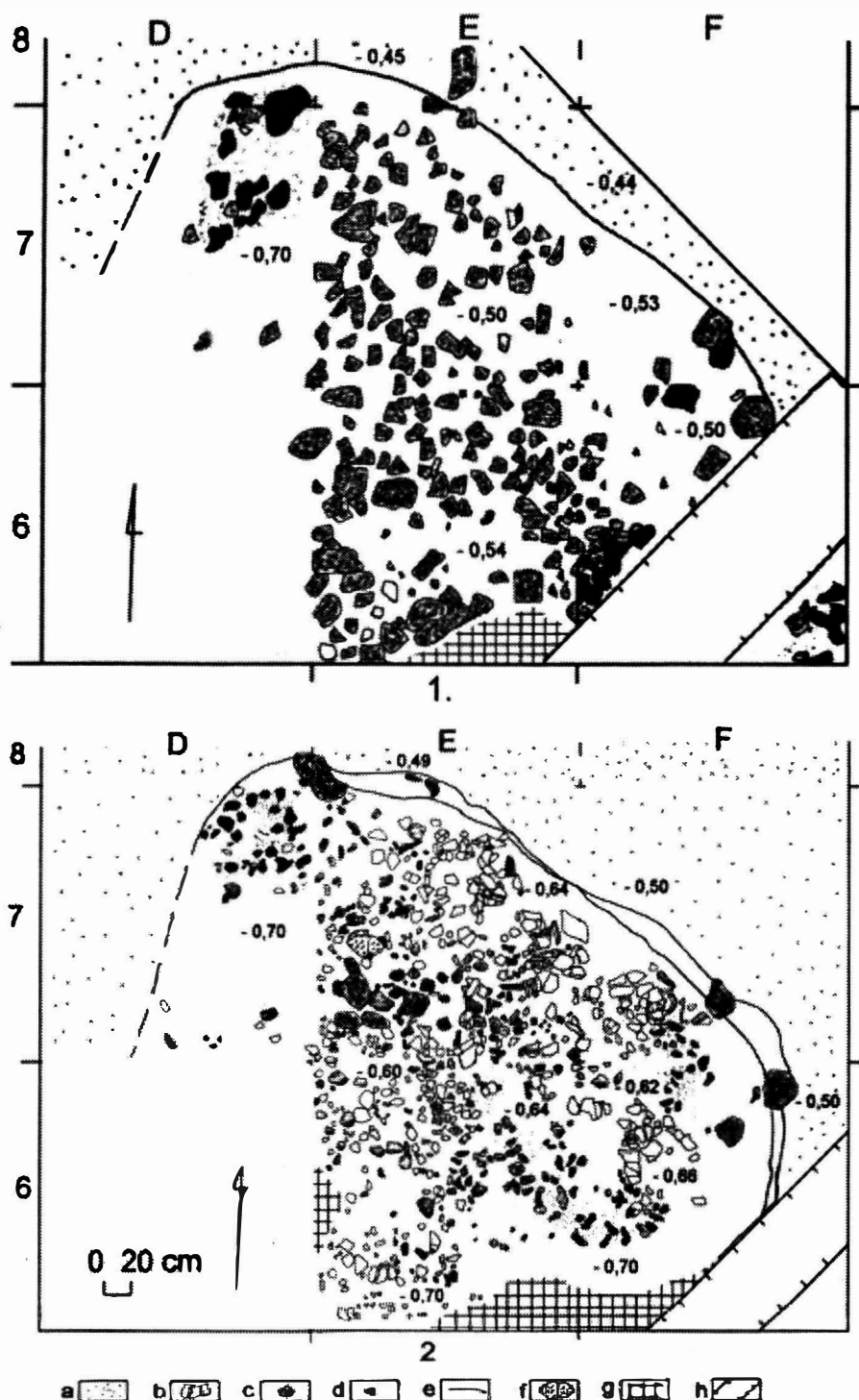
Pl. IV. Păuleni - Ciomortan. Cultura Costișa - Ciomortan: Cmp 13
 Pl. IV. Păuleni - Ciomortan Settlement. Costișa - Ciomortan Culture. Cmp. 13.

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: conturul complexului; e: oase umane; f: scândură arsă; g: strat vegetal;
 h: bârnă arsă; i: arsură; k: groapă stâlp; l: umplutură arsă la roșu; m: umplutură galbenă pietroasă;
 n: stratul de arsură de sub schelete.

a: wall fortification infill; b: pottery; c: stone; d: Cmp. 13 outline; e: human burnt bones; f: burnt plank; g: arable level; h: burnt post; i: burnt soil; k: post-hole; l: red coloured soil; m: yellow soil mixed with small stones; n: black ash under human skeletons.

Pl. V. Păuleni - Ciomortan. Cultura Costișa - Ciomortan: Cmp 13. Ceramică.
Pl. V. Păuleni - Ciomortan Settlement. Costișa - Ciomortan Culture. Cmp. 13. Pottery.

Pl. VI. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg L.8.

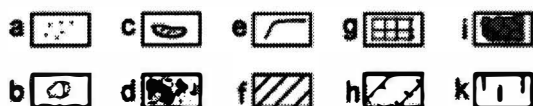
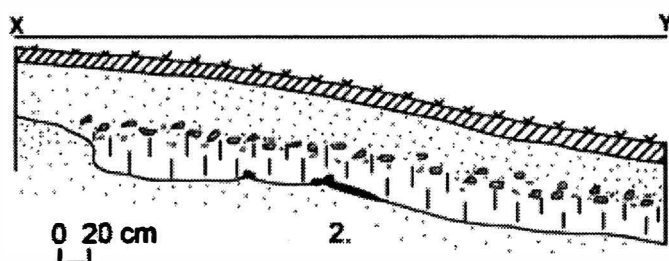
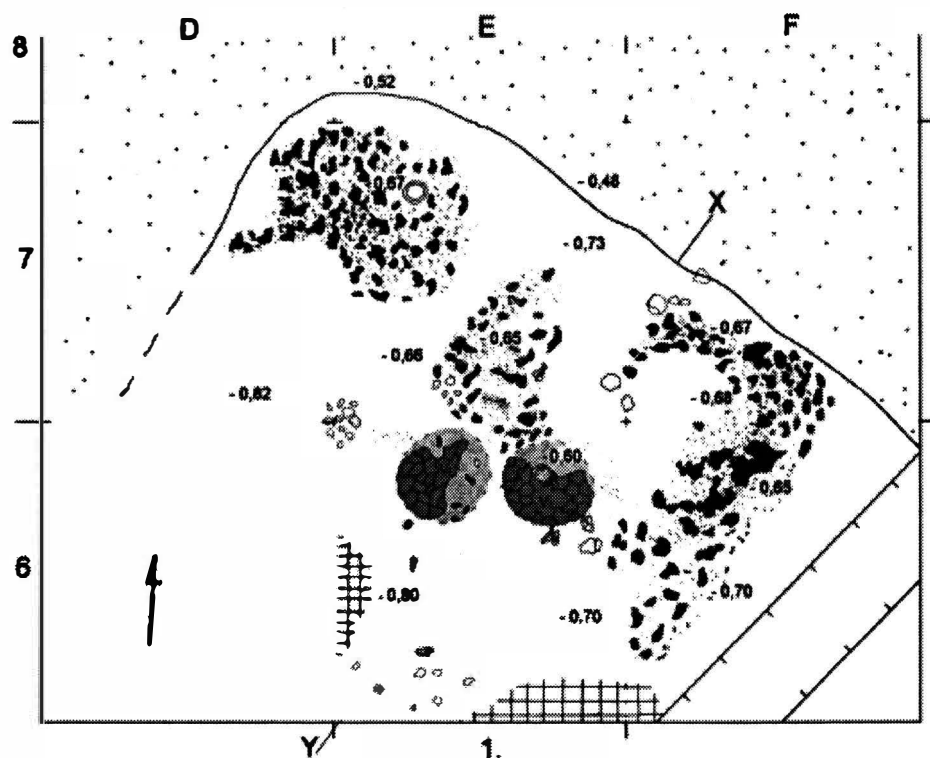
Pl. VI. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 8 (L. 8).

1 - nivel superior; 2 - nivelul de sub bolovanii de piatră:

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lipitură; e: conturul locuinței; f: fragmente de rășniță; g: porțiuni distruse de braconieri; h: secțiunea V, practică de Șekely Zoltan.

1 - house superior level; 2 - stones agglomeration under level:

a: infill of the fortification wall; b: pottery; c: stone; d: wattle and daub; e: house outline; f: grinder fragments; g: part destroyed by the poachers; h: trench IV excavated by Székely Z.

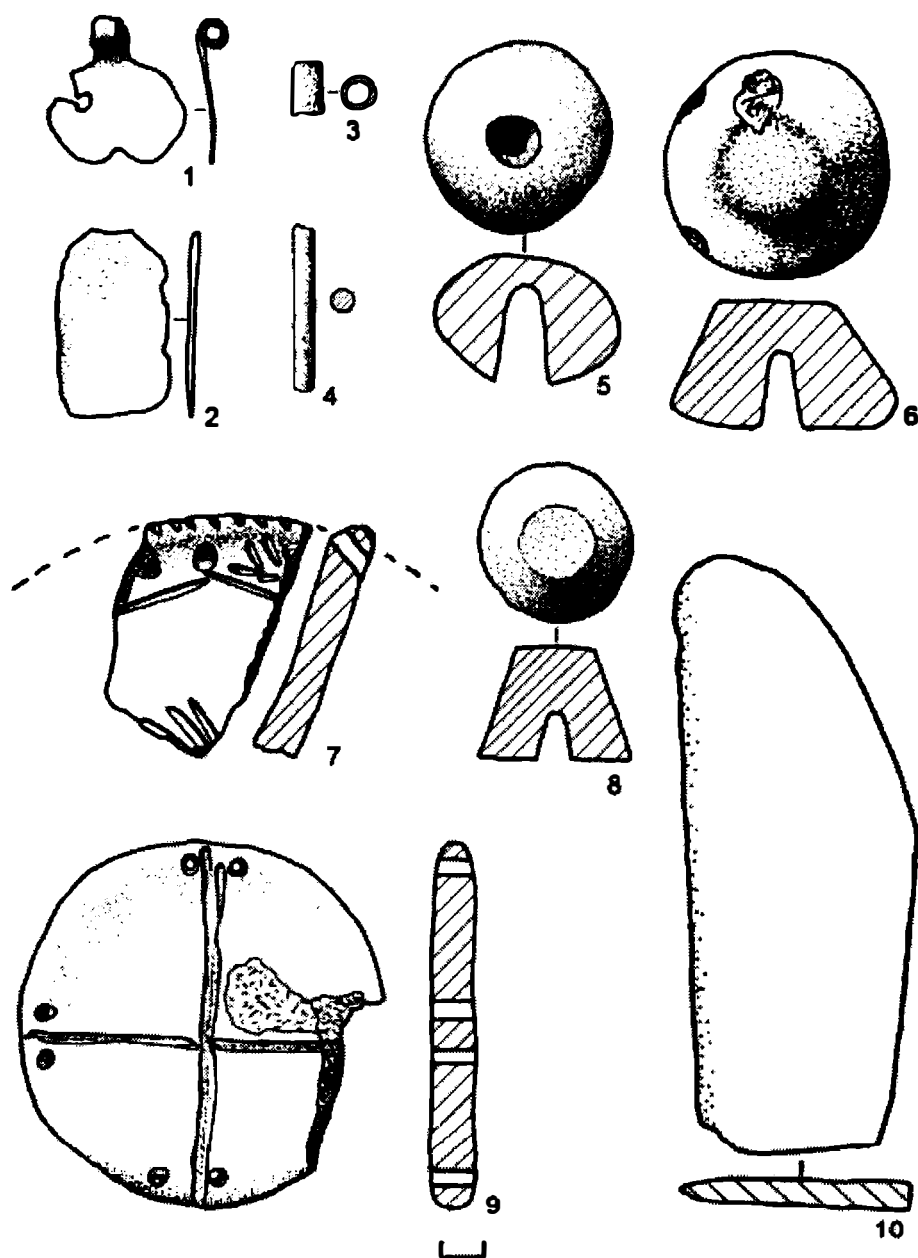
Pl. VII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg L.8.

Pl. VII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 8 (I. 8).

1 - nivelul inferior; 2 - profil;

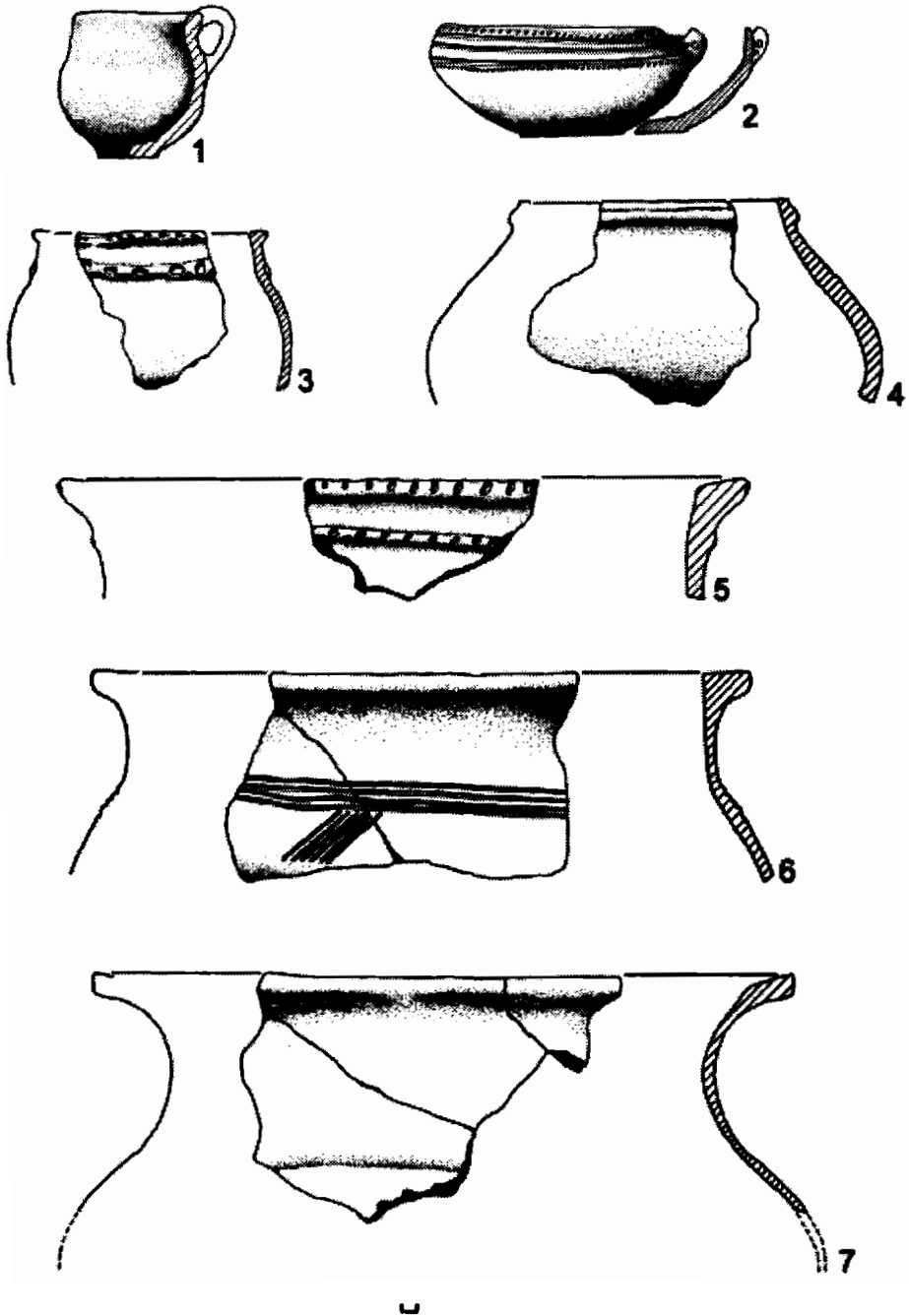
a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lipitură; e: conturul locuinței; f: sol vegetal;
g: porțiune distrusă de braconieri; h: secțiune practică de Székely Zoltan; i: vatră; j: sol din umplutura locuinței.
1 - house inferior level; 2 - house section

a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: wattle and daub; e: house outline; f: arable soil;
g: part destroyed by the pouchers; h: trench excavated by Székely Z.; i: hearth; j: house infill.

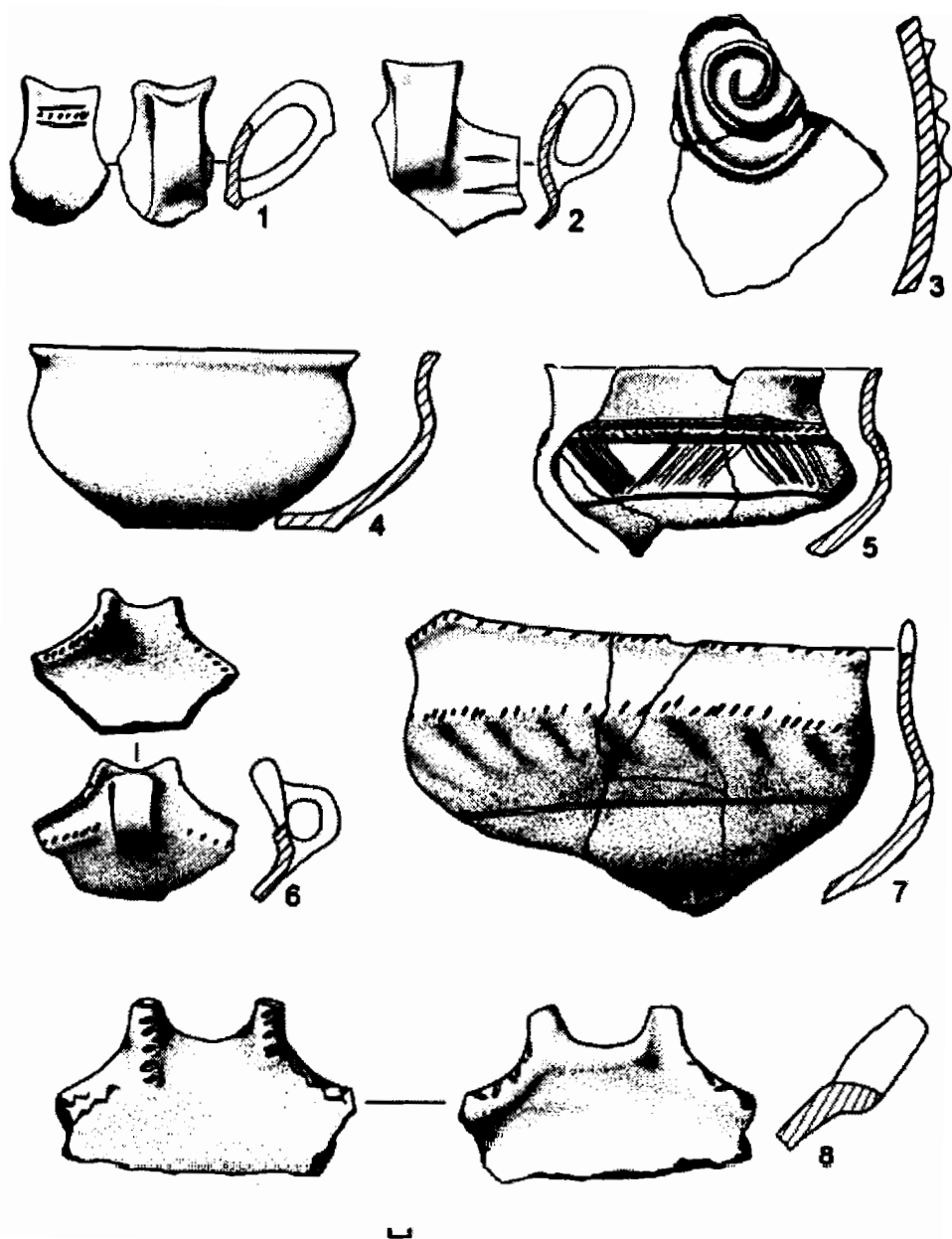

Pl. VIII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.8. Inventar.
Pl. VIII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 8 (L. 8). Inventory.

1, 2: bronz (cupru ?); 3, 4: os; 5 - 9: ceramică; 10: gresie.
1, 2: bronze(copper?); 3, 4: bone; 5-9: pottery; 10: whetstone.

Pl. IX. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.8. Ceramică.
 Pl. IX. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 8 (L. 8). Pottery.

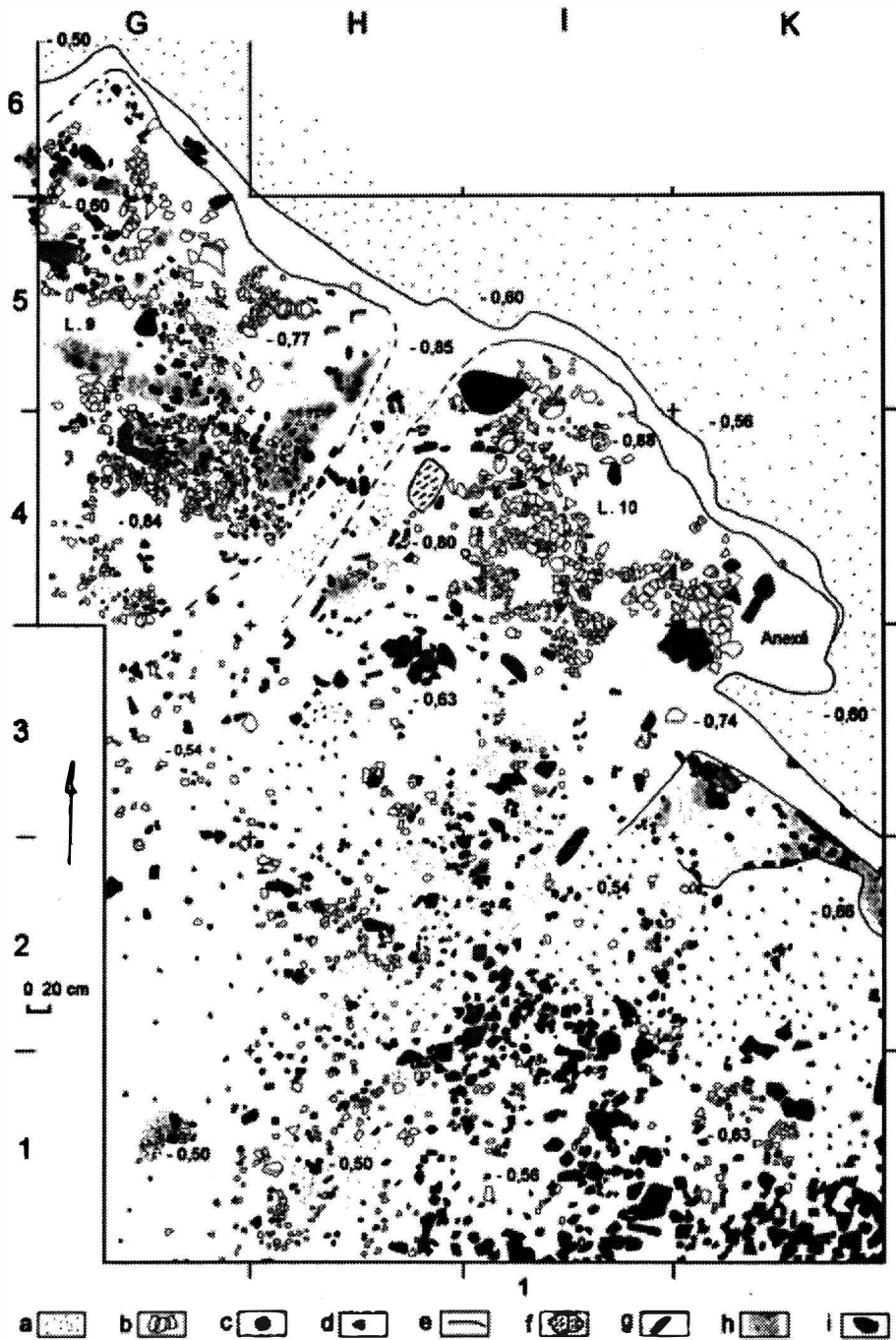

Pl. X. Păuleni - Ciomortan. L.8. Ceramică.

Pl. X. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 8 (L.8). Pottery

1, 2: Cultura Monteoru; 3 - 8: Cultura Wietenberg.

1, 2: Monteoru Culture pottery; 3-8: Wietenberg Culture Pottery.

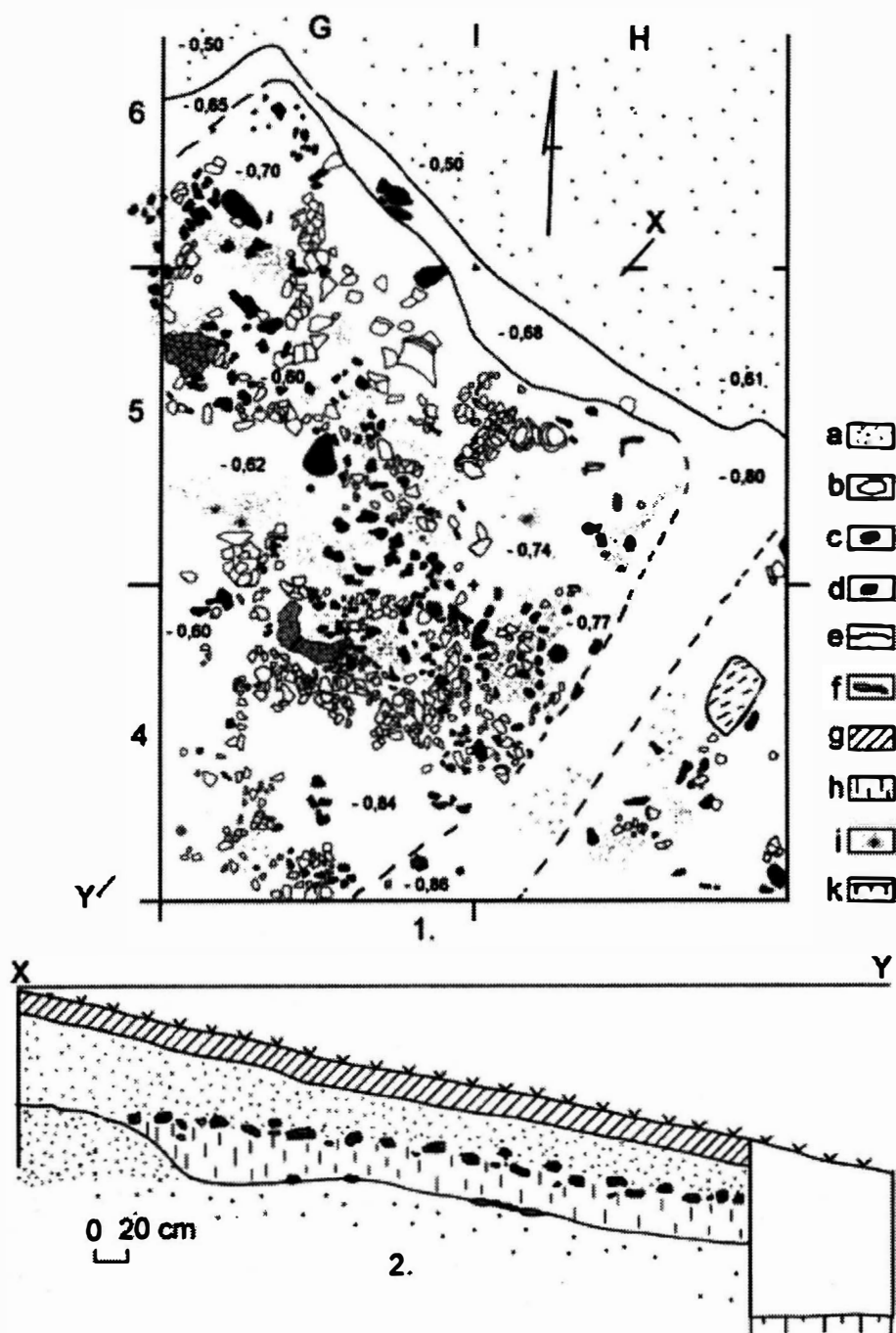
Pl. XI. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg. 1. L.9, L.10.

Pl. XI. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 9 (L. 9), House no. 10 (L. 10).

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lipitură; e: conturul locuinței; f: fragmente de rășniță; g: bârnă arsă; h: arsură; i: vatră.

1. House no. 9; House no. 10.

a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: wattle and daub; e: house outline; f: grinder fragments; g: burnt wood; h: burnt soil; i: heath.

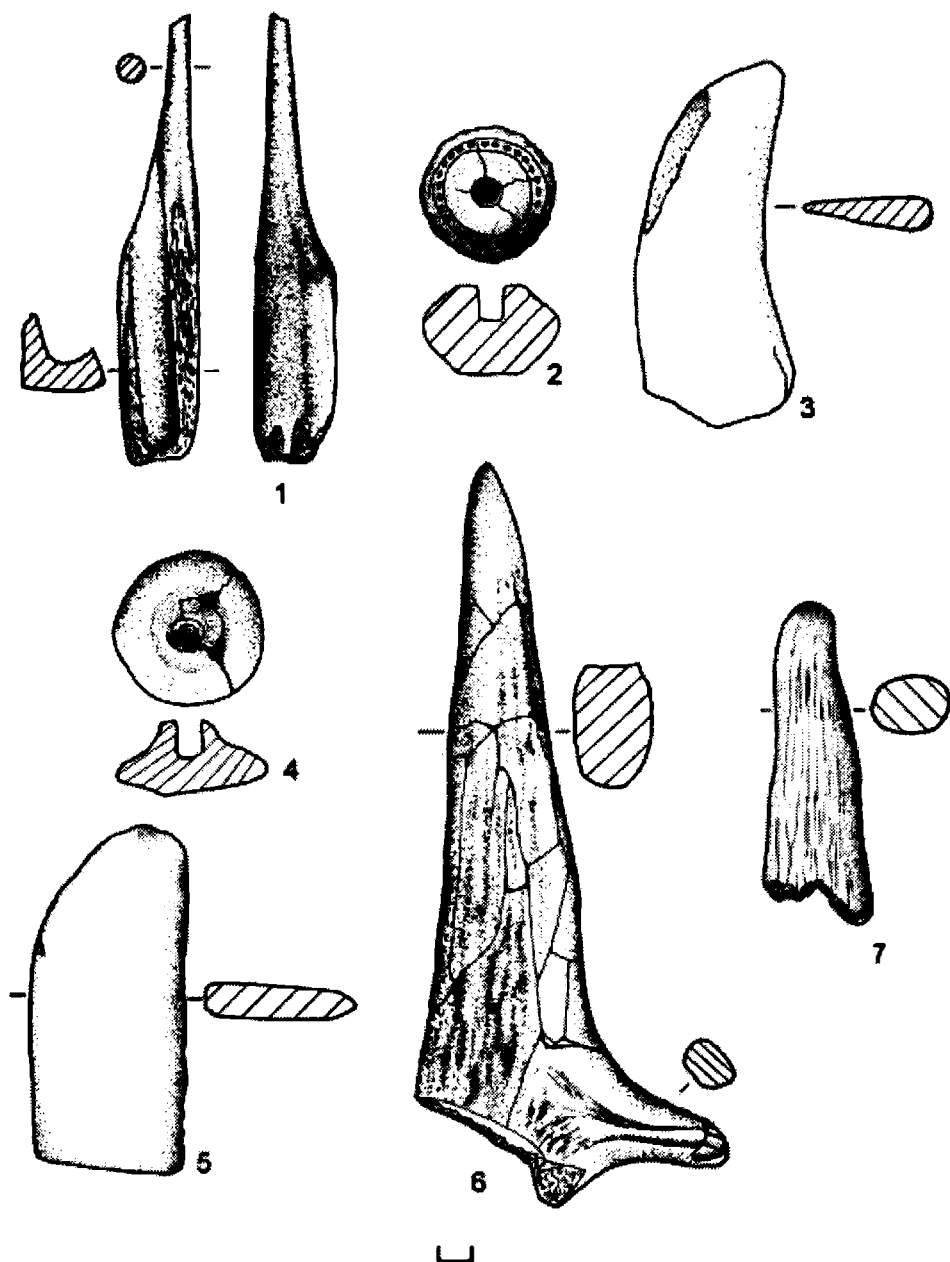
Pl. XII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.9.
 Pl. XII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 9 (L. 9).

1- plan; 2- profil.

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lipitură; e: conturul locuinței; f: fragmente de rășniță;
 g: sol vegetal; h: sol din umplutura locuinței; i: asură; k: sol steril.

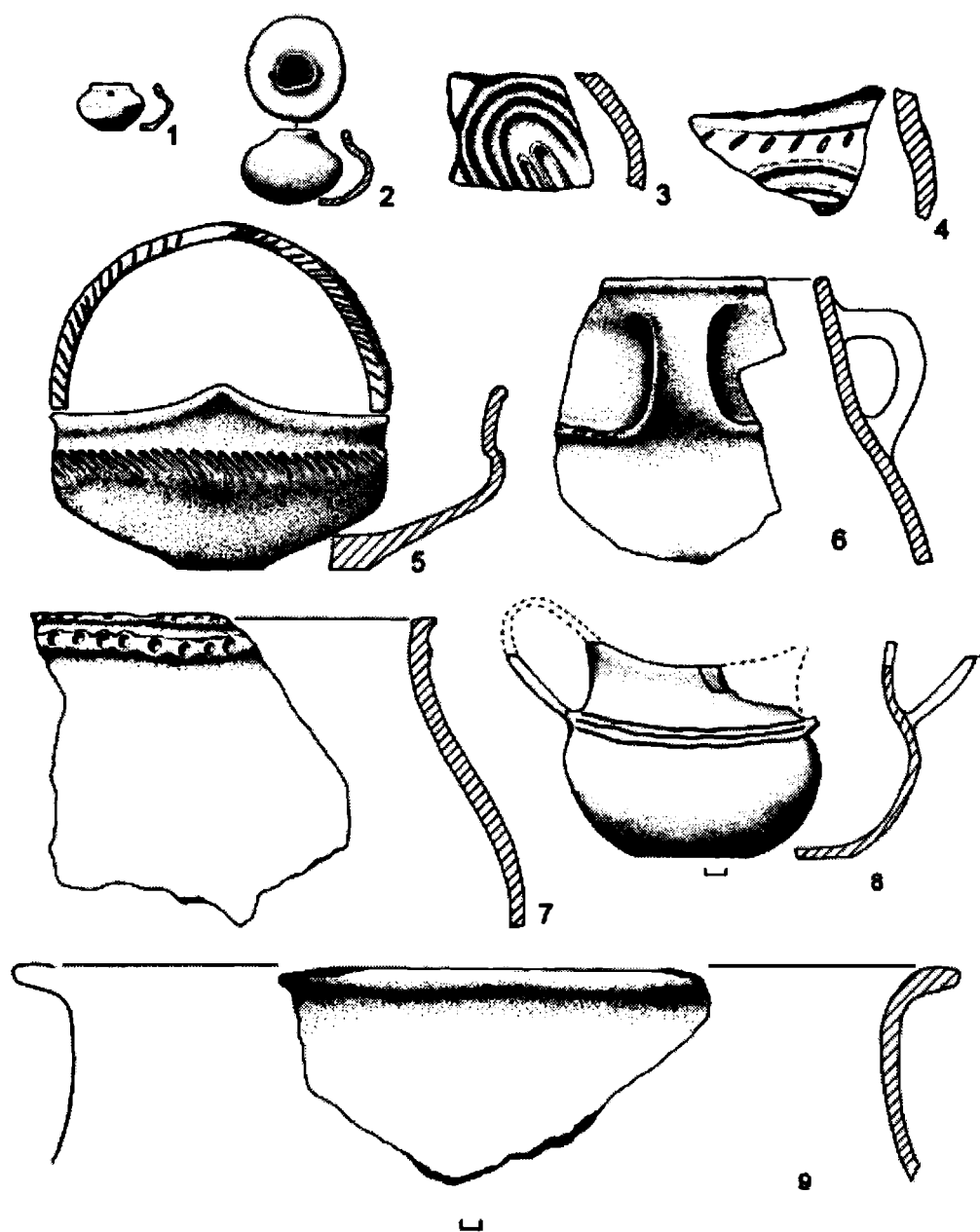
1 - Plan; 2 - Section.

a: a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: wattle and daub; e: house outline; f: grinder fragments; g: arable soil;
 h: house infill; i: burnt soil; k: sterile soil.

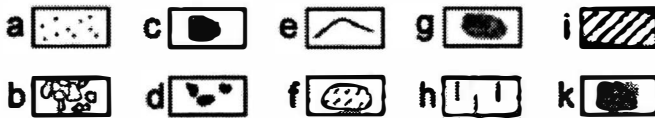
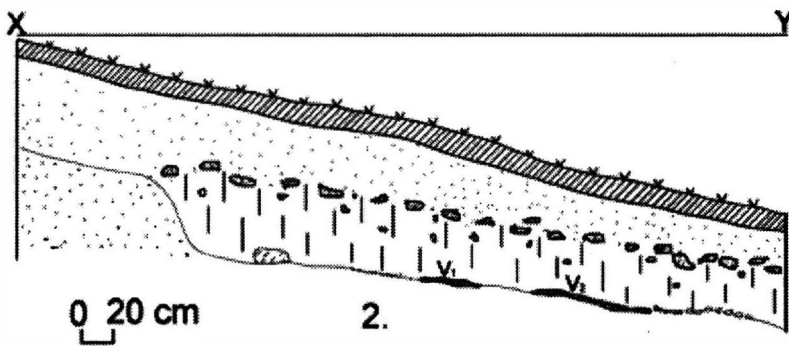
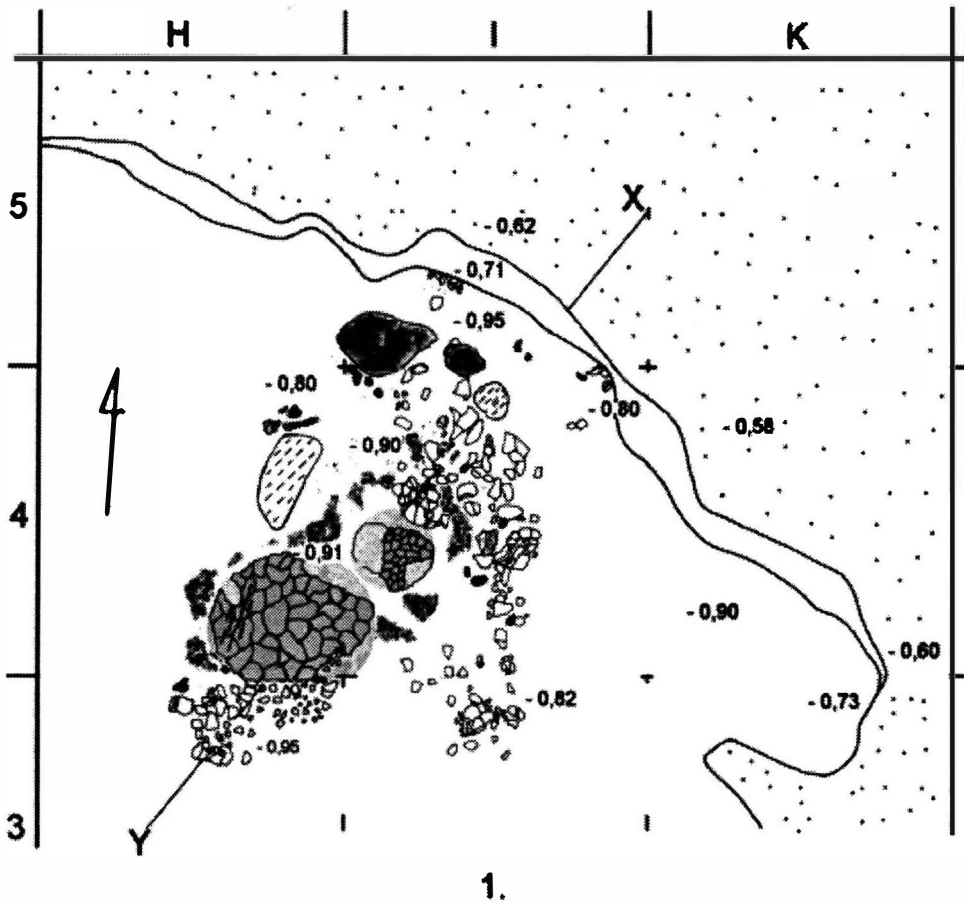

Pl. XIII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.9. Inventar.
Pl. XIII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 9 (L. 9). Inventory.

1: os; 2, 4: lut ars; 3, 5: gresie; 6, 7: corn de cerb.
1: bone; 2, 4: burnt clay; 3, 5: whetstone; 6, 7: antler.

Pl. XIV. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.9. Ceramică.
Pl. XIV. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 9 (L. 9). Pottery.

Pl. XV. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.10.

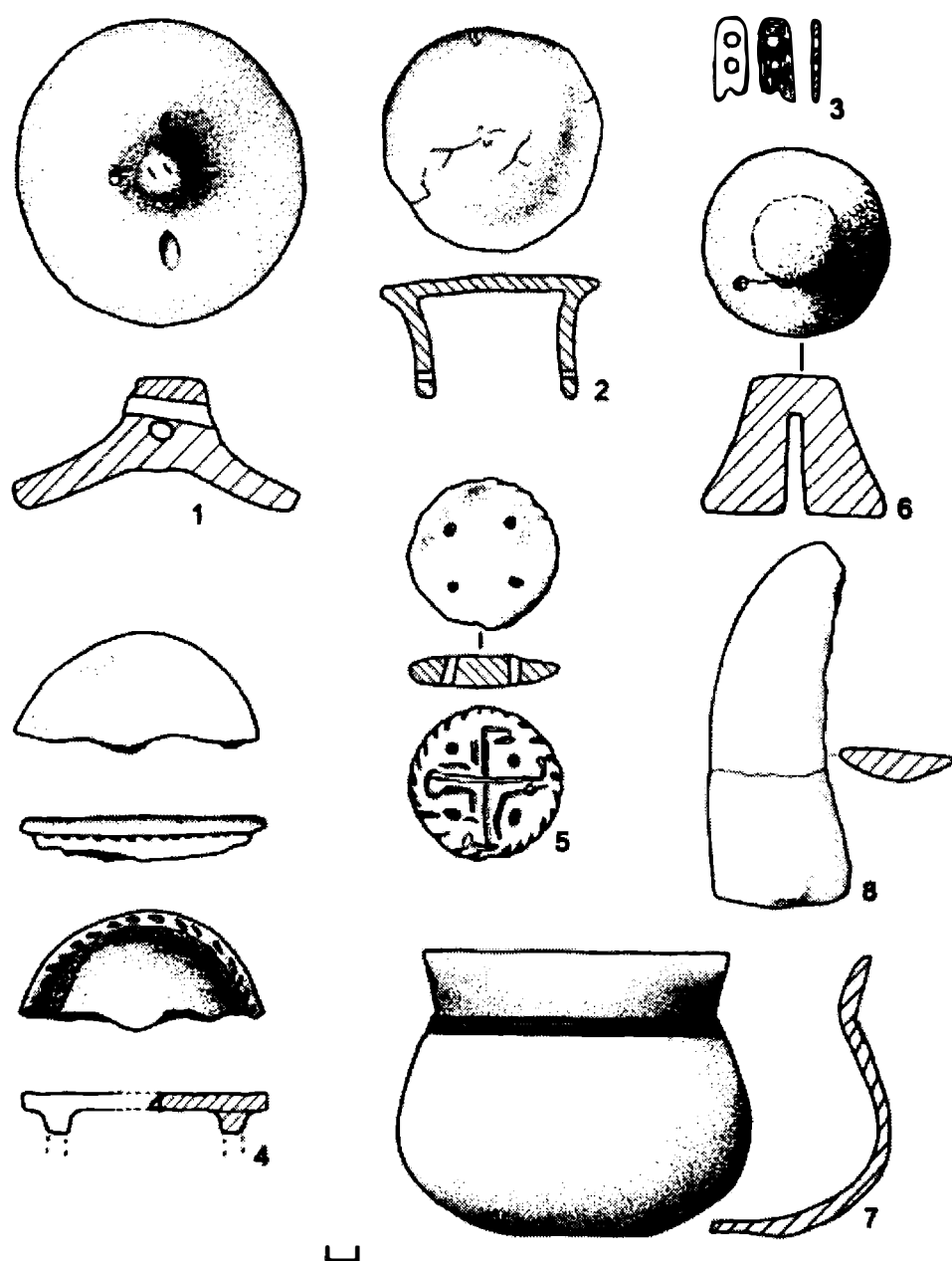
Pl. XV. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 10 (L. 10)

1: plan; 2: profil.

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lipitură; e: conturul locuinței; f: fragmente de răsniță; g: arsură; h: sol din umplutura locuinței; i: sol vegetal; k: vatră.

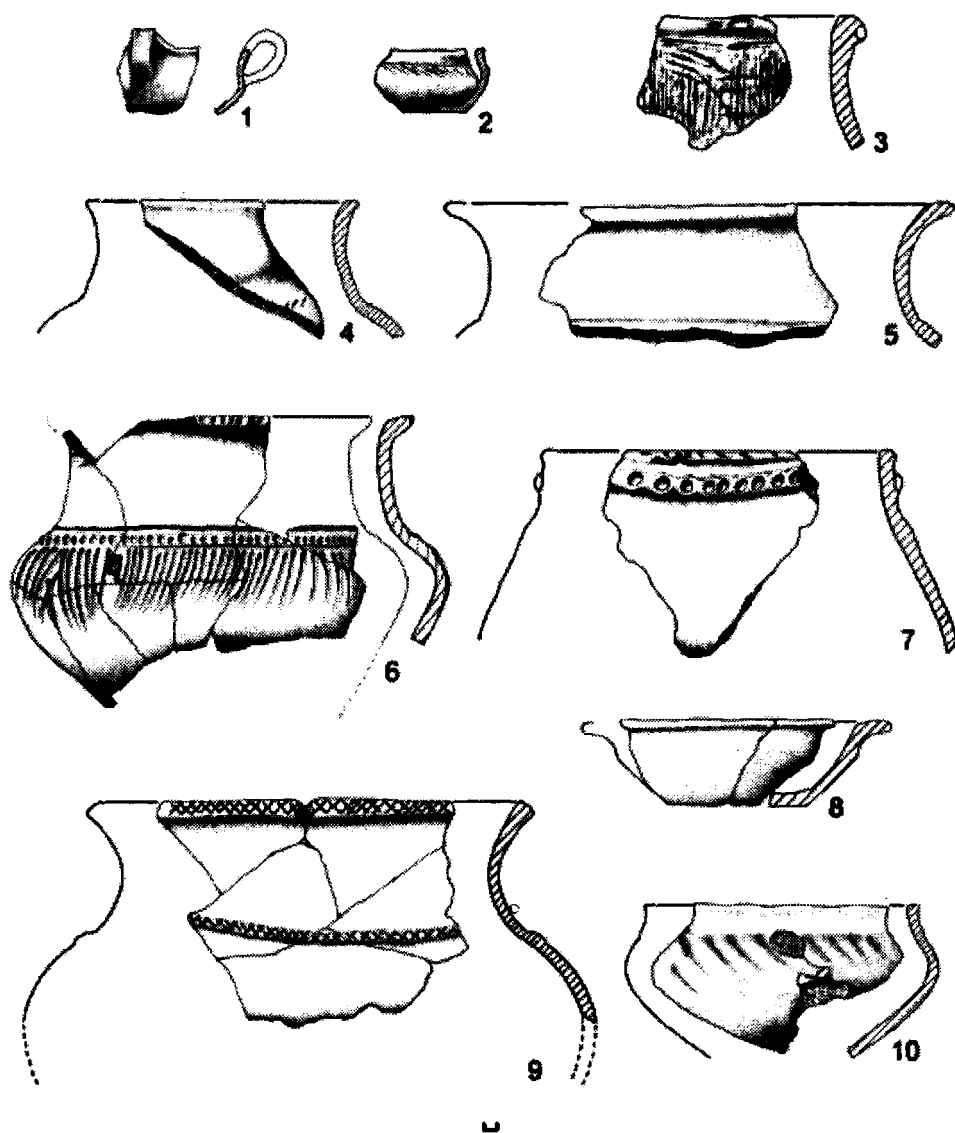
1: Plan; 2: Section.

a: a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: wattle and daub; e: house outline; f: grinder fragments; g: burnt soil; h: house infill; i: arable soil; k: hearth.

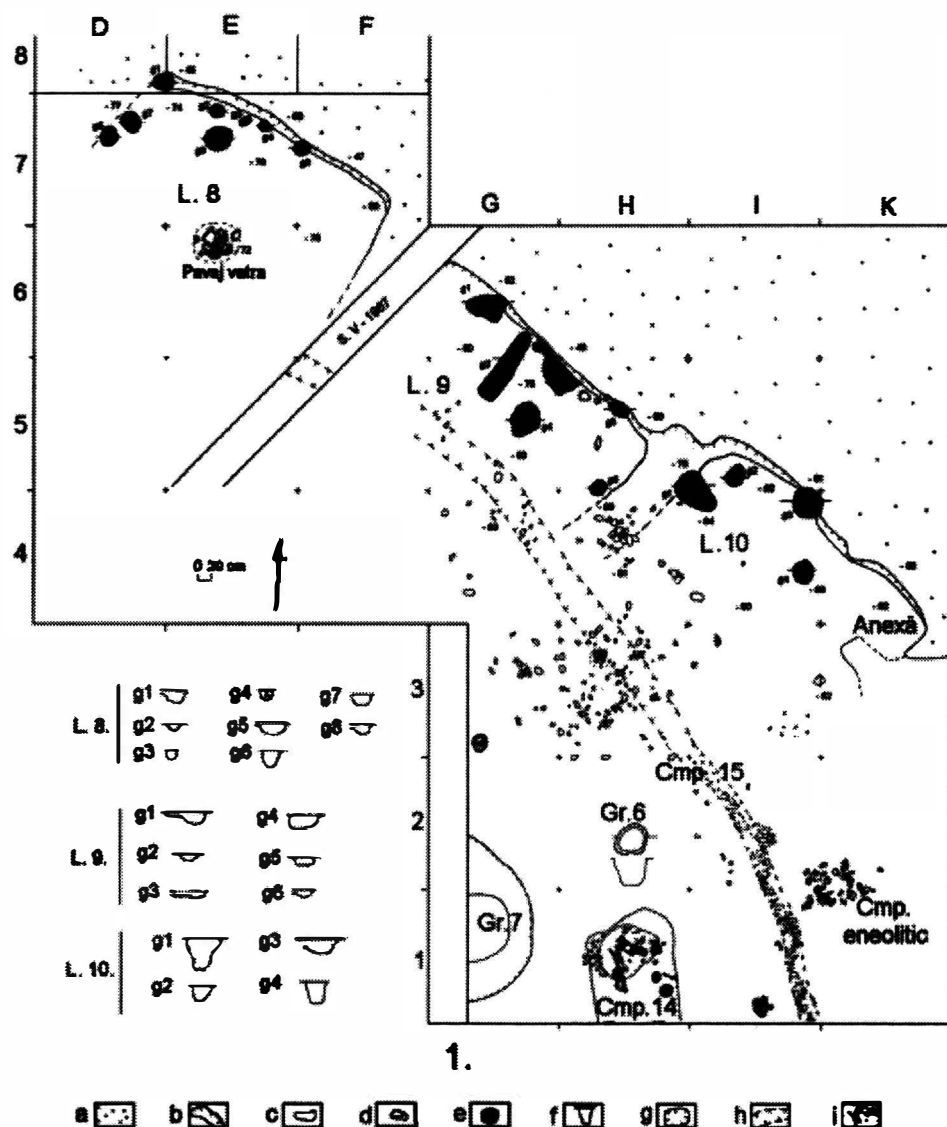

Pl. XVI. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg; L.10.
Pl. XVI. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 10 (L. 10).

1, 2, 4 - 7: Ceramică; 3: os; 8: gresie.
1, 2, 4-7: Pottery; 3: bone; 8: whetstone.

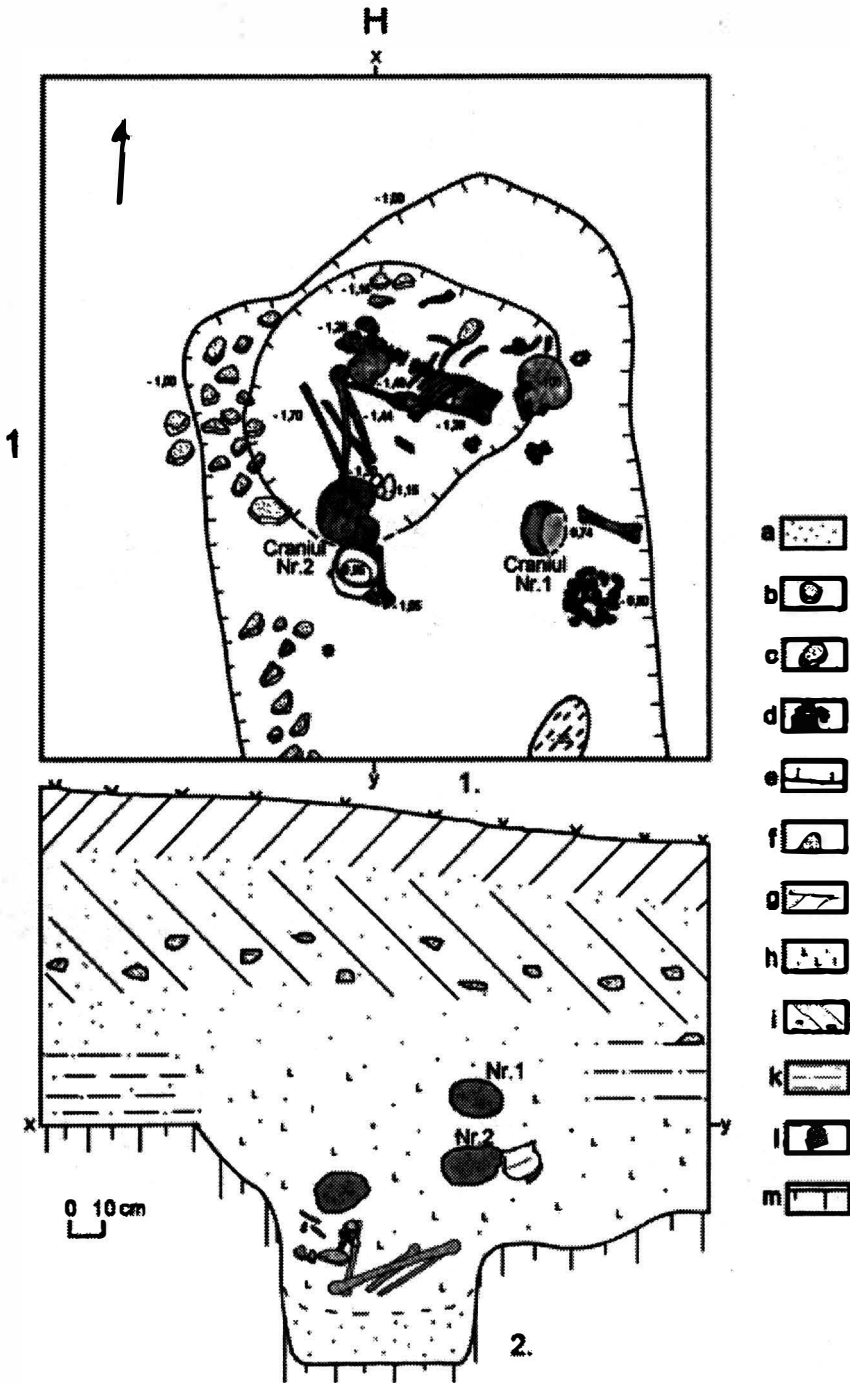

Pl. XVII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.10. Ceramică.
 Pl. XVII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 10 (L: 10), Pottery.

Pl. XVIII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg: L.8, L.9, L.10: nivelul inferior; Gr.6, Gr.7, Cmp.14 și Cmp. 15.
 Pl. XVIII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. House no. 8; 9; 10 (L. 8; L.9; L.10) - Inferior Level. Figs no. 8
 (Gr. 6), 7 (Gr. 7), Cmp. 14, Cmp. 15.

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: groapă de stâlp; e: conturul locuinței; f: groapă menajeră;
 g: Cmp 15 („gard interior”); h: Cmp 14; i: groapile de stâlp în profil.
 a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: post-hole; e: house outline; f: pit; g: Cmp. 15 (‘inner fence’);
 h: Cmp. 14; i: post-holes sections.

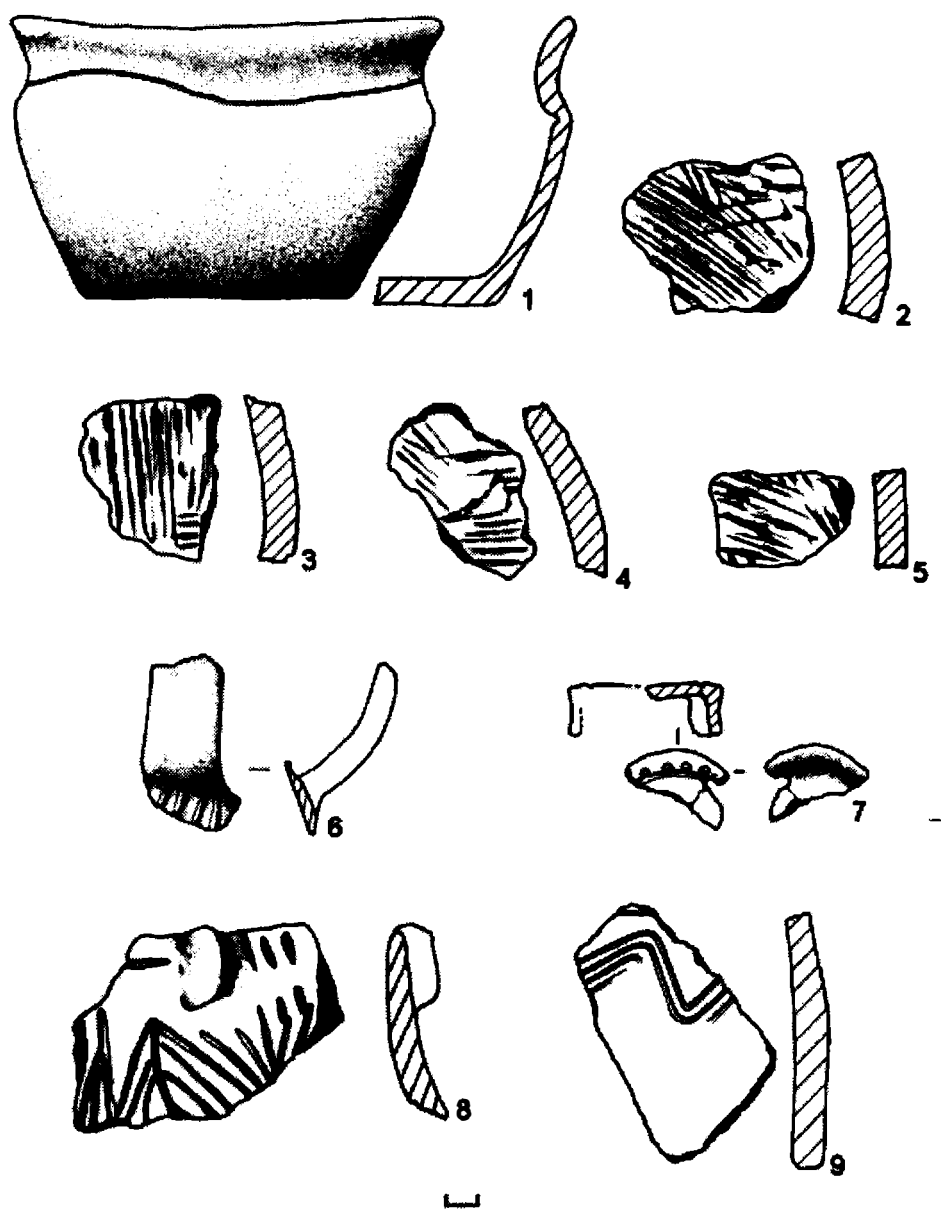
Pl. XIX. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg; Cmp 14.
Pl. XIX. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. Cmp. 14.

1: plan; 2: profil.

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lemn ars; e: conturul complexului; f: fragmente de rășniță; g: sol vegetal;
h: sol din umplutura complexului; i: umplutură val cu bolovani de piatră; k: nivel eneolitic; l: oase umane; m: sol steril.

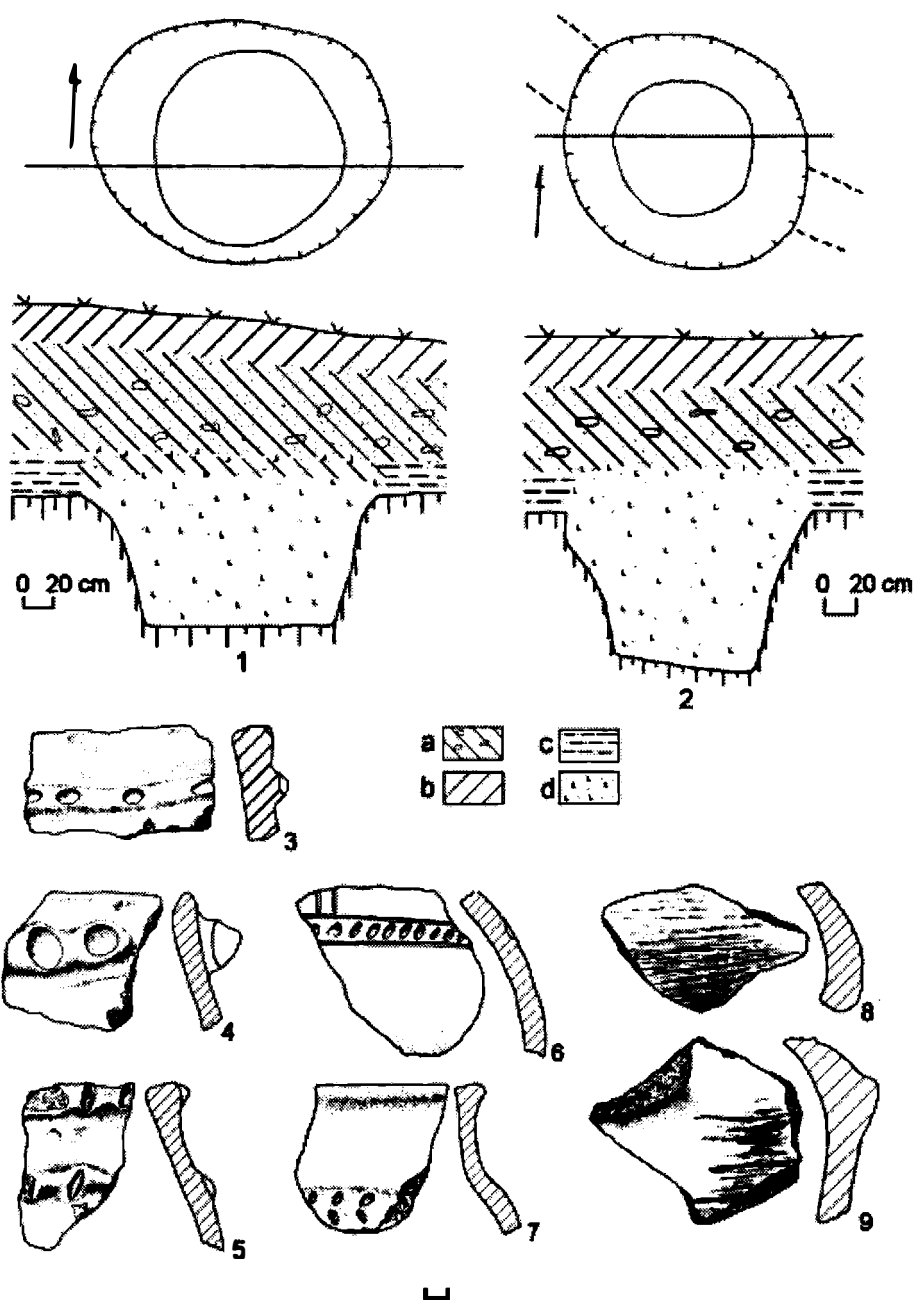
1: Plan; 2: Section.

a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: burnt wood; e: house outline; f: grinder fragments; g: arable soil;
h: Cmp. 14 infill; i: defence wall stone boulders; k: eneolithic level; l: human bones; m: sterile soil.

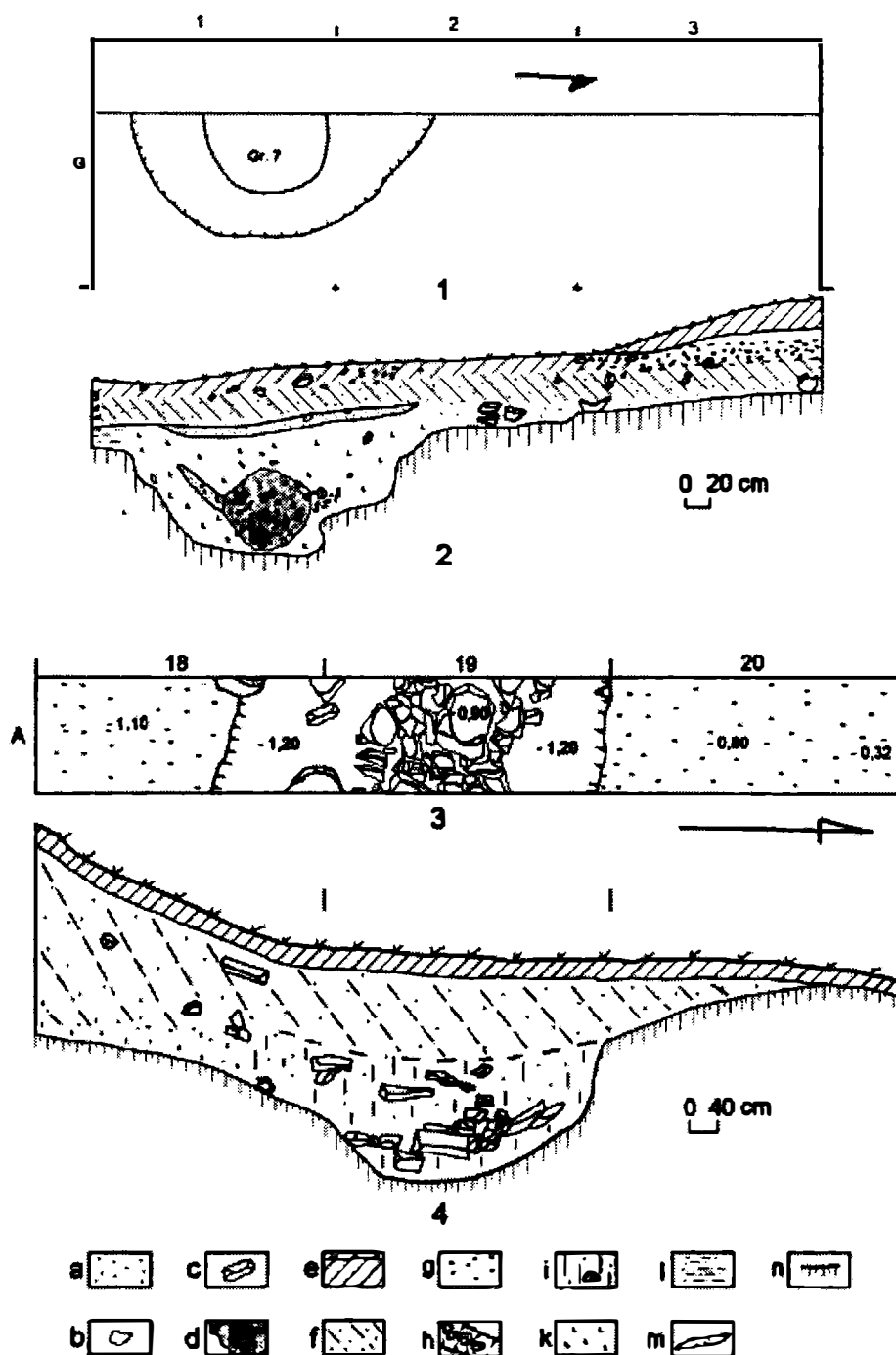
Pl. XX. Păuleni - Ciomortan. Ceramică / Pl. XX. Păuleni - Ciomortan Settlement. Pottery.

1: din Cmp. 14 - cultura Wietenberg ?; 2 - 5: ceramică de sub Cmp 7a / (Costișa - Ciomortan); 6: din umplutura valului (de tip Jigodin ?); 7: cultura Wietenberg; 8: cultura Cotofeni; 9: La Tène dacic.
1: Cmp. 14 (Wietenberg Culture ?); 2 - 5: below the Cmp. 7a (Costișa - Ciomortan); 6: defence wall infill (Jigodin type ?); 7: Wietenberg Culture; 8: Cotofeni Culture; 9: Dacian La Tène.

Pl. XXII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg.
Pl. XXII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture.

1: Gr 4; 2: Gr 5; 3 - 9 - ceramică (3-5: Gr 5; 6-9: Gr 4).
1. Pit no. 4 (Gr. 4); 2. Pit no. 5 (Gr. 5); 3 - 9: Pottery (3-5: Pit no. 5; 6-9: Pit no. 4).

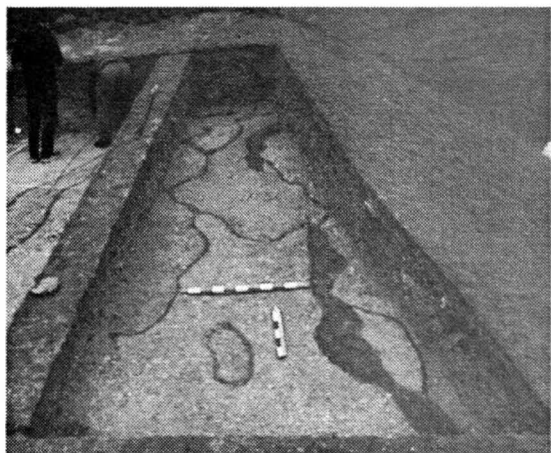
Pl. XXI. Păuleni - Ciomortan. / Pl. XXI. Păuleni - Ciomortan Settlement.

1, 2: Gr. 7 (cultura Wietenberg); 3, 4: șanț de apărare (cultura Costișa - Ciomortan).

a: umplutura valului; b: ceramică; c: piatră; d: lemn ars; e: sol vegetal; f: nivel epoca bronzului; g: stâncă naturală; h: șanțul de apărare; i: sol din umplutura șanțului de apărare; k: sol din umplutura Gr. 7; l: nivel eneolitic; m: lentilă pământ gelben tasat; n: steril.

1, 2: Pit no. 7 (Wietenberg Culture); 3, 4: Fortification Ditch (Costișa - Ciomortan Culture).

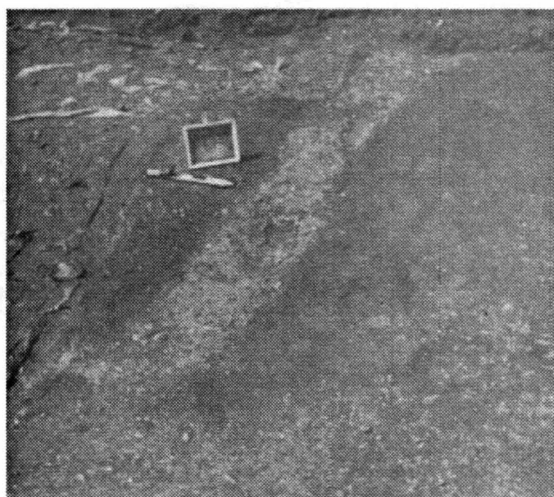
a: fortification wall infill; b: pottery; c: stone; d: burnt wood; e: arable soil; f: Bronze Age level; g: natural rock; h: fortification ditch; i: fortification ditch infill; k: pit no. 7 infill; l: eneolithic level; m: hard yellow soil; n: steril soil.

1

2

3

4

5

Pl. XXIII. Păuleni - Ciomortan. / Pl. XXIII. Păuleni - Ciomortan Settlement.

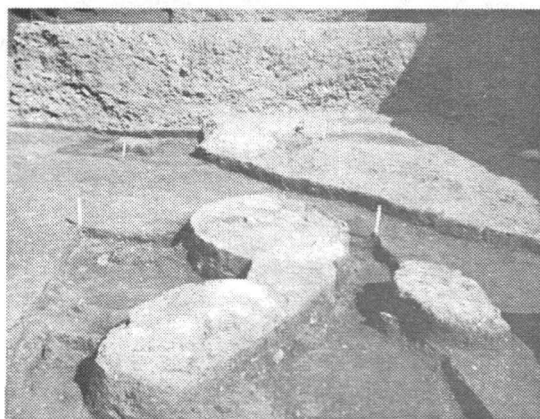
- 1: coama valului, car. L,M/4,5,6 - urme de palisadă (?); 2: val, car. K/5,6, dungi de la substructura valului (?); 3: Cmp. 15 („gard interior”), car. A,B,C/7; 4: Cmp. 15 („gard interior”), gropi de stâlpi; 5: Cmp. 15 după golirea definitivă. 1: fortification wall ridge, L,M / 4, 5, 6 - palisade vestiges (?); 2: fortification wall, K / 5, 6: substructure wall vestiges (?); 3: Cmp. 15 (“inner fence”), A, B, C / 7; 4: Cmp. 15 (“inner fence”) - post - holes; Cmp. 15 after in was definitively emptied.

1

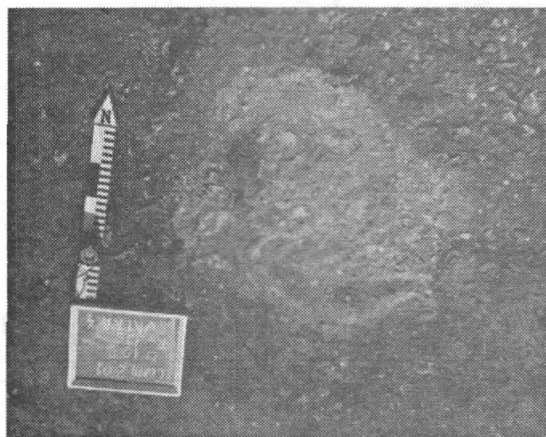
2

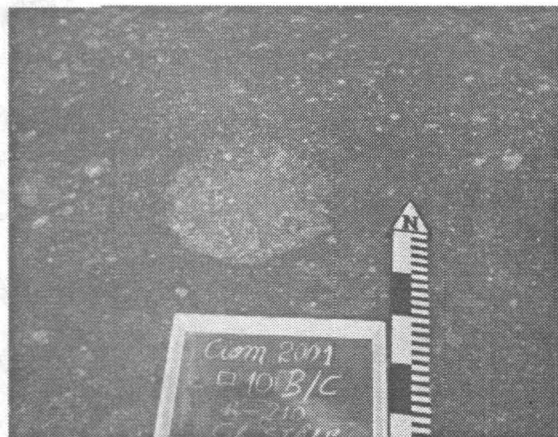
3

4

5

6

Pl. XXIV. Păuleni - Ciomortan. / Pl. XXIV. Păuleni - Ciomortan Settlement.

1: șanț de apărare - vedere dinspre sud; 2: șanț de apărare - profil vestic; 3: S1, car. C,D/8,9,10, vetre-ruguri; 4: vatră-rug suprapunând primul nivel al valului; 5: vatră-rug suprapunând primul nivel al valului, detaliu; 6: groapă de stâlp, car. B,C/10, perforând primul nivel al valului.

1: fortification ditch - view from south; 2: fortification ditch - western side; 3: S1, C, D / 8, 9, 10, fire-places; 4: fire place overlapping the first level of the fortification wall; 5: fire place overlapping the first level of the fortification wall - detail; 6: post - hole from B, C / 10, perforating the first level of the fortification wall.

1

2

3

4

5

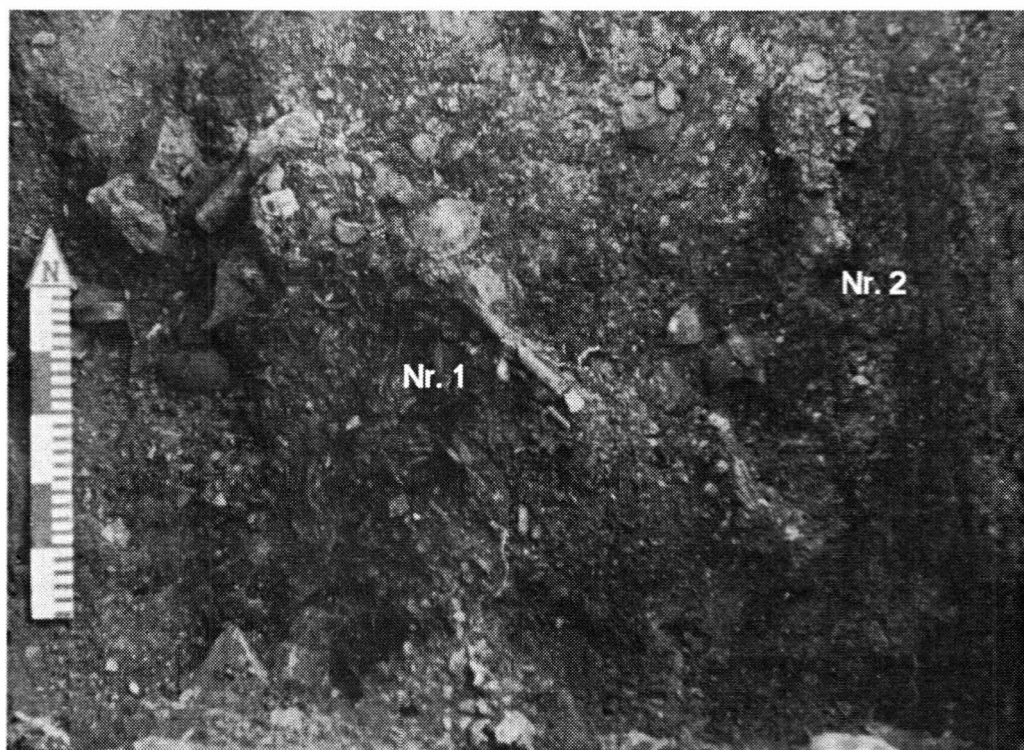
6

81.0

Pl. XXV. Păuleni - Ciomortan. Cultura Costișa - Ciomortan, Cmp 13.
Pl. XXV. Păuleni - Ciomortan Settlement. Costișa - Ciomortan Culture, Cmp. 13.

1: vedere dinspre SE; 2: profilul marotorului longitudinal, văzut dinspre nord; 3: partea aflată la sud de profilul longitudinal; 4: partea aflată la nord de profilul longitudinal, se vede vasul nr.1; 5: fundul Cmp 13, la nord de profilul longitudinal; 6: locul de sub Cmp. 13.

1: South-eastern view; 2: Northern side of the longitudinal section; 3: part situated south to the longitudinal section; 4: the side situated north to the longitudinal profile, vessel no. 1 is seen; 5: bottom of the Cmp. 13; 6: place under the Cmp. 13.

1

2

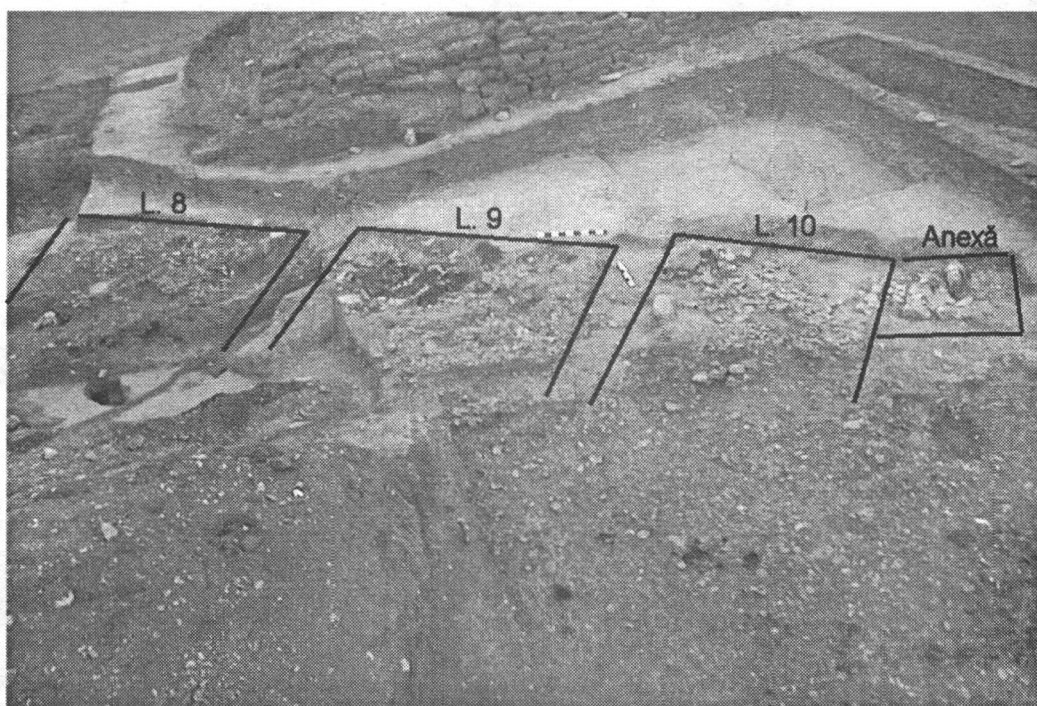
Pl. XXVI. Păuleni - Ciomortan. Cultura Costisa - Ciomortan; Cmp 13.
Pl. XXVI. Păuleni - Ciomortan Settlement. Costisa - Ciomortan culture. Cmp. 13.

1: scheletul nr.1 și scheletul nr. 2, în partea de nord de profilul longitudinal; 2: membrele inferioare ale scheletului nr.1 și scheletul nr. 3, de sub mariorul longitudinal.

1: skeleton no. 1 and skeleton no. 2, north to the longitudinal section; 2: skeletons no. 1 and 3 legs, under the longitudinal section.

1

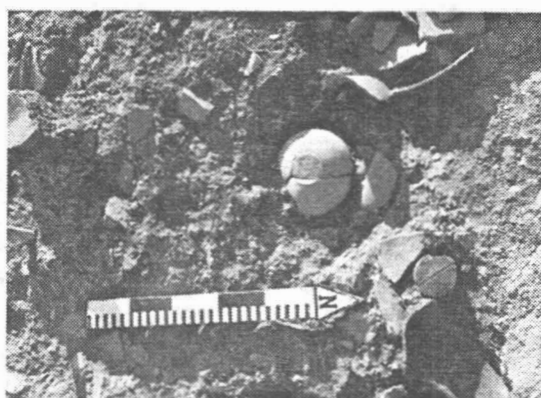
2

Pl. XXVII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg. / Pl. XXVII. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture.

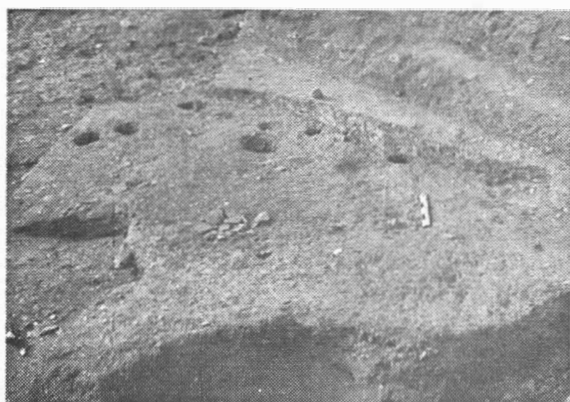
1: L. 8, L. 9, L. 10, vedere dinspre sud; 2: L. 8, L. 9, L. 10, vedere dinspre sud-vest.
1: houses no. 8, 9 and 10, southern view; houses no. 8, 9 and 10, south-western view.

1

2

3

4

Pl. XXVIII. Păuleni - Ciomortan, Cultura Wietenberg, L.8.

Pl. XXVIII. Păuleni - Ciomortan Settlement, Wietenberg Culture, House no. 8 (L.8).

1: dărâmturile locuintei; 2: dărâmturile locuintei, detaliu; 3: după înlăturarea dărâmturilor și demontarea vetrelor, se observă gropile de stâlpi de susținere și pavajul de pietre de sub vatra nr.1; 4: umplutura valului de sub locuință.
1: house ruins; 2: house ruins, detail; 3: house no. 8 after its infill displacement; on this level one can observe the post-holes and the pavement of the hearth; 4: fortification infill under the house no. 8.

1

3

2

4

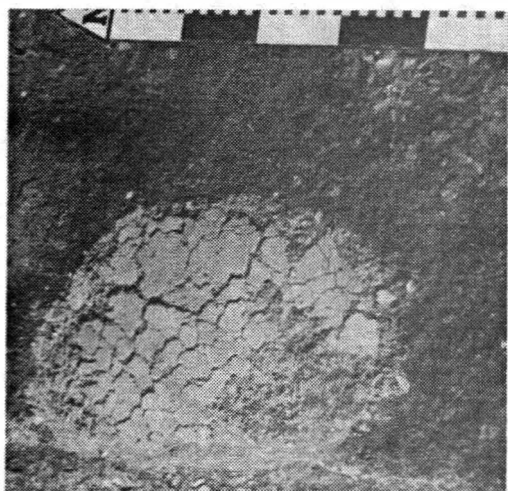
5

Pl. XXIX. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg. 1-2: L.9.

Pl. XXIX. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture. Houses no. 9(L.9) and 10 (L.10).

1: dărâmturile L 9; 2: L.9 după înlăturarea dărâmăturilor, se observă gropile de stâlpi de susținere și cavitățile de sub vetre; 3-4: L.10 și anexă. 3: dărâmturile L.10; 4: L.10 după înlăturarea dărâmăturilor, se observă gropile de stâlpi de susținere; 5: umplutură valului de sub L.9 și L.10.

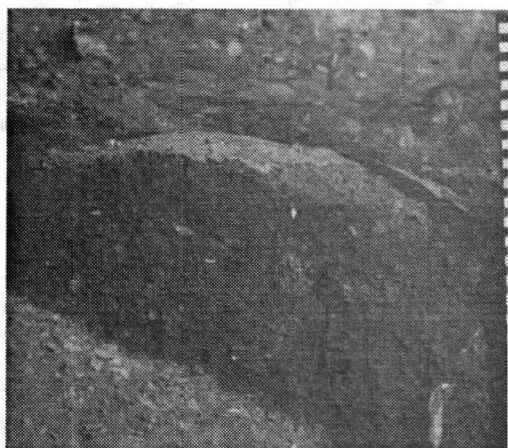
1, 2: house no. 9; 3, 4: house no. 10. 1: house no. 9 ruins; 2: house no. 9 after its infill displacement; on this level one can observe the post-holes; 3: house no. 10 ruins; house no. 10 ruins after its infill displacement; on this level one can observe the post-holes; 5: fortification wall infill under the houses no. 9 and 10.

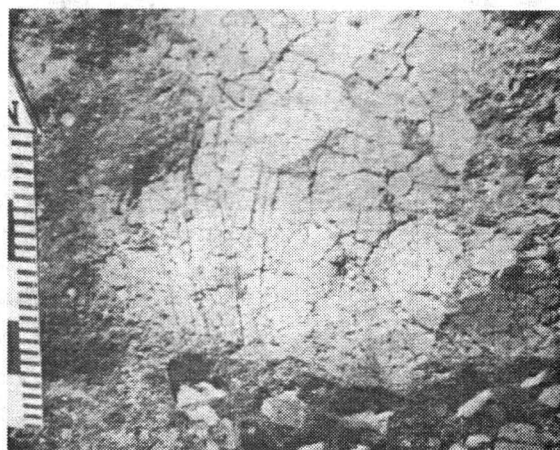
1

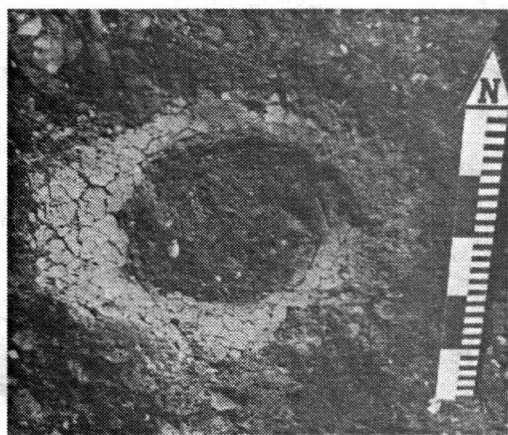
2

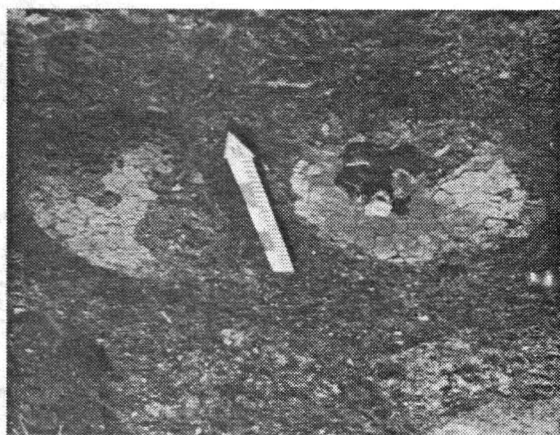
1 a

3

4

5

Pl. XXX. Păuleni - Ciomortan, Cultura Wietenberg. / Pl. XXX. Păuleni - Ciomortan Settlement. Wietenberg Culture.

1-1a: vatra nr.1 din L.9. 1: vedere de sus; 1a: secțiune. 2-3: vetre din L.10; 2: vetrele nr. 1 și 2; 3: vatra nr. 1, detaliu, se observă scrijeliturile pe suprafața vetrei. 4: vatra nr. 2 din L.9, perforată de o groapă de stălp. 5: vetrele nr. 1 și 2 din L.8. 1-1a: heath no. 1 from L. 9. 1: above view ; 2: section; 2 - 3: heathes from L. 10; 2: heathes no. 1 and 2; 3: heath no. 1, detail - one can observe its striated surface; 4: heath no. 2 from L. 9, perforated by a post hole; 5: heathes no. 1 and 2 from L. 8.

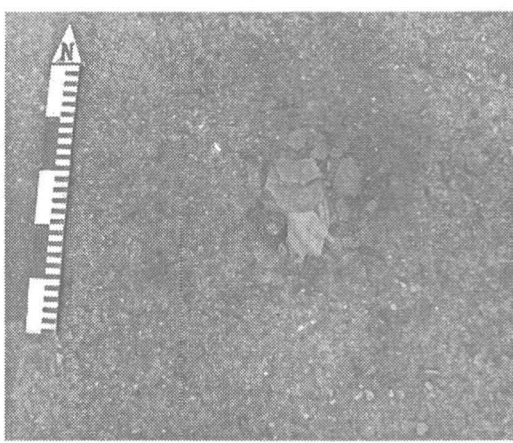
1

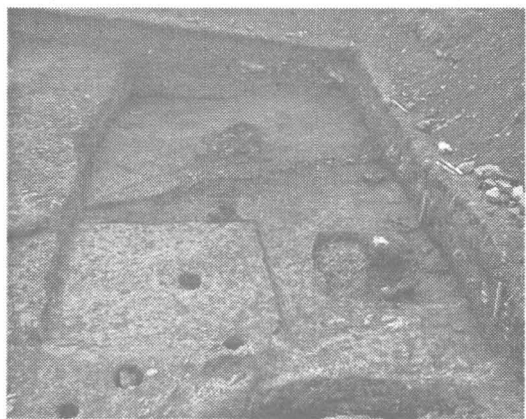
2

3

4

5

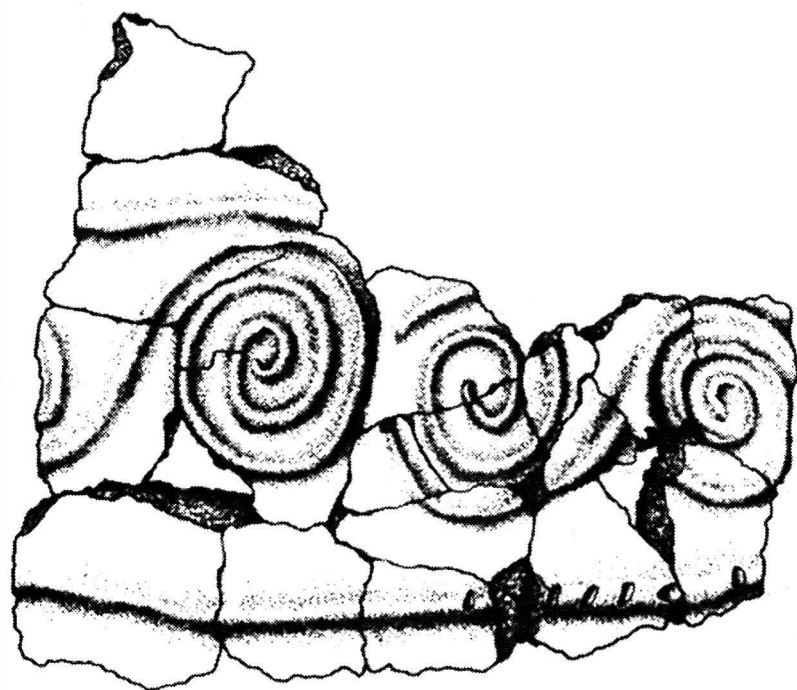
6

Pl. XXXI. Păuleni - Ciomortan. / Pl. XXXI. Păuleni - Ciomortan Settlement.

1: S.I. car. G,H,I,K/1,2, vedere dinspre est, se observă: Cmp 15 („gard interior”), Gr. 7; 2: S.I. car. G,H,I,K/1-6, vedere dinspre nord, se observă: Cmp 15 („gard interior”), Cmp 14, Gr. 6, și a Gr. 7; 3: Cmp 14 s; 4: umplutura Gr. 6;

5: S.I. car. G,H,I,K/1,2, vedere dinspre vest, se observă Cmp 15 („gard interior”), Cmp 14, Gr. 6, și a Gr. 7. 6: S.I. car. G,H,I/1-6, nivelul steril și Cmp 15, vedere dinspre sud.

1: S.I. G,H,I,K/1,2, eastern view; one can observe: Cmp. 15 („inner fence”), pit no. 7 (Gr. 7); 2: S.I. G,H,I,K/1-6, northern view; one can observe: Cmp. 15 („inner fence”), pit no. 7 (Gr. 7), Cmp. 14, pit no. 6 (Gr. 6); 3: Cmp. 14; 4: pit no. 6 infill; 5: S.I. G,H/I/1-6, sterile soil level and Cmp. 15, southern view.

L

Pl. XXXII. Păuleni - Ciomortan. Cultura Wietenberg. L.10. Ceramică. / Pl. XXXII. Păuleni - Ciomortan Settlement.
Wietenberg Culture. House no. 10. Pottery.
Provine din pavazul vetrei 2 / From hearth no.2 pavement.

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND GRUPUL CIOMORTAN.

Descoperit acum mai bine de patru decenii și definit ca o entitate culturală distinctă, grupul Ciomortan (SZÉKELY 1970, p. 71-88; SZÉKELY 1971, p. 391-392), în comparație cu alte manifestări ale epocii bronzului din bazinul carpatic, rămâne cunoscut încă extrem de precar. Rezultatele cercetărilor au fost publicate sumar. Rămân neprecizate poziția cronologică, arealul, originea și raporturile cu manifestările culturale adiacente. Deși în repetate rânduri s-au făcut referiri la asemănările importante dintre vestigiile de tip Ciomortan și cele aparținând culturii Costișa (SZÉKELY 1971, p. 392; SZÉKELY 1970, p. 74; LÁSZLÓ, 1994, p. 303; VULPE, 1995, p. 164), raportul dintre aceste manifestări culturale, rămâne încă nedefinit. Această stare de lucruri a generat uneori interpretări eronate, printre care cea conform căreia grupul Ciomortan ar fi reprezentat un aspect local al fazei arhaice a culturii Wietenberg (CHIDIOȘAN 1980, p. 71-85), sau că ea ar fi reprezentat o sinteză între culturile Costișa și Wietenberg (CAVRUC 1996, p. 67).

Cercetările reluate în ultimii ani în estul Transilvaniei, la Păuleni-Ciomortan (CAVRUC 2000; CAVRUC & 2000; CAVRUC & 2000 a; ROTEA 2000; CAVRUC & 2001; CAVRUC & 2002 a), în Moldova: la Siliștea (BOLOHAN & 2001), Costișa (POPESCU 2001) și Lunca (DUMITROAIA 2000; DUMITROAIA 2001), apariția în ultimii ani a unor publicații mai ample (SZÉKELY 1997; CAVRUC 1999; DUMITROAIA 2000; CAVRUC 2000; CAVRUC & 2000; CAVRUC & 2000 a; ROTEA 2000; COSTIȘA 2001; CAVRUC 2001; CAVRUC & 2001 a; CAVRUC & 2002), organizarea unei expoziții itinerante și dezbaterile în cadrul unui colocviu internațional *Carpații Răsăriteni în epoca bronzului* (Piatra-Neamț - Miercurea Ciuc, 12-15 septembrie 2001), au sporit semnificativ premisele pentru o mai bună cunoaștere a grupului Ciomortan.

Unul dintre rezultatele majore al dezbaterilor din ultimii ani este consensul cu privire la apartenența descoperirilor atribuite până acum culturilor Costișa și Ciomortan la o singură cultură, pentru care, având în vedere și unele elemente specifice locale, ar fi potrivită probabil denumirea „Costișa-Ciomortan”. Acestei culturi în sud-estul Transilvaniei îi aparține cu certitudine, deocamdată, doar un singur sit, cel de la Păuleni-Ciomortan, aflat lângă satul Șoimeni (Csiksomortán), comuna Păuleni, jud. Harg-

ghita. Elemente izolate au fost semnalate și pe teritoriul județelor Covasna și Brașov: un mormânt de la Poian (SZÉKELY 1997, p. 80); un vas ceramic din așezarea de la Peteni (SZÉKELY 1997, p. 80); fragmente ceramice izolate de la Sântionlunca (SZÉKELY 1997, p. 82); un fragment ceramic din așezarea Turia, care ar fi provenit din „stratul de cultură din perioada mijlocie a epocii bronzului, care nu a aparținut culturii Wietenberg” (SZÉKELY 1988, p. 159; Pl.IV. 6); ceramica de la Zoltan, dintr-un strat ce suprapunea locuirea din finalul bronzului timpuriu (CAVRUC 1997; CAVRUC 2001, p. 50-53; Fig. 14/3; Fig. 15; Fig. 16/6,7); fragmente ceramice de la Rotbav (FLORESCU 1991, p. 187); un vas ceramic întreg de la Brașov (PROX 1940, Taf. VI, 82). În stadiul actual al cercetărilor este greu de apreciat dacă tot sud-estul Transilvaniei la începutul bronzului mijlociu aparținea grupului Ciomortan, sau dacă este vorba doar de pătrunderi, izolate și în faze diferite, în această zonă a unor comunități sau doar a unor elemente specifice de dincolo de Carpați. Prezintă interes faptul că majoritatea descoperirilor din sud-estul Transilvaniei cu elemente ale culturilor Costișa-Ciomortan și Komarov se află în proximitatea arterelor hidrografice ce leagă acest teritoriu cu Moldova: Trotuș, Oituz și Râul Negru (CAVRUC 1999, p. 22, fig. 1).

O privire de ansamblu asupra materialelor atribuite culturilor Costișa și Ciomortan relevă deosebiri semnificative între siturile ce le aparțin și totodată permite gruparea unora dintre ele din punct de vedere al morfologiei ceramicii. În prealabil, în cadrul acestei culturi se pot evidenția patru aspecte: *Ciomortan*, *Costișa*, *Lunca*, *Zoltan*. Aceste aspecte reflectă diferențele determinate, deopotrivă, de poziția lor geografică și cronologică.

Aspectul Ciomortan ocupă partea sud-vestică a arealului culturii Costișa-Ciomortan și este reprezentat, deocamdată, doar din două situri: Păuleni-Ciomortan în Depresiunea Ciucului și Poduri în Subcarpații Moldovei, ambele aflându-se în bazinul Trotușului, distanța dintre ele fiind de cca. 40 km. Prezența, mai puțin sigură, a elementelor de tip Ciomortan este atestată și la mormântul de la Poian (SZÉKELY 1997, p. 80, 200; Pl.LXXIX, 2; p. 201, Pl.LXXX, 7) aflat în nordul Depresiunii Târgu Secuiesc, în dreptul Pasului Oituz.

Unul dintre elementele specifice ale acestui grup, îl reprezintă predilecția pentru ornamentarea vaselor fine și semifine cu triunghiuri umplute cu împunsături (COSTIȘA 2001, Pl. 32/2; 33/1; 34; DUMITROAIA 2000, fig. 113/2).

Pentru încadrarea cronologică a acestui grup cele mai relevante repere le constituie observațiile de ordin stratigrafic: pe de o parte, la Poduri, la baza locuirii din bronzul mijlociu se aflau vestigiile de tip Jigodin, iar pe de altă parte, la Păuleni-Ciomortan, locuirea Ciomortan a fost suprapusă direct de complexele culturii Wietenberg, faza a II-a, asociate cu fragmente ceramice de tip Monteoru (după toate probabilitățile IC2). Astfel se constată că *terminus post quem* pentru acest aspect îl reprezintă grupul Jigodin, iar *terminus ante quem*, faza a II-a a culturii Wietenberg.

Relația cronologică Jigodin – Ciomortan. În Depresiunea Ciucului și în vestul Moldovei nu se cunoaște, deocamdată, nici o manifestare culturală care să ocupe intervalul de timp între sfârșitul grupului Jigodin și grupului Ciomortan. În aceste condiții putem admite posibilitatea unui contact cronologic între sfârșitul grupului Jigodin și începutul grupului Ciomortan. În favoarea unui astfel de contact pot fi invocate și o serie de similitudini morfologice dintre cele două grupuri. Astfel, amforetele de la Păuleni sunt similare celor pe care Alfred Prox le-a atribuit perioadei Schneckenberg C (PROX 1941, Taf. XXIV, 2, 4, 5); o serie de motive și compoziții ornamentale specifice celor două grupuri sunt practic identice: triunghiul, romb, precum și combinațiile asemănătoare dintre aceste figuri geometrice. Uneori amforetele de la Păuleni sunt decorate cu buline în relief aplicate pe umeri sau pe partea cea mai largă a corpului, maniera specifică și unor tipuri de vase ale culturii Schneckenberg (PROX 1941, Taf. XXII, 6; SZÉKELY 1997, p. 174, Pl. LIII).

Una dintre deosebirile dintre grupurile menționate o reprezintă lipsa la Păuleni și Poduri a ceramicii decorate prin imprimarea sforii răsucite, tehnica de decor caracteristică grupului Jigodin. În schimb, în cadrul grupului Ciomortan este frecvent decorul realizat prin împunsături succesive, tehnica ce pare să reprezinte imitarea celei de imprimare a sforii răsucite.

Relația cronologică Zoltan – Ciomortan. Cercetările din anii 1996–2001 la Zoltan (CAVRUC 1997, p. 97–133) și în 2001–2002 la Olteni (CAVRUC, BUZEA 2002), ambele în jud. Covasna, au scos în evidență un aspect cultural din

finalul bronzului timpuriu caracterizat prin ponderea ridicată a ceramicii striate și a celei cu amprente textile. Inițial, materialele de la Zoltan au fost puse în legătura cu „grupul Iernut” (CAVRUC 1997, p. 101). Trebuie însă avut în vedere că „grupul Iernut” rămâne documentat insuficient, în așezarea eponimă existând doar câteva fragmente ceramice cu suprafața striată. În aceste condiții – având în vedere că ceramica striată, fără să fie asociată cu cea cu amprente textile, este răspândită mult prea larg în spațiu și timp – locuirea de la Iernut nu poate fi încadrată câtuși de puțin exact. Prin urmare, până la noi descoperiri privind finalul bronzului timpuriu în centrul Transilvaniei, cred că însăși existența „grupului cultural Iernut” rămâne sub semnul întrebării. Materialul ceramic de la Zoltan are cele mai apropiate analogii în Oltenia și Banat, respectiv în grupul Gornea - Orlești (GOVORA 1995, p. 38–41, fig. 1–8; GUMA 1997, p. 26–32, Pl. VI–VII), entitate culturală de certă sorginte central-europeană înrudită cu manifestările culturale din bronzul timpuriu din estul Ungariei și Slovacia. Deocamdată așezarea de la Zoltan rămâne cea mai reprezentativă pentru finalul bronzului timpuriu din Transilvania. Așa cum se prezintă lucrurile astăzi, ea pare să indice pătrunderea în sud-estul Transilvaniei a unui grup de la sud de Carpați, pe valea Oltului.

În perioada imediat următoare ceramica striată se răspândește larg în aproape toate culturile „clasice” ale epocii bronzului din tot bazinul carpato-dunărean, ajungând în nord până în Subcarpații Ucrainei. De remarcat în acest sens orizontul pre-Komarov de la Loeva (Krušelnickaja 1991, p. 37–53; Krušelnicka 2002) care prezintă puternice similitudini față de ceramica de la Zoltan. Atât cât cunoaștem epoca bronzului timpuriu din Ucraina Subcarpatică și teritoriile adiacente din Polonia, aspectul documentat la Loeva este străin fondului local, iar apariția lui pare să se fi datorat unor pătrunderi de populații din spațiul intracarpatic, din sfera manifestărilor culturale, cărora le aparțin și descoperirile de la Zoltan.

Aidoma grupului Zoltan, grupul Ciomortan se încadrează în cele mai timpurii manifestări culturale ale epocii bronzului din sud-estul Transilvaniei caracterizate prin ponderea ridicată a ceramicii striate. Nu este lipsit de interes și faptul că un fragment ceramic de la Zoltan este decorat, asemeni ceramicii de tip Ciomortan, cu triunghiuri umplute cu împunsături (CAVRUC 1997, p. 124, fig. 14/13). Atât cât permite stadiul actual al cercetării, se constată că

grupul Zoltan este imediat ulterior culturii Schneckenberg (CAVRUC 1997). În lumina acestor observații pare plauzibilă ipoteza de lucru, conform căreia, grupul Ciomortan este, cel puțin în parte, contemporan grupului Zoltan.

Relația cronologică Ciomortan – Monteoru.

Nu o dată manifestările culturale ale epocii bronzului din sud-estul Transilvaniei au fost raportate la periodizarea culturii Monteoru. S-a acedat la un moment dat ideea sincronismului dintre fazele IC4 și IC3 ale acestei culturi și cultura Schneckenberg (FLORESCU 1971, p. 67; ZAHARIA 1990, p. 34-35), în sprijinul acestei sincronizări invocându-se fragmente ceramice de factura Monteoru timpurie în așezarea Sfântu Gheorghe-Örko (ZAHARIA 1990, p. 34-35). Prezența elementelor Monteoru în această așezare nu poate fi contestată, însă trebuie avută în vedere incertitudinea contextului stratigrafic din care acestea provin. Descoperirea în subcarpații Buzăului a aspectului Năeni care, pe de o parte, prezintă caracteristici aproape identice celor ale culturii Schneckenberg din Transilvania, iar pe de altă parte – fapt demonstrat stratigrafic –, este anterior culturii Monteoru, a impus urcarea cronologiei culturii Schneckenberg în raport cu începutul culturii Monteoru (VULPE & 1981, p. 171-193; VULPE 1991, p. 105-111).

Până acum, grupul Ciomortan era considerat contemporan cu nivelul Costișa din așezarea Costișa și respectiv, cu Monteoru IC3, sincronizarea argumentată, pe de o parte de situația stratigrafică surprinsă la Costișa, iar pe de altă parte, de informații neconfirmate vreodată, precum că la Păuleni s-ar fi descoperit ceramica de tip Monteoru (SZÉKELY 1970, p. 71-76; SZÉKELY 1997, p. 55). Ceramica de tip Monteoru (după toate probabilitățile, din faza IC2) într-adevăr s-a găsit la Păuleni, în 2001, însă nu în context Ciomortan, ci într-o locuință a culturii Wietenberg.

Trebuie amintit că din depunerile ce corespund fazei IC4 a culturii Monteoru din așezarea eponimă a acestei culturi, provine, așa cum a observat cu ani în urmă Eugenia Zaharia (ZAHARIA 1970, p. 65), ceramica decorată, aidoma celei de la Păuleni-Ciomortan și Poduri, cu triunghiuri umplute cu împunsături (ZAHARIA 1987, fig. 6/13, 15). Din același context provine și ceramică decorată cu incizii verticale flancate

de șiruri de împunsături (ZAHARIA 1987, fig. 6/17; 7/9; 13/7), specie des întâlnită la Păuleni-Ciomortan. Aceste observații fac posibilă sincronizarea grupului Ciomortan cu fazele IC4 și IC3 a culturii Monteoru.

Relația cronologică Ciomortan - Wietenberg.

S-a stabilit că nivelul de locuire Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan îl suprapune pe cel al grupului Ciomortan. Ceramica Wietenberg de la Păuleni prezintă similitudini foarte apropiate cu materialul ceramic din așezarea Oarța de Sus*, necropola Turia (SZÉKELY 1995) și altele din faza a doua, după N. Chidioșan (CHIDIOȘAN 1980), sau A2 după N. Boroffka (BOROFFKA 1994) a culturi Wietenberg. Prin urmare, încadrarea nivelului de locuire Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan în această fază a culturii Wietenberg pare evidentă. Atribuirea acestui nivel finalului primei faze a culturi Wietenberg a fost argumentată de lipsa la Păuleni-Ciomortan a ceramicii decorate cu spirală (ROTEA 2000), considerent care – în urma descoperirii în această așezare a unui număr considerabil de fragmente ceramice decorate cu spirală, în tehnici diferite – s-a dovedit a fi depășit. Descoperirea unor fragmente ceramice de tip Monteoru, probabil IC2, într-o locuință a culturii Wietenberg, vine să confirme sincronismul între a doua fază de evoluție a culturii Wietenberg și faza IC2 a culturii Monteoru (FLORESCU 1971, p. 67-72).

Nu se știe însă cât timp a durat de la părăsirea așezării de către purtătorii grupului Ciomortan până la ocuparea acesteia de către comunitatea Wietenberg. S-a constatat – în urma celor mai recente cercetări – că, înainte de a părăsi așezarea, purtătorii grupului Ciomortan au practicat un ritual soldat cu puternicele urme de ardere și astuparea porții (Cmp. 13). Astfel, urmele de ardere surprinse în așezare nu s-au datorat asediului acesteia de către purtătorii culturii Wietenberg, așa cum am considerat anterior (CAVRUC & 2001, p. 158). În aceste condiții, nu există nici o dovadă a contactului cronologic dintre cele două grupuri culturale, Wietenberg și, respectiv, Ciomortan. Posibilitatea unui astfel de contact însă nu este exclusă.

Grupul Costișa. Acest grup este constituit, atât cât se poate judeca în stadiul actual al cercetării, din așezările Costișa, Siliștea și

* De câteva ori am avut privilegiul să admir materialul arheologic din acest extrem de important sit, în cea mai mare parte încă nepublicat, atât în depozitul Muzeului Județean Maramureș în a. 1993, cât și în cadrul celor două expoziții tematice organizate la această instituție cu ocazia unor manifestări științifice internaționale, în a. 1998 și 2001. Îi datorez acest privilegiu autorului săpăturilor, colegului dr. Kacsó Carol, căruia îi aduc mulțumiri și pe această cale.

Deleni și altele din vestul Moldovei, situate în principal între râurile Moldova și Bistrița. În ceea ce privește similitudinile pronunțate dintre așezările Costișa și Siliștea, trebuie precizată proximitatea lor geografică (distanța dintre ele fiind de cca. 6 km).

Relația cronologică dintre grupul Costișa și Monteoru. La Costișa, așa cum, pornind de la observațiile stratigrafice, a demonstrat Al. Vulpe (VULPE 1961; VULPE & 1962), iar recent a confirmat și Anca Popescu (POPESCU 2000, p. 204; POPESCU 2001 a), nivelul de locuire Costișa se află sub depunerile cu ceramică de tip Monteoru IC2. Această observație a impus sincronizarea nivelului Costișa, din așezarea eponimă, cu faza Monteoru IC3 sau cu începutul IC2 (VULPE 1995, p. 164-165). Această relație este confirmată de recente cercetări în așezarea Siliștea, unde, alături de ceramica de tip Costișa, a fost descoperită, în cantități apreciabile, și ceramica de tip Monteoru IC2 (BOLOHAN & 2001, p. 46, Pl. 39/1,2; Pl. nr. 41; Pl. nr. 42/4), precum și un fragment ceramic de tip Monteoru IC3 (BOLOHAN & 2001, Pl. nr. 42/1). După toate aparențele, ceramica MIC2 din această așezare aparține unui nivel de locuire ulterior celui de tip Costișa, iar fragmentul ceramic specific MIC3, nivelului de locuire Costișa. Un reper cronologic prețios din această așezare îl reprezintă cele trei „brățări” de cupru sau bronz descoperite la Siliștea în campania din anul 2001 (BOLOHAN & 2001, p. 46; Pl. nr. 40/1-3). Aceste piese au analogii foarte apropiate în cadrul culturii Nitra (FURMANEK & 1991, p. 55, Obr.1/15). Astfel sincronismul semnalat pentru prima dată de Anca Popescu (POPESCU 2000, p. 204) și-a găsit, cred, o foarte bună confirmare. În termenii cronologiei relative, această sincronizare plasează grupul Costișa la nivelul Br A1 Reinecke, respectiv FD II Hansel (FURMANEK & 1991, p. 20).

Aspectul Lunca.

Acest aspect este documentat de primele două depuneri din epoca bronzului din zona A a stațiunii Lunca-Poiana Slatinei. Autorul săpăturilor, Gh. Dumitroaia, distinge aici două depuneri succesive ale epocii bronzului mijlociu și susține că ele reprezintă două etape succesive de locuire. Arătând numeroase analogii pentru ceramica de la Lunca în mediul culturii Komarov, autorul sincronizează cele două depuneri cu etapele succesive în cadrul fazei II (după SWESNIKOW 1967; SVEŠNIKOV 1976) a culturii Komarov (DUMITROAIA 2000, p. 146).

Trebuie adăugat acestor constatări și analogiile foarte apropiate în cadrul ariei culturale *Trzciniec* din Polonia. Astfel, ceramica de la Lunca (COSTIȘA 2001, Pl. 43-45; DUMITROAIA 2000, fig. 95-98) poate fi comparată cu cea atribuită fazei clasice a culturii *Trzciniec* (MAKAROWICZ 1998, fig. 2; TARAS 1998, fig. 2; 3; 5). Conform cronologiei elaborate de către specialiștii din Polonia, faza clasică a culturii *Trzciniec nu poate fi mai veche decât Reinecke Br. A2* (MAKAROWICZ 1998, p. 30, fig. 3; TARAS 1998, p. 45, fig. 10). De aici, în mod inevitabil, se desprinde concluzia că aspectul Lunca este ulterior grupului Costișa. Mai trebuie precizat că în general ceramica de la Lunca prezintă deosebiri evidente față de cea de la Costișa și Siliștea. Așa cum menționează Gh. Dumitroaia (DUMITROAIA 2000, p. 146), pe teritoriul Moldovei cele mai apropiate analogii ceramicii de la Lunca sunt la Mihoveni, jud. Suceava și la Corlăteni, jud. Botoșani, teritoriu unde nu au fost consemnate până acum descoperiri de tip Costișa, ci doar cele de tip Komarov.

Datele de care dispunem în prezent îndreptătesc atribuirea materialelor de la Lunca cerului cultural *Trzciniec-Komarov*. Raportul cultural dintre aspectul Lunca și grupul Costișa rămâne încă nelămurit, motiv pentru care consider folosirea termenului de „complex cultural Costișa-Komarov” (DUMITROAIA 2000, p. 127-156) încă prematură.

Aspectul Zoltan (?). În Depresiunea Brașov începutul bronzului mijlociu pare să fi fost ușor diferit față de cel din Depresiunea Ciucului și Moldova. La Zoltan ceramica asemănătoare celei atribuite culturii Costișa-Ciomortan a fost găsită într-o depunere ce suprapunea un complex din finalul bronzului timpuriu și suprapusă de o vatră a culturii Noua (CAVRUC 1999, p. 15-17). Aici, alături de elementele de factură Costișa-Ciomortan, sunt prezente și cele cu analogii în culturile Monteoru, Tei și Wietenberg. Trebuie precizat însă că, privită în ansamblu, ceramica de la Zoltan nu-și găsește analogii în nici una dintre culturile menționate și nu există certitudinea că ea aparține unui singur orizont cronologic.

Ceramică asemănătoare celei de la Zoltan a fost semnalată și la Rotbav (FLORESCU 1991).

La Brașov, în context neclar, a fost găsită o ceașcă cu analogii apropiate celor din cadrul grupului Costișa, însă cu decor ce include triunghiuri umplute cu puncte, aidoma decorului specific grupului Ciomortan (COSTIȘA 2001, Pl. nr. 74, 3). Este greu de apreciat dacă acest vas

aparține unei locuiri aparținând culturii Costișa-Ciomortan sau dacă el reprezintă un import sau o imitație.

*

Considerațiile de mai sus sugerează că aspectul Ciomortan este anterior aspectului Costișa. Această concluzie are implicații importante asupra interpretării originii culturii Costișa-Ciomortan. Opiniile ce s-au emis pe această temă, într-un fel sau altul puneau problema „culturii Ciomortan” pe seama aportului „culturii Costișa”. Astfel, după Székely Zoltán, „cultura Ciomortan” reprezintă rezultatul sintezei Glina-Monteoru-Costișa (SZÉKELY 1971), iar după P. Roman, Monteoru-Costișa (ROMAN & 1973, p. 474; MUSCĂ 1979). În condiții în care, pe de o parte, aspectul Ciomortan este apropiat în timp grupului Jigodin și este anterior aspectului Costișa, iar pe de alta, nici un grup cultural din bronzul timpuriu din Moldova nu poate fi pus în legătură cu apariția aspectului Costișa, în timp ce în Transilvania faza finală a culturii Schneckenberg precum și aspectul acesteia, Jigodin, prezintă afinități grăitoare cu aspectul Ciomortan, în stadiul actual al cunoașterii, pare mai plauzibilă ipoteza desprinderii acestuia din urmă direct din grupul Jigodin.

Aspectul Costișa s-a format, probabil, în urma extinderii grupului Ciomortan spre est,

până la r. Bistrița. În acest sens merită amintit că în ceramica culturii Costișa-Ciomortan un loc important îl ocupă diverse tipuri de recipiente ceramice, cu suprafața striată (POPESCU 2000), manieră de tratare a suprafețelor vaselor ceramice care, pare să fi pătruns în Moldova din sud-estul Transilvaniei, unde este bine reprezentat în grupul Zoltan din finalul bronzului timpuriu (CAVRUC 1997, p. 97-133).

Apoi, la un moment dat, vestul Moldovei a fost afectat de pătrunderi de populație sau de impulsuri culturale din mediul Trzciniec-Komarov, probabil din Ucraina Subcarpatică sau Polonia de sud. Cultura Trzciniec-Komarov a parcurs pe teritoriul României mai multe etape. Cea mai timpurie a fost documentată la Lunca, urmând ca în perioada următoare ea să se extindă pe toată Moldova de nord, în principal între Siret și Nistru, unde a persistat până în pragul bronzului târziu (SAVA 1994, p. 144). Elementele acestei culturi pătrund și în estul Transilvaniei, unde sunt atestate în contextul ultimelor două faze ale culturii Wietenberg (VULPE 1995, p. 390, supra 13; FLORESCU, 1991, p. 187; CAVRUC 1999, p. 14, 18).

Închei aceste rânduri cu precizarea caracterului, în mare măsură, ipotetic al interpretărilor de mai sus, fapt datorat stadiului încă precar al cercetărilor.

Bibliografie

- BOLOHAN & 2001**
N. BOLOHAN, ELENA ROXANA MUNTEANU, *Sat Siliștea, com. Români, jud. Neamț / Siliștea village, Români commune, Neamț county*. În: *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România / The Costișa Culture Within The Romanian Bronze Age Cultural Context*, Red. Gh. Dumitroaia, coord. V. Cavruc și Gh. Dumitroaia, Piatra-Neamț, 2001, p. 44-49, 111-115; Pl. nr. 37-42.
- BOROFFKA 1994**
N.O. BOROFFKA, *Die Wietenberg Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Teil 1-2, Bonn, 1994.
- CAVRUC 1996**
V. CAVRUC, *Câteva considerații privind originea culturii Noua*. În: *Angustia* 1, 1996, p. 67-78.
- CAVRUC 1997**
V. CAVRUC, *The Final Stage of Early Bronze Age in South-Eastern Transylvania*. În: *Thraco-Dacica*, XVIII, nr. 1-2, 1997, p. 97-133.
- CAVRUC 1999**
V. Cavruc, *Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*. În: *Angustia*, 4, 1999, p. 13-41.
- CAVRUC 2000**
V. CAVRUC, *Noi cercetări la Păuleni. Raport preliminar. Prezentare generală*. În: *Angustia*, 5/Arheologie, 2000, p. 93-102.
- CAVRUC 2001**
V. CAVRUC, *Some References to the Cultural Situation in Southeast Transylvania in the Middle and Late Bronze Age*. În: *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*, Herausgegeben von Carol Kacsó, Baia Mare, 2001, p. 45-82.
- CAVRUC & 2000**
V. CAVRUC, D. BUZEA, GH. DUMITROAIA, M. ROTEA, SZÉKELY Zs., *Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni, jud. Harghita*. În: *Cronica cercetărilor arheologice din România*, CIMEC, 2000, p. 103-104, 166-168.
- CAVRUC & 2000 a**
V. CAVRUC, GH. DUMITROAIA, *Locuirea Ciomortan de la Păuleni*. În: *Angustia*, 5/Arheologie, 2000, p. 131-154.
- CAVRUC & 2001**
V. CAVRUC, M. ROTEA, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni*. În: *Angustia*, 5/Arheologie, 2000, p. 155-172.
- CAVRUC & 2001 a**
V. CAVRUC, D. BUZEA, GH. DUMITROAIA, GH. LAZAROVICI, M. ROTEA, *Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni, jud. Harghita. Punct "Vărdomb/Dealul Cetății/Dâmbul Cetății"*. În: *Cronica Cercetărilor arheologice din România. Campanii 2000*. CIMEC, 2001, p. 245-247, 345.
- CAVRUC & 2002**
V. CAVRUC, D. BUZEA, *Noi cercetări privind epoca bronzului în așezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anii 2001-2002*. În: *Angustia*, 7, 2002.
- CHIDIOȘAN 1980**
N. CHIDIOȘAN, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida, Oradea* 1980.
- COSTIȘA 2001**
Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România / The Costișa Culture Within The Romanian Bronze Age Cultural Context. Redactor Gh. Dumitroaia, coord. V. Cavruc și Gh. Dumitroaia, Piatra-Neamț, 2001.
- DUMITROAIA 2000**
GH. DUMITROAIA, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra-Neamț, 2000.
- DUMITROAIA 2001**
GH. DUMITROAIA, *Sat Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț / Lunca village, Vânători-Neamț commune, Neamț county*. În: *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România / The Costișa Culture Within The Romanian Bronze Age Cultural Context*, Redactor Gh. Dumitroaia, coord. V. Cavruc și Gh. Dumitroaia, Piatra-Neamț, 2001, p. 31-40, 100-107; Pl. nr. 43-52.
- FLORESCU 1991**
A. C. FLORESCU, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Călărași, 1991.
- FLORESCU M 1971**
MARILENA FLORESCU, *Elemente Wietenberg descoperite în complexe de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova*. În: *Danubius*, V, 1971, p. 37-73.
- FURMANEK & 1991**
V. FURMANEK, L. VELIACIK, J. VLADAR, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava, 1991.
- GOVORA 1995**
I. P. GOVORA, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm. Vâlcea, 1995.
- GUMĂ 1997**
MARIAN GUMĂ, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale / The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities*, Timișoara, 1997.
- KRUŠELNICKAJA 1991**
LARISA I. KRUŠELNICKAJA, *Vostočnokarpatiskij region v bronzovom i v nacele jeleznogo vekov*. În: *Materialy konferenții "Arheologia i social'nyj progress"*, vyp. 2, Moskva, 1991, p. 37-53.
- KRUŠEL'NICKA 2002**
LARISA I. KRUŠEL'NICKA, *O nouă așezare din epoca bronzului târziu în Ucraina Subcarpatică*. În: *Anustia*, 7, 2002.
- LAZAROVICI & 2002**
GH. LAZAROVICI, D. BUZEA, V. CAVRUC, S. A. LUCA, C. SUCIU, *Descoperirile eneolitice de la Păuleni (Ciomortan). Campanii 2001*. În: *Angustia*, 7, 2002.
- LÁSZLÓ 1994**
LÁSZLÓ A., *Ciomortan*. În: *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București, 1994, p. 303.

MAKAROWICZ 1998

PRZEMYSŁAW MAKAROWICZ, *Taxonomic Foundations of the Trzciniec Cultural Circle on the Lower Vistula*. În: The Trzciniec Area of the Early Bronze Age Civilization: 1950-1200 BC, Baltic-Pontic Studies, Vol. 6, Poznań, 1998, p.19-31.

MUSCĂ 1979

T. MUSCĂ, *Unele observații în legătură cu fenomenul cultural Ciomortan*. În: Apulum, 17, 1979, p. 87-89.

POPESCU 2000

ANCA POPESCU, *Ceramica cu decor striat de la Costișa și Deleni*. În: Angustia, 5, 2000, p. 203-208.

POPESCU 2001

ANCA POPESCU, *Sat Costișa, com. Costișa, jud. Neamț / Costișa village, Costișa commune, Neamț county*. În: Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România / The Costișa Culture Within The Romanian Bronze Age Cultural Context, Redactor Gh. Dumitroaia, coord. V. Căvruș și Gh. Dumitroaia, Piatra-Neamț, 2001, p. 24-30, 94-99; Pl. nr. 21-30.

POPESCU 2001 a

ANCA POPESCU, *Comunicarea prezentată în cadrul Colocviului Internațional Carpații Răsăriteni în epoca bronzului. Complexul cultural Costișa-Komarov, Piatra-Neamț - Miercurea Ciuc, 12 -15 septembrie 2001*.

PROX 1940

AL. PROX, *Die Tei-Kultur im Burzeland*. În: Mitteilungen des Burzenlander Sächsischen Museum, 4, 1940,

PROX 1941

A. PROX, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt (Brașov), 1941.

ROMAN & 1973

P. ROMAN, JANOS PAL, HORVATH CSABA, *Cultura Jigodin*. În: SCIV, 24, 1973, p. 559-574.

ROTEA 2000

M. ROTEA, *Beiträge zur Kennits der Phase I der Kultur Wietenberg. Die Bewong von Păuleni (Ciomortan), Kreis Harghita*. În: Acta Musei Napocensis, 37/I, 2000, S. 21-41.

SVEŠNIKOV 1990

I. K. SVEŠNIKOV, *Srednii period bronzovogo veka Prikarpat'ja I Volyni. Tščinecko-Komarovskaja kultura*. În: Arheologija Prikarpat'ja, Volyni I Zakarpat'ja (eneolit, bronză i ranee železo), Kiev, 1990, p. 78-88.

SAVA 1994

E. SAVA, *Epoca bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.)*. În: Thraco-Dacica, XV, nr. 1 - 2, 1994, p. 141 - 158.

SZÉKELY 1970

Széékely Z., *Cultura Ciomortan*, În: Aluta, 1970, p. 71 - 88.

SZÉKELY 1971

SZÉKELY Z., *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. În: SCIV, 22, 3, 1971, p. 387 - 400.

SZÉKELY 1988

SZÉKELY Z., *Considerații privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei*. În: Aluta, XVII-XVIII, 1988, p. 153-188.

SZÉKELY 1995

SÉKELY Zs., *Necropola de incinerare în urne de la Turia, jud. Covasna*. În: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I, 1995, p. 126-146.

SZÉKELY 1997

SZÉKELY Zs., *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, București, 1997.

TARAS 1998

HALINA TARAS, *The Bases for Taxonomy of the Trzciniec Culture in the Southern Part of the Area Between the Vistula and Bug Rivers*. În: The Trzciniec Area of the Early Bronze Age Civilization: 1950-1200 BC, Baltic-Pontic Studies, Vol. 6, Poznań, 1998, 32-47.

VULPE 1961

AL.VULPE, *K voprusu o periodizacii bronzovogo veka v Moldove*. În: Dacia N.S, 5, 1961, p.105-122.

VULPE 1991

A. VULPE, *Neue Beiträge zur Chronologie und kulturellen Gliederung der Frühbronzezeit im Unteren Donaugebiet*. În: Starinar 40-41, 1989-1990 (1991), p. 105-111.

VULPE 1995

AL. VULPE, *Cultura Costișa / The Costișa Culture*. În: *Comori de epocii bronzului din România / Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, 1995, p.163-166.

VULPE & 1962

AL.VULPE, MIHAI ZĂMOȘTEANU, *Săpăturile de la Costișa*. În: Materiale și Cercetări Arheologice, 8, 1962, p. 309-316.

VULPE & 1981

A.VULPE, V. DRĂMBOCEANU, *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*. În: SCIVA 32, 1981, 2, p. 171-193.

ZAHARIA 1970

EUGENIA ZAHARIA, *Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. În: Aluta, I, 1970, p. 63-69.

ZAHARIA 1987

EUGENIA ZAHARIA, *La Culture Monteoru. L'étape de débuts à la lumière des foibles de Sărata Monteoru*. În : Dacia, N.S., tome XXXI, 1-2, 1987, 21-49.

Abstract

Few Ideas About the Ciomortan Group

The Ciomortan group was discovered more than four decades ago, after the excavations performed in '1950 - '60 in the Păuleni-Ciomortan settlement (SZÉKELY 1970; SZÉKELY 1971) situated in the Ciuc Depression (Eastern Transylvania). This cultural manifestation is still insufficiently known. Thus the chronological relation between the Ciomortan and Wietenberg layers from this site could not be certainly established. In spite of the numerous references upon the major similarities between Costișa and Ciomortan "cultures" (SZÉKELY 1971, p. 392; SZÉKELY 1970, p. 74; LÁSZLÓ, 1994, p. 303; VULPE, 1995, p. 164) this relation was not clarified. This situation sometimes generated erroneous interpretations, as for example, that the Ciomortan "culture" represented an archaic and local variant of the Wietenberg culture (CHIDIOȘAN 1980) or a kind of Costișa-Wietenberg amalgam.

The excavations taken again in 1999–2002 in the Păuleni-Ciomortan and those from Moldavia: Siliștea, Costișa and Lunca, as well as the appearance in the last years of some extended publications (SZÉKELY Zs. 1997; CAVRUC 1999; DUMITROAIA 2000; CAVRUC 2000; CAVRUC & 2000; CAVRUC & 2000 a; ROTEA 2000; COTIȘA 2001; CAVRUC 2001; CAVRUC & 2001 a; CAVRUC & 2002), as well as the organisation of an itinerant exhibition and international conference concerning the MBA in the Eastern Carpathians (The Eastern Carpathians in the Bronze Age, Piatra-Neamț–Miercurea-Ciuc, 12-15 september 2001), significantly increased the possibilities of the definition of this group.

The majority of scholars arrived to a consensus that, the Costișa and Ciomortan sites belong to the same archaeological culture. It seems that the most suitable term for this culture – taking into account some distinctions existing between its constitutive parts – would be „Costișa-Ciomortan”.

To this culture in the south-eastern Transylvania, for now, certainly belongs only one site – that near the Șoimeni village (Csiksmortan), Păuleni parish, Harghita county. Isolated vestiges attributed to this culture have also been signalled on the territory of Covasna and Harghita counties: a grave from Poian (SZÉKELY Zs. 1997, p. 80), the vessel from the Peteni site (SZÉKELY Zs. 1997, p. 80), some potsherds accidentally found in Sântionlunca (SZÉKELY Zs. 1997, p. 82), a potsherd from Turia (this settlement was attributed to the Wietenberg culture, but the named potsherd, according to Székely Zoltán, belongs to the previous habitation) (SZÉKELY 1988, p. 159; Pl. IV.6), some potsherds from the pre-Wietenberg layer of the Rotbav settlement (FLORESCU 1991, p. 187) and the two-handled jug from Brașov. In the actual stage of research it is impossible to establish if the entire south-eastern Transylvania belonged to the Costișa-Ciomortan culture, or we deal with some isolated penetrations and the episodic presence here of some groups which came from beyond the Carpathians.

The majority of the sites from south-eastern Transylvania attributed to the Costișa and Komarov cultures are situated along the rivers which connect this territory to Moldavia: Trotuș, Oituz and Râul Negru (CAVRUC 1999, p. 22, fig. 1).

In Moldavia this culture is better known. About 60 sites were attributed to this culture. Among them the better researched are: Costișa, Deleni, Poduri, Lunca, Siliștea and Borlești.

One could easily observe some morphological particularities of every site attributed to the Costișa culture. In the actual stage of the research it can be concluded that the sites attributed until now to this culture seem to form at least four variants, as follows: *Ciomortan*; *Costișa-Siliștea*; *Lunca*; *Zoltan*. These groups reflect differences caused both by their geographical and chronological position.

The *Ciomortan* variant covers the south-western periphery of the Costișa-Ciomortan culture area. It is composed of two sites: Păuleni-Ciomortan (south-eastern Transylvania) and Poduri (western Moldavia). Both of them are situated in the proximity of the Trotuș River, the distance between them being of about 40 km. One of the characteristic features of this group represents the predilection for the decoration of the fine and half-fine pottery with triangles filled up with pricks (COSTIȘA 2001, pl. 32/2; 33/1; 34; DUMITROAIA 2000, fig. 113/2), while other groups show often the hachured triangles. For the dating of this group the stratigraphical observations are relevant. Thus, in the Păuleni-Ciomortan settlement the Wietenberg culture (its 2nd phase by Chidioșan or A2 phase by Boroffka) complexes which contain also some Monteoru IC2 (?) potsherds, overlap the Ciomortan layer. In the Poduri settlement the MBA layer overlaps the Jigodin one. Thus the 2nd phase of the Wietenberg culture represents the *terminus ante quem*, but the Jigodin group marks the *terminus post quem* for the Ciomortan group.

The chronological relation Ciomortan – Jigodin. In the Ciuc Depression and in western Moldavia no cultural group is known to cover the time distance between Jigodin and Ciomortan groups. In these conditions, the possibility of the chronological contact between the end of the Jigodin group and the beginning of the Ciomortan one is not to be excluded. In the favour of such a contact a series of the similarities could be appealed to. For example, the amphoretas from Păuleni-Ciomortan are similar to those, which Alfred Prox attributed to the Schneckenberg C period (PROX 1941, Taf. XXIV, 2, 4, 5). A series of the decoration motifs and their compositions within the Schneckenberg-Jigodin culture are practically identical to those specific to the Ciomortan group: triangle, rhombus and similar combinations between them. Sometimes, the amphoretas from Păuleni are decorated with tablets in relief on the shoulders or on the largest part of the body, the manner in which some Schneckenberg type pots are decorated (PROX 1941, Taf. XXII, 6; SZÉKELY Zs. 1997, p. 174, pl. LIII). Within the Ciomortan group, unlike the Jigodin one, the ornamentation through the twisted cord imprinting is not met, but the technique of the successive pricks is widely spread. The latter could be considered as an imitation of the twisted cord prints.

All these suggest that the Ciomortan group comes immediately next after the end of the Schneckenberg culture and to its Jigodin group.

The chronological relation Zoltan – Ciomortan.

The research in 1996–2001 in Zoltan and in Olteni in 2001–2002, both in Covasna county, provided the discovery of a new EBA cultural manifestation in south-eastern Transylvania. It is characterised – among the others – by the pottery with ridged or/and textile printed surface. At first, the materials from Zoltan were put in connection with the so-called „Iernut group”. It must be taken into account that, the „Iernut group” remains insufficiently documented yet, in the eponymic settlement existing a very small number of potsherds with ridged surface. In these conditions – taking into account that this kind of pottery, without being associated to the one with textile prints, is spread too largely in space and time – the settlement from Iernut

cannot be attributed to a certain archaeological group. In this way, before new discoveries concerning the end of the EBA in the centre of Transylvania will be performed, the existence itself of the „Iernut cultural group” remains quite doubtful. The pottery from Zoltan shows the closest similarities with that from Gornea-Orlești group from Oltenia and Banat. For now, the settlement from Zoltan remains the most representative site for the end of the EBA in whole Transylvania. As the things stand today, they seem to suggest the penetration in the south-eastern Transylvania of some groups from the lands south the Carpathians, probably through the Olt River valley during the final EBA.

It is important to underline the fact that soon after, the ridged pottery was spread in almost every MBA cultures from Carpatho-Danubian Basin. It would be worthy to mention the pre-Komarov layer in the Loeva settlement from the Ukrainian eastern subcarpathians, which shows the remarkable similarities with the Zoltan pottery. As much as the EBA from subcarpathic Ukraine and the adjacent Poland lands is known in the present, the mentioned Loeva materials seem foreign to the local cultural fond. Its appearance in Subcarpathian Ukraine might be caused by the penetration of new groups from the Carpathic Basin.

The final EBA layer from Zoltan, as far as the whole known context allows, seems to be framed between the end of the Schneckenberg culture and the beginning of the Wietenberg one. If the Ciomortan-Poduri group comes immediately after the Jigodin group, it would mean its synchronism with the Zoltan EBA group. By that, the fact that one potsherd from Zoltan, discovered in a complex from the end of the EBA, decorated just like the Ciomortan type pottery, i.e. with triangles infilled with pricks (CAVRUC 1997, p. 124, fig. 14/13), could be taken into account.

The chronological relation Monteoru - Ciomortan.

The chronology of the Monteoru culture is considered as the most important reference point for the chronology of the BA of Romania. That is why the BA vestiges from south-eastern Transylvania often were referred to the Monteoru culture chronology. At one point, scholars belived that the Schneckenberg culture was contemporaneous with the early stages of Monteoru (IC4, IC3). To sustain this the pottery of early Monteoru type from the Sfântu Gheorghe – Örkö settlement (Schneckenberg culture) was cited. The presence of early Monteoru elements in this settlement is indisputable, but the uncertainty of the stratigraphic context, in which they were found, must be taken into account. The idea of such a synchronism was broken by the discovery of the Năeni group in the Buzău Subcarpathians. The Năeni group on the one hand presents almost identical characteristics with those of the Schneckenberg culture from Transylvania, but on the other hand it precedes Monteoru, as has been proven by stratigraphical data. In this way, it has been shown that the Schneckenberg culture was earlier than Monteoru one.

Long time it was believed that Ciomortan group is contemporaneous with the IC3 phase of the Monteoru culture. This conclusion comes from the idea that the Ciomortan settlement is contemporaneous with the Costișa layer from the Costișa site, which in its turn, as A. Vulpe showed (VULPE 1961), is contemporaneous with Monteoru IC3. To sustain this synchronism, some authors wrote that in Păuleni-Ciomortan the Monteoru type pottery was found (SZÉKELY 1970, p. 71-76; SZÉKELY Zs. 1997, p. 55), information that had never been confirmed by adequate illustrations. Indeed, the Monteoru type pottery (after all the probabilities IC2) was found in Păuleni-Ciomortan, in 2001, but in the Wietenberg context, not the Ciomortan one. In my opinion, the Ciomortan group is rather contemporaneous with the IC4 phase of the Monteoru culture. In the favour of this synchronisation would come the pottery similar to the one from Păuleni-Ciomortan and Poduri (the one decorated with triangles filled up with pricks and also the decorated species with vertical flanked incisions, with rows of pricks found in the layer IC4 from the Monteoru settlement. Eugenia Zharra was the first to observe it (ZAHARIA 1970, p. 65).

The chronological relation Ciomortan – Wietenberg. It was stratigraphically established that the Wietenberg level from Păuleni-Ciomortan overlaps the Ciomortan one. However it was not stated how much time has passed since the end of the Ciomortan habitation until the beginning of the Wietenberg one. Recent research established that the bearers of the Ciomortan group, before leaving the settlement, practised a ritual of human sacrifice within the burnt gate. This means that the burning remains within the settlement were not determined by the Wietenberg culture bearers's asiege, as it was considered before (CAVRUC & 2001, p. 158). So, the remains of burning do not mark the Ciomortan-Wietenberg chronological contact.

The Costișa group. This group includes the Costișa, Siliștea, Deleni and other settlements situated mainly in the western Moldavia, between the Moldova and Bistrița rivers.

The chronological relation Costișa - Monteoru. In the Costișa settlement, as A. Vulpe demonstrated (VULPE 1961; VULPE & 1962), and Anca Popescu recently confirmed (POPESCU 2000, p. 204; POPESCU 2001a), the Costișa culture layer is overlapped by the one belonging to the IC2 phase of the Monteoru culture. This observation determined A. Vulpe to synchronise the Costișa level with the Monteoru IC3 phase or with the very beginning of the IC2 one. These were confirmed by the recent research in the Siliștea settlement, where, next to the Costișa type pottery, the one of the Monteoru IC2 type was found (BOLOHAN & 2001, p. 46, pl. 39/1.2; pl. nr. 41; pl. nr. 42/4). In the same context a Monteoru IC3 type potsherd was found also (BOLOHAN & 2001, pl. nr. 42/1). It seems that the MIC2 pottery from Siliștea belongs to a layer posterior to the one of the Costișa type. The MIC3 potsherd, to all the probabilities, belongs to the Costișa culture layer. Three copper or bronze bracelets discovered in the Siliștea settlement (BOLOHAN & 2001, 46; pl. nr. 40/1-3) present very close similarities with the bracelets found within the Nitra culture (FURMANEK & 1991, p. 55, Obr.1/15) dated in Br A1 Reinecke or FD II Hansel (FURMANEK & 1991, p. 20).

The Lunca aspect. This is known from the two BA depositions in the A zone from the Lunca-Poiana Slatinei site. The author of the excavations, Gh. Dumitroaia, sustains that these depositions correspond to two successive and related habitations. Showing numerous analogies to the pottery from this site within the Komarov culture, he synchronizes BA habitations with the 2nd phase (by SWESNIKOW 1967; SWESNIKOW 1976) of the Komarov culture (DUMITROAIA 2000, p. 146).

For better chronological framing the analogies from Trzciniec cultural area should be mentioned (to be compared the pottery from Lunca: COSTIȘA 2001, pl. 43-45; DUMITROAIA 2000, fig. 95-98 with the pottery attributed to classical phase of the Trzciniec culture: MAKAROWICZ 1998, fig. 2; TARAS 1998, fig. 2, 3, 5). According to the chronology elaborated by the Polish specialists, the classical phase of the Trzciniec culture cannot be older than the Reinecke Br. A2 (MAKAROWICZ 1998, p. 30, fig. 3; TARAS 1998, p. 45, fig. 10). This means that the Lunca habitation is younger than Costișa group, which as far as the bracelets from Siliștea show, belongs to Br. A1. It should be specified also that the pottery from Lunca is quite different from that of the Costișa type. Gh. Dumitroaia mentions that in Moldavia the closest to analogies the pottery from Lunca are known in northern Moldavia: Mihoveni, Suceava county and Corlăteni, Botoșani county (DUMITROAIA 2000, p. 146), situated on the territory, where the Costișa type vestiges were not found, but only those of the Komarov type.

The available information about the materials from Lunca suggests that they rather belong to the Trzciniec-Komarov cultural area than to the Costișa-Ciomortan culture. The cultural relation between Costișa - Ciomortan and Komarov cultures is still unclear, the reason for which I should consider the use of the term „Costișa-Komarov cultural complex” (DUMITROAIA 2000, p. 127-156) as a premature one.

The Zoltan Aspect (?). The beginning of the MBA in the Brașov Depression was rather different than that in the Ciuc Depression and Moldavia. In the Zoltan settlement the pottery similar to that attributed to the Costișa-Ciomortan culture was found in the deposition which overlapped the final EBA complex and was covered by a Noua culture fire-place (CAVRUC 1999, p. 15-17). Together with Costișa-Ciomortan type pottery there were found also the elements with analogies within Monteoru, Tei and Wietenberg cultures. It should be mentioned that, looked as whole, the pottery from Zoltan is quite different from the pottery within the mentioned cultures. More than that, it is not sure that it belongs to the same chronological horizon of the settlement.

In Brașov, within an uncertain context, a cup with very close analogies to the ones from Costișa was found (COSTIȘA 2001, Pl. nr. 74, 3). It was decorated with triangles infilled with pricks, identical to those specific to the Ciomortan group. It is difficult to say if it belongs to the Costișa-Ciomortan culture or if it represents an import or imitation.

The above observations suggest that the Ciomortan group is anterior to the Costișa one. This conclusion has important implications above the problem of the origin of this culture. The opinions on this subject referred to the contribution of the „Costișa culture” to the formation of the „Ciomortan culture”. Thus, Székely Zoltán considered that the “Ciomortan culture” represents a result of the Glina – Monteoru – Costișa sincretism (SZÉKELY 1971), while P. Roman believed that it represented the result of the Monteoru – Costișa contact (ROMAN & 1973; MUSCA 1979). In the present stage of the research the most plausible assumption is that it was formed on the base of the Jigodin group.

The Costișa group resulted probably from the extension of the Ciomortan group to east, up to the Bistrița River.

After that, the west of Moldavia was affected by the penetration of the population from the Trzciniec-Komarov cultural area, probably from Shubcarpathian Ukraine or southern Poland. The Lunca site represents probably one of the earliest stages of this culture in Romania. Gradually the Trzciniec-Komarov unit covered all the northern part of Moldavia. Its elements penetrated also eastern Transylvania. In this province the Trzciniec-Komarov elements are associated with 3rd and 4th phase of the Wietenberg culture (VULPE 1995, p. 390, supra 13; FLORESCU, 1991, p. 187; CAVRUC 1999, p.14, 18).

To large extent, because of the precarious stage of the research, the above conclusions have pronounced hypothetical character.

Translated by Liliana Lazea

Valeriu Cavruc

O NOUĂ AȘEZARE DIN EPOCA BRONZULUI TIMPURIU ÎN UCRAINA SUBCARPATICĂ

În repetate rânduri, m-am referit la cercetările arheologice din Carpații nord-estici privind exploatarea sării, acordând mai multă atenție descoperirilor din perioada hallstattiană. Aceasta întrucât, majoritatea așezărilor de aici, legate de exploatare, aparțin perioadei menționate (KRUSĚL'NICKAJA 1993). Însă, alături de descoperirile hallstattiene, unele dintre aceste așezări, printre care și cea de lângă satul Loeva, raionul Nadvirnjanski, regiunea Ivano-Frankivs'k, aveau mai multe niveluri de locuire, inclusiv cele din epoca bronzului.

Așezările legate direct de evaporarea sării, de obicei, se află de-a lungul versanților de nord ai Carpaților, alături de sursele de slatină, sau, în zonele înconjurte de acestea (Loeva I, II; Tekuča. I-III; Gnilyca; Girske și altele). Uneori astfel de așezări se află și în zone joase, dacă acolo există surse de slatină.

Satul Loeva se află la poalele munților Gorgan din Carpații Răsăriteni. Situl ocupă un deal mic, numit de localnicii Kušt' (Loeva II). Din trei părți el este delimitat de pâraiele Loivec, Cirilivka și afluentul acestuia, iar din sud, de o mlaștină (fig. 1). În acest fel, suprafața pe care o ocupa avea aspectul unei insule (Pl.I, fig. 1). În mijlocul acesteia se afla un izvor de slatină. Al doilea izvor se afla în malul unui pârau din partea de est a așezării. O bună parte din sit este astăzi ocupată de terenurile agricole private, ceea ce a dus la distrugerea multora dintre obiectivele arheologice. Numai un deal alungit din partea de nord a locului, care se înalță deasupra văii pâraului, nu a fost afectat de lucrările agricole. Presupunem că, în preistorie, tocmai această zonă reprezenta și cea mai importantă parte a așezării, cea legată de prelucrarea sării. După cum s-a constatat, acest deal, în partea sa de sus, a fost pavat cu pământ în amestec cu pietre și cantități enorme de fragmente ceramice aparținând, în marea lor majoritate, culturii Noua. În malul abrupt al movilei, acest strat măsoară cca. 20-40 cm.

Săpăturile arheologice de la Loeva au fost efectuate în anii 1981, 1983 și 1988, pe suprafețe mici. Situl este unic, atât prin abundența stratului de cultură în fragmente ceramice, provenind de la vase în care s-a evaporat sarea, cât și prin prezența aici a vestigiilor unor culturi

care nu sunt caracteristice zonelor montane: Tripolie, Komarov și Noua, culturi care în Ucraina Subcarpatică ocupă, de obicei, zonele joase și mai fertile din Podolia, Bucovina de Nord și Pocuția. Însă cea mai mare surpriză a constituit-o descoperirea unor vestigii din perioada timpurie a epocii bronzului, aparținând unui aspect cultural inedit pentru această zonă.

Stratul de cultură, gros de 15-40 cm, se află direct sub humus, pe roca naturală a dealului, și numai în partea de sud, la baza dealului, avea grosimea de până la 1 m. S-a constatat că, de cele mai multe ori, materialele diferitor culturi erau amestecate. Doar în unele porțiuni s-a reușit delimitarea lor cronologică. Pe planul ce însoțește articolul de față (Fig. 1), acestea sunt marcate cu cifre romane:

I – aglomerarea de ceramică a culturii Tripolie;

II – gropi și aglomerări de materiale din bronzul timpuriu;

III – urme de construcții și materiale ale culturii Komarov;

IV – ceramică și complexe ale culturii Noua;

V – construcții, gropi și artefacte din perioada hallstattiană.

Pe vârful movilei, la adâncimea de 20 cm, a fost depistată o cărare, lată de 1 m, pavată cu lespezi de piatră. Aceasta s-a păstrat foarte bine doar pe lungimea de 6 m, însă, așa cum indică urmele ei și în alte porțiuni, ea se întindea spre vest pe o lungime mult mai mare, de-a lungul laturii de nord a movilei. Din partea sa de est, sub pavaj, au fost surprinse urmele a cinci bârne carbonizate, dispuse perpendicular. La rândul lor, bârnele suprapuneau o groapă ovală de 2,4 x 1,7 m și 0,7 m adâncime (groapa A, Fig. 3). Altă groapă, de formă similară și dimensiuni de 2,6 x 1,6 (groapa B) a fost descoperită în partea opusă a cărării, mai aproape de marginea de vest a movilei. După toate aparențele, și această groapă a fost acoperită cu bârne, întrucât, în partea superioară a umpluturii sale se află un strat gros de lemn carbonizat. Pereții ambelor gropi sunt puternic arși, iar fundul este pavat cu lespezi de piatră. Ambele gropi conțineau cantități mari de ceramică. După cum s-a putut observa, gropile nu aveau legătură cu cărarea.

Fragmentele ceramice de tip Noua au fost descoperite printre lespezi și de ambele laturi ale cărării. Alte fragmente ceramice Noua se aflau în depunerile de sub cărare și în malul rupt de pe marginea de nord a movilei. Datorită acestor observații, am ajuns la concluzia că cei care au consolidat malul au fost purtătorii culturii Noua. Ei au fost și aceia care, după toate probabilitățile, au întărit marginea movilei și cărarea cu bârne, gropile mai vechi rămânând neatinse de aceste lucrări. Ceramica din umplutura gropilor reprezintă subiectul principal al articolului de față.

Încă din primul an al săpăturilor, în straturile superioare ale umpluturii gropii A, sub bârnele de lemn, au fost recoltate mai multe fragmente ceramice, din care s-a reconstituit aproape complet o amforă de dimensiuni mari. Aceasta a fost lucrată din pastă în amestec cu silix și șist pisat, având suprafața netedă, de culoare maronie. Amfora are gâtul scurt și pereții puternic profilați; de la marginea buzei coboară trei suporti în formă de limbă (Fig. 3). Acest tip de vase l-am considerat ca fiind foarte apropiat ceramicii culturii Merzanowice (MACHNIK, 1967, BAZIELICH, MACHNIK 1988, KADROW, 1991 tabl. XXXI, XXXII și altele). Însă cercetările ulterioare în cele două gropi au furnizat un material ceramic mai bogat și variat.

Prima categorie ceramică este reprezentată de vase în formă de lălea, cu gâtul scurt, buza evazată și corpul ușor proeminent. Aproape toate recipientele aveau culoarea cărămizie, exteriorul lor fiind acoperit cu striatii. Interiorul vaselor este neted sau lustruit (Fig. 5). Striațiile, de cele mai multe ori, sunt dispuse orizontal sau oblic. O particularitate a acestui tip de ceramică îl reprezintă decorul compus din creștături pe marginea îngroșată a buzei, sau pe brăul în relief, aplicat imediat sub ea. Trebuie menționată varietatea formelor buzelor, printre ele distingându-se cele cu margini rotunjite, ascuțite, tăiate orizontal, evazate și altele.

Pasta din care au fost modelate vasele, conține ca degresant piatra pisată (de cele mai multe ori șist sau calcar, mai rar silix), element caracteristic și culturii Merzanowice, mai ales în Malopolsca, aproape de Ucraina Subcarpatică (KADROW, 1991, S. 48). Însă acolo, ceramica striată și decorurile specifice ceramicii de la așezarea Loeva sunt extrem de rare. În schimb, acest tip de vase, își găsește multe analogii în manifestările din finalul epocii bronzului timpuriu din Bazinul Carpato-Dunărean (JO-

VORA. 1988, P.137-147; Fig. 1, 1; Fig. 7; 5, 6, 8-10; MACHNIK 1967; ROMAN 1988; CAVRUC 1997; GUMA 1997). Atât cât se poate judeca după cele publicate de colegii din România, finalul epocii bronzului timpuriu a fost marcat de apariția în Bazinul Carpatic a unor manifestări de sorginte certă central-europeană. Pe teritoriul României, acestea apar întâi în Banat și Oltenia, iar apoi, probabil pe valea Oltului, pătrunzând și în sud-estul Transilvaniei. Nu excludem că aceluiasi fenomen i se datorează și apariția ceramicii striate, spre finalul bronzului timpuriu din Ucraina Subcarpatică. Evident, în stadiul actual al cunoașterii, nu ne putem pronunța în mod categoric dacă acest fenomen a ajuns la est de Carpați prin Slovacia și Polonia, sau prin Transilvania, de-a lungul Carpaților Răsăriteni. Cert este însă faptul că, curentul cultural în discuție a contribuit în mod semnificativ la geneza unor manifestări culturale din perioada mijlocie a epocii bronzului de pe ambele părți ale Carpaților Răsăriteni, printre care și cultura Komarov.

Proprie culturii Merzanowice poate fi considerată ceramica grosieră („de bucătărie”), categorie care, la Loeva, reprezintă partea cea mai numeroasă din materialul arheologic descoperit. Vasele acestei categorii sunt de dimensiuni mijlocii, au pereții mai groși și nu sunt ornamentate. Sub buzele recipientelor apar proeminente în forma unor brăuri scurte alveolate (fig. 6/1, 2, 4), sau toarte mici (fig. 6/7), elemente care le apropie culturii Merzanowice (KADROW 1993. Tabl. XXXI, XXXII, XXXVI). Se mai întâlnesc oale cu aplicații circulare pe umeri și, mai rar, cu toarte groase pe corp (fig. 6/8). Aceste vase au gâtul mult mai înalt față de cele de mai sus; probabil și vasele au fost mai înalte. Însă nu s-a putut – din cauza stării fragmentare a materialului – determina înălțimea vaselor. Exteriorul și interiorul acestor recipiente este netezit sau ușor lustruit.

O categorie ceramică aparte o reprezintă străchinile. Printre acestea predomină cele adânci, cu pereții groși, cu diametru la gură între 18 și 25 cm. Marginile buzelor sunt rotunjite sau tăiate oblic (fig. 7/2-5). Suprafața străchinilor este fie netezită, fie striată, iar culoarea variază de la brun-cărămiziu până la gălbui deschis, cu pete cenușii sau negre. Unele exemplare sunt decorate sub buză cu împunsături realizate neglijent (fig. 7/3,6). S-au mai descoperit fragmentele unor străchini cu pereții subțiri, bine neteziți și buza puternic evazată. Ele sunt decorate; pe umeri, cu câte un

șir orizontal de creștături (fig.7/7,8). Spre deosebire de alte categorii ceramice lucrate din pastă în amestec cu pietricele pisate, această categorie avea în pastă și nisip. În cadrul culturii Merzanowice din Malopolsca, inclusiv la cel mai cunoscut dintre ele, Iwanowice, în Babia Gura (KADROW 1991), astfel de străchini lipsesc. În schimb, exemplare asemănătoare sunt cunoscute în siturile atribuite de S. Kadrow perioadei proto-Merzanowice, precum și în grupul Poceap al culturii Hlopice-Vesele (SVEŠNIKOV 1990, Fig. 18). De obicei, acestea din urmă sunt decorate cu sfoară răsucită.

Pe lângă cele două gropi, ceramică de acest gen s-a mai găsit în partea inferioară a movilei și, mai ales, în Groapa B, pe care am atribuit-o culturii Komarov. Această atribuire este susținută de o serie de exemplare cu elemente specifice ceramicii culturii Komarov, printre care menționăm forma buzei, decor, precum și prezența silexului ars și pisat în pastă (Fig. 8/1-4, 10, 11). Tot acolo au fost descoperite și fragmente de toarte, decorate în exterior cu amprente de sfoară răsucită (Fig. 8/17; Fig. 9/3, 5, 6).

Problemelor genezei și încadrării cronologice a culturii Komarov le sunt dedicate numeroase lucrări științifice (SWIESHIKOW 1969; SVEŠNIKOV 1974; 1979; 1990; SMIRNOVA 1972; 1974; 1979; DABROWSKI 1972; FLORESCU 1970 și altele). Majoritatea cercetătorilor au considerat că una dintre cele mai timpurii manifestări ale acestei culturi în Ucraina Subcarpatică o reprezintă situl de la Nezvisko (așezare și un mormânt), raionul Gorodenkivskij, regiunea Ivano-Frankivsk'. Situl a fost descoperit în anii '50 și publicat de Tatjana S. Passek (PASSEK 1959) și Galina Smirnova (SMIRNOVA 1974). Ultima a fost cea care a stabilit încadrarea timpurie a materialelor de tip Komarov de la Nezvisko, deși și-a exprimat și unele rezerve, mai ales în ceea ce privește posibilitatea sincronizării materialelor de tip „*schnurkeramik*” târzie cu cele de tip Komarov. După opinia autoarei, astfel de asocieri, în condițiile unor situri pluristratigrafice, nu pot oferi repere cronologice certe (SMIRNOVA 1974, p. 57). Trebuie menționat că, la Loeva, în afară de toarte cu amprente de sfoară răsucită descoperite împreună cu ceramica de tip Komarov - inclusiv într-un complex închis, groapa B -, în toată așezarea nu s-a depistat nici un nivel de locuire sau elemente izolate care să aparțină unei culturi de tip „*schnurkeramik*”. Să amintim că Jan Machnik consideră prezenta cânilor cu toarte decorate cu amprente de sfoară răsucită drept cel mai relevant indiciu

pentru grupul Hlopice-Vesele (MACHNIK 1979 S 31-48). Acest punct de vedere este contestat de I. K. Svešnikov, care credea că în acest fel, culturii respective îi vor fi atribuite realități din perioade și culturi diferite (SVEŠNIKOV 1990, p. 64). Într-un fel sau altul, toartele de acest tip sunt caracteristice manifestărilor târzii ale culturilor de tip „*schnurkeramik*”, inclusiv Hlopice-Vesele, fapt menționat și de Galina I. Smirnova, atunci când ea publică materialele culturii Komarov din Nezvisko (SMIRNOVA, 1974, p. 57). Același element este caracteristic și fazei timpurii a culturii Merzanowice. De altfel, decorul în forma unui laț, executat prin tehnica imprimării cu sfoară răsucită, întâlnit pe unele vase ale culturii Merzanowice, își găsește analogii apropiate și la Nezvisko (SMIRNOVA 1974, fig. 17).

Comparând ceramica culturii Komarov cu cele de la Loeva și Nezvisko, am depistat o serie de elemente comune, nu numai în ceea ce privește toartele decorate cu amprente de sfoară răsucită, dar și alte elemente, printre care se disting: oale cu gura larg deschisă, cu marginile buzelor tăiate drept sau oblic; decor compus din incizii orizontale, combinat uneori cu împunsături (SMIRNOVA 1974, fig. 2, 7; fig. 3, 1, 9); oale, ale căror parte inferioară este decorată cu incizii verticale (fig. 9/9); oale și străchini cu brăul tras, amplasat sub buză (fig. 8/6); vase cu suporti masivi aplicați, perforați cu două orificii verticale (fig. 10/12); recipiente cu toarte în formă de laț, decorate sub buză cu împunsături (fig. 10/6), precum și altele (SMIRNOVA, 1974, fig. 3, 8, 10, fig. 4, 12-14). Galina I. Smirnova consideră că vasele cu aplicații pe marginea buzei nu sunt caracteristice culturii Komarov. Însă, contrar acestei constatări, trebuie menționat că astfel de vase s-au găsit la Loeva, în complexul cu ceramică din bronzul timpuriu. Totodată, trebuie precizat că la Loeva nu a fost găsită ceramică decorată cu triunghiuri, element caracteristic culturii Komarov. În schimb, sunt prezente fragmentele unor vase decorate cu festoane semicirculare incizate (fig. 8/10, 11).

Prin urmare, în așezarea de la Loeva au fost surprinse două etape de locuire din prima parte a epocii bronzului.

Primei etape îi aparțin materialele din cele două gropi (A și B), unde ele s-au conservat *in situ*. Ceramica din această etapă o putem compara cu cea aparținând complexelor „*post-schnurkeramik*” de tipul Hlopice-Vesele și culturii Merzanowice de pe teritoriul Polonici,

însă formele sale de bază, striatiile și alte particularități indică similitudini pronunțate cu manifestările culturale din Bazinul Carpato-Dunărean din zona cuprinsă între Mureș și Dunăre (MACHNIK, GEDL, 1985).

Etapei a doua îi aparține ceramica din Groapa B, precum și cea din stratul de cultură de la baza movilei, unde a fost atestată asocierea dintre ceramica de tip Komarov și cea din perioada timpurie a epocii bronzului.

Plecând de la situațiile documentate la Loeva și Nezvisko, se poate admite că manifestările culturale din perioada timpurie a epocii bronzului persistă în Ucraina Subcarpatică mai mult decât în teritoriile lor de origine, unde ele sunt înlocuite de diverse culturi, în perioade diferite (GEDL 1985, S. 35-55), până la apariția culturii Komarov.

Acestea au fost considerațiile prealabile privind așezarea Loeva II, și trebuie subliniat că ele și-au găsit confirmare în cercetările colegilor din estul României, unde se conturează o situație foarte asemănătoare. În acest sens, îmi exprim și pe această cale gratitudinea, directorului Muzeului de Istorie Neamț, dr. Gh. Dumitroaia, care a avut generozitatea de a-mi arăta materialele cu mult timp înainte de publicarea lor.

Gh. Dumitroaia cercetează o așezare legată de prelucrarea sării de lângă satul Lunca-Poiana Slatinei, județul Neamț, din Subcarpații Moldovei. Prima similitudine a acestei așezări cu cea de la Loeva o reprezintă însăși amplasarea acesteia. Asemeni celei din urmă, această așezare ocupă o movilă alungită de mici dimensiuni în jurul unei fântâni de slatină. Stratul de cultură al așezării este plin de fragmente de vase ceramice folosite pentru evaporarea sării (DUMITROAIA, 2000, p. 142-161).

Printre formele și ornamentele caracteristice culturii Komarov - oale, ulcioare cu toarte, vase cu suport perforați (fig. 11/6-8) (DUMITROAIA, 2000, Fig.95; 96; 98-4, 7) - s-au mai găsit fragmente ceramice, decorate cu împunsături lungite pe buzele îngroșate sau pe brăurile în relief (DUMITROAIA, 2000, fig. 100-5, 7, 9), foarte asemănătoare cu cele din groapa A, atribuite de noi primei categorii ceramice din epoca bronzului timpuriu. Diferența, însă, constă în proporția mai mică a ceramicii striate de la Lunca-Poiana Slatinci.

Cu ani în urmă, I. Svešnikov atrăgea atenția asupra faptului că, printre cercetători nu există un consens privind încadrarea cronologică a culturii Komarov (inclusiv asupra datării unor

diferite aspecte ale sale și a unor situri), și, mai ales, asupra genezei acesteia. Ca întotdeauna, cea mai acută polemică viza stabilirea datelor de început și de sfârșit ale culturii. Problemele privind geneza culturii Komarov au fost abordate de cercetător într-un articol polemic din anul 1976, scris ca răspuns la concepția Marilenei Florescu despre complexul unitar Bjali Potok – Komarov (FLORESCU 1970, p. 51-81). Autorul își exprimă dezacordul și cu teoria Marilenei Florescu, care lega geneza culturii Komarov cu manifestările din Bazinul Carpato-Dunărean și nega legătura genetică a acesteia cu culturile de tip *Schnurkeramik*. Însă în ultima sa lucrare de sinteză asupra culturii „*Trzcinić-Komarov*”, I. K. Svešnikov a recunoscut importanța influențelor din partea culturilor din Bazinul Carpato-Dunărean asupra genezei culturii Komarov, mai ales asupra aspectului sudic al acesteia (SVEŠNIKOV, 1990, s.78).

Gh. Dumitroaia acceptă apartenența materialelor de la Lunca și din alte așezări din Subcarpații Moldovei, culturii Komarov, însă consideră că ele sunt de aceeași origine ca și cultura Coștișa. Autorul citat încadrează așezarea de la Lunca, în principal, în perioada mijlocie a culturii Komarov și citează analogiile din așezările din perioadele mijlocie și timpurie ale epocii bronzului. Plecând de la cele stabilite de I. K. Svešnikov, Gh. Dumitroaia încadrează perioada formării acestei culturi în sec. XVIII-XVI î. Hr. (DUMITROAIA 2000, Harta 6; p. 178). Într-adevăr, ținând cont de reperele cronologice existente, inclusiv datele C14, I. K. Svešnikov încadra sfârșitul culturilor clasice cu ceramică șnurată în sec. XVIII î. Hr. După aprecierea cercetătorului, în sec. XVIII-XVI î. Hr, Subcarpații și Volânia au fost ocupate de culturile de tip „*post-schnurkeramik*”: Hlopice-Vesele și Strzyżów. În ceea ce privește cultura Komarov, Svešnikov, consideră că data cea mai convingătoare pentru aceasta este cea propusă de J. Dabrowski, și anume sec. al XVI-lea î.Hr. (SVEŠNIKOV 1990, s.76 și urm.; DABROWSKI 1972).

Însă nu putem exclude posibilitatea ca formarea aspectului culturii Komarov din Carpații de Nord-Est, așa cum sugerează materialele din Lunca și Loeva, să fi avut loc înainte de sec. XVI î.Hr. Aici, probabil, s-a produs contactul dintre culturile arheologice, care au supraviețuit până la sfârșitul perioadei timpurii a epocii bronzului, cu primele manifestări ale culturii Komarov, aceasta din urmă aparținând, în principal, bronzului mijlociu.

După cum arată materialele, locuirea în aşezarea de la Lunca a durat ceva mai mult decât cea de la Loeva. Gh. Dumitroaia aduce în discuţie analogiile de la Corlăteni, una dintre cele mai târzii aşezări ale acestei culturi pe teritoriul României. Mă refer în primul rând la străchini şi oale cu brăurile sub buză, căni cu toarte decorate cu triunghiuri şi, ceea ce este extrem de important, ceramică cu decorul pseudoşnurat realizat prin împunsături (DUMITROAIA 2000, Fig. 103; 12-14). Galina I. Smirnova, cu ani în urmă, plecând de la ceramica decorată în această tehnică din Mahala 1, a sincronizat orizontul Mahala 1 cu cel de la Corlăteni (SMIRNOVA 1976, s.132).

Analizând cu ani în urmă siturile din faza târzie a culturii Komarov, cele dinaintea apariţiei în Subcarpaţii Moldovei a culturii

Noua, cu cele care conţin elementele acesteia din urmă, mi-am exprimat rezervele faţă de încadrarea grupului Bjaly Potok în perioada timpurie a culturii Komarov. Ținând cont de prezenţa în complexele acestui grup a unor vase similare celor din complexele târzii ale culturii Komarov din Ucraina Subcarpatică şi Moldova şi, mai ales, de la decorul unora dintre vasele (Bjaly Potok, Gorodnitsa) în tehnica împunsăturilor, am presupus că grupul Bjaly Potok a fost contemporan cu Mahala 1. Consider totodată că, aşezarea de la Mahala 1 aparţine tocmai acestui grup, care până la descoperirea aşezării susmenţionate, era reprezentat doar prin mormintele în cutiile de piatră (KRUSHEL'NICKAJA 1986, s. 21-22). Însă această problemă depăşeşte subiectul acestui articol.

Tradus din limba rusă de Valeriu Cavruc

Bibliografie

BAZIELICH /MACHNIK 1988

M. Bazielich, J. Machnik, *Materiały z wczesnego okresu epoki brązu w południowej części Nowej Huty*. În: *Materiały Archeologiczne w Nowej Hucie*, t. 12, 1988.

DABROWSKI 1972

J. Dabrowski, *Powiazania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*. Wrocław - Warszawa - Krakow - Gdańsk, 1972, 319 s.

CAVRUC 1997

V. Cavruc, *The Final Stage of the Early Bronze Age in South-Eastern Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)*. În: *Thraco-Dacica*, Tom. XVIII, 1-2, 1997, p. 97-133.

DUMITROAIA 2000

Gh. Dumitroaia, *Comunităţi preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*. Piatra-Neamt, 2000, p.142-161.

GEDL 1985

M. Gcdl, *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie. Archeologia pierwotna i Wczesnosredniowieczna. Część III*, Kraków, 1985, S. 32-55.

FLORESCU 1970

M. Florescu, *Problemes de la civilisation de Costisa a la lumiere du sondage de Borlesti*. În: *Dacia*, t. XIV, 1970, p.105.

Gumă 1997

M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat/ The Bronze Age in Banat*, Timişoara, 1997.

KADROW 1991

S. Kadow, *Iwanowice. Stanowisko Babia góra. Część I*, Kraków, 1991, 102 s. i il.

KRUŠEL'NICKA 1985

L.I. Krušel'nicka, *Vzaimozvjazki naselennja Prikarpatja i Volyni z plemenami Shidnoj i Central'noj Evropy*, Kyiv, 1985, 162 s.

KRUŠEL'NICKA 1991

L.I. Krušel'nicka, *Vostočnokarpat'skij region v bronzovom i načale železnogo vekov*. În: *Materiale konferenţii "Arheologia i social'nyj progress"*, Vypusk 2, Moskva, 1991, s. 37-53.

KRUŠEL'NICKA 1993

L.I. Krušel'nicka, *Novi pam'jatki kul'tury Gava-Goligrady*. În: *Pam'jatki gal'statskogo periodu v meziric'ci Visly, Dnistra i Prip'jati*, Kyiv, Naukova dumka, 1993, s. 56-122.

MACHNIK 1978

J. Machnik, *Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce*. În: *Materiały do prahistorii ziem polskich*, Warszawa, 1967, cz. III, z. 1.; Machnik J. *Wczesny okres epoki brązu*. În: *Prahistoria ziem polskich*, T 3, Wczesna epoka brązu, Wrocław, 1978, 136 s.

GOVORA

Gh. Petre-Govora, *Descoperiri arheologice din Oltenia privind epoca timpurie a bronzului*. În: *Thraco-Dacica*, T.IX, 1-2 P.137-147, II.

SWIESZNIKOW 1969

I.K. Swiesznikow, *Kultura komarowska*. În: *Archeologia Polska*, T.12,n.1., Warszawa, 1969, S.39-107.

ROMAN. 1988

P. I. Roman, *Ostrovul Corbului (Rumänien) und Malé Kosihi (Tschechoslowakei)*, În: *Slov. Arch.*, XXXVI -1, 1988, p. 217-224.

SVEŠNIKOV 1976

I.K. Svešnikov, *Problema proishozhdenija komarovskoj kul'tury*. În: *Eneolit i bronzovyy vek Ukrainy*, Kiev, 1976, s. 96-118.

SVEŠNIKOV 1990

I.K. Svešnikov, *Srednij period bronzovogo veka Prikarpat'ja i Volyni*. În: *Arheologija Prikarpat'ja, Volyni i Zakarpat'ja*, Kiev, 1990, s. 78-92.

SMIRNOVA 1974

G.I. Smirnova, *Stojanka komarovskoj kul'tury s. Nezviska na Dnestre*. În: *Arheologičeskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža*, Nr. 16, Leningrada, 1974, s.50-61.

SMIRNOVA 1974a

G.I. Smirnova, *Mugala i nekotorye voprosy hronologii pozdnekomarovskoj kul'tury v Prikarpat'e*. În: *Eneolit i bronzovyy vek Ukrainy*, Kiev, 1974, s.118-136.

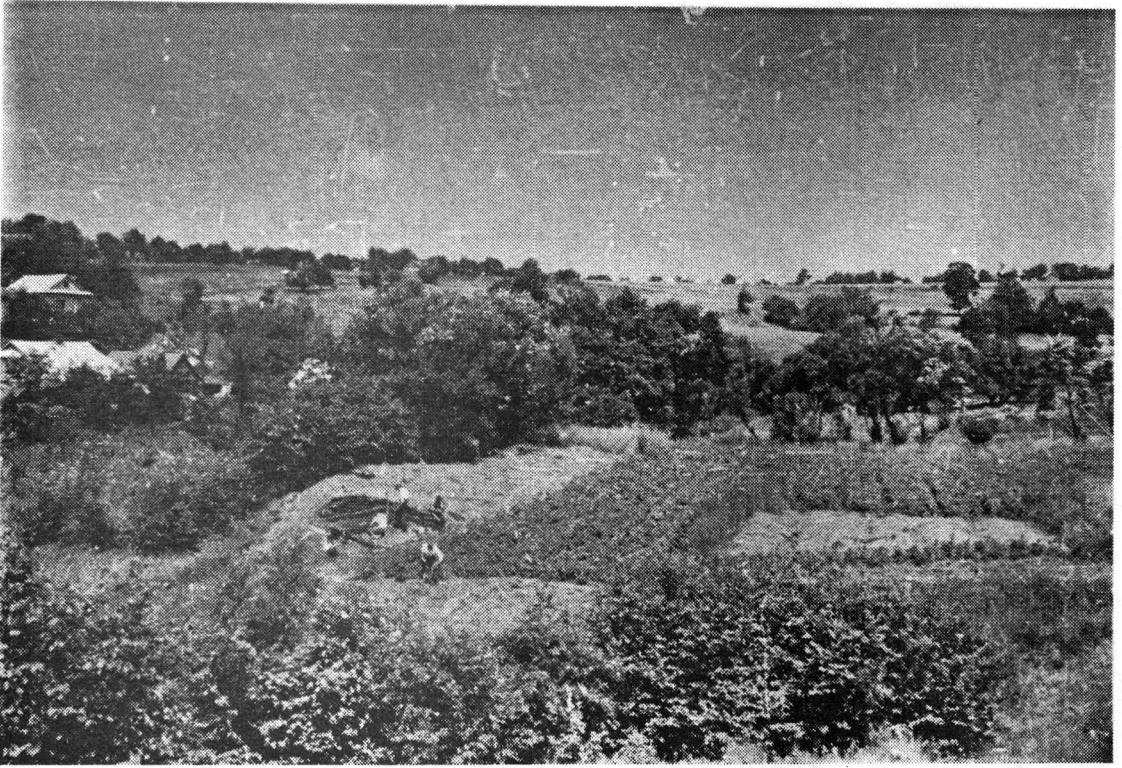
Ein Neue Frubronzezeitliche Siedlung in Subkarpatische Ukraine

1981, 1984 und 1988 wurden im Dorf Lojewa (Nadwirna Bezirk des Iwano-Frankiwsk-Gebiets) im Nord-Osten des Vorgebirges des Karpatenrueckens die Ausgrabungen der Salzproduktionssiedlungen aus der Bronze- und Frueheisenepoche durchgefuehrt. Im Ort Kuschtil (Lojewa II) wurde eine mehrschichtige Siedlung entdeckt, wo fuenf verschiedene Kulturhorizonte festgestellt wurden, u.z. folgende Kulturen: Trypilla, Fruehe Bronzeepoche, Komariw, Noua und Gava-Holihrary (Abb. 1,2). Der vorliegende Bericht ist einem Anfang der Bronzeepoche datierten originellen Denkmal gewidmet. Das Denkmal ist mit zwei in situ erhaltenen (Abb.3) Gruben (die Grube A und die Grube B) vorgestellt, in deren Ausfuellung zahlreiche Fragmente, ja ganz erhaltene Geschirrformen sowie Keramik derselben Zeit, die in der Kulturschicht und in der Grube (die Grube B) zusammen mit fruehen Gegenstaenden der Komariw-Kultur (Abb.8-10) entdeckt wurde, gesammelt sind (Abb.4-7).

Die Keramik der Fruehbronzeepoche ist mit Toepfen und Schuesseln vorgestellt, darunter Kuechengeschirr sowie Geschirr fuer feierlichere Anlaesse. Die gefundene Keramik hat ihre Analogien sowohl in den Keramikkomplexen der Mezhanowitzer-Kultur als auch unter den synchronen Kulturen der Karpaten-Donau-Region. Fuer uns war unter anderem der Mischkomplex der Keramik jener Zeit und der Komariw-Kultur auf ihrer fruehen Entwicklungsstufe interessant, um so mehr dass eine aehnliche Geschirrzusammensetzung schon vorher in den oestlichen Vorkarpaten auf dem rumaenischen Territorium entdeckt wurde. Im Dorf Lunca im Gebiet Piatra-Neamt erforscht Dr. Gh. Dumitroaia eine dem Ort und den Funden nach der Siedlung in Lojewa aehnliche Salzproduktionssiedlung, deren Funktionieren er mit dem 18.-16.Jh.v.Ch. datiert.

In Zusammenhang damit ist es nicht ausgeschlossen, dass das Herausbilden der Komariw-Kultur im oestlichen Karpatengebiet etwas frueher als im 16.Jh.v.Ch. stattgefunden hat, wie es traditionell gilt. Nach meiner Annahme koennte es hier um eine Kulturueberkreuzung gehen, von denen eine zum Ende der Fruehbronzeepoche gehoerte und die andere - eine der ersten Bildungen der Komariw-Kultur sein koennte, deren Bluetezeit in die Mitte der genannten Epoche faellt.

Larisa Ivanivna Kruselnicka

Planșa I.
Satul Loeva, punctul Kutova.

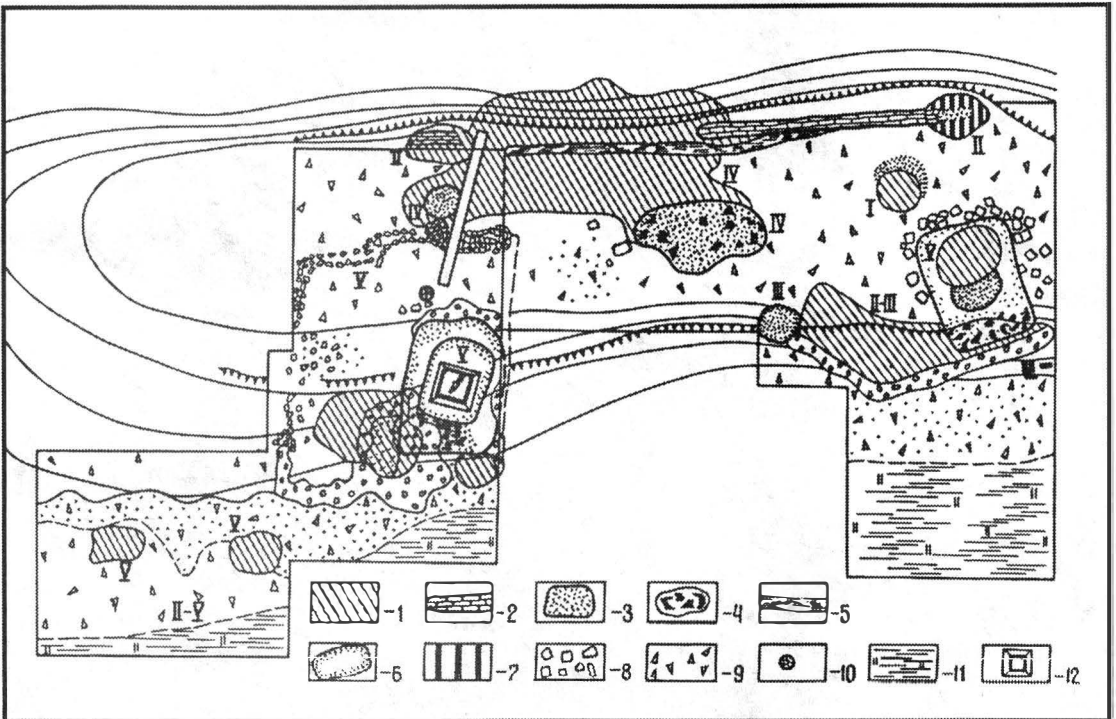

Fig. 1. Așezarea Loeva. Planul general.

I: aglomerări de ceramică; 2: platformă de piatră; 3: vetre; 4: lemn ars; 5: pământ ars; 6: gropi;
7: aglomerări de lutuială arsă; 8: pietre; 9: fragmente de vase ceramice; 10: urme de stâlpi; 11: mlaștină; 12: fântână.

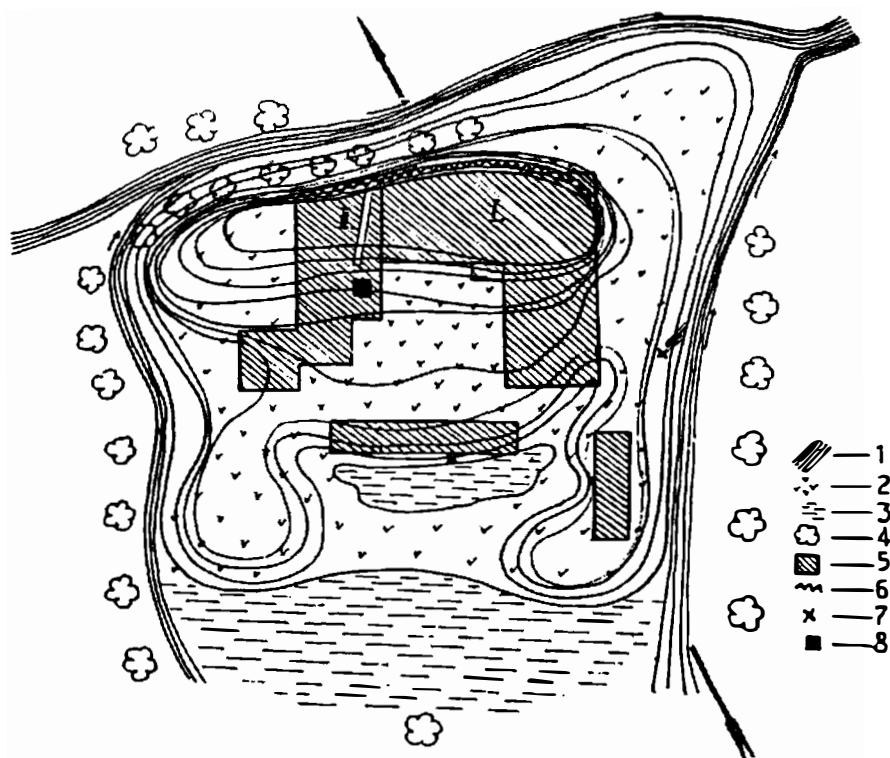

Fig. 2. Loeva. Locul de evaporare a sării.

1: pâraie; 2: fâneată; 3: mlastină; 4: copaci; 5: secțiuni (I - 1981; II - 1988); 6: mal abrupt; 7: izvoare de slatină; 8: fântână din Hallstatt.

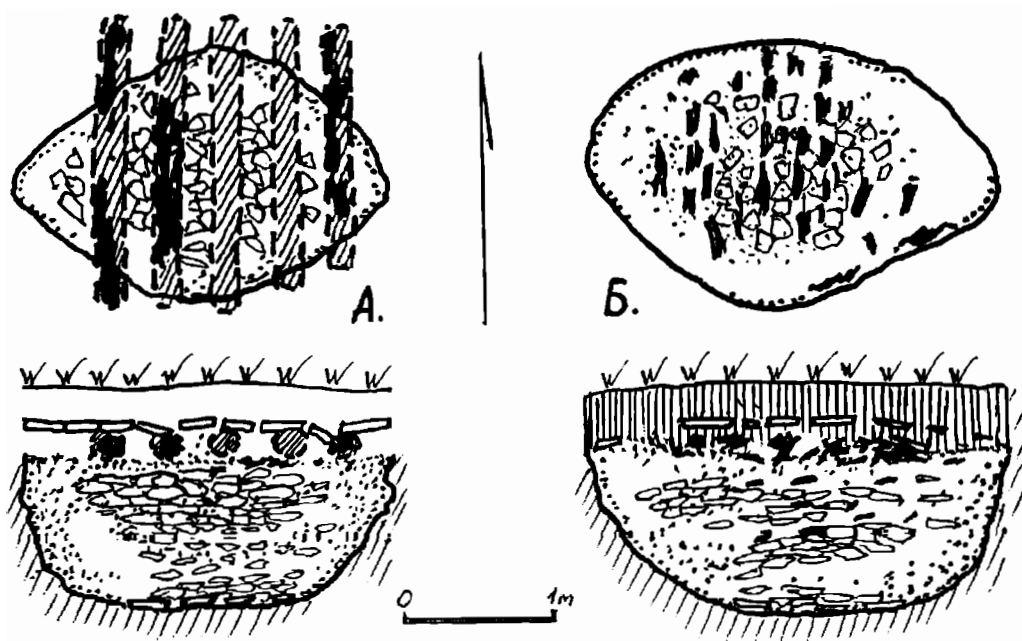

Fig. 3. Loeva. Gropile A și B cu ceramică din perioada timpurie a epocii bronzului.

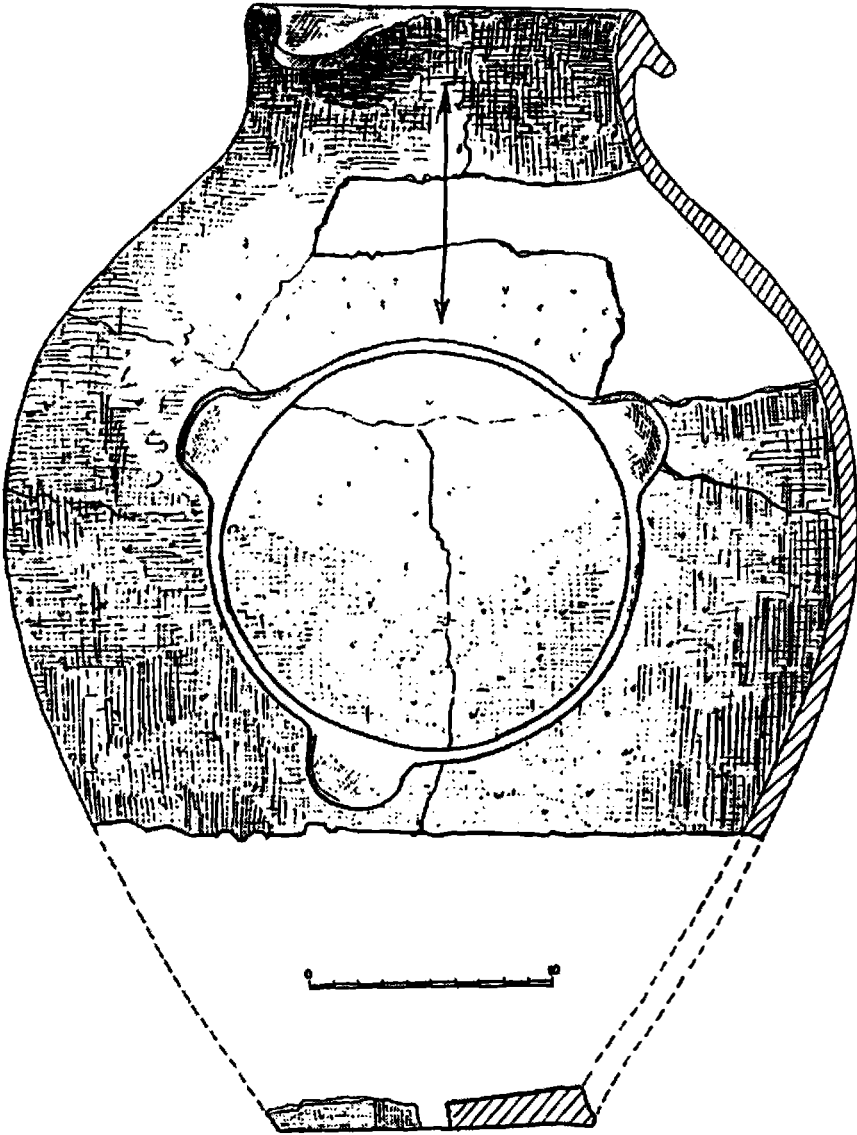

Fig. 4. Așezerea Loeva. Groapa A. Bronz timpuriu. Ceramică.

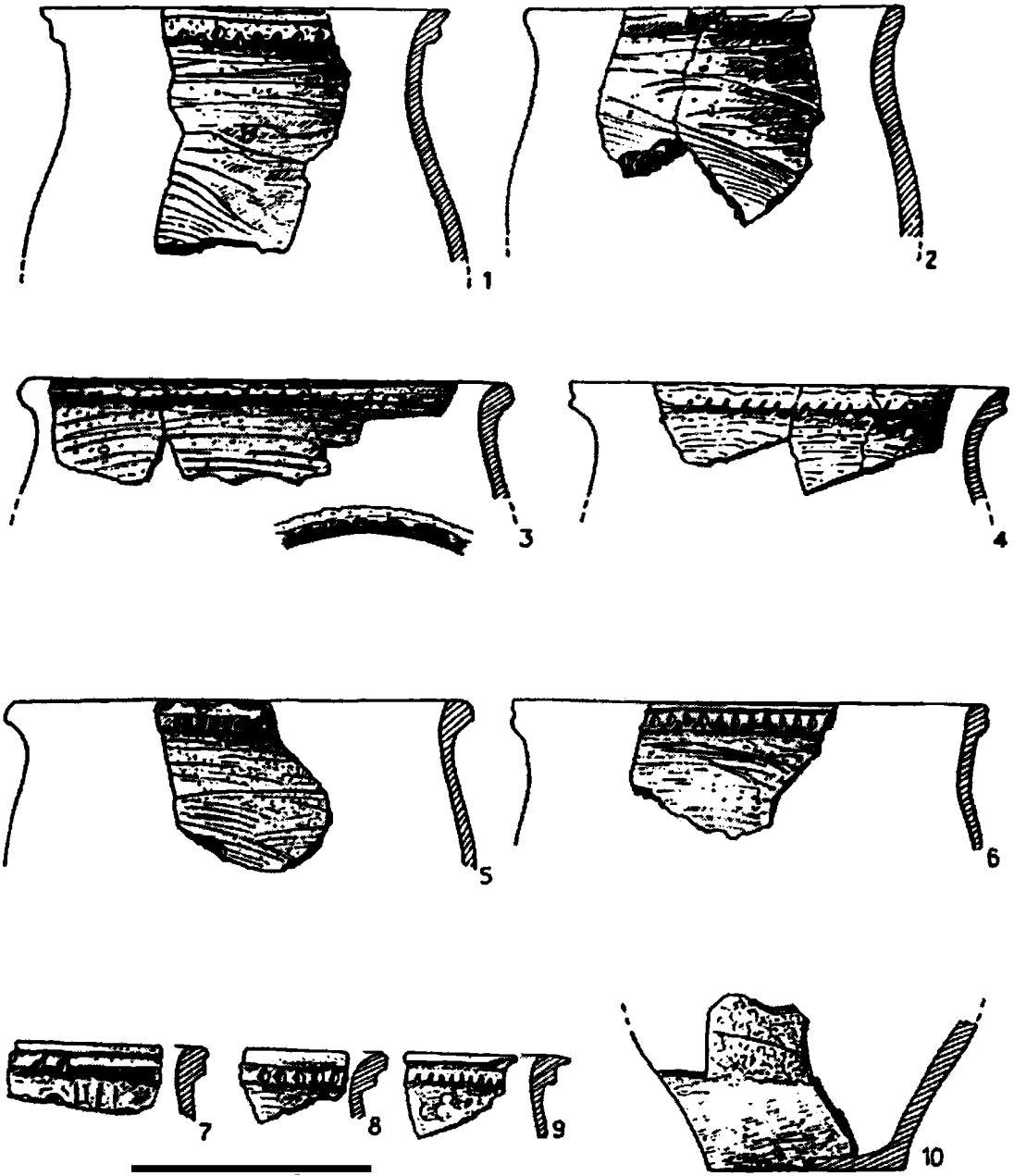

Fig. 5. Așezarea Loeva. Ceramica striată din gropile A și B.

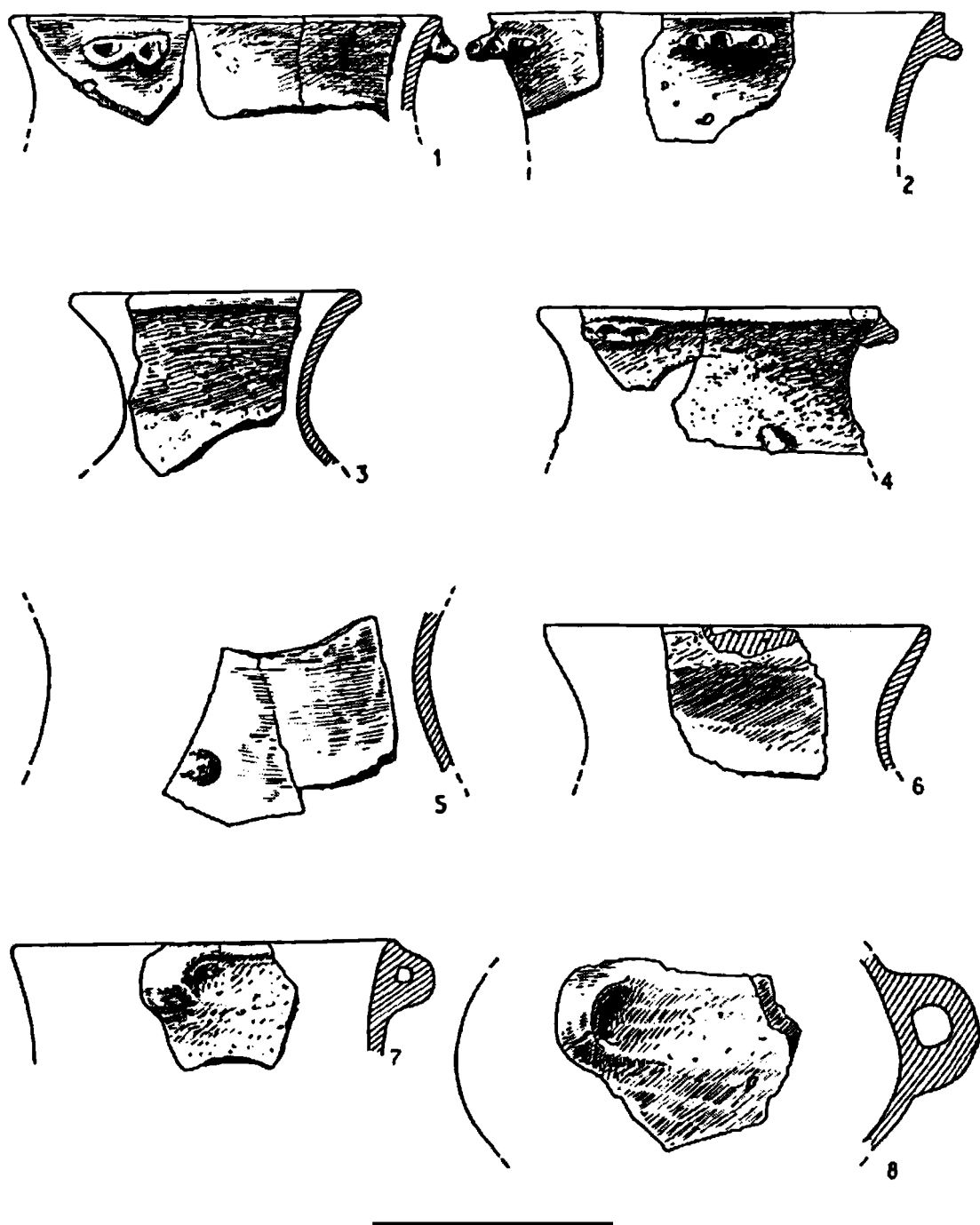

Fig. 6. Așezarea Loeva. Ceramica grosieră cu suprafață netezită, din gropile A și B.

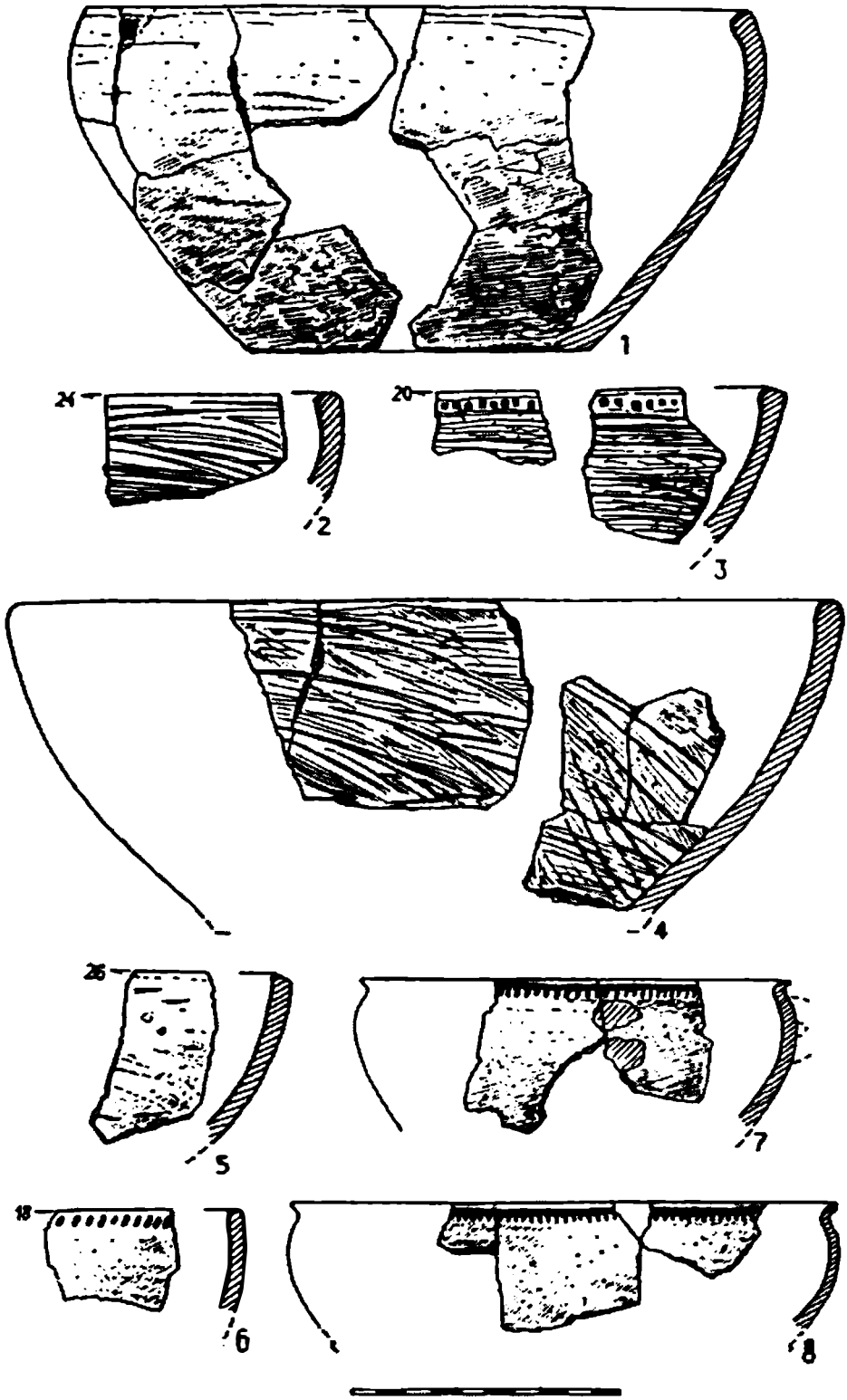

Fig. 7. Aszarea Locva. Striichini ceramice din gropile A și B.

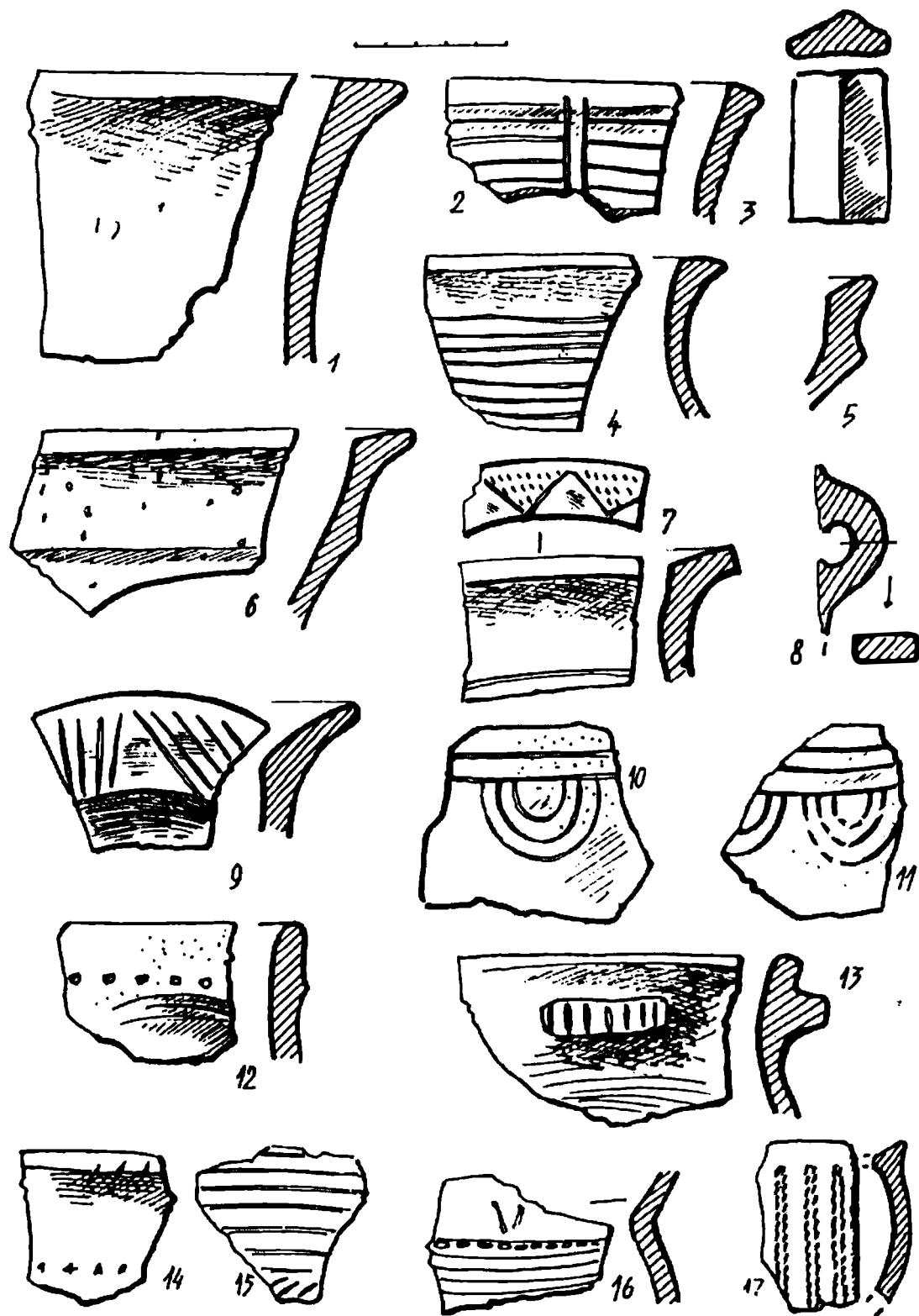

Fig. 8. Așezarea Locva. Ceramica din groapa B. Cultura Komarov.

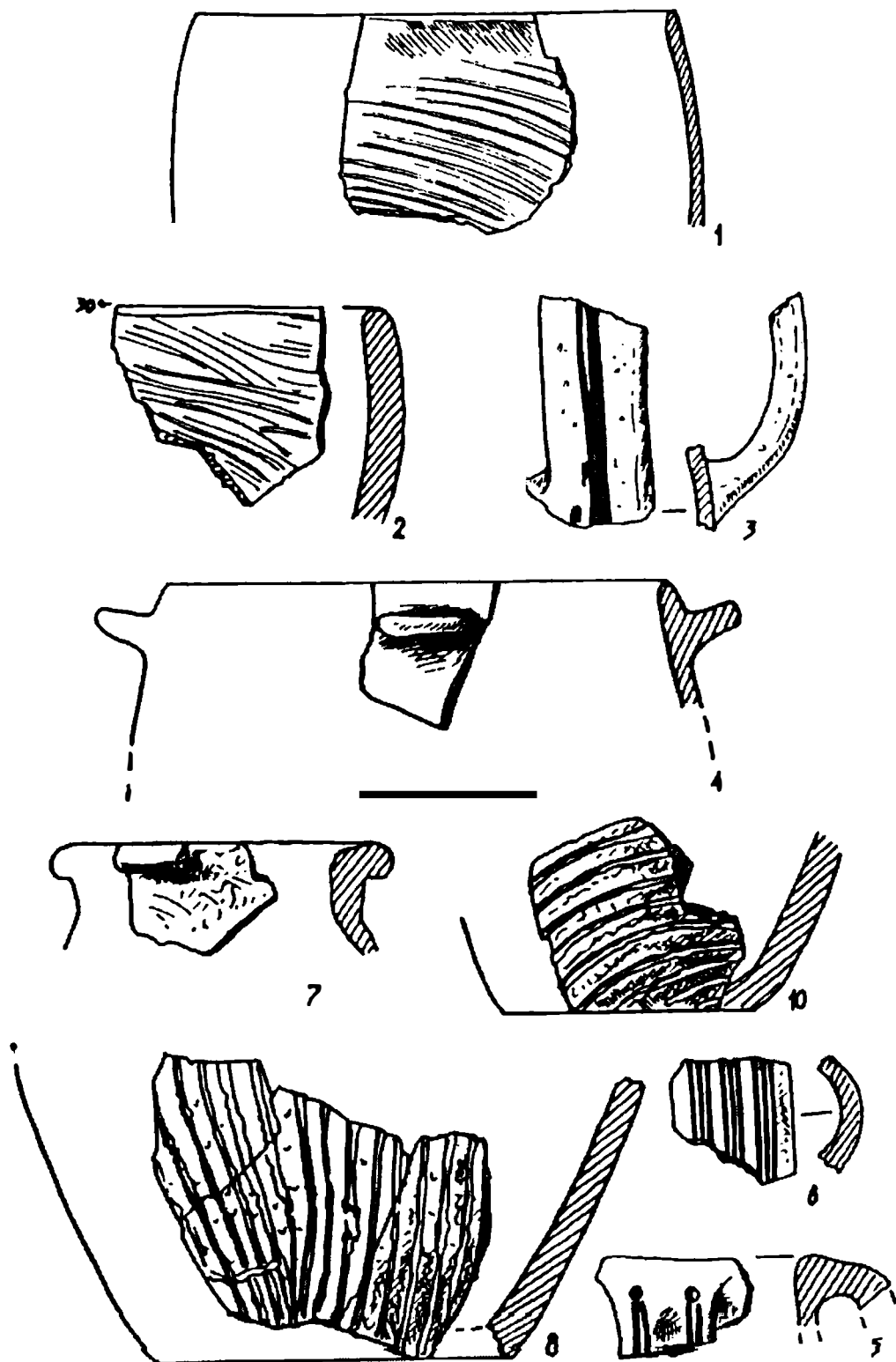

Fig. 9. Așezarea Loeva. Ceramică din stratul de cultură. Cultura Komarov.

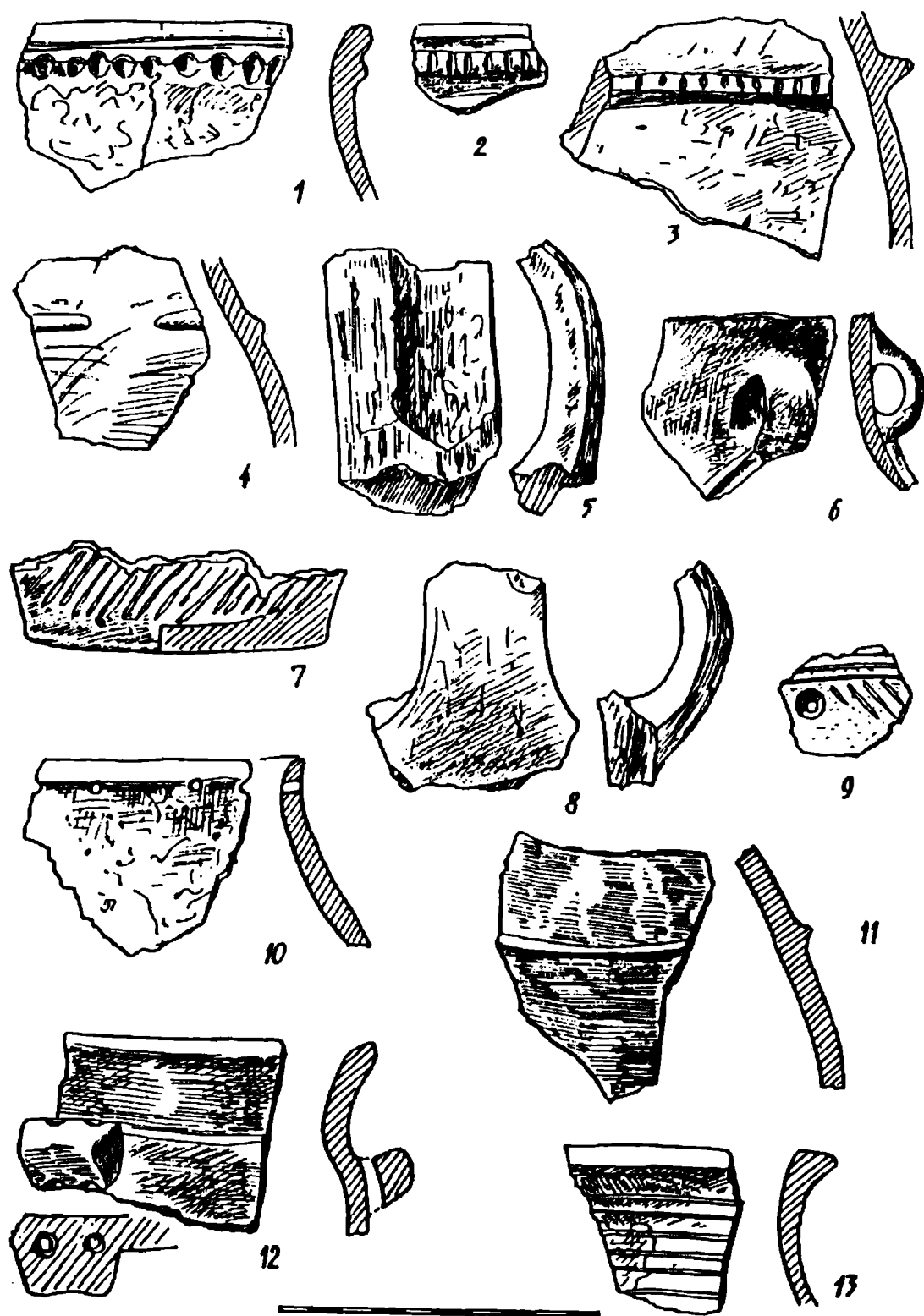

Fig. 10. Aşezarea Loeva. Ceramica. 1, 2: din groupa B; 3 - 13: din stratul de cultură, cultura Komarov.

VÂRFURI DE SĂGETI DIN MATERII DURE ANIMALE ÎN AȘEZAREA CULTURII NOUA DE LA ZOLTAN, JUD. COVASNA

Preliminarii

Cercetările arheologice din așezarea plasată pe teritoriul satului Zoltan (Étfalva), com. Ghidfalău, jud. Covasna, au fost inițiate de regretatul dr. Zoltán Székely (1971-1972); ele s-au reluat sub conducerea dr. Valeriu Cavruc, desfășurându-se fără întrerupere pe parcursul a cinci ani, în perioada 1996 - 2000. Cu această din urmă ocazie, au fost precizate definitiv etapele locuirii preistorice, s-au explorat numeroase complexe și s-a recuperat un material bogat, aflat în curs de prelucrare și valorificare integrală; unele rezultate parțiale au fost deja publicate, constituindu-se în contribuții foarte importante la cunoașterea genezei culturilor epocii bronzului în spațiul Transilvaniei și permițând reliefa contactelor cu regiunile înconjurătoare, în primul rând cu zona est-carpatică¹.

Contextul. Obiective

Situl de la Zoltan a prilejuit decelarea mai multor etape de ocupare în cursul preistoriei, cărora le corespund cinci dintre nivelurile stratului arheologic, respectiv cinci culturi și aspecte culturale: 1. eneolitic (cultura Ariușd-Cucuteni); 2. perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (cultura Coțofeni); 3. perioada timpurie a epocii bronzului; 4. perioada mijlocie a epocii bronzului; 5. perioada târzie a epocii bronzului (cultura Noua)².

La ora actuală, așezarea culturii Noua de la Zoltan este cel mai amplu cercetat din Transilvania. Materialul arheologic recoltat din complexe include și bogate resturi osteologice de animale, provenind de la specii domestice și sălbatice³, cât și numeroase artefacte aparținând industriei materiilor dure, animale (în continuare, IMDA). Efectivul total al acestor artefacte, în cea mai mare parte inedit⁴, este de aproape 200; piesele aparțin mai multor categorii, grupe tipologice și tipuri, fiind realizate din oase lungi și late de mamifere domestice și sălbatice, corn de cervide (cerb și căprior), dinți de icrbivore, cochilii de melci. Analiza exhaustivă a acestui lot este în curs de finalizare, constituind un capitol distinct al monografiei sitului (în curs de elaborare)⁵ și prima abordare sistematică, din perspectivă palco-

tehnologică și paleoeconomică, a unui lot de artefacte IMDA databil în epoca bronzului și descoperit pe teritoriul României; se urmărește aplicarea metodologiei actuale a domeniului, asimilată recent în cercetarea preistorică de la noi și ilustrată prin elaborarea unei teze de doctorat și a mai multor studii, publicate sau încă inedite⁶.

Considerații metodologice

Ca exigențe metodologice generale respectate în prezentul demers, menționez:

- descrierea exhaustivă a materialelor prin aplicarea vocabularului etalonat;
- studiul tehnic complet, urmărind elucidarea aspectelor specifice ale fabricării artefactelor (debitaj, fasonare) și ale utilizării lor (prin analiza macro și microurmilor, recurgându-se în mod sistematic la mijloacele microscopiei optice de mică putere).

Prezentarea pieselor se va face prin structurarea după grile specifice a informațiilor în cadrul fișei individuale a fiecărui obiect, vizându-se înregistrarea ansamblului parametrilor cuantificabili semnificativi.

- Fișa individuală cuprinde, în prima sa parte:
- indicativul piesei, format din sigla sitului și numărul de ordine al piesei în cadrul lotului;
 - codul tipologic (provizoriu);
 - locarea actuală;
 - numărul de inventar.

Urmează trimiterile exhaustive la materialul ilustrativ (desene, fotografii, figuri). În continuare, sunt numerotați parametri:

1. în cazul materialului publicat, bibliografia în care figurează piesa (menționată în text; ilustrată); în cazul în care aceasta este inedită, faptul se consemnează ca atare (cazul descoperirilor de la Zoltan);

2. contextul descoperirii: an, secțiune, complex, carou, adâncime, nivel;

3. starea de conservare: piesă întreagă; piesă fragmentară (se păstrează minimum 1/2); fragment (se păstrează mai puțin de 1/2); momentul producerii fracturii (fracturilor) – în vechime sau recent; descrierea alterărilor specifice ale suprafețelor, datorate agenților taphonomici;

4. precizarea categoriei de materie primă: specia de proveniență și suportul anatomic

(partea scheletică), respectiv identificarea specifică și anatomică;

5. descrierea morfologiei piesei pe diverse sectoare: extremitatea proximală/parte proximală (5.1.); partea mezială (5.2.); partea distală/extremitatea distală (5.3.); se au în vedere contururile marginilor și raportul dintre ele, morfologia secțiunilor; amenajările specifice (partea activă); pentru precizia descrierii, s-a adoptat terminologia morfologiei anatomice: față laterală/ mediană/ posterioară/ anterioară. În cazul cornului de cerb, se disting axul și razele, numerotate de la 1 la 5+n, începând de la bază;

6. precizarea parametrilor dimensionali generali (morfometria) și ai diferitelor părți (6.1.):

– lungimea totală inițială reconstituită (cifre italice)/păstrată;

– dimensiunile extremității proximale, părții meziale, părții/extremității distale (lățime/grosime; cifre italice pentru valorile inițiale reconstituite, și normale pentru valorile actuale, măsurabile pe piesă);

– CD (calibru distal = diametrul PD al vârfulor la 10 mm de ED).

Diversele raporturi între dimensiuni se exprimă în indici (6.2.), precum:

– *indice de alungire*: reprezintă raportul dintre lungimea totală inițială și lățimea maximă, $IA = L \text{ tot.} / l\text{ăț. max.}$; *indice de amenajare a vârfului*: reprezintă raportul dintre lungimea părții active (PD) x 100 și lungimea totală, $IAV = LPA \times 100 / L \text{ tot.}$; *indice de amenajare a pedunculului*: reprezintă raportul dintre lungimea părții proximale (PP) x 100 și lungimea totală, $IAP = L \text{ PP} \times 100 / L \text{ tot.}$;

7. studiul tehnic, include:

– precizarea și descrierea urmelor specifice primei etape de fabricare (7.1.): procedeele și operațiile de *debitaj*, respectiv de prelevare a unui segment/fragment de materie primă și de realizare a formei brute. Prin segment se înțelege o parte a piesei anatomice care păstrează secțiunea întreagă; fragmentul reprezintă o parte a piesei anatomice care păstrează doar secțiunea naturală;

– etapa a doua de fabricare (*fasonarea*) (7.2.) include procedeele și operațiile de realizare a detaliilor (atributelor) morfotehnice specifice ale părții active; cele servind la fixarea în suport; îngustarea părții proximale, șanțuire, creștături etc;

– aplicarea tratamentului termic în etapa finală a fabricării (7.3.);

– descrierea și analiza urmelor de utilizare (7.4.): includ localizarea pe piesă și definirea

acestora, ca și precizarea ipotetică a operației sau operațiilor care le-au produs. În general, precizarea funcționalității piesei și discutarea ipotezelor de utilizare s-au rezervat pentru analiza fiecărui tip, inclusă în partea a doua a lucrării⁷.

Din rațiuni practice, impuse de realizarea analizei IMDA, fiecare dintre etapele culturale atestate în situl preistoric de la Zoltan (implicit nivelul corespunzător) a fost numerotată cu cifre romane, de la nivelul inferior spre cele superioare (I-V; nivelul culturii Noua are numărul V); cifra respectivă este precedată de sigla sitului, separată de aceasta prin bară oblică (ZLT/), astfel că artefactele IMDA atribuite culturii Noua au primit fiecare câte un *indicativ*, indispensabil identificării exacte, format din: *sigla sitului, numărul nivelului și numărul de ordine în cadrul lotului* (exemplu: ZLT/V 129).

Lucrarea de față își propune să ofere, în premieră, datele complete asupra unei categorii tipologice (**arme**) și grupe tipologice bine reprezentate și specifice în inventarul așezărilor culturii Noua; este vorba de **armăturile proiectilelor compozite ușoare** din materii dure animale (MDA) sau, în termeni comuni, **vârfurile de săgeți**.

Baza documentară

Lotul analizat însumează un **efectiv total** de 21 piese (**N total** = 21), provenind din cercetările efectuate în anii 1996-2000. Ele au fost descoperite în complexe de tipul gropilor și cenușarelor; uneori sunt întâlnite două exemplare de același tip într-un singur complex, sau asocierea în complexe a două tipuri diferite, ceea ce probează coexistența lor în uzul epocii. Din înregistrarea contextelor descoperirii, nu au putut fi evidențiate date relevante din punct de vedere crono-cultural legate de asocierile tipologice – cf. tabelul nr. 1.

Tipologia

În primul rând, aici se impune formularea unei precizări de natură metodologică. Abordarea cu acest prilej a problematicii armăturilor din MDA ale proiectilelor ușoare (vârfuri de săgeți) atribuite culturii Noua nu beneficiază încă de finalizarea documentării noastre asupra acestui tip de artefacte. Este vorba de cunoașterea exactă a parametrilor vârfurilor de săgeți din structura diferitelor loturi, provenind

de pe un teritoriu vast, corespunzând întregii arii de răspândire a complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni (teritoriile României, Ucrainei, Republicii Moldova, Rusiei); cunoașterea detaliată a tipologiei armăturilor din alte materiale (bronz, materiale litice); identificarea unor eventuale studii recente din literatura internațională centrate pe o problemă similară etc.

Drept consecință, date fiind aceste decizii, în cadrul studiului care urmează ne vom limita strict la **definirea exclusivă și neierarhizată a tipurilor de vârfuri de săgeți** prezente în lotul avut la dispoziție; scopul imediat este acela de a permite derularea analizei complete, potrivit canoanelor metodologice adoptate. Aceste tipuri sunt identificate provizoriu și convențional printr-o cifră arabă (de la 1 la 6 - cf. fig. 11), ele urmând să-și găsească în viitor locul exact într-o clasificare tipologică definitivă. În aceste condiții, este posibil de remarcat, deja, faptul că unele tipuri sunt, în fapt, subtipuri sau variante tipologice. Aceste situații au fost, însă, acceptate ca atare, dat fiind caracterul perfectibil (acceptat în premise, în mod necesar) al considerațiilor de ordin tipologic.

Este prea bine cunoscut faptul că în cadrul diverselor culturi preistorice se întâlnesc vârfuri de săgeți realizate din materiale litice, materii dure animale (os, corn de cervide ș.a.) și metal (cupru, bronz, fier). Clasificarea lor tipologică, *tinzând spre exhaustivism a acestora* (inclusiv în ceea ce privește marele complex cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni) va trebui să țină seama de repertoriul extins al descoperirilor, de marea variabilitate morfologică și de corelarea parametrilor morfometrici ai artefactelor, indiferent de materia primă utilizată la realizarea lor. Aceasta și pentru faptul că, spre exemplu, întâlnim tipuri identice, dar fabricate din materii prime diferite (cazul armăturilor litice⁸ sau al reproducerii în os și corn a vârfurilor de săgeți din bronz⁹).

Dificultățile (obiective și subiective) ale elaborării unor tipologii cuprinzătoare, funcționale, fezabile, a vârfurilor de săgeți din MDA, valabilă pentru aria unor culturi din cadrul neoneoliticului și a epocii bronzului vest- și central-european au fost deja sesizate și subliniate, cu prilejul unor tentative de studiu analitic; opțiunea de abordare cea mai prudentă a fost, și în acest caz, aceea a clasificării provizorii¹⁰.

Analiza parametrilor morfometrici ai vârfurilor de săgeți din așezarea culturii Noua de la Zoltan s-a efectuat după criterii prestabilite:

forma în plan, profil și secțiunile părților proximale (peduncul), mezială (cu barbeluri sau fără) și distală, ca și dimensiunile acestora (fig. 10); ea ne-a permis definirea a șase tipuri, a căror descriere o redăm în continuare. Distribuția lor cantitativă este sintetizată în tabelul nr. 1 și histograma nr. 1.

1. Armătură (vârf de săgeată) asimetrică, îngustă (PM nu depășește diametrul tijei), cu peduncul scurt, simplu, ascuțit, de secțiune convex-concavă sau poligonală asimetrică; obținută dintr-un fragment diafizar de OL prin PD/despicare; fasonare parțială – fasonarea extremităților și a fețelor prin At/Ao (fig. 11/1).

2. Armătură (vârf de săgeată) asimetrică, lată (PM depășește diametrul tijei), având pe marginile PM una-două barbeluri scurte, plasate unilateral sau bilateral, cu peduncul scurt, simplu, ascuțit sau convex, de secțiune convex-concavă sau poligonală asimetrică; obținută dintr-un fragment diafizar de OL prin PD/despicare; fasonare parțială – fasonarea extremităților și a fețelor prin At/Ao; amenajarea barbelurii (barbelurilor) prin TT (fig. 11/2).

3. Armătură (vârf de săgeată) asimetrică, lată (PM depășește diametrul tijei), cu PD de formă rombică, peduncul scurt, simplu, ascuțit sau convex, de secțiune convex-concavă sau poligonală asimetrică; obținută dintr-un fragment diafizar de OL prin PD/despicare; fasonare parțială – fasonarea extremităților și a fețelor prin At/Ao (fig. 11/3).

4. Armătură (vârf de săgeată) asimetrică, îngustă (PM nu depășește diametrul tijei), cu PM îngroșată și PD de formă conică alungită, peduncul scurt, simplu, convex, de secțiune convex-concavă sau poligonală asimetrică; obținută dintr-un fragment diafizar de OL prin PD/despicare; fasonare parțială – fasonarea extremităților și a fețelor prin At/Ao (fig. 11/4).

5. Armătură (vârf de săgeată) simetrică, lată (PM depășește diametrul tijei), având PD cordiformă sau foliformă, fasonată prin At/Ao, secțiunea biconvexă, două barbeluri scurte la bază; peduncul lung, tronconic sau cilindric, fațetat prin cioplire, despicat la EP, de secțiune poligonală simetrică sau asimetrică; obținută dintr-un fragment de corn de cerb (ax sau rază lungă – *compacta*) prin PD/despicare, TT, cioplire; fasonare integrală – prin Ra, cioplire, TT, At/Ao; amenajarea barbelurilor prin TT și cioplire (fig. 11/5).

6. Armătură (vârf de săgeată) simetrică, lată (PM depășește diametrul tijei), având PD piramidă, fasonată prin At/Ao, cu fete triunghi-

lare, pe care s-a amenajat central câte un șanț axial cu secțiune în V și W; secțiuni triunghiulare; trei barbeluri la bază, lungi sau scurte, dispuse perpendicular sau oblic față de axul lung; peduncul lung, fațetat prin cioplire, tronconic sau cilindric, despicat la EP, de secțiune poligonală simetrică sau asimetrică; obținută dintr-un fragment de corn de cerb (ax sau rază lungă – *compacta*) prin PD/despicare, TT, cioplire; fasonare integrală – prin Ra, cioplire, TT, At/Ao; amenajarea barbelurilor prin TT și cioplire, iar a șanțurilor prin gravare (fig. 11/6).

Repertoriu

ZLT/V 124 - 3

MCR - Nr. inv. 563

Fig. 1/5

1. Inedit.
2. 1996 D 12 - 0,60-0,80 C.T.
3. Piesă întreagă.
4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Culoarea brun-cenușie cu pete negre indică probabil afectarea piesei prin ardere accidentală.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, îngustă, având peduncul scurt, de formă simplă ascuțită, cu margini rectilinii paralele (de fasonare); EP este convexă simetrică (de fasonare); secțiunile sunt ovale (asimetrice) (de fasonare); fețele PP sunt afectate integral de fasonare.

5.2. PM: îngustă, cu margini convexe asimetrice (anatomice și de fasonare); FS este regularizată prin abraziune transversală superficială, pe ea observându-se serii de striuri specifice; FI este anatomică; secțiunea este convex-concavă (anatomice și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini convexe convergente (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) și convex-concave (anatomice și de fasonare); fețele PD sunt anatomice; ED a fost ascuțită prin At/Ao pe margini și fete, având formă piramidală.

6.1. Generală: L tot. 61; PP: L 26; diam. 4/3,5; PM 6/4; CD 5/4.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2. Fasonarea: se pot distinge două etape, după urmele păstrate; prima dintre ele a inclus obținerea formei brute și regularizarea marginilor prin PD; a doua etapă a constatat în regularizarea marginilor și a fețelor PP, ca și ascuțirea extremităților (pe fețe și pe margini) prin At/Ao intensă.

7.3. Fixarea în suport: axială negativă.

7.4. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 125 - 1

MCR - Nr. inv. 3583

Fig. 1/1, 5/1

1. Inedit.
2. 2000 A'B' Passim.
3. Piesă întreagă.
4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Suprafețele au fost afectate de ardere, probabil accidentală, dobândind o culoare specifică (brun-cenușiu).

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, având baza de formă simplă ascuțită, cu margini divergente (MS rectilinie și MD convexă neregulată – brute, de debitaj); EP este ascuțită (prin fasonare); secțiunile sunt rectangulare și poligonale neregulate (asimetrice) și convex-concave (de debitaj și de fasonare); fețele PP sunt anatomice.

5.2. PM: îngustă, cu margini convexe convergente (de debitaj), fețe anatomice, secțiune convex-concavă (de debitaj).

5.3. PD/ED: margini convexe convergente (de debitaj și de fasonare), fețe anatomice și de fasonare; ED este ascuțită, fațetată (de fasonare); secțiuni poligonale asimetrice și convex-concave (de fasonare).

6.1. Generală: L tot. 57; PP: lăț./gros. 3/3; PM 5,5/3,5; CD 4,5/3.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2. Fasonarea: regularizarea marginilor PP și PD și ascuțirea EP și ED prin abraziune transversală și oblică (At/Ao); pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei.

7.3. Fixarea în suport: axială negativă.

7.4. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 126 - 4

MCR - Nr. inv. 369

Fig. 5/2

1. Inedit.
2. 1997 A1-I - 2,20.
3. Piesă fragmentară – lipsește ED, fracturată oblic în vechime, probabil prin utilizare.
4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Culoarea brun-deschisă uniformă sugerează aplicarea tratamentului termic.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, îngustă, având peduncul scurt, de formă simplă ascuțită, cu margini rectilinii diver-

gente (de fasonare); EP este convexă simetrică fațetată (de fasonare); secțiunile sunt poligonale (asimetrice, de fasonare); fețele PP sunt afectate integral de fasonare, având aspect fațetat.

5.2. PM: îngustă, cu margini convexe asimetrice (de fasonare); FS este anatomică, iar FI a fost regularizată prin abraziune transversală superficială, pe ea observându-se serii de striuri specifice; secțiunea este convex-concavă (anatomică și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini ușor convexe convergente (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate asimetrice (anatomice și de fasonare); FS este anatomică, iar FI a fost regularizată prin At/Ao; ED a fost ascuțită prin At/Ao pe margini și fețe, având formă piramidală.

6.1. Generală: L tot. 52/49,5; PP: L 15; diam. 6/5,5; PM 8/6; CD 4/3,5.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2. Fasonarea: regularizarea marginilor și a fețelor EP, PP, PM/FI, PD/FI, ca și ascuțirea extremităților (pe fețe și pe margini) prin At/Ao intensă.

7.3. Tratament termic: aplicat pe întreaga lungime a piesei, cu scopul de a spori duritatea acesteia; s-a recurs, probabil la procedeul coacerii în cenușă fierbinte.

7.4. Fixarea în suport: axială negativă.

7.5. Urme de utilizare: fracturarea oblică a ED s-a produs, probabil, în timpul folosirii.

ZLT/V 127 - 3

MCR - Nr. inv. 362

Fig. 1/2

1. Inedit.

2. 1996 Gr. 1 Cen. 1.

3. Piesă întreagă.

4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Culoarea uniformă brună sugerează arderea sau coacerea superficială, intenționată, respectiv aplicarea tratamentului termic.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, având peduncul scurt, de formă simplă ascuțită, cu margini convexe divergente fațetate (de fasonare); EP este ascuțită (prin fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (anatomice și de fasonare); fețele PP sunt anatomice și de fasonare.

5.2. PM: lată, cu margini convexe asimetrice (de fasonare); pe FS (anatomică) se păstrează, spre margini, urmele unor desprinderi produse prin retușare inversă (două pe MD, una pe MS), indicând regularizarea marginilor prin

retușare, anterior fasonării prin abraziune. Fețele sunt regularizate prin abraziune superficială pe FS și intensă pe FI, pe ele observându-se serii de striuri specifice.

5.3. PD/ED: margini convexe convergente fațetate (de fasonare); ED este ascuțită (prin fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (anatomice și de fasonare); fețele PD sunt anatomice și de fasonare.

6.1. Generală: L tot. 56; PP: L 30; lăț./gros. 7/5; PM 13/4; CD 9/5.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2. Fasonarea: se pot distinge două etape, după urmele păstrate; prima dintre ele a inclus regularizarea marginilor prin retușare (Rt) inversă; a doua etapă a constat în regularizarea marginilor și ascuțirea extremităților (pe fețe și pe margini) prin At/Ao intensă; totodată, s-a executat regularizarea FS prin abraziune superficială; pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei.

7.3. Tratament termic: superficial, aplicat pe întreaga lungime a piesei.

7.4. Fixarea în suport: axială negativă.

7.5. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 128 - 3

MCR - Nr. inv. 350

Fig. 1/3; 5/4

1. Inedit.

2. 1997 G 7 0-0,20.

3. Piesă întreagă.

4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Culoarea brun-deschisă uniformă a PM și PD indică aplicarea tratamentului termic; absența urmelor respective pe PP (pe ambele fețe) arată că vârful era fixat pe tijă în momentul recurgerii la acest procedeu tehnic.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, având peduncul scurt, de formă simplă, cu margini concave divergente (de fasonare); EP este convexă asimetrică (prin fasonare); secțiunile sunt convex-concave (anatomice și de fasonare); fețele PP sunt anatomice.

5.2. PM: lată, cu margini convexe asimetrice (anatomice și de fasonare); secțiunea este convex-concavă (anatomică și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini convexe convergente (de debitaj și de fasonare); ED este poligonală neregulată, amenajată prin At/Ao pe margini și fețe.

6.1. Generală: L tot. 54; PP: L 30; lăt./gros. 6/4; PM 13/6; CD 9/5.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2. Fasonarea: se pot distinge două etape, după urmele păstrate; prima dintre ele a inclus modelarea EP, PP și PM prin PD; a doua etapă a constat în ascuțirea extremității (pe fețe și pe margini) prin At/Ao intensă; marginile PD au rămas brute de debitaj, iar fețele PD nu au fost modificate prin intervenție tehnică.

7.3. Tratament termic: superficial, aplicat pe PM și PD, armătura fiind fixată în tijă.

7.4. Fixarea în suport: axială negativă.

7.5. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 129 - 3

MCR - Nr. inv. 2574

Fig. 5/3

1. Inedit.

2. 1998 B1-IV - 2,10.

3. Piesă fragmentară - lipsește ED, fracturată în vechime.

4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Nu se observă urme de ardere sau coacere (tratament termic).

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, având peduncul scurt, de formă simplă ascuțită, cu margini rectilinii divergente fațetate (de fasonare); EP este convexă asimetrică (prin fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (anatomice și de fasonare); fețele PP sunt anatomice și de fasonare; pe FS, fasonată superficial, pe 1/2 DR s-a produs o desprindere (exfoliere) a țesutului compact al osului; FI a fost fasonată pe două planuri (fațete de abraziune).

5.2. PM: lată, cu margini convexe asimetrice (anatomice și de fasonare); FS este regularizată prin abraziune transversală superficială, pe ea observându-se serii de striuri specifice; FI este anatomică; secțiunea este convex-concavă (anatomice și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini convexe convergente fațetate (de fasonare); ED este fracturată în vechime, probabil accidental; secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (anatomice și de fasonare); fețele PD sunt anatomice.

6.1. Generală: L tot. 52/51; PP: L 30; lăt./gros. 7/5; PM 13/4; CD 9/5.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2. Fasonarea: se pot distinge două etape, după urmele păstrate; prima dintre ele a inclus

regularizarea marginilor prin retușare (Rt) inversă; a doua etapă a constat în regularizarea marginilor și ascuțirea extremităților (pe fețe și pe margini) prin At/Ao intensă; totodată, s-a executat regularizarea FS prin abraziune superficială; pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei.

7.3. Fixarea în suport: axială negativă.

7.4. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 130 - 5

MCR - Nr. inv. 3015

Fig. 2/1; 6/1

1. Inedit.

2. 1997 F 8/9 - 0,42.

3. Piesă întreagă.

4. Corn de cerb - *compacta*; *spongiosa* se păstrează pe PP/PM și pe cca. 1/3 inferioară din PD. Culoarea brun-închisă denotă afectarea piesei de ardere puternică pe toată lungimea (tratament termic sau ardere accidentală).

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung tronconic despicate (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; în plan, EP este despicate adânc; în profil, ea este îngustată, iar extremitățile părții crestate sunt ascuțite; marginile PP sunt rectilinii ușor convergente (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare).

5.2. PM: lată, ușor asimetrică, net delimitată de peduncul, având margini convexe asimetrice (de fasonare); cele două barbeluri sunt scurte, orientate perpendicular față de axul principal.

5.3. PD/ED: forma generală triunghiulară alungită, cu margini convexe convergente și fețe convexe; secțiunile sunt biconvexe; suprafețele sunt lise, fasonate prin Ra, Ao, pe ele observându-se serii de striuri specifice; marginile sunt subțiate, tăioase, obținute prin Ao; ED este convexă, fațetată prin Ao.

6.1. Generală: L tot. 79,5; PP: L 51; diam. max. 7/6; diam. min. 5/4,5; creștătură: L 10; PM 10/4,5; barbeluri: L 1,5; lăt. max. 3; PD: L 38; CD 7,5/3,5.

7.1. Debitajul: dintr-un tronson de rază lungă (1-3) sau mai probabil de ax s-a prelevat o buchetă de formă quasi-rectangulară (lungă de 100-130 mm, lată de 20-25 mm și groasă de cca 10 mm), prin aplicarea succesivă a mai multor procedee tehnice: PD/cioplire oblică pe circumferință și fracturare oblică sau tăiere transversală (TT) cu ajutorul unui ferăstrău; despi-

care; cioplire razantă pe margini. Morfologia urmelor de tăiere și de cioplire pe baghetele recuperate din același sit și analizate cu prilejul de față (vezi infra, piesele **ZLT/IV 165-169**) denotă aplicarea acestor procedee în mediu umed, pe cornul înmuiat probabil în apă înainte de prelucrare și umezit intermitent în cursul prelucrării.

7.2. Fasonarea: se pot distinge mai multe etape, după urmele păstrate pe piesele aflate în faze intermediare de prelucrare (etapele „lanțului operator”); 1. îngustarea lățimii baghetei pe lungimea PP și modelarea pedunculului prin cioplire razantă; 2. amenajarea dispozitivului de fixare pe tijă la EP (crestătură adâncă) prin cioplire și TT; 3. modelarea PD prin At/Ao, aceasta dobândind o formă piramidală; 4. amenajarea barbelurilor prin TT și cioplire; 5. fasonarea finală a PD prin At/Ao, în scopul ascuțirii ED și al subțierii marginilor; pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei.

7.3. Tratament termic: dacă urmele de ardere intensă se datorează aplicării acestui procedeu tehnic, el a fost aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. Fixarea în suport: axială pozitivă.

7.5. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 131 - 6

MCR - Nr. inv. 3013

Fig. 2/2; 6/2

1. Inedit.

2. 1997 H 4 - 0,34.

3. Piesă fragmentară – lipsește cca 1/4 din ED, fracturată oblic în vechime, probabil în timpul amenajării.

4. Corn de cerb – piesa este realizată integral în *compacta*; nu se observă urmele *spongiosei*. Culoarea brună uniformă denotă aplicarea tratamentului termic pe toată lungimea piesei.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung tronconic despicat (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; în plan, EP este despicată adânc; în profil, ea este îngustată (tronconică), iar extremitățile părții crestate sunt rectilinii orizontale; marginile PP sunt rectilinii convergente (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare); pe MID a PP, deasupra porțiunii crestate se observă o porțiune lungă de cca 15 mm și lată de 3 mm, reprezentând un rest din suprafața inițială a coboșei, așa cum se prezenta

înainte de amenajarea prin cioplire a pedunculului și a crestăturii proximale.

5.2. PM: simetrică, net delimitată de peduncul, având margini rectilinii convergente (de fasonare); cele trei barbeluri sunt lungi, orientate oblic față de axul principal, având formă piramidală și secțiuni rombice.

5.3. PD/ED: formă generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; suprafețele sunt lise, fasonate prin At/Ao, pe ele observându-se serii de striuri fine specifice; marginile sunt subțiate, tăioase, obținute prin Ao; ED este ascuțită prin Ao; pe toate cele trei fețe, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat central prin gravare axială câte un șanț de formă generală triunghiulară alungită, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM.

6.1. Generală: L tot. 110; PP: L 64; diam. max. 8,5/8; diam. min. 5; crestătura: L 19; lăț. capăt crestătura 4,5; PM 10; barbeluri: L 7-8; lăț. max. 3; PD: L 46; șanțuri: L 23-27; lăț. min. 1; lăț. max. 5; ad. 0,5-1; CD 5.

7.1. Debitajul: vezi supra, piesa **ZLT/IV 130**.

7.2. Fasonarea: se pot distinge mai multe etape, după urmele păstrate pe piesele aflate în faze intermediare de prelucrare (etapele „lanțului operator”); 1. îngustarea lățimii baghetei pe lungimea PP și modelarea pedunculului prin cioplire razantă; 2. amenajarea dispozitivului de fixare pe tijă la EP (crestătură adâncă) prin cioplire și TT; 3. modelarea PD prin At/Ao, aceasta dobândind o formă piramidală; 4. amenajarea barbelurilor prin TT și cioplire; 5. amenajarea șanțurilor prin gravare axială cu ajutorul vârfului ascuțit al unei unelte probabil metalice (cuțit); 6. fasonarea finală a PD prin At/Ao, în scopul ascuțirii ED și al subțierii marginilor; pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei.

7.3. Tratament termic: aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. Fixarea în suport: axială pozitivă.

7.5. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

ZLT/V 132 - 6

MCR - Nr. inv. 3563

Fig. 2/3; 6/3

1. Inedit.

2. 1999 D1-6 - 0,34.

3. Piesă întreagă.

4. Corn de cerb – piesa este realizată integral în *compacta*; *spongiosa* se observă superficial pe una dintre barbeluri. Culoarea brună uniformă denotă aplicarea tratamentului termic pe toată lungimea piesei.

5.1. **PP/EP:** armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung cilindric despica (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; în plan, EP este despica adânc; în profil, extremitățile părții crestate sunt rectilinii orizontale; marginile PP sunt rectilinii paralele (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare).

5.2. **PM:** simetrică, net delimitată de peduncul, având margini rectilinii convergente (de fasonare); cele trei barbeluri sunt lungi, orientate oblic față de axul principal, având formă piramidală alungită și secțiuni rombice.

5.3. **PD/ED:** formă generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; suprafețele sunt lise, fasonate prin At/Ao, pe ele observându-se serii de striuri fine specifice; marginile sunt subțiate, tăioase, obținute prin Ao; ED este ascuțită prin Ao; pe toate cele trei fețe, central, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat prin gravare axială câte un șanț de formă triunghiulară alungită, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM.

6.1. **Generală:** L tot. 94; PP: L 53; diam. 6,5; crestătură: L 12; lăț. capăt crestătură 3; PM 11; barbeluri: L 3-5; lăț. max. 3-4; PD: L 41; șanțuri: L 25-27; lăț. min. 1; lăț. ad. 0,5-1; CD 5.

7.1. **Debitajul:** vezi supra, piesa ZLT/IV 130.

7.2. **Fasonarea:** vezi supra, piesa ZLT/IV 131.

7.3. **Tratament termic:** aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. **Fixarea în suport:** axială pozitivă.

7.5. **Urme de utilizare:** nu sunt decelabile.

ZLT/V 133 - 6

MCR - Nr. inv. 3011

Fig. 2/4; 6/4

1. Inedit.

2. 1996 D 12 - 0,67-0,74 Cen. 2.

3. Piesă fragmentară – lipsește ED, fracturată oblic, și una din părțile EP crestate, fracturată de la bază, ambele în vechime.

4. Corn de cerb – piesa este realizată integral în *compacta*; *spongiosa* se observă aproape pe întreaga lungime a piesei. Culoarea brună închisă uniformă denotă aplicarea tratamentului termic pe toată lungimea piesei.

5.1. **PP/EP:** armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung tronconic despica (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; în plan, EP este despica adânc; în profil, extremitățile părții crestate sunt rectilinii orizontale; marginile PP sunt convexe paralele (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare); pe MS se observă o porțiune din suprafața inițială a ebosei, lisă, lungă de 25 mm și lată de 4 mm.

5.2. **PM:** simetrică, net delimitată de peduncul, având margini rectilinii convergente (de fasonare); cele trei barbeluri sunt neterminate, scurte, orientate perpendicular față de axul principal, având formă piramidală și secțiuni rombice; la baza lor se păstrează urmele transversale de tăiere pentru delimitare înainte de modelare.

5.3. **PD/ED:** formă generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; suprafețele sunt lise, fasonate prin At/Ao, pe ele observându-se serii de striuri fine specifice; excepția o constituie o porțiune care păstrează urme de cioplire axială, neeliminate prin abraziune, marcând etapa anterioară de fasonare; marginile sunt subțiate, tăioase, obținute prin Ao; ED este ascuțită prin Ao; pe toate cele trei fețe, central, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat prin gravare axială câte un șanț de formă triunghiulară alungit, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM.

6.1. **Generală:** L tot. 98/96; PP: L 54; diam. max. 8/7; diam. min. 6; crestătură: L 14; lăț. capăt crestătură 2; PM 9,5; barbeluri: L 1,5; lăț. max. 3; PD: L 44/42; șanțuri: L 35-36; lăț. min. 1; lăț. max. 4; ad. 0,5-1; CD 5.

7.1. **Debitajul:** vezi supra, piesa ZLT/IV 130.

7.2. **Fasonarea:** vezi supra, piesa ZLT/IV 131.

7.3. **Tratament termic:** aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. **Fixarea în suport:** axială pozitivă.

7.5. **Urme de utilizare:** fracturarea ED și a 1/2 EP s-a produs probabil în timpul folosirii.

ZLT/V 134 - 6

MCR - Nr. inv. 3012

Fig. 3/3; 7/1

1. Inedit.

2. 1997 F 10 Mat.

3. Piesă fragmentară – lipsește ED, fracturată oblic și ambele părți ale EP crestate,

fracturată de la bază, toate în vechime.

4. Corn de cerb – piesa este realizată integral în *compacta*; *spongiosa* se observă superficial numai pe una din barbeluri. Culoarea brună închisă cu pete negre denotă aplicarea tratamentului termic pe toată lungimea piesei.

5.1. **PP/EP:** armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung tronconic despicat (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; marginile PP sunt convexe paralele (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare).

5.2. **PM:** simetrică, net delimitată de peduncul, având margini rectilinii convergente (de fasonare); cele trei barbeluri sunt neterminate, scurte, orientate perpendicular față de axul principal, având forma piramidală și secțiuni rombice; la baza lor se păstrează urmele transversale de tăiere pentru delimitare înainte de modelare.

5.3. **PD/ED:** forma generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; suprafețele sunt lise, fasonate prin At/Ao, pe ele observându-se serii de striuri fine specifice; pe toate cele trei fețe, central, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat prin gravare axială câte un șanț de formă generală triunghiulară alungită, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM.

6.1. **Generală:** L tot. 95/78; PP: L 55/45; diam. max. 8; diam. min. 7; PM 9; barbeluri: L 1,5; lăț. max. 3; PD: L 40/34; șanțuri: L 28-30; lăț. min. 2; lăț. max. 6; ad. 1-1,5; CD 6.

7.1. **Debitajul:** vezi supra, piesa ZLT/IV 130.

7.2. **Fasonarea:** vezi supra, piesa ZLT/IV 131.

7.3. **Tratament termic:** aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. **Fixarea în suport:** axială pozitivă.

7.5. **Urme de utilizare:** fracturarea ED și a EP s-a produs probabil în timpul folosirii.

ZLT/V 135 - 6

MCR - Nr. inv. 3553

Fig. 3/2; 7/3

1. Inedit.

2. 1999 B1-2 - 1,00.

3. Piesă fragmentară – lipsește ED, fracturată și regularizată prin At, ca și una din părțile EP crestate, fracturată de la bază; de asemenea, două dintre barbeluri au fost fracturate; toate fracturile s-au produs în vechime.

4. Corn de cerb – piesa este realizată integral în *compactă*; *spongiosa* nu s-a păstrat. Culoarea brună închisă uniformă denotă aplicarea trata-

mentului termic pe toată lungimea piesei.

5.1. **PP/EP:** armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung tronconic despicat (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; marginile PP sunt convexe paralele (de fasonare); secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare); EP este îngustată în profil, având extremitățile părții crestate convexe; crestătura EP este adâncă, oblică, realizată prin TT și cioplire.

5.2. **PM:** simetrică, net delimitată de peduncul, având margini rectilinii convergente (de fasonare); cele trei barbeluri (din care se păstrează una singură) sunt scurte, orientate oblic față de axul principal, având formă piramidală și secțiuni rombice.

5.3. **PD/ED:** formă generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; pe toate cele trei fețe, central, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat prin gravare axială câte un șanț de formă generală triunghiulară alungită, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM; suprafețele sunt lise, fasonate consecutiv amenajării șanțurilor prin At/Ao; se observă serii de striuri fine specifice; ED fracturată a fost reamenajată prin At.

6.1. **Generală:** L tot. 69/66,5; PP: L 39; diam. max. 6; diam. min. 5; PM 9; barbeluri: L 1,5; lăț. max. 1,5; PD: L 30/27,5; șanțuri: L 17; lăț. min. 1,5; lăț. max. 5; ad. 0,5-1; CD 5.

7.1. **Debitajul:** vezi supra, piesa ZLT/IV 130.

7.2. **Fasonarea:** vezi supra, piesa ZLT/IV 131.

7.3. **Tratament termic:** aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. **Fixarea în suport:** axială pozitivă.

7.5. **Urme de utilizare:** fracturarea ED și a EP s-a produs probabil în timpul folosirii.

ZLT/V 136 - 6

MCR - Nr. inv. 3014

(neilustrat)

1. Inedit.

2. 1996 A 1 - 1,60 Cen. 2.

3. Fragment – se păstrează PD și o mică porțiune a pedunculului; piesa a fost fracturată oblic sub PM în vechime; una dintre barbeluri, realizată în *spongiosa*, a fost fracturată în vechime.

4. Corn de cerb – piesa este realizată în cea mai mare parte în *compactă*; *spongiosa* se observă pe cca 1/2 a unei laturi. Culoarea brună uniformă denotă aplicarea tratamentului ter-

mic pe toată lungimea piesei.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) simetrică, fasonată integral, având peduncul lung, probabil tronconic despicat (pentru facilitarea fixării pe tijă), fațetat prin fasonare; secțiunile sunt poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare).

5.2. PM: ușor asimetrică, net delimitată de peduncul, având margini rectilinii convergente (de fasonare); cele trei barbeluri (din care se păstrează două) sunt scurte, orientate oblic față de axul principal, având forma piramidală și secțiuni rombice.

5.3. PD/ED: forma generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; pe toate cele trei fețe, central, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat prin gravare axială câte un șanț de formă generală triunghiulară alungită, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM; suprafețele sunt lise, fasonate consecutiv amenajării șanțurilor prin At/Ao; pe ele se observă serii de striuri fine specifice.

6.1. Generală: L 48,5; PP: diam. min. 6; PM 9; barbeluri: L 1,5-2; lăț. max. 2; PD: L 44; șanțuri: L 28-30; lăț. min. 1; lăț. max. 5; ad. 0,5-1; CD 5.

7.1. Debitajul: vezi supra, piesa ZLT/IV 130.

7.2. Fasonarea: vezi supra, piesa ZLT/IV 131.

7.3. Tratament termic: aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. Fixarea în suport: axială pozitivă.

7.5. Urme de utilizare: fracturarea PP s-a produs probabil în timpul folosirii; piesa reprezintă, astfel, un fragment de armătură recuperat din țință.

ZLT/V 137 - 6

MCR - Nr. inv. 3014

Fig. 3/1

1. Inedit.

2. 1997 G 7-0,27.

3. Fragment – se păstrează cca 1/2 din PD, fracturată oblic, iar ED lipsește, ambele fiind fracturate în vechime.

4. Corn de cerb – piesa este realizată în cea mai mare parte în *compacta*. Culoarea brună uniformă denotă aplicarea tratamentului termic pe toată lungimea piesei.

5.1.-5.2. PP/EP, PM: parametri neprecizabili.

5.3. PD/ED: formă generală de piramidă triunghiulară alungită, cu margini rectilinii convergente și fețe plane; secțiunile sunt: triunghiulară masivă spre ED și triunghiulară cu laturile scobite central în rest; pe toate cele trei

fețe, central, pe cca 3/4 din lungimea PD s-a amenajat prin gravare axială câte un șanț de formă generală triunghiulară alungită, cu secțiunea în V spre ED și în W spre PM; suprafețele sunt lise, fasonate consecutiv amenajării șanțurilor prin At/Ao; pe ele se observă serii de striuri fine specifice.

6.1. Generală: L 34; CD 6.

7.1. Debitajul: vezi supra, piesa ZLT/IV 130.

7.2. Fasonarea: vezi supra, piesa ZLT/IV 131.

7.3. Tratament termic: aplicat pe toată lungimea piesei.

7.4. Fixarea în suport: axială pozitivă.

7.5. Urme de utilizare: fracturarea ED și a PD s-a produs probabil în timpul folosirii; piesa reprezintă, astfel, un fragment de armătură recuperat din țință.

ZLT/V 144 - 2

MCR - Nr. inv. 368

Fig. 1/4

1. Inedit.

2. 1996 E 8 - 0,68-0,75.

3. Piesă fragmentară - lipsește cca 1-3 distală, fracturată în vechime.

4. Fragment diafizar de os lung (OL), probabil de erbivore. Nu prezintă urme de ardere.

5.1. PP/EP: armătură (vârf de săgeată) asimetrică, având peduncul scurt, de formă simplă ascuțită, cu margini convexe divergente (de fasonare); EP este ascuțită (prin fasonare); secțiunile sunt convex-concave (anatomice și de fasonare) și poligonale neregulate (asimetrice) (de fasonare); fețele PP sunt anatomice.

5.2. PM: lată, cu margini asimetrice: MD este convexă (de fasonare); MS a fost inițial tot convexă (de fasonare); prin tăiere transversală și oblică, pe ea s-a amenajat o porțiune concavă (crestătură) largă, cu marginile rectilinii, de formă generală triunghiulară neregulată, adâncă de 5 mm; scopul urmărit a fost obținerea unui element de retenție de tip barbelură (colț, spin, dinte) triunghiular, scurt, dispus perpendicular pe axul lung al piesei; secțiunile sunt convex-concave (anatomice și de fasonare); pe FS se observă urme superficiale de abraziune transversală și oblică spre MS, de o parte și de alta a crestăturii.

5.3. PD/ED: parametri morfometrici neprecizabili; probabil margini convexe convergente, ED ascuțită; marginile fracturate ale porțiunii superioare a PM, de formă concavă neregulată, suprapun urmele operațiilor de debitaj și de fasonare, fapt care indică producerea unei fracturări a PD probabil de natură funcțională

(fractură de uzură – de impact).

6.1. Generală: L 44; PP: L; lăț./gros. 6/3; PM 13/4; L barbelură 4; lăț. barbelură 8.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de OL prin PD/despicare (debitaj longitudinal și transversal).

7.2.1. Fasonarea: regularizarea marginilor PP și PM prin raclaj axial (Ra) și At/Ao; pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei; ascuțirea EP prin abraziune transversală și oblică (At/Ao).

7.2.2. Amenajarea barbelurii: executată prin tăiere oblică și transversală cu ajutorul unui tăiș foarte ascuțit (unealtă litică sau cuțit metalic); pe MS s-a creat astfel o creștătură largă de formă asimetrică triunghiulară, care a permis delimitarea elementului de retenție (barbelură, colț, spin, dinte).

7.3. Fixarea în suport: axială negativă.

7.4. Urme de utilizare: fracturarea PD (pe trei planuri distincte oblice) s-a produs probabil prin impactul cu ținta; în aceste condiții, piesa ZLT/IV 144 reprezintă o armătură uzată definitiv, demontată de pe corpul (tija) unei săgeți recuperate; după demontare, armătura a fost abandonată, ea fiind uzată într-un grad prea mare pentru a mai fi reamenajată și refolosită.

ZLT/V 159 - 5-6

MCR - Nr. inv. 552

Fig. 7/2

1. Inedit.

2. 1996 E 8 - 0,68-0,75.

3. Fragment al PP (peduncul); una dintre extremități este fracturată în V din vechime, cealaltă recent.

4. Corn de cerb – *compacta*. Nu prezintă urme de ardere (acesta este un eventual indiciu în favoarea concluziei legate de aplicarea finală a tratamentului termic).

5.1. PP: tronson cu margini rectilinii paralele, fațetat prin fasonare (cioplire razantă), cu secțiuni poligonale asimetrice.

6.1. Generală: L 38; diam. 7/6.

7.1.-7.2. Debitajul, fasonarea: vezi supra, piesa 133.

7.3. Urme de utilizare: fracturarea PP s-a produs, probabil, în timpul folosirii.

ZLT/V 165 - Eboșă(5-6)

MCR - Nr. inv. 3223

Fig. 4/3; 8/2

1. Inedit.

2. 1999 D1-5 - 0,40-0,60.

3. Piesă întreagă.

4. Corn de cerb – fragment de ax. *Compacta* are perlura nealterată prin intervenție tehnică; *spongiosa* este păstrată parțial, pe o grosime mică (1-3 mm).

5. Bagheta (eboșă) pe fragment de ax, păstrează curbura anatomică; formă generală rectangulară, lățime neuniformă, margini convexe paralele, având contur neregulat (de debitaj prin despicare); extremitățile sunt concave (de debitaj prin cioplire oblică transversală și fracturare); deasupra planului de cioplire se observă urmele reziduale transversale de impact produse de tăișul uneltei folosite (probabil un topor metalic); urmele de despicare de pe margini (de despicare) suprapun urmele de cioplire de la extremități (de cioplire), indicând succesiunea aplicării procedurilor de debitaj. *Spongiosa* a fost înlăturată prin cioplire razantă.

6.1. Generală: L tot. 128; extremități: 17/11, 17/8; PM 22/11.

7.1. Debitajul: prelevarea unui segment de ax prin PD/cioplire oblică pe circumferință cu toporul metalic și fracturare; prelevarea unui fragment (baghetă, eboșă) rectangular prin despicare; înlăturarea perlurii prin cioplire razantă.

ZLT/V 166 - Eboșă(5-6)

MCR - Nr. inv. 3192

Fig. 8/1

1. Inedit.

2. 1999 D1-3 - 0,20-0,40.

3. Piesă întreagă.

4. Corn de cerb - fragment de ax. *Compacta* are perlura nealterată prin intervenție tehnică; *spongiosa* este păstrată parțial, pe o grosime mică (1-3 mm).

5. Bagheta (eboșă) pe fragment de ax, păstrează curbura anatomică; formă generală rectangulară, lățime uniformă, margini ușor convexe paralele, având contur net, regularizate prin cioplire razantă (de debitaj prin despicare și de fasonare); extremitățile sunt rectilinii, dispuse oblic față de axul lung (de debitaj prin TT cu ferăstrăul); pe suprafețele lor de tăiere se observă foarte bine seriile de striuri specifice, suprapuse, orientate oblic în sensuri opuse; urmele de cioplire de pe margini suprapun urmele de TT de la extremități, indicând succesiunea aplicării procedurilor de debitaj. *Spongiosa* a fost înlăturată prin cioplire razantă.

6.1. Generală: L tot. 120; extremități: 19/12, 18/11,5; PM 22/11,5.

7.1. Debitajul: prelevarea unui segment de

ax prin TT și fracturare; prelevarea unui fragment (baghetă, eboșă) rectangular prin despicare; regularizarea marginilor și înlăturarea perlurii prin cioplire razantă.

ZLT/V 167 - Eboșă(5-6)

MCR - nr. inv. 550

Fig. 4/2

1. Inedit.

2. 1997 F 5 - 0,82-0,88.

3. Piesă întreagă.

4. Corn de cerb – fragment de ax. *Compacta* are perlura nealterată prin intervenție tehnică; *spongiosa* este păstrată parțial, pe o grosime mică (3-6 mm).

5. Bagheta (eboșă) pe fragment de ax, păstrează curbura anatomică; formă generală rectangulară, lățime neuniformă, margini ușor convexe paralele, având contur neregulat (de debitaj prin despicare); MD/PD a fost regularizată prin cioplire razantă; extremitățile sunt rectilinii, dispuse oblic față de axul lung (de debitaj prin TT cu ferăstrăul); pe suprafețele lor de tăiere se observă foarte bine seriile de striuri specifice, suprapuse, orientate oblic în sensuri opuse; urmele de cioplire de pe margini suprapun urmele de TT de la extremități, indicând succesiunea aplicării procedeele de debitaj. *Spongiosa* a fost înlăturată prin cioplire razantă.

6.1. Generală: L tot. 95; extremități: 15/8, 11/7; PM 17/11.

ZLT/V 168 - Eboșă(5-6)

MCR - Nr. inv. 528

Fig. 9/2

1. Inedit.

2. 1996 D1 - 0,55-0,75.

3. Piesă întreagă.

4. Corn de cerb – fragment de rază. *Compacta* are perlura înlăturată prin intervenție tehnică (cioplire); *spongiosa* este păstrată parțial, pe o grosime mică (3-6 mm). Culoarea brun-cenușie indică arderea intensă accidentală.

5. Bagheta (eboșă) pe fragment de rază, păstrând curbura anatomică; formă generală rectangulară neregulată, lățime neuniformă, suprafață fațetată (fațete lungi și înguste, dispuse axial) prin cioplire răzantă pentru înlăturarea perlurii, margini convexe paralele, având contur neregulat (de debitaj prin despicare); extremitățile sunt convexe, cu contururi neregulate, dispuse oblic față de axul lung (de debitaj prin PD-fracturare). *Spongiosa* a fost înlăturată prin cioplire razantă.

6.1. Generală: L tot. 90; extremități: 16/9,

13/5; PM 21/12.

7.1. Debitajul: prelevarea unui segment de ax prin TT și fracturare; prelevarea unui fragment (baghetă, eboșă) rectangular prin despicare; regularizarea parțială a marginilor și înlăturarea perlurii prin cioplire razantă.

ZLT/V 169 - Eboșă(5-6)

MCR - Nr. inv. 3121

Fig. 4/1; 9/1

1. Inedit.

2. 1997 B II - 1,47-1,68.

3. Fragment; se păstrează una din extremități, cu planul de tăiere intact; fractura s-a produs în vechime.

4. Corn de cerb – fragment de ax. *Compacta* are perlura nealterată prin intervenție tehnică (cioplire); *spongiosa* este păstrată parțial, pe o grosime mică (1-5 mm).

5. Fragment de baghetă (eboșă) pe fragment de ax, păstrând curbura anatomică; formă generală rectangulară neregulată, lățime uniformă, margini ușor concave paralele, având contur neregulat (de debitaj prin despicare); extremitatea păstrată este rectilie, dispusă orizontal față de axul lung (de debitaj prin TT cu ferăstrăul). *Spongiosa* a fost înlăturată prin cioplire razantă.

6.1. Generală: L 45; extremitate 22/9.

7.1. Debitajul: prelevarea unui segment de ax prin TT și fracturare; prelevarea unui fragment (baghetă, eboșă) rectangular prin despicare; înlăturarea perlurii prin cioplire razantă.

Studiul tehnologic.

Materia primă.

Analiza lotului armăturilor descoperite la Zoltan permite constatarea utilizării a două categorii de materii prime:

1. **osul** - fragmente diafizare relativ mici, provenind de la oase lungi de mamifere, probabil domestice (bovine și ovicaprine, luând în considerare grosimea pereților (*compactei*). Caracteristicile morfometriei anatomice a acestei materii prime au condiționat realizarea, printr-o prelucrare sumară, expeditivă, a unor vârfuri de săgeți plate, având corpul îngust sau lat și pedunculul scurt (tipurile 1 - 4);

2. **cornul de cerb** – este vorba, în majoritatea absolută a cazurilor, de fragmente groase, masive de *compacta*, prelevate de pe segmente de ax, provenind de la exemplare mature, așa cum se poate constata prin examinarea eboșelor (piesele ZLT/V 165-167, 169); într-un singur caz avem atestată utilizarea unui fragment de rază

(bazilară, „a ochiului” sau centrală, piesa **ZLT/ V 168**). Caracteristicile morfometriei anatomice a acestei materii prime au condiționat realizarea, printr-o prelucrare sofisticată, implicând aplicarea unei suite de operații și procedee tehnice elaborate, a unor vârfuri de săgeți simetrice, având PD masivă, foliformă sau piramidală și peduncul lung, prevăzut la bază cu un dispozitiv de fixare pe tijă - creștătură adâncă (tipurile 5-6).

Morfometria.

Analiza comparativă a dimensiunilor tipurilor finite și a eboșelor ne îndreaptă spre constatarea intenției sistematice a artizanului epocii bronzului de obținere a unor armături cu parametri morfo-tipo-funcționali standardizați; acești parametri erau impuși, în ultimă instanță, de tipul arcului folosit (probabil arc lung de 1,50-2 m, simplu sau compozit, puternic, capabil să lanseze proiectile compozite, cu ampenaj, lungi de peste 50 cm, având tija de lemn cu diametrul de 5-10 mm). Diametrul tijei se poate deduce după lățimea sau diametrul proximal al pieselor analizate, avându-se în vedere, totodată, modul de fixare al armăturilor (fig. 15-16). Indicele de alungire (**IA**) exprimă variabilitatea proporțiilor pe orizontală (artefacte înguste sau late); indicii de amenajare a părții distale (**IAV**) și proximale (**IAP**) exprimă variabilitatea proporțiilor pe verticală (extensia PP și a PD în raport cu lungimea totală. Pe baza dimensiunilor și a indicilor calculați se pot distinge trei clase morfometrice, corespunzătoare tipurilor 1, 3-4; este ilustrată, totodată, morfometria uniformă, standard, a tipurilor 5-6, ca și a eboșelor - cf. tabelele nr. 2-6 și histogramele nr. 2-4.

Fabricarea - Debitajul.

Această etapă tehnică urmărește extragerea unui bloc de materie primă având dimensiuni apropiate de acelea ale formei brute a artefactului. Aplicarea predilectă unor procedee tehnice și operații este adaptată în mod optim naturii materiei prime și caracteristicile sale morfo-mecanice.

În cazul osului s-a recurs la PD/despicare multiplă (debitaj longitudinal și axial), urmărindu-se spargerea osului și obținerea unui fragment diafizar cu dimensiunile standard ale armăturii (L tot. = 55-65 mm) - fig. 13.

Ca utilaj, se poate presupune folosirea percutorului litic (piatră de râu de dimensiuni

medii) sau a toporului metalic.

În cazul cornului de cerb, în prealabil înmuiat (probabil prin imersie în apă, minimum 24 de ore¹¹) se aplică o schemă operatorie cuprinzând mai multe etape distincte:

1. extragerea de pe ax (diametrul anatomic = cca 40 mm) sau rază (diametrul anatomic = cca 25 mm) a unui segment, lung de 100-130 mm, prin PD/cioplire oblică sau TT cu ferăstrăul și fracturare prin flexiune;

2. despizarea succesivă a segmentului pentru obținerea unor fragmente (baghete, eboșe) de formă quasi-rectangulară, lungi de 100-130 mm, late de 20-25 mm și groase de cca 10 mm (cca 6 în cazul segmentului de ax; două în cazul segmentului de rază);

3. în unele cazuri, regularizarea marginilor baghetei prin cioplire razantă, pentru obținerea unei forme generale rectangulare, cornul era, probabil, umezit intermitent în cursul prelucrării;

4. eventual, eliminarea curburii anatomice prin plasticizare - probabil încălzire sau înmuiere¹².

Ca utilaj, înregistrăm folosirea toporului, a ferăstrăului și, eventual, a cuțitului, toate fiind metalice.

Fabricarea - Fasonarea.

Această etapă tehnică urmărește obținerea formei definitive a artefactului și amenajarea atributelor sale morfo-funcționale (barbeluri, șanțuri, creștături). Și în această etapă se aplicau în mod predilect procedee tehnice și operații adaptate în mod optim naturii materiei prime, caracteristicile sale morfo-mecanice și obținerii parametrilor standard.

În cazul osului s-a recurs la:

1. PD pentru obținerea formei brute a artefactului;

2. Rt inversă pentru regularizarea marginilor;

3. At/Ao pentru regularizarea fețelor, a marginilor și amenajarea PP și a PD (partea activă) - fig. 13.

Ca utilaj înregistrăm folosirea probabilă a percutorului litic sau a toporului metalic, a polizorului mobil (galet) sau fix (lespede de gresie).

În cazul cornului de cerb se pot distinge mai multe etape ale schemei operatorii (sau „lanțului operator”), după urmele păstrate pe piesele aflate în faze intermediare de prelucrare:

1. îngustarea lățimii baghetei pe lungimea PP și modelarea pedunculului prin cioplire razantă;

2. amenajarea dispozitivului de fixare pe tijă la EP (creștătură adâncă) prin cioplire și TT;

3. modelarea PD prin At/Ao, aceasta devenind foliformă sau dobândind o formă piramidală;

4. amenajarea barbelurilor prin TT și cioplire razantă;

5. amenajarea șanțurilor axiale de pe fiecare față, prin gravare axială;

6. fasonarea finală a PD prin At/Ao, în scopul ascuțirii ED și al subțierii marginilor; pe suprafețele respective se observă serii (fascicule) de striuri fine, scurte, specifice, dispuse transversal și oblic față de axul principal al piesei – fig. 14. Este foarte probabil ca această etapă de prelucrare se aplică și în cazul finisării vârfurilor de săgeți din bronz, după extragerea din tipar.

Ca utilaj înregistrăm folosirea toporului și a cuțitului, ambele metalice; a polizorului mobil (galet) sau fix (lespede de gresie).

Tratamentul termic.

Ultima etapă de prelucrare includea, probabil, aplicarea unei rețete de tratament termic prin coacerea în cenușă fierbinte a armăturilor; scopul urmărit era acela de a spori duritatea acestora¹³. Din această cauză, piesele dobândeau o culoare brun-deschisă, brun-închisă, uniformă sau cu pete negre-cenușii.

Fixarea în suport.

Fixarea pe tija (corpul) săgeții, realizat din lemn, a armăturilor se făceau în mod terminal axial direct. Se pot decela două modalități:

1. fixare de tip pozitiv – pedunculul este înglobat integral într-o scobitură lungă, amenajată la capătul tije (tipurile 1 - 4, fig. 15);

2. fixare de tip negativ – baza despicate a pedunculului este fixată la capătul tije, ascuțit prin cioplire sub forma a două planuri diedre¹⁴ (tipurile 5 - 6, fig. 16).

În ambele cazuri se recurgea la rigidizarea obligatorie a îmbinării prin legare cu fibre, probabil vegetale, în mai multe straturi și, eventual, aplicarea de adezivi.

Urme de utilizare.

Armă de vânătoare sau utilizată în conflictele intercomunitare, arcul lansează proiectile ușoare de tip compozit (compuse dintr-o armătură litică, din MDA sau metalică; o tijă de lemn; ligaturi vegetale sau animale pentru rigidizarea armăturii și a ampenajului; pene

pentru dispozitivul de stabilizare a traiectoriei – ampenaj).

Cele mai frecvente urme de utilizare se localizează la nivelul armăturilor. Aceste urme se concretizează în alterarea parțială a morfologiei inițiale prin producerea unor fracturi de impact, la nivelul ED, a PM sau a PP/EP¹⁵.

Pe baza analizei pieselor din lotul vârfurilor descoperit la Zoltan, putem constata următoarele situații:

1. fracturarea și păstrarea în țință (animale vâdate) a unor fragmente distale - cazul pieselor **ZLT/V 136-137** (fig. 17);

2. fracturarea și păstrarea unor fragmente proximale - cazul piesei **ZLT/V 144**; ea provine, probabil, de la un proiectil recuperat, a cărui armătură a fost demontată și înlocuită (fig. 17).

Unele armături au fost fracturate probabil accidental (cazurile piesei **ZLT/V 131**) sau nu prezintă urme evidente de folosire (piesele **ZLT/V 124-125, 127-128**); în această din urmă situație, ele nu au fost încă montate pe tijă la momentul abandonului sau provin de la săgeți neutilizate.

La tipurile de armături simple, realizate din os (1-4), care se pretau morfologic la aplicarea reamenajării în tijă după fracturarea ED (reascuțirea prin At/Ao), nu se constată prezența clară a urmelor de acest gen, deși, probabil, procedeul acesta se aplica. Tipurile sofisticate 5-6 nu permiteau decât reamenajarea ED prin At/Ao, așa cum observăm în cazul piesei **ZLT/V 135**; fracturarea lor la nivelul PD (cazul piesei **ZLT/V 137**) determina, invariabil, înlocuirea și abandonul.

Concluzii.

Constituindu-se în prima abordare sistematică, din perspectivă paleotehnologică, a unui lot de artefacte IMDA databil în epoca bronzului și descoperit pe teritoriul României, analiza lotului armăturilor din MDA descoperite în așezarea culturii Noua de la Zoltan a prilejuit aplicarea metodologiei actuale a domeniului, asimilată recent în cercetarea preistorică de la noi.

Protocolul analitic standard la care s-a recurs, rutinat deja în cazul loturilor de artefacte databile din paleoliticul superior și până în neoliticul timpuriu, a urmărit epuizarea aspectelor legate de tipologie și studiul tehnic (fabricare și utilizare).

S-a decelat existența a șase tipuri, definite provizoriu, numerotate convențional și ncic-

rarhizate. Descrierea morfo-tehnică exhaustivă s-a făcut prin aplicarea vocabularului etalonat. Examinarea materiilor prime a pus în evidență existența a două categorii (osul și cornul de cerb). Prin analiza macro- și microurmelor, recurgându-se în mod sistematic la mijloacele microscopiei optice de mică putere s-au studiat aspectele fabricării artefactelor (debitaj, faso-nare); demersul a permis constatarea recurgerii la procedee simple (percuție directă, abraziune) sau la scheme tehnice sofisticate (incluzând cioplirea, tăierea transversală, abraziunea, grava-rea), adaptate în mod optim materiilor prime folosite și scopului final, acela de fabricare a unor armături standardizate, care imită, foarte probabil, parametrii exemplarelor metalice.

Cum era de așteptat, urmele de utilizare evidente confirmă încadrarea în specificul definit de impactul cu ținte dure.

Ca etapă viitoare a analizei armăturilor MDA aparținând complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni se impune repertorierea regională la scară națională (Transilvania, Moldova dintre Carpați și Prut, Muntenia de est) a descoperirilor similare din diverse materii prime (litice, MDA, metal) și compararea lor cu loturile provenind din zone mai depărtate din aria aceluiași complex cultural (teritoriile actuale ale Republicii Moldova, Ucraina, Rusia) sau din regiuni învecinate arealului respectiv (Asia Anterioară), în scopul stabilirii tipologiei, a evoluției și a valorii crono-culturale a acestor tipuri de artefacte.

Note

1. SZÉKELY 1977; SZÉKELY 2000; CAVRUC 1997; CAVRUC, CAVRUC 1997; CAVRUC 1999; CAVRUC 2000; CAVRUC, CAVRUC, BUZEA 2001.
2. CAVRUC, CAVRUC, BUZEA 2001.
3. Materialul arheozoologic a fost analizat de dr. Georgeta El Susi; rezultatele constituie substanța unui capitol distinct al monografiei sitului, în curs de elaborare. Nu am dispus în timp util de datele și concluziile studiului, pe care, astfel, nu le-am putut utiliza cu prilejul de față.
4. Piese IMDA semnalate din inventarul unui complex ritual atribuit culturii Noua sunt: o dăltiță (sau netezitor) și un vârf pe semimetapod distal - cf. CAVRUC 2000, 193, 197, fig. 3/7-8.
5. Materialele IMDA descoperite la Zoltan mi-au fost încredințate spre studiu și publicare de către dr. Valeriu Cavruc; identificarea specifică și anatomică definitivă a fost asigurată de dr. Georgeta El Susi. Ambilor colegi doresc să le exprim și cu acest prilej mulțumirile mele cele mai călduroase.
6. Cf. BELDIMAN 1999; BELDIMAN 2000; BELDIMAN 2000a; BELDIMAN 2001 (cu bibliografia).
7. CAMPS-FABRER 1990; BELDIMAN 1999; BELDIMAN 2000, 4-5.
8. Pentru vârfurile de săgeți litice în cadrul culturii Noua, cf. PAUNESCU 1970, 79-81, 214, 216, 333, fig. 51/2-4.
9. Unele tipuri de armături din bronz ale proiectilelor ușoare sunt incluse în repertoriul descoperirilor culturii Noua-Coslogeni, în FLORESCU 1991, 270, fig. 98/2; 284, fig. 112/1-3.
10. PAPE 1982.
11. BILLAMBOZ 1978; BOLOMEY, MARINESCU-BÎLCU 1988.
12. Aplicarea procedurii plasticizării osului și a cornului prin încălzire sau înmuiere în apă este atestat la noi încă din neoliticul timpuriu - vezi cazul segmentului de brățară din os descoperit la Drobeta-Turnu Severin, BELDIMAN 2000a; pentru aplicarea procedurii în cazul armăturilor proiectilelor vezi PELTIER 1992 (cu bibliografia);
13. PELTIER 2000.
14. STORDEUR 1987a.
15. Asupra aspectelor funcționale legate de armăturile proiectilelor ușoare litice și din materii dure animale, cf. CLARK, PHILLIPS, STALEY 1974; FISCHER 1985; FISCHER, HANSEN, RASMUSSEN 1984; NEWCOMER 1974; ODELL, COWAN 1986; NUZHNYI 1990; ROZOY 1992; ROZOY 1992a; ROZOY 1992b; ROZOY 1993; TOWNER, WARBURTON 1990.

Bibliografie

ANGELESCU/BORȘ/ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001

M. V. ANGELESCU, C. BORȘ, I. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*. A XXXV-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Suceava, 23-27 mai 2000, CIMEC, București, 2001

BARGE-MAHIEU/CAMPS-FABRER/FERUGLIO/PELTIER/RAMSEYER 1990

H. BARGE-MAHIEU, H. CAMPS-FABRER, V. FERUGLIO, A. PELTIER, D. RAMSEYER, *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique. Cahier V. Bâtons percés, baguettes*, Ed. du CEDARC, Treignes, 1990

BELDIMAN 1999

C. BELDIMAN, *Industria materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic, mezolitic și neoliticul timpuriu pe teritoriul României*, Teza de doctorat, Institutul de Arheologie «Vasile Pârvan», București, 1999 (ms.)

BELDIMAN 2000

C. BELDIMAN, *Industria materiilor dure animale în așezările paleolitice de pe versantul răsăritean al Carpaților*. În *Angustia*, 5, 2000, p. 1-26

BELDIMAN 2000a

C. BELDIMAN, *Obiecte de podoabă neolitice timpurii din materii dure animale descoperite pe teritoriul României: brățări din corn de cerb*. În *BMG*, 5-6, 1999-2000, p. 65-91

BELDIMAN 2001

C. BELDIMAN, *Tehnologia și regnul animal în preistorie: istoricul cercetărilor asupra industriei materiilor dure animale și evoluția concepțiilor metodologice*. În *AUCDC*, 4, 2001 (2002), p. 25-64

BILLAMBOZ 1977

A. BILLAMBOZ, *L'industrie du bois de cerf en Franche-Comté au Néolithique et au début de l'Age du bronze*. În: *Gallia Préhistoire*, 20, 1977, 1, p. 91-176

BOLOMEY/MARINESCU-BĂLCU 1988

AL. BOLOMEY, S. MARINESCU-BĂLCU, *Industria osului în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni-Ostrov*. În *SCIIVA*, 39, 4, 1988, p. 331-353

BONSALL 1990

CL. BONSALE (ed.), *The Mesolithic in Europe*. Papers presented at the Third International Symposium Edinburgh 1985, Edinburgh, 1990

CAMPS-FABRER 1982

H. CAMPS-FABRER (ed.), *L'industrie en os et bois de cervidé durant le Néolithique et l'Age des métaux*. Deuxième Réunion du Groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique, Ed. du C.N.R.S., Paris

CAMPS-FABRER 1990

H. CAMPS-FABRER, *Fiche générale Poinçons, pointes, aiguilles, poignards*. În CAMPS-FABRER, RAMSEYER, STORDEUR 1990, p. 1-16

CAMPS-FABRER/ RAMSEYER/ STORDEUR 1990

H. CAMPS-FABRER, D. RAMSEYER, D. STORDEUR, *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique. Cahier III. Poinçons, pointes, poignards, aiguilles*, Université de Provence, Aix-en-Provence, 1990

CAVRUC 1997

V. CAVRUC, *The final stage of the Early Bronze Age in South-Eastern Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)*. În: *Thraco-Dacica*, 18, 1997, 1-2, p. 97-113

CAVRUC 1999

V. CAVRUC, *Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*. În: *Angustia*, 4, 1999, p. 13-41

CAVRUC 2000

G. CAVRUC, *Groapa rituală din așezarea culturii Noua de la Zoltan*. În: *Angustia*, 5, 2000, p. 193-197

CAVRUC/CAVRUC 1997

V. CAVRUC, G. CAVRUC, *Așezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan*. În: *Angustia*, 2, 1997, p. 157-172

CAVRUC/CAVRUC/BUZEA 2001

V. CAVRUC, G. CAVRUC, D. BUZEA, *Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*. În: ANGELESCU, BORȘ, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001, p. 277

CLARK/ PHILLIPS/STALEY 1974

J. D. CLARK, J. L. PHILLIPS, P. S. STALEY, *Interpretations of prehistoric technology from ancient Egyptian and other sources. Part one: ancient Egyptian bows and arrows and their relevance for African prehistory*. În: *Paléorient*, 2, 1974, 2, p. 323-388

FISCHER 1985

A. FISCHER, *Hunting with flint-tipped arrows: results and experiences from practical experiments*. În: *Bonsall* 1985, p. 29-39

FISCHER/ HANSEN/ RASMUSSEN 1984

A. FISCHER, P. V. HANSEN, P. RASMUSSEN, *Macro and microwear traces on lithic projectile points. Experimental results and prehistoric examples*. În: *JDA*, 3, 1984, p. 19-46

FLORESCU 1991

A. C. FLORESCU, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Muzeul Dunării de Jos, Institutul de Tracologie, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, vol. 9, Bibliotheca Thracologica I, Călărași, 1991

GRASS/ KNUTSKOX/ KNUTSSON/ TAFINDER 1990

B. GRASSLUND, H. KNUTSSON, J. TAFINDER (eds.), *The interpretative possibilities of microwear studies*. Proceedings of the International Conference on lithic use-wear analysis, 15th-17 th February 1989 in Uppsala, Sweden, Uppsala, 1990

NEWCOMER 1974

M. NEWCOMER, *Study and replications of bone tools from Ksar Akil (Lebanon)*. În: *WA*, 6, 1974, p. 138-153

NUZHNYI 1990

D. NUZHNYI, *Projectile damage on Upper Palaeolithic microliths and the use of bow and arrow among Pleistocene hunters in the Ukraine*. În: GRASSLUND, KNUTSSON, KNUTSSON, TAFINDER 1990, p. 113-124

ODELL/ COWAN 1986

G. H. ODELL, F. COWAN, *Experiments with spears and arrows in animal targets*. În: *JFA*, 13, 1986, 2, p. 195-212

PAPE 1982

W. PAPE, *Au sujet de quelques pointes de fleche en os*. În CAMPS-FABRER 1982, p. 135-172

PĂUNESCU 1970

AL. PĂUNESCU, *Evoluția uneltelor și armelor din piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*. În *Bibliotheca de arheologie XV*, București, 1970

PELTIER 1990

A. PELTIER, *Fiche générale Bâton percé*. În: BARGE-MAHIEU, CAMPS-FABRER, FERUGLIO, PELTIER, RAMSEYER 1990, p. 7-34

ROZOY 1992

J.-G. ROZOY, *Le propulseur et l'arc chez les chasseurs préhistoriques. Techniques et démographies comparées*. În: *Paléo*, 4, 1992, p. 175-193

ROZOY 1992a

J.-G. ROZOY, *Expérimentation de l'arc avec le propulseur*. În: *BCW*, 32, 1992, p. 169-184

ROZOY 1992b

J.-G. ROZOY, *Le montage des armatures sur les fleches épi-paléolithiques*. În: *RAE*, 43, 1992, 1, p. 29-38

ROZOY 1993

J.-G. ROZOY, *Les archers épipaléolithiques: un important progrès. Contribution à l'histoire des idées sur la "période de transition"*. În: *Paléo*, 5, 1993, p. 263-279

STORDEUR 1987

D. STORDEUR (dir.), *La main et l'outil. Manches et émmanche-ments préhistoriques*, Table ronde C.N.R.S. tenue à Lyon du 26 au 29 novembre 1984, Maison de l'Orient, Lyon, 1984

STORDEUR 1987A

D. STORDEUR, *Manches et épipaléolithiques préhistoriques: quelques propositions préliminaires*. În: STORDEUR 1987, p. 11-34

SZÉKELY 1977

Z. SZÉKELY, *Contribuții privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*. În: *Aluta*, 7-9, 1976-1977, p. 25-36

SZÉKELY 2000

Z. SZÉKELY, *Cultura Noua în Valea Oltului și a Târnavelor*. În: *Angustia*, 5, 2000, p. 177-192

TOWNER/WARBURTON 1990

R. TOWNER, M. WARBURTON, *Projectile point rejuvenation: a technological analysis*. În: *JFA*, 17, 1990, 3, p. 311-321

Abrevieri în text

Ad.	Adâncime
Ao	Abraziune oblică
At	Abraziune transversală
C.T.	Complex bronz timpuriu
CD	Calibru distal
Cen.	Cenușar
Diam.	Diametru
ED	Extremitate distală
EP	Extremitate proximală
FI	Fața inferioară
FS	Fața superioară
Gros.	Grosimea
IA	Indice de alungire
IAP	Indice de amenajare a părții proximale (peduncul)
IAV	Indice de amenajare a părții distale (vârf, parte activă)
IMDA	Industria materiilor dure animale
L	Lungime
L tot.	Lungime totală
Lăț.	Lățimea
Max.	Maxim
MD	Margine dreaptă
MDA	Materii dure animale
Min.	Minim
MS	Margine stângă
OL	Os lung
PD	Percuție directă
PD	Parte distală
PM	Parte mezială
PP	Parte proximală
Ra	Raclaj axial
Rt	Retușare inversă
TT	Tăiere transversală

Résumé

Pointes de flèches en matières dures animales découvertes dans le site de la civilisation de Noua de Zoltan (Dép. de Covasna, Roumanie)

Les recherches archéologiques dans le site préhistorique de Zoltan (Etfalva) ont été initié par dr. Zoltan Székely (en 1971-1972) et reprises de manière systématique et extensive par dr. Valeriu Cavruc (Musée des Carpates Orientaux, Sf. Gheorghe, en 1996-2000). Ainsi, on a décelé cinq niveaux d'occupation (Néolithique récent - l'Âge du bronze). A l'heure actuelle, les découvertes du niveau V font de Zoltan le site le plus extensivement exploré de Transylvanie et attribué à la civilisation de Noua (l'Âge du bronze tardif).

Parmi les matériaux archéologiques retrouvés dans les plusieurs complexes, on remarque le grand nombre des restes fauniques et l'effectif des artefacts en matières dures animales (MDA). En ce qui concerne cette dernière catégorie, il s'agit de presque 200 objets inédites, appartenant à plusieurs groupes typologiques et types (outils, armes, objets de parure) et prises sur os longs, bois de cervidés, dents et coquillage; leur étude exhaustive est en cours et les résultats vont constituer le contenu d'un chapitre apart de la monographie du site; il s'agit de la première approche exhaustive et bien définie méthodologiquement, en perspective paléotechnologique et paléonomique, d'un lot d'artefacts en matières dures animales de l'Âge du bronze de Roumanie.

L'ouvrage propose en première une analyse typologique et technologique complète d'un lot (N total = 21) d'armatures et éboches de projectiles (flèches) en matières dures animales. Parmi les exigences strictement respectées en plan méthodologique on peut mentionner: la description exhaustive des artefacts utilisant le vocabulaire contrôlé; la morphométrie; l'étude technique complète: origine spécifique et anatomique de la matière première; les étapes de la fabrication et leur opérations: débitage, façonnage; traces d'usure et leur interprétation. Sur ce plan, la loupe binoculaire a été couramment utilisé pour l'examen des surfaces.

Les objets sont individualisés par un indicatif. Le répertoire offre toutes leurs dates disponibles: contexte de la découverte; identification de la matière première; état de conservation; description de la morphologie sur différentes parties (proximale, mésiale, distale); paramètres morphométriques - dimensions et indices - voir aussi les tableaux; la fabrication: le débitage et le façonnage - traces spécifiques et opérations décelées; traces d'usure - définition et interprétation.

Le contexte de découverte (complexes de type fosse à divers fonctions) relève la présence isolée ou associée de deux pointes - de même type ou de types distincts; cette constatation n'a pas signification chrono-culturelle, elle prouvant seulement l'usage concomitant de plusieurs types d'armatures.

En ce qui concerne la classification typologique des armatures de flèches de la civilisation de Noua, il faut relever la persistance des plusieurs difficultés: le nombre réduit des lots accessibles à l'étude systématique complet; leur publication jusqu'ici sommaire et dépourvue de la possibilité de vérification; le grand nombre des découvertes disséminées dans l'aire vaste du complexe culturel Noua-Sabatinovka-Coslogeni (Roumanie, Ukraine, République de Moldavie, Russie); l'incidence typologique des artefacts réalisées en matériaux divers (silex, bronze, matières dures animales). Dans ce situation, on propose une classification typologique provisoire, sans prétention d'hierarchisation définitive, à valeur "*locale*", basée exclusivement sur les paramètres morphométriques des artefacts analysés de Zoltan. Ainsi, on a pu décelé six types (1 - 6, fig. 10-11), dont premiers quatre sont en os, simples, à partie mésiale élargie, section convexe-concave ou polygonale asymétrique et pédoncule court; le type 4 a une barbelure sur le chaque bord (probablement); les types 5 - 6 sont façonnés en bois de cerf, ayant une morphologie sophistiquée et un niveau élevé de difficulté technique d'exécution: la partie distale foliforme (type 5) ou pyramidale (type 6), barbelée à la base, faces triangulaires rainurées, pédoncule allongé, facetté, de section polygonale, à base fendue. Les matières premières représentés sont les os longs d'érbivores (bovins ou ovi-caprins), fragments diaphysaires - 7 objets; le bois de cerf, armatures achevées - 9 et ébauches/baguettes - 5 exemplaires, toutes prises sur compacta massive de l'axe (majorité) ou d'un andouiller (un cas). Les paramètres anatomiques de la matière première déterminent la morphométrie (quasi-standardisée) des types (voir fig. 12 et les tableaux 1 - 6).

Le débitage de l'os a été réalisé par percussion directe à l'aide d'un percuteur lithique - galet (fig. 13). Très probablement, le bois de cerf a été préalablement trempé; un tronçon de l'axe ou de l'andouiller a été prélevé par entaillage sur la circumference ou par sciage à l'aide d'un scie à lame de bronze (les extrémités des ébauches conservent très bien les traces spécifiques de cette opération). Les tronçons ont été fendues en approximativement six fragments, dont la spongiosa (et parfois la perle aussi) a été supprimée; les bord ont été régularisés par entaillage rasant; on obtien ainsi des baguettes rectangulaires, réctilignes ou conservant la curbure anatomique, éliminée probablement par traitement thermique ou par trempage dans l'eau (fig. 14).

Pour les armatures en os, le façonnage s'achève par retouches inverses sur les bords (un cas) et surtout par abrasion transversale ou oblique, en vue de régulariser les faces, l'extrémité proximale et d'aménager la partie active pointue; les facettes et les séries de stries spécifiques sont bien visibles dans toutes les cas (fig. 13). Pour les armatures en bois de cerf, les étapes du façonnage, décelables par leur traces conservées sont plus nombreuses (fig. 14): entaillage rasant intense pour modeler la partie proximale (pédoncule); le fendage de la base par entaillage et sciage; aménagement de la partie active par abrasion transversale/oblique et des barbelures par entaillage et sciage; aménagement des rainures par burinage à l'aide d'une pointe métallique (pointe de couteau en bronze?). Sur la base de toutes ces observations, on propose la reconstitution de la "*chaîne opératoire*" de fabrication des armatures en os et en bois de cerf (fig. 13-14).

L'aspect des surfaces de la majorité des armatures (couleur brun intense, taches gris) suggère l'application du traitement thermique comme étape finale de fabrication, en vue d'augmenter la solidité des pointes de flèches.

Le montage des armatures sur les tiges ou corps des flèches (fendues à l'extrémité distale) est de type terminal axial, mâle (types 1 - 4) ou femelle (types 5 - 6), à l'aide de ligatures et, peut-être, de colles (fig. 15-16). Leur traces d'usage se manifeste par la fracturation au niveau des extrémités distales, des barbelures ou des parties/extrémités proximales (pédoncule ou base

fendue), dues à l'impact avec les cibles, dans les conditions où l'arc est utilisé comme arme de chasse. On décele deux situations: fragments d'armatures (parties distales) conservés probablement dans la cible et armatures fracturées et conservées sur les tiges; celles dernières ont été réaffutés où, étant donné leur endommagement définitive, démontés et changés avec des exemplaires intacts (fig. 17).

L'analyse des armatures en matières dures animales de la civilisation de Noua découvertes à Zoltan a permis l'application de la méthodologie actuelle du domaine, ainsi que l'acquisition en première des éléments indispensables en plan typologique et paléotechnologique pour l'étude exhaustive d'une catégorie d'artefacts spécifique à l'Âge du bronze tardif du Sud-Est et Est-européen.

Corneliu Beldiman

Tabelnr. 1 / Tableau no. 1

**Tipuri, parametrii contextului de proveniență, ai stării de conservare
și natura materiei prime / types, paramètres du contexte de provenance,
état de conservation et la matière première**

Nr. crt.	Indicativ	Tip	Nr. inv.	Context	Stare conservare	Materie primă
1.	ZLT/V 124	3	563	1996 D12 -0,60-0,80 C.T.	Î.	Os
2.	ZLT/V 125	1	3583	2000 A'B' Passim	Î.	Os
3.	ZLT/V 126	4	369	1997 A'-I -2,20	Fr.	Os
4.	ZLT/V 127	3	362	1996 Gr. 1 Cen. 1	Î.	Os
5.	ZLT/V 128	3	350	1997 G7 0-0,20	Î.	Os
6.	ZLT/V 129	3	2574	1998 B'-IV -2,10	Fr.	Os
7.	ZLT/V 130	5	3015	1997 F8/9 -0,42	Î.	Corn cerb
8.	ZLT/V 131	6	3013	1997 H4 -0,34	Fr.	Corn cerb
9.	ZLT/V 132	6	3563	1999 D'-6 -0,34	Î.	Corn cerb
10.	ZLT/V 133	6	3011	1996 D12 -0,67-0,74 Cen. 2	Fr.	Corn cerb
11.	ZLT/V 134	6	3012	1997 F10 Mat.	Fr.	Corn cerb
12.	ZLT/V 135	6	3553	1999 B'-2 -1,00	Fr.	Corn cerb
13.	ZLT/V 136	6	3014	1996 A1 -1,60 Cen. 2	F.	Corn cerb
14.	ZLT/V 137	6	3014	1997 G7-0,27	F.	Corn cerb
15.	ZLT/V 144	2	368	1996 E8 -0,68-0,75	Fr.	Os
16.	ZLT/V 159	5-6	552	1997 F12 -0,20-0,40	F.	Corn cerb
17.	ZLT/V 165	5-6	3223	1999 D'-5 -0,40-0,60	Î.	Corn cerb
18.	ZLT/V 166	5-6	3192	1999 D'-3 -0,20-0,40	Î.	Corn cerb
19.	ZLT/V 167	5-6	550	1997 F5 0,82-0,88	Î.	Corn cerb
20.	ZLT/V 168	5-6	528	1996 D1 -0,55-0,75	Î.	Corn cerb
21.	ZLT/V 169	5-6	3121	1997 B II -1,47-1,68	F.	Corn cerb

Tabel nr. 2 / Tableau no. 2

Morfometria (tipurile 1 – 4) / Morphométrie (types 1 – 4)

Nr. crt.	Indicativ	L tot.	PD		PM	PP	
			L	CD	Lățime/grosime	L	Diam.
1.	ZLT/V 124	61	35	5/4	6/4	26	4/3,5
2.	ZLT/V 125	57	-	4,5/3	5,5/3,5	-	3/3
3.	ZLT/V 126	52/49,5	37/34,5	4/3,5	8/6	15	6/5,5
4.	ZLT/V 127	56	26	9/5	13/4	30	7/5
5.	ZLT/V 128	54	24	9/5	13/6	30	6/4
6.	ZLT/V 129	52/51	22/21	9/5	13/4	30	7/5
7.	ZLT/V 144	44	-	-	13/4	-	6/3

Tabel nr. 3 / Tableau no. 3

Morfometria (tipurile 5 - 6) / Morphométrie (types 5 – 6)

Nr. crt.	Indicativ	L tot.	PP					PM
			L	Diam. Maxim	Diam. Minim	L partea despicată	Lățime partea despicată	
1.	ZLT/V 130	79,5	51	7/6	5/4,5	10	-	10/4,5
2.	ZLT/V 131	110	64	8,5/8	5	15	4,5	10
3.	ZLT/V 132	94	53	6,5	-	12	3	11
4.	ZLT/V 133	98/96	54	8/7	6	14	2	9,5
5.	ZLT/V 134	95/78	55/45	8	7	9	-	9
6.	ZLT/V 135	69/66,5	39	6	5	9	-	9
7.	ZLT/V 136	48,5	-	-	6	-	-	9
8.	ZLT/V 137	34	-	-	-	-	-	-
9.	ZLT/V 159	38	-	7/6	-	-	-	-

Tabel nr. 4 / Tableau no. 4
Morfometria (tipurile 5 - 6) / Morphométrie (types 1 - 4)

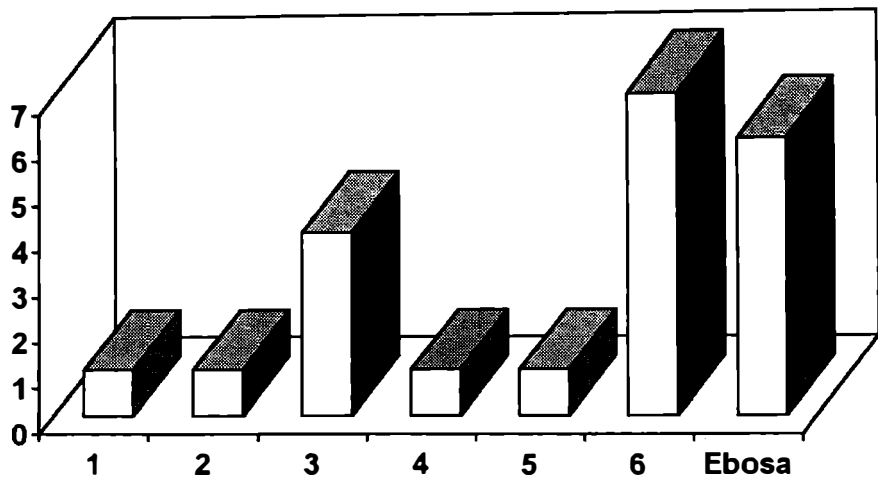
Nr. crt.	Indicativ	PD			șanț				Barbeluri	
		L	Lățime maximă	CD	L	Lăț. maximă	Lăț. Minimă	Adâncime	L	Lăț. maximă
1.	ZLT/V 130	38	10/4,5	7,5/3,5	-	-	-	-	1,5	3
2.	ZLT/V 131	46	10	5	23-27	5	1	0,5-1	7-8	3
3.	ZLT/V 132	41	11	5	25-27	5	1	0,5-1	3-5	3-4
4.	ZLT/V 133	44/42	9,5	5	35-36	4	1	0,5-1	1,5	3
5.	ZLT/V 134	40/34	9	6	28-30	6	2	1-1,5	1,5	3
6.	ZLT/V 135	30/27,5	9	5	17	5	1,5	0,5-1	1,5	1,5
7.	ZLT/V 136	44	9	5	28-30	5	1	0,5-1	1,5-2	2
8.	ZLT/V 137	34	-	6	-	-	-	-	-	-
9.	ZLT/V 159	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel nr. 5 / Tableau no. 5
Morfometria (eboșe, tipurile 5 - 6) / Morphométrie (ébauches, types 5 - 6)

Nr. crt.	Indicativ	L tot.	Extremități	PM
1.	ZLT/V 165	128	17/11, 17/8	22/11
2.	ZLT/V 166	120	19/12, 18/11,5	22/11,5
3.	ZLT/V 167	95	15/8, 11/7	17/11
4.	ZLT/V 168	90	16,9, 13,5	21/12
5.	ZLT/V 169	45	22/9	-

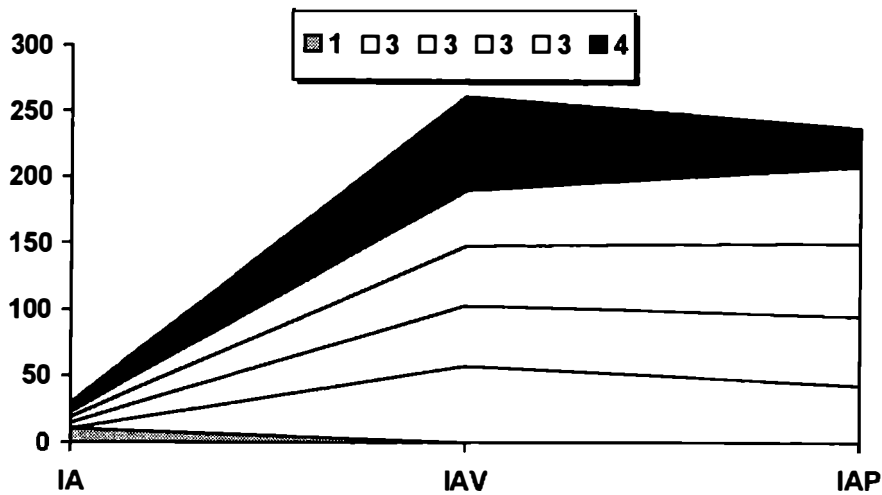
Tabel nr. 6 / Tableau no. 6
Morfometria (indici) / Morphométrie (indices)

Nr. crt.	Indicativ	Tip	IA	IAV	IAP
1.	ZLT/V 124	3	10,16	57,37	42,62
2.	ZLT/V 125	1	10,36	-	-
3.	ZLT/V 126	4	6,5	71,15	28,84
4.	ZLT/V 127	3	4,30	46,42	53,57
5.	ZLT/V 128	3	4,15	44,44	55,55
6.	ZLT/V 129	3	4	42,30	57,69
7.	ZLT/V 130	5	7,95	47,79	64,15
8.	ZLT/V 131	6	11	41,81	58,18
9.	ZLT/V 132	6	8,54	43,61	56,38
10.	ZLT/V 133	6	10,31	44,89	55,10
11.	ZLT/V 134	6	10,55	42,10	57,89
12.	ZLT/V 135	6	7,66	43,47	56,52
13.	ZLT/V 136	6	-	-	-
14.	ZLT/V 137	6	-	-	-
15.	ZLT/V 144	2	-	-	-
16.	ZLT/V 159	5-6	-	-	-
17.	ZLT/V 165	5-6	5,81	-	-
18.	ZLT/V 166	5-6	5,45	-	-
19.	ZLT/V 167	5-6	5,58	-	-
20.	ZLT/V 168	5-6	4,28	-	-
21.	ZLT/V 169	5-6	-	-	-

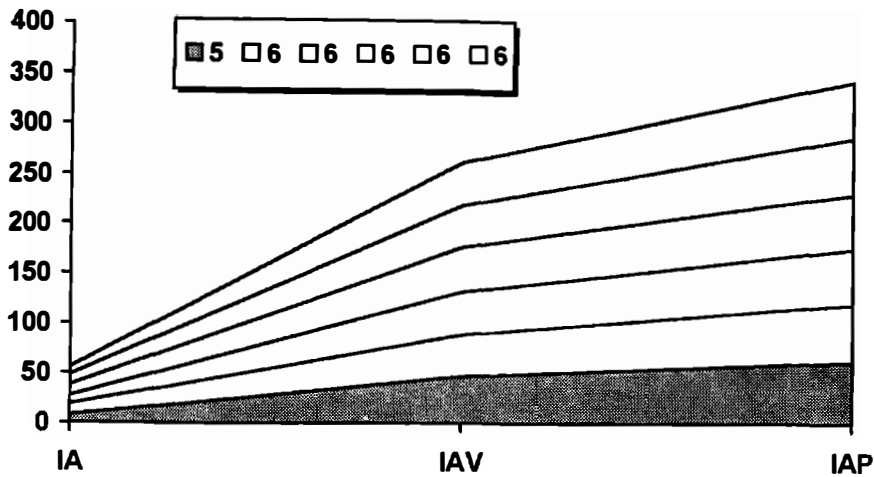
Histograma nr. 1 / Hystogramme no. 1
ZLT/V

Vărfuri de săgeți din MDA: distribuția cantitativă a tipurilor.
Armatures de flèches en MDA: distribution cantitative des types.

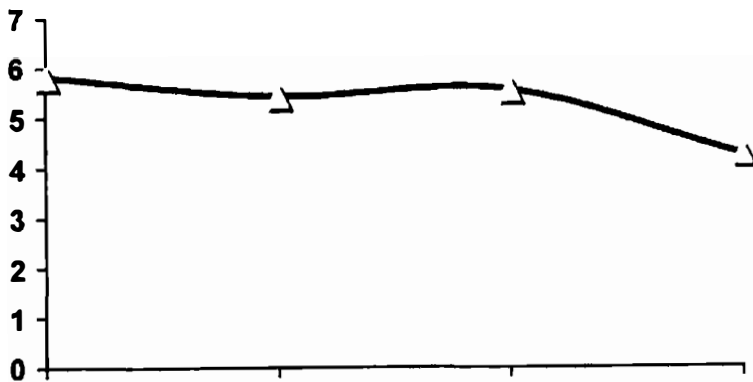
Histograma nr. 2 / Hystogramme no. 2
ZLT/V

Vărfuri de săgeți din MDA: morfometria tipurilor 1 - 4 (indici).
Armatures de flèches en MDA: morphométrie des types 1 - 4 (indices).

Histograma nr. 3 / Hystogramme no. 3
ZLT/V

Vârfuri de săgeți din MDA: morfometria tipurilor 5 - 6 (indici)
Armatures de flèches en MDA: morphométrie des types 5 - 6 (indices).

Histograma nr. 4 / Hystogramme no. 4
ZLT/V

Vârfuri de săgeți din MDA: morfometria eboșelor (tipurile 5 - 6, IA).
Armatures de flèches en MDA: morphométrie des ébauches (types 5 - 6, IA).

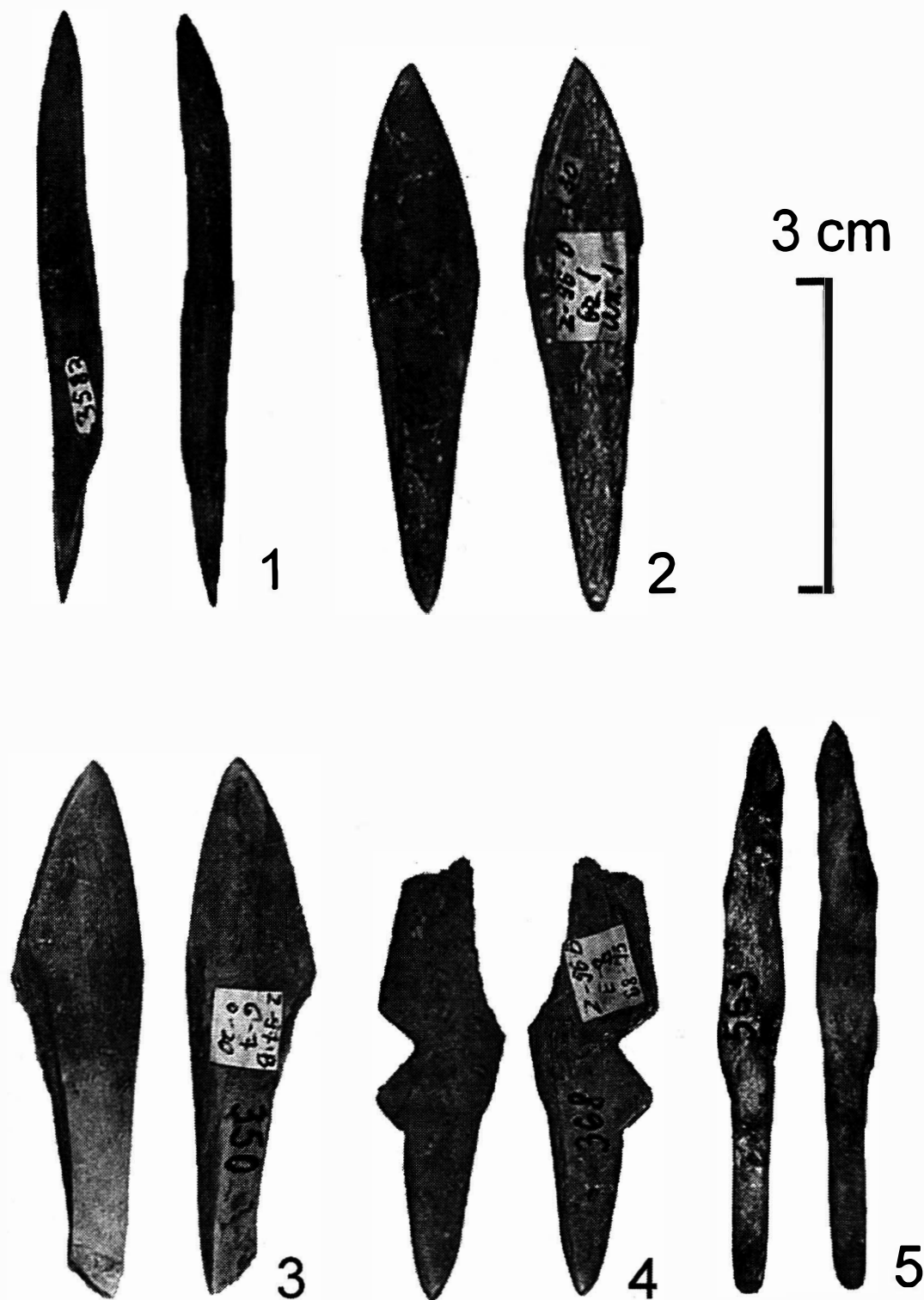

Figura / Figure nr. 1.
Vărfuri de săgeți din MDA / Armatures de flèches en MDA.
1. ZLT/V 125; 2. ZLT/V 127; 3. ZLT/V 128; 4. ZLT/V 144.

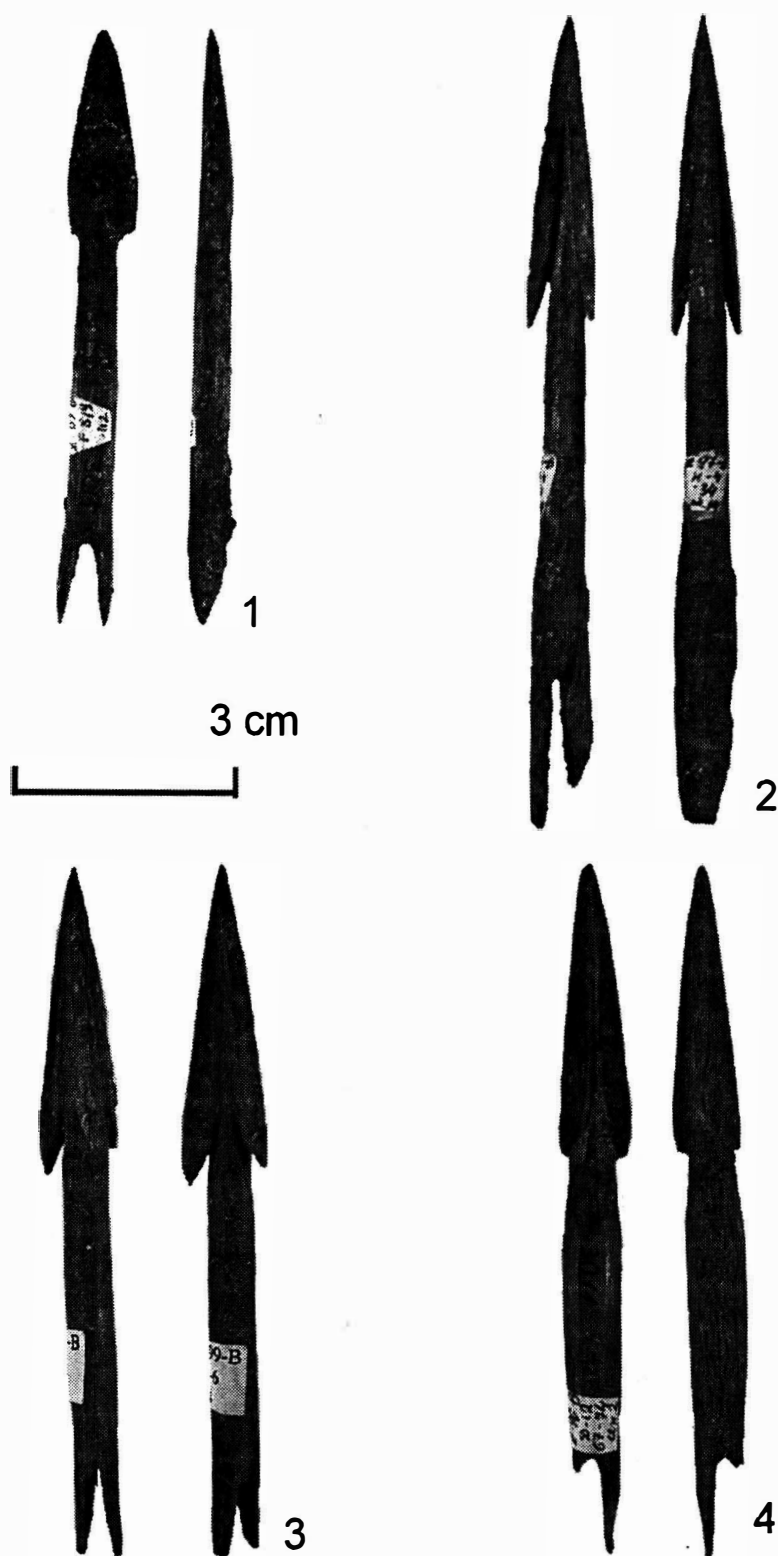

Figura / Figure nr. 2.
Vârfuri de săgeți din MDA / Armatures de flèches en MDA.
1. ZLT/V 130; 2. ZLT/V 131; 3. ZLT/V 132; 4. ZLT/V 133.

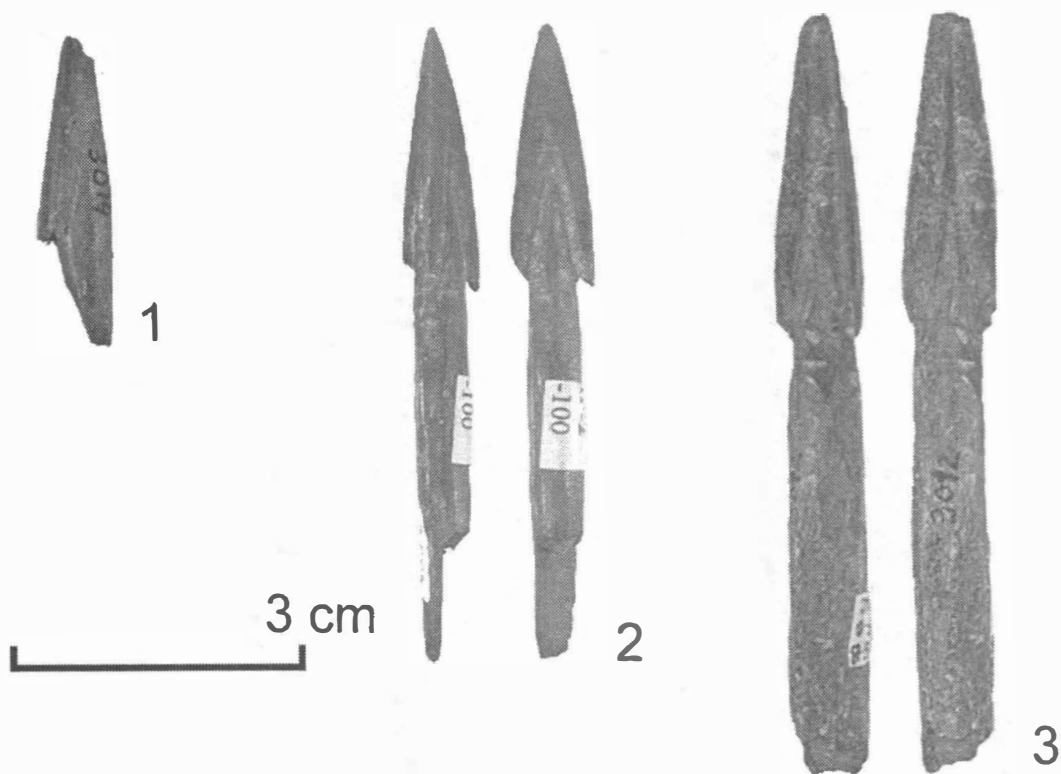

Figura / Figure nr. 3
Vârfuri de săgeți din MDA / *Armatures de flèches en MDA*.
1. ZLT/V 137; 2. ZLT/V 135; 3. ZLT/V 134.

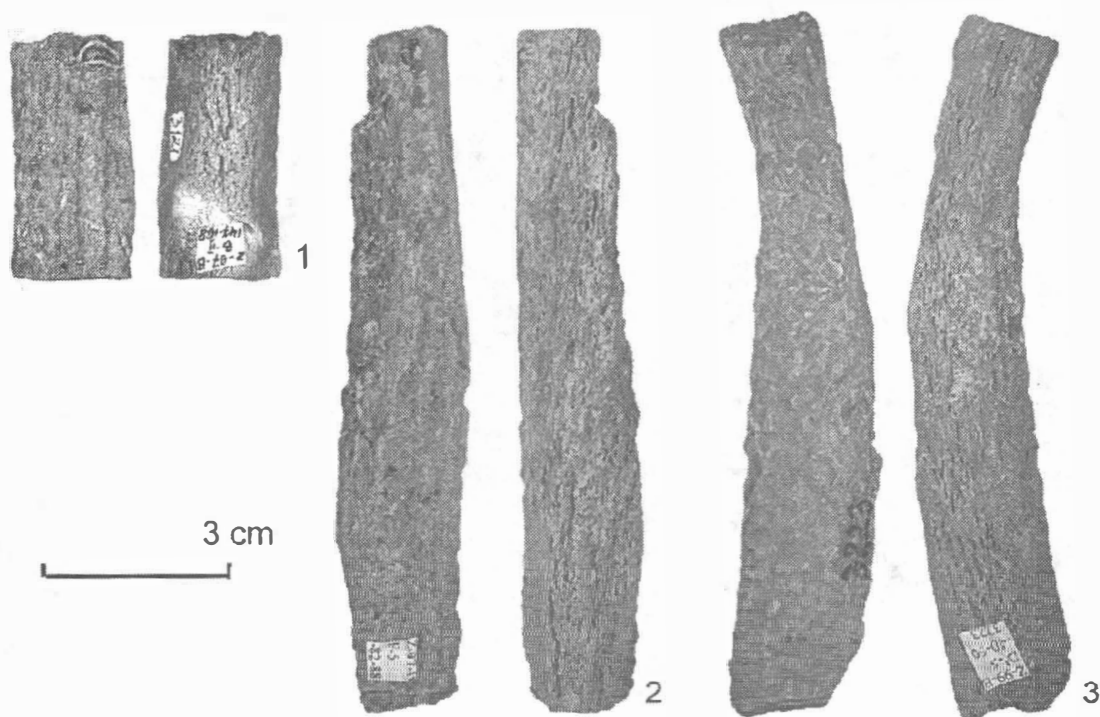

Figura / Figure nr. 4
Vârfuri de săgeți din MDA / *Armatures de flèches en MDA*.
1. ZLT/V 169; 2. ZLT/V 167; 3. ZLT/V 165.

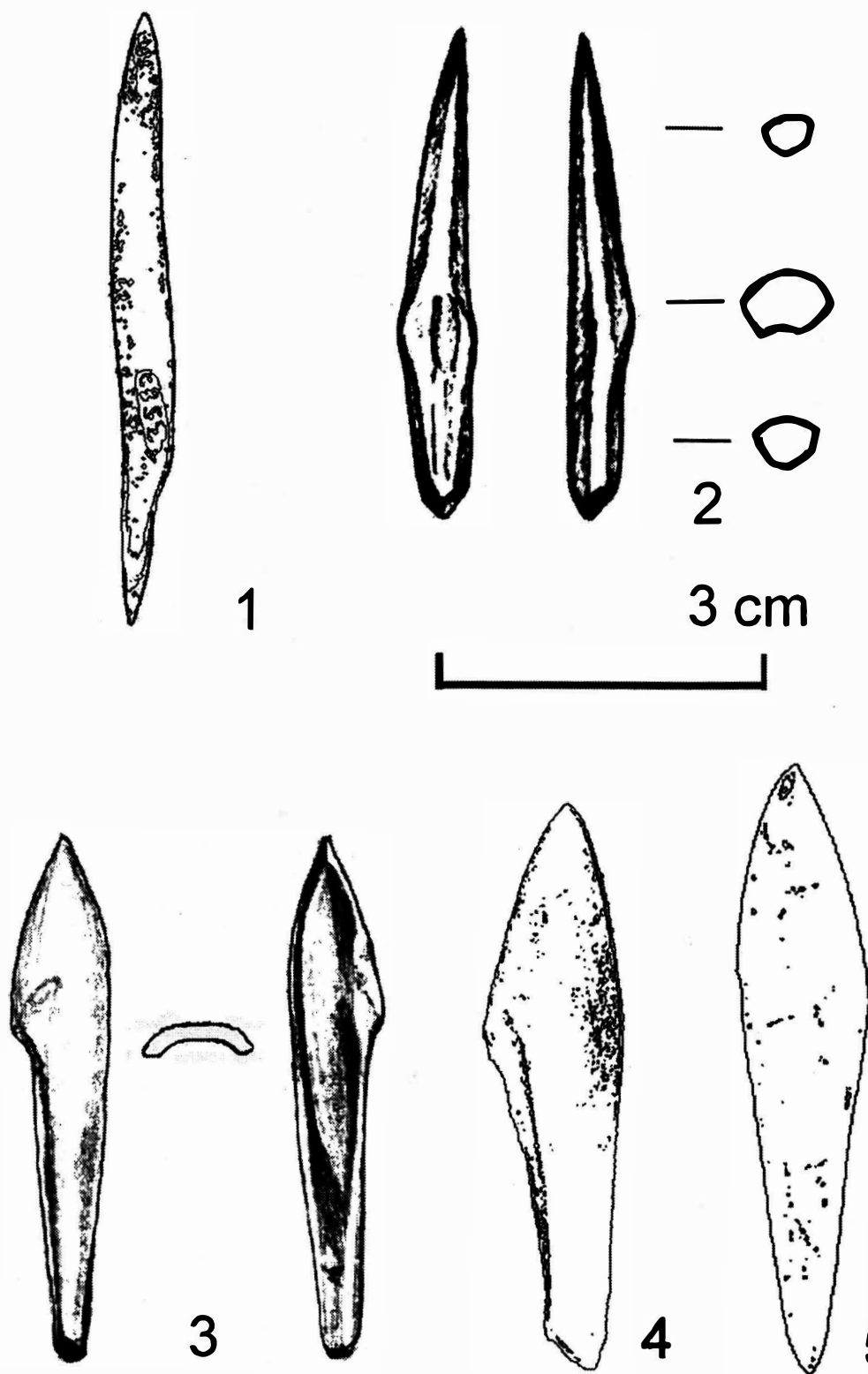

Figura / Figure nr. 5
Vârfuri de săgeți din MDA / Armatures de flèches en MDA.
1. ZLT/V 125; 2. ZLT/V 126; 3. ZLT/V 129; 4. ZLT/V 128.

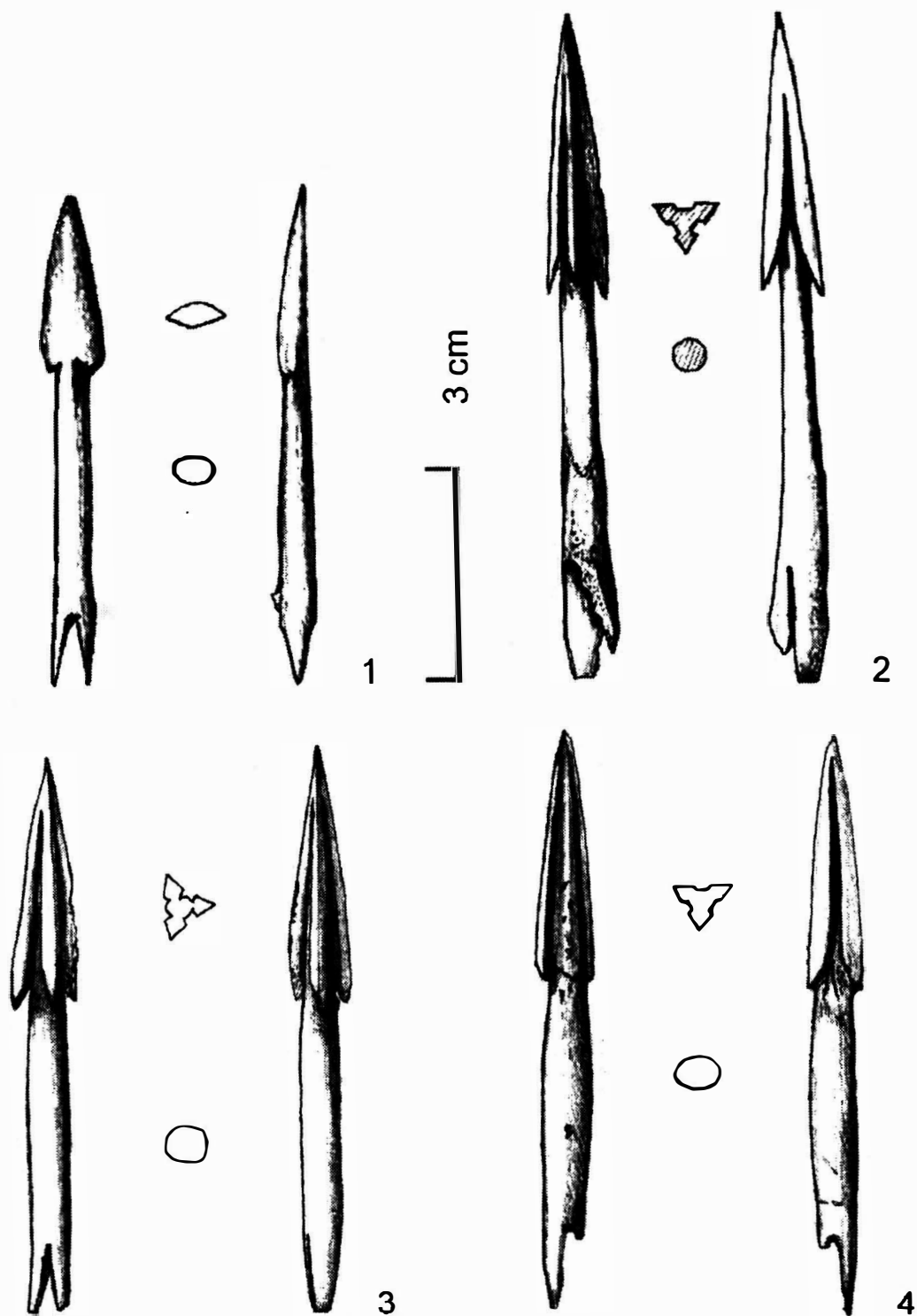

Figura / Figure nr. 6
Vârfuri de săgeți din MDA / *Armatures de flèches en MDA.*
1. ZLT/V 130; 2. ZLT/V 131; 3. ZLT/V 132; 4. ZLT/V 133.

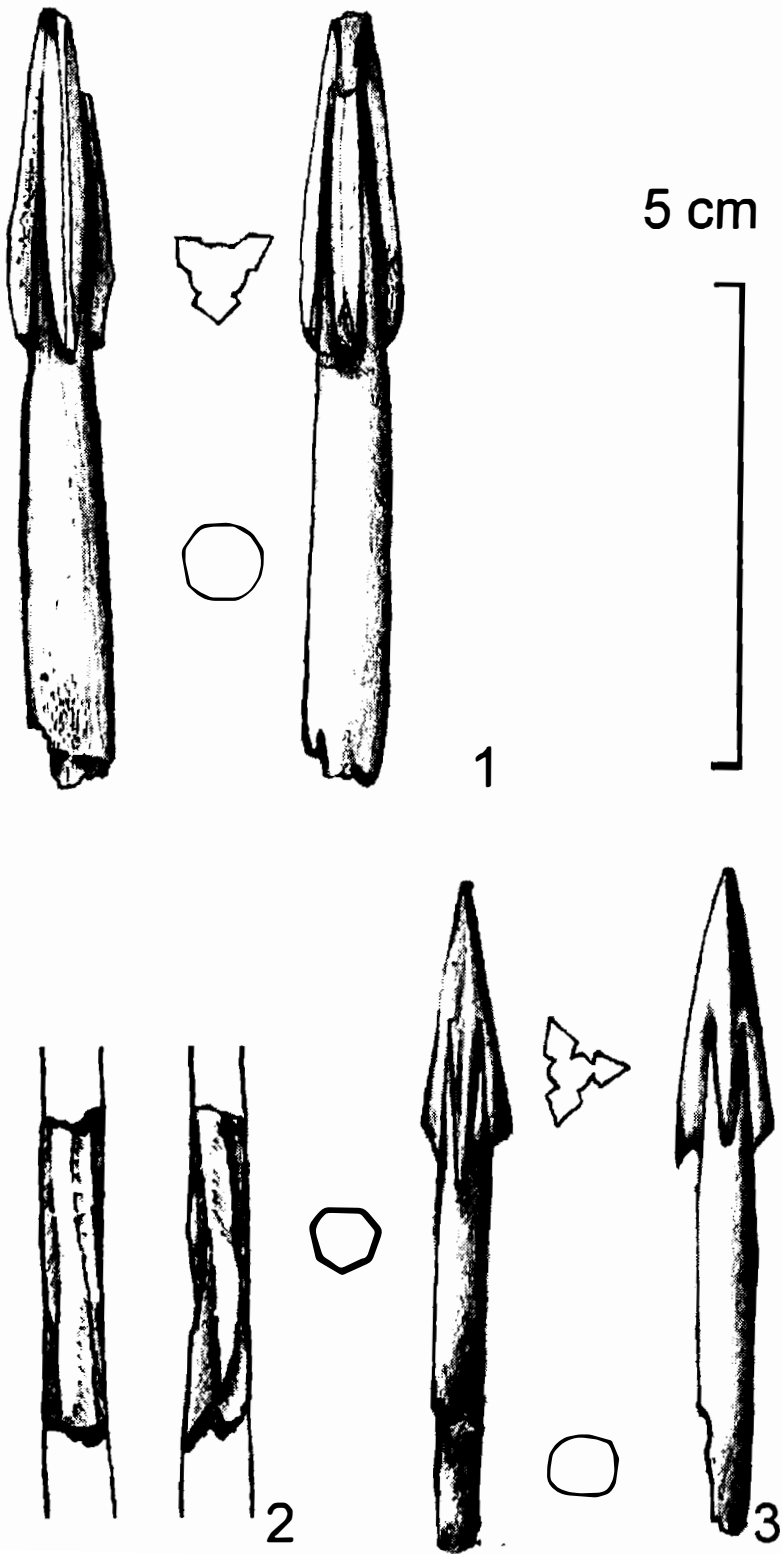

Figura / Figure nr. 7
Vârfuri de săgeți din MDA / *Armatures de flèches en MDA.*
1. ZLT/V 134; 2. ZLT/V 159; 3. ZLT/V 135.

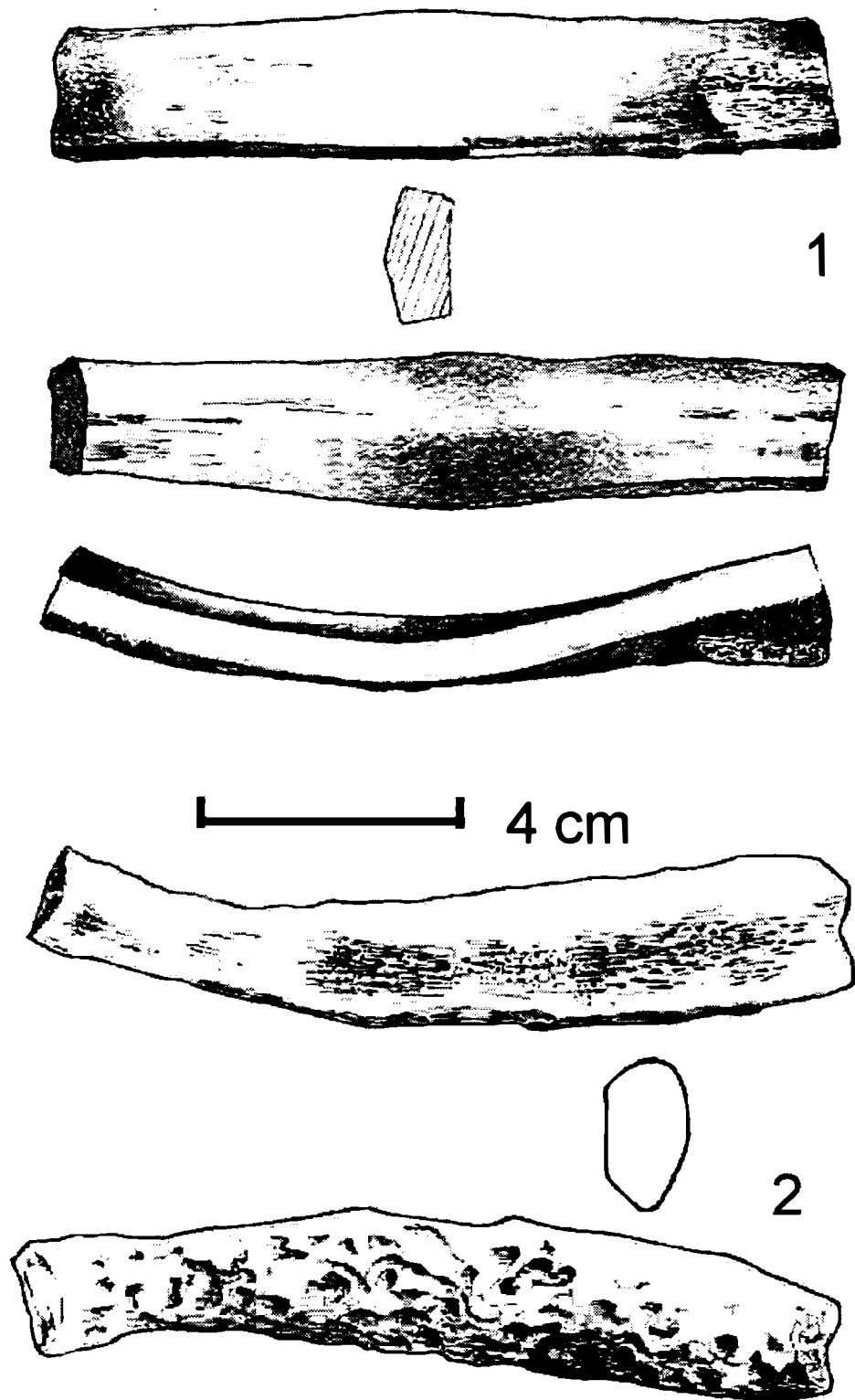

Figura / Figure nr. 8
Vărfuri de săgeți din MDA / Armatures de flèches en MDA.
1. ZLT/V 166; 2. ZLT/V 165.

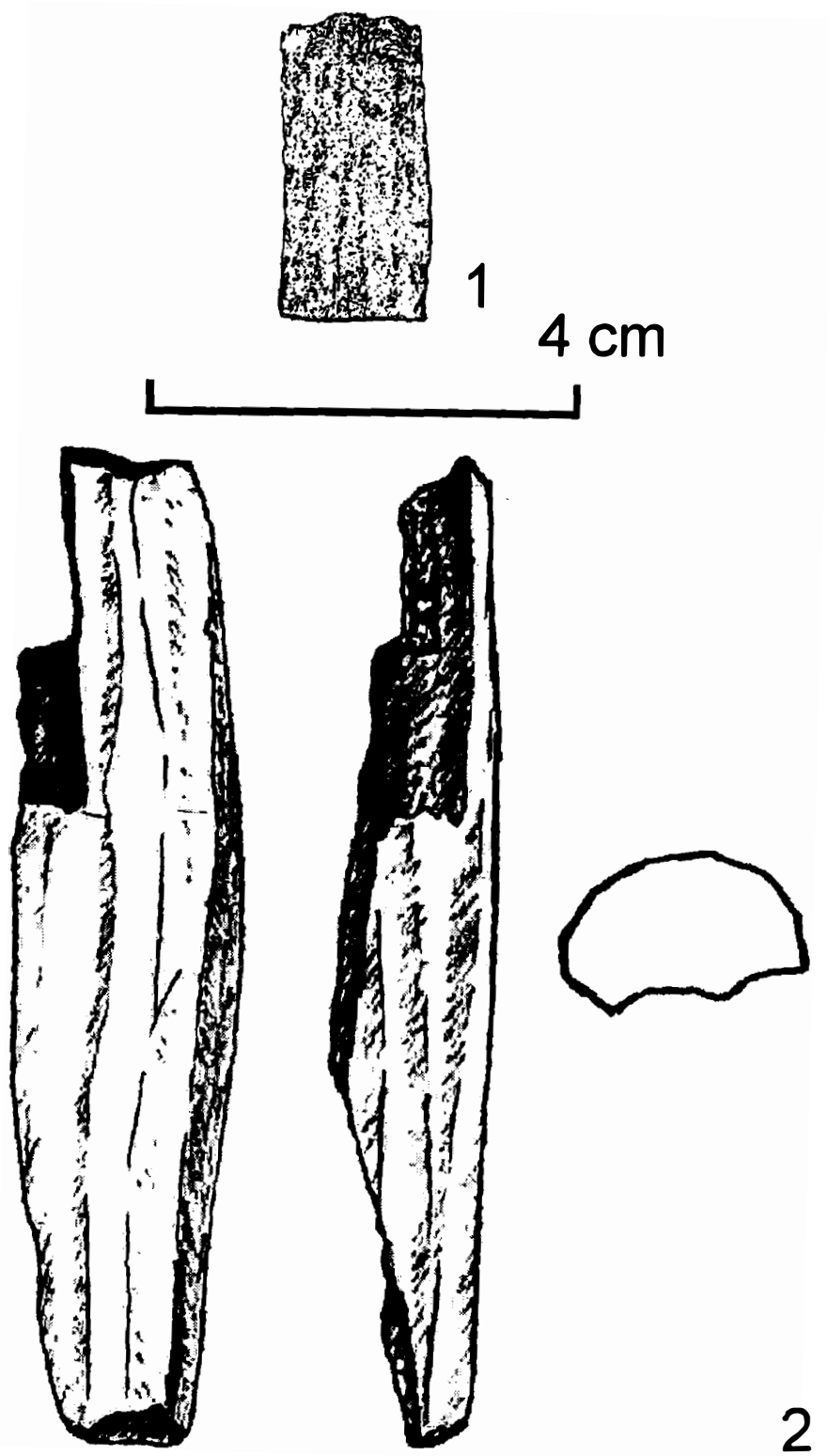

Figura / Figure nr. 9
Vârfuri de săgeți din MDA / *Armatures de flèches en MDA.*
1. ZLT/V 169; 2. ZLT/V 168.

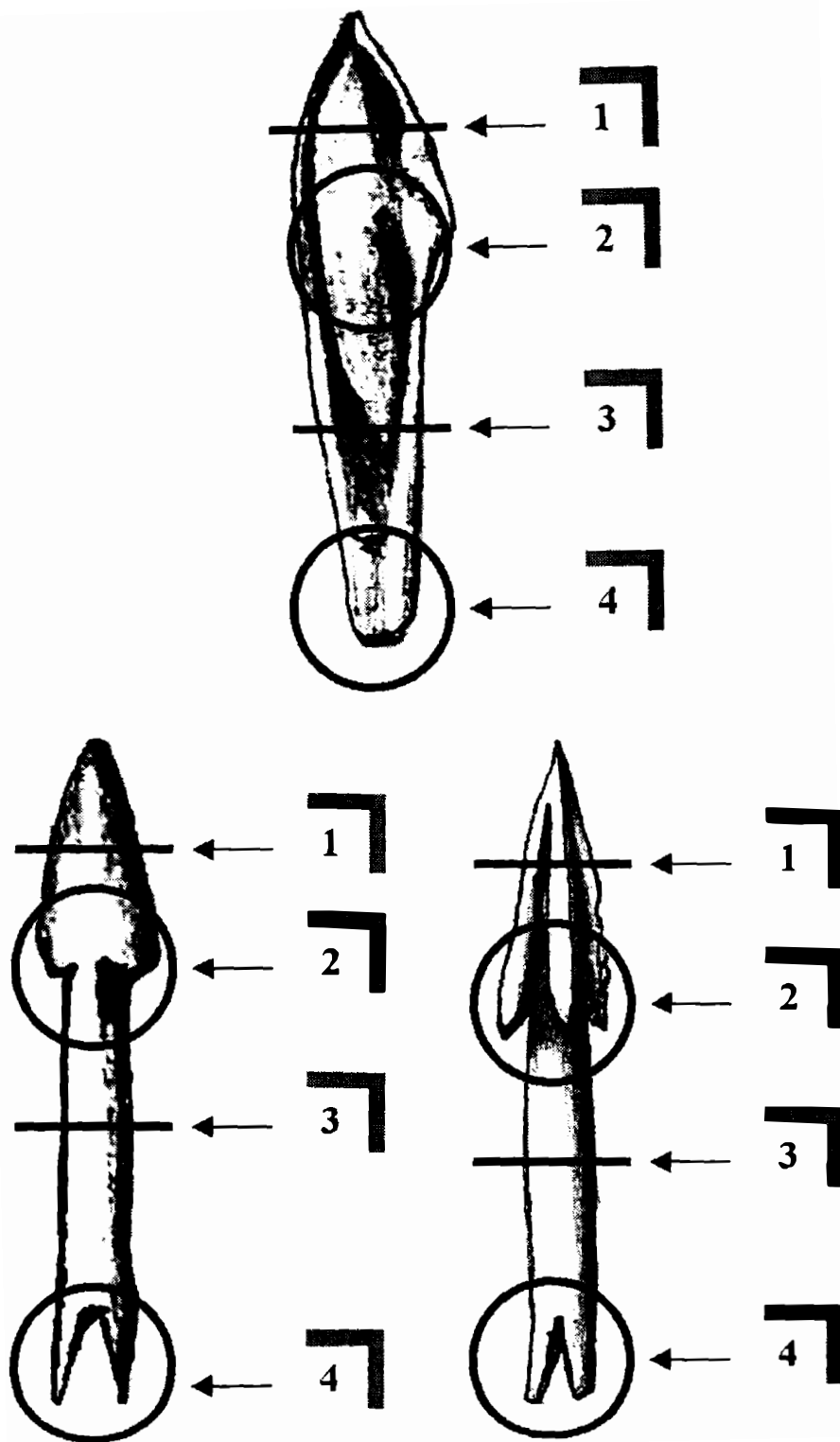

Figura / Figure nr. 10

Criteriile morfologice ale clasificării tipologice a vârfurilor de săgeți din MDA
(formă în plan, profil și secțiune): 1. PD; 2. PM; 3. PP; 4. EP.

*Critères morphologiques de la classification typologique des armatures de flèches
(la forme en plan, en profil et les sections):*

1. partie distale - PD; 2. partie mésiale - PM; 3. partie proximale - PP; 4. extrémité proximale - EP.

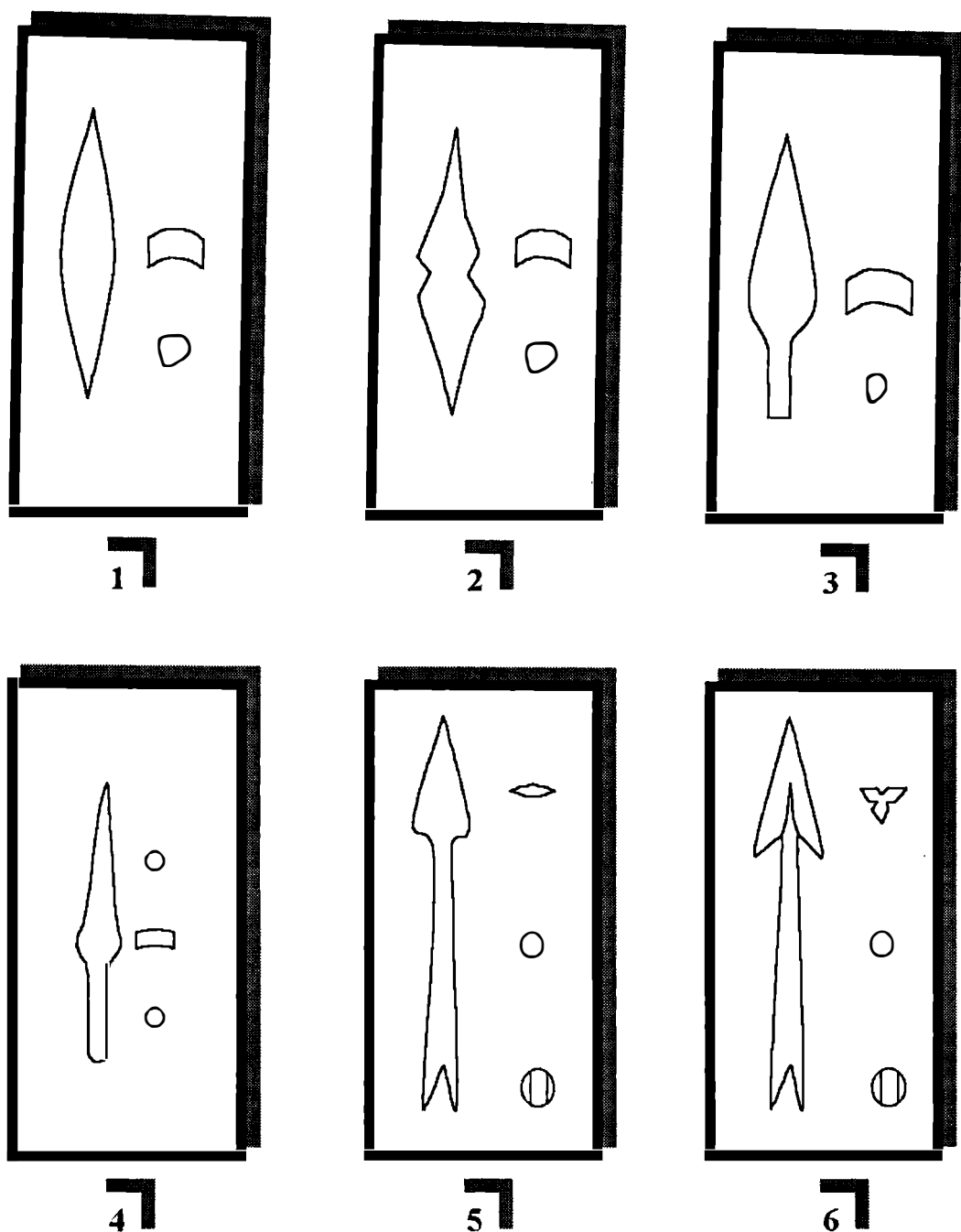

Figura / Figure nr. 11
ZLT/V

Tipurile vârfurilor de săgeți din MDA: 1-4 - os, 5-6 - corn de cerb.
Armatures de flèches en MDA - types: 1-4 - en os, 5-6 - en bois de cervidés.

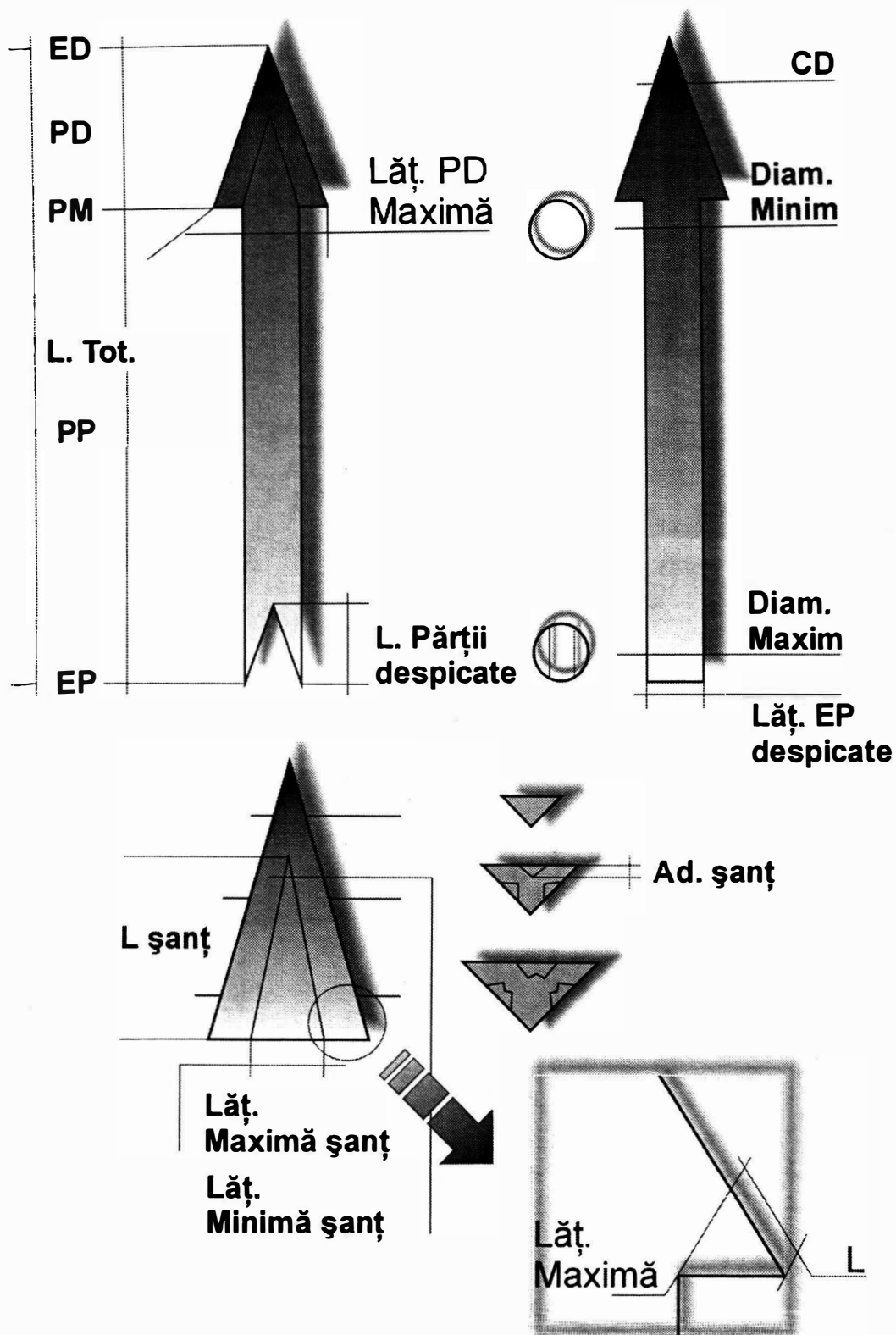

Figura / Figure nr. 12
Z.I.T/V
Morfometria vârfurilor de săgeți din MDA.
Morphométrie des armatures de flèches en MDA.

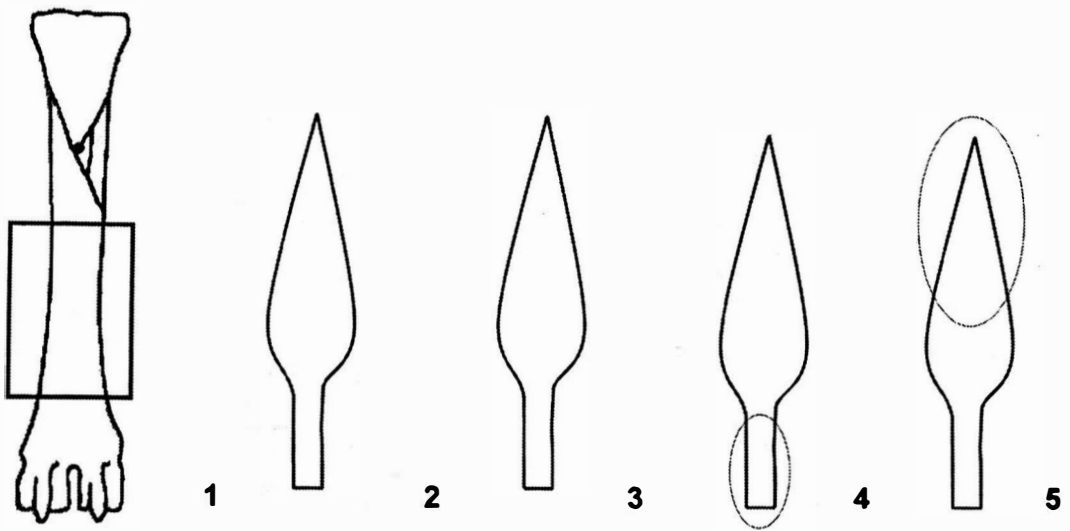

Figura / Figure nr. 13
ZLT/V

Schema tehnică de fabricare a vârfurilor de săgeți din MDA - tipurile 1 - 4 (propunere de reconstituiere).
Schéma technique de fabrication des armatures de flèches en MDA: types 1 - 4 (proposition de réconstitution).

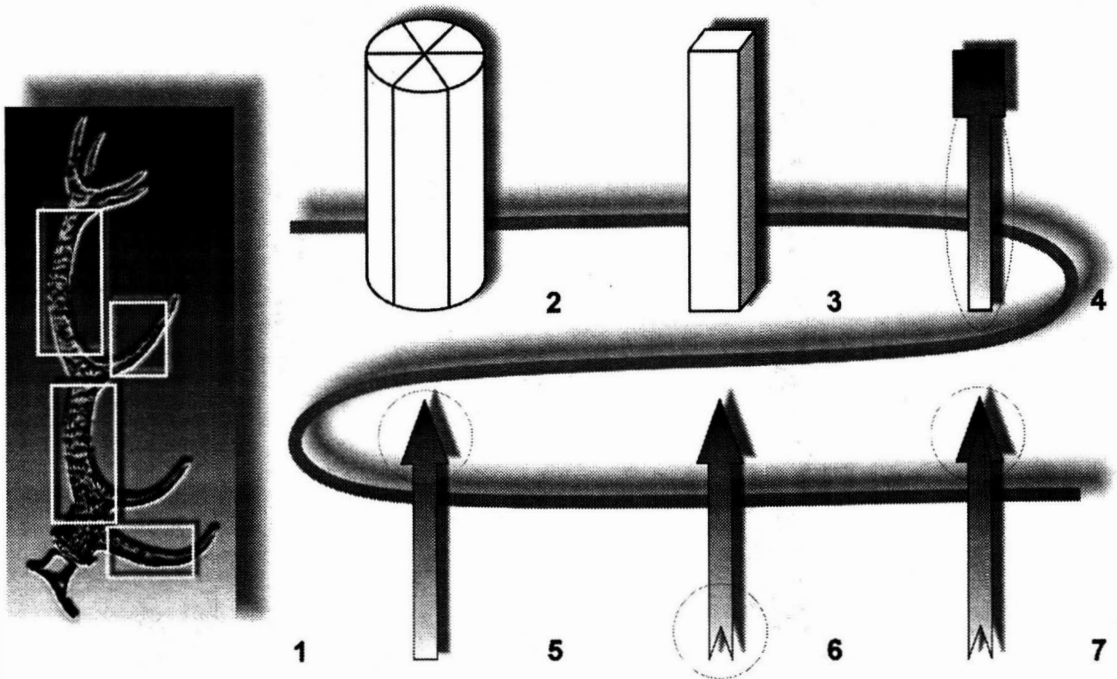

Figura / Figure nr. 14
ZLT/V

Schema tehnică de fabricare a vârfurilor de săgeți din MDA - tipurile 5 - 6 (propunere de reconstituiere).
Schéma technique de fabrication des armatures de flèches en MDA: types 5 - 6 (proposition de réconstitution).

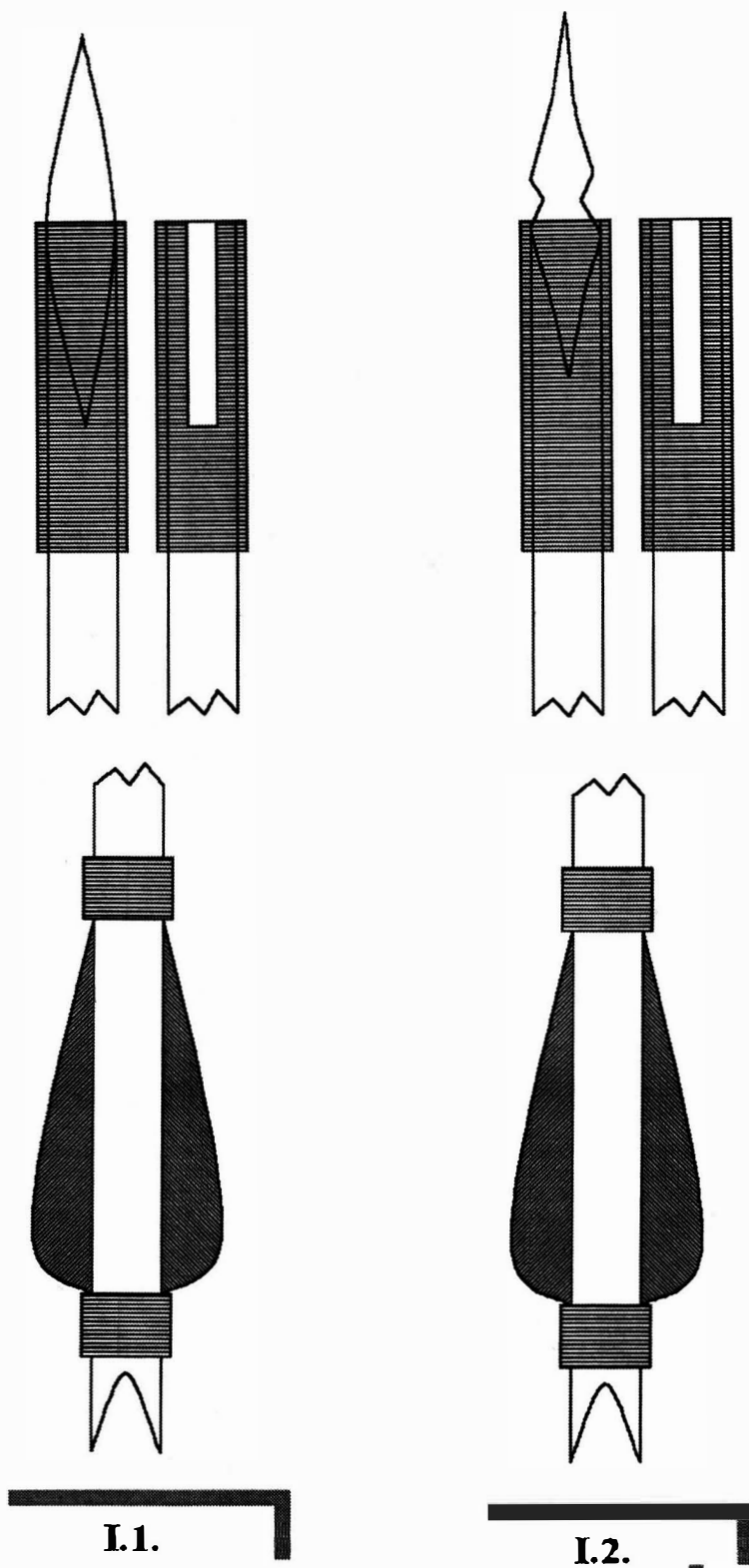

Figura / Figure nr. 15
ZLT/V

Fixarea pe tijă a vârfurilor de săgeți din MDA - tipurile 1 - 4 (propunere de reconstituire).
Montage en hampe ou tige des armatures de flèches en MDA: types 1 - 4 (proposition de réconstitution).

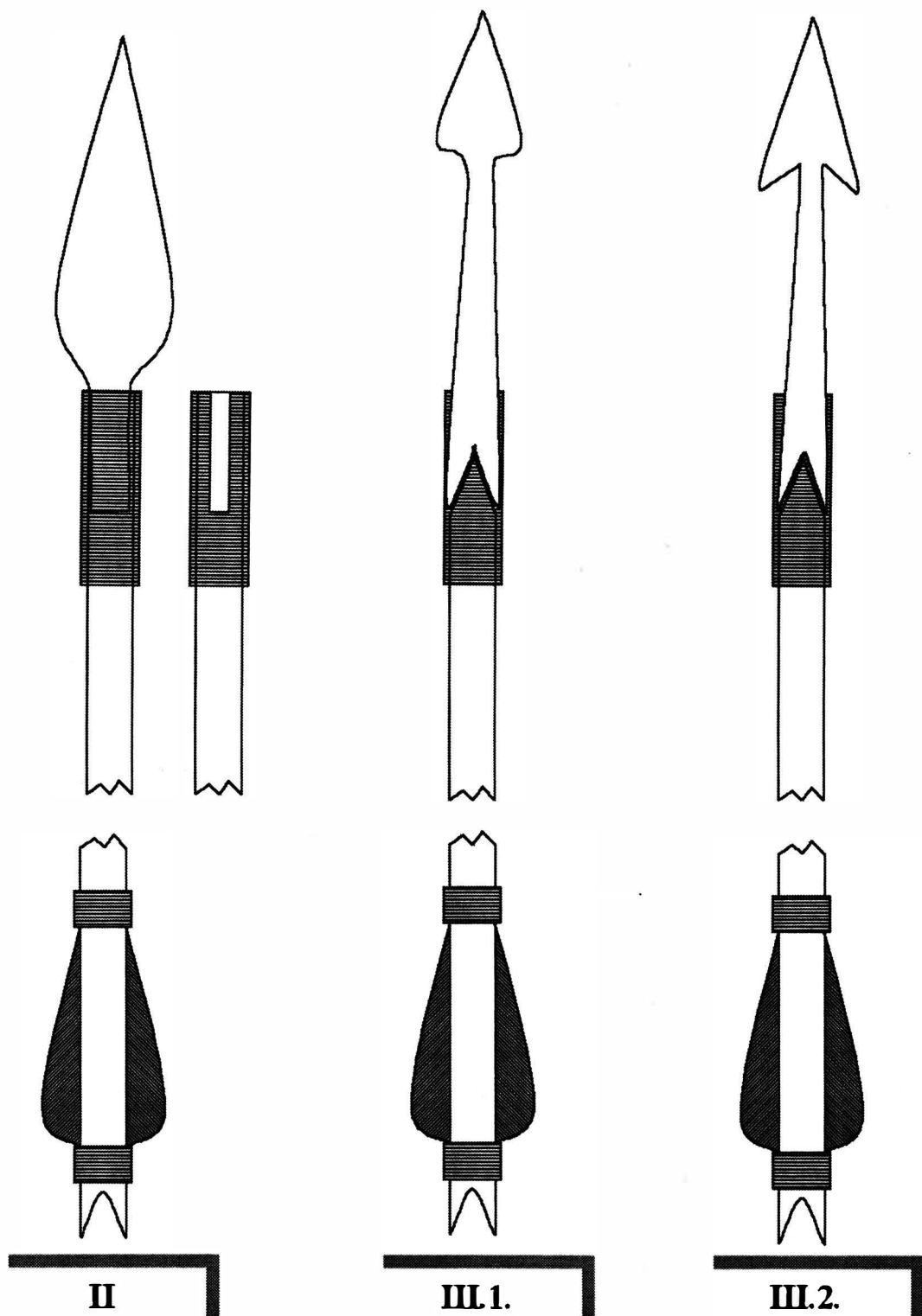

Figura / Figure nr. 16
ZLT/V

Fixarea pe tijă a vârfurilor de săgeți din MDA - tipurile 5 - 6 (propunere de reconstituire).
Montage en hampe ou tige des armatures de flèches en MDA: types 5 - 6 (proposition de reconstitution).

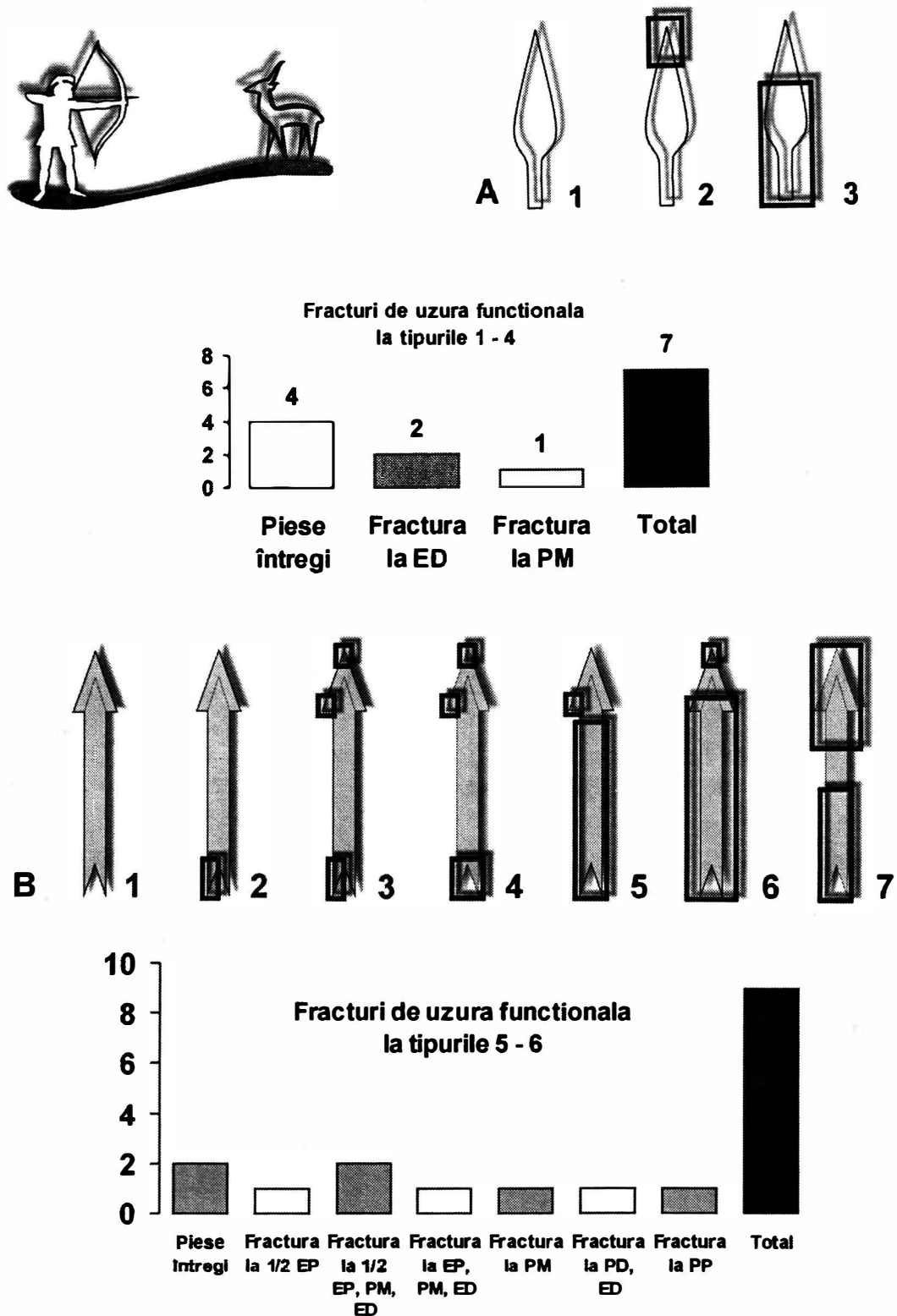

Figura / Figure nr. 17
ZLT/V

Localizarea fracturilor de uzură funcțională pe vârfurile de săgeți din MDA și repartitia cantitativă:
A. vârful de tip 1 - 4; B. vârful de tip 5 - 6.

Fractures d'usure fonctionnelle sur armatures de flèches en MDA et répartition quantitative:
A. armatures de type 1 - 4; B. armatures de type 5 - 6.

CERCETĂRI ARHEOZOOLOGICE ÎN AȘEZAREA DE EPOCA BRONZULUI (CULTURA NOUA) DE LA ZOLTAN (JUD. COVASNA)

Așezarea preistorică de la Zoltan este plasată la 8 km est de municipiul Sfântu Gheorghe, pe terasa înaltă a Oltului, la cca 500 m de cursul actual, în marginea nordică a satului Zoltan-Étfalva (comuna Ghidfalău, jud. Covasna)¹. Materialele faunistice determinate ce fac obiectul acestui studiu provin în exclusivitate din stratul aparținând bronzului târziu, culturii Noua², și totalizează în jur de 8771 fragmente. Din nivelul bronzului mijlociu, s-au determinat cca. 173 oase, dar ele nu fac obiectul prezentului material. Relativ recent a fost publicat³ un eșantion osteologic aproximativ redus (300 oase), provenit dintr-un complex atribuit bronzului timpuriu, din aceeași așezare. Din păcate, el este redus numeric, oferind puține informații utile asupra modului de exploatare a mamiferelor, cât și asupra taliei și conformației corporale ale acestora. El are însă meritul de a atesta prezența sau absența în bronzul timpuriu, în arealul respectiv, a unor mamifere, pe care le vom regăsi mai târziu în cultura Noua. Sub raport arheozoologic se cunosc foarte multe date asupra exploatării animalelor în așezările culturii Noua din sud-estul României (zona extracarpatică), profesorul Haimovici publicând o serie de articole de sinteză în acest sens⁴. Chiar dacă nu se cunoaște aproape nimic despre economia animalieră a comunităților Noua din zona intracarpatică, în speță S-E Transilvaniei, astfel că, eșantionul faunistic analizat de noi este suficient de bogat pentru a introduce în circuit date noi, inedite.

Cele 8771 resturi faunistice analizate reprezintă deșeuri menajere, dintre care 861 oase (10%) provin din gropi, însă marea majoritate a acestora au fost recoltate din „*cenușar*” (Tabele 1, 2). Materialul ce provine din „*cenușar*” este ars, deformat de foc, prezintă calcifieri, unele oase fiind „*lipite*” între ele, deci, se află într-o stare de conservare deficitară, ceea ce a îngreunat într-o oarecare măsură eforturile de determinare exactă. În acest context, resturile nedeterminabile reprezintă cca. 37% din lot. Chiar și în aceste condiții, materialul este mai mult decât suficient pentru a oferi informații pertinente asupra exploatării animalelor în bronzul târziu, în așezarea de la Zoltan.

Potrivit datelor Tabelului 1, doar 24 resturi sunt valve aparținând scoicii de râu, *Unio crassus*, două sunt oase de păsări, probabil sălbătice, restul de 8745 fiind oase de mamifere. Nu s-au identificat resturi de pește, deși vecinătatea Oltului favoriza activitățile de pescuit și culesul moluștelor. Cu siguranță, condițiile de fosilizare, și arderea oaselor adunate pentru igienizarea locuințelor au împiedicat conservarea acestora. Mai trebuie specificat că în categoria „*așchii sp. talie mică*” am inclus oasele de porc, ovicaprine, imposibil de determinat, iar în categoria „*așchii sp. talie mare*” am inclus oasele de vită, cal, cerb. Gruparea mamiferelor este prezentă prin cele 6 mamifere domestice comune epocii bronzului (vită, oaie, capră, porc, cal, câine) și 10 specii sălbătice (cerb, mistreț, căprior, iepure, castor, lup, urs, bursuc, vulpe și un carnivor neidentificat). Lipsește din tabloul faunei sălbătice bourul. După cum specificam anterior, cele 861 resturi ce provin din 35 complexe se repartizează pe specii după cum este arătat în Tabelul 2.

Marea majoritate a gropilor au furnizat un număr redus de oase, între 10-50 resturi. Câteva complexe totalizează sub 10 oase (Gr. 10, 18-21, 26, 31, 34, 36-37, 45). Probabil ele au fost utilizate o singură dată pentru aruncarea deșeurilor. Doar gropile 2, 5, 43 conțineau o cantitate semnificativă de resturi, peste 70 fragmente. Statisticile de distribuție a oaselor de mamifere în gropi, diferă sensibil de cele înregistrate în „*cenușar*”. În gropi, după cum era de așteptat, predomină oasele speciilor de talie mică, ovicaprine (33%), și porcine (19,2%). Speciile de talie mare au procente mai reduse, cabalinele (8,2%), cerbul (5,3%), și bovinele (28%). Probabil, gropile erau utilizate într-o mai mare măsură pentru aruncatul oaselor mici provenind de la ovicaprine, suine, juvenili și subadulți ai speciilor de talie mare.

Structura fizică a populațiilor

Bovinele sunt reprezentate prin 1808 fragmente (33,1%), aparținând de 104 indivizi (28,1%); numărul mare de indivizi estimat (Tab. 1) se datorează cantității sporite de resturi maxilare ce au permis bune aprecieri

asupra vârstelor de tăiere. Trebuie precizat că nu există indicii de prezență printre resturile lor a oaselor de bour ori a unor forme intermediare.

Repartiția oaselor pe regiuni anatomice este inegală (Tab. 5). În acest sens, s-au utilizat categoriile stilopod-zeugopod (regiuni cărnose ale membrelor), craniu, autopod (regiuni seci, slab carnatate ale membrelor) și rahisul (incluzând vertebrele). Evident, împărțirea este arbitrară. Coastele nu au fost introduse în calcul pentru a nu „încărca” statisticile, creând în acest sens o categorie aparte „Coaste”. În acest context, pentru fiecare specie, grup de specii, categoria „rahis” (incluzând vertebrele și coastele) este întrucâtva sub-reprezentată. În cazul bovinelor, conform statisticilor întocmite, cca. 31% o reprezintă ponderea elementelor craniene, 40,7% extremitățile distale ale membrelor (falange, metapodii), 6,5% coloana vertebrală și 21,8% părțile cărnose ale membrelor.

Din Gr. 5 provine un corn de femelă având dimensiuni de 51/40/150 mm (diametru mare bază/diametru mic bază/circumferință) și o morfologie tipică pentru categoria „*brahyceros*”. Cornul e plasat în plan cu frontalul, puternic curbat în față, pedicelul e bine exprimat, linia intercornuală e concavă. Din Gr. 43 s-a recoltat un proces cornular caracterizând un exemplar de mascul domestic. Piesa intră în categoria „*primigenius*”, având o lg. pe curbura mare de 310 mm și diametrele bazei de 70/55 mm. Circumferința nu s-a estimat din cauza unei porțiuni bazale ușor deteriorate. De proporții moderate spre mari, cornul are un traseu lateral, cu vârful îndreptat anterior și ușor în sus. Ambele piese provin de la exemplare ce au depășit stadiul adult. Resturile maxilare sunt bine reprezentate în eșantionul bovinelor, în special dentiția izolată, seriile dentare complete fiind puține. Potrivit datelor metrice prelevate, se evidențiază o dentiție moderată cu limite de variație destul de largi, înregistrându-se valori ale lg. lui M3 de 26-39, M (medie) = 30,6 mm; M1-M3 de 71,5-82, M = 74,9 mm. Pentru mandibulă se înregistrează o variație a lui M3 de 33-38,5, M = 36,7 mm. Pe câțiva molari de vită au fost evidențiate eroziuni inegale ale suprafeței masticatorii (Pl. 1, f-g). Acest tip de patologie dentară apare pe dentiția provenită de la animalele mature⁵. Elementele coloanei au ridicat, în general, probleme de determinare datorită spargerii lor și a deformării prin ardere. Nici un atlas, axis, nu s-au păstrat întregi, corpurile lor fiind sparte, de regulă sub fașa de articulație cranială.

Scheletul apendicular este cel mai bine reprezentat, totalizând peste 60% din eșantionul bovinelor (Tab. 3). Scapulele de bovine s-au pretat prelucrării, în numeroase cazuri marginile cavităților glenoide fiind crestate. Doar 15 piese sunt dimensionabile (incluzându-le și pe cele prelucrate), din cele 60 determinate. 8 piese provin de la animale ucise sub 7-10 luni, tuberozitatea bicipitală fiind neconcretă. Pe lt. min. a colului s-a înregistrat o variație de 42-55, M = 47,5 mm iar pe lg. articulației s-a estimat o medie de 61,8 mm (58-69,5). Printre cele 67 resturi de humerusuri, 12 nu prezintă trohleea prinsă, 5 au sutura distală vizibilă și la restul nu se mai observă. Puține humerusuri distale s-au pretat unei prelucrări biometrice adecvate. Pentru 11 resturi s-a estimat o oscilație a lg. trohleei de 66-81, M = 71,8 mm, asociată cu o variație a lg. distale de 70-83, M = 76,3 mm. Ca și în cazul scapulei, prevalează valorile mai mici, caracteristice exemplarelor femele. Puține valori, cele de peste 78 (lg. trohlee) par a caracteriza masculii. Seria radiusului este slab reprezentată. Din extremitatea distală doar trei fragmente s-au dimensionat, lg. ei oscilând între 61-74 mm. Prima valoare ar caracteriza o femelă, osul provenind de la un exemplar ce a depășit 5 ani. Celelalte două fragmente provin de la exemplare sacrificate pe la 4-5 ani, după urma lăsată de sutura distală. Deși numeroase, (peste 60 fragmente) extremitățile proximale sunt sparte. În cca 20 cazuri s-a estimat o medie a diam. de aprox. de 37,7 mm (35-43). Pentru 8 fragmente proximale s-a calculat o variație a lt. feței de articulație de 63-77, M = 69,7 mm. De asemenea, predomină valori mici, sugerând exemplare femele. Extremitățile metapodale, deși prevalează (peste 250 resturi) sunt foarte fragmentate, dar în comparație cu alte piese scheletice au permis unele aprecieri asupra taliei și conformației corporale. O vizibilă variabilitate dimensională (datorată sexului) se înregistrează și pe lt. dist. a metacarpului. Ea este exprimată prin valori de 46,5-68, M = 58,1 mm. Este interesant că unele extremități distale par evazate, având o lt. distală mare comparativ cu grosimea distală. Exemplificăm prin valorile metacarpului întreg carc, deși are o lg. de numai 179 mm are o lt. distală de 67 mm. Există și valori de 68 mm. Despre bour nu poate fi vorba, având în vedere diametrele distale mici ce nu trec de 34 mm. Există și valori ale lt. distale de 64-50 mm care par a reprezenta femelele. Pentru mc. proximal s-a estimat o

oscilație a lț. de 46,5-68, $M=59,3$ mm. Seriile proximale prezintă valori ceva mai sporite raportat la cele distale, marea majoritate trecând de 60 mm, ca urmare, media calculată depășind-o ușor pe cea a extremităților distale. Acolo unde a existat certitudinea că piesele provin de la juvenili-subadulți nu le-am introdus în calcule, trecându-le în anexa cu date metrice cu asterisc. Astfel, din Gr. 11 provine un mc. cu lg. 112 mm, cu o lț. prox./diam. prox. de 35,5/21 mm, osul provenind de la un animal sacrificat sub 12 luni. Un metacarp stg. cu lg. de 179 mm a furnizat o talie de 110,6 cm (Matolcsi). Potrivit valorilor indicelui Nobis (33,5) și a celui diafizar (18,7) metapodul aparține unui mascul. Valoarea estimată se plasează sub media calculată pentru vitele bronzului românesc⁶, încadrându-se în scara valorilor înregistrate în așezările Noua de la Cavadinești⁷, Gîrbovăt⁸, Coslogeni⁹. Din Gr. 2 provine un alt metacarp cu lg. de 199 mm, furnizând o valoare a taliei de 122,9 cm. Indicele Nobis (30,6) și cel diafizar (17) pledează pentru apartenența piesei la un individ castrat. Descoperirea este importantă cu atât mai mult cu cât fenomenul castrării este rar întâlnit în aria complexului cultural pomenit, la noi el fiind evidențiat doar pe materialele de la Drăgești¹⁰ și Coslogeni¹¹. În plus, el probează pentru folosirea taurinelor la tracțiune, explicând parțial păstrarea animalelor până la o vârstă avansată, așa cum vom vedea din studiul vârstelor de sacrificare. Lotul de pelvisuri conține mai mult fragmente de ilion, ischion, decât acetabulare. 7 porțiuni de coxale au oasele principale nesudate, fiind vorba de exemplare sacrificate sub 7-10 luni. Doar 5 ace tabulare provin de la animale ce au depășit 4,5 ani, restul aparțin maturilor tineri. Dintre resturile tibiale, relativ numeroase, doar pe 10 extremități distale s-a estimat o oscilație a lț. distale de 55-68, $M=61,2$ mm. Acestea provin de la exemplare ce au atins maturitatea corporală. Și în acest caz, variabilitatea dimensională este vizibilă, diferența dintre minimă și maximă fiind de cca. 13 mm. Seria metatarsului este bogată, numărând peste 200 fragmente, dintre care marea majoritate o reprezintă resturile diafizare, ori spărturile ne-dimensionabile. Pentru seria proximală doar 11 fragmente s-au pretat cuantificării, restul fiind piese de animale subadulte. Astfel, s-a estimat o variație a lț. prox. de 41,5-52, $M=47,6$ mm. Pe seria distală, mult mai numeroasă (19 oase dimensionabile) s-a calculat o variație a lț. 47-63,5, $M=54,7$ mm.

Dimorfismul sexual este vizibil, probabil, pe la 60 mm începând cu oscilația pentru masculi a lț. distale. Opt extremități distale provin de la animale sacrificate între 2,5-3,5 ani, ele fiind trecute în lista datelor metrice cu dublu asterisc. Aceeași notare este valabilă și în cazul tibiei distale, precum și a metacarpului distal. Dintre numeroasele astragale păstrate, doar 13 au fost dimensionate, pentru ele existând certitudinea că provin de la exemplare ce au atins stadiul adult. Pe lg. laterală s-a estimat o variație de 59-69,5, $M=63,7$ mm. Din seria lor se remarcă un astragal cu lg. max. de 69,5 mm având o lț. max. de 49,5 mm, valoare ce se detașează de restul seriei. Credem că piesa provine totuși de la un mascul domestic. Acestui astragal îi corespunde un calcaneu cu lg. max./lț. max. de 139/53,5 mm, ambele oase fiind găsite în conexiune anatomică. Sintetizând cele mai sus afirmate, se apreciază că bovinele exploatate de comunitatea de la Zoltan erau de talie mică, comparativ cu epocile anterioare¹², manifestând un pronunțat dimorfism sexual, parametrii corporali încadrându-se în limitele de variabilitate admise pentru populațiile din aria complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni¹³. Comparativ cu bovinele exploatate în Balcani (referindu-ne la nivele bronzului final de la Kastanas), ele sunt mai robuste¹⁴.

Ovicaprinele cumulează 1524 oase, reprezentând o pondere de 27,9%, valoare ceva mai mică decât a bovinelor. Aceeași diferență mică față de taurine se menține și în cazul estimării pe NMI (25,8%). Peste 55% din eșantionul grupului este reprezentat de scheletul apendicular, elementele scheletului cefalic având o contribuție de numai 27,6%. Elementele rahisului reprezintă cca 16,7%. Numărul mare de resturi maxilare, vertebre, spărturi de metapodii, cât și apartenența în mare măsură a oaselor la indivizi tineri și subadulți a defavorizat o atribuire exactă a 1372 fragmente la una din cele două specii. Doar 46 oase au fost atribuite caprinelor și 106 ovinelor, în acest context ovinele fiind de două ori și ceva mai numeroase decât caprinele. Pe NMI, proporția ovine/caprine este de 1,1/1. Deși aceste cifre reflectă, în ultimă instanță, posibilitățile de separare a materialului celor două specii, totuși este de remarcat frecvența relativ crescută a caprelor. Eșantionul caprinelor se repartizează la 9 exemplare, dintre care 3 sunt juvenili-subadulți, 2 adulți tineri și 4 au depășit stadiul adult. Din scheletul cefalic s-au păstrat două procese

cornulare fragmentare, din păcate nedimensionabile, aparținând unor exemplare tinere și subadulte. Pe secțiunea bazei, unul este plan convex și celălalt biconvex. Din contextul C/H6, adâncimea 0,3-0,8 m, provine un metatars dr. de capră cu lg. 121 mm ce a furnizat o talie de 64,6 cm. Este o valoare ce caracterizează un exemplar de talie medie.

Oasele ovinelor se repartizează la minimum 14 animale, dintre care jumătate sunt exemplare juvenile și subadulte. Din „*cenușar*”, car. F3, adâncimea 0,74-0,90 m și din F4, adâncimea 0,94-1,10 m, provin două coarne gracile, de tip „*caprin*” aparținând femelelor. Exemplare acornute nu s-au evidențiat, deși acestea apar în așezările de tip Noua de la Gârbovăț¹⁵, Cavadinești¹⁶. Tot din „*cenușar*”, din Martor D, str. 3, s-a recoltat un corn de mascul, cu lungimea pe muchia frontală de 205 mm, diametrul mare bază 45 mm. Piesa este foarte curbată, având o morfologie tipică pentru epoca bronzului¹⁷. Cealaltă piesă, recoltată din Gr. 47, prezintă o morfologie asemănătoare, fiind ceva mai gracilă, cu diam. mare bază/diam. mic/circonf. 43/32/128 mm. Ea prezintă o secțiune triunghiulară, cu trei fețe și trei muchii, mai puțin curbată. Ambele piese par să fie moderat de mari. Din scheletul postcefalic s-au conservat câteva piese întregi favorizând aprecieri asupra taliei. Din „*cenușar*”, car. D2, adâncimea 0,6-0,8 m provine un humerus dr. cu lg. max. 143 mm, corespunzând unei înălțimi la greabăn de 61,2 cm (Teichert). Piesa provine de la un animal sacrificat puțin după trei ani, așa cum o indică sutura epifizei proximale. Din „*cenușar*”, car. CI/III, str. 3, provine un metatars cu lg. max. 138,5 mm ce a furnizat o altă valoare a taliei de 62,8 cm (Teichert) și 64,8 cm (Talkin). Osul provine de la un individ sacrificat pe la 2,5 ani. Valorile taliei ovinelor se încadrează în limitele de variabilitate stabilite pentru bronzul românesc, ele fiind cu vreo 2-3 cm sub media estimată pentru bronzul românesc (64,4 cm)¹⁸ și pentru așezări Noua (64,2 cm)¹⁹ sugerând că în așezările Noua de pe teritoriul României era exploatată aceeași rasă de ovine, în general de mărime medie. Ca titlu informativ, la ovine am estimat înălțimi la greabăn calculate pe baza lg. unor calcane și astragale. Valorile obținute oscilează între 58,7-64,4 cm, M=61,5 (calcaneu) și 64,6-71,4 cm, M=66,5 (astragal); acestea sunt ceva mai mari decât cele obținute pe oasele lungi dar se încadrează în limitele bronzului românesc. Și dimensionările pe lățimile oaselor indică valori ce se încadrează în

parametrii bronzului târziu. Așadar ovicaprinele gospodărite de comunitatea de la Zoltan erau de mărime medie, caprele având o talie asemănătoare cu a ovinelor, cu un schelet însă ceva mai robust așa cum o relevă dimensionările pe lățimile oaselor. Ovinele purtau coarne, atât masculii cât și femelele.

Suinele cumulează 1400 resturi, dintre care aproximativ 1311 oase (24%) provin de la specia domestică și 53 de la cea sălbatică. Existența unei populații mixte porc/mistreț a făcut dificilă departajarea pe specii a 36 fragmente, ce au fost incluse în categoria „*Sus sp.*” Dacă pe materialul provenind de la exemplare adulte s-a putut realiza cât de cât o departajare (cu un oarecare coeficient de eroare), pe materialul juvenilor și subadultilor situația este cu totul arbitrară. În acest context s-ar putea oferi o explicație pentru procentul relativ scăzut al oaselor de mistreț; posibil ca specia să fi fost mult mai numeroasă în zonă și probabil mult mai exploatată decât o reflectă procentajele noastre. Cca. 47% din eșantionul speciei domestice provine din scheletul membrilor, 38% este ponderea elementelor craniene și doar 14% a celor provenite din coloană. Resturile de schelet cefalic sunt numeroase, permițând o bună prelucrare statistică. Măsurătorile executate indică o largă variabilitate dimensională, caracterizând indivizi cu un schelet cefalic puțin gracilizat. Dentiția este masivă, mai ales molarii, puține exemplare având o dentiție gracilă. Astfel, pe seria lg. lui M3, doar în câteva cazuri se înregistrează valori scăzute, de 27-30 mm. În mare măsură, valorile trec de 37 mm. Două valori de 41 și 41,5 mm, asociate cu lungimi ale șirului de molari de 76 și 79 mm caracterizează, totuși, exemplare domestice. În cazul unei mandibule provenită de la un exemplar matur, s-a evidențiat un caz de eroziune inegală la nivel de M2 (Pl. 2, a). Tot din scheletul cefalic provin două oase lacrimare. Primul are o lg./lț. de 32/24 mm, estimându-se un indice de 1,3. Piesa are o forma dreptunghiulară, nefiind prea alungită. Chiar dacă osul provine dintr-un craniu cu un aspect relativ masiv, valoarea indicelui este mai mică, tipică pentru un exemplar domestic. În cazul mistrețului, valoarea tinde către 2²¹. Un al doilea lacrimar, mult mai alungit, cu lg./lț. de 39,5/23 are un indice de 1,7. Posibil ca el să provină de la un exemplar metis ori de la un mistreț. Comparativ cu materialul similar, porcinele de la Zoltan prezintă parametrii maxilari crescuți,

asemănători celor din alte situri ale culturii Noua (vezi așezările mai sus menționate), sau mai mari, dacă ne referim la bronzul mijlociu, târziu, de la Ostrovu Corbului – nivelele Verbicioara, Gârla Mare (date personale inedite, am utilizat această comparație deși situl este prea îndepărtat de Zoltan, pentru a sublinia încă o dată specificitatea populației de suine ce sunt gospodărite în arealul Noua). Față de mediile calculate pentru bronzul românesc, în general, parametrii dentari sunt ușor crescuți²².

Datele obținute prin analiza parametrilor scheletului postcefalic relevă, așa cum era de așteptat, aceleași valori crescute, cât și o largă variabilitate dimensională. Valorile medii sunt foarte apropiate de cele ale bronzului românesc, în general, și de cele din arealul așezărilor Noua în particular²³. Pentru caracterizarea populației din punct de vedere a taliei, s-au utilizat câteva astragale conservate întregi. Astfel, pe lungimea lor laterală s-a estimat o variație a taliei de 77-80,5 cm, cu o medie de 79,4 cm. Sunt valori ridicate, față de epocile anterioare, însă obișnuite pentru porcinele de la finele epocii bronzului din România. Dimensionarea unui metacarp III cu lg. 79,5 mm a furnizat o talie de 85,2 cm, valoare ce ar putea caracteriza un individ metis, prin comparație cu date asemănătoare. Bunăoară, în situl de la Coslogeni, o înălțime la greabăn de 82,6 cm este atribuită unui astfel de individ²⁴. Așadar, analiza somatoscopică și dimensională a eșantionului porcinelor din așezarea de la Zoltan confirmă teoria prof. Haimovici, potrivit căreia porcul gospodărit în așezările Noua este mai mare și mai masiv decât cel din celelalte culturi ale bronzului românesc²⁵, fiind posibil ca „*odată cu deplasările unor populații umane, să fie adus, probabil dinspre est, un porc de talie mai mare, care să-l fi înlocuit pe cel mai gracil din neolitic, dar totodată poate fi luată în considerație și o nouă domesticire, pornindu-se de la mistrețul autohton, care se știe că aparține unei subspecii mai mari decât aceea din Europa centrală*”²⁶.

Cum aminteam la început, resturile atribuite cu certitudine mistrețului sunt mult mai puține, însumând doar 1% pe resturi și 1,3% pe NMI. Cele 53 fragmente provin de la 5 exemplare sacrificate după cum urmează: pe la 15-16 luni (un individ), 2-3 ani (patru indivizi). Nu s-au identificat exemplare mature.

Ecvideelor le aparțin 355 fragmente (6,5%), provenind de la 23 indivizi (6,2%). Sunt pre-

zente oase din toate părțile scheletului, repartiția lor pe regiuni corporale fiind totuși inegală. Elementele scheletului cefalic prezintă aproximativ o treime din eșantionul speciei. Nu s-au identificat părți cât de cât semnificative de cranii (pentru eventuale observații de natură morfologică), acestea fiind sparte, dentiția izolată fiind prezentă din abundență (Pl. 3). S-au conservat șapte părți anterioare ale mandibulei (regiunea botului), dintre care trei provin de la masculi, așa cum o certifică existența caninului. Una dintre piese, cu lt. incisivi de 66 mm, provine de la un mascul mort (sacrificat) pe la 18-25 ani. Un alt fragment prezintă o lt. a șirului de incisivi de 62 mm și aparține unei femele de 18-23 ani. Trei fragmente provin de la animale sacrificate între 2,5-4 ani, pentru acestea neputându-se preciza sexul. Sub aspect morfologic, dentiția prezintă pliul cabalin bine exprimat, plisare slabă a smaltului, îngroșări de smalt sub fața ocluzală, caractere comune cu ecvideele din bronzul românesc. Resturile maxilare provin de la animale sacrificate în stadii diferite, predominând cele de la exemplare adulte-mature. 60% este ponderea elementelor din scheletul membrilor; cu excepția falangelor, nici un alt os nu s-a păstrat întreg pentru a aduce vreo informație asupra taliei cabalinelor de la Zoltan. Dimensionările pe lățimile oaselor indică, prin analogii cu materiale similare din așezări Noua, animale de mărime medie (cu o talie în jur de 136-138 cm), doar câteva date metrice sugerând exemplare ce trec de 140 cm. Falangele I și II au permis o bună prelucrare dimensională. Dimensionările falangei proximale evidențiază o largă variabilitate dimensională. Astfel lg. maximă a ei oscilează între 79-90 mm, cu o medie de 84,8 mm, valoare ușor crescută față de situl Noua de la Ripiceni (83,7 mm). În acest sit²⁷ s-au identificat ecvidee cu talia de 136-139 cm (Kieswalter); prin analogie cu aceste materiale, putem afirma că materialul de la Zoltan provine în mare parte de la cabaline cu o talie asemănătoare, de mărime medie. Doar o falangă proximală cu o lg. de 90 mm ar putea proveni de la un exemplar de peste 140 cm înălțime la greabăn. Aceasta prezintă suprafața de inserție triunghiulară de pe fața palmară bine exprimată. Pentru cultura Noua s-au evidențiat și exemplare înalte, cu o înălțime la greabăn de 142-147 cm²⁸, existând însă și exemplare cu înălțime mai mică²⁹, cum e cazul nostru. Seria falangei medii este mai omogenă, evidențiind o variație a lg. maxime de 44-49 mm,

cu o medie de 46,7 mm. Și această medie este mai crescută decât valoarea de la Ripiceni (43,7 mm), sugerând prezența în arealul sitului a unor exemplare ceva mai înalte, cu extremitățile distale ale membrelor „bine făcute”. Prezența oaselor din toate regiunile corporale și din toate categoriile de vârstă, alături de o puternică fragmentare, identică cu a celorlalte specii domestice, certifică utilizarea calului în alimentația comunității. Și oasele acestei specii, alături de cele de bovine, cerb, s-au utilizat la producerea de unelte. Amintim în acest sens preferința pentru folosirea omoplaților, metapodiilor, în special a metacarpelor și metatarselor II și IV, mai ales a celor nesudate încă, provenite de la exemplare imature corporal. Despre modul de exploatare al speciei în funcție de ponderea categoriilor de vârstă vom vorbi în capitolul următor.

Canidele sunt prezente prin 33 oase (0,6%) aparținând de 4 exemplare (1,1%). Eșantionul speciei cuprinde mai puține elemente de schelet cefalic, ele fiind în proporție de 30%. În rest, materialul speciei cuprinde metapodii întregi, falange, în general oase pe baza cărora nu se poate afirma utilizarea speciei în alimentație. Fragmentarea oaselor se datorează distrugerii în timp și nu intervenției umane. Mandibulele prevalează printre resturile de schelet cefalic, fiind în mare parte conservate întregi. Acestea nu prezintă nici o urmă de tăiere, cele fragmentare datoreazăndu-și starea deteriorării în timp. Cele 4 mandibule stângi prezintă o mică variabilitate dimensională, după cum o relevă datele metrice prelevate. Lungimea jugală oscilează între 71-74,5 mm, iar lg. lui M1 variază între 20-23 mm, cu o medie de 21,6 mm. Potrivit valorilor lungimii bazale Dahr (161,9 și 172) piesele provin de la indivizi de talie medie-mare. Astfel de exemplare sunt comune în așezări ale bronzului târziu din România³⁰. Din scheletul postcranian provin o pereche de ulne, aparținând unui exemplar mort sub 10 luni. O altă ulnă cu lg. 169 a permis estimarea unei talii de numai 45,1 cm. Piesa provine de la un animal mort puțin după 10 luni. Așadar, în așezare existau câini de mărimi diferite, de la cei mai mici, comuni așezărilor neolitice (în special), la cei foarte mari, fără a putea vorbi de rase bine individualizate³¹. Din cei patru indivizi estimați, unul este subadult, restul depășind acest stadiu. Lupului i-ar putea aparține un P4 (din maxilă) cu lg. 25 mm. Piesa provine din nivelele inferioare ale locuirii.

Cervidele sunt reprezentate prin cele două specii, cerb și căprior.

De la cerb provin 327 resturi, totalizând doar 6%. Ca NMI, specia cumulează ceva mai mult de 6,5%. Practic sunt prezente toate părțile corporale, așadar, animalele erau integral cărate în așezare unde erau tranșate. Resturile scheletului cefalic reprezintă 48% din eșantionul speciei, față de cca. 50% elemente din scheletul membrelor. Coloana vertebrală abia însumează 1,8%, multe coaste și vertebre greu de determinat exact, fiind incluse în categoriile „Coaste” ori „Așchii specii talie mare”. S-au conservat câteva fragmente de neurocraniu, din păcate puțin dimensionabile. Nu s-au identificat frontale, purtătoare sau nu de coarne, deși cornul a fost utilizat, alături de oasele speciei, la confecționarea uneltelor. În general, spargerea neurocraniului în vederea extragerii creierului s-a făcut în fragmente mici, nesemnificative. Puținele dimensionări sugerează prezența unor exemplare de mărime medie.

Căpriorul are o frecvență redusă, cele 16 oase reprezentând doar 0,3%. Din cele 3 animale vânat, unul avea 12-15 luni (vânat probabil primăvara), restul depășind acest stadiu. Puținele date metrice indică animale de mărime medie. Și coarnele de căprior s-au utilizat la producerea uneltelor, așa cum o relevă uneltele păstrate.

Iepurelui îi revin 20 oase (0,4%), dintre care 17 provin din groapa 29. Este vorba despre oase aparținând mai ales scheletului apendicular, coxalelor și coloanei vertebrale. Printre ele se remarcă un coxal cu lg. max. 98,5 mm și diam. acetabular 14 mm. Celelalte trei oase provin din alte contexte stratigrafice, fiind vorba de metapodii și o porțiune de mandibulă.

De la **castor** provin 10 oase (0,2%) aparținând de trei exemplare adulte și un subadult (1,1%). De la specie provin câteva resturi de dentiție izolată, cea mai mare parte a materialului referindu-se la oase din scheletul membrelor. Eșantionul este reprezentativ pentru exemplare robuste (Pl. 4), așa cum o relevă datele metrice. Castorul, un element azi stins din fauna salbatică a României, era o prezență comună în acele vremuri în vecinătatea așezării, în lunca Oltului. Existența lui se leagă de un anumit biotop, ce includea cursuri de apă relativ liniștite, cu păduri de luncă, de esență moale. Aceste condiții vor fi existat de-a lungul râului.

Ursului îi aparţin un molar şi o falangă III. Posibil ca aceste elemente să fi provenit dintr-o blană (falanga) ori dintr-un trofeu (molarul).

De la **vulpe** provine o mandibulă dr. cu M1 14,5 mm iar de la un **bursuc** provine o scapulă stg. cu lt. col/lg. artic./lg. cavit. glenoidă 16/21,5/17,5 mm.

Vârstele de sacrificare

Analizând ponderea grupelor de tăiere la principalele specii domestice şi vânat, se pot contura unele particularităţi ale modului de exploatare al populaţiilor de animale de către comunitatea de la Zoltan. Aprecieri asupra felului cum erau gospodărite **bovinele** în timpul locuirii Noua sunt susţinute de numărul relativ mare de indivizi apreciaţi. În cazul acestora, categoria juvenili cuprinde doar 14 exemplare adică, un procent de numai 13,4%, Tot în această categorie sunt incluşi şi doi foetusi. Grupei subadulţilor îi aparţin 19 indivizi, ceea ce reprezintă un procent la fel de scăzut, 18,2%. Cea mai bine reprezentată este categoria adulţilor, cumulând un procent de 34,7%, adică 36 animale. În această grupă de vârstă prevalează indivizii care abia au atins stadiul adult. Categoria maturilor cumulează cca 1/3 din indivizii prezumaţi, adică 33,7% (35 animale). În această categorie se constată două vâruri de tăiere: cel al maturilor tineri şi cel al animalelor de 6-8 ani. Au fost întâlnite şi animale cu o dentiţie puternic erodată, care au trecut de 10 ani, însă numărul lor este limitat. Detaliind cele mai sus expuse se notează că, înainte de atingerea vârstei de reproducere (sub 2 ani) se înregistrează un procent de cca 23%, în perioada primei gestaţii procentul scăzând pe la 13-14%, un procent de 26% atingându-se în perioada primei lactaţii, el vizând cu siguranţă exemplarele masculine şi femelele sterpe. În general, deşi un procent important de tăieri (34,7%) se executau în stadiul adult, totuşi, taurinele erau exploatate în principal pentru lapte, forţa de muncă şi secundar pentru carne, cu un procent satisfăcător de indivizi reproducători. Prezenţa unui metapod de animal castrat sugerează aşadar, folosirea într-o oarecare măsură a bovinelor la tracţiune. Pentru 72 exemplare s-a putut, cu o oarecare aproximaţie, estima sezonul de tăiere. În acest context prevalează în proporţie de 60% animalele sacrificate în sezonul cald (început de primăvară – sfârşit de vară). Pentru cele tăiate în sezonul rece prevalează cele tăiate la finele

toamnei – începutul iernii). Probabil, cantitatea insuficientă a unor rezerve de hrană pentru vite va fi contat în creşterea numărului de tăieri la finele toamnei – începutul iernii. Statisticile de sacrificare a taurinelor în aşezările Noua, indică în mai toate cazurile prevalenţa animalelor sacrificate la atingerea maturităţii ponderale, exemplarele ţinute până la o vârstă înaintată având o proporţie redusă. Aşadar, asistăm la o exploatare mixtă a taurinelor: cca. 34% este ponderea animalelor exploatate în scopuri utilitare, lapte, tracţiune (acolo unde s-au depistat oase de la animale castrate), cca. 66% fiind cota animalelor sacrificate pentru carne (dacă se însumează procentele juvenililor, subadulţilor şi adulţilor).

În cazul **porcinelor**, statisticile de tăiere indică următoarea situaţie: din cei 98 indivizi, 3% îl reprezintă cota juvenililor, 21,5% cea a subadulţilor şi peste 75,4% ponderea animalelor adulte şi mature. De fapt, din acest procentaj doar 3% îl reprezintă animalele mature, restul fiind exemplare sacrificate în stadiul adult. În ultima categorie de vârstă, cele mai multe tăieri se executau între 16-19 luni. Probabil, în acest stadiu rasele primitive de porcine ale epocii bronzului atingeau o greutate optimă în vederea tăierii. Detaliind, până la atingerea maturităţii sexuale (8-10 luni) se sacrifică un procent de 22,5%. Având în vedere prolificitatea speciei, (mai ales că existau condiţii bune de întreţinere în arealul sitului), este un procent rezonabil de tăiere. În grupa de maturi sexual predomină animalele tăiate după prima fătare (peste 12-14 luni), în proporţie de 25%, sugerând o bună gospodărire a porcinelor, în vederea asigurării unui spor natural al turmei. Specia era crescută pentru carne şi grăsime. În toate aşezările Noua, modul de gospodărire al suinelor este asemănător, în sensul că prevalează animalele adulte, juvenili, subadulţii şi exemplarele ce au depăşit 3-4 ani sunt puţine. Sacrificările se făceau în masă către doi ani³².

Pentru **ovicaprine** s-a apreciat un număr mare de indivizi, apropiindu-se de cel al bovinelor, datorită cantităţii sporite de resturi maxilare prelevate. Din cei 95 indivizi, un procent de 29,4% (29 animale) îl reprezintă juvenili. Şi în această categorie a fost inclus un foetus. Rata subadulţilor creşte sensibil până la 39% (37 indivizi). În cadrul acestei categorii de vârstă tăierile se concentrează mai ales înspre finalul stadiului subadult şi începutul celui

adult. Animalele sacrificate în stadiul adult reprezintă 23,1% (22 indivizi), rata maturilor cumulând doar 8,4% (opt animale). Dintre acestea, patru exemplare au depășit 5 ani, unul dintre ele având o dentiție foarte erodată. Din punct de vedere zootehnic putem aprecia că până la atingerea maturității sexuale se taie aproximativ 15-16%, urmând ca în perioada primei gestații să scadă ușor procentul până la 14%. Procentul scade și mai mult la 9% în perioada de lactație. Procentul crește apoi semnificativ până la 27% în perioada celei de-a doua gestații, vizând probabil masculii. Puține exemplare sunt ținute peste 5-6 ani, în cazul nostru doar patru exemplare. Rata înaltă a exemplarelor juvenile-subadulte (68,4%) și cea de numai 31,5% a celor adulte-mature sugerează creșterea ovicaprinelor în mare măsură pentru carne și în secundar pentru lapte, lână, piei, stoc reproductiv. Detaliind pe sezoane, se constată că cca. 64,4% dintre animale au fost sacrificate la finele toamnei, iarna, sfârșitul sezonului rece, iar 26,3% în sezonul cald, în cazul nostru primăvara, vara, finele verii. Ponderea redusă a animalelor sacrificate pe timpul sezonului cald ar putea sugera pendulare sezonieră a turmelor, în speță transhumanța.

În cazul **ecvideelor**, din cele 23 exemplare presupuse, până la atingerea maturității corporale s-a tăiat un procent de 43,5%, restul fiind animale mature-senile. Au fost evidențiate chiar exemplare sacrificate peste 20 ani, cât și juvenili. Cu siguranță carnea de cal era folosită în alimentație, dovadă procentul sporit de imaturi corporali, tăiați în perioada optimă consumului. Procentul de animale sacrificate pentru carne nu-l depășește totuși pe cel al exemplarelor cu utilizări în tracțiune, călărit: 56,5% din exemplare erau exploatate până la o vârstă avansată. Multe dintre exemplarele mature sunt masculi.

În privința vârstelor la care au fost vâdate exemplarele sălbatice, situația se prezintă astfel: pentru cerb, din cei 24 indivizi, juvenili și subadultii reprezintă 25%, adulții 45,9% iar maturii 29,1%. Au fost identificate chiar două exemplare cu dentiția foarte erodată. Detaliind, aproximativ doi indivizi au fost vânați iarna, iar 10 indivizi în sezonul cald. Probabil, atunci specia se găsea în pădurile din apropierea așezării, fiindu-le mai la îndemână vânătorilor. Ponderea crescută a exemplarelor imature corporale, nu stim în ce măsură este pur întâmplătoare, ori este într-adevăr consecința unei vânări sezoniere, selective, care viza, în

primul rând suplimentarea necesarului de carne în anumite perioade ale anului (mai ales vara), protejându-se stocurile domestice. Osul și cornul necesare obținerii uneltelor³³ au fost cu prisosință utilizate în aceste activități, materia cornoasă putând fi procurată și prin culegerea coarnelor picate. Prinderea exemplarelor imature putea afecta într-o oarecare măsură sporul natural al speciei. Oricum avem prea puține date referitoare la acest mamifer pentru a trage o concluzie cât de cât obiectivă.

Cum aminteam anterior, în cazul mistrețului nu există animale mature, marea lor majoritate fiind adulți. Pentru castor, lup, urs, câprior predomină exemplarele ce au depășit stadiul adult.

Raporturile interspecifice.

În așezarea de la Zoltan, ca și în celelalte din aria culturii Noua, au fost identificate toate cele șase specii domestice, de-acum comune epocii bronzului: vită, oaie, capră, porc, câine și cal. Dintre mamiferele sălbatice, în principal cerbul este elementul dominant. Raportul speciei domestice/speciei vâdate este în cazul nostru de 92,1/7,9% ca număr de resturi și de 87,8/12,2% ca NMI, ceea ce evidențiază importanța segmentului domestic în cadrul economiei animale a comunității respective. Dintre speciile domestice se detașează ușor bovinele, cu o rată de 28 (33%). Procentul lor nu este atât de mare, așa cum se înregistrează în siturile Noua de la Gârbovăț, Cavadinești, Valea Lupului, unde acestea au o pondere de peste 45% (indiferent dacă e vorba de nr. resturi, ori nr. indivizi). În general, în regiunile joase extracarpătice ele au frecvențe mult mai mari decât la Zoltan, cumulând între 41-66,6%³⁴. Probabil, condițiile ambientale vor fi fost mult mai propice întreținerii unor cirezi mai numeroase decât în sud-estul Transilvaniei. Numai în așezarea eponimă de la Coslogeni vitele înregistrează doar 34%, fiind urmate la mică diferență de porcine cu 30% și ovicaprine cu 22,3%. Evident, creșterea vitelor și a porcinelor în raport cu ovicaprinele era mult mai potrivită într-o zonă de terenuri joase, supuse inundațiilor periodice ale Dunării³⁵. În restul așezărilor Noua, pe locul secund se plasează de regulă ovicaprinele, a căror frecvență oscilează între 13,3 și 34%, urmate fiind de porcine, ce nu depășesc 20%³⁶. Din acest punct de vedere, situl de la Zoltan pare să facă notă aparte de siturile din zona extracarpatică, fapt datorat într-o mare măsură și plasamentului bio-

geografic diferit. La Zoltan, după bovine se plasează, fie ovicaprinele cu 27,9% (25,8), fie porcinele cu 24% (26,6), e greu de spus, în funcție de metoda de estimare luată în considerare (nr. resturi ori NMI). Nu putem afirma clar căru grup de mamifere de talie mică i se acorda o importanță gospodărească mai mare, ovicaprine ori suine. Probabil, acestea din urmă, având o prolificitate mai mare, un ciclu reproductiv mai scurt, pe intervale scurte de timp puteau satisface nevoile alimentare comunitare, protejând stocurile de bovine. Creșterea porcinelor era avantajată și de condițiile ambientale din vecinătatea Oltului în timp ce gospodărirea ovicaprinelor în sistem transhumant asigura pe anumite perioade din an carnea și produsele lactate.

Sub raport paleoclimatic, aşezarea de la Zoltan s-a dezvoltat pe fondul climatului subborealului (2250-700 î.Chr.)³⁷, sau al fazei de carpen. Analizele sporo-polinice din Munții Harghitei³⁸ au evidențiat valori crescute ale polenului de carpen. Răspândirea majoră a acestui element floristic (atât pe verticală cât și în suprafață) coincide cu dezvoltarea unui orizont de uscăciune, ceea ce presupunea un climat ceva mai arid⁴⁰ în sud-estul Transilvaniei. Privită problema din acest unghi, s-ar putea oferi un argument în plus pentru rata relativ înaltă a ovicaprinelor și mai mică a bovinelor în zonă. Ponderea calului în alimentație trebuie luată în considerare, deși el nu reprezintă mai mult de 6,5%. Utilizarea calului în dietă a fost evidențiată în toate siturile investigate sub raport faunistic din aria culturii Noua, putând fi consemnată drept o trăsătură tipică regimului alimentar al acestor comunități, procentul său oscilând între 0-13,5%. Deși suplimenta și acesta o bună parte din proteinele necesare, nu trebuie pierdută din vedere folosirea sa la tracțiune, călărit.

Sub raportul cantității de carne oferită de NMI estimați, situația se prezintă astfel (Fig. 1); bovinele, prin talia lor specific mare asigurau în proporție de 61,3% necesarul proteic, urmate fiind de porcine, cu o participare de 15,8%. Calul oferea în jur de 8,6%, iar ovicaprinele 7,2%. Ponderea mamiferelor vâdate este redusă, totalizând doar 7%. În general rezultatele obținute confirmă datele obținute prin utilizarea metodelor statistice comune (nr. frag. și NMI), în sensul că vânătoarea avea o importanță secundară în acoperirea necesarului de carne, mamiferele domestice reprezentând baza aprovizionării. Evident, estimarea are un caracter pur ipotetic.

În cultura Noua animalele domestice sunt prezente într-o proporție foarte mare, vânatul nedepășind 7,6%⁴¹. Chiar și la Zoltan, sit plasat într-un mediu extrem de favorabil vânătoriei, rata speciilor sălbatice nu depășește 13%. Dacă am elimina procentele cumulate de unele mamifere sălbatice fără importanță alimentară (lup, vulpe, bursuc, castor, un carnivor neidentificat), a căror prindere era accidentală, rata vânătoriei este și mai redusă, sub 9,5%. Diminuarea interesului pentru vânătoare este extrem de accentuată în regiunile joase, probabil ca urmare a unor defrișări intense, ce nu ofereau condiții prielnice speciilor de pădure. E cazul siturilor de la Valea Lupului, Drăgești, Bârlad, Gârbovăț. În zonele înalte se poate spune că, purtătorii acestei culturi au intensificat defrișările, cum este cazul siturilor de la Piatra Neamț, Zoltan. Așadar, *„importanța din ce în ce mai redusă a vânătoriei... ar putea fi considerată un proces specific aşezărilor situate în condiții fizico-geografice care au determinat împușinarea vânatului, fenomen accentuat de influența antropică mai pregnantă, ca urmare a necesității lărgirii suprafeței terenurilor agricole, în primul rând în zonele de câmpie”*⁴². Evident, nu trebuie aruncat totul în spatele condițiilor biogeografice, fără a ține cont și de anumite particularități socio-culturale ale comunităților respective.

Datele existente până în prezent asupra economiei animaliere a comunităților Noua din Basarabia au fost reluate detaliat și integrate într-un studiu de sinteză publicat relativ recent⁴³. Dacă preluăm unele informații o facem doar pentru cei care nu au avut acces la aceste surse. Potrivit datelor publicate de Tzalkin asupra faunei din siturile de la Comrat, Durlești, Soldănești, Roșieticii, Ghindești⁴⁴ și ale lui David pentru Petrușeni⁴⁵, comunitățile Noua din stânga Prutului și-au dezvoltat o economie animalieră bine adaptată resurselor oferite de ambient. Mai toate comunitățile cuprindeau crescători de bovine, frecvențele acestora varind între 35,8% la Petrușeni și 45,6% în celelalte. În plan secund erau exploatate cabalinele, care ating o frecvență record 44%, ovicaprinele neînregistrând mai mult de 7%, iar porcinele doar 3,3%. La Petrușeni există un spectru faunistic cumva asemănător sitului de la Zoltan în privința raporturilor interspecifice, în sensul că vitele n-au o cotă extrem de ridicată, de 35,8%, în plan secund urmând ovicaprinele și porcinele cu ponderi apropiate, de 23,4% și 20,4%. Calul înregistrează o cotă mai mică, de 11,7%. Nu știm în ce măsură coincidențele au o bază reală.

În afară de Comrat, plasat în apropierea stepei Budjacului, unde vânătoarea are valoarea 0%, în celelalte situri plasate în centrul Basarabiei, în regiunea „Codrii”, vânătoarea nu înregistrează mai mult de 4-7%. Din același studiu de sinteză aflăm că, pentru așezări ale culturii Sabatinovka, bovinele înregistrează procente foarte mari, de cca 71%, exploatarea celorlalte specii domestice făcându-se pe scară redusă. Astfel, cabalinele înregistrează 14,2%, ovicaprinele 12,8%, iar porcinele doar 1,3%. Vânătoarea nu depășește 8%, în unele situri nefiind identificate specii sălbatice⁴⁶.

Așadar, comunitatea de la Zoltan a dezvoltat o economie animalieră puternic adaptată valori-

ficării resurselor locale oferite de ambient, axată în principal pe exploatarea bovinelor în scopuri utilitare, lapte, forță de muncă. Ovicaprinele și porcinele erau utilizate, în principal pentru carne, grăsime (porc), lapte, piei, lână (rumegătoare mici). Cabalinele erau într-o bună măsură utilizate în alimentație cât și utilitar. Deși existau condiții propice practicării vânătoriei, aceasta reprezenta un segment cu o pondere mai mică în domeniul alimentar și utilitar. Deși există particularități semnificative ce îl individualizează, situl de la Zoltan se înscrie, sub raportul economiei animaliere, în schema generală oferită de studiul arheozoologic al siturilor din arealul complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

Note

1. GR. POSEA, *Enciclopedia geografică a României*, 1982, p.
2. Valeriu Căvruc, *The final stage of the Early Bronze Age in South-East of Transilvania (in light of new excavations at Zoltan)*, Thraco-Dacica, T. XVIII, 1-2, 1997, p. 97.
3. DRAGOȘ MOISE, *The faunal remains from Zoltan*, Thraco-Dacica, T. XVIII, 1-2, 1997, p. 239-241.
4. SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale de la Culture Noua (Bronze final: Roumanie Orientale): les données archéologiques*, Anthropozoologia, 25-26, 1997, p. 691-698; Sergiu Haimovici, *Quelques caractéristiques de l'archéozoologie de la Culture de Noua dans le contexte de Noua-Sabatinovka-Coslogeni, du bronze final*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 237-241, și restul bibliografiei.
5. J. BAKER, D. Brothwell, *Animal Diseases in Archaeology*, 1980, Studies in Archaeological Science, London, p. 136
6. SERGIU HAIMOVICI, *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în stațiunile arheologice din epoca bronzului de pe teritoriul României*, Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza", Iași, S. II, T. XIV, f. 1, 1968, p. 188.
7. SERGIU HAIMOVICI, *Studiul paleofaunei din Cultura "Noua" descoperită în stațiunea de la Căvadinesti (Jud. Galați)*, Carpica, XV, 1983, p. 100.
8. SERGIU HAIMOVICI, *Materialul faunistic de la Gârbovat. Studiu arheozoologic*, Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p. 158.
9. MIRCEA ST. UDRESCU, *Observații preliminare privind creșterea animalelor și vânătoarea în așezarea de la Coslogeni (jud. Călărași); Date arheozoologice, Cultură și Civilizație la Dunărea de jos, XIII-XIV, 1995, p. 103.*
10. SERGIU HAIMOVICI, G. BELENTUC, *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea de tip "Noua" de la Drăgești (jud. Vaslui)*, Thraco-Dacica, T. VI, 1-2, 1985, p. 161-167.
11. MIRCEA ST. UDRESCU, *op. cit.*, p. 108.
12. SERGIU HAIMOVICI, *Caracteristicile mamiferelor domestice...*, Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza", Iași, S. II, T. XIV, f. 1, 1968, p. 189.
13. SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale de la Culture Noua (Bronze final: Roumanie Orientale): les données archéologiques*, Anthropozoologia, 25-26, 1997, p. 692.
14. CORNELIA BRICKER, *Kastanas*, p. 33, tab. 7.
15. SERGIU HAIMOVICI, *Materialul faunistic de la Gârbovat. Studiu arheozoologic*, Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p. 160.
16. SERGIU HAIMOVICI, *Studiul paleofaunei din Cultura "Noua" descoperită în stațiunea de la Căvadinesti (Jud. Galați)*, Carpica, XV, 1983, p. 100.
17. SERGIU HAIMOVICI, *Caracteristicile mamiferelor domestice...*, Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza", Iași, S. II, T. XIV, f. 1, 1968, p. 190.
18. SERGIU HAIMOVICI, *Caracteristicile mamiferelor domestice...*, Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza", Iași, S. II, T. XIV, f. 1, 1968, p. 189.
19. SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale...*, Anthropozoologia, 25-26, 1997, p. 692.
20. A. VON DEN DRIESCH, Boessneck, 1973, p. 339
21. SANDOR BOKÖNYI, Mokrin, p. 92.
22. SERGIU HAIMOVICI, *Caracteristicile mamiferelor domestice...*, Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza", Iași, S. II, T. XIV, f. 1, 1968, p. 191.
23. SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale...*, Anthropozoologia, 25-26, 1997, 694.
24. MIRCEA ST. UDRESCU, *op. cit.*, p. 102.
25. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 238.
26. SERGIU HAIMOVICI, *Materialul faunistic de la Gârbovat. Studiu arheozoologic*, Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p. 161.
27. GEORGETA EL SUSSI, FLORENTIN BURTANESCU, *Un complex cu schelete de cai din epoca bronzului descoperit într-un tumul de la Ripiceni (jud. Botosani)*, Thraco-Dacica, XXI (sub tipar).
28. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 238.
29. SERGIU HAIMOVICI, *Materialul faunistic de la Gârbovat. Studiu arheozoologic*, Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p. 161.
30. SERGIU HAIMOVICI, *Caracteristicile mamiferelor domestice...*, Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza", Iași, S. II, T. XIV, f. 1, 1968, p. 194.
31. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 238.
32. SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale...*, Anthropozoologia, 25-26, 1997, p. 692.
33. SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale...*, Anthropozoologia, 25-26, 1997, p. 693.
34. Pe lângă speciile domestice, la confecționarea uneltelor s-au utilizat în egală măsură oase de cervide.
35. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 237.
36. MIRCEA ST. UDRESCU, *op. cit.*, p. 104.
37. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 238.

38. MARIN CÂRCIUMARU, *Paleobotanica*, Iasi, 1996, p. 10
39. Chiar dacă sunt plasați mai la nord, rezultatele obținute pot fi utilizate și pentru arealul în discuție.
40. MARIN CÂRCIUMARU, *op. cit.*, p. 22.
41. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 238.
42. MARIN CÂRCIUMARU, *op. cit.*, p. 50.
43. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 237-241.
44. I. V. TZALKIN, *Domasnie zivotnye vostochnoj Evropy v epohy pozdney bronzy*, Bjul. MOIP otd. biol., 77 (1), apud SERGIU HAIMOVICI, *L'économie animale...* Anthropozoologia, 25-26, 1997, p. 695 și bibliogr. aferentă.
45. O. G. LEVITKI, E. N. Sava, *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, X, 1993, p. 130.
46. SERGIU HAIMOVICI, *Quelques caractéristiques...*, Thraco-Dacica, T. XVI, 1-2, 1995, p. 239.

Abstract

Archaeozoological research in the Late Bronze Age settlement (Noua Culture) from Zoltan (Covasna County)

The archaeological research performed in the Noua Culture layer (LBA) from Zoltan furnished a large amount of faunal remains, about 9000 fragments. The site is situated 8 km north-east of Sfântu Gheorghe city, on a high terrace of the Olt river, at about 300 m from its present river bed, in the northern margin of Zoltan-Étfalva village (Ghidfalau parish, Covasna county). Until now, many data related to the animals exploitation in Noua sites from the south-east of Romania (extra-carpathian zone) and from Bessarabia were known. Professor Haimovici published some synthesis articles on this subject. In exchange, there was no information about Noua communities animal husbandry from the south-eastern Transylvania. About 8,771 animal bones are presented and analyzed in the article.

The animal bones are remains of food and butchery refuses. Butcher marks at the assemblage are lesser. In exchange, traces of burning and, fire deformation are quite frequent, because the greatest part of the samples were found in "zolnik". Only 861 bones (10%) were discovered in 35 pits (Tab. 2). The list includes six domestic and ten hunted mammals. The quantitative analysis concerning the number of different animal species is shown in Tab. 1, 2. The bone measurements were taken respecting the standard published by von den Driesch (1976)

The samples of domestic cattle represent 1,808 bones (33.1%) belonging to 104 animals (28.1%) Aurochs bones are completely missing. The collection includes an important number of measurable bones. A strong horn-core comes from a male exemplifying the "primigenius" type. The piece is heavy, with thick walls, marked by grooves, slightly curved forwards and upwards. A female horn illustrates the "brahyceros" type. It is of small size, with thin and smoothed walls, curved forwards. Maxilla dimensions taken into the cattle sample show the following values of M1-M3 (71.5-82; M-74.9 mm) and length of M3 (26-39; M-30.6 mm). Certain variability is also attested in the mandible measurements. The length of M3 shows the following variation span: 33-38.5; M-36.7 mm. The fragments of the post cranial skeleton are numerous, representing over 60% of the cattle sample (Tab. 3). The post cranial measurements emphasize that the cattle from Zoltan was of small size, as compared to the previous epochs, falling into the range size variation of the Noua-Sabatinovka-Coslogeni cultural complex. A complete metacarpus of 179 mm suggests a male of 110.6 cm (Matolcsi) withers height. The small stature of the animal corresponds to the well-known values of the cattle type bred in the Noua sites. Another metacarpus of 199 mm length belongs to a 122.9 cm height ox. This information is very important because the castration phenomenon is very rare within Noua culture. So, in Romania, metapodials from oxen were found only in two sites: Drăgești and Coslogeni. It proves the using of bovines as pack animals, partially explaining the keeping of individuals up to a mature-senile stage.

Ovicaprine have a good representation in the sample, 27.9% as fragments and 25.8% as MNI. The distribution of ruminant body parts show over 55% elements of post cranial elements and 27.5% parts of skull. The sheep represent the overwhelming majority with 106 fragments opposite 46 of goat. 1372 pieces were not positively assigned. In this context sheep are twice numerous than goats. As concerns MNI, the proportion sheep/goat is 1.1/1, clearly showing a higher frequency of goat than usual. From skull goat derive two undimensionable horn cores from juveniles. The goat materials belong to nine animals; four of them are adult-matures. The sheep sample belongs to fourteen animals; half of them are juveniles and subadults. It's a strong animal with horns for both sexes. Among sheep bones, two horn cores come from ewes. They are untwisted, flattened, of goat type. Hornless ewe skull fragments were not found even though they represent a common presence in other Noua sites. Two measurable ram horn cores, relatively strong, with a strong curvature backward of medium size are also found. Their morphology is the same as the "copper age" type. Few measurements were collected from the long bones. Most of them suggest animals relatively large as compared to the Neolithic epoch. One metatarsus with the greatest length 138.5 mm comes from sheep of 64.8 cm (Tzalkin). Furthermore, a humerus of 143 mm length yielded a height of 61.2 cm (Teichert). The dimension places the specimens into the middle size range of sheep found in contemporary sites, suggesting that in the Noua sites from Romania were bred the same sheep type of medium size (Tab. 4). A complete metatarsus from goat of 121 mm estimated a height of 64.6 cm.

Of 1,400 swine bones 1,311 (24%) coming from domestic pig and 53 (1%) from wild swine. The cranial elements account for only 38% of the pig sample, the postskeletal elements dominating. The dentition is massive, especially the third molar. In few cases the length of M3 varies between 27-30 mm, usually the values exceed 37 mm. Two values of 41 and 41.5 mm correlated with lengths of M1-M3 of 76 and 79 mm characterize domestic individuals. Generally, the pig from Zoltan has a strong dentition, as compared to the ones from the middle Bronze Age; an identical situation is recorded in other Noua sites. The same large variation is revealed by the analysis of the postcranial measurements (Tab. 4). On the lateral length of astragali withers heights of 77-80.5 cm, M=79.4 cm were estimated. They are augmented values as compared to the previous epochs, but they are common for the suids from the Late Bronze Age and especially for Noua Culture. A height of 85.2 cm would characterize a transitional form. According to Prof. Haimovici's hypothesis, the pig from the Noua sites is more massive than those of the other Bronze Age cultures from Romania. It was introduced from the east by human migrations, or a

local domestication would have happened on the basis of the autochthonous wild boar. The wild swine bones summarize 1% of the fragments and 1.3 % of MNI. The fifty three remains belong to five animals killed at a subadult-adult age. Mature animals were not found.

355 bones (6.5%) from twenty three animals (4.3%) belong to domestic horse. Remains were broken up (excepting distal parts of legs) and scattered like the other mammal fragments. One third of the horse sample contains skull elements. A number of removed up and down teeth were found. The enamel is moderately worn-out; below the wearing face two - three thick girdles are visible. Unfortunately, there are no estimations about the height of these bones. By analogy with contemporary materials, the horse from Zoltan was of medium size (136-138 cm), some values suggesting animals with a withers height over 140 cm.

Thirty three dog bone fragments were found in the site, representing 0.6% as fragments and 1.1% as MNI. The lack of cutting marks on bones (although attrition forces damaged some of them) could lead to the supposition that dogs had not been eaten. One third of dog remains are from skulls. Among mandibles, two belong to the big category (according to the basal length of Dahr: 161.9; 172). The bones probably come from robust dogs, falling within the size range of a wolf. The mandibles are characterized by the following dimensions: tooth row length varies between 71-74.4 mm and M1 length from 21 to 23 mm. Small sized animals were also found. An ulna of 169 mm furnished a height of 45.1 cm. Among four presumed animals, one was a subadult, the others reached adulthood.

Red deer is the most prevalent species among hunted animal in the site. It records 6% on fragments and 6.5%. The sample contains bones of all body parts unequally distributed, which leads to the presumption that the hunted animals were not brought back entirely. The skull elements represent over 40%, but the column elements only 1.8%. Many vertebrae and costae were unidentified; they were included in the "Splinters of big species" category. Attached antlers were not found, most of them were used for tools. Several dimensions represent medium-sized animals.

Roe deer cumulates 0.3%. Among the three animals, one is a subadult, the other ones being matures. The antler species were also used for tools.

Brown hare is represented by twenty bones for the sample, among them seventeen were found in a pit (P. 29). Ten bones come from a beaver. Robust animals were presumed according to measurements. The beaver is a lost animal from the autochthonous wild fauna. The brown bear, the fox and the wolf complete the wild fauna list.

As for the age class kill-off patterns (Tab. 5) some remarks should be made. The cattle age distribution points toward a dominance of adult-mature specimens within the sample. Thus, 13.4% of the presumed animals are juveniles; 18.2% are subadults, the percent increasing at 34.7% for the adults. Among them the young adults prevail. About 33.7% of animals were exploited all year long. Few animals reached ten years at killing, but there were such cases. The aforementioned proportion between age classes suggests that the cattle at Zoltan were exploited equally for meat and secondary products. The cattle were used as a draft animal; the presence of oxen confirms it. About 60% of animals were slaughtered during warm weather, the others ones, particularly in autumn / the beginning of winter. The lack of fodder resources during frosty season could be a trustworthy explanation.

About one third of caprovines were killed particularly as juveniles. The percent of subadults strongly increases up to 39%. 23.1% is the quota of the adults, the mature animals cumulate only 8.4%. The high quota of juvenile-subadults (68.4%) as compared to 31.5% adult-matures suggests the using of small ruminants mainly for meat and secondary for milk, wool, hide and reproduction.

In the case of pigs, the age profile shows a prevalence of adult-mature animals (75.5%) as the largest component. Among them, the animals were killed mostly between 16-19 months, when they reached the complete growth. This situation matches with the general schema of the pig exploitation in the Noua sites: few juveniles, subadults and matures, the adults prevailing. No doubt, the pig exploitation is adjusted towards meat and fat production.

Horse. Most of the specimens (55%) come from adult-matures according to the tooth wear phases. Among them the males predominate. The young animals represent a significant proportion, 43.5%. Certainly, the horse was used as a meat source, the high quota of immature animals confirming it. Obviously, their major role would have been as traction or riding animals. It is worth mentioning that its bones were equally used as rough materials for tools.

The assemblage from Zoltan is by far extremely rich and statistically reliable to establish the framework of the animal husbandry during a culture little archaeozoological investigated in the south-east of Transylvania. Snail shells (*Unio* sp.) were found but not in a large number (twenty-four pieces). Taking into account the possibility that fish remains would have been destroyed by fire, we suppose that aquatic resources were much more exploited than the statistics shows it. For the moment, it can be assumed that the exploitation of aquatic resources was little practiced though the vicinity of the Olt River favored it.

The domestic/wild ratio is 92.1/7.9% as fragments and 87.8/12.2% as MNI, clearly speaking about the importance of the domestic segment in the community life. Domestic cattle are always the most frequent species in Noua sites. They record just 28 (33%) at Zoltan as compared to sites from the extra-carpathian lands where they summarize 45-66%. The low percent may reflect unfavorable environmental conditions for their breeding. Generally, in Noua sites the ovicaprines rank the second, their percentage varies quite widely, 13.3-34%, followed by pig (below 20%). At Zoltan, ovicaprines rank the second as fragments (27.9%) or the third as MNI (25.8%). From the paleoclimatic point of view, the settlement developed during the sub-Boreal phase. The pollinic analyses from Harghita Mountains emphasised higher values of *Carpinus* pollen which coincides with an arid climate in the south-east of Transylvania. In this way, would be explained the lower quota of cattle and the higher frequency of small ruminants. The horse participates with 6.5 % at the general spectrum at Zoltan. The use of horsemeat in the diet was attested in all Noua sites, as a typical trend of this culture. In the Noua sites from the lowlands (extra-carpathian regions) the hunted species are below 8%. This could reflect local environmental changes (accentuated clearings). In our site the wild mammal quota declines below 13%, whereas the surroundings favored a rich and diversified game. The lower quota of hunting would be considered another trend of the animal exploitation during the Noua culture.

Georgeta El Susi

Tabel I
Frecvențele speciilor în așezarea de la Zoltan

Specia	Nr. fragm.	%	NMI	%
Bos taurus	1808	33,1	104	28,1
Ovis/Capra	1524	27,9	95	25,8
Sus domesticus	1311	24	98	26,6
Equus caballus	355	6,5	23	6,2
Canis familiaris	33	0,6	4	1,1
Total sp. Domestice	5031	92,1	324	87,8
Cervus elaphus	327	6	24	6,5
Sus ferrus	53	1	5	1,3
Lepus europaeus	20	0,4	3	0,8
Capreolus capreolus	16	0,3	3	0,8
Castor fiber	10	0,2	4	1,1
Canis lupus	1	0,01	2	0,5
Ursus arctos	2	0,02	1	0,3
Vulpes vulpes	1	0,01	1	0,3
Carnivora	1	0,01	1	0,3
Meles meles	1	0,01	1	0,3
Total sp. sălbatice	432	7,9	45	12,2
Total sp. determinate	5463	100	369	
Sus sp.	36			
Bos/Cervus	79			
Coaste	1144			
Așchii sp. talie mare	404			
Așchii sp. talie mică	643			
Așchii	976			
Total mamifere	8745			
Păsări	2			
Unio crassus	24			
TOTAL EȘANTION	8771			

Tabel 2
Frecvențele speciilor în gropile de la Zoltan

Specia	Gr. 1	Gr. 2	Gr. 3	Gr. 4	Gr. 5	Gr. 6	Gr. 7	Gr. 9	Gr. 10	Gr. 11	Gr. 12	Gr. 13	Gr. 14	Gr. 17
Bos taurus	2	6		6	10	4	4	3	1	7		4		
Ovis/Capra	1		5	6	3	3	2	4		6	4			1
Sus domesticus	2	1	1	3	6	2		2	1	4		1	4	
Equus caballus		1		2	7	1	1			1			1	1
Canis familiaris		1												
Cervus elaphus		1		2		1				1		1	1	
Sus ferrus														
Lepus europ.														
Capreolus c.						1								
Castor fiber														
Carnivora														
Ursus arctos														
Meles meles														
Sus sp.														
Bos/Cervus						1	1							
Coaste		17		15						2			5	
Așchii talie mare		8		6						26				
Așchii talie mică		38	4	7	40			7		6	12			
Așchii	8				24	15	5		2			5	20	8
Unio			1							1				
TOTAL	13	76	11	47	96	28	13	16	4	55	16	12	31	10

Specia	Gr. 18	Gr. 19	Gr. 20	Gr. 21	Gr. 22	Gr. 26	Gr. 29	Gr. 31	Gr. 33	Gr. 34	Gr. 35	Gr. 36	Gr. 37	Gr. 40
Bos taurus	1				1	3	5	1		1	3		2	1
Ovis/Capra	1						18		8	3	1	1		6
Sus domesticus		2		1	8		1	1	3		1	2		2
Equus caballus					1	1	1							1
Canis familiaris			1										1	
Cervus elaphus										1			1	1
Sus ferrus														
Lepus europ.							14							
Capreolus c.														
Casor fiber														1
Carnivora														
Ursus arctos														
Meles meles														
Sus sp.														
Bos/Cervus							1							
Coaste							1					2		1
Așchii talie mare														
Așchii talie mică				6										
Așchii	3	1			5		4			2	12	4		34
Unio														
TOTAL	5	3	1	7	15	4	46	2	11	7	17	9	5	47

(Tabel 2 - continuare)

Specia	Gr. 41	Gr. 42	Gr. 43	Gr. 44	Gr. 45	Gr. 47	Gr. 48	Total	%
Bos taurus	1	4	8	4	2		15	99	28
Ovis/Capra	2	4	7	3		4	8	117	33
Sus dom.	1	4	3	4	1	5	2	68	19,2
Equus caballus		1	4	2		1	2	29	8,2
Canis familiaris								3	0,8
Cervus elaphus		2	3	2			2	19	5,3
Sus ferrus		1	1			1		3	0,8
Lepus europ.								14	4
Capreolus c.								1	0,3
Castor fiber								1	0,3
Carnivora									
Ursus arctos									
Meles meles									
Sus sp.									
Bos/Cervus	1	3	1			2	1	11	
Coaste							4	47	
Așchii talie mare								40	
Așchii talie mică		4		2			4	130	
Așchii	11	19	39	15	4	10	26	276	
Unio				1				3	
TOTAL	17	42	67	33	7	24	64	861	

Tabel 3

Distribuția oaselor pe regiuni corporale la principalele specii

Specia	Cranium	Stilopod Zeugopod	Autopod	Rahis	Total
Bos taurus	559	395	736	118	1808
%	30,9	21,8	40,7	6,5	100
Ovis/Capra	420	512	338	253	1524
%	27,6	33,6	22,1	16,7	100
Sus domesticus	499	420	202	190	1311
%	38	32	15,4	14,6	100
Equus caballus	126	106	108	15	355
%	35,5	29,9	30,4	4,2	100
Cervus elaphus	158	107	56	6	327
%	48,3	32,8	17,1	1,8	100

Tabel 4

Limitele de variabilitate calculate pe lăţimile oaselor ovicaprinelor şi porcinelor

Specia/Grup	Ovis/Capra			Sus scrofa domesticus		
	Nr.	Variabilitate a	Media	Nr.	Variabilitatea	Media
Maxila-M3	14	16 - 20,5	18	17	30 - 39	34,2
- P1 - P4				7	44 - 49	46,5
Mandibula - M3	15	18 - 25	22,7	17	30 - 41,5	35,5
- P2 - M3	8	67,5 - 72,5	69,9			
- P2 - P4	18	20 - 27	23,3			
M1 - M3	8	44 - 50	48	9	63 - 81	72,7
Scapula - lţ. col	6	17,5 - 19	18,5	22	21 - 28,5	24,8
- lg. Articulaţie	6	29,5 - 34	31,6	12	35 - 43,5	12
Humerus - lţ. dist.	11	26 - 33	28,3	13	39 - 46,5	41,8
- lţ. Trohlee				14	28,5 - 39	31,8
Radius - lţ. s. art. px.	10	26,5 - 31,5	28,7			
- lţ. Prox.	9	28 - 33,5	30,8	12	28 - 35	31,3
Metacarp - lţ. dist.	5	21 - 25,5	23,7			
Coxal- diam. acetab.	7	25 - 31	27,7	5	31 - 36	28
Tibia - lţ. dist.	10	24 - 28,5	27,2	5	31,5 - 36,5	33,3
Talus - lg. laterală	10	28,5 - 32	29,8	7	43 - 45	44,4

Tabel 5

Vârstele de sacrificare ale principalelor specii domestice

Specia	juvenil	semi-adult	adult	matur-senil	Total
Bovine %	14	19	36	35	104
	13,4	18,2	34,7	33,7	100
Ovicaprine %	28	37	22	8	95
	29,4	39	23,1	8,4	100
Porcine %	3	21	71	3	98
	3	21,5	72,4	3	100
Cabaline %	2	5	3	13	23
	8,7	21,7	13	56,5	100

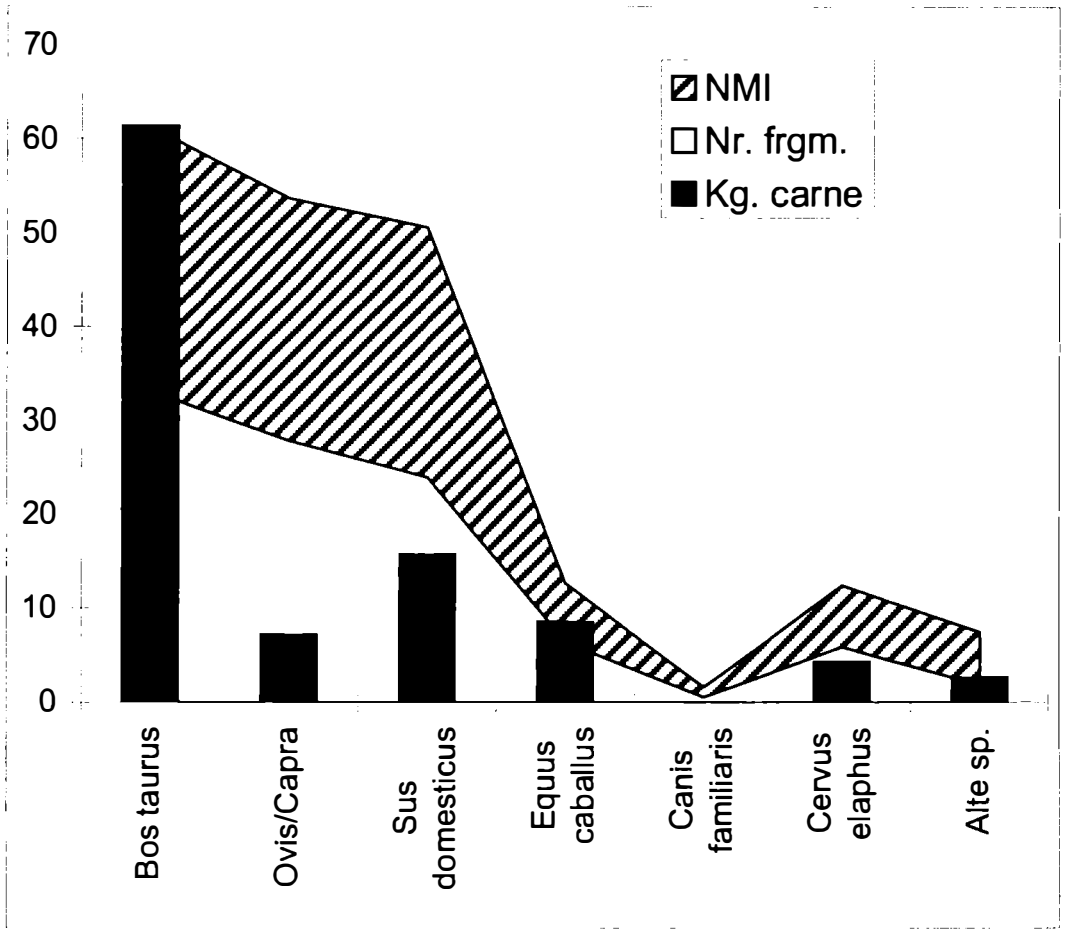

Fig. 1 Frecvența speciilor în așezare; the species frequencies

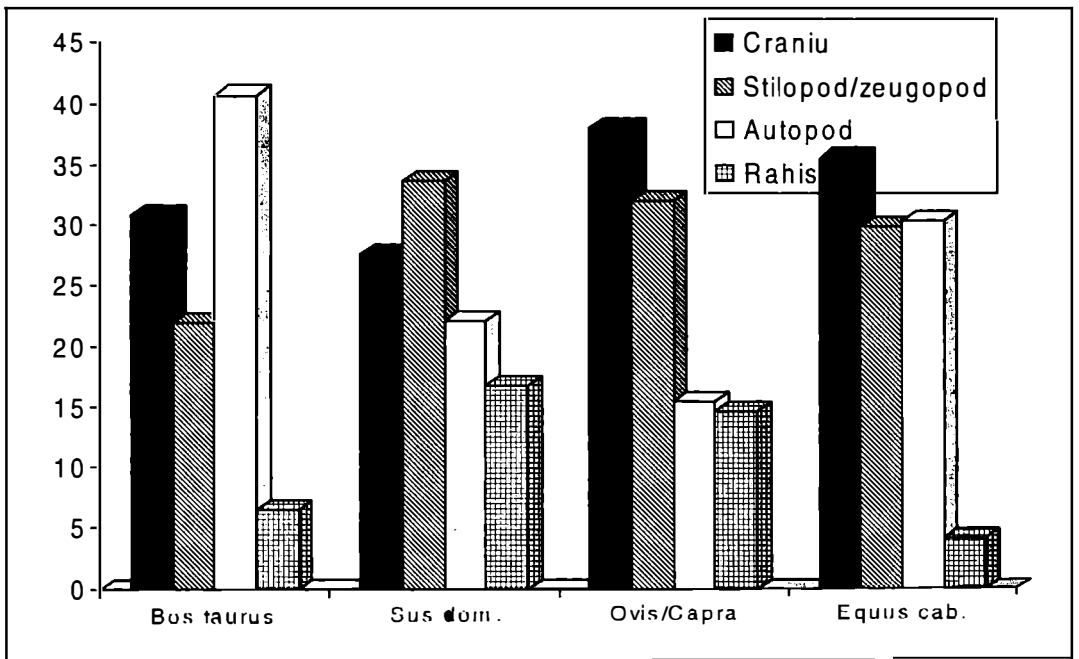

Fig. 2 distribuția oaselor pe regiuni scheletice; the bone distribution on skeletal parts

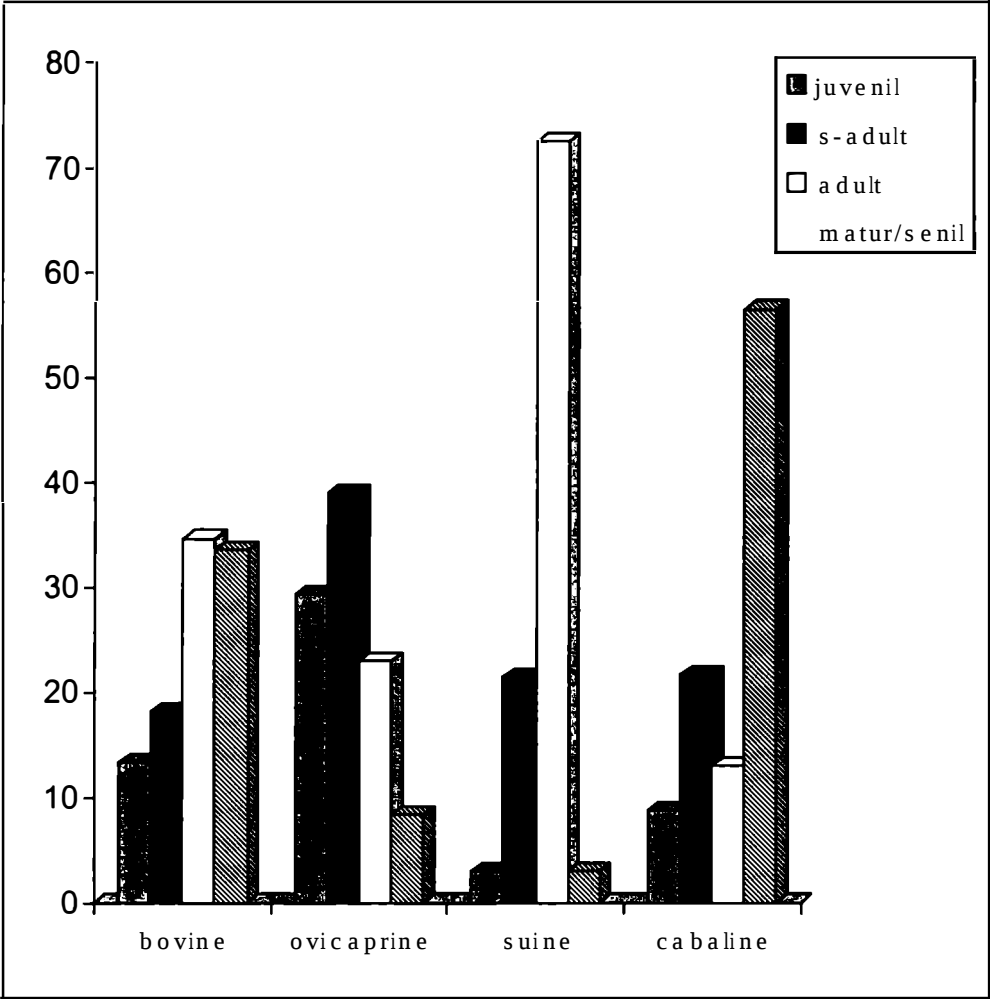

Fig. 3 Vârstele de sacrificare; *kill-off patterns*

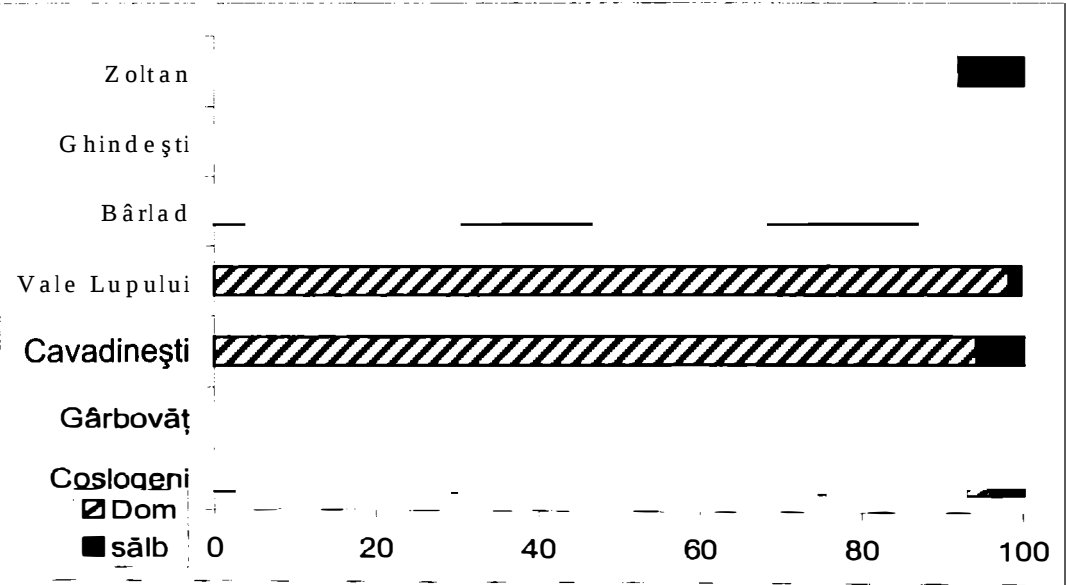
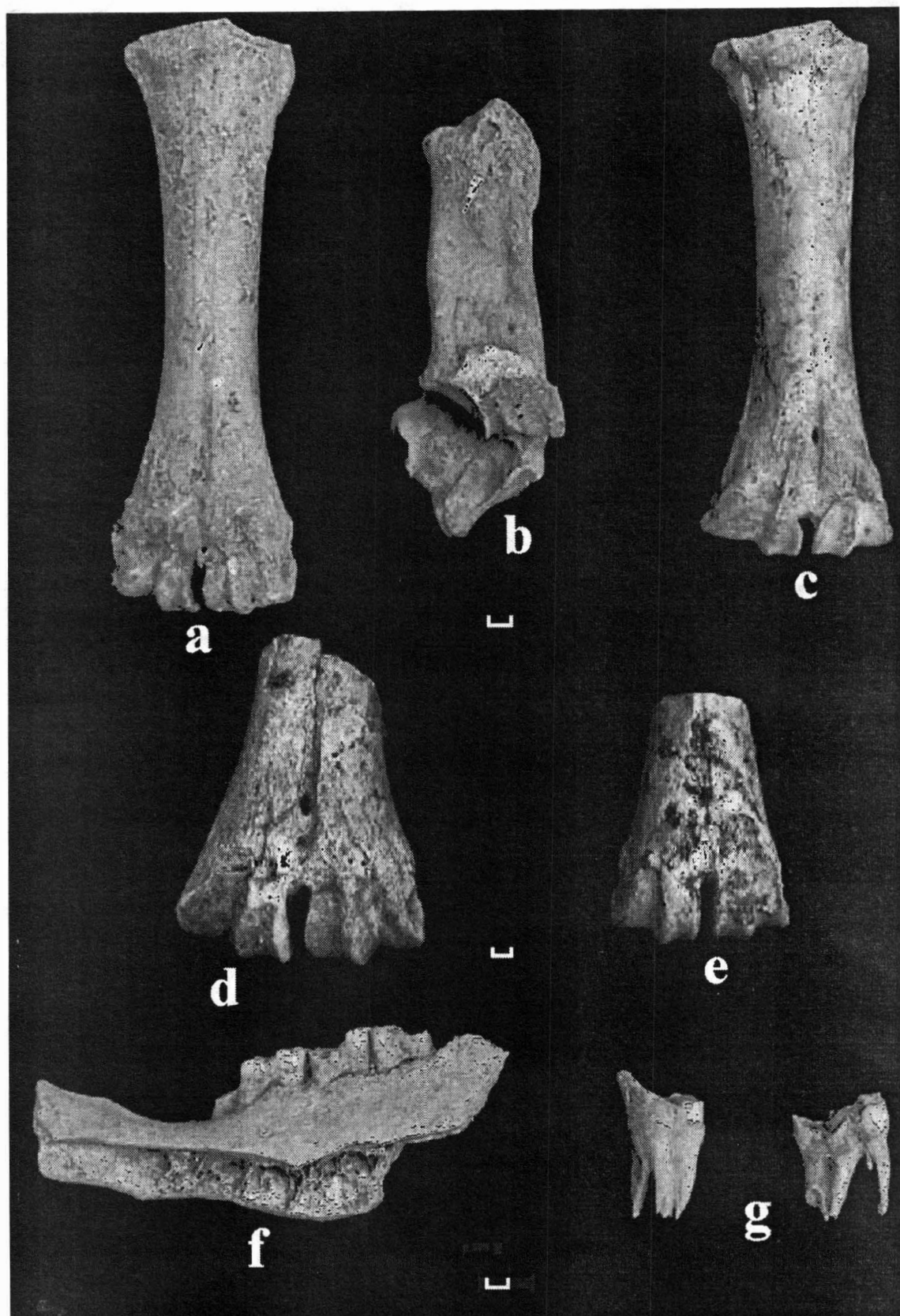
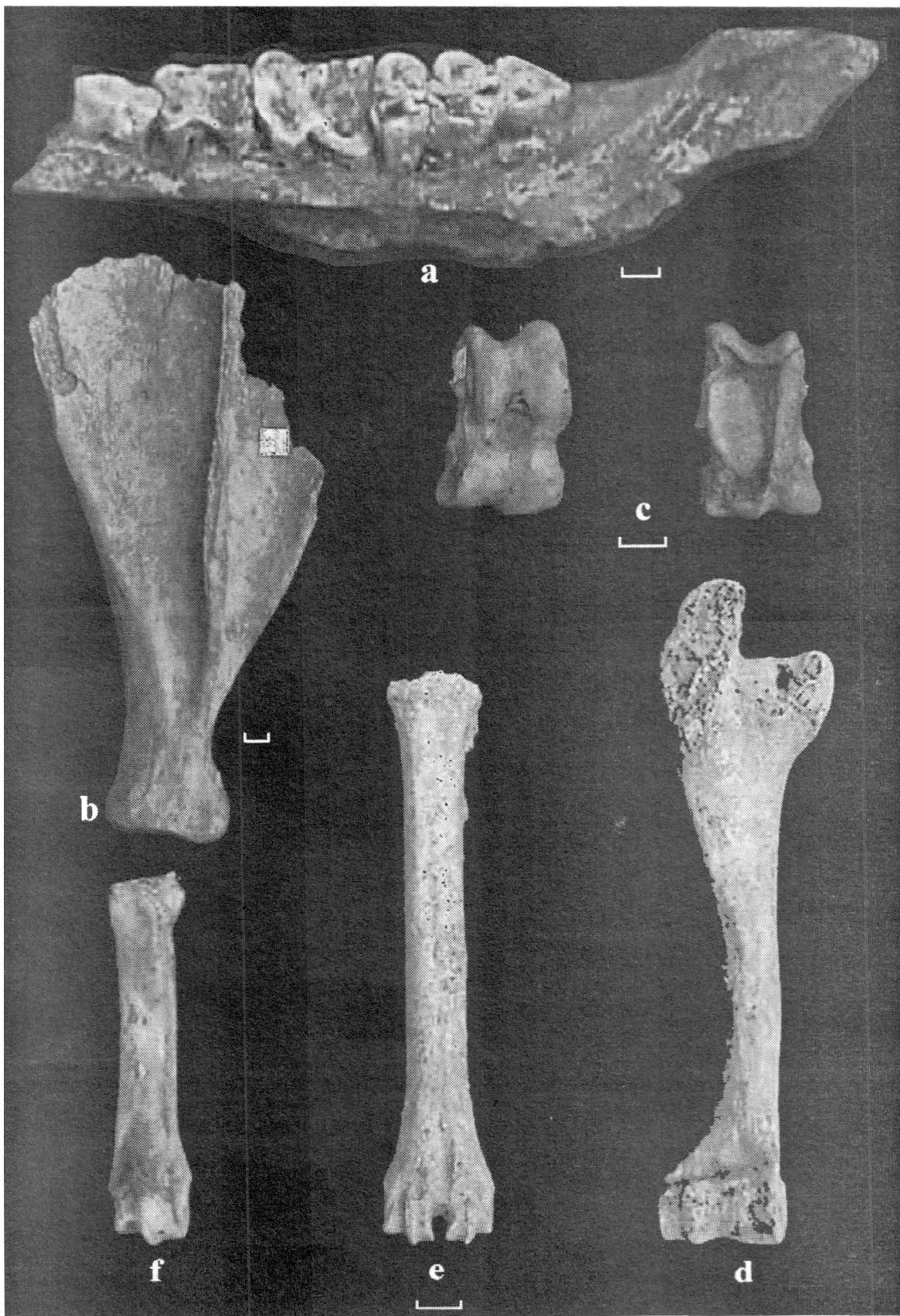

Fig. Rata domestice/sălb. în situri Noua; *domestic/ wild ratio in Noua sites*

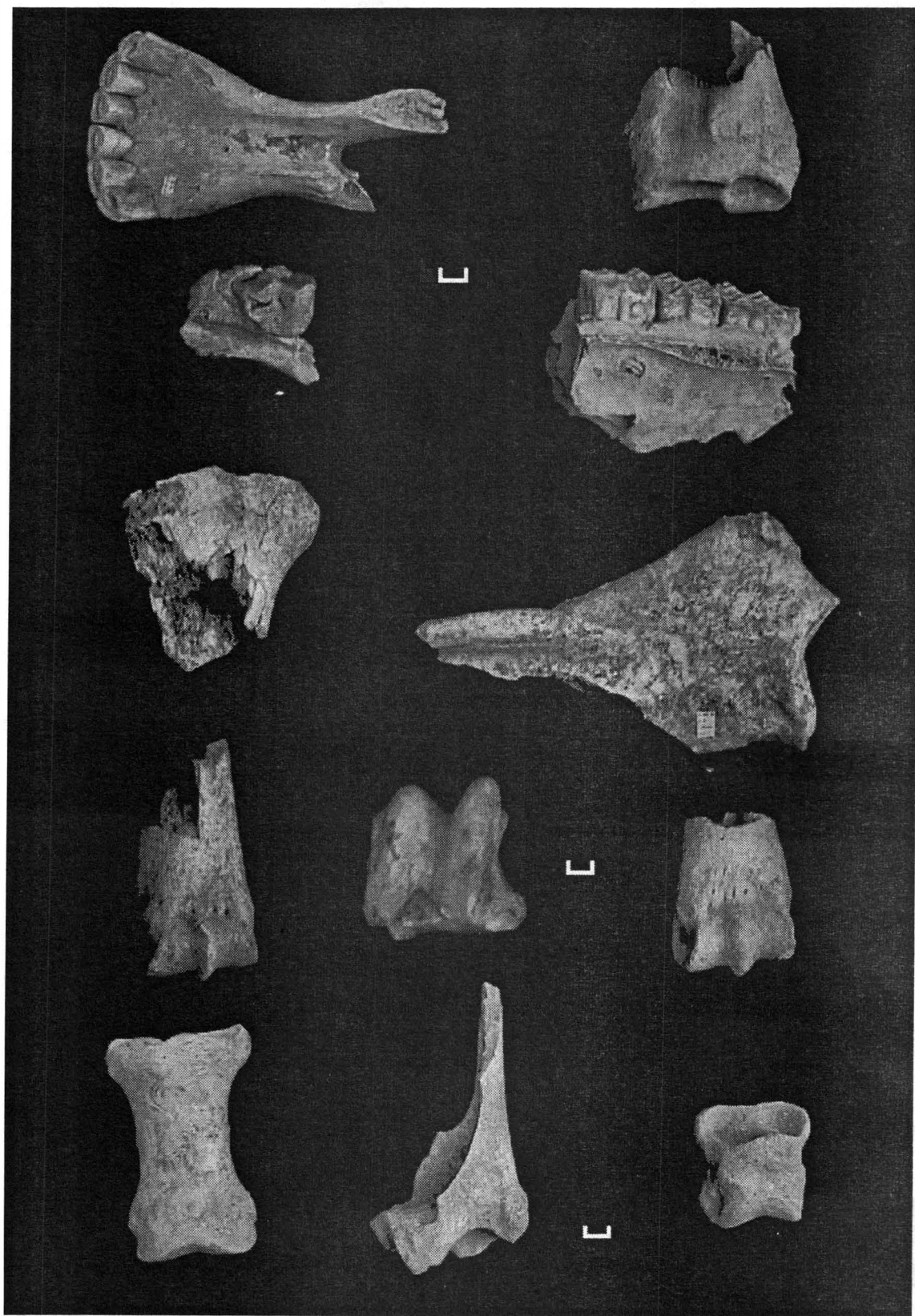
Planşa / Plate I

a - e. ●ase de bovine; f - g. Molari cu croziune inegală.
a - e. *Bovines bones*; f - g. *Molars with unequal derudation.*

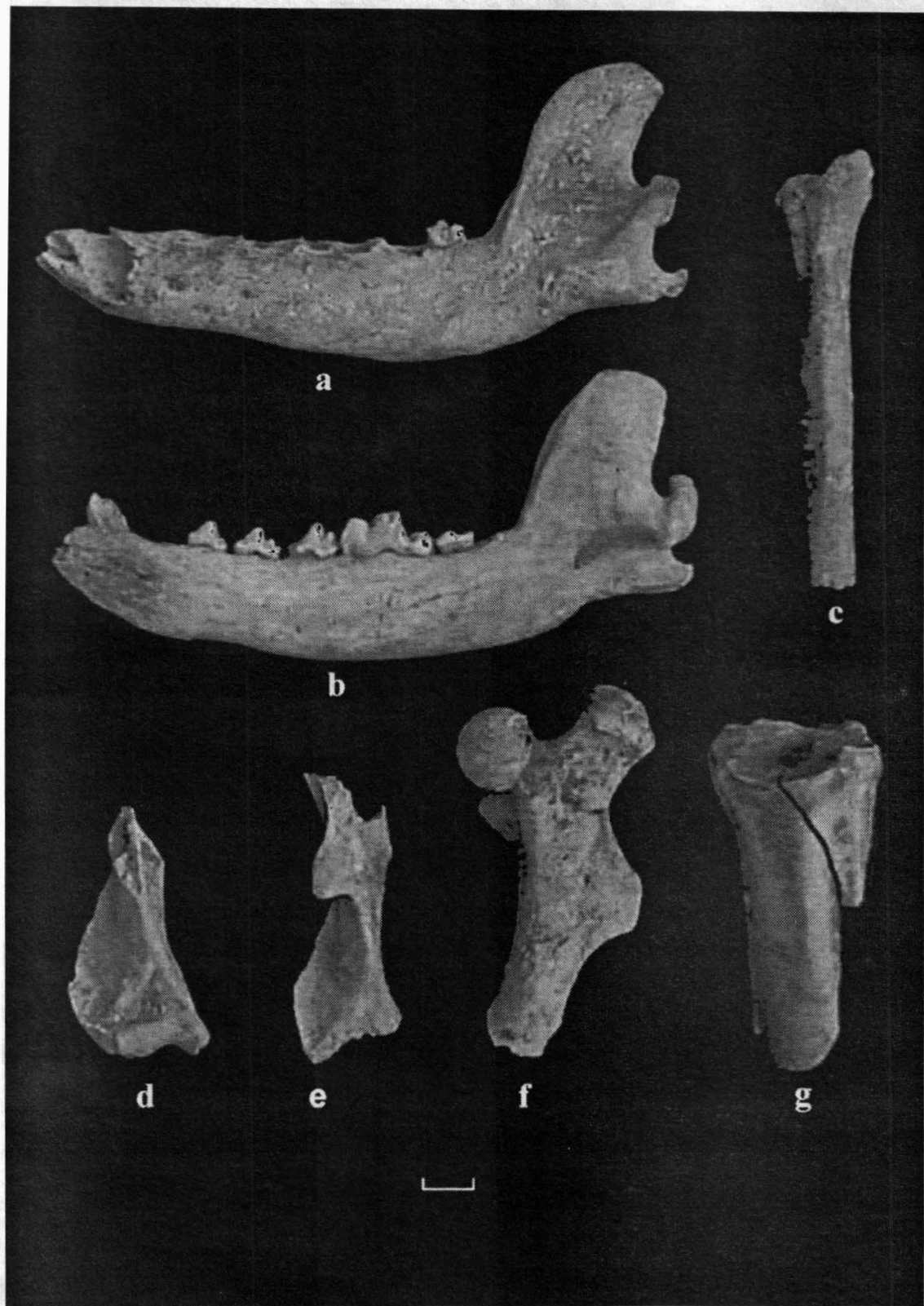
Plansa / Plate II

a - c; f. Oase de porc; d - e. Oase de ovicaprine.
a - c; f. Pig bones; d - e. Goat bones.

Planşa / Plate III

Oase de cal.
Horse bones.

Planşa / Plate IV

a - c. Oase de câine; d - f. Oase de castor; g. Os de cerb.
a - c. Dog bones; d - f. Beaver bones; g. Stag bones.

NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN EPOCA BRONZULUI TÂRZIU DE LA CERNAT, JUD. COVASNA

Epoca bronzului mijlociu și cel târziu, precum și perioada de tranziție spre Hallstatt, în sud-estul Transilvaniei, în a doua jumătate a secolului XX, a fost cercetată în mai multe așezări deschise și patru fortificații¹. Vestigii ale culturii Wietenberg au fost semnalate în 33 de puncte², ale culturii Monteoru în 7 puncte, ale perioadei de tranziție, fără specificarea culturii, în 23 de puncte, iar ale culturii Noua în 22 de puncte. În ciuda acestui mare număr de descoperiri, sfârșitul epocii bronzului și perioada de tranziție la prima vârstă a fierului, din punct de vedere cronologic este departe de a fi elucidat³. Datorită faptului că nu cunoaștem evoluția internă a culturii Wietenberg în cadrul unei singure așezări, nu se poate face un tabel tipologic al ceramicii, bazat pe o stratigrafie clară a acestei culturi. Așezarea de la Albiș, com. Cernat, cu un strat de cultură deosebit de gros, ar putea oferi o stratigrafie concludentă pentru elucidarea acestei probleme⁴.

Descoperirile Monteoru din aria intracarpatică aparțin primelor două etape și ultimelor două ale acestei culturi. Din fazele timpurii (M.IC4–M.IC3) au fost descoperite numai fragmente ceramice, iar din fazele târzii sunt cunoscute numai ceșcuțe, care indică proveniența lor din morminte⁵. Datorită faptului că nu avem nici un nivel de locuire propriu al culturii Monteoru în toată aria de răspândire a descoperirilor semnalate în sud-estul Transilvaniei, prezența acestora a fost considerată de unii cercetători, ca fiind rezultat al unor relații cu caracter pașnic, ca daruri intertribale sau matrimoniale⁶.

În cadrul mai multor așezări ale culturilor Wietenberg și Noua, materialul ceramic caracteristic acestor manifestări culturale apare împreună și amestecat⁷.

Între anii 1962–1965, muzeul din Sfântu Gheorghe a efectuat săpături arheologice sistematice la Cernat, în punctul denumit *Róberttag*⁸. Cu această ocazie a fost cercetată o așezare antică din mai multe perioade. Prima aparține culturii Ariușd-Cucuteni, a doua epocii bronzului, culturile Wietenberg, Monteoru și Noua, următoarea La Tène-ului dacic, iar ultima, epocii medievale timpurii, sec.V–VI. Din totalitatea acestui material descoperit,

numai cel aparținând epocii medievale timpurii a fost prelucrat⁹. Între anii 1968–1970, Haszmann Pál, conducătorul muzeului etnografic din localitate, cu ocazia lucrărilor agricole efectuate pe acest teren, a mai strâns din arătură o brătară, o sulă și un ac de bronz răsucit¹⁰.

Așezarea se află la sud-vest de centrul comunei, în valea pârâului Cernat. Capătul vestic al văii este mlăștinos. Această vale și împrejurimile ei formează un platou care se ridică deasupra comunei și este cunoscută sub denumirea de „*Róberttag*” (*pământul lui Róbert*). Partea sudică a platoului formează o viroagă și este mai domoală. Pe partea nordică, cu ocazia unor lucrări agricole, au fost descoperite mai multe fragmente de vase și pietre din vetrele unor locuințe. O seceră de bronz, descoperită tot în acest loc, a fost donată muzeului din Sf. Gheorghe de către descoperitorul ei, Málnási Elemér.

În cursul săpăturilor sistematice, pe panta sudică, denumită „*Gyümölcsös*” (*La livadă*) a fost descoperită o așezare neolitică aparținând culturii Ariușd. În partea de nord, pe versantul mai lat al platoului, au fost descoperite resturi materiale din epoca bronzului, La Tène-ului dacic și din a doua jumătate a mileniului I. d.Chr. Așa cum am mai amintit, din aceste descoperiri, numai materialul aparținând evului mediu timpuriu a fost prelucrat și publicat de către conducătorul șantierului¹¹. Conform Repertoriului arheologic al județului Covasna, stratul din epoca bronzului aparține culturilor Monteoru și Noua¹². Făcând investigații în depozitele muzeului din Sf. Gheorghe, am reușit să delimităm materialul ceramic aparținând acestei epoci. Fragmentele ceramice marcate cu numerele de inventar 17443–17458 conțin unele elemente caracteristice pentru culturile Wietenberg, Noua și Monteoru.

Acest material ceramic, după compoziția pastei și a tehnicii de ardere, are două aspecte:

a) ceramică semigrosieră, cu suprafața corodată, cu lustrul pierdut;

b) ceramică fină, acoperită cu slip și suprafața lustruită.

Pasta ceramicii este în general fină sau aspră, cu nisip mărunț sau fin și este arsă mai frecvent de culoare roșie, brun-cenușie, sură și neagră.

Cu toate că materialul ceramic descoperit este fragmentar, se pot distinge unele forme și elemente de decor caracteristice acestor culturi.

Ceramica semigrosieră este reprezentată de mai multe fragmente de vase cu pereții groși (Fig. I/5-6; III/3), buze drepte, decorate sub marginea îngroșată spre interior cu împunsături de degete (Fig. I/3) sau șiruri de impresiuni în jurul marginii, îngroșată spre exterior, (Fig. I/4) sau sub margine, realizate prin linii vertical incizate, între două linii paralele (Fig. II/2). Unele fragmente sunt acoperite cu împunsături (Fig. II/4) sau cu linii incizate și împunsături (Fig. II/5-6; III/2). Apare și motivul spiralic, caracteristic pentru ultima fază de dezvoltare a culturii Wietenberg (Fig. III/1).

Ceramica fină este reprezentată de fragmente de cești cu două toarte supraînălțate deasupra buzei, trase din umăr, care se termină cu creastă (Fig. I/2), formă cunoscută din așezările culturii Noua I de la Rotbav, jud. Brașov și Noua II de la Iclod, jud. Cluj¹³ sau din materialul ceramic al complexului ritual al culturii Noua de la Brăduț, jud. Covasna¹⁴. Asemenea cești sunt cunoscute și din mai multe descoperiri fortuite din sud-estul Transilvaniei, de la Imeni¹⁵, Sf. Gheorghe¹⁶ și Tg. Secuiesc¹⁷. Ttoartă cu buton (Fig. IV/3) de asemenea este caracteristică culturii Noua II¹⁸. Unele dintre aceste toarte însă sunt formate în formă de șa (Fig. I/1.), element caracteristic pentru cultura Monteoru Ib¹⁹. Fragmentele din peretele vaselor sunt decorate cu ornamente liniare, incizate, caracteristice ceramicii culturii Monteoru și Wietenberg. Fragmentele de buze sunt drepte și îngroșate spre exterior conform ceramicii culturii Wietenberg. În afară de acestea întâlnim și fragmente de vase cu margine lobată, caracteristice culturii Wietenberg (Fig. II/1, 3).

Materialul litic este reprezentat de un topor de piatră șlefuit, cu gaură de înmănușare transversală, foarte îngrijit lucrat, jumătatea lui lipsește din antichitate (Fig. IV/1).

Din categoria uneltelor de lut amintim o fusaiolă fragmentară, (Fig. IV/4) și un vas mic, fragmentar, folosit pentru turnat metal (Fig. IV/2).

Materialul osteologic, destul de bogat, conține fragmente de omoplat crestă, cuțite și străpungătoare, caracteristice pentru cultura Noua.

Brățara din bronz (Fig. V/1), descoperită ulterior, este formată dintr-o bară cu secțiune plată, cu capetele răsucite spiralic. Placa propriu-zisă este decorată în exterior cu linii incizate paralele pe ambele margini, iar partea centrală este decorată cu o linie orizontală incizată în zig-zag. Are lungimea de 18 cm, lățimea maximă de 8 mm, iar grosimea de 2 mm. Asemenea brățări sunt cunoscute din depozitele de bronzuri din bronzul târziu din Banat²⁰ (Cornuțel, com. Păltiniș, jud. Caraș-Severin) din centrul Transilvaniei și din Bihor²¹. Cea de-a doua piesă de bronz este o sulă cu secțiune pătrată (Fig. V/2), are lungimea de 7,5 cm și diametrul maxim de 3 mm. Vârful este ascuțit și puțin îndoit. Cea mai bună analogie pentru această piesă o găsim în depozitul de bronzuri din așezarea hallstattiană timpurie de la Tășad, com. Drăgești, jud. Bihor²².

Acul torsionat (Fig. V/3) are lungimea de 16 cm, diametrul de 2 mm, și este rupt în două din antichitate. Cea mai bună analogie pentru această piesă o găsim în depozitul de Hallstatt A1 (sec. XII î.Chr.) din Zau de Câmpie, jud. Mureș.

Aceste trei piese de bronz fac parte din categoria pieselor izolate de podoabe, cunoscute din epoca bronzului târziu și Hallstattul timpuriu. Datorită faptului că din punct de vedere cronologic cuprind un interval de timp destul de mare, culturile Wietenberg, Monteoru, Noua, Hallstatt A, nu putem vorbi despre un depozit, ci numai despre o continuitate îndelungată de prelucrare a bronzului în sud-estul Transilvaniei. Prin caracteristicile inventarului, aceste piese prezintă legături atât cu depozitele de bronzuri din centrul Transilvaniei, cât și cu cele de la est și sud de Carpați²³.

Datorită faptului că aceste piese au fost descoperite într-un context de sfârșit de bronz, culturile Wietenberg târziu, Monteoru și Noua, așezarea de la Cernat-Róberttag aparține Bronzului D. Materialul ceramic recoltat se află în curs de prelucrare. După analiza amănunțită a acestui material, vom avea repere mai sigure cu privire la apartenența culturală a acestei așezări. Și în timpul epocii bronzului târziu, sud-estul Transilvaniei a constituit o zonă geografică de interferențe și întrepătrunderi culturale.

Note

1. SZÉKELY Zs., *The Wietenberg Culture Fortress from Turia (Covasna District)*, în *Thraco-Dacica*, tomul XX, nr. 102, București, 1999, p. 109-126.
2. *Repertoriul Arheologic al județului Covasna*, Seria Monografii Arheologice I. 1998, Sf. Gheorghe.
3. SZÉKELY Zs., *Le début de l'âge du fer dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Acta Musei Napocensis*, 31, 1994, 173/79, Cluj Napoca.
4. SZÉKELY Zs., *Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Gradina lui Csiszér. (Csiszérkert)*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999*. (în colaborare), p. 13-14, Pl. 1-3; Idem, *Noi periegeze arheologice la Albiș (Cernat, jud. Covasna), campania 1999*, în *Acta 1999*, Sf. Gheorghe, 2000, p. 131-144. (în colaborare cu Zs. Lorand Bördi).
5. EUGENIA ZAHARIA, *Descoperiri Monteoru în SE Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica* XI, 1-2, 1990, București, p. 37.
6. Ibidem.
7. SZÉKELY Zs., *Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei*, în *Studii și comunicări*, 12, Muzeul Brukenthal, 1965, p. 21-34; Idem, *Considerații privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 17-18, 1985-1986, p.153-165 + 21 pl. și fig.; SZÉKELY Zs., *Unele probleme ale epocii bronzului târziu în sud-estul Transilvaniei*, în *Acta*, 1997-1998, 173-178, Sf. Gheorghe.
8. SZÉKELY Z., *Așezări din sec. VI-XI în bazinul Oltului Superior*, în *SCIVA*, 3, 43, 1992, București, p. 279-306.
9. Ibidem.
10. Mulțumim și pe această cale colegului Haszman Pál pentru că ne-a pus la dispoziție aceste piese pentru publicare.
11. SZÉKELY Z., *Așezări ...*, p. 279-306.
12. *Repert...* Covasna, p. 70-72.
13. ADRIAN C. FLORESCU, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România, Așezări și necropole*, Călărași, 1991, Fig. 14/1, 15/1.
14. SZÉKELY Zs., *A bardoci kora bronzkori halomstros temető*, în: *Acta 1998*, Sf. Gheorghe, p. 154, Fig. 10/1-5; p. 155, Fig.11/1-4.
15. ADRIAN C. FLORESCU., *op. cit.*, p. 356, Fig. 184/4.
16. Ibidem, p. 356, Fig. 184/2.
17. Ibidem, p. 356, Fig. 184/5.
18. Ibidem, p. 192, Fig. 20/1-5; p. 193, Fig.21/4-5.
19. EUGENIA ZAHARIA, *Descoperiri Monteoru în SE Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica*, Tomul XI, 1-2, 1990, București, p. 36, Fig. 3/4.
20. M. PETRESCU-DĂMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 187, pl. 35/2-6.
21. Ibidem, p. 205, pl. 69/19a, 20a; 70/10a,11a, p. 227, pl. 113/9-11; p. 313, pl. 277/1-2.
22. Ibidem, p. 279, pl. 213/3.
23. Ibidem, p. 21.

Abstract

New Archaeological Discoveries from the Last Bronze Age from Cernat, Covasna District

The Author presents three recently discovered bronze objects, from the Late Bronze Age settlement from Cernat, *Róberttag* (Covasna District). The first one is a bracelet with good analogy in the Late Bronze Age, the second one is an awl, belongs to the Early Iron Age, and the third is a needle, belongs to the Hallstatt A1. Regarding the chronological position of this settlement, after the pottery discovered we can say, that it is representative one for the Late Bronze Age, Wietenberg III, Monteoru and Noua Cultures. The presence of these bronze objects prove, that in this period, in the South-Eastern Transylvania the metallurgy of bronze has a large continuity.

Székely Zsolt

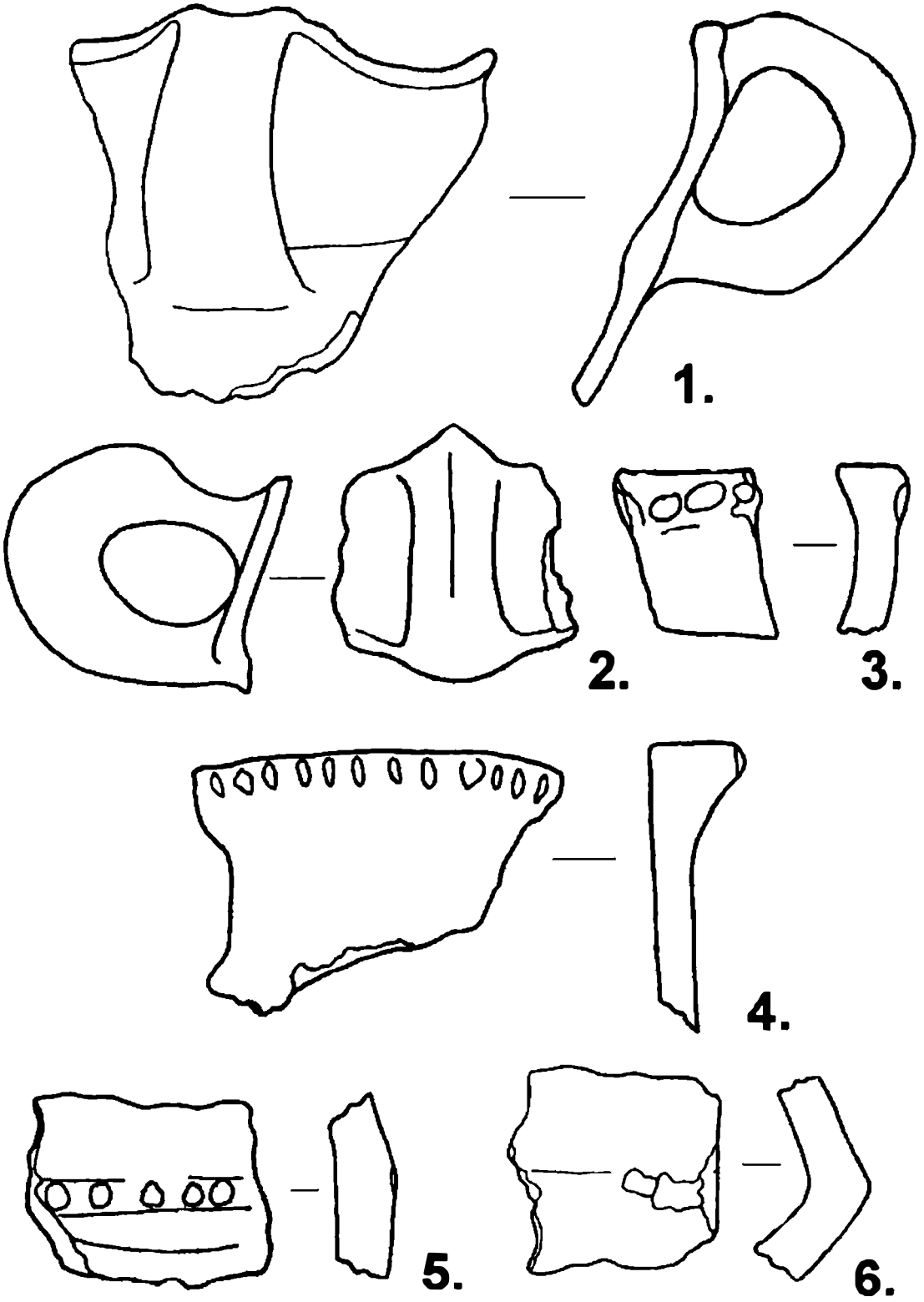

Figura I - Figure no. I

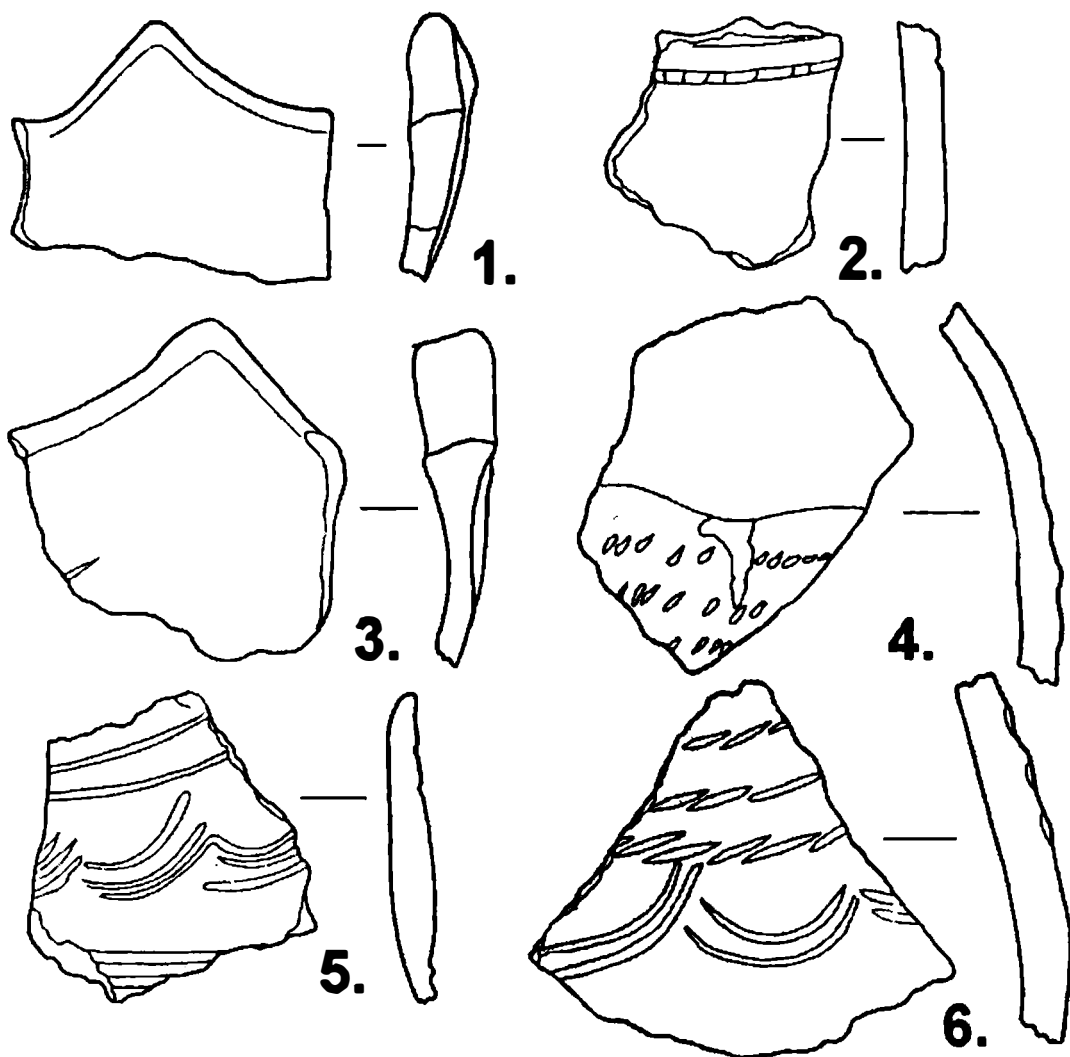

Figura II - Figure no. II

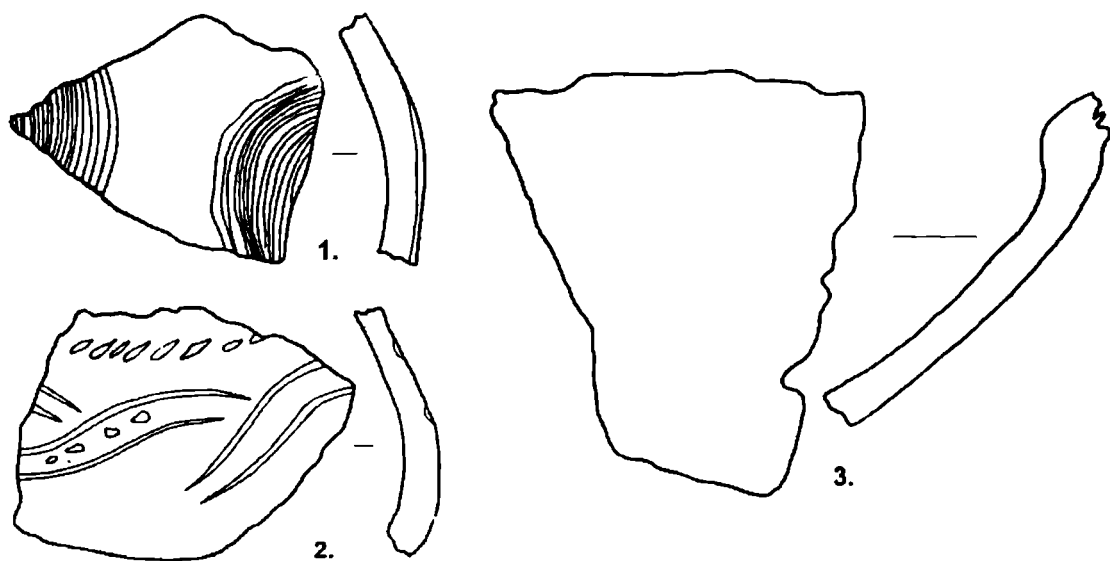

Figura III - Figure no. III

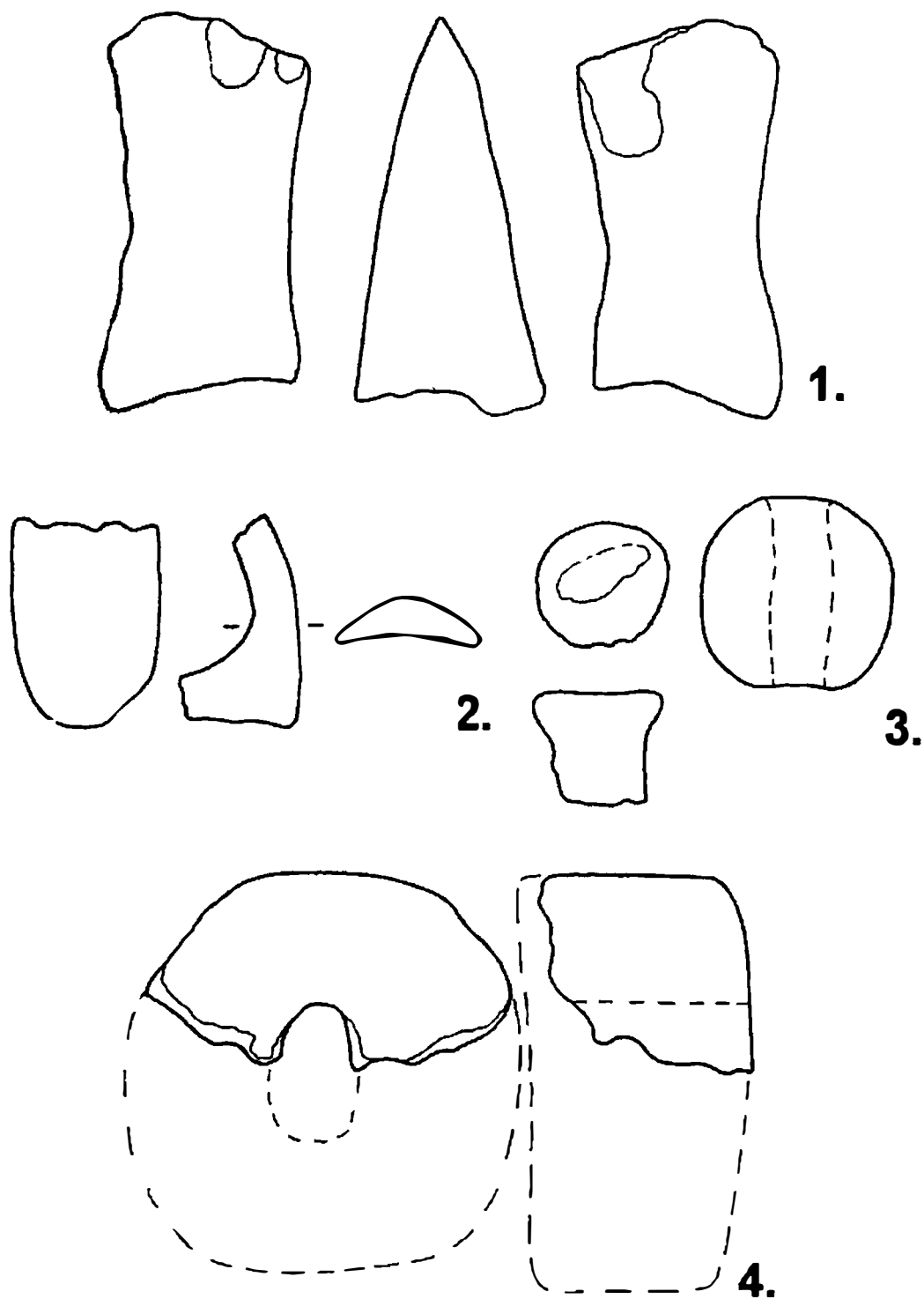

Figura IV - Figure no. IV

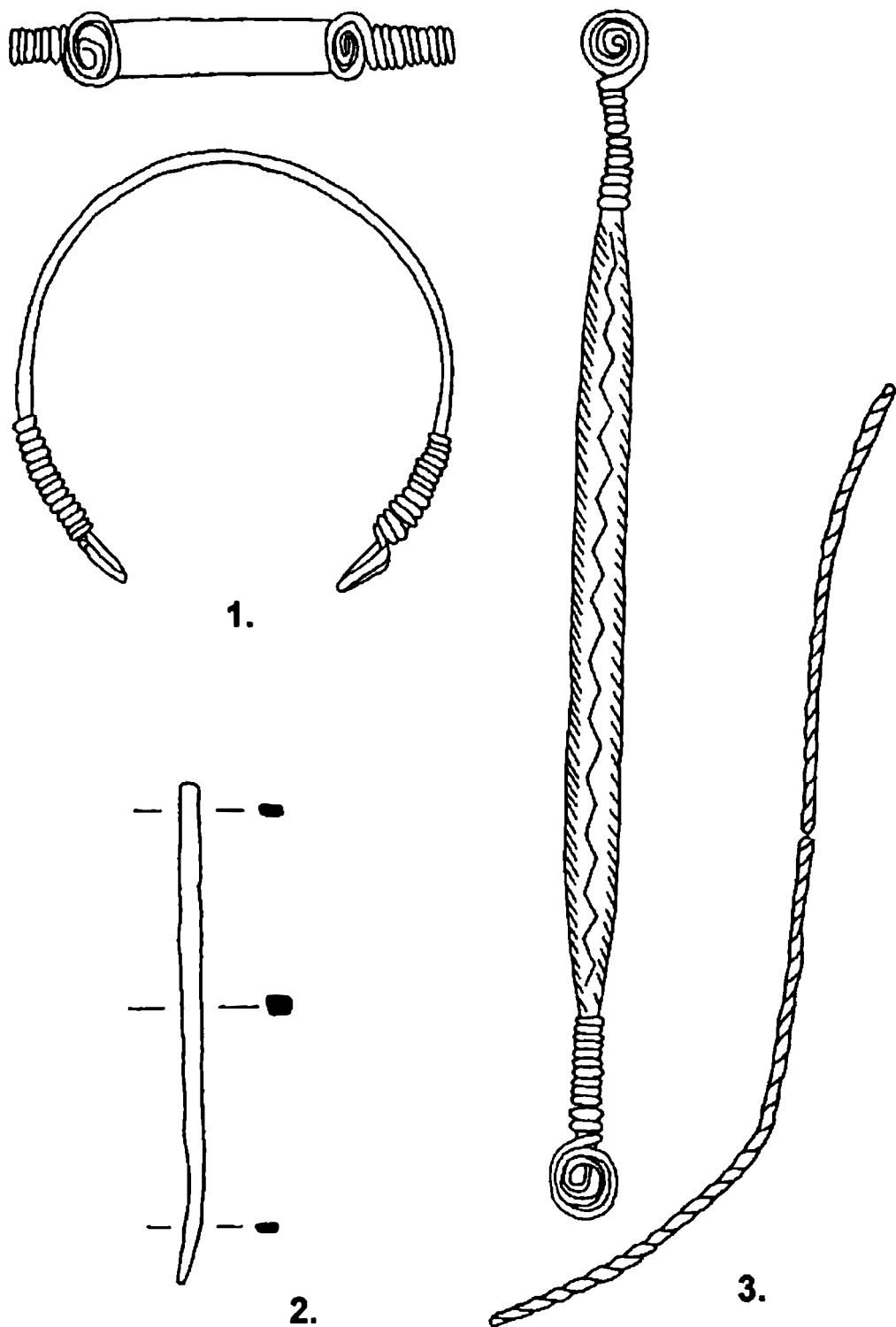

Figura V - Figure no. V

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DE LA OLTENI – „*CARIERA DE NISIP*”, JUD. COVASNA, ÎN ANUL 2000

Satul Olteni, comuna Bodoc, județul Covasna este situat la 10 km nord de municipiul reședință de județ Sfântu Gheorghe (Pl.II, 1), de ambele părți ale drumului național DN-12 Brașov–Miercurea Ciuc, pe malul drept al Oltului, în dreptul Munților Bodoc situați pe malul stâng al râului.

Localitatea este bine cunoscută în literatura arheologică datorită în primul rând, celor două situri aflate la marginea sa de nord: așezarea culturii Cucuteni–Ariusd (LÁSZLÓ 1911, 178; ROSKA 1943, 73; Rep.Arh.Cv. 1998, 48) și castrolul roman (XXX 1960, 351; SZÉKELY 1967, 138; SZÉKELY 1993, 279–282; Rep.Arh.Cv. 1998, 49); (Pl.I, 2).

Din toamna anului 2000, pe un teren situat la intrarea din sud în satul Olteni, în locul numit de localnici „Tag”, situat pe terasa înaltă a Oltului (Pl.II. 2-3), firma DOMARKT S.R.L. a reluat lucrările de exploatare a vechii cariere de nisip, fără să fi obținut în prealabil, avizul de eliberare a terenului de sarcină arheologică. În noiembrie 2000, sesizată de prevederile legale cu privire la protejarea patrimoniului arheologic, conducerea firmei s-a adresat Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național (DJCCPCN) Covasna, în scopul obținerii avizului. Reprezentanții DJCCPCN au recomandat conducerii firmei să se adreseze Muzeului Carpaților Răsăriteni, în vederea unei expertize privind existența aici a vestigiilor arheologice. Deplasat imediat la fața locului, directorul muzeului, V. Cavruc, a efectuat o cercetare de teren, în urma căreia a constatat existența în zona lucrărilor a unor vestigii din neolitic, epoca bronzului și din sec. IV d.Chr., în mare parte deja distruse, atât de vechile, cât și de noile lucrări de exploatare a carierei. La suprafața terenului din apropierea carierei au fost recoltate fragmente ceramice, iar în malurile carierei, au fost observate profilele unor gropi. Conform legislației în vigoare, între DOMARKT S.R.L. și Muzeul Carpaților Răsăriteni a fost încheiat un contract de eliberare a terenului de sarcină arheologică, iar lucrările au fost, pe perioada de iarnă, sistate.

În primăvara anului 2001, între 7 mai și 2 iulie, în virtutea contractului încheiat, o echipă

de cercetare a Muzeului Carpaților Răsăriteni, condusă de V. Cavruc și formată din Dan Buzea și Ianovics Istvan – muzeografi-arheologi, Galina Cavruc – conservator, Bartha Istvan – desenator, a efectuat în zona carierei cercetări arheologice de salvare.

În urma perighezelor efectuate în zona carierei și în apropierea acesteia, au fost descoperite două obiective arheologice, neatestate până acum în literatura de specialitate.

Primul dintre ele – sector A – este situat la 800 m sud de sat, în principal la est și nord de borna kilometrică ce indică 1 km până în Olteni. Pe o suprafață de cca. 600 m (N-S) x 80/200 m (E-V) m, în principal între Drumul Național 12 și calea ferată Brașov–M.Ciuc, în zona carierei de nisip (Pl.II, 3) și la sud de ea, se întinde o așezare, în cuprinsul căreia au fost descoperite materiale arheologice din sec. IV d.Chr. și din epoca bronzului. Lucrările de exploatare a carierei – prin excavații până la adâncimea de cca. 15 m – au distrus partea de nord a așezării, de cca. 10.000 mp (Pl.VI, 1-2), iar o parte a fost afectată până la adâncimea de -0,40 -0,50 m, cca 1200 mp (Pl.III).

Al doilea punct – sector B – (Pl.VI, 3) se află la vest de DN 12, imediat la intrarea în sat din sud. DOMARKT și-a anunțat intenția de a extinde cariera și în această zonă, însă ulterior a renunțat. Aici, pe o suprafață de cca. 60 x 30 m, la marginea de sud a carierei vechi de nisip, au fost descoperite fragmente ceramice de factură neolitică. Așezarea a fost puternic afectată de vechea carieră și de lucrările de amenajare a DN 12.

Zona A. Săpăturile de salvare s-au desfășurat pe suprafața neafectată, în zona Parcelei agricole 721/2, de cca. 5.000 mp. Suprafața cercetată a fost împărțită în carouri de 2 x 2 m – sud-nord A-P; A'-G' și est-vest 1-10; 1'-14' începând din dreptul S3, caroul A-1 (Pl.I II – Planul săpăturilor). Porțiunea afectată deja de lucrările de exploatare a carierei, a fost cercetată prin taluzarea malurilor și răzuirea suprafeței la nivelul la care a ajuns lama bulldozerului, iar acolo unde terenul a rămas neafectat, sau parțial afectat, au fost deschise 7 secțiuni (S1–S7) și 5 casete (C1–C5).

S1 (4 x 2 m) orientată, așa cum permitea terenul, nord-vest-sud-est (Pl. XIV, 2; Pl. VI, 5), a fost deschisă lângă malul de vest al carierei, la 12 m est de DN-12, deasupra unei gropi (Gr.2), ce se observa în taluzul malului abrupt. Stratul vegetal, până la adâncimea de 0,2 m, prezenta un sol de culoare galbui-cenușie. În acesta au fost găsite deșeuri moderne. Între 0,2 și 0,7 m adâncime se afla un strat de pământ nisipos de culoare cenușiu închis, deranjat de rădăcinile arborilor și de crotovine (Pl. XIII 1,2). Din acest strat s-au recoltat 7 fragmente de lipitură și 7 fragmente ceramice din sec. IV.d.Chr, dintre care 6 fragmente de pereți de la vase grosiere lucrate cu mâna și 1 fragment ceramic din pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată. Stratul steril – nisip galben argilos – a apărut la adâncimea de 0,70 m.

Groapa 1 (Gr.1) a fost descoperită în S1, caroul 1 la adâncimea de 0,55 m la nivelul solului steril. Ea avea forma unui oval neregulat orientat N-S (Pl.XIV, 2; Pl.XIII 1,2), Dg. = 1,60-1,80 m; Df. = 0,60-0,80 m; Ad. = 1,72 m. Umplutura gropii consta dintr-un pământ cenușiu-închis, tasat, cu multe resturi de lemn carbonizat și lut ars.

În umplutura gropii s-au descoperit: 1 fragment de os de animal, 1 fragment de lipitură, o piatră, 117 fragmente ceramice din sec. IV d.Chr, din care 102 de categorie grosieră lucrate cu mâna (96 de pereți, 5 de buze și 1 de fund) și 15 lucrate la roată (12 de pereți și 3 de funduri).

A fost reconstituită o ceașcă-opaiț de formă tronconică, lucrată cu mâna din pastă grosieră, decorată la baza corpului cu un șir de alveole alungite realizate prin împunsături de sus în jos, delimitând practic fundul vasului. Are culoarea cărămizie, a fost bine arsă, cu Dg = 14 cm, Df = 8 cm, H (înălțimea) = 9 cm și grosimea pereților de 1 cm (Pl.XXV, 3).

Groapa 2 (Gr.2) a fost descoperită în malul de vest al carierei, în partea de est a carourilor 1 și 2 (Pl.XIV, 2-3). Profilul gropii se observa în malul carierei, unde prezenta umplutura cenușoasă și un rând de bolovani la nivelul gurii. S-a păstrat doar partea de vest a gropii, cealaltă jumătate fiind distrusă de carieră. În plan, gura gropii a fost evidențiată la adâncimea de 0,6 m, nivel la care în umplutură se observau patru bolovani și o jumătate de râșniță de formă patrulateră. Groapa avea gura circulară și se lărgea considerabil spre fundul drept. Dimensiunile gropii: Dg.= 1,6 m; Df.= 1,4 m; Ad.= 2,3 m.

Umplutura gropii consta din pământ afânat, de culoare galbui-maronie, în amestec cu cenușă, fragmente mici de lemn carbonizat lut ars și multe oase de animale (Pl.VII, 1). La adâncimea cuprinsă între 2 și 2,2 m, în partea de sud-vest a gropii, se aflau patru bolovani și o râșniță întreagă (Pl.VII, 2), de forma circulară cu diametrul de 30 cm, plată, groasă 10-12 cm. În jurul acestor bolovani se afla un pământ cenușos cu multă arsură de culoare neagră.

Materialul arheologic descoperit în umplutura gropii constă din: 10 fragmente de lipitură arsă; 11 pietre, 61 fragmente de oase și un fragment de piesă de piatră, posibil topor. Dintre piese se remarcă un fragment de ac din os aparținând culturii Noua. Acesta este perforat la capătul proximal, și probabil ascuțit conic la capătul activ. Piesa a fost ruptă în vechime; lungimea fragmentului este de 9 cm (Pl.XIX, 11). A fost descoperit și un fragment de coadă de lingură, lucrată cu mâna din pastă fină de culoare cărămizie, plată, ascuțită la un capăt, tipică pentru cultura Cucuteni-Arșud (Pl.XX, 2).

Majoritatea materialelor ceramice, 52 fragmente, aparțin culturii Noua, din care: 40 de pereți și 5 de buze – sunt de categorie semifină (lucrată din pastă în amestec cu nisip fin și pietricele), iar 7 fragmente – 5 de pereți și 2 de funduri – de categorie fină (lucrată din pastă în amestec cu nisip și pietricele mărunte, bine netezită și adesea lustruită până la luciu metalic, de culoare cenușie sau neagră).

Printre fragmente ceramice ale culturii Noua se remarcă câteva forme reconstituibile:

- o căniță cu toartă supraînălțată cu buton, corpul globular, lucrată din pastă semifină de culoare cenușie (Pl.XX, 1);

- o oală din pastă semifină cu buza rotunjită (Dg = 20 cm, H păstrată = 14,8 cm), cu o toartă semicirculară prinsă de corp, cu exteriorul de culoare neagră, lustruită iar grosimea pereților este neuniformă, între 0,5-1 cm (Pl.XXII,4).

În apropierea Gr.2, în car. 1, la nivelul solului steril, la adâncimea de 0,75 m, a fost descoperită o groapă de stâlp. Aceasta avea gura circulară, pereții drepecți, fundul conic și următoarele dimensiuni: Dg. = 0,48 m; Ad. = 0,90 m. Umplutura gropii se compunea din pământ negru în amestec cu cenușă și multe fragmente mici de lemn carbonizat și lut ars. Fără materiale arheologice.

S2 (4 x 4 m), orientată N-S a fost deschisă la marginea de sud a carierei, deasupra taluzului, în care, în stratul de lut galben, la ad. 0,80 m,

se observa, un strat de arsură de culoare roșie. Stratul vegetal era gros de 0,15 m și se prezenta sub forma unui sol de culoare neagră, cu multe resturi vegetale. Sub el, la adâncimea de 0,15 - 0,45 m, se află un strat de pământ cenușiu închis, în care au fost descoperite 25 fragmente ceramice grosiere din sec. IV d.Chr., lucrute cu mâna și 2 fragmente de lipitură. La adâncimea de 0,45 m, a apărut stratul steril nisipos. Arsura care se observa în malul carierei, după toate probabilitățile, reprezenta urma unui complex adâncit, distrus de lucrările de exploatare a carierei.

S3 (20 x 2 m) orientată E-V, cuprindea carourile A1-10, a fost extinsă apoi spre est, din dreptul car. A1, cu încă 3 carouri A1'-3'. Datorită faptului că au fost descoperite complexe de locuire, această secțiune a fost lărgită spre sud, în zona car. A'- 2/3' și spre nord în zona car. B,C - 2/6'. În urma acestei extinderi s-a ajuns la o suprafață totală de 134 mp.

Stratul vegetal – sol de culoare neagră – avea grosimea de 0,15 m. Sub acesta, la o adâncime între 0,15 și 0,40 m, se afla un strat cenușiu închis, în care s-au descoperit: 273 fragmente ceramice din sec. IV, 8 aparținând culturii Noua, precum și 6 fragmente de oase de animale, 35 fragmente de lipitură arsă, 5 pietre, și 1 fragment de zgură de fier. Ceramicii din sec. IV îi aparțin două categorii: lucrată cu mâna, grosieră (206 fragmente de pereți, 19 fragmente de funduri și 24 fragmente de buze). Din această categorie s-a reconstituit forma unei cești-opaiț, tronconică, de culoare cărămizie, cu fundul îngroșat, și delimitat pe exterior de un șir de alveole. Dg = 12 cm, Df = 10 cm, H = 5 cm, grosimea pereților = 0,8 cm și a fundului = 2,4 cm (Pl.XXV, 2). La aceasta se adaugă ceramica lucrată la roată, din pastă cu mult nisip, de culoare cenușie (21 fragmente de pereți, 2 fragmente de funduri și 1 fragment de toartă). Ceramicii culturii Noua i-au fost atribuite 3 fragmente de pereți cu suprafață bine netezită și 5 fragmente de buze de la vase confecționate din pastă seminfină.

În partea de nord-est a S3, în car. A, B, C, A' - 2, 1, 1', 2', 3', la nivelul solului steril, la adâncimea de 0,35 m de la suprafața terenului, a fost descoperit conturul unui complex adâncit – Locuința 1 (L1) (Pl.VIII, 1-2; Pl.IX, 1-2). Aceasta avea forma aproximativ oval-dreptunghiulară (Pl. IV, 1). Ea avea suprafața de cca. 28 mp, lungimea de cca. 9-9,5 m (NE-SV) și lățimea de cca. 3,5-4 m (SE-NV) și era cu 0,80 m, adâncită în solul steril (Pl.X, 2; Pl.XI, 1-2).

Suprafața locuinței se reducea considerabil spre partea inferioară, reușindu-se uneori urmărirea treptelor de-a lungul pereților (Pl.X, 1). În partea de sud a locuinței se afla o vatră de foc, de formă circulară. Umplutura locuinței consta din pământ de culoare neagră, puternic pigmentat cu fragmente de lemn și lut ars. La adâncimea de 0,60 m, în partea sa de nord, pe același nivel, au fost sesizate mai multe pietre, provenite probabil de la amenajarea unei podele, procedeu necesar izolării podelei de solul umed.

În umplutura locuinței au fost descoperite: 43 fragmente de oase de animale, 24 fragmente de lipitură, 2 fragmente de zgură de fier, 4 pietre, precum și 577 fragmente de vase ceramice din care: 5 fragmente aparțin culturii Noua; 567 din sec. IV. d.Chr. și 5 fragmente de factură (tradiție) dacică.

Culturii Noua îi aparțin 5 fragmente ceramice, printre care menționăm câteva forme caracteristice:

- cânăță cu corpul globular, cu toartă ușor supraînălțată, cu un buton abia sesizabil, lucrată din pastă seminfină, de culoare cenușie cu pietricele albe (Pl.XX, 3).

- toartă ușor supraînălțată, de la o ceașcă lucrată cu mâna, din pastă grosieră, de culoare cărămizie (Pl.XX, 4).

- ceașcă cu corpul globular și toartă ușor supraînălțată, lucrată cu mâna din pastă seminfină, de culoare gălbuie (Pl.XX, 5).

- vas miniatural lucrat cu mâna din pastă seminfină de culoare cenușie, H = 2 cm (Pl.XIX, 6).

- un vas miniatural, lucrat cu mâna din pastă grosieră, ușor netezit, Dg = 8 cm, Df = 6 cm, H = 3 cm (Pl. XIX, 3).

Culturii Noua îi aparțin probabil și următoarele 3 piese:

- un fragment de topor, confecționat din tuf vulcanic, ascuțit la un capăt, cu gaură de înmănușare la mijloc (Pl.XIX, 9).

- jumătatea unei pietre de formă relativ ovală, folosită probabil ca lustruitor (Pl.XIX, 8).

- un fragment de roțiță de car miniatural, din gresie de culoare cenușie, cu diametrul de 4 cm, iar cel al orificiului, de 0,8 cm (Pl.XIX, 2).

Ceramica din sec. IV este reprezentată de 567 fragmente ceramice, dintre care:

Ceramica grosieră lucrată din pastă în amestec cu pietricele, nisip și cioburi pisate, lucrată cu mâna, bine arsă și ușor netezită, de culoare castanie, cărămizie, iar uneori maronie, este reprezentată de 486 fragmente, din care: 386 de pereți, 50 de funduri și 50 de buze,

provenite de la vase de diferite dimensiuni și forme, în special oale bitronconice cu buza evazată sau răsfrântă, căni tronconice ornamentate cu brăuri alveolate și cu alveole realizate pe corp.

În această categorie ceramică se disting câteva elemente mai expresive:

- Un capac lucrat cu mâna, din pastă grosieră, cu buton de prindere perforat transversal, în jurul căruia a fost realizat un decor din alveole.

- O ceașcă tronconică, lucrată cu mâna din pastă grosieră, de culoare cărămizie, fundul delimitat de alveole; $D_g = 14$ cm, $D_f = 8$ cm (Pl.XXV, 6).

- O ceașcă-opaiț de formă tronconică, lucrată cu mâna, din pastă grosieră, de culoare cărămizie, cu urme de arsură neagră în interior, $D_g = 16$ cm; $D_f = 8$ cm (Pl.XXV, 1).

- Ceașcă-opaiț de formă tronconică, cu urme de arsură în interior, lucrată cu mâna, din pastă grosieră, $D_g = 22$ cm, $D_{fund} = 14$ cm, $H = 9$ cm (Pl.XXV, 4)

Ceramica fină este lucrată la roată din pastă în amestec cu nisip, are suprafețele bine netezite, culoarea cenușie, cărămizie sau gălbuie. Adesea este ornamentată cu incizii drepte și/sau în valuri, dispuse orizontal. Acestei specii îi aparțin 81 de fragmente ceramice, printre care, de culoare cenușie: 20 fragmente de pereți, 3 fragmente de funduri, 7 fragmente de buze; de culoare cărămizie: 49 fragmente de pereți, ornamentați cu linii late incizate; de culoare neagră: 2 fragmente de pereți și 1 fragment de buză lustruită.

Printre acestea se disting câteva forme mai relevante:

- Un fragment de buză de vas de provizii, de tip *krausengefässe*, de culoare cărămiziu-gălbui, lucrat din pastă fină la roată, ornamentat cu bandă incizată dispusă în valuri, $D_g = 24$ cm (Pl.XXVII, 3).

- Un fragment de buză de la un vas de provizii, de tip *krausengefässe*, lucrat la roată din pastă grosieră de culoare cărămizie, ornamentată cu bandă incizată în valuri. $D_g = 26$ cm (Pl.XXVII, 2).

- Un fragment de buză de la un vas de provizii, de tip *krausengefässe*, lucrat la roată, de culoare cenușiu-închisă, ornamentat cu benzi de valuri incizate dispuse pe corp cât și pe buza tăiată drept (Pl.XXVII, 1).

- un fragment de buză de la un vas de provizii, de tip *krausengefässe*, lucrat la roată din pastă fină de culoare cenușie, ornamentat

cu linii orizontale incizate și cu bandă lată incizată dispusă în valuri, $D_g = 28$ cm (Pl. XXVII, 6).

- Un fragment de fund inelat de la o oală-borcan, lucrată la roată, din pastă fină de culoare cenușie, cu urme de arsură în interior, $D_f = 11$ cm (Pl.XXVII, 9).

Ceramica de factură dacică, este reprezentată de :

- O buză aparținând unei străchini, lucrată la roată, din pastă fină, de culoare cenușie, cu buza rotunjită, umărul pronunțat și gâtul îngust, $D_g = 20$ cm (Pl.XXIV, 3).

- O buză de strachină lucrată la roată, de același tip ca cea de mai sus, cu $D_g = 24$ cm (Pl. XXIV, 4).

- O ceașcă-opaiț lucrată cu mâna din pastă semifină, de culoare cenușie, cu urme puternice de arsură neagră în interior, de tradiție dacică, de formă tronconică cu o toartă, $D_g = 12$ cm, $D_f = 7,5$ cm și $H = 4$ cm (Pl.XXIV, 2).

Pe latura nord-vestică a locuinței s-au păstrat dărămăturile unui perete construit din nuiele acoperite cu lipitură de lut. Acestea se prezentau sub forma unei aglomerări de fragmente mari de lipitură arsă, cu amprente de nuiele. Lipitura a fost lucrată din nisip în amestec cu resturi vegetale. Printre dărămăturile peretelui, s-a găsit și material ceramic din sec. IV, inclusiv o ceașcă întregibilă de formă tronconică, lucrată cu mâna din pastă grosieră, de culoare cărămizie, cu urme puternice de arsură neagră în interior, $D_g = 20$ cm, $D_f = 12$ cm, $H = 10$ cm, grosimea pereților = 1,2 cm, și grosimea fundului = 1,4 cm (Pl.XXV, 5).

În imediata apropiere a locuinței, în S3 car. A-1', la adâncimea de 0,35 m, la suprafața terenului, a fost descoperită o groapă de stâlp, probabil de susținere a peretelui și acoperișului. Ea avea gura circulară, pereții drepți, fundul conic și următoarele dimensiuni: $D_g = 0,52$ m; $Ad. = 0,93$ m. Umplutura gropii de stâlp consta din pământ negru în amestec cu fragmente de lemn carbonizat și lut ars. În umplutura gropii au fost găsite 8 fragmente de lipitură și 19 fragmente ceramice din sec. IV. d.Chr. (1 de categorie fină lucrată la roată și 18 lucrate cu mâna din pastă grosieră).

Vatra (V) era amplasată în imediata apropiere de sud a L. 1, în car. 1, 1'- A, A'. Ea era amenajată într-o groapă de formă ovală, iar D era de cca. 1,60 m (Pl.XII, 2; Pl.XIII, 6). Vatra se uca cu colțul locuinței printr-un culoar de cca. 1 m lungime și 1,2 m lățime. La baza vetrei a fost amenajat un pat din bolovani

prinși cu lut (Pl.XII, 1), peste care a fost aplicată o lutuială groasă de aproximativ 5 cm, bine netezită, ale cărei fragmente, în urma distrugerii vetrei, au fost găsite cu fața în jos.

În umplutura gropii vetrei au fost găsite: 1 fragment de potcoavă de fier, 2 fragmente de oase de animale și 59 fragmente ceramice, din care 1 fragment ceramic era de tip Wiettenberg și 58, din sec. IV. d.Chr.

Fragmentul ceramic de tip Wiettenberg provine de la o ceașcă cu corpul globular, lucrată cu mâna din pastă semifină, de culoare cărămizie, decorată prin caneluri late, oblice pe corpul proeminent (Pl.XX, 8).

Din ceramica din sec. IV. d.Chr., 56 fragmente sunt de categorie grosieră, lucrată cu mâna, iar 2 provin de la vase lucrate la roată. Ceramica grosieră lucrată cu mâna este reprezentată de 44 fragmente de pereți, 5 fragmente de funduri, 7 fragmente de buze. Ceramicii lucrate la roată îi aparțin: 1 fragment de perete gălbui și 1 fragment de perete cenușiu ornamentat cu valuri incizate (Pl.XXVII, 5).

Groapa 3 (Gr.3) a fost descoperită în S 3, în apropierea locuinței 1, în car. A' - 3', la nivelul solului steril, la adâncimea de 0,35 m. Ea avea gura circulară, pereții arcuiți și fundul drept (Dg. = 1,40 m; Dmax = 1,60; Df. = 0,60 m; Ad. = 2,32 m). Umplutura – sol afânat de culoare galbui-maronie în amestec cu cenușă, fragmente sporadice de lemn ars și lipitura – era pigmentată cu multe fragmente roșiatice de lut ars (Pl.XVI, 1).

În umplutura gropii au fost descoperite: o piatră, 49 fragmente de oase de animale, 17 fragmente de lipitură, 17 fragmente de vase ceramice aparținând culturii Noua, 175 fragmente de vase ceramice din sec. IV.

Ceramicii culturii Noua îi aparțin 16 fragmente de pereți și 1 de fund, toate bine netezite.

Ceramica din sec. IV se împarte în trei categorii: grosieră lucrată cu mâna, grosieră lucrată la roată și fină lucrată la roată.

Primei categorii îi aparțin: 129 fragmente de pereți, 6 de funduri și 5 de buze.

Celei de-a doua categorii îi aparțin: 7 fragmente de pereți, 4 de funduri și de 5 buze;

Cea de-a treia categorie este reprezentată de 19 fragmente de culoare cenușie, din care: 12 fragmente de pereți neornamentate și 7 fragmente ornamentate cu incizii în valuri.

Groapa 5 (Gr.5) a fost descoperită în S3, în imediata apropiere de locuința 1 (L.1), în car. B, C - 3', 4', 5', la adâncimea de 0,35 m, la nivelul solului steril. Avea gura ovală, pereții

ușor oblici și fundul drept. Dg. = 3,20 - 2,60 m; Df = 2,80 - 2,20 m; Ad. = 0,64 m (Pl.VI, 6).

Umplutura era compusă din pământ negru, ușor tasat, puternic pigmentat cu fragmente de lipitură roșiatică, mult lemn ars și lut crud (Pl. XIV, 4).

În umplutura gropii au fost găsite 20 fragmente de vase ceramice Noua și 48 din sec. IV. Ceramica culturii Noua este reprezentată de fragmentele unor vase de categorie semifină, dintre care: 5 de pereți, 2 de funduri și 13 de buze. Unul dintre fragmente aparținea unei căni cu toartă triunghiulară în secțiune, buton abia sesizabil, de culoare cenușie, cu urme de netezire (Pl.XXII, 1).

Sec. IV îi aparțin 35 fragmente ceramice de categorie grosieră lucrată cu mâna, din care: 23 de pereți și 12 de funduri, precum și 23 fragmente ceramice de categorie fină lucrată la roată. Din acestea 18 fragmente sunt de la pereți, 1 de la fund, de culoare cenușie, precum și 4 fragmente de pereți de culoare cărămizie. Se reconstituie o oală lucrată la roată din pastă fină, cu pereții subțiri, bine îngrijiți având corpul globular, buza tăiată oblic spre exterior și ușor evazată, fundul inelat, de culoare cenușie, ornamentată cu două linii orizontale incizate pe partea inferioară a corpului; Dg = 11 cm, Df = 6 cm, H = 12 cm (Pl.XXVII, 7).

Groapa 5a (Gr.5a) a fost surprinsă în S3 car. B, C - 3', 4' în urma golirii Gr.5, pe fundul acesteia din urmă, în solul steril, la adâncimea de 0,64 m. Gr.5a apărea ca o pată maronie, de formă circulară, pigmentată cu mult lemn și lut ars.

După golirea gropii s-a constatat că ea era în formă de clopot, avea fundul drept și următoarele dimensiuni: Dg. = 1,30 m; Df. = 1,60 m; Ad. = 1,36 m, de la suprafața terenului. Umplutura consta din pământ gălbui-marونی, afânat, cu o concentrație mare de fragmente din lemn și lut ars. De-a lungul marginilor se aflau multe pietre, unele dintre ele provenind de la rășnițe sparte (Pl.XIV, 4). Este posibil ca aceste pietre să proven de la un fel de captușală (Pl.VI, 4). Judecând după materialul ceramic descoperit, groapă aparține culturii Noua. Inventarul gropii este compus din: 5 pietre, 7 fragmente de rășnițe, 54 fragmente de oase de animale și 140 de fragmente ceramice, din care: 138 fragmente provin de la vase de uz comun și 2 de categorie fină.

Ceramica de uz comun este reprezentată de 104 fragmente de pereți cu suprafața netezită și 34 fragmente cu exteriorul striat, de culoare cărămizie, cu urme de arsură secundară. Cera-

micii fine îi aparțin 2 fragmente de pereți. S-a reconstituit forma unei oale cu buza rotunjită, corpul sferic, lucrată din pastă grosieră, netezită în exterior (Pl.XXII, 5), precum și un fund de oală, drept, lucrat din pastă semifină de culoare cărămizie, cu urme de netezire. În secțiune pasta este cenușie, Df = 8 cm (Pl. XXII, 8).

S4 (10 x 2 m) orientată est – vest, a fost deschisă la 7 m nord de S3 A, în dreptul carourilor 2–3', E-F. Stratul vegetal a fost decopertat de lama buldozerului până la adâncimea de 0,15 m. Între adâncimile de 0,15 și 0,35 m, se află stratul cenușiu închis. S-a constatat lipsa materialelor arheologice. Stratul steril, pământul galben nisipos, a apărut la adâncimea de 0,35 m, de la suprafața terenului.

S5 (10 x 2 m) orientată est-vest, a fost deschisă la 10 m nord de S3 A, în dreptul carourilor 5-10, G. Stratul vegetal, gros de 0,15 m, a fost urmat, la adâncimea cuprinsă între 0,15 și 0,35 m, de un pământ cenușiu închis, în care s-au găsit 16 fragmente din secolul IV d.Chr., provenind de la vase ceramice lucrate cu mâna din pastă grosieră, din care: 11 fragmente de pereți, 5 fragmente de buze. Aici au mai fost găsite 1 fragment de lipitură și 2 pietre. În urma răzuirii efectuate la nivelul solului steril, în caroul 8, la adâncimea de 0,36 m, a fost surprins conturul unei gropi (Gr.10).

Groapa 10 (Gr.10) avea gura circulară, pereții ușor arcuiți și fundul sferic. Ea avea următoarele dimensiuni: Dg. = 1,40 m; D max. = 1,50 ; Df. = rotunjit; Ad. = 1,48 m. Umplutura gropii consta din pământ cenușiu închis în amestec cu puține resturi de lemn și lut ars (Pl. XIV, 1). Din umplutura gropii provin: 14 fragmente de pereți, 2 fragmente de funduri, 1 fragment de buză, toate lucrate cu mâna din pastă grosieră, și 1 fragment de strachină lucrată din pastă fină, decorată cu brâu în relief alveolat, din sec. IV. d. Chr.

S6 (12 x 2 m) a fost deschisă la 12 m sud de S3 A, în dreptul carourilor 3 - 3'. Ea a fost orientată E–V. Stratul vegetal avea grosimea până la 0,20 m. Sub el se afla stratul cenușiu închis, cu o grosime ce varia între 0,20 și 0,60 m. În stratul de cultură au fost găsite: 1 fragment de os de animal, 3 fragmente de lipitură, o piesă de fier, o piatră, precum și 70 fragmente ceramice din sec. IV.d.Chr., și 2 fragmente ceramice aparținând culturii Noua.

Ceramica din sec. IV include 66 fragmente de vase ceramice din pastă grosieră, lucrate cu mâna (62 de fragmente de pereți, 3 fragmente

de funduri și 1 fragment de buză), precum și 4 fragmente de pereți de vase lucrate la roată. Culturii Noua îi aparțin 1 fragment de perete și 1 fragment de buză. În carourile 5 și 6, pe latura de nord a secțiunii, a fost descoperită o groapă al cărei contur a fost surprins la adâncimea 0,60 m, Gr.19.

Groapa 19 (Gr.19) perfora stratul cenușiu închis, de la adâncimea de 0,60 m. Ea avea gura circulară și se îngusta spre fund (Pl.XV, 3), Dg. = 1,10 m, Df. = 0,80 m, Ad. = 0,88 m.

Umplutura gropii prezenta un sol negru-cenușiu pigmentat cu fragmente de lemn și lut ars.

În groapă au fost găsite 18 fragmente ceramice, din care 1 aparține culturii Cucuteni-Ariuşd (din pastă fină de culoare cărămizie), iar 17 – sec. IV. Ceramicii din sec. IV îi aparțin: 15 fragmente de pereți de vase lucrate cu mâna, din care 11 din pastă grosieră și 4 din pastă semifină. Ceramica fină lucrată la roată este reprezentată de 2 fragmente de pereți de culoare cenușie.

S7 (3 x 4 m) a fost deschisă la 26 m nord și 24 m est de S3-A1, lângă malul abrupt al carierei (Pl.XV, 1), unde au fost observate profilele unor gropi distruse de lucrările de exploatare a carierei.

În această suprafață, stratul vegetal și o parte din stratul de cultură au fost înlăturate de lama buldozerului. La adâncimea de 0,45 m, au fost surprinse contururile a 3 gropi: Gr.22, Gr.23 și Gr.24.

Groapa 22 (Gr.22) a fost distrusă în proporție de 90 %, nereușindu-se stabilirea formei și dimensiunilor ei. Fără inventar.

Groapa 23 (Gr.23) a fost distrusă în proporție de cca. 60%, reușindu-se cercetarea doar a jumătății sale sudice. Groapa – din câte s-a putut deduce din cercetarea părții rămase intacte – avea gura circulară, relativ îngustă, pereții arcuiți și fundul sferic. Umplutura gropii era compusă dintr-un pământ afânat, de culoare maronie, în amestec cu multă cenușă și resturi de lemn ars, precum și material ceramic cu urme de arsură secundară puternică. Din umplutura gropii s-a recuperat material arheologic consistent: 4 fragmente de oase de animale, 5 fragmente de lipitură, precum și 43 fragmente de vase ceramice din sec IV.

Din cele 43 fragmente, 27 sunt de pereți de categorie grosieră lucrată cu mâna, iar 16, categorie grosieră de la un vas de provizii, lucrat la roată. La acestea se adaugă 1 fragment de buză, de categorie fină aparținând unui vas de

provizii lucrat la roată, de culoare cărămizie. Dintr-o parte a fragmentelor se reconstituie o oală-borcan, lucrată cu mâna din pastă grosieră, bombată în zona umerilor, strânsă la gât și buza răsfântă în exterior (Dg = 21 cm, Df = 13,5 cm, H = cca. 35 cm) (Pl.XXVI, 6).

Groapa 24 (Gr.24) a fost descoperită în colțul nord-estic al car. 4. Ea a fost distrusă în proporție de cca. 50 %. În urma cercetării a ceea ce a rămas din groapă, s-a constatat că aceasta avea gura circulară relativ îngustă, pereții arcuiți și fundul sferic, iar umplutura ei a constat din cenușă, resturi de lut ars, lemn carbonizat, ceramică și 12 fragmente de lipitură. De aici au fost recoltate și 2 obiecte de fier: 1 burghiu și 1 fragment de cui. Trebuie precizat că s-au descoperit puține obiecte de metal. Fragmentele ceramice descoperite aparțin sec. IV. Ceramica lucrată cu mâna este reprezentată de fragmentele unor oale-borcan cu buza ușor evazată, lucrate din pastă grosieră, prost arse (Pl.XXVI, 2-5) și de o buză de vas de tip *krausengefasse*, lucrată la roată, din pastă grosieră și ornamentată cu valuri incizate (Pl.XXVII, 4).

Groapa 4 (Gr.4) a fost descoperită în partea de sud a secțiunii 7, la adâncimea de 0,6 m (Pl.XV, 1) în apropierea gropilor Gr.22, Gr.23, și Gr.24. Partea superioară a gropii a fost distrusă de lama buldozerului.

Groapa avea gura ovală, pereții în pantă și fundul drept, cu următoarele dimensiuni: Dg. = 1,64 - 2,00 m; Df. = 1,20 m; Ad. = 0,90 m.

Umplutura gropii – pământ negru în amestec cu cenușă.

În groapă au fost găsite: 1 fragment de râșniță, 1 fragment de os de animal, 1 fragment de lipitură și 38 fragmente ceramice din sec. IV.d.Chr. Predomină ceramica grosieră lucrată cu mâna: 30 fragmente de pereți, 2 de funduri și 5 de buze. Categoriei fine lucrată la roată, îi aparține 1 fragment de buză de culoare cenușie.

Caseta 1 (C1), 2 x 2 m, a fost deschisă la 46 m nord de S1, orientată ușor spre NV-SE. Stratul vegetal avea grosimea până la 0,20 m, de culoare gălbuie conținând mult nisip. Sub acesta se afla un strat maroniu-gălbui cu mult mâl, cuprins între adâncimile de 0,20 și 0,32 m, lipsit de material arheologic. Stratul de cultură, de culoare cenușiu închisă, se afla între 0,32 - 0,60 m. Din acesta provin multe fragmente ceramice, mai ales pe latura de vest a casetei, unde a fost descoperită o groapă (Gr.21). Pe latura de est a casetei, la adâncimea de 1,25 m, în stratul steril a fost surprinsă o pată semicirculară de culoare maronie (Gr.20), ce intra mult sub peretele

casetei. Prin extinderea casetei cu un carou de 2 x 2 m, groapa a fost cercetată în întregime.

Groapa 20 (Pl.XV,4), a fost descoperită în C1 în carourile 1-2, la nivelul stratului steril (Pl. VII, 5), la adâncimea de 0,50 m, de la suprafața terenului. Avea gura circulară, pereții arcuiți în zona umerilor și fundul aproape drept. Dg. = 0,80 m; Df. = 1,60 m; Ad. = 1,66 m. Umplutura gropii a constat din cenușă, a cărei culoare varia între cenușiu, maroniu și roșatic, în amestec cu pământ de culoare neagră, multe bucăți mari de chirpici, fragmente de vase ceramice, câteva pietre de dimensiuni medii, multe fragmente ceramice, fragmente de oase de animale, lemn și lut ars. La adâncimea de 1,35 m se aflau două pietre de dimensiuni mari, una de 50 x 10 x 20 cm, așezată orizontal, aproximativ în centrul gropii, iar a doua, de 40 x 30 x 25 cm, așezată oblic în partea de nord a gropii. Sub aceste pietre, până la fundul gropii, umplutura consta numai din cenușă și conținea multe fragmente mici de lemn carbonizat, lut ars, precum și fragmente de oase de animale și fragmente de vase ceramice.

În umplutura gropii au fost găsite: 127 fragmente de oase de animale, 29 fragmente de lipitură, 2 pietre, precum și 100 de fragmente de vase ceramice aparținând culturii Noua, din care 86 fragmente (71 fragmente de pereți, 6 fragmente de funduri și 9 fragmente de buze) îi aparțin categoriei grosiere cu suprafața adesea netezită, iar 14 fragmente (6 de pereți, 7 de buze și 1 de fund) provin de la recipiente de categorie semifină.

Dintre materialele ceramice descoperite în groapă se disting câteva elemente mai relevante:

- 1 fragment de buză, din categorie grosieră de culoare cărămizie în interior și cenușie în exterior, ornamentată cu brâu în relief aplicat crestă și cu butoni alungiți; Dg = 22 cm (Pl. XXII, 3).

- 1 fragment de toporaș ceramic miniatural, lucrat din pastă semifină de culoare cenușie, bine netezit pe exterior (Pl.XIX, 7).

- 1 vas cu pereții dreți și buza rotunjită, lucrat din pastă grosieră, de culoare cărămizie, cu toartă lată aplicată pe corp (Pl.XXII, 2).

- 1 fragment din gresie prelucrată, folosită probabil la ascuțirea uneltelor (Pl.XIX, 5).

Groapa 21 (Pl.XV, 2), a fost descoperită pe latura de vest a C1, la nivelul solului steril, la adâncimea de 0,50 m. Avea forma unei clepsidre (Pl.VII, 4): largă la gură, îngustă la mijloc, după care se lărgesc în jos. Fundul este sferic, iar groapa are următoarele dimensiuni: D min. = 0,80 m, D max = 1,6 m, Dg. = 1,10 m, Ad. = 2,70 m.

În jumătatea superioară a gropii, până la adâncimea de 1,35 m, au apărut multe fragmente ceramice din sec. IV. Pământul din umplutură era de culoare neagră, puternic tasat, cu puține urme de chirpici și lemn ars. În jumătatea de jos, de la adâncimea de 1,35 m, și până la steril, umplutura a fost diferită - afânată de culoare maronie, dar materialul arheologic era amestecat, din epoca bronzului și din sec. IV. După toate aparențele, avem de-a face cu două gropi suprapuse (21 și 21a).

În partea inferioară a gropii (21), apar multe fragmente ceramice, chirpici, lemn, lut ars, și câteva lentile de lut neare de culoare galbenă. La adâncimea de 2,50 m, a fost observată o lentilă de cenușă de culoare neagră, groasă de circa 8 cm, lipsită de fragmente ceramice.

Din cele două gropi suprapuse provine un material arheologic bogat: 52 fragmente de oase de animale, 9 fragmente de lipitură, 1 fragment de rășniță, 3 pietre și 104 fragmente ceramice din epoca bronzului și din sec. IV. Nu s-a constatat nici o diferențiere privind distribuția materialului ceramic, acesta era amestecat în umplutura gropii. Din acest punct de vedere nu s-a putut diferenția o groapă de cealaltă.

Ceramica semifină lucrată cu mâna, netezită, este reprezentată de 15 pereți, 11 buze și 1 fund, aparținând culturii Noua.

Categoriei ceramice grosiere lucrate cu mâna, îi aparțin: 51 pereți, 11 funduri, și 15 buze. A fost descoperit un singur fragment ceramic din pastă fină, de culoare cenușie, lucrat la roată. Materialul ceramic descoperit aparține secolului IV. d.Chr.

Caseta 2 (C2), 2 x 2 m, a fost deschisă la 10 m nord de C1. Din profilul de vest (Pl.XIII, 3), s-a constatat că până la adâncimea de 0,60 m stratul a fost deranjat și prezenta pământ negru amestecat cu nisip galben, secvență din care lipseau materiale arheologice; în partea de nord, între 0,28 și 0,60 m, a apărut un strat de pământ negru, din care provin 17 fragmente de vase ceramice lucrate cu mâna, dintre care: 15 de pereți și 2 de funduri; 3 fragmente de vase ceramice lucrate la roată, din care: 1 de perete, 1 de fund inelat, ambele de culoare portocalie, precum și 1 fragment de perete de culoare cenușie. Culturii Noua îi aparțin 4 fragmente, dintre care: 1 de fund de vas, 2 de pereți și 1 de buză; toate au suprafața bine netezită, de culoare cenușie. Între 0,60 și 0,75 m, pământul este pigmentat cu lut ars, de culoare roșiatică. Stratul steril - nisip galben argilos - a apărut la adâncimea de 0,75 m.

Caseta 3 (C3), 2x2 m (Pl.XIII, 5), a fost deschisă la 10 m nord și 2 m est de C2. Stratul superior, gros de până la 0,20 m, era amestecat și conținea, alături de pământ negru, pământ galben. Sub acesta, până la 0,60 m adâncime, se afla un strat mălos de culoare castanie. Între 0,60 și 0,80 m, apare o lentilă de pământ negru în care, izolat, s-au descoperit fragmente ceramice și lut ars. Stratul steril apare imediat sub această lentilă.

Caseta 4 (C4) 2x2 m, a fost deschisă la 10 m nord și 2 m est de C3. Situația stratigrafică (Pl. XIII, 4) este următoarea: până la adâncimea de 0,40 m apărea stratul vegetal în amestec cu nisip galben, în partea de sud a profilului apare o lentilă de pământ negru tasat, lipsit de materiale arheologice; între 0,40 și 0,70 m se afla stratul de cultură, pigmentat cu fragmente de lut ars. Din acesta provin: 3 fragmente de oase și 1 fragment de lipitură, precum și 56 fragmente ceramice de categorie grosieră din sec. IV, din care: 51 de la pereți, 3 de la buze și 2 de la funduri. Stratul steril, nisip de culoare galbenă, a apărut la adâncimea de 0,70 m.

Caseta 5 (C5) 2x2 m, a fost deschisă la 10 m nord și 2 m est de C4. Din această casetă a fost decopertat doar stratul vegetal gros de 0,20 m, lipsit de materiale arheologice. Cercetarea casetei nu a fost terminată, din cauza refuzului constructorului de a mai susține săpăturile.

Complexele cercetate în afara secțiunilor

Groapa 6 (Gr.6) a fost descoperită la nivelul solului steril, în caroul A'- 6' în suprafața din care constructorul deja înlăturase un strat de cca. 0,35 - 0,4 m. Groapa avea gura circulară și se lărgea spre fundul drept, având următoarele dimensiuni: Dg. = 0,92 m; Df. = 1,32 m; Ad. = 1,24 m (Pl.XVII, 4).

Umplutura gropii era formată dintr-un pământ negru, tasat.

În groapă au fost descoperite: 1 fragment de os de animal, 2 fragmente de lipitură și 5 fragmente de vase ceramice din sec. IV, din care: 3 de pereți, 1 de buză, lucrate cu mâna, din pastă grosieră, bine arsă, precum și 1 fragment de vas de culoare cenușie, lucrat la roată din pastă fină.

Groapa 7 (Gr.7) a fost descoperită în apropierea gropii 6, în caroul B'- 6', la nivelul solului steril, la adâncimea de 0,4 m. Groapa avea forma circulară și se lărgea spre fundul drept, având următoarele dimensiuni: Dg. = 0,8 m; Df. = 1,2 m; Ad. = 1,2 m (Pl.XIV, 5).

Umplutura gropii consta din pământ de culoare neagră, puternic tasat. Nu conținea materiale arheologice.

Groapa 8 (Gr.8) a fost descoperită în caroul B-11', la nivelul sterilului, la adâncimea de - 0,4 m, în zona în care humsul fusese deja îndepărtat de lama buldozerului. Avea formă de clopot cu următoarele dimensiuni: Dg. = 1 m; Df. = 1,4 m; Ad. = 1,4 m (Pl.XVI, 4).

Umplutura – pământ de culoare neagră pigmentat cu fragmente de lut ars de culoare roșie.

Materialul arheologic descoperit în groapă constă din: 1 fragment de os de animal și 11 fragmente de vase ceramice (categoria grosieră: 6 de pereți, 2 de buze; de categorie fină: 1 de la o oală cu brâu alveolar și a două de la o oală mică de formă bitronconică, și 3 fragmente de la fundul unor vase din categoria oalelor bitronconice, aparținând culturii Noua.

Groapa 9 (Gr.9) a fost descoperită în partea estică a zonei cercetate, în carourile F, G-17', 18' (Pl.XIV, 6). Groapa a fost afectată de lucrările de exploatare a carierei, de la ea păstrându-se doar o jumătate (Pl.VII, 3). Era în formă de clopot cu următoarele dimensiuni: Dg. = 0,84 m; Df. = 1,68 m; Ad. = 1,80 m.

Umplutura gropii consta dintr-un pământ de culoare cenușie.

În umplutura gropii s-au găsit: o fusaiolă lucrată din pastă semifină, de formă bitronconică, cu exteriorul lustruit, de culoare neagră, cu diametrul de 3,2 cm, iar al perforației de 0,6 cm (Pl.XIX, 4), 2 fragmente de oase de animale și 11 fragmente ceramice aparținând culturii Noua. 9 fragmente ceramice (8 de pereți și 1 de fund) sunt de categorie grosieră, iar 2 (1 de buză neagră lustruită, de la un vas bitronconic, precum și o toartă cu buton), ce aparțin categoriei fine.

Groapa 11 (Gr.11) a fost descoperită în carourile C', D'-5', la adâncimea de 0,6 m, la nivelul solului steril, unde constructorul decopertase deja stratul superior. Avea gura circulară, pereții ușor arcuiți, și fundul sferic, cu următoarele dimensiuni: Dg. = 1,52 m; Dmax = 1,7 m; Ad. = 2,3 m (Pl.XVI, 3).

Umplutura gropii, în partea sa superioară, până la adâncimea de 1,2 m, prezenta un pământ maroniu în amestec cu mult nisip, iar în partea sa de jos consta din mai multe lentile de lut ars și crud, pământ afânat de culoare roșatică, puternic ars, cu mult lemn carbonizat, decoschit de bogate în materiale arheologice. La baza umpluturii se afla un strat de pământ de culoare neagră, tasat, și lipsit de materiale

arheologice, singura excepție făcând un fund de vas de dimensiuni mari depus sau aruncat pe fundul gropii.

Din umplutura acestei gropi s-au recoltat: 10 fragmente de oase de animale, 2 fragmente de lipitură, 78 fragmente de vase, din care 7 ale culturii Noua și 71 din sec. IV.

Culturii Noua îi aparțin 6 fragmente de pereți și 1 de buză, toate lucrate din pastă semifină, de culoare cenușie, cu urme de netezire.

Ceramica din sec. IV este reprezentată de trei categorii: grosieră lucrată cu mâna, grosieră lucrată la roată și fină lucrată la roată. Primei categorii îi aparțin 35 fragmente de pereți și 4 de buze; celei de-a doua – 13 fragmente de pereți și 2 de fund, ultimele de la un vas mare de provizii, de culoare cenușie descoperit pe fundul gropii (Df = 19 cm, H păstrată = 15 cm, grosimea pereților = 1,2 cm – Pl.XXVII, 8); categoriei ceramice fine lucrate la roată, de culoare cenușie îi aparțin 10 fragmente de pereți și 5 de funduri.

Groapa 12 (Gr.12) a fost descoperită în carourile 6', 7'- C'. Era în formă de clopot, cu pereții puternic arcuiți în zona umerilor și avea următoarele dimensiuni: Dg. = 1 m; Df. = 1,4 m; Ad. = 1,3 m (Pl.XVII, 5).

Umplutura gropii consta din pământ de culoare neagră, tasat.

Din inventarul gropii au fost recuperate: 3 fragmente de oase de animale, 2 fragmente de rășniță, o piatră și 16 fragmente ceramice aparținând culturii Noua, din care 12 sunt de categorie semifină și 4 de categorie grosieră. Ceramicii lucrate din pastă semifină, bine netezită, îi aparțin: 8 pereți, 2 funduri și 2 buze. Din această categorie remarcăm un fragment mare de buză de culoare cenușie, a unui vas decorat cu două brăuri alveolate.

Ceramica grosieră este reprezentată de 3 fragmente de pereți și 1 fragment de fund de vas.

Groapa 13 (Gr.13) a fost descoperită în carourile 4', 5'- H, la adâncimea de 0,60 m. Ea fusese deja secționată de lama buldozerului. Atât cât a permis cercetarea părții rămase intacte, s-a putut stabili că groapa avea gura circulară, pereții arcuiți și fundul sferic, cu următoarele dimensiuni: Dg. = 1,6 m, Dmax. = 1,9 m, Ad. = 2,30 m (Pl.VII, 6).

Umplutura consta din mai multe secvențe. În partea de nord a gropii apărea o lentilă de lut crud de culoare galbenă, groasă de 0,4 - 0,7, fără materiale arheologice; sub ea se afla altă secvență, compusă din pământ de culoare roșatică, puternic ars, gros de 0,1-0,4 m; pe fundul

gropii se afla un strat de pământ negru, tasat, cuprins între -2,10 -2,30 m, lipsit de materiale arheologice (Pl.XVI, 2).

Din umplutura gropii s-au recuperat: 1 fragment de ac de os (Pl.XIX, 10), lustruit, ars la negru, cu ambele capete rupte în vechime (lungimea păstrată = 8 cm); 16 fragmente de oase de animale; 5 fragmente de lipitură; 2 pietre, dintre care una prelucrată, de formă tronpiramidală, lungă de 9,5 cm, probabil folosită ca lustruitor pentru ceramică; și 140 fragmente ceramice.

Ceramica găsită în umplutura gropii aparține sec. IV. Predomină specia grosieră lucrată cu mâna: 127 fragmente de pereți, 12 fragmente de buze și 1 de fund cu multă arsură în interior.

Un singur fragment – de culoare cenușie și ornamentat cu valuri incizate – provine de la un recipient lucrat la roată.

Groapa 14 (Gr.14) a fost descoperită în carourile N - 5',6'. Ea fusese deja secționată pe verticală de lama bulduzerului, reușindu-se cercetarea doar a jumătății sale estice (Pl. XVII, 3). Atât cât a permis cercetarea părții intacte a gropii, s-a constatat că aceasta avea gura circulară și se lărgea spre fundul drept, cu următoarele dimensiuni: Dg. = 1,44 m; Df. = 2 m; Ad. = 1,6 m.

Umplutura gropii era compusă din pământ galbui-marونی în amestec cu lut ars.

În partea de nord a gropii, la adâncimea de 0,8 m, a fost surprinsă o depunere de oase de animale (în special resturi de coaste și falange) constând din 28 fragmente de oase și 4 fragmente ceramice de factura Noua. Pe fundul gropii, sub această depunere, se aflau 5 cochilii de melci.

Din umplutură au mai fost recuperate: 12 fragmente de oase, o piatră și 23 fragmente ceramice aparținând culturii Noua, de categorie semifină (16 de pereți, 2 de funduri și 5 de buze).

Groapa 15 (Gr.15) a fost descoperită în carourile D'- 2',3', la adâncimea de - 0,4 m, la nivelul solului steril. Groapa avea gura circulară, pereții arcuiți în exterior și fundul sferic. Dimensiunile: Dg. = 1,24 m; Dmax. = 1,4 m; Ad. = 2,4 m (Pl.XVI, 5).

Până la adâncimea de 1,2 m, umplutura gropii era formată dintr-un pământ marونی, tasat, fără materiale arheologice. Jumătatea de jos a gropii a furnizat, în schimb, un material arheologic consistent, printre care și două turte de fier, una păstrată integral (Pl.XXVIII, 8), și cealaltă fragmentar. Ambele se aflau alături de multă zgură de fier, deasupra unor lentile de

lut puternic ars, de culoare roșiatică, cu multă cenușă și fragmente de lemn carbonizat. Aceste lentile se aflau la adâncimea cuprinsă între -1,1 - 2,1 m. De la adâncimea de - 2,1 m, până pe fundul gropii, se afla o secvență de pământ negru, ars, în amestec cu multă cenușă, aici găsindu-se mai multe fragmente ceramice.

Inventarul gropii este compus din: 3 bucăți mari de zgură de fier și o „turtă” de fier; 15 fragmente de vase ceramice din sec. IV, din care 7 de categorie grosieră lucrată cu mâna (5 fragmente de pereți și 2 de funduri) și 8 de categorie fină lucrată la roată (7 fragmente de pereți și 1 fund). Din categoria grosieră se reconstituie, parțial, partea superioară a unui vas – o oală cu corpul bombat, fundul drept, cu pereții groși de cca. 1 cm, de culoare cărămizie, cu urme verticale de degete pe exteriorul corpului; H păstrată = 17 cm (Pl.XXVI, 1).

Groapa 16 (Gr.16) a fost descoperită la vest de groapa 15, în carourile 1',2'- C',D', la adâncimea de - 0,5 m, la nivelul solului steril. Groapa avea gura circulară, pereții arcuiți și fundul sferic, cu dimensiunile: Dg. = 1,5 m; Dmax. = 1,8 m; Ad. = 2,44 m (Pl.XVI, 6).

Umplutura – pământ de culoare cenușiu-închis – pigmentată cu lemn carbonizat și lut ars. Până la adâncimea de 1,3-1,6 m, umplutura era formată din pământ de culoare cenușie, afânat, în care – la adâncimea de 0,85 m – a fost descoperit un fragment de turtă de fier.

De la această adâncime în umplutură au apărut o serie de lentile, de lut ars de culoare roșiatică, cenușă de culoare neagră, lut crud de culoare galbenă, ce formau umplutura până la adâncimea de 2,00 - 2,10 m, în care au apărut multe fragmente de vase ceramice și oase de animale. S-a remarcat prezența masivă în această parte a umpluturii gropii a ceramicii strigate de factură Noua. Sub aceste lentile, se afla un strat de pământ negru, tasat, lipsit de materiale arheologice, deus direct pe fundul gropii.

Inventarul gropii a fost compus din: 10 fragmente de oase de animale, 7 fragmente de lipitură, precum și ceramica din epoca bronzului și din sec. IV.

Ceramica din sec. IV include cele două categorii: grosieră lucrată cu mâna (84 pereți, 18 funduri provenite de la 10 vase și 19 buze) și fină lucrată la roată (15 fragmente pereți de culoare cenușie, 11 de culoare galbuie și 3 funduri de vase).

Culturii Noua îi aparțin: o roțiță de car miniatural, lucrată din pastă fină de culoare cenușie, cu urme de folosință lăsate de oșia

căruciorului. Are următoarele dimensiuni: D = 4,5 cm, D orificiului = 1,5 cm, Grosimea = 0,8 cm (Pl.XIX, 1); 1 fragment de fund de vas negru lustruit, 3 fragmente de pereți și 5 fragmente de buze. Au fost parțial reconstituite următoarele forme ceramice:

- un vas de provizii, lucrat din pastă grosieră în amestec cu nisip și pietricele, cu corpul tronconic, buza dreaptă având marginea tăiată orizontal, cu exteriorul striat, cenușiu în interior și cărămiziu pe exterior, ornamentat sub buză cu un brâu alveolat. Are următoarele dimensiuni: Dg = 40 cm, H păstrată = 28 cm, grosimea pereților = 1,2 cm (Pl.XXI, 2).

- un vas lucrat din pastă semifină cu pietricele, de formă bitronconică, cu buza ușor evazată cu marginea tăiată oblic spre exterior, ornamentat pe umăr cu un brâu alveolat, de culoare cărămizie pe exterior. Dg = 38 cm, H păstrată = 22,5 cm, și grosimea pereților de = 1,2 cm (Pl.XXI, 1).

- partea inferioară a unui vas cu fundul drept și corpul globular, de culoare cenușiu închis, cu exteriorul netezit; Df = 10 cm, H păstrată = 14,5 cm, și grosimea pereților = 0,7 cm (Pl.XXII, 9).

- partea superioară a unui vas lucrat din pastă semifină, cu buza rotunjită și trasă ușor în interior, cu toarta înclinată pe corp, cenușiu pe exterior și negru în interior, lustruit până la luciu metalic; Dg = 16 cm (Pl.XXII, 6).

Groapa 17 (Gr.17) a fost descoperită în caroul N - 2', la adâncimea de 0,40 m, la nivelul solului steril. Groapa avea gura circulară și pereții ce se lărgeau spre fundul drept, cu următoarele dimensiuni: Dg.= 1,08 m; Df.= 1,80 m; Ad.= 1,80 m (Pl.XVII, 1). Umplutura gropii era formată dintr-un pământ negru, tasat.

Inventarul gropii constă din 2 fragmente de oase de animale și 4 fragmente ceramice (3 de categorie grosieră, 1 de categorie semifină). Din categoria grosieră menționăm un fragment cu exteriorul striat, iar din categoria semifină, 1 fragment de buză de strachină cu un brâu în relief, aparținând culturii Noua.

Groapa 18 (Gr.18) a fost descoperită în carourile O,P - 1',2', la adâncimea de 0,40 m, la nivelul solului steril (Pl.XVII, 2). Groapa avea gura circulară, pereții arcuiți și fundul sferic, cu următoarele dimensiuni: Dg. = 1,24 m; D max. = 1,50 m; Ad. = 2,60 m.

Umplutura gropii consta din pământ negru tasat.

Inventarul gropii este compus din: 1 fragment de os de animal și 19 fragmente de vase

ceramice din sec. IV, din care 18 sunt de categorie grosieră lucrată cu mâna (12 fragmente de pereți, 1 de fund și 5 de buze) și 1 fragment de categorie fină lucrat la roată (de peretele unui vas ornamentat cu bandă lată formată din linii incizate, de culoare cărămizie).

Groapa 18a (Gr.18a) descoperită în caroul P - 2' la nivelul solului steril, la ad. de 0,40 m, suprapunând parțial Gr.18, fără să fi fost stabilit exact raportul dintre cele două gropi. Avea gura circulară, se lărgea spre fundul drept și avea următoarele dimensiuni: Dg.= 0,64 m; Df.= 1,20 m; Ad.= 1,40 m (Pl.XVII, 2).

Umplutura nu se deosebea de cea a Gr.18. Lipsită de materiale arheologice.

Sector B.

În punctul „Tag”, la sud de cariera abandonată, aflată la marginea de sud a satului, pe partea de vest a DN 12, pe o suprafață de cca. 60 x 30 m (Pl.II, 3), au fost descoperite materiale arheologice de factură precucuteniană.

În scopul verificării stratului de cultură, a fost efectuat un sondaj de 1,20 x 2 m (Pl.V, 1-2), în care a apărut o groapă de gunoi modernă. În profilul de sud al acestui sondaj s-au făcut următoarele observații de ordin stratigrafic: stratul vegetal se află între 0 și 0,30 m; stratul de cultură, ce se caracterizează prin pământ negru în care apar fragmente ceramice precucuteniene, se află între 0,30 și 0,70 m; imediat sub stratul de cultură, la adâncimea de 0,7 m, apare stratul steril caracterizat prin mai multe lentile de nisip galben argilos.

Materialul ceramic recoltat de la suprafața terenului, din stratul de cultură, cât și din umplutura gropii moderne, este reprezentat de ceramică de tip B, (MARINESCU-BĂLCU 1974, 56), cu multă pleavă și pietricele pisate în compoziție, arsă la negru, brun sau roșu-cărămiziu (fie complet, fie numai la suprafețe), având de cele mai multe ori un înveliș de aceeași culoare. Pe această categorie ceramică se găsesc numai ornamentele excizate.

Dintre acestea se remarcă: două buze de vase de proporții mijlocii, cu gât cilindric înalt, buza tăiată oblic spre exterior, de culoare cenușie, ornamentate cu linii orizontale incizate (Pl.XVIII, 6, 11); un fragment de la o strachină cu umăr pronunțat și ornamentat cu triunghiuri excizate sub forma „dinților de lup” (Pl.XVIII, 1); un fragment de perete ornamentat cu excizii în forma „tablei de șah” (Pl. XXVIII, 2); o buză rotunjită ornamentată pe exterior cu un șir de incizii în forma „dinților de

lup” dispuse cu vârful în jos, sub care, pe corpul vasului se află un ornament excizat sub forma „tablei de șah” (Pl.XVIII, 3), o buză de vas, decorată pe exterior cu un șir de incizii sub forma „dinților de lup” cu vârful în sus, sub care se află o bandă lată excizată sub forma „tablei de șah” dispusă orizontal pe corp (Pl.XVIII, 12), un vas cu profilul în forma de S, cu buza ușor evazată cu marginea rotunjită (Pl.XVIII, 7); un fragment de perete de la un vas ornamentat cu linii late excizate (Pl.XVIII, 4); un fragment ornamentat cu bandă lată, mărginită cu excizii sub forma „dinților de lup” dispuse cu vârful spre interior (Pl.XVIII, 5); un fragment provenit de la un vas de mari dimensiuni, cu buza tăiată drept, lustruit în interior, de culoare cărămizie și o bandă lată lustruită sub exteriorul buzei, sub care se află suprafața barbotinată, de culoare neagră, cu mici proeminențe cilindrice aplicate pe exterior (Pl.XVIII, 10), cu tradiție în mediul culturii Criș, și cu analogii în mediul precucutenian (MARINESCU-BĂLCU 1974, 238; Fig. 45, nr. 2, Ghigoești - Trudești).

Dintre piese, menționăm o lamă de silex, de culoare maronie, cu urme de lustru și retușe pe ambele fețe (Pl.XVIII, 8), și o așchie de silex cenșiu – închis (Pl.XVIII, 9), descoperite la suprafața terenului.

STRATUL DE CULTURĂ

În urma săpăturilor arheologice, s-a constatat că stratul de cultură al așezării, în suprafețele cercetate este sărac, deși are o grosime cuprinsă între 0,15 - 0,45 m, marcat de pământul cenușiu – închis. Așezarea din zona A, a fost sezonieră, resturile de cultură materială, în special ceramica, s-au păstrat în număr redus. Singurele zone rămase neafectate în cadrul acestei așezări sunt reprezentate de complexe; o locuință, o vatră și 26 gropi menajere. Acestea din urmă sunt din perioade diferite și au dimensiuni variabile. Stratul steril apare relativ la suprafața terenului, la adâncimea cuprinsă între - 0,35 - 0,45 m, prin pământul galben – nisipos lipsit de urme de cultură materială. În zona sondajului B, stratul de cultură se îngroașă și este cuprins între - 0,30 - 0,70 m, bogat în materiale arheologice de factură neolitică.

Materialul arheologic descoperit în sectorul B, în special ceramică, a fost încadrat culturii Precucuteni. Asupra încadrării exacte a materialului ceramic, acesta va face cadrul unui arti-

col separat, deoarece acest material prezintă toate caracteristicile specifice și culturii Boian (DUMITRESCU 1968, 18), răspândită în această parte a Transilvaniei. Nu exclud posibilitatea ca această așezare să reprezinte un punct de contact al celor două culturi (DUMITRESCU 1988, 35), ipoteză ce se poate confirma în momentul deschiderii unor suprafețe mari în acest punct. Cultura Boian este cunoscută în sud-estul Transilvaniei și suprapune spațiul de locuire al culturii ceramicii liniare. Materiale aparținând acestei culturi au fost descoperite în 16 stațiuni din Transilvania (COMȘA 1974, 32–36, Fig. 10; MAXIM 1999, 98). Descoperiri aparținând culturii Precucuteni în Transilvania, sunt reprezentative doar pentru faza I, ceramica descoperită la Olteni, îmbină elementele decorative ale acestei faze. În județul Covasna, au fost descoperite 6 stațiuni în care au apărut materiale precucuteniene din faza I, la Ereteghin, Moacșa, Sfânu Gheorghe - Cetatea Cocostârcului, tot în oraș pe strada Văradi și la Turia (Rep.Arh.Cv. 1998, 102, 103, 127, 128, 144). La aceste descoperiri trebuie adăugat un nou punct, Olteni – „Cariera de nisip”.

Din suprafața cercetată sistematic în anul 2001, au fost descoperite răzleț și materiale arheologice eneolitice, de tip Cucuteni-Ariusd. Este vorba de un fragment ceramic de vas cu corpul bombat, cu proeminență perforată orizontal, lucrat din pastă fină de culoare portocalie, descoperit în umplutura Gr.19, și un fragment de coadă de lingură plată, ascuțită la un capăt, lucrată din pastă fină de culoare cărămizie, descoperită în umplutura gropii 2 (Pl.XX, 2).

Un singur fragment ceramic aparține perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului (perioadei de tranziție), culturii Coțofeni (Pl.XX, 7), și este lucrat dintr-o pastă nisipoasă, de culoare cenușie, ornamentat cu două șiruri de alveole, realizate prin adâncire în pasta vasului (ROMAN 1976, 24).

Pentru perioada mijlocie a epocii bronzului, aparținând culturii Wiettenberg, a fost descoperit un singur fragment ceramic în umplutura vetrei ce aparține unei căni cu corpul globular; este de culoare roșiatică, lucrat din pastă semifină și ornamentat cu cancluri late oblice (Pl.XX, 8).

Din umplutura mai multor gropi a fost descoperită o categorie ceramică lucrată dintr-o pastă cu mult nisip și pietricele în compoziție, bine arsă, de culoare cărămizie și o nuanță de cenușiu închis, ornamentată cu striuri dezorga-

nizate pe suprafața exterioară, așa numitul ornament cu măturică (Pl.XXI, 1, 2; Pl.XXII, 7), de tip – *Besenstrich und Textilmuster Keramik* (CAVRUC 1999, 13). Inițial, am fost tentat să consider această ceramică din perioada timpurie a epocii bronzului, mai exact cercului central european cu ceramică striată, bine reprezentat în urma descoperirilor de la Zoltan, (com.Ghitfalău, jud.Covasna), așezare foarte bine cercetată în ultimii ani, situată în imediata apropiere de satul Olteni (CAVRUC G; CAVRUC 1997, 157. Fig. 5-11; CAVRUC 1999, 13). În urma cercetării atente de către autorul săpăturilor sistematice de la Zoltan, domnul Dr. Valeriu Cavruc, consideră că ceramica striată, descoperită la Olteni, aparține culturii Noua, descoperire extrem de rar întâlnită în cadrul acestei culturi.

Descoperirile de factură Noua sunt consistente, materialul arheologic fiind descoperit atât în umplutura complexelor, cât și în stratul de cultură. Pe lângă materialul prezentat din umplutura gropilor, am remarcat un recipient, oală, cu buza tăiată oblic spre interior, ușor evazată, de culoare cenușie, fin lustruită, cu corpul sferic, fundul drept, și probabil avea torțițe de prindere, descoperită în partea de est a carierei, în pământul ce a fost îndepărtat de lama buldozerului, $D_g = 0,15$ cm, $D_f = 9,5$ cm, $H = 10,7$ cm și grosimea pereților de 0,5 cm, iar a fundului de 0,7 cm (Pl.XX, 6). Dintre piese s-a remarcat un „frecător” sau „bilă” confecționată din tuf vulcanic, descoperită în pământul îndepărtat de lama buldozerului, și mai multe fragmente de lipitură arsă în amestec cu resturi vegetale, ce reprezintă probabil resturile unei vetre portabile sau rituale (Pl.XXIII, 1-3), noi am încercat o reconstituire a acesteia (Pl. XXIII, 4).

Din umplutura locuinței, au fost descoperite fragmente ceramice de tradiție dacică, din perioada clasică, lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cenușie spre negru, este vorba de fragmentele unor străchini; prima are corpul tronconic cu umărul pronunțat și buza ușor îngroșată trasă spre exterior, $D_g = 21$ cm, iar grosimea pereților = 0,7 cm (Pl.XXIV, 3), a doua, este de același tip, numai că deschiderea gurii este mai largă, $D_g = 24$ cm și grosimea pereților de = 0,5 cm (Pl.XXIV, 4); o ceașcă - opaiț cu toartă de mici dimensiuni, de formă tronconică, $D_g = 12$ cm, $D_f = 7,5$ cm, grosimea pereților = 0,9 cm și $H = 4,5$ cm (Pl.XXIV, 2), cu urme puternice de arsură în interior, cu analogii în mediul dacic (CRIȘAN 2000, 122; Pl.

43/2; Pl. 45/1-2); a fost descoperită și reconstituită forma unei cești, cu fundul inelat, corpul bitronconic cu umărul în unghi de 90°, și buza rotunjită, ușor răsfrântă în exterior, de culoare cenușiu-închis, lucrată la roată rapidă, cu următoarele dimensiuni: $D_g = 0,13$ cm, $D_f = 7$ cm, $H = 6,5$ cm, grosimea pereților = 0,4 cm, și a fundului = 0,7 cm (Pl.XXIV, 1); s-a remarcat un castron, având corpul arcuit și buza rotunjită ușor evazată, ornamentat cu incizii fine dispuse în val, amplasate pe gât, $D_g = 18$ cm, grosimea pereților = 0,5 cm și H păstrată = 7 cm (Pl.XXIV, 5).

Au fost descoperite și câteva fragmente ceramice lucrate la roată rapidă, de culoare roșie, lustruite, ornamentate cu linii incizate orizontale, provenite de la amfore, de factură romană (IONȚĂ 1966, 206).

Materialul arheologic preponderent descoperit la Olteni, „Cariera de nisip” aparține secolului IV d.Chr. Fragmentele ceramice au fost răspândite răzleț pe întreaga suprafață cercetată, dar consistența se află în interiorul complexelor cercetate.

Ceramica acestei perioade este de două categorii: (IONȚĂ 1966, 201-209). Ceramica fină, lucrată la roată, de cele mai multe ori de culoare cenușie, gălbuie și rareori cărămizie, este bine arsă, vasele au pereții uniformi și uneori lustruiți. Acestei categorii îi aparține și ceramica zgrunțuroasă, cu mult nisip și pietricele în compoziție, întâlnită la vasele mari de provizii. Un loc aparte îl ocupă vasele mari de provizii, cu marginile îngroșate în interior și exterior, decorate uneori cu benzi de linii drepte și în val, așa-numitele Krausengefässe, nelipsite din toate așezările Sântana (Pl. XXVII, 1-6).

Ceramica lucrată cu mâna, dintr-o pastă care a fost degresată cu mult nisip și pietricele arsă mai prost iar în cele mai multe cazuri, în gropi, ea a fost arsă secundar, este întâlnită la diferite tipuri de vase-borcan și la ceștile tronconice.

Ceramica lucrată cu mâna este sărac ornamentată, întâlnim brăuri alveolare și împunsături realizate cu degetul (sau cu un obiect cilindric), pe suprafața exterioară a unor vase se pot observa urmele degetelor.

Au fost descoperite puține piese din metal (fier): un clopot, puternic oxidat; jumătatea unei potcoave, în care se observă urme de caiele cu care era prinsă de copita animalului; un sfredel oxidat, cu lungimea păstrată de 8 cm, împreună cu un fragment de cui și o „turtă” de

fier. În unele gropi au apărut aglomerări de zgură de fier, împreună cu resturi de lemn și lut ars, rezultată probabil de la reducerea mine-reului de fier; este posibil ca unele gropi să fi fost săpate în acest scop.

CONCLUZII

Cu ocazia săpăturilor arheologice de salvare, de la Olteni – „Cariera de nisip”, efectuate pe un teren situat în partea de sud a satului, punctul „Tag”, împărțit de noi în două sectoare A și B, au fost descoperite materiale arheologice din: neolitic, eneolitic, perioada de tranziție, epoca bronzului și din sec. IV. Din punctul A, s-a constatat locuirea din perioada târzie a epocii bronzului, aparținând culturii Noua. Reprezentative sunt 8 gropi menajere, și un bogat material arheologic, din care s-a evidențiat ceramica striată, descoperire extrem de rar în-

tâlnită în cadrul acestei culturi. Locuirea din sec. IV., suprapune locuirea din epoca bronzului, fiind marcată de mai multe complexe, dintre care amintim: o locuință cu vatră de foc, 18 gropi menajere, precum și material arheologic, în special ceramică uzuală, lucrată cu mâna. Aceste descoperiri pot fi încadrate culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, cultură atestată pentru sec. IV. d. Chr, pe teritoriul României (IONIȚĂ 1966, 190-201).

Din zona sectorului B, au fost descoperite materiale arheologice de o importanță majoră pentru cultura Precucuteni. Ceramica descoperită păstrează toate caracteristicile fazei Precucuteni I, dar, pe de altă parte, are elemente decorative de tip Boian. Din câte am constatat la fața locului, așezarea a fost distrusă în mare parte datorită lucrărilor de exploatare a nisipului, resturile de cultură materială păstrându-se pe o suprafață redusă de aproximativ 30 x 60 m.

Bibliografie

CAVRUC/CAVRUC 1997

CAVRUC GALINA, CAVRUC VALERIU, *Așezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan*. În: *Angustia*, 2, 1997.

CAVRUC 1999

CAVRUC VALERIU, *Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*. În: *Angustia*, 4, 1999.

COMȘA 1974

COMȘA EUGEN, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.

CRÎȘAN 2000

CRÎȘAN VIORICA, *Dacii în estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000.

DUMITRESCU 1968

DUMITRESCU VLADIMIR, *Artă neolitică pe teritoriul României*, București, 1968.

DUMITRESCU 1988

DUMITRESCU VLADIMIR, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988.

IONIȚĂ 1966

IONIȚĂ ION, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul R.S.R.* În: *Arh.Mold*, IV, 1966.

LÁSZLÓ 1911

LÁSZLÓ FERENCZ, *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*. În: *DolgTrav*, p. 175-226, Cluj, 1911.

MARINESCU-BĂLCU 1974

SILVIA MARINESCU-BĂLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.

MAXIM 1999

MAXIM ZOIA, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.

REPĂRH 1998

XXX, *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sfântu Gheorghe, 1998.

ROSKA 1943

ROSKA MÁRTON, *Az erdélyi őskori festett agyagmuveesség*. În: *Kozl*, III, Cluj, 1943.

ROMAN 1976

ROMAN PETRE, *Cultura Coțofeni*, București, 1976.

SZÉKELY 1967

SZÉKELY ZOLTAN, *Descoperiri epigrafice și arheologice pe granița de est a Daciei Romane*. În: *Arh Mold*, V, 133-143, București, 1967.

SZÉKELY 1993

SZÉKELY ZOLTAN, *Castrul roman de la Olteni. Noi rezultate ale cercetărilor de teren din anii 1987-1988*. În: *Arh Mold*, XVI, 279-283, București, 1993.

XXX 1960

XXX, *Istoria României*, București, 1960.

Abstract

The archaeological rescue excavations from Olteni-“Cariera de nisip”, Covasna county

In 2000, in the area of a sand quarry, on the land situated in the southern entrance in the Olteni village, in the place called by the locals “Tag”, on the surface, the pottery from different periods, was found. Between the quarry's administrator, (DOMARKT S.R.L.) and The Eastern Carpathians Museum, a rescue excavations contract was signed. According to this, the research team from The Eastern Carpathians Museum conducted by V. Cavruc proceeded to the rescue excavations.

Inside the site two distinct areas were distinguished: A and B.

The first of them, A, is situated at 800 m south from the village, between National Road no. 12 and the Braşov - Miercurea-Ciuc rail-way. On a surface of about 600 x 80/200, habitation traces from the BA and the 4th century, were spread. The quarry exploitation destroyed the northern part of the settlement, on a surface of about 6000 square m. The second area, B, is situated west from the National Road no. 12, at the village's southern extremity. On a surface of about 60 x 30 m, in the sand quarry's north extremity, neo-eneolithic potsherds were discovered. The site was strongly affected by the sand quarry and by the workings for the National Road no. 12.

In the May 7 - July 2 2001, the research team performed in the quarry's area rescue archaeological excavations.

The A area. The research was performed on a surface of about 3.500 square m. The part of the site affected by the exploitation of the quarry, was researched through the borders and surface scraping at the level to which it had reached. Where the land remained unaffected, 7 sections (S.1 - S.7) and 5 boxes (C.1 - C.5) were open-end.

The culture layer was poor: the vestiges from Eneolithic (Ariuşd-Cucuteni type isolated pot fragments), the transition period from Eneolithic to the BA (Coţofeni potsherds), the MBA (1 Wietenberg culture pot fragment) were found. The Noua culture vestiges are more numerous (pot fragments, a quern volcanic tuff, fragments of a massive burnt pottery, worked from paste mixed with vegetable remains, which, probably belong to an oven, with analogies in the Coslogeni culture (Stelnica, Ialomiţa county). Some dacian pot fragments and some roman amphora fragments were also found. The archaeological researches mainly belong to the 4th century (Sântana de Mureş-Cernjahov culture pot vessels and several iron pieces).

The Noua culture complexes. There were uncovered 10 pits: Gr. 2, Gr. 8, Gr.9, Gr.5a, Gr.12, Gr.14, Gr.16a, Gr.17, Gr.20, Gr.21. Most of them had circular mouth and walls getting wider towards the straight bottom. The Gr. 16 had the maximum diameter in the middle of its depth and spherical bottom. Most of the time, the pits' infillings were made of heckled soil, mixed with ash, carbonised wood, wattle and daub and pottery. In the pit no.2 (Gr. 2), at its mouth and towards the bottom, large boulder stones were found. Most of the times, the pits' inventory included pot fragments, animal bones, and, rarely, bone pieces (1 needle fragment), of stone (1 small wheel fragment from a miniature wagon, of flagstone, 1 axe fragment, abrasives), or of burnt clay (1 miniature axe; a spindle-head, etc.).

The Noua culture pottery from the site is very fragmented. It includes two categories: coarse and semi-fine ones. There were restored some entire pottery forms: 1 miniatur vessel, a globe-shaped pot, decorated on the body with a longue prominence, 1 pot with straight walls, pot with a wide handle applied on the body; 1 big vessel with conical body, with its entire surface ridged, decorated under the rim with alveolated band.

The semi-fine pottery includes: two-handed jugs with globular body, one thible-shaped miniatur vessel, jugs with globular body and slightly overridden handles, with button, a vessel with the handle tight to the body, polished; a vessel with conical body, with slightly flaring rim, with an alveolated band on the shoulders. Sometimes, the pottery is decorated. The most frequent decoration motif is the band in relief, simple or alveolated, rarely, two alveolated bands. Most frequently, this kind of decoration is applied to the containers of the coarse category, of high proportions (pots, sack-shaped and cylindrical-shaped vessels), rarely, it is applied on tureens. The surface ridged pot discovered in the site represents a relatively seldom element within the Noua culture.

The complexes from the 4th century uncovered in the site are: a house (L.1) and 17 pits (Gr.1; Gr.3, Gr.4, Gr.5, Gr.6, Gr.7 (?), Gr.10, Gr.11, Gr.13, Gr.15, Gr.16; Gr.18, Gr.18a (?), Gr.19, Gr.21a, Gr.23; Gr.24).

The house (L.1) was an oval-shaped one (9,5 x 4 m), was dug in the sterile soil and had 0,8 m deep. A circular-shaped fire-place was uncovered in the south part of it. The house infilling included black-coloured soil mixed with burnt wood and clay fragments. On the north-west side of the house, the agglomeration of burnt wattle and daub fragments was uncovered. Among them, a pottery from the 4th century was found.

On the margin of the house, a post-hole was grapsed. Next of the house, an oven placed inside an oval-shaped pit was uncovered. At the base of the oven, a pavement of clay-fixed stones was uncovered. The oven's surface was clay-lined. Inside the house, animal bones, some dross fragments, wattle and daub, great amount of potsherds, most of them belonging to the Sântana de Mureş-Cernjahov culture were found.

The 4th century pottery from the house includes 486 fragments of coarse category, characterised by paste mixed with pounded stone, hand-worked, strongly burnt and slightly leveled, brick or brown coloured, from the vessels of different shapes and dimensions, especially tronconical pots with flouting rim, jugs with tronconical body decorated with alveolated bands, or with cells printed directly on the body. Out of this category of pottery there are to be mentioned the following forms and types: a lid with holding button, transversally perforated; a tronconic cup, with the bottom delimited by cells; two rushlight cups, with black burnings on the inside. The fine pottery is wheel-made, with fabric containing sand, with very fine surfaces. It is of gray, brick, or yellowish colour, often decorated with straight incisions and/or with waves horizontally disposed. 81 potsherds, out of which: 30 are gray coloured, 49 brick coloured, 3 black coloured. There is a great number of the krausen-gefasse's rims, wheel-made, decorated with incised waves. A hand-made handled rushlight cup of semi-fine fabric, of conical shape is also to be mentioned.

In the pit's infill, an iron horseshoe fragment, 2 animal bone fragments and 59 potsherds, out of which, 1 of the Wietenberg type (of the cup with wide oblique flutings) and 58 from the 4th century. The 4th century pottery includes: 56 fragments of coarse fabric, hand-made and 2 wheel-made fragments.

The pits from the 4th century, researched in the 2001 campaign, can be divided into 4 types:

1) with straight walls which get narrow towards the straight bottom, with 2 variants: a) with circular mouth (Gr.19, Gr.21a) and b) oval-shaped (Gr.4, Gr.5);

2) with circular mouth and arched walls so as the maximum diameter is at about the middle of its depth, straight bottom (Gr.3);

3) with arched walls, so as the maximum diameter is situated in the middle of the depth, with spherical bottom, with two variants: 1) with circular mouth (Gr.10, Gr.11, Gr.13, Gr.15, Gr.16, Gr.18, Gr.23; Gr.24) and 2) oval-shaped (Gr.1).

4) with circular mouth and the walls which get wider towards the straight bottom (Gr.6, Gr.7; Gr.18a).

The pits have different infilling: gray settled soil (Gr.1, Gr.15, Gr.18, Gr.18a); heckled soil mixed with ash (Gr.3, Gr.4, Gr.10, Gr.16, Gr.19, Gr.23, Gr.24); black hackled soil (Gr.5, Gr.6, Gr.7, Gr.21a); with many clay and ash lens (Gr.11, Gr.13).

The 4th Century Pits Inventory.

The Gr.1: 1 animal bone fragment, 1 wattle fragment, a stone, 117 potsherds from the 4th century, out of which 102 are of coarse category, hand-made, 15 wheel-made ones. A rushlight cup, with conical body, was restored. It was hand-made, of coarse fabric, decorated at the body's feet with oval-shaped alveolas.

The Gr.3: a stone, 49 animal bone fragments, 17 wattle fragments, 17 Noua culture potsherds, 175 fragments of the 4th century pottery, out of which: a coarse hand-made one (140 fragments), a coarse wheel-made one (16 fragments) and fine wheel-made one (19 fragments).

The Gr.4: 1 quern fragment, 1 animal bone fragment, 1 wattle fragment and 38 pot fragments from the 4th century, out of which: 37 coarse category fragments hand-made, 1 wheel-made fine category fragment, of gray colour.

The Gr.25: 20 Noua culture potsherds and 48 4th century potsherds. The 4th century pottery includes: 35 hand-made coarse category potsherds, 23 wheel-made fine category potsherds. A wheel-made vessel, of fine category, with thin walls, globular body, rim cut oblique towards the exterior and slightly flaring, innelar bottom, gray-coloured, decorated with two horizontal lines incised on the inferior part of the body.

The Gr.6: 1 animal bone fragment, 2 fragments of wattle, 5 fragments of the 4th century pottery, out of which: 3 hand-made ones from coarse fabric; 1 wheel-made, fine fabric, gray-coloured recipient's fragment.

The Gr.7: without inventory.

The Gr.10: 17 pot fragments from the 4th century, out of which: 16 hand-made coarse pottery fragments, 1 fine-fabric wheel-made bowl fragment decorated with an alveolated band.

The Gr.11: 10 of animal bone fragments, 2 wattle fragments, 78 pottery fragments, out of which: 7 of the Noua culture and 71 from 4th century (39 fragments of hand-made pottery and 15 of wheel-made one).

The Gr.13: 1 bone needle fragment, 16 animal bones fragments, 5 wattle fragments, 2 stones (one of which was slightly worked), 141 potsherds from the 4th century, out of which: 140 ones come from the coarse category and hand-made category, 1 fragment comes from the wheel-made vessel, of gray colour, decorated in incised waves.

The Gr.15: 2 bits of the melted iron, much iron dross, 15 fragments of 4th century coarse hand-made pottery and 8 fragments of the fine wheel-made pottery.

The Gr.16: 10 animal bone fragments, 7 wattle fragments, the 4th century pottery, out of which one can distinguish 121 fragments from 10 coarse, hand-made vessels; 29 fragments of the fine, wheel-made pottery.

The Gr.18: 1 bone animal fragment and 19 potsherds from the 4th century (18 of hand-made coarse category and 1 of wheel-made fine category).

The Gr.18a: united with Gr.18. Stratigraphic report unclear. Without inventory.

The Gr.19: 18 potsherds, out of which 1 of the Cucuteni culture, 17 from the 4th century (15 hand-made potsherds, 11 of which, of coarse pottery and 4 of semi-fine pottery; 2 fragments of wheel-made fine category, gray coloured).

The Gr.21: 52 animal bone fragments, 9 wattle fragments, 1 quern fragment, 3 stones and 104 potsherds, out of which: 27 of the Noua culture and 77 from the 4th century (76 of hand-made coarse category and 1 wheel-made fragment of fine category).

The Gr.23: 4 animal bone fragments, 5 wattle fragments, 43 potsherds from the 4th century, strong secondary burnt (27 of the hand-made coarse category, 16 of the coarse category from a big wheel-made vessel, 1 of fine category from a wheel-made big vessel, of brick colour).

The Gr.24: 1 iron borer and 1 fragment of iron nail; potsherds from the 4th century (hand-made coarse fabric, badly burnt and of 1 wheel-made krausengefasse rim fragment, of coarse category and decorated with incised waves).

ZONE B. On a surface of about. 60 x 30 m, there were discovered archaeological material of Precucuteni invoice.

A small trench of 1,20 x 2 m was performed here. Inside it, a modern pit was uncovered. The vegetal soil is situated between 0 and 0,30 m depth; the culture layer, characterised through black soil mixt with Precucuteni pottery, was situated between 0,30 and 0,70 m; immediately under the cultural layer, at 0,7 m depth, the sterile soil appeared.

The pottery found on the surface, as well as that from excavations, includes the category with much husk and pounded rock, burnt to black, brown or red-brick colour (either completely, or only on the surface). It has most of the times slip of the same colour. This kind of pottery sometimes is decorated, exclusively by excision technique: horizontal lines, "wolf teeth", "chess desk", wide band, limited by the "wolf teeth". 1 potsherd comes from a big vessel, with its rim cut straight, polished on the inside, of brick colour and a wide band polished under the rim's exterior, under which the surface is covered with barbotine, of black colour, with small cylindrical prominences, of the "Crisă tradition", with analogies in the Precucuteni culture.

From the found pieces, there are to be mentioned: a silex lamina, of brown colour, with polish remains and retouches on its both sides as well as a silex chip of grey colour.

Translated by Liliana Lazca

Dan Lucian Buzea

LEGENDĂ

	- Strat vegetal		- Os
	- Strat de cultură		- Zgură de fier
	- Pământ negru tasat		- Ceramică
	- Strat steril		- Piatră
	- Lut galben nears		- Râșniță
	- Pământ roșiatic ars		- Pavaj Vatră
	- Strat pigmentat		- Lipitură Vatră
	- Strat mîlos		- Cochilii de melci
	- Umplutură Loc. 1		- Crotovină
	- Pământ nisipos steril		
	- Lipitură Loc. 1		
	- Lentilă cenușă neagră		
	- Groapă menajeră ces. IV. d. Chr.		
	- Groapă menajeră Noua		
	- Teren exploatat până la 15 m adâncime		
	- Teren decopertat până la 0,40 m adâncime		
	- Drum Național 12 Brașov - M. Ciuc		
	- Calea Ferată Brașov - M. Ciuc		

Ad = adâncime

Dg = diametru gură

Df = diametru fund

Dmax = diametru maxim

H = înălțime

S = secțiune

C = casetă

cca = circa

c = carou

cm = centimetru

m = metru

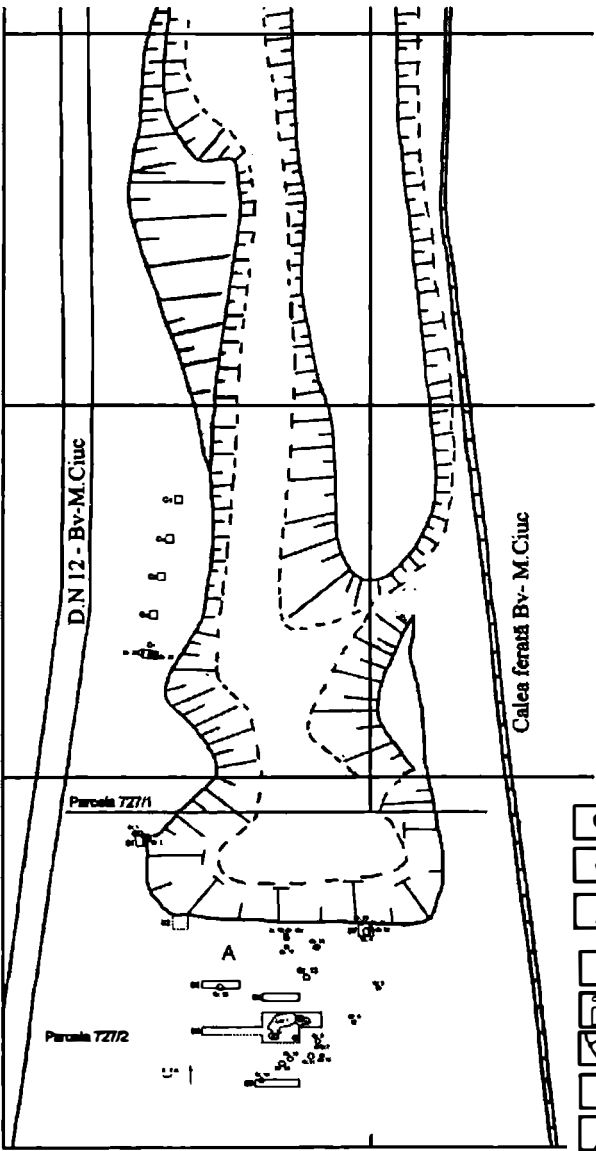
mp = metru pătrat

sec = secol

Pl. I. OLTENI "Cariera de nisip"

Planșa / Plate I

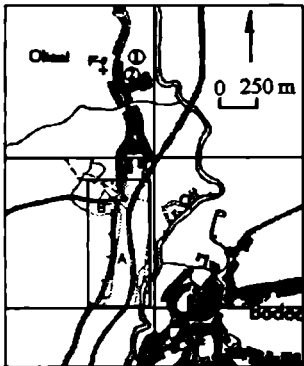
Legendă / List of conventional signs.

3. Cariere de nisip

1. Satul Olteni

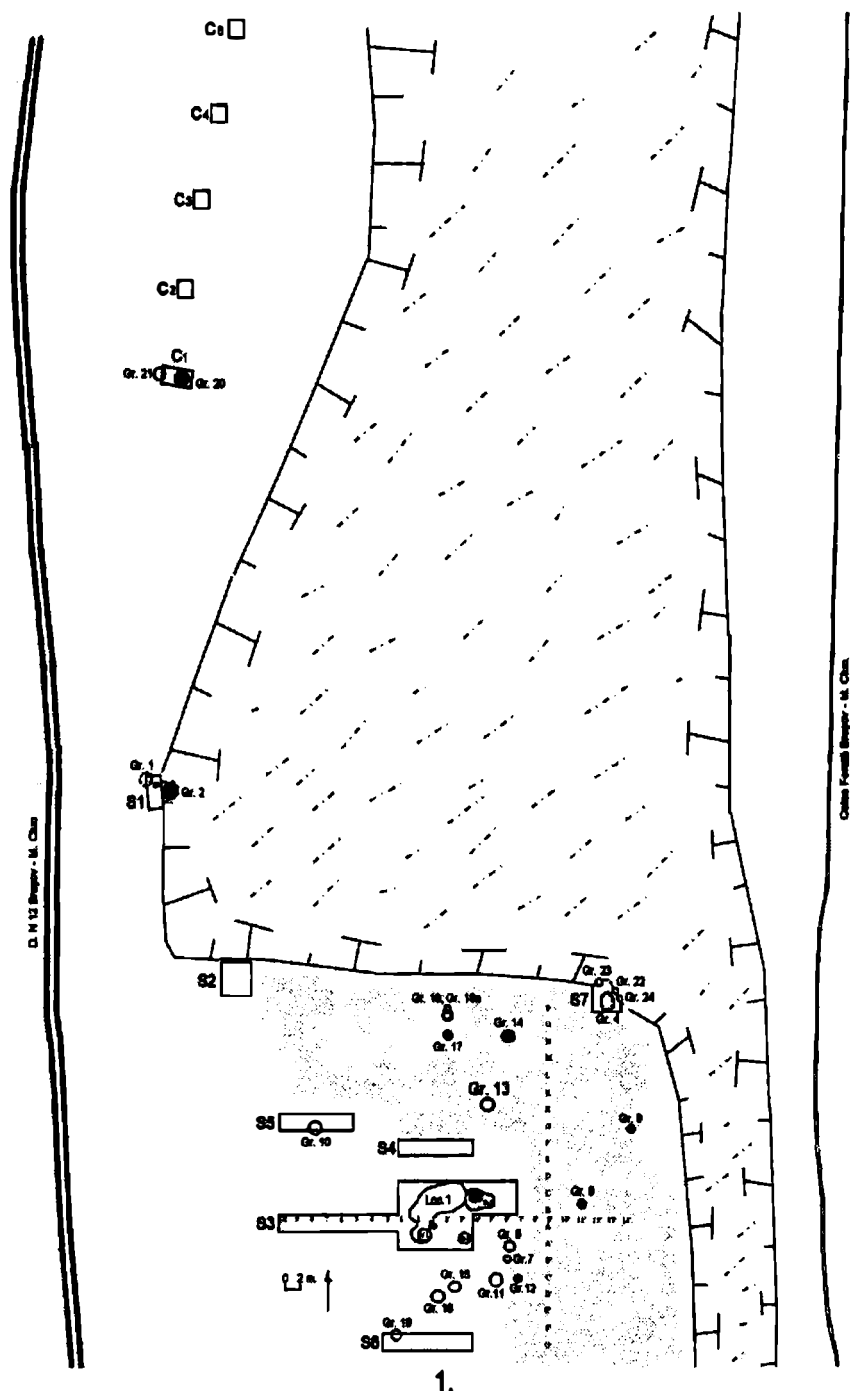
2. Localizare

LEGENDĂ

- ⊙ - Așezare Aruișd
- ⊙ - Castrul Roman
- A - Așezare Noua; Așezare sec. IV.
- B - Așezarea precucuteniană
- - Secțiuni Campania 2001
- - Zonă exploatată
- - Calea Ferată, Bv - M. Ciuc
- - D. N 12, Bv - M. Ciuc

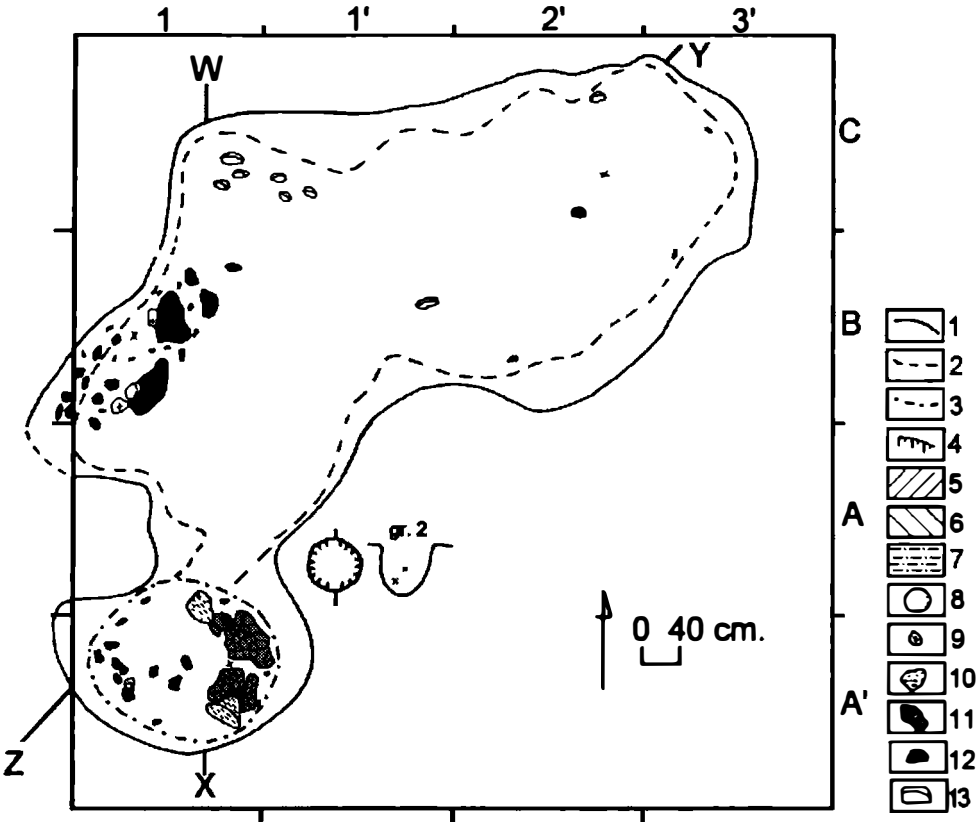
PLANȘA / Plate II

1. Satul Olteni; 2. Localizare - "Cariere de nisip"; 3. Suprafața cercetată - detaliu.
1. Olteni village; 2. "The Sand Quarry" Location of; 3. The researched surface - detail

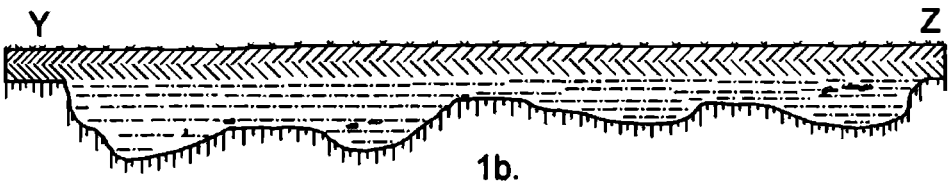

Planşa / Plate III

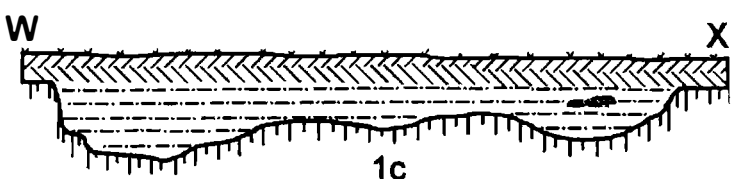
Planul general al săpăturilor. Campania 2001.
The general scheme of the excavations. The 2001 campaign.

1a.

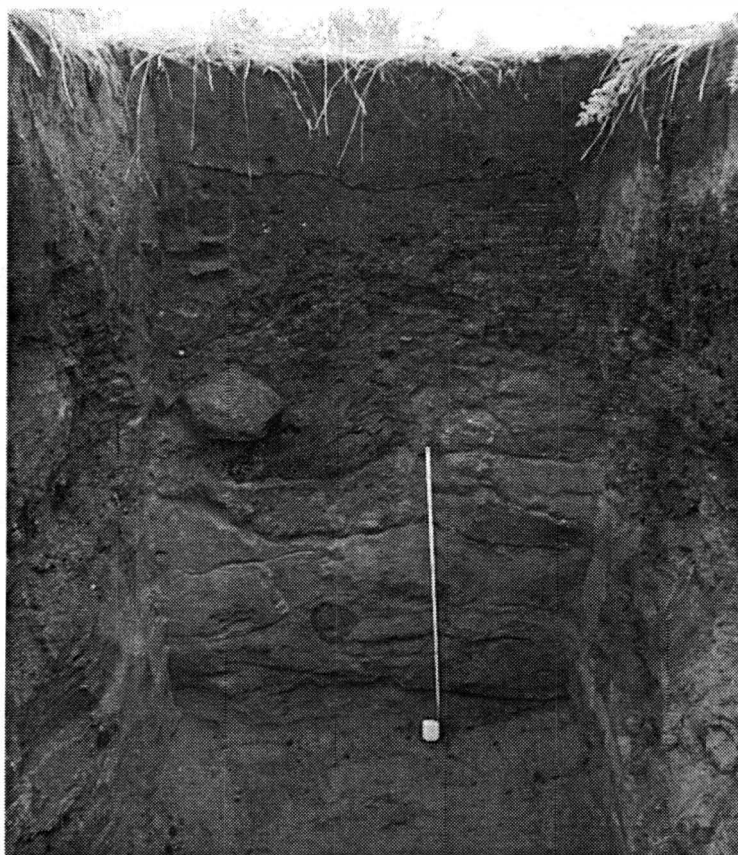
1b.

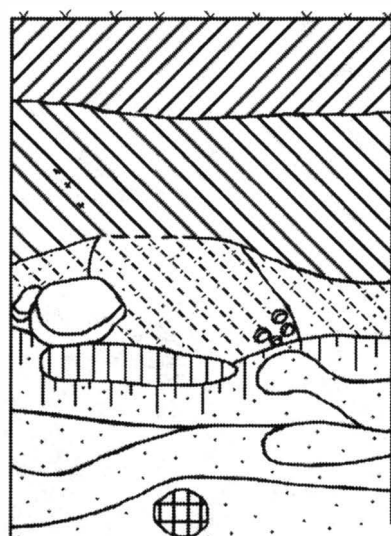
1c

Planşa / Plate IV

Locuinţa 1 / House no. 1
1a. grundris; 1b, 1c. profil grundris.
1a. grundris; 1b, 1c. grundris profile.

1a.

0 20 cm.

1b.

Planșa / Plate V

1-2. Sector B - Sondaș, Profil de sud.
1-2. Sector B - survey, southern profile.

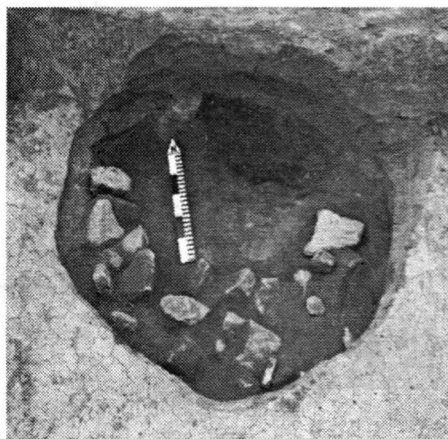
1

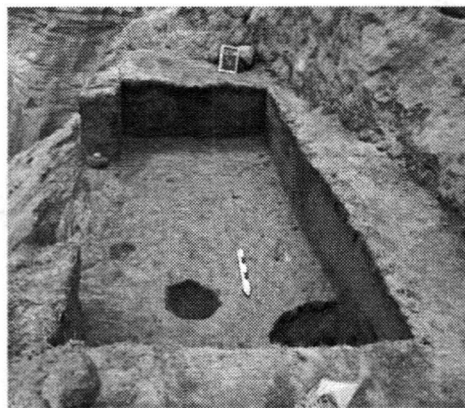
2

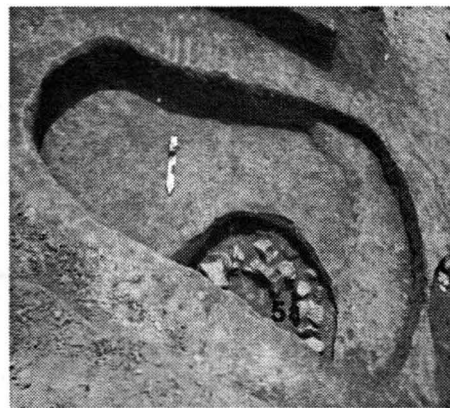
3

4

5

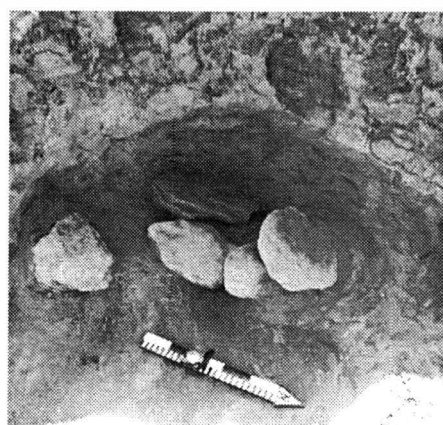
6

Planşa / Plate VI

1. "Canera de nisip" - vedere dinspre nord; 2. "Cariera de nisip" - vedere dinspre est; 3. Sector B - vedere dinspre nord;
4. Gr. 5a - detaliu; 5. Grundris S1 - vedere dinspre nord; 6. Cr. 5 : 5a - vedere de ansamblu.
1. "The sand quarry", view from the north; 2. "The sand quarry", view from the east; 3. Sector B - western profile;
4. Pit 5a - detail; 5. Grundris S1, view from the north; 6. Pit 5-5a - general view.

1

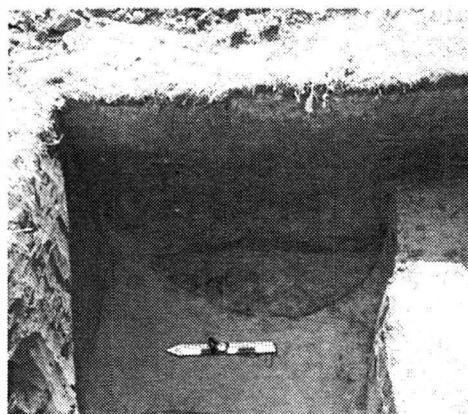
2

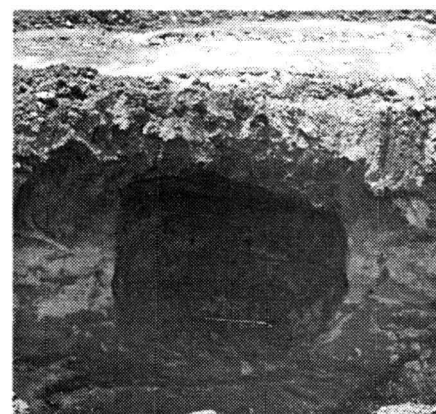
3

4

5

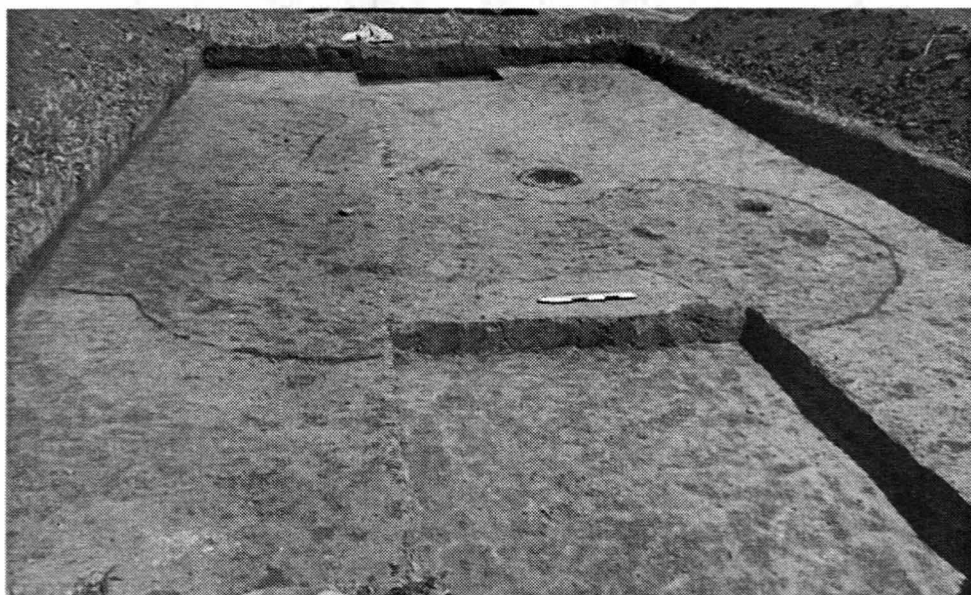

6

Planșa / Plate VII

1. Gr. 2 - umplutură; 2. Gr. 2 - pietre depuse; 3. Gr. 9 - profilul de est; 4. Gr. 21 - profilul de vest; 5. Gr. 20 - partea inferioară; 6. Gr. 13.

1. The pit no. 2 - the infilling; 2. The pit no. 2 - the laid down stones; 3. The pit no. 9 - the eastern section; 4. The pit no. 21 - the western section; 5. The pit no. 20 - the inferior part; 6. The pit no. 13.

1.

2.

Plasa / Plate VIII

1. Locuința 1 - vedere dinspre vest, la adâncimea de -0,35 m; 2. Locuința 1 - vedere dinspre est.
1. The house no. 1 - The view from west, 0,35 m depth; 2. The house no. 1 - The view from east.

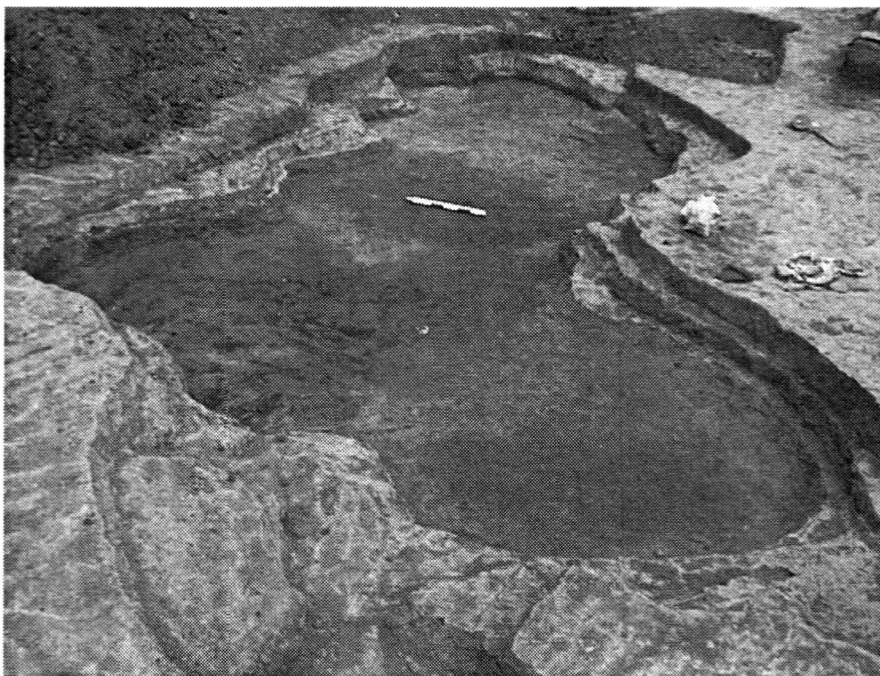
1.

2.

Planșa / Plate IX

1. Locuința 1 - vedere dinspre sud-vest, la adâncimea de - 0,50 m; 2. Locuința 1 - vedere dinspre nord-est.
1. The house no. 1 - the view from south - west, at 0,50 m depth; 2. The house no. 1 - the view from north - east.

1.

2.

Plansa / Plate X

1. Locuința 1 - trepte de construcție; 2. Locuința 1 - la nivelul sterilului.
1. The house no. 1 - construction steps; 2. The house no. 1 - at the steril level.

1.

2.

Planșa / Plate XI

1. Locuința 1 - la nivelul sterilului; 2. Locuința 1 - la nivelul sterilului.
1. The house 1 - at the steril level; 2. The house 1 - at the steril level.

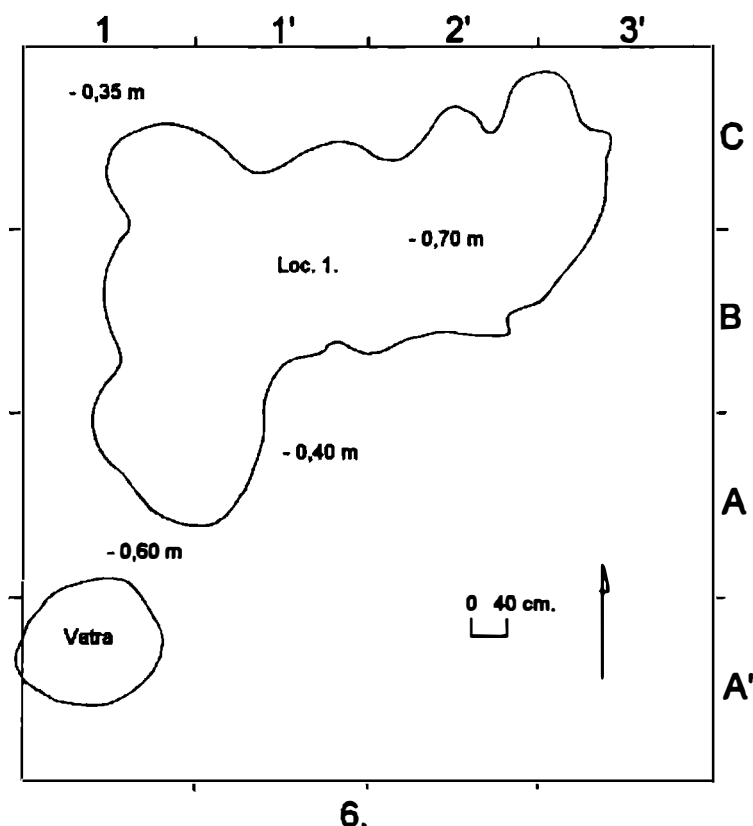
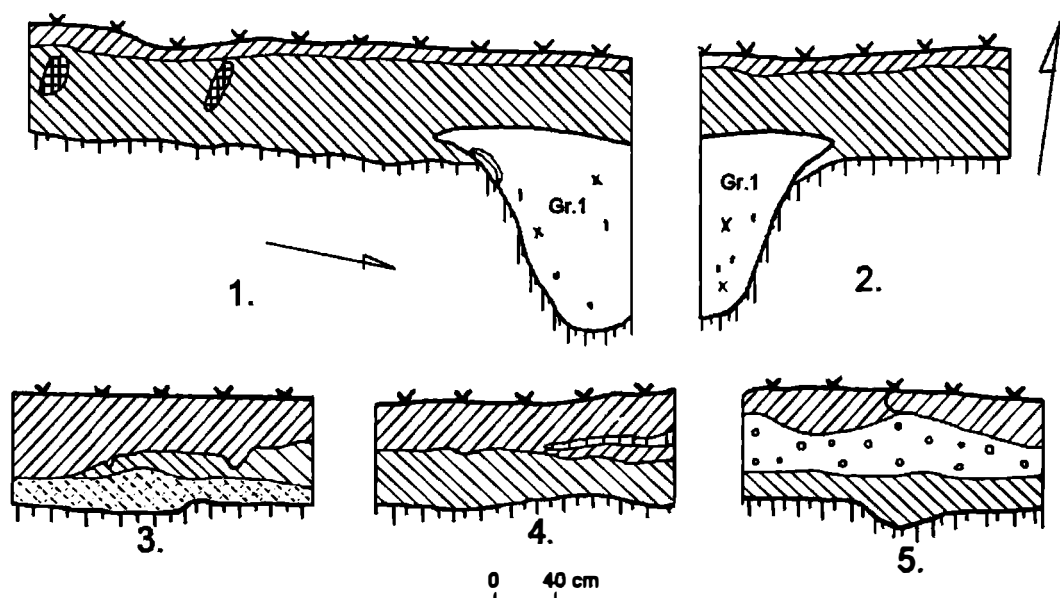
1.

2.

Planşa / Plate XII

1. Vatra prăbuşită; 2. Groapa în care a fost amenajată vatra.
1. Crashed fire-place; 2. The pit in which the fire-place was set-out.

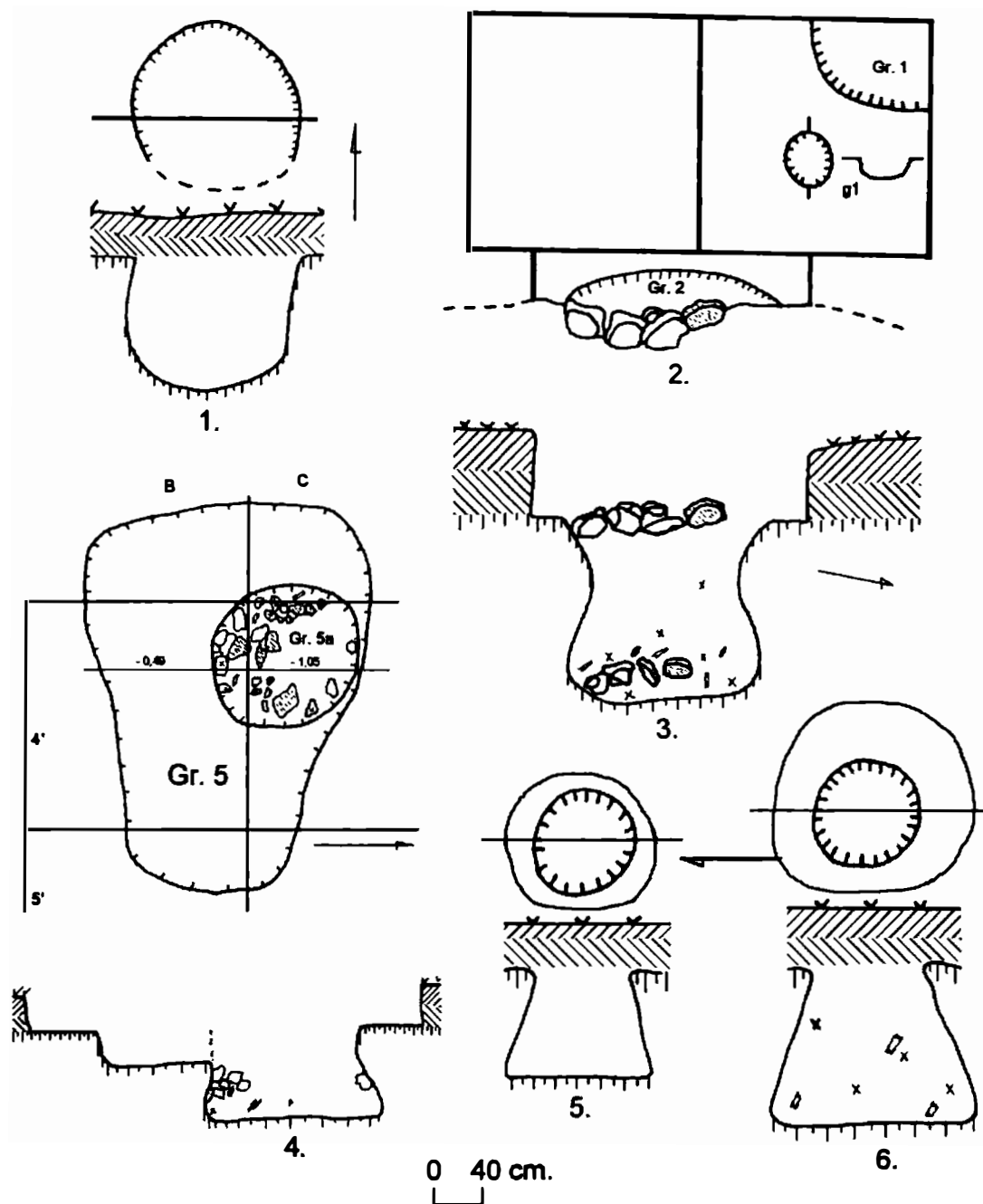

6.

Planșa / Plate XIII

1. Profil vestic S1; 2. Profil nordic S1; 3. Profil vestic C2; 4. Profil estic C4; 5. Profil nordic C3; 6. Conturul L1, la ad. de 0,70 m și al gropii în care a fost amenajată vatra.

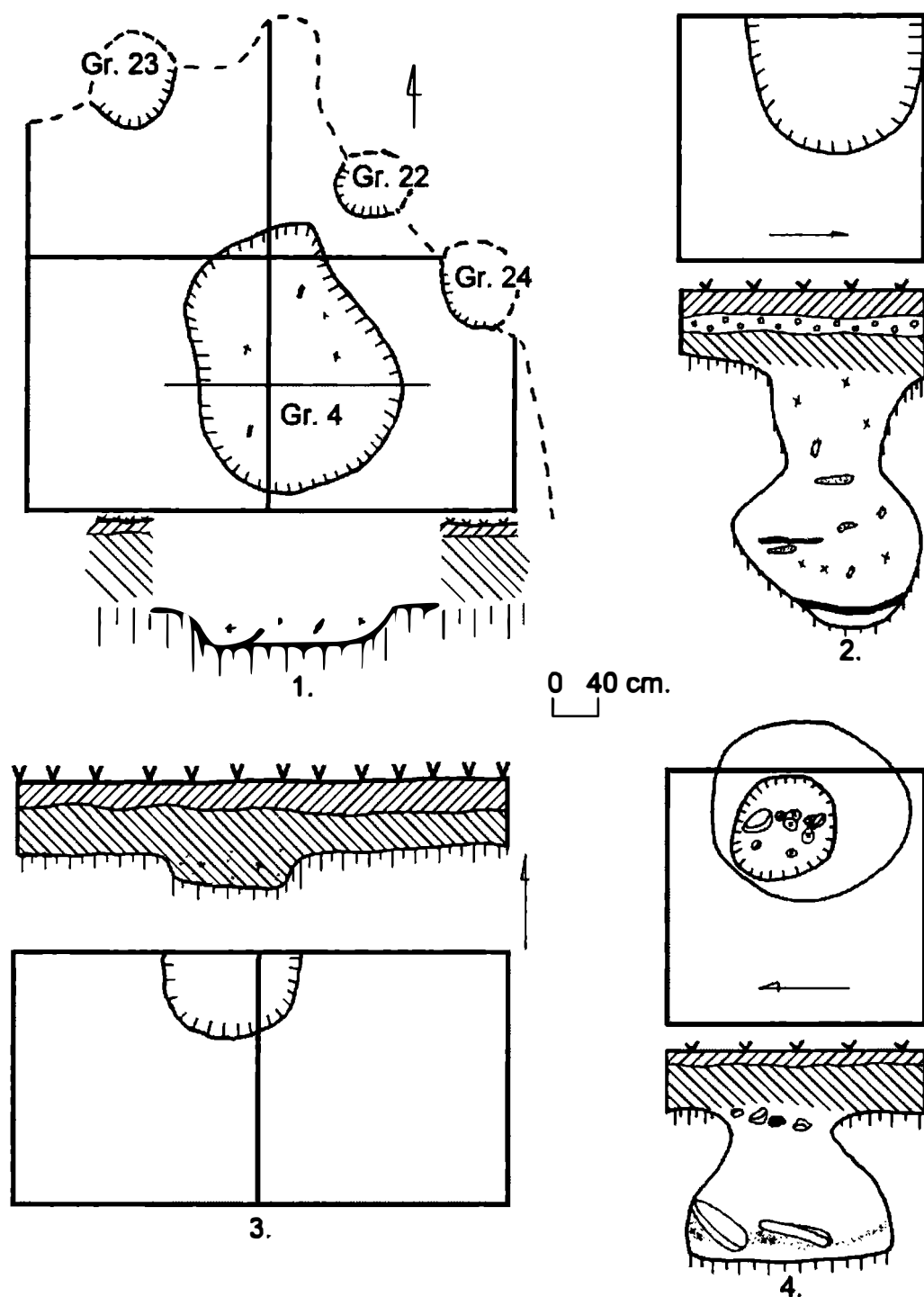
1. The S1 western section; 2. The S1 northern section; 3. The C2 western section; 4. The C4 eastern section; 5. The C3 northern section; 6. The L1 outline, at the 0,70 m depth and of the pit in which the oven was set-out.

Plansa / Plate XIV

1. Gr. 10; 2. Grundris S1 la ad. 0,7 m; 3. Gr. 2; 4. Gr. 5, 5a; 5. Gr. 7; 6. Gr. 9.

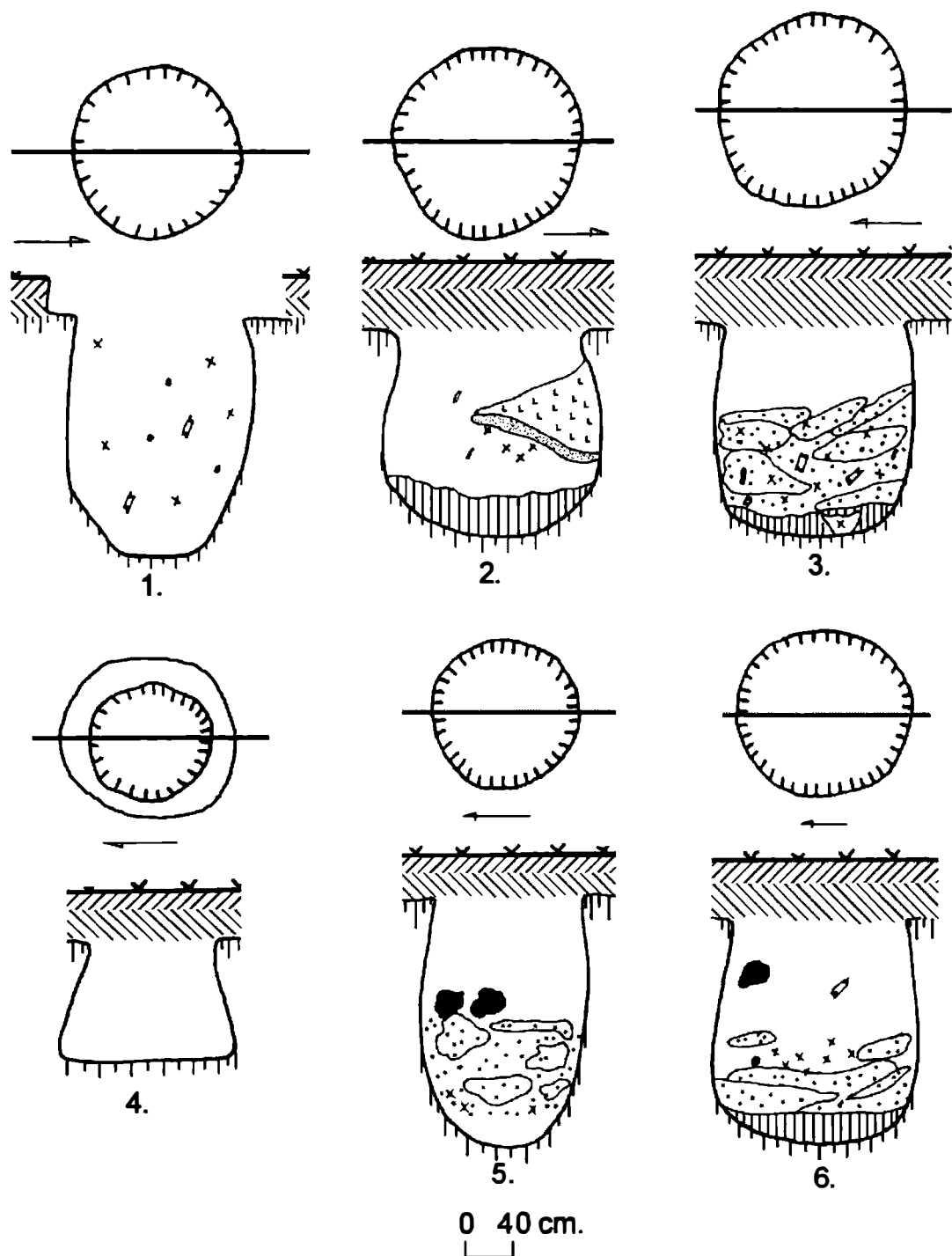
1. The pit no. 10; 2. The S1 plan at the 0,7 m depth; 3. The pit no. 2; 4. The pits no 5, 5a; 5. The pit no. 7; 6. The pit no. 9.

Planșa / Plate XV

1. Grundris S7 - Gr. 4, Gr. 22, Gr. 23 și Gr. 24; 2. Gr. 21; 3. Gr. 19; 4. Gr. 20.

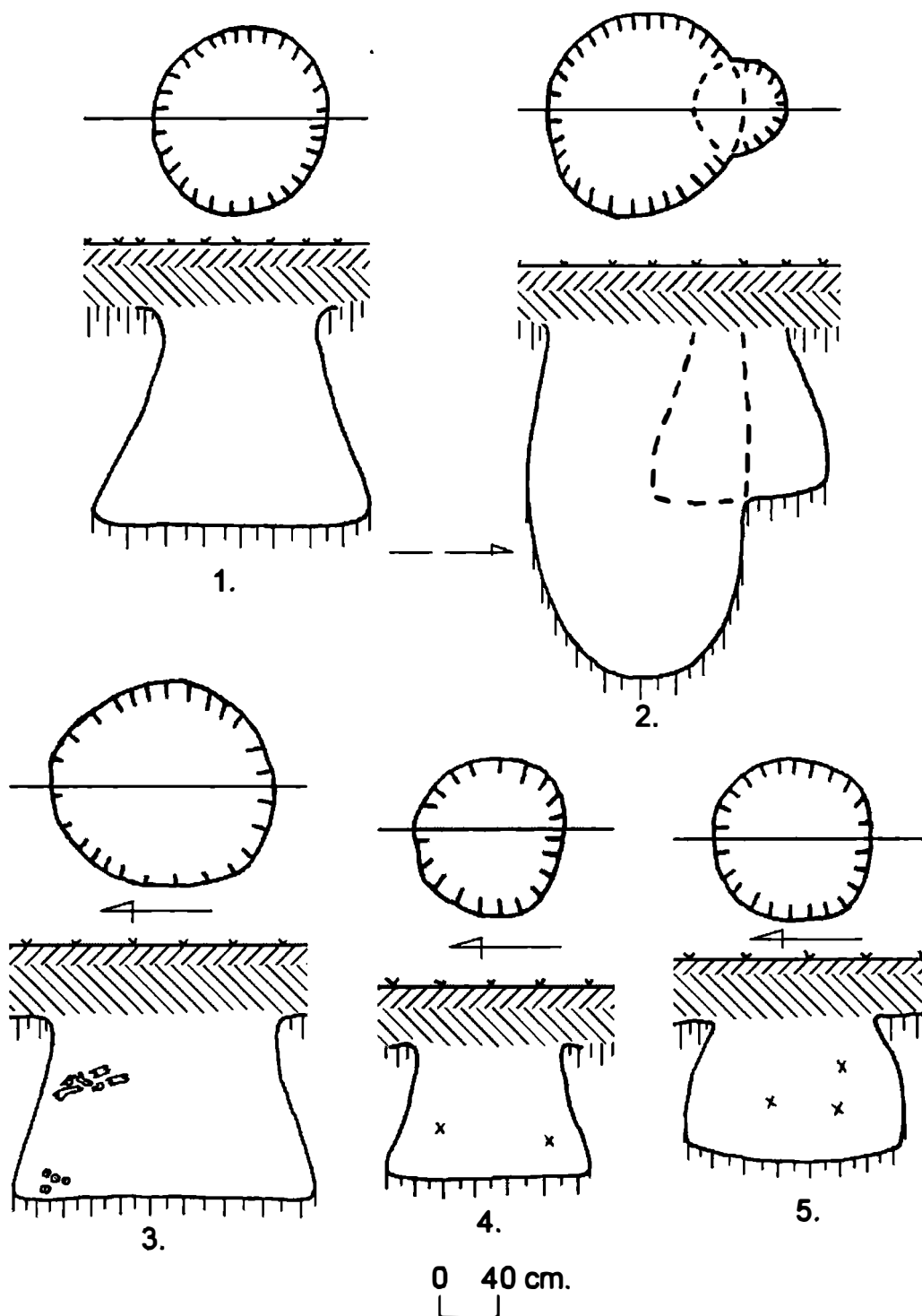
1. The S7 plan - The pits no. 4, 22, 23 and 24; 2. The pit no. 21; 3. The pit no. 19; 4. The pit no. 20.

Planşa / Plate XVI

1. Gr. 3; 2. Gr. 13; 3. Gr. 11; 4. Gr. 8; 5. Gr. 15; 6. Gr. 16.

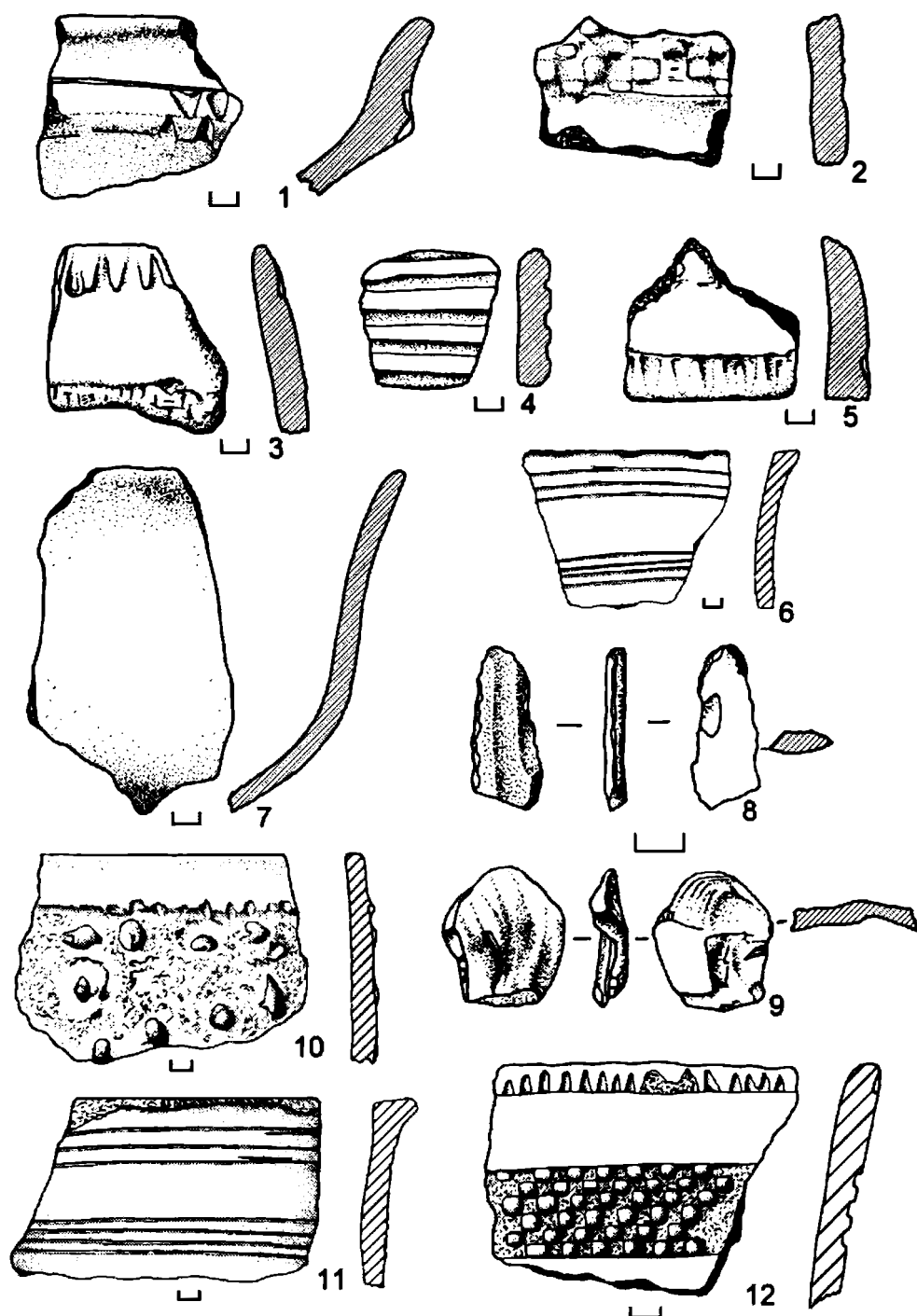
1. The pit no. 3; 2. The pit no. 13; 3. The pit no. 11; 4. The pit no. 8; 5. The pit no. 15; 6. The pit no. 16.

Planşa / Plate XVII

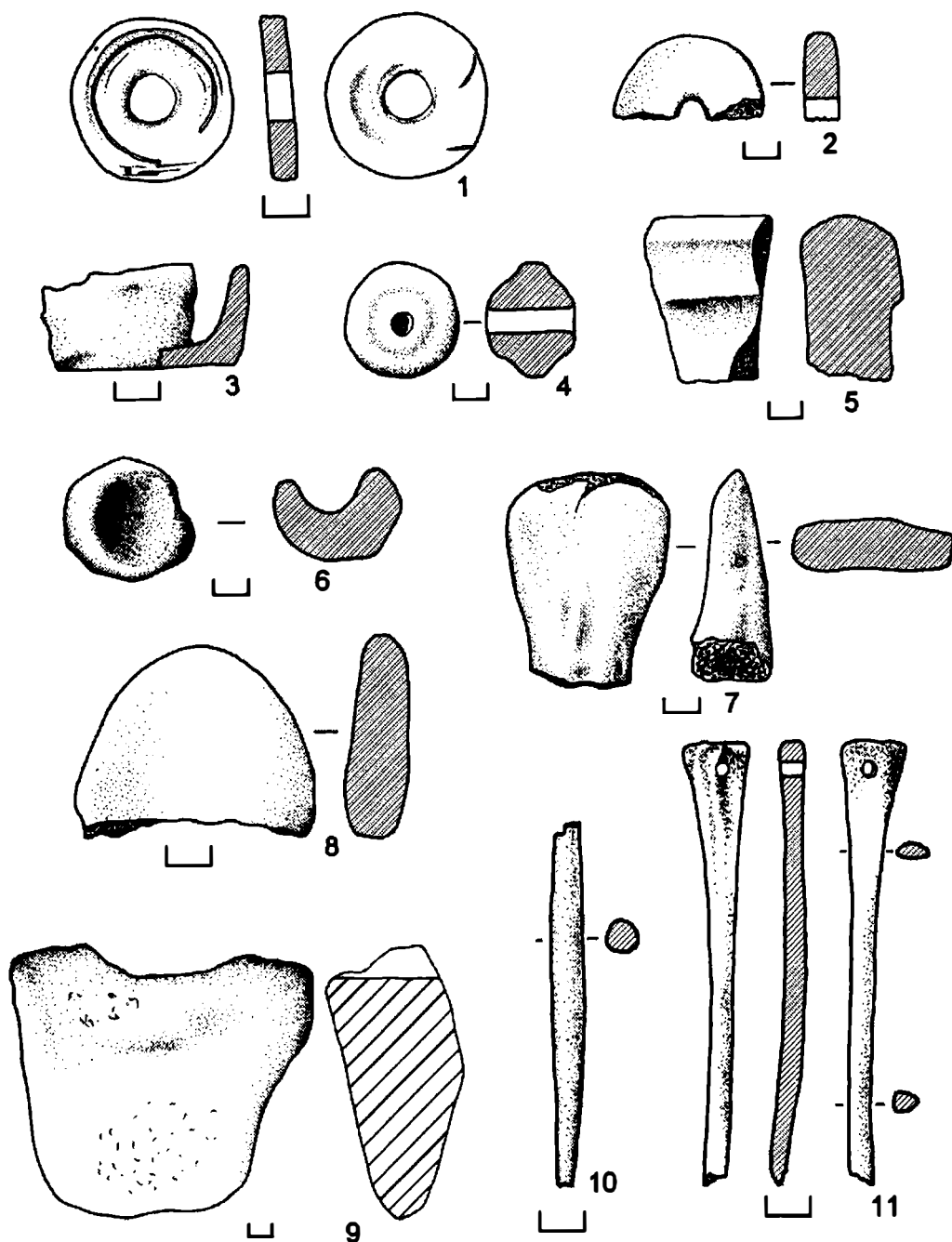
1. Gr. 17; 2. Gr. 18 - Gr. 18a; 3. Gr. 14; 4. Gr. 6; 5. Gr. 12.

1. The pit no. 17; 2. The pits no. 18, 18a; 3. The pit no. 14; 4. The pit no. 6; 5. The pit no. 12.

Planşa / Plate XVIII

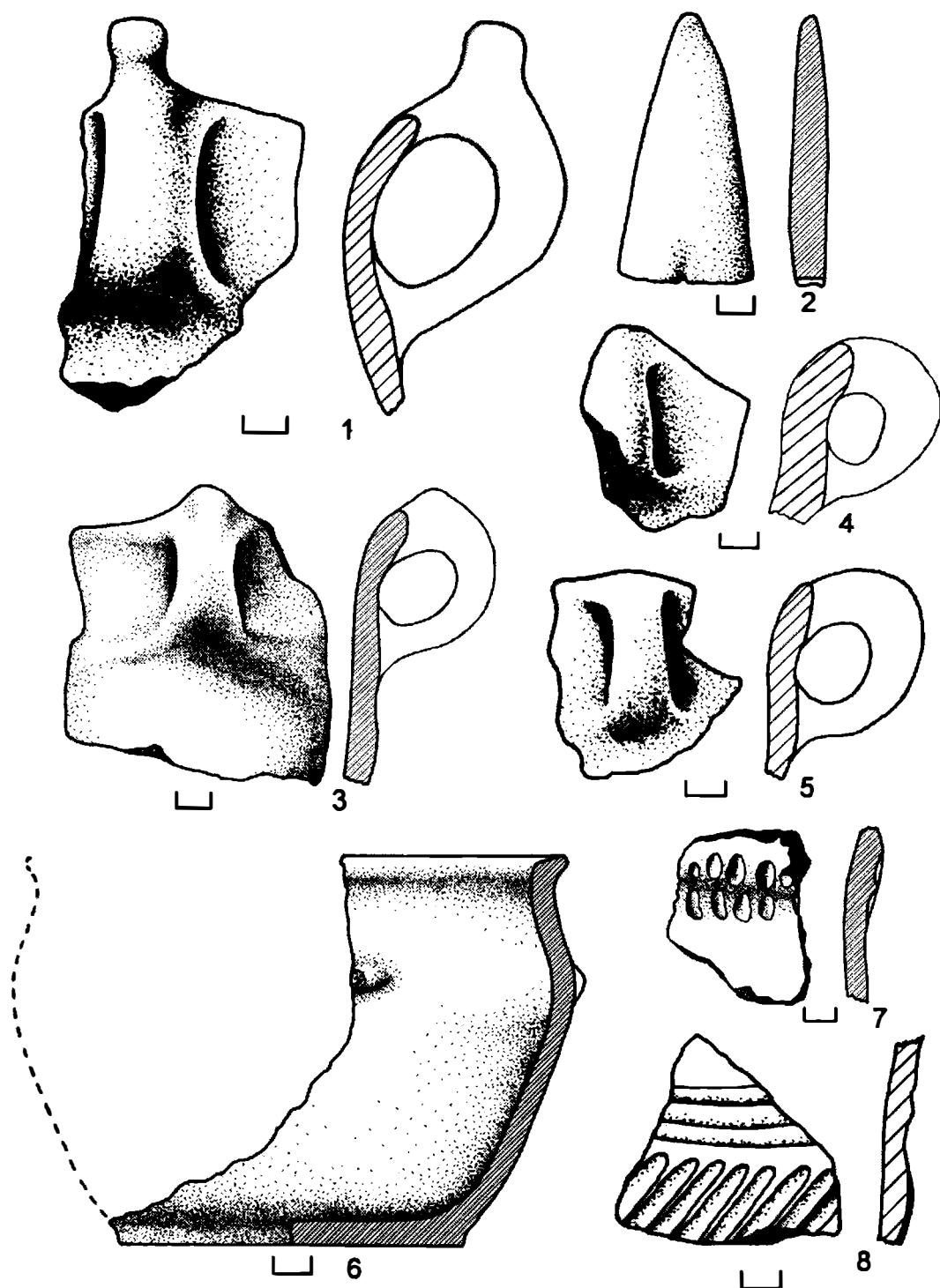
Cultura Precucuteni: 1 - 7, 10 - 12 ceramică; 8. lamă silix; 9. aşchie silix.
 The Precucuteni culture: 1 - 7, 10 - 12; pottery; 8. silix lamina; 9. silix chip.

Planșa / Plate XIX

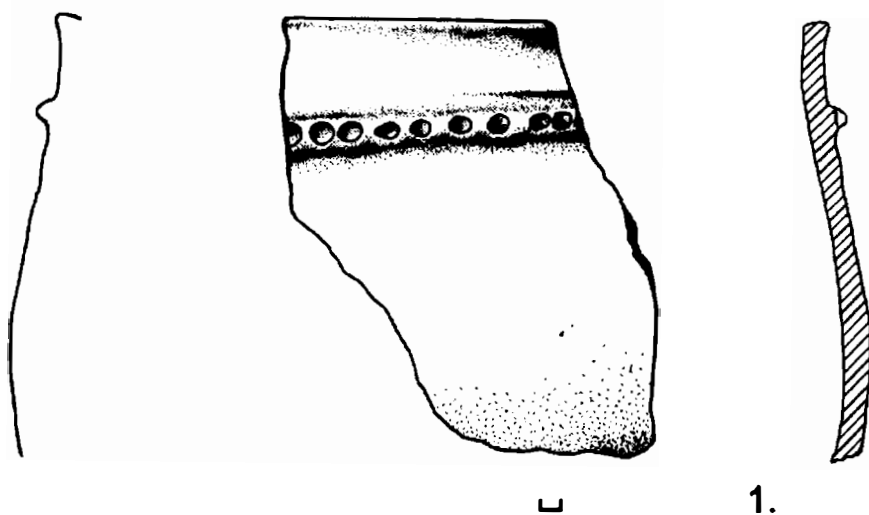
Cultura Noua: 1. Rotiță de car miniatural; 2. Fragment de rotiță/ disc confecționată din gresie; 3. Vas miniatural; 4. Fusaioală; 5. Fragment de gresie prelucrată; 6. Pahar miniatural de tip degetar; 7. Fragment toporas/toartă din lut; 8. Fragment lustruitor din piatră; 9. Fragment topor lucrat din tuf vulcanic; 10. Fragment de ac de os foarte bine lustruit; 11. Ac de os perforat la un capăt.

The Noua culture: 1. Miniatural wagon wheel; 2. Small wheel/disc fragment made of flagstone; 3. Miniatural vessel; 4. Spindle-head; 5. Worked flagstone fragment; 6. Thimble miniatural glass; 7. Small clay axle/handle; 8. Polishing stone fragment; 9. Volcanic axe tuff fragment; 10. Bone needle fragment well polished; 11. Bone needle perforated at one side.

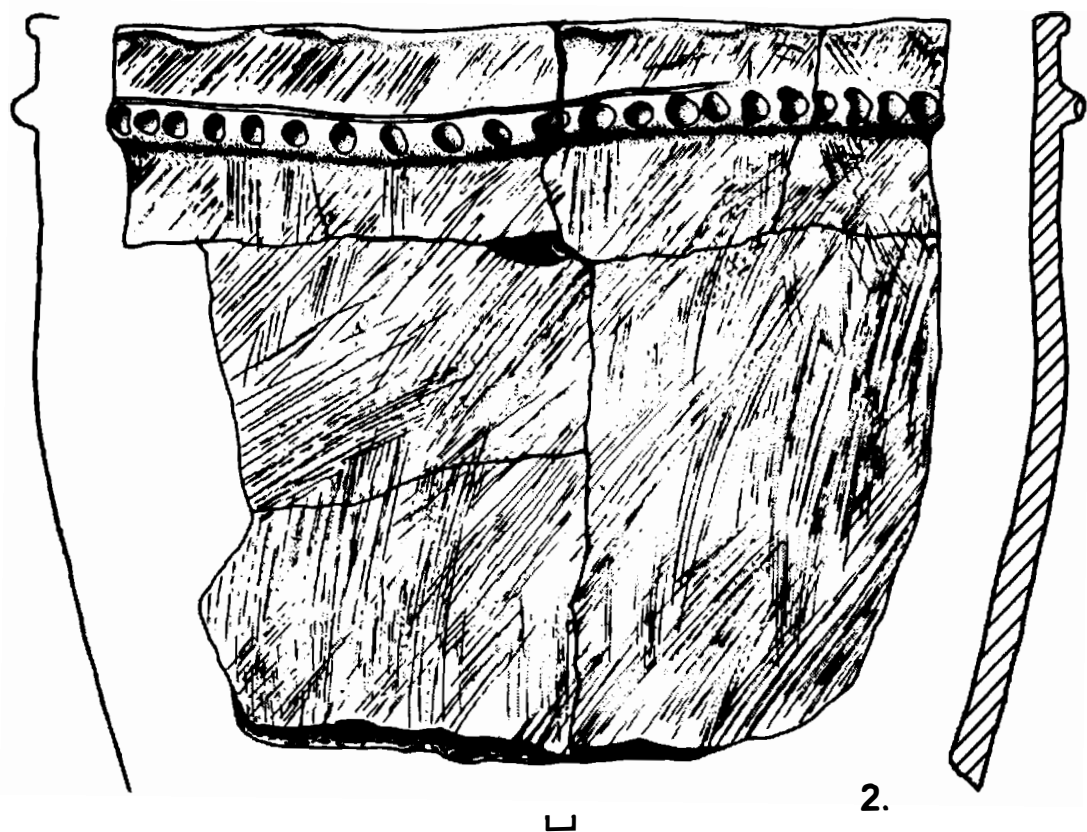

Planșa / Plate XX

Cultura Noua: 1,3-5. Fragmente de cești cu toarte supraînălțate; 6. Oală; Cultura Cucuteni - Ariușd: 2. Fragment coadă lingură; Cultura Coțofeni: 7. Ceramică; Cultura Wietenberg: 8. Ceramică.
The Noua Culture: 1,3-5. Cups fragments with overriden handles; 6. Pot; The Cucuteni - Ariușd culture: 2. Tail spoon fragment; The Coțofeni culture: 7. Pottery; The Wietenberg culture: 8. Pottery.

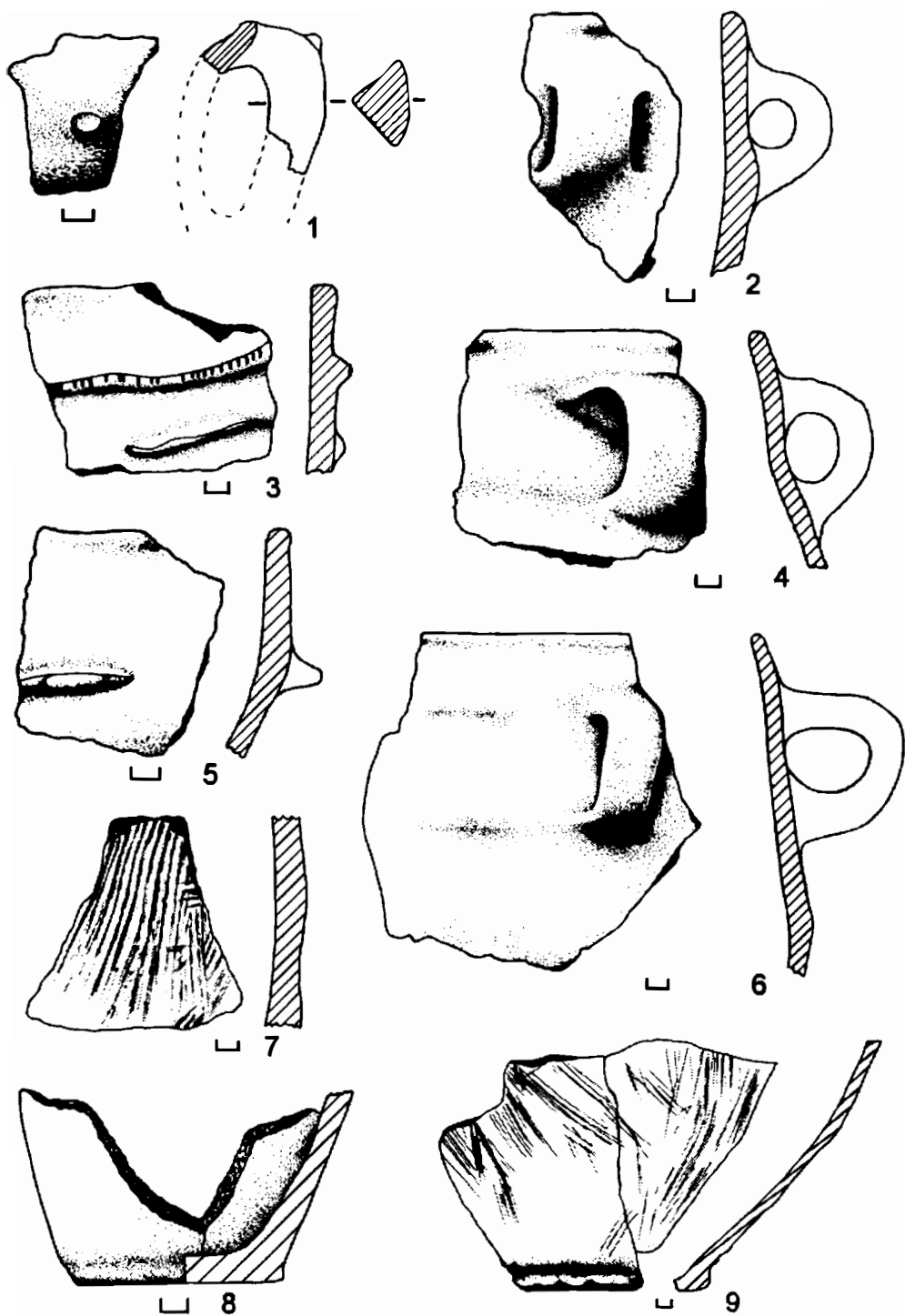
1.

2.

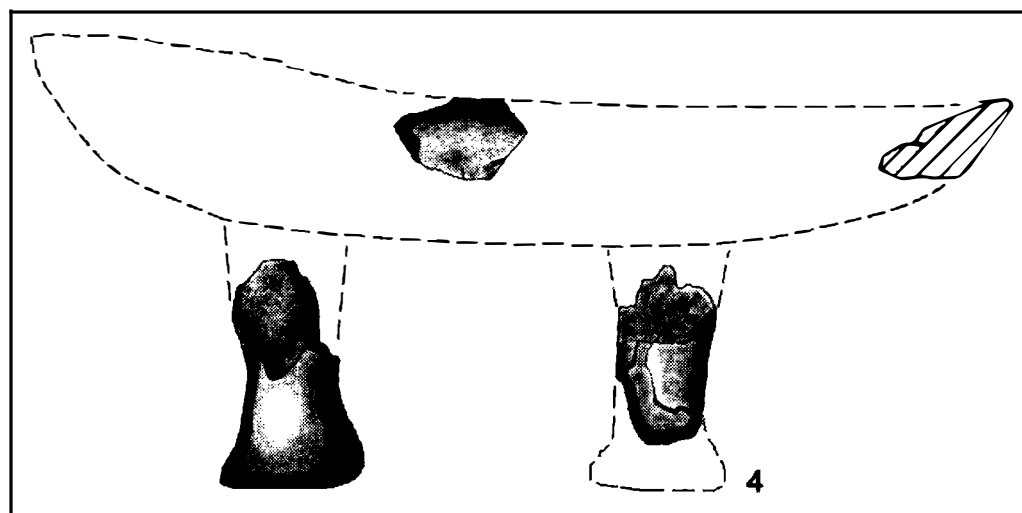
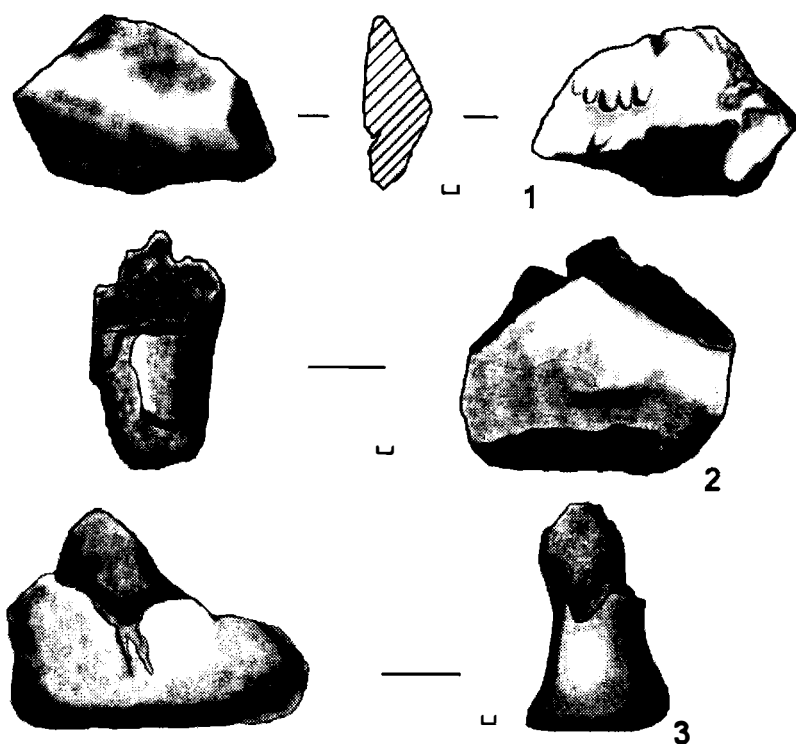
Planşa / Plate XXI

Cultura Nouă: 1. Vas-borcan; 2. Vas cu suprafața striată.
The Noua Culture: 1. Sack-shaped vessel; 2. Ridged surface vessel.

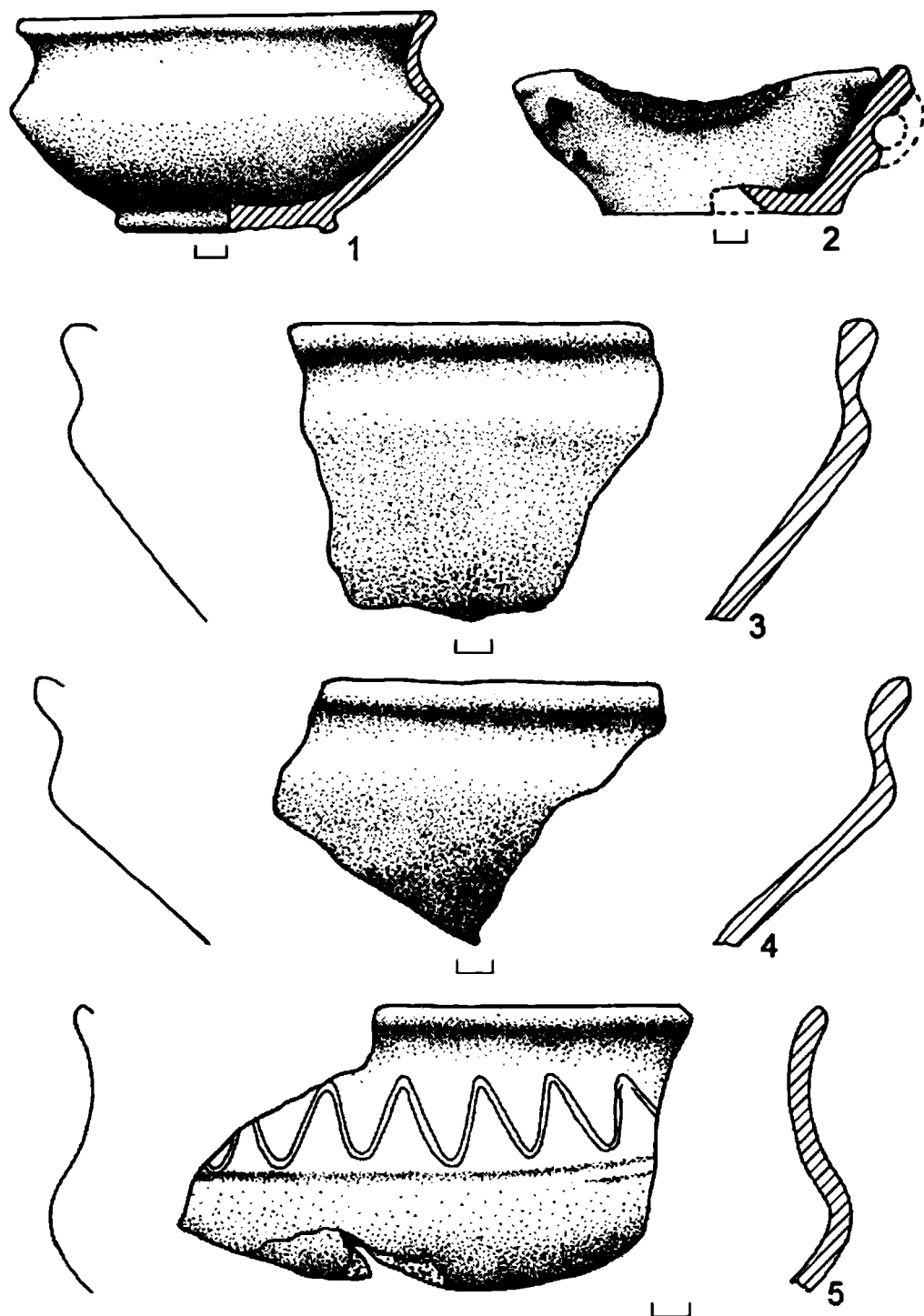
Planşa / Plate XXII

Cultura Noua: 1-9. Ceramică.
The Noua Culture: 1-9. Pottery.

Planşa / Plate XXIII

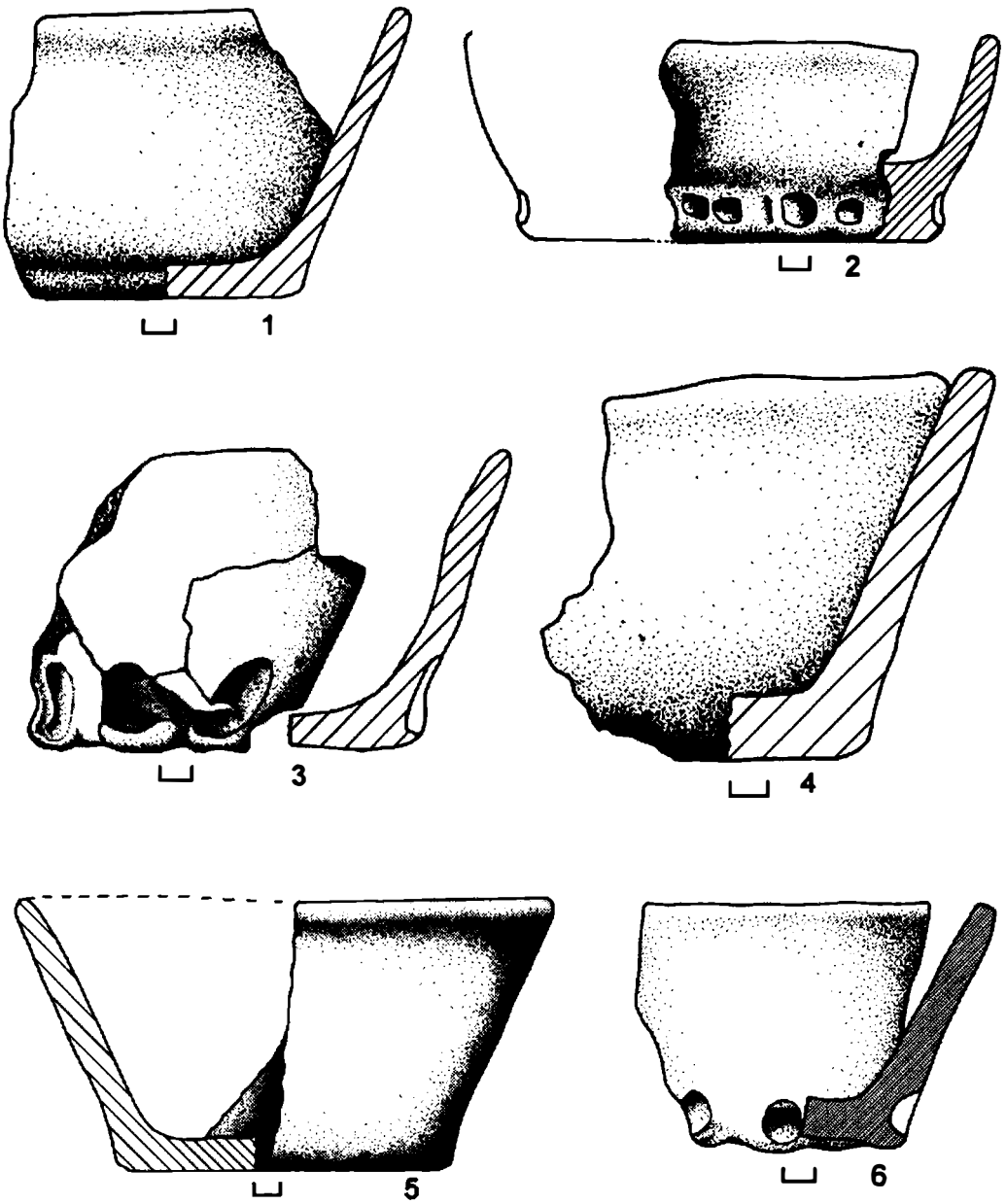
Cultura Noua: 1-3, Fragmente lipitură; 4. Reconstituirea grafică a vetrei portabile.
 The Noua Culture: 1-3, Wallie fragments; 4. Graphical restoring of the portable oven.

Planşa / Plate XXIV

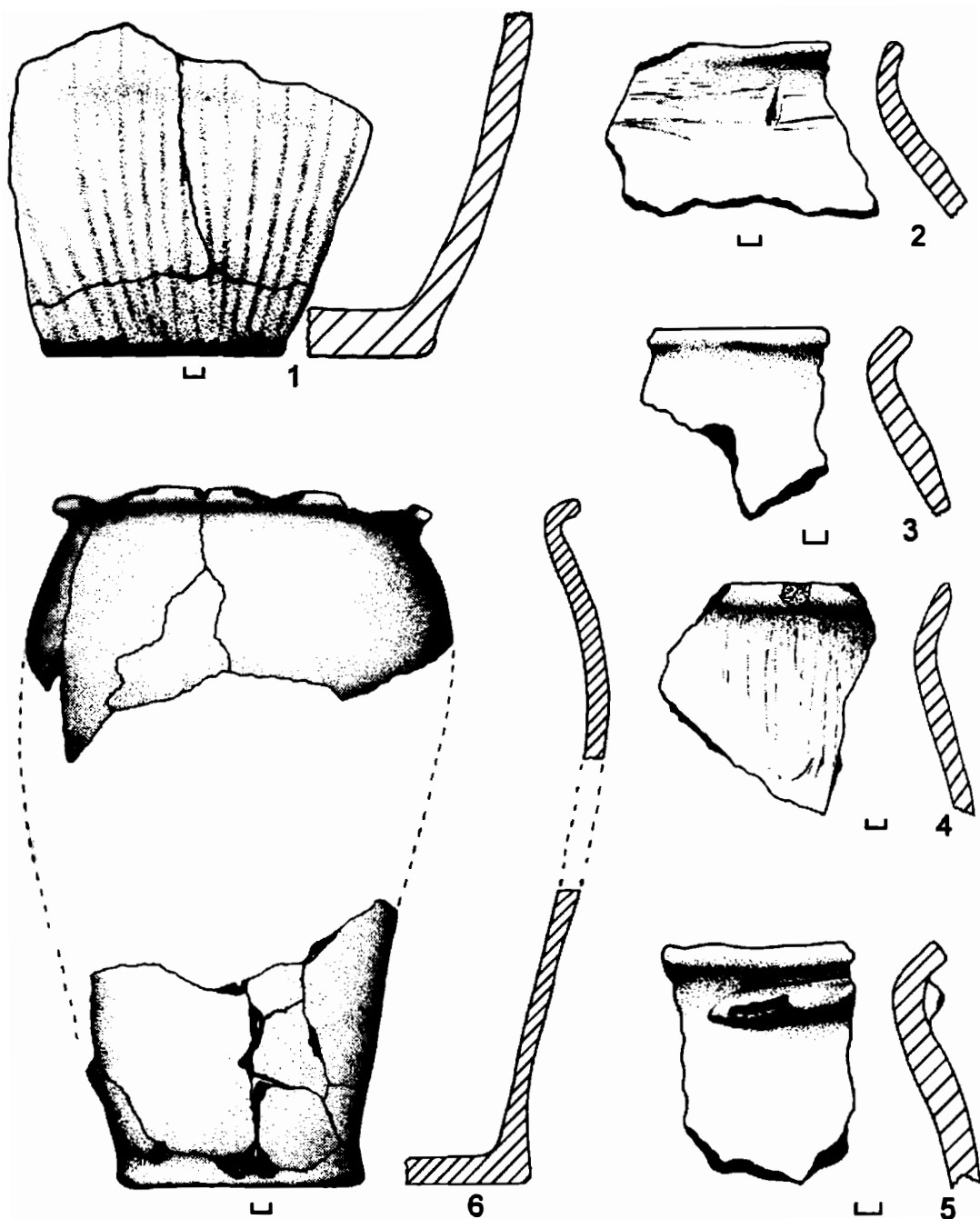
Cultura dacică: Ceramică lucrată la roată: 1. Căniță cu fundul inelar; 3,4. Străchini; 5. Castron, ornamentat cu incizii fine dispuse în valuri; Ceramică lucrată cu mâna: 2. Cească-opăit cu o toartă.

The dacian culture: The wheel-made pottery: 1. The cup with innelar bottom; 3,4. Tureens; 5. Bowl decorated with incised waves; Hand-made pottery: 2. Handled rhyton-clip.

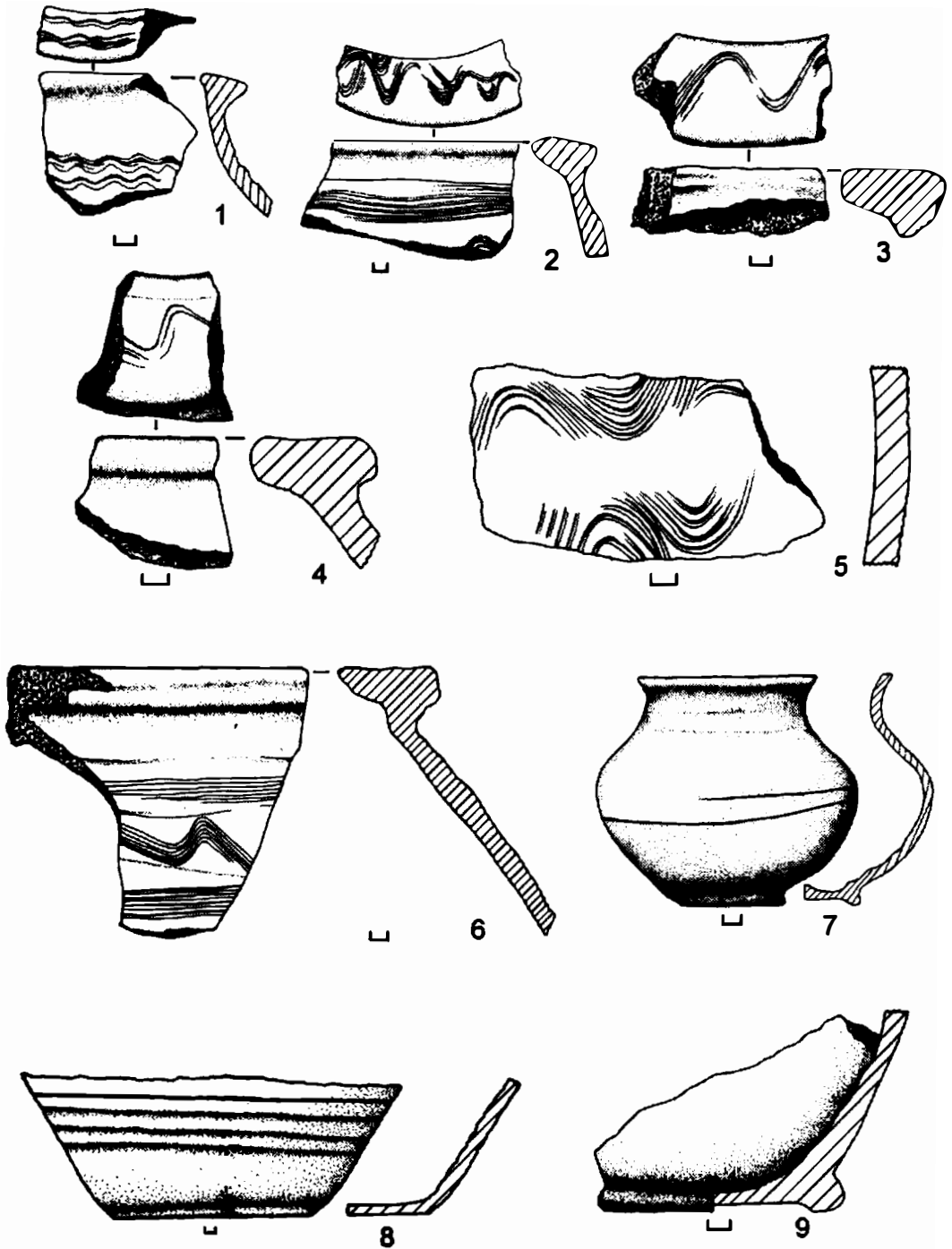
Planșa / Plate XXV

Ceramică sec. IV.d.Ţhr: Ceramică grosieră, lucrată cu mână; 1-6. Cesti-opaij de formă tronconică.
Pottery from the 4th century: Hand-made coarse pottery; 1-6. Tronconical rushlight cups.

Planșu / Plate XXVI

Ceramică sec. IV.d.Chr.: Ceramică grosieră, lucrată cu mână; 1. Jumiătatea inferioară a unui vas; 2-6. Oale borcan.
 Pottery from the 4th century: Hand-made coarse pottery; 1. The inferior half of a pot; 2-6. Suck-shaped vessels.

Planşa / Plate XXVII

Ceramică grosieră lucrată la roată, din sec. IV. 1-4, 6. Vase de tip krausengefasse; 5. Fragment perete; 8. Fund de vas de provizii; Ceramică fină lucrată la roată: 7. Oală; 9. Fund inelar.
 The 4th century pottery. Coarse wheel-made pottery from the 4th century. 1-4, 6. Krausengefasse type vessels; 5. Wall fragment; 8. Supply vessel bottom; Wheel-made fine fabriced pottery: 7. Pot; 9. Innular bottom.

PIESE DE BRONZ INEDITE DIN CÂMPIA TRANSILVANIEI

Câmpia Transilvaniei a rămas multă vreme mai puțin cercetată din punct de vedere arheologic. În ultimii ani însă, tot mai mulți cercetători și-au îndreptat privirile spre aceste ținuturi extrem de bogate în așezări pre-, protoistorice și istorice. Având dealuri domoale, pământuri roditoare, păduri, pășuni și ape curgătoare (este adevărat, unele cu debite mai mici decât în alte zone), și aici au existat condiții prielnice pentru întemeierea așezărilor umane. Astfel, cercetările de suprafață desfășurate cu câțiva ani în urmă pe teritoriul localității Șăulia de Câmpie¹ au demonstrat existența a numeroase așezări din neolitic („Hodaie”, „Continit”), eneolitic (cultura Coțofeni – „Pădure”), epoca bronzului (Wietenberg și Noua – „Pădure”, „Clejie”, „Vatra satului”, „Șes – Zona lacurilor”, „Vama”), prima vârstă a fierului („Clejie”, „Dealul Maierului”), epoca dacică („Dealul Maierului”, „Șes – Zona lacurilor”), perioada romană („Piatra Negri – fosta grădină de zarzavat”, „Continit”, „Sub Plantație”, „Pădure”), sec. VII-VIII („Clejie”), evul mediu timpuriu („Vatra satului”, terenul situat peste drum de casa Toma Grigore).

Merită de asemenea să amintim că pe culmile mai înalte ce străjuiesc partea sud-vestică a localității („Pădure”, „Chicui”, „Leorința”) se ridică 13 tumuli. În unul din ei, situat la liziera vestică a pădurii Șăuliei și tăiat de drumul de țară, au fost descoperite fragmente de vase aparținând culturii Coțofeni, faza a doua².

Am dorit să facem această scurtă trecere în revistă a ceea ce se poate găsi pe teritoriul unei localități din Câmpia Transilvaniei pentru a înțelege că situația este general valabilă și pentru celelalte, fapt dovedit de altfel atât de descoperirile întâmplătoare, cât și de cercetările arheologice efectuate. Amintim în acest sens săpăturile de la Cuci, Band, Iernut, Lechința, Luduș, Ogra, Șincai, Târgu Mureș, Morești, Valea Largă, Zau de Câmpie³ etc. (jud. Mureș).

Din cercetările de suprafață provin și câteva piese de bronz descoperite de curând în trei localități din județul Mureș: Zau de Câmpie, Șăulia de Câmpie și Ogra.

1. Zau de Câmpie.

a) *celt de tip transilvănean* (h=132 mm, l tăiș=52 mm, dg=36x31, adâncimea=69mm), cu gura ovală, buza îngroșată, toarta ruptă din vechime, tăișul cu urme de ascuțire și folosire. Patina este verde închis (Fig. I/1).

b) *vârf de lance* (L=142 mm, d manșon = 20/22mm), în forma frunzei de salcie. Marginile și vârful au fost ascuțite. Patina este verde închis (Fig. I/2).

Ambele piese provin, foarte probabil, din același loc, și nu excludem posibilitatea de a face parte din depozitul descoperit la Bujor⁴. Cronologic, ele se încadrează în Bronz D - Hallstatt A1. Piese asemănătoare mai sunt cunoscute în zonă în depozitul descoperit la Valea Largă⁵.

2. Ogra.

În punctul numit „Șesul Viilor” a fost efectuat, cu câțiva ani în urmă, un sondaj de verificare de către D. Protase și A. Zrinyi⁶, fiind descoperite materiale aparținând epocii târzii a bronzului și hallstatt-ului timpuriu. În același punct a fost găsită, în anul 1990, întâmplător, o brățară de bronz ornamentată cu linii incizate dispuse în opt registre ce alternează cu suprafețe lise. Bara este rotundă în secțiune. Brățara se încadrează în Hallstatt A1 cu analogii, printre alte, în depozitul de la Bogata de Jos (jud. Cluj)⁷. Piesa se păstrează într-o colecție particulară în Târgu Mureș (Fig. I/4).

3. Șăulia de Câmpie.

În anul 1994, pe terenul cultivat din apropierea pădurii situate în partea vestică a localității au fost descoperite fragmente ceramice aparținătoare epocii bronzului (cultura Wietenberg) și un celt (L=101mm, dg=40/30, adâncimea=63, lt=63mm). Acesta făcea parte, probabil, dintr-un depozit, pe el văzându-se urmele unei alte piese de care a fost lipit. Piesa este bine păstrată, patina este verde albastrui. Se încadrează cronologic în Br. D-Ha A1 (Fig. I/3).

Piese descoperite în cele trei localități vin să completeze numărul mare de obiecte de bronz apărute izolat sau în depozite (anexa 1) pe teritoriul jud. Mureș (Fig. II). Descoperirile

respective sunt strâns legate de așezările și fortificațiile contemporane (respectiv epoca bronzului și prima vârstă a fierului), și ele extrem de numeroase⁸. Asocierea în unele cazuri a pieselor din depozite cu bucăți de

bronz brut dovedește funcționarea în aceste zone a unor ateliere locale de confecționare a diverselor artefacte, dar și exploatarea surselor de cupru din ținuturile Transilvaniei, posibil cele estice, mult mai la îndemână.

Note

1. Rezultatele cercetărilor de suprafață vor fi publicate în *ActaMN* din 2002.
2. Z. KALMAR, *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei (III)*, în *ActaMN*, XXIV-XXV, p. 470.
3. V. LAZĂR, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, 1995.
4. M. PETRESCU-DĂMBOVITA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1977, p. 119.
5. idem, *op.cit.*, p. 72.
6. D. PROTASE, A. ZRINYI, *Marisia*, 1978, p. 79.
7. Idem, *op. cit.*, p. 85-86, pl. 123/2.
8. V. LAZĂR, *Descoperirile epocii bronzului de pe teritoriul județului Mureș*, în *Angustia* 4, 1999, p. 47-54.

Abstract

Bronze pieces discovered in the Transylvanian Plain

Several bronze pieces (two "celts", a spearspike and a bracelet) which date from the end of the Bronze Age and the beginning of the first Iron Age have been recently discovered at Zau de Câmpie, Saulia and Ogra, in the Mureș county. They come to complete the extremely numerous discoveries of this type from the Transylvania Plain.

Viorica Crișan

Anexa/ Appendics 1

Bronzuri descoperite în județul Mureș *Bronze discoveries in the Mureș district*

Tabelul / Table 1 - Piese izolate / *Disparate pieces*

Tabelul / Table 2 - Depozite / *Deposits*

Seria / <i>Serie</i>	UD - Uriu-Domănești, Br. D
	CS - Cincu-Suseni, Ha. A ₁
	JT - Jupălnic-Turia, Ha. A ₂
	MT - Moigrad-Tăuteu, Ha. B ₁
	SP-FG - Sângeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii, Ha. B ₂
	ȘV - Șonmartin-Vetiș, Ha. B ₃
	VV - Vințu de Jos-Vaidei, Ha. C

Numerele din fața localităților corespund cu numerotarea de pe hartă.
The numbers in the front of the localities correspond to the numbers on the map.

- Piese izolate / Isolated Pieces -

1. Acățari, celt	Br. D
1a. Văleni, com. Acățari, celt	Br. D
3a. Șapartoc, com. Albești, seceră și celturi	Br. D-Ha. A ₁
4. Aluniș, 5 seceri – seceră, topor, vârf lance	Ha. B ₁ Br. D
5. Apold, pumnal, fragment	Br. D
5a. Daia, c. Apold – seceră, vârf lance	Br. D
5b. Șaeș, c. Apold, celt	Br. D. Ha. A ₁
6a. Cecălaca, c. Ațintiș, pumnal, vârf lance	Br. D
7a. Cund, c. Bahnea, lamă pumnal	Br. D
8a. Mădăraș, c. Band, vârf lance	Br. D
9. Batoș, trei brățări, un vârf lance	Ha. B ₃
14. Bichiș, vârf lance	Br. D
15. Bogata, celt	Br. D
16. Brâncovenești, celt	Br. D
17. Breaza, vârf lance, seceră	Br.D-Ha A ₁
18a. Săbed, c. Ceașu de Câmpie, seceră	Br. D
25. Cristești, celturi	Br. D
28. Daneș, o spadă, un celt	Br.D-Ha. A ₁
30a. Călugăreni, c. Eremitu, celt	Br. D
31a. Călușeri, c. Ernei, seceri, celturi	Br. D
33a. Viforoasa, c. Fântânele, celt	Ha. A
34a. Bedeni, c. Gălești, vârf lance	?
38. Glodeni, seceră	Br. D
39. Gornești, celt, 4 vârfuri de lance	Ha. B ₃
41a. Adrian, c. Gurghiu, ciocan	Br. D - Ha. A
41b. Glăjărie, c. Gurghiu, vârf lance	Br. D
43. Hodoșa, 3 brățări	Br. ?
44. Ibănești, daltă, celt	Br. D-Ha. A ₁ Ha. A ₁
48. Corunca, c. Livezeni, vas de bronz	Br. D
52. Măgherani, seceră	Br. D

57a. Ghinești, c. Neaua, celt	Br. D-Ha. A ₁
58. Ogra, brățară	Br. D-Ha. A ₁
61. Păsăreni, vârf lance celturi	Ha Br. D-Ha. A ₁
61a. Gălățeni, c. Păsăreni, brățară	Br. D
63a. Văleni, c. Pogăceaua, două celturi	Ha. A
66. Reghin, trei celturi	Br. D-Ha. A ₁
70. Sâncraiu de Mureș, brățări, vase, ac cu protuberanță	Br. D-Ha. A ₁
72. Sângeorgiu de Pădure, celt două celturi	Br. D-Ha. A ₁ Ha. B ₃
76a. Curteni, c. Sântana de Mureș, sabie cu limbă la mâner	Br. D
78a. Jăbenița, c. Solovăstru, celt	Br. D. Ha. A
79. Sovata, celt, două seceri topor, celt, vârf lance	Br. D Br. D-Ha. A
83. Săulia de Câmpie, celt	Br. D-Ha. A ₁
84. Șincai, un celt	Br. D
86. Târgu Mureș, două celturi	Br. D
93a. Jacodu, c. Vețca, celt	Ha. A ₁
94a. Ormeniș, c. Vișoara, celt	Br. D
95. Voivodeni, celt	Br. D
97. Zau de Câmpie, două celturi, vârf sulț	Br. D-Ha. A ₁

- Depozite / Hoards -

2a. Cornești, com. Adămuș , celturi, lame de fierăstrău, dalte, topoare, seceri, brățări, o fibulă de tip <i>passementerie</i> , săbii, lănci, verigi de centură, fibule, vase din bronz, plăci de tavă, bucăți de bronz brut etc.; atelier	Ha. B ₁ Seria MT
3. Albești , șase seceri și un celt	Ha. A ₁ ?
7b. Lepindea, c. Bahnea , trei seceri, un fragment de celt	Br. D Seria UD
8b. Fânațe, c. Band , șase celturi, o lamă de sabie, o brățară, două turte	Ha. A ₂ Seria JT
8c. Valea Rece, c. Band , 260 kg, 13 celturi trans., 42 seceri cu buton, 79 seceri cu limbă la mâner, o seceră cu cu cârlig răsucit, 25 vârfuri de seceri, 76 buc. seceri, o daltă, 28 lame fierăstrău, 332 frag. Fierăstrău, 110 frag. de centură etc. deșeuri de la turnat, bucăți de materie primă etc., (230 kg.); atelier	Ha. A ₁ Seria CS
9a. Dedrad, c. Batoș , verigi de picior și brățări	Ha. C Seria VV
15. Bogata , 5 celturi, 19 seceri cu limbă la mâner, vârf lance, lamă sabie, brățări, un colier.	Ha. A ₁ Seria CS
16. Brâncovenesti , două <i>situlae</i>	Ha. A ₁ Seria CS
21a. Odrhei, c. Coroisânmartin , celturi, topoare	Ha. B ₃ ?
22a. Socolu de Câmpie, c. Cozma , brățări, vârf lance	Br. D- Ha. A ₁ Seria CS
28a. Seleuș, c. Daneș , celturi, seceri, lamă sabie, 17 bucăți de bronz brut; atelier	Br. D Seria UD
30a. Călugăreni, c. Eremitu , topoare, brățări, frag. <i>Situla</i> : atelier ,	Ha. A ₁ Seria CS
34. Gălești	Ha. B ₃ ?
43a. Sâmbriaș, c. Hodoșa , 4 celturi	Ha. B ₂ Seria SP-FG
45a. Căpușu de Câmpie, c. Iclânzul , celturi, daltă, seceri, lame fierăstrău, cuțite, brățări, vârf lance, sabie, brici,	Ha. A ₂ Seria JT

turte; atelier	
47. Iernut , tezaur piese de podoabă	Ha. A ₁
49. Luduș , seceri cu cârlig	Ha. B ₃
49a. Gheja, o. Luduș , celt și lanț din 5 brățări	Br. D- Ha. A ₁ Seria UD-CS
52. Măgherani , seceri	Br. D Seria UD
57b. Vădaș, c. Neaua , un celt, seceri cu cârlig	Br. D Seria UD
67a. Maiorești, C. Rușii Munți , cinci seceri (depozit?)	Ha. B ₃ Seria S V
72. Sângeorgiu de Pădure , 22 celturi, o daltă, cupe, cești, trei căldărușe, verigi cu pandantive, o brățară	Ha. B ₂ Seria SP-FG
77. Sighișoara , topoare, celturi, brățări (depozit?)	Br. D- Ha. A
78a. Jabenita, c. Solovăstru , trei seceri, trei celturi, un topor cu disc	Br. D- Ha. A
79a. Sărățeni, o. Sovata , celturi	Ha. A ₂ Seria JT
82. Suseni , 10 celturi, 15 seceri, 4 cuțite, o toartă, un fund de vas, o sabie fragmentară, 8 vârf de lance, 32 brățări, un ac, o fibulă <i>passementerie</i> , o fibulă simplă cu două spirale, plăci de centură, sârmă de aur, o bucată de bronz brut etc. atelier	Ha. A ₁ Seria CS
86. Târgu Mureș , 21 celturi, o daltă	Ha. B ₂ Seria SP-FG
89. Valea Largă , două celturi, 20 seceri întregi și 14 fragmentare, 5 buc. Bronz brut; atelier	Br. D Seria UD
93. Vețca , cinci seceri	Br. D
97a. Bujor-Iloaie, c. Zău , patru lame de fierăstrău, cinci ace, un celt	Ha. A ₁ Seria CS

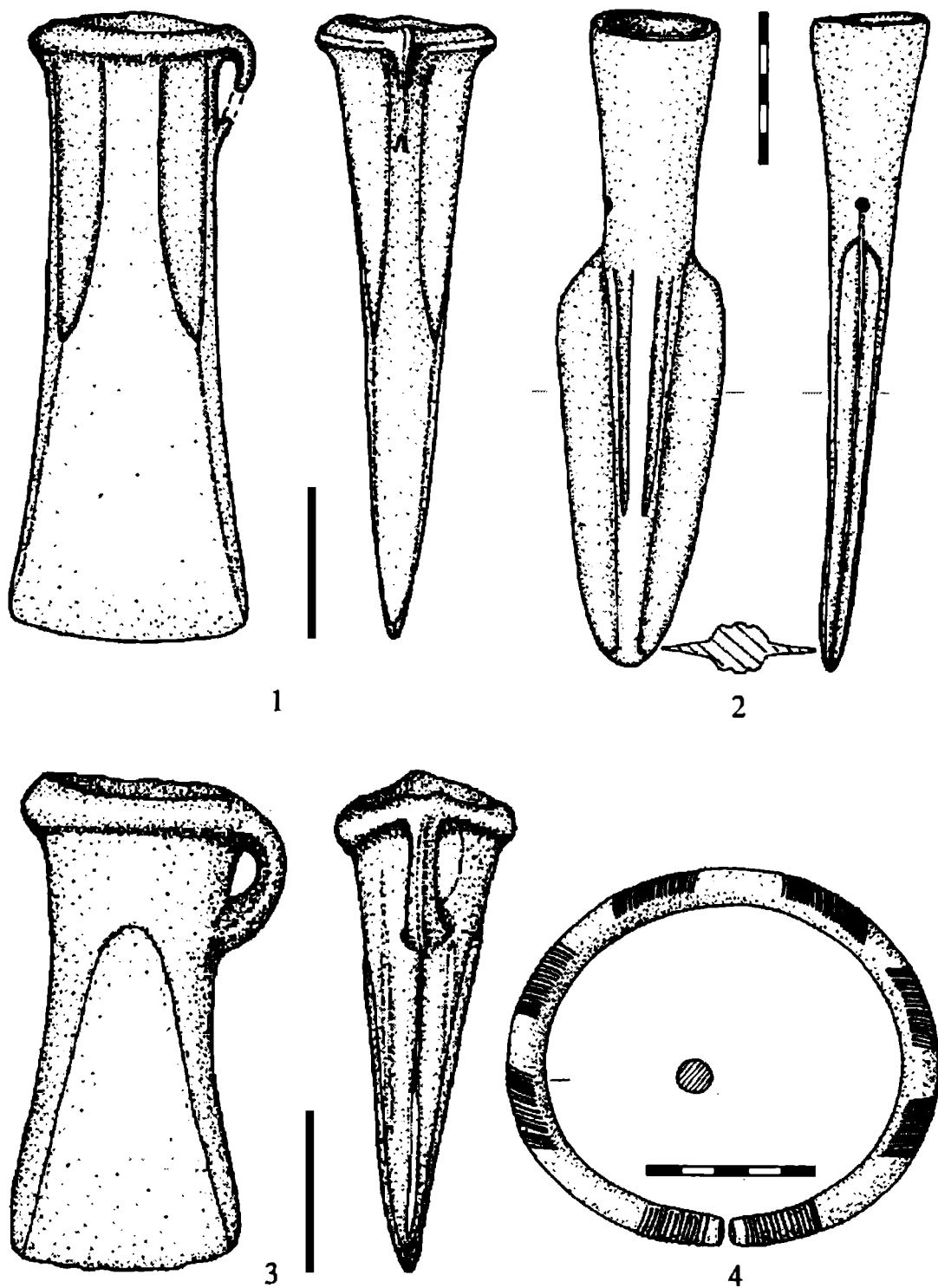

Figura 1 / Figure 1

1-2 - Zuu de Câmpie, 3 - Șăulia, 4 - Ogra.

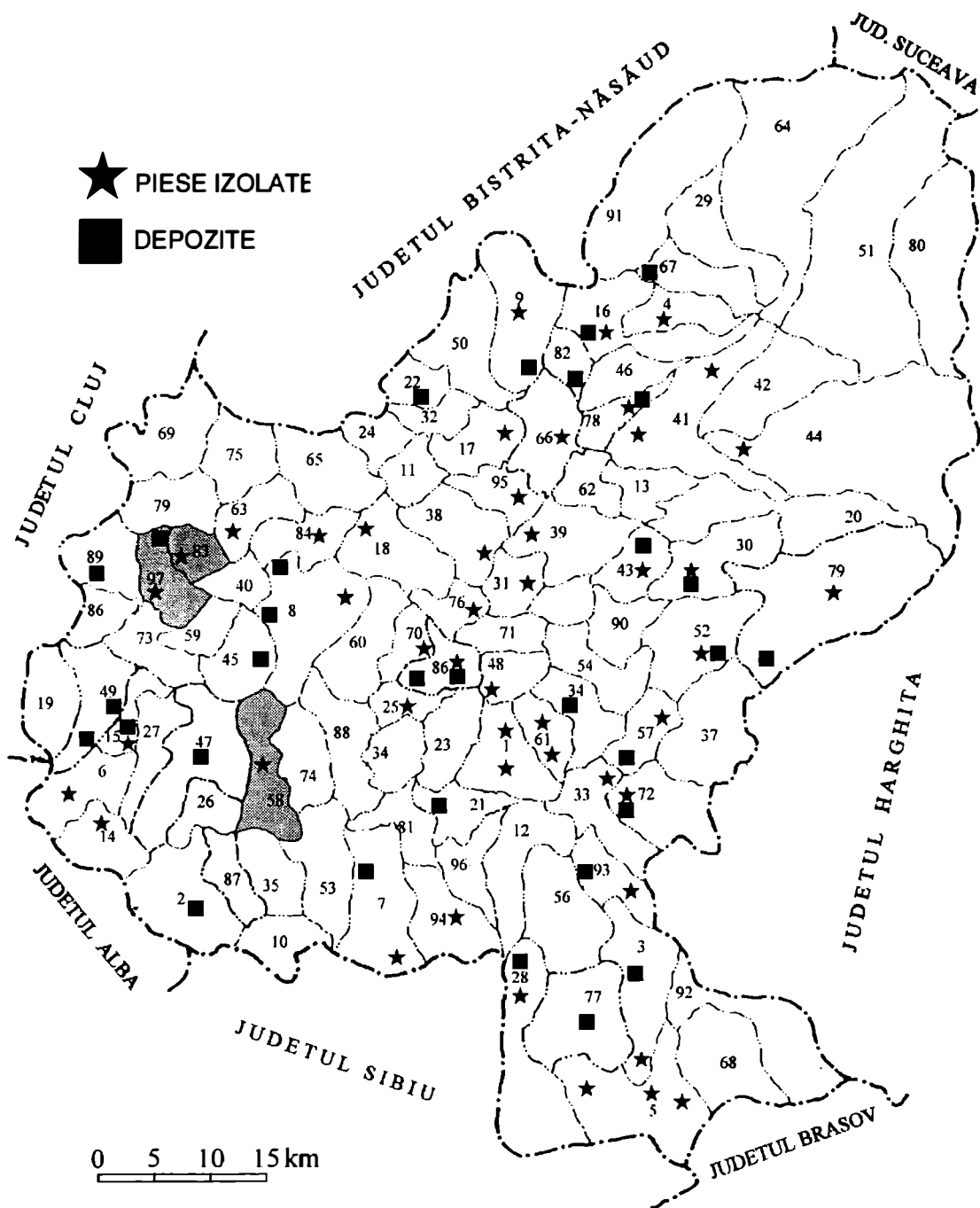

Figura II / Figure II.

Bronzuri descoperite în județul Mureș.
Bronze pieces discovered in Mureș county.

MORMÂNTUL HALLSTATTIAN DE LA BATOȘ, JUD. MUREȘ¹

Inventarul mormântului de la Batoș, jud. Mureș², care urmează să fie prezentat în continuare, este cunoscut de multă vreme în literatura de specialitate³, însă, nu a fost niciodată ilustrat în întregime. Mormântul a fost descoperit, probabil, în 1923⁴ sau cu puțin timp înainte, în plantația de viță de vie de la „*Neue Halde*” și dăruit de către Albert Klemens Muzeului Brukenthal din Sibiu. Alte informații legate de împrejurările descoperirii nu s-au păstrat. Inventarul constă dintr-un vas ceramic de dimensiuni mari, două vârfuri de lance din fier și 60 de vârfuri de săgeată din bronz. În 1995, în Muzeul Brukenthal, Sibiu, au putut fi înregistrate vasul ceramic și 37 de vârfuri de săgeată; restul inventarului (23 vârfuri de săgeată și două vârfuri de lance) par să se fi fost rătăcit sau pierdut.

A. Vasul (fig. 1, A) este bitronconic, cu gât înalt, corp larg, bine delimitat; gura vasului, răsfrântă către exterior, lipsește. La marginea de sus a gâtului se află trei caneluri înguste, orizontale, în vreme ce baza gâtului este marcată de o canelură orizontală. Imediat sub aceasta, pe diametrul maxim al corpului, sunt dispuse în cruce patru grupuri de ornamente, fiecare constând din următoarea succesiune: două caneluri / o nervură / patru caneluri / o nervură / patru caneluri / o nervură / două caneluri, toate dispuse pe verticală și paralele. Sub fiecare dintre aceste ornamente, la partea inferioară a vasului, se află câte o proeminență-apucătoare. Vasul este lucrat din pastă fină amestecată cu nisip, de culoare neagră la exterior și brun deschis în interior, cu suprafața lustruită. Fundul vasului are un diametru de 17 cm iar înălțimea păstrată este de 41 cm. Nr. inv. actual A 3717 (nr. inv. inițial 10228).

B.1. Vârf de lance (fig. 1, B1) cu lama lungă și îngustă, fără nervură mediană, cu tub lung, rotund, de înmănușare, rupt la bază. Executată din fier. Lungimea păstrată 32,7 cm. Nr. inv. A 3711 (nr. inv. inițial 10222).

B.2. Vârf de lance (fig. 1, B2) cu lamă lungă și îngustă, fără nervură mediană, cu tub lung, rotund, de înmănușare, rupt la bază. Executată din fier. Lungimea păstrată 40,6 cm. Nr. inv. A 3711 (nr. inv. inițial 10222).

C.1. Vârf de săgeată (fig. 1, C1) cu tub rotund de înmănușare. Lama cu două aripioare

este ușor profilată și are pe fiecare latură a tubului câte un șanț care se încheie în unghi drept. Vârful lamei este fațetat. Executat din bronz. Lungime 2,8 cm, greutate 2,50 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.2. Vârf de săgeată (fig. 1, C 2) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,9 cm, greutate 2,65 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.3. Vârf de săgeată (fig. 1, C 3) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,8 cm, greutate 2,65 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.4. Vârf de săgeată (fig. 1, C4) cu tub rotund de înmănușare. Lama cu două aripioare este ușor profilată și are pe fiecare latură a tubului câte un șanț care se încheie în unghi drept. Vârful nu este fațetat. Lungime 2,6 cm, greutate 2,40 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.5. Vârf de săgeată (fig. 1, C 5) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,8 cm, greutate 2,65 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.6. Vârf de săgeată (fig. 1, C 6) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,7 cm, greutate 2,30 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.7. Vârf de săgeată (fig. 1, C 7) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,9 cm, greutate 2,85 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.8. Vârf de săgeată cu trei muchii (fig. 1, C8), cu baza arcuită și gaură de înmănușare rotundă. Cele trei laturi sunt netede, pe una din ele aflându-se o greșeală de turnare. Lungime 2,7 cm, greutate 2,20 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.9. Vârf de săgeată cu trei muchii (fig. 1, C9), cu baza arcuită și gaură de înmănușare rotundă. Cele trei laturi sunt netede. Lungime 2,7 cm, greutate 2,30 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.10. Vârf de săgeată cu trei muchii (fig. 1, C10), cu tub de înmănușare scurt. Cele trei laturi sunt netede. Lungime 2,9 cm, greutate 3,50 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.11. Vârf de săgeată cu trei muchii (fig. 1, C11), cu baza dreaptă. Deasupra bazei, pe fiecare latură, se află două canale care formează un tub scurt, încorporat, de înmănușare. Cele trei laturi sunt netede. Lungime 2,4 cm, greutate 2,60 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.12. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C12), cu baza dreaptă; cele trei aripioare se mențin până la vârf. Tubul de înmănușare merge până către vârf și are o greșeală de turnare. Lungime 1,9 cm, greutate 1,75 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.13. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C13), cu baza dreaptă; cele trei aripioare se mențin până la vârf. Gaura de înmănușare are o lungime de 1,1 cm și o mică greșeală de turnare la capăt. Lungime 3,1 cm, greutate 3,20 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.14. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C14), cu baza dreaptă; cele trei aripioare se mențin până la vârf. Gaura de înmănușare merge până către vârf. Lungime 3,1 cm, greutate 2,50 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.15. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C15) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,6 cm, greutate 2,10 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.16. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C16) de același tip ca cel anterior. La bază are o mică greșeală de turnare. Lungime 2,3 cm, greutate 2,15 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.17. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C17) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare. Lungime 2,6 cm, greutate 2,30 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.18. Vârf de săgeată cu trei aripioare (fig. 1, C18) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare. Lungime 2,5 cm, greutate 2,80 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.19. Vârf de săgeată (fig. 1, C19) cu vârf masiv, cu trei muchii și trei aripioare care merg până la bază. Trecerea de la aripioare la tub este unghiulară. Lungime 2,7 cm, greutate 2,95 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.20. Vârf de săgeată (fig. 1, C20) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare. Lungime 3,1 cm, greutate 3,10 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.21. Vârf de săgeată (fig. 1, C21) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,8 cm, greutate 3,0 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.22. Vârf de săgeată (fig. 1, C22) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,7 cm, greutate 2,85 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.23. Vârf de săgeată (fig. 1, C23) de același tip ca cel anterior. Lungime 3,0 cm, greutate 3,10 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.24. Vârf de săgeată (fig. 1, C24) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare. Lungime 2,4 cm, greutate 2,55 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.25. Vârf de săgeată (fig. 1, C25) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,8 cm, greutate 3,10 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.26. Vârf de săgeată (fig. 1, C26) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare, a cărei lungime depășește aripioarele. Lungime 3,0 cm, greutate 3,0 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.27. Vârf de săgeată (fig. 1, C27) de același tip ca cel anterior. Lungimea găurii de înmănușare nu depășește lungimea aripioarelor. Lungime 2,7 cm, greutate 2,55 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.28. Vârf de săgeată (fig. 1, C28) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,6 cm, greutate 2,80 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.29. Vârf de săgeată (fig. 1, C29) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,9 cm, greutate 3,60 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.30. Vârf de săgeată (fig. 1, C30) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare. Lungime 2,6 cm, greutate 3,0 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.31. Vârf de săgeată (fig. 1, C31) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală mică de turnare la bază. Lungime 2,7 cm, greutate 2,75 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.32. Vârf de săgeată (fig. 1, C32) de același tip ca cel anterior. Are o greșeală de turnare la gaura de înmănușare. Lungime 2,8 cm, greutate 2,80 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.33. Vârf de săgeată (fig. 1, C33) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,5 cm, greutate 2,60 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.34. Vârf de săgeată (fig. 1, C34) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,8 cm, greutate 3,05 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.35. Vârf de săgeată (fig. 1, C35) de același tip ca cel anterior. Lungime 2,8 cm, greutate 2,95 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.36. Vârf de săgeată (fig. 1, C36) de același tip ca cel anterior. Lungimea găurii de înmănușare depășește ușor lungimea aripioarelor. Lungime 2,5 cm, greutate 2,20 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.37. Vârf de săgeată (fig. 1, C37) de același tip ca cel anterior. Lungimea găurii de înmănușare nu depășește lungimea aripioarelor. Lungime 2,5 cm, greutate 2,45 g. Nr. inv. A 3710 (nr. inv. inițial 10221).

C.38-60. Cele 23 de vârfuri de săgeată rămase nu au putut fi găsite. Potrivit descrierii din inventare, este vorba de două exemplare care aparțin seriei C.1-7, trei de tip C.12-18 și 18 exemplare care sunt apropiate ca forma tipului C.19-37.

N. Vlassa⁵ și V. Vasiliev⁶ datează mormântul în intervalul cuprins între sfârșitul sec. 6 și sec. 5 î.Chr. și îl socotesc ca fiind scitic.

Vasul de la Batoș nu are analogii exacte în România. Vase mari, decorate cu caneluri, sunt mai degrabă rare în inventarele funerare din Hallstatt-ul târziu transilvănean⁷. Analog pare să fie un vas din mormântul nr. 6 de la Budești-Fănațe⁸, decorat cu cinci caneluri înguste, orizontale, dispuse pe gât. Pe umăr poartă ghirlande formate din nervuri agățate de mici proeminente orientate în sus. Pe partea inferioară a vasului sunt dispuse în cruce patru proeminente orientate în jos; în expresia sa generală, vasul de la Budești-Fănațe este mai svelt decât cel de la Batoș, care prin „opulența” și prin forma gâtului amintește de vasele timpurii hallstattiene⁹. La această vreme poate fi găsit și ornamentul din nervuri combinate cu caneluri verticale¹⁰. Analogiile citate, însă, se situează cronologic mult înaintea complexului de la Batoș¹¹.

Vârfurile de lance din fier din mormintele hallstattiene târzii au fost deja analizate de către V. Vasiliev¹²; li se mai poate adăuga exemplarul din mormântul 6 de la Budești-Fănațe¹³. V. Vasiliev le consideră ca fiind un indicator în datarea târzie a complexului¹⁴.

Vârfurile de săgeată scitice au fost pentru prima dată împărțite tipologic de către P. Rau¹⁵. De la această analiză pornește tipologia A. Meljukova¹⁶, până astăzi cea mai importantă și cel mai frecvent utilizată. Potrivit acesteia, vârfurile de săgeată C.1-7 aparțin grupei I (cu două aripioare), tipul 5, varianta 2 și se datează în sec. 7-6 î.Chr¹⁷. Cele din seria C.8-11 aparțin grupei III (cu trei muchii) și se împart după cum urmează: C.10 – tipul 2, varianta 5, datat în sec. 6-5 î.Chr¹⁸; C.11 – tipul 6, varianta 4, iar C.8-9 – tipul 7, varianta 7, toate dateate în sec. 4-3 î.Chr¹⁹. Pieseile cu trei aripioare (C.12-37) aparțin grupei a II-a după Meljukova. Reprezentate sunt variante ale tipului 5 (C.12-18), dateate de Meljukova în sec. 6-5 î.Chr.²⁰ iar cele mai numeroase aparțin tipului 9 (C.19-37), care este plasat cronologic în sec. 6-5 î.Chr.²¹.

Vârfurile de săgeată „scitice” descoperite în Europa au fost recent analizate și ordonate de către H. Eckhardt²², datarea propusă de el

urmând, în mare, pe cea propusă de Meljukova și Hančar. Exemplarele de la Batoș din grupul C.1-7 sunt apropiate de tipul 6 („Endja” și „Žabotin”)²³, nu sunt însă identice cu nici una din variantele descrise, astfel că împărțirea A. Meljukova permite o atribuire mai fină; tipul 6 este datat de către H. Eckhardt în sec. 7-6 î.Chr., ca de altfel și de către A. Meljukova. Pieseile cu trei muchii C.8-11 pot fi atribuite variantei B a tipului de bază 10, care desemnează o producție de masă datată în sec. 4-3 î.Chr.²⁴, și acestea mai detaliat ordonate tipologic de către A. Meljukova și la fel plasate cronologic. Printre vârfurile de săgeată din grupul C.12-18 sunt exemplare din varianta A (masive) și B (svelte) a tipului de bază 9 după H. Eckhardt²⁵ care se datează (și de către A. Meljukova) între sec. 5 î.Chr. și limita dintre sec. 4 și 3 î.Chr. Varianta cel mai puternic reprezentată în mormântul de la Batoș (C.19-37) poate fi subsumată tipului de bază 8 al lui H. Eckhardt²⁶ și se datează, cum remarcă și A. Meljukova, în sec. 6-5 î.Chr. Se poate remarcă asocierea, în același complex, a exemplarelor timpurii, cu două aripioare, cu piese târzii, cu trei aripioare sau cu trei muchii. Diversitatea formelor se poate explica eventual prin utilizarea în scopuri diverse, clare prin „specializarea” vârfurilor de săgeată, dincolo de evoluția cronologică frecvent discutată. Datarea mormântului se bazează pe cronologia tipului de vârfuri de săgeată cel mai frecvent reprezentat în inventar, chiar dacă acestea nu sunt, în general, un indicator cronologic foarte exact. Mormântul de la Batoș se datează, așa cum au propus și N. Vlassa²⁷ și V. Vasiliev²⁸, cel mai probabil, în sec. 6-5 î.Chr.

Deși eșantionul cuprins în mormântul de la Batoș nu este foarte larg și nici pe deplin reprezentativ, poate introduce un alt aspect în discuție, și anume evoluția formei vârfurilor de săgeată în funcție de tehnica de luptă și armamentul vremii. H. Eckhardt vede explicația schimbării formei vârfurilor de săgeată (prin adăugarea unui al treilea tăiș) în necesitatea de a spori puterea de pătrundere a săgeților prin armură²⁹. Efectul este obținut și prin ridicarea ușoară a greutateii vârfurilor de săgeată³⁰. Această tendință poate fi observată chiar la o serie scurtă cum este cea din mormântul de la Batoș (fig. 2, D).

Folosim această ocazie pentru a face corectarea și completarea unei alte descoperiri mai vechi de la Batoș. Este vorba de o brățară de bronz cu capetele suprapuse (fig. 2, E), prelu-

ată de către Muzeul Brukenthal, Sibiu, în 1894 și înregistrată atunci sub numărul de inventar 12021 (astăzi A 4714). Piesa a fost publicată de către V. Vasiliev³¹, care consideră că decorul „constă din patru cerculețe incizate cu câte un punct la mijloc”. Descrierea este incompletă –

cerculețele sunt încadrate de linii în zigzag, și incorectă – decorul este punctat și nu incizat. Diametrul exterior al inelului este de 7,0-7,4 cm, grosimea este de 0,5-0,7 cm iar greutatea 48,45 g.

Note

1. Documentarea pentru publicarea următoarelor descoperiri s-a făcut în cadrul bursei Feodor-Lynen oferită de către Fundația Alexander von Humboldt, căreia îi mulțumim încă o dată pentru sprijinul acordat. Traducerea textului și ilustrația au fost făcute de către R. Boroffka, căreia îi mulțumim.
2. Fostul raion Reghin, Regiunea Autonomă Maghiară. În timpul administrației maghiare: Bátos, Kolozs megye, tekei járás. Numele german al localității este Botsch.
3. Este menționat de către HOREDȚ 1944, 109 nota. 54; VASILIEV 1966, 411 nota 1; VASILIEV 1980, 142 nr. 8.1; VLASSA 1960, 552-553, fig. 2, a ilustrat doar o parte a inventarului. În 1964 a fost descoperit un alt mormânt hallstattian târziu în raza satului Batoș, publicat de către V. Vasiliev în 1966.
4. N. Vlassa și V. Vasiliev notează anul 1924; însă în caietele de inventar ale Muzeului Brukenthal, Sibiu, primirea obiectelor este menționată pentru anul 1923. Piese au intrat în colecție sub nr. 264/1924 și au fost inventariate sub numerele: 10221 (astăzi A 3710) vârfurile de săgeată; 10222 (astăzi A 3711) vârfurile de lance; 10228 (astăzi A 3717) vasul.
5. VLASSA 1960, 554.
6. VASILIEV 1966, 420.
7. Vezi VASILIEV 1980, pl. 7, 2.4; MARINESCU 1984, fig. 3, 1; 5, 1.
8. MARINESCU 1984, fig. 5, 1.
9. Ca, de exemplu, cele de la Teleac: VASILIEV și alții 1991, fig. 29,2; 30, 1.11; 32,5.7-9.
10. VASILIEV și alții 1991, fig. 30, 1.11.
11. Problema ceramicii „scitice” din Transilvania este în continuare nerezolvată. Multe forme ale culturilor locale sunt legate de cele ale perioadei timpurii a Hallstatt-ului și, mai degrabă, piesele de metal indică o relație către est. Fără a nega caracterul scitic al descoperirilor din Transilvania, atragem atenția asupra altui aspect. Atât piesele de metal (vezi LANG 1976) cât și ceramica grupului Ferigile-Bârsești își găsesc bune analogii în repertoriul scitic din zona nord-pontică. Această legătură a fost recent exprimată de către G. Smirnova (1997; 1999), care compară străchinile canelate și vasele mari scitice timpurii cu cele din grupul Ferigile. Se adaugă ceștile, uneori canelate, cu toartă cu buton sau proeminență de la Ferigile (VULPE 1967, pl. 4-5) care se pot trage din faza Žabotin (MELJUKOVA 1989, pl. 8, 21-28) sau din grupul scitic de pe malul drept al Niprului (MELJUKOVA 1989, pl. 20, 1-4). Alte elemente de comparație, de la Bel'sk, au fost publicate deja de către Šramko (ŠRAMKO 1975; vezi și ROLLE u.a 1991 cu lit.). Recent au intrat în circulație în literatura de specialitate și descoperirile de la Motroninskoe gorodiște (BESSENOV u.a. 2001, pl. 42-44), între care menționăm străchini și vase de dimensiuni mari, cu analogii în grupul Ferigile-Bârsești. Caracterul scitic al pieselor de metal și al ceramicii Ferigile-Bârsești este chiar mai evident decât cel al descoperirilor „scitice” din Transilvania. Întrebarea care se poate pune este care dintre cele două grupuri – Ciumbud sau Ferigile-Bârsești – este mai „scitic” și care mai „tracic” (în măsura în care se insistă pe o determinare etnică pe baza informației arheologice existente).
12. VASILIEV 1980, 91 și urm.
13. MARINESCU 1984, fig. 5, 8.
14. VASILIEV 1980, 92.
15. RAU 1929.
16. MELJUKOVA 1964. Vezi și PETRENKO 1967; HANČAR 1972 și, recent, GALANINA 1997, 104 si urm. (lb. rusă) 107 și urm. (lb. germană).
17. MELJUKOVA 1964, 18, 28 fig. 1.
18. MELJUKOVA 1964, 23, 28 fig. 1; HANČAR 1972, tabelul 1.
19. MELJUKOVA 1964, 23 și urm., 28 fig. 1; HANČAR 1972, tabelul 1.
20. MELJUKOVA 1964, 21, observă, însă, că acest tip este prezent în aproape toate complexele cu piese cu trei aripiore și persistă până în sec. 3 î.Chr.
21. MELJUKOVA 1964, 21 și urm., 28 fig. 1; HANČAR 1972, tabelul 1.
22. ECKHARDT 1996, 31 și urm; pt. literat. mai veche vezi KLEEMANN 1954; MERCER 1970.
23. ECKHARDT 1996, 33. Pt. tipul Žabotin vezi și ILLINS`KA 1973.
24. ECKHARDT 1996, 36.
25. ECKHARDT 1996, 35.
26. ECKHARDT 1996, 34 si urm.
27. VLASSA 1960, 554.
28. VASILIEV 1966, 420.
29. ECKHARDT 1996, 32, fără a-l cita pe KLEEMANN 1954, care discută această relație.
30. Creșterea greutateii nu este menționată de către ECKHARDT 1996, a fost, însă, observată deja de către KLEEMANN 1954, 104-105.
31. VASILIEV 1966, 418 nr. 2a, fig. 5, 6.

Bibliografie

BESSONOVA U.A. 2001

S. S. BESSONOVA, S. A. SKORYJ, *Motroninskoe gorodišče skifskoj epochi (po materialam raskopok 1988-1996 gg.)*, Kiev, Krakov, 2001.

ECKHARDT 1996

HOLGER ECKHARDT, *Pfeil und Bogen. Eine archäologisch-technologische Untersuchung zu urnenfelder- und hallstattzeitlichen Befunden*. În: *Internationale Archäologie* 21, Espelkamp, 1996.

HANČAR 1972

ANNA HANČAR, *Die Bogenwaffe der Skythen* (Aus dem Nachlaß F. Hančars, Universität Wien 1938-1968). În: *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 102, 1972, S. 3-25, Taf. 1-5, Tabelle 1.

HOREDT 1944

KURT HOREDT, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenenthalischen Museums*. În: *Mitteilungen aus dem Baron Brukenenthalischen Museum* 9-10, 1944, 94-113.

ILLINS'KA 1973

V. A. ILLINS'KA, *Bronzovi nakonečniki stril tak zvanogo žabotins'kogo i novočerkas'kogo tipiv*. În: *Archeologija* 12, Kiev, 1973, S. 13-26.

KLEEMANN 1954

OTTO KLEEMANN, *Die dreiflügeligen Pfeilspitzen in Frankreich. Studie zur Verbreitung und historischen Aussage der bronzenen Pfeilspitzen*. În: *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse* 1954, Nr. 4, Wiesbaden, 1954.

LANG 1976

AMEI LANG, *Zur Chronologie frühskythischer Funde im Karpatenbecken und an der unteren Donau*. În: *Actes du IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4-10 septembre 1976) Vol. I. *Histoire et archéologie*, București, 1980, 229-233.

MARINESCU 1984

GEORGE MARINESCU, *Die jüngere Hallstattzeit in Nordost-siebenbürgen*. În: *Dacia N.S.* 28, 1984, 47-83.

MELJUKOVA 1964

A. I. MELJUKOVA, *Vooruženie skifov*. În: *Archeologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov* D1-4, Moskva, 1964.

MELJUKOVA 1989

A. I. MELJUKOVA (ed.), *Stepni evropejskoj časti SSSR v skifosarmatskoe vremja*, Moskva, 1989.

MERCER 1970

ROGER J. MERCER, *Metal arrow-heads in the European Bronze and Early Iron Ages*. În: *Proceedings of the Prehistoric Society* 36, 1970, S. 171-213.

PETRENKO 1967

V. G. PETRENKO, *Pravobere'e srednego Pridneprov'ja v V-III vv. do n.e.* În: *Archeologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov* D1-4, Moskva, 1967.

RAU 1929

P. RAU, *Die Gräber der frühen Eisenzeit im unteren Wolgabgebiet*, Pokrowsk, 1929.

ROLLE U.A. 1991

RENATE ROLLE, VJAČESLAV JU. MURZIN, BORIS A. ŠRAMKO, *Das Burgwallsystem von Bel'sk (Ukraine). Eine frühe stadrtartige Anlage im skythischen Landesinnern*. În: *Hamburger Beiträge zur Archäologie* 18, 1991 (Beiträge zur Archäologie im nördlichen Schwarzmeerraum, 1996, 57-84, pl. 1-4).

SMIRNOVA 1997

GALINA SMIRNOVA, *Skythische kannelierte Keramik im Waldsteppengebiet des nördlichen Pontus und ihre Beziehungen zum hallstattzeitlichen Donau-Karpaten-Raum*. În: *Χρνος* Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. *Festschrift für Bernhard Hänsel* (Hrsg. Cornelia Becker, Marie-Luise Dunkelmann, Carola Metzner-Nebelsick, Heidi Peter-Röcher, Manfred Roeder, Biba Teržan). *Internationale Archäologie. Studia honoraria* 1, Espelkamp, 1997, S. 627-636.

SMIRNOVA 1999

G. I. SMIRNOVA, *Ešče raz o seroj kružal'noj keramike iz ranneskifskikh pamjatnikov Srednego Podnestrov'ja*. În: *Archeologičeskij Sbornik* 34, 1999, S. 44-57.

ŠRAMKO 1975

B. A. ŠRAMKO, *Nekotorye itogi raskopok bel'skogo gorodišča i gelono-budinskaja problema*. În: *Sovetskaja Archeologija* no. 1, 1975, 65-85.

VASILIEV 1966

VALENTIN VASILIEV, *Un nou mormânt scitic descoperit la Batoș (Observații pe marginea datării antichităților scitice din Transilvania)*. În: *Acta Musei Napocensis* 3, 1966, 411-420.

VASILIEV 1980

VALENTIN VASILIEV, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

VASILIEV U.A. 1991

VALENTIN VASILIEV, IOAN ALDEA, HORIA CIUGUDEAN, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: Așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.

VLASA 1960

NICOLAE VLASA, *Două noi morminte scitice din Transilvania*. În: *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, 551-555.

VULPE 1967

ALEXANDRU VULPE, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*. În: *Biblioteca de Arheologie* 11, București, 1967.

Abstract

The Hallstatt grave from Batoș, Mureș county

In this article, some older finds from Batoș, Mureș county, are published. They belong to a grave discovered around 1923 or a little earlier in the vineyard „*Neue Halde*” and was donated to the Brukenthal Museum, Sibiu. The exact context is not known. The inventory consists of a pottery vessel, two iron lance-heads and 60 bronze arrow-heads. In 1995, only the vessel and 37 of the arrow-heads could be documented in the Brukenthal Museum, Sibiu, the rest not being identifiable or lost.

The vessel does not have exact parallels in Romania and does not help in dating the complex. The two lance-heads were considered as indicators of a late date by V. Vasiliev. The 37 preserved arrow-heads belong to various types (two-winged, three-winged, three-edged) and have been ordered according to the typological evolution of A. Meljukova. They date the grave to the 6.-5. Cent. B.C., as had already been done in the previous partial publications (N. Vlăsa and V. Vasiliev). Although the series from Batoș is small, a connection between weight and typological evolution can be followed (fig. 2, D). The pre-sence of several types of arrow-heads in the same complex raises the question of whether they had specialised and well defined uses.

The inventory of the grave from Batoș does not allow a clear ethnic attribution of the buried individual (scythian, thracian etc.), it may, however, be remarked, that the Late Hallstatt graves from Transsylvania generally do not bear such a strong scythian impression as those of the Ferigile-Bârsești group.

The bronze bracelet was also discovered in Batoș, in 1894, and was published by V. Vasiliev. We take this occasion to correct and complete the description of V. Vasiliev: the decoration is not incised but punched and the mentioned circles are framed by short zig-zags.

РЕЗЮМЕ

Гальштатское погребение из Батош, уезд Муреш

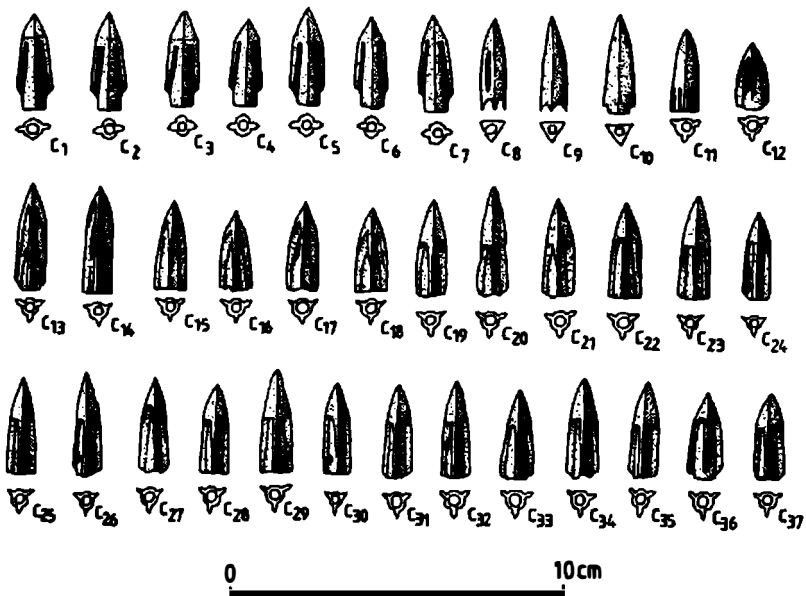
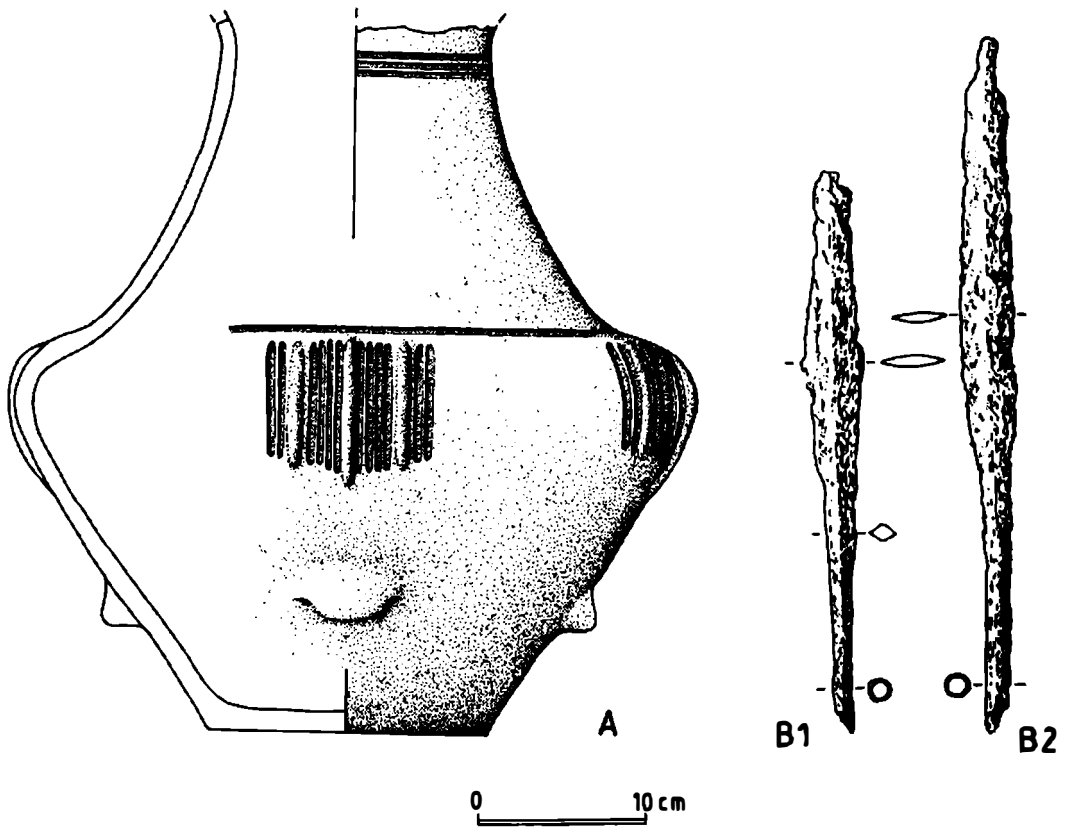
Настоящая статья посвящена некоторым старым находкам из Батош, уезд Муреш. Они происходят из погребения открытого около 1923 года, или несколько раньше, в винограднике „*Neue Halde*” и были переданы в Музей Брукенталь в гор. Сибиу. Точные условия находки неизвестны. Погребальный инвентарь состоит из керамического сосуда, двух наконечников копий и 60 бронзовых наконечников стрел. В 1995 г. в Музее Брукенталь удалось идентифицировать только сосуд и 37 наконечников стрел, остальные предметы не удалось идентифицировать, либо они были утеряны.

Сосуд не имеет точных параллелей на территории Румынии и не может быть использован для датировки комплекса. Два из наконечников копий В.Василиев считал свидетельством поздней датировки. 37 сохранившихся наконечников стрел (с двумя перьями, с тремя перьями и трехреберные) были сопоставлены с типологической эволюцией А.И.Мелюковой. Они датируют погребение 6 – 5 вв. до Р.Хр., как было уже показано в предыдущих частичных публикациях (Н.Власса и В.Василиев). Хотя серии из Батош невелики, они позволяют установить связь между хронологическими диапазонами и типологической эволюцией (fig. 2D). Присутствие определённых типов наконечников стрел в одном комплексе поднимает вопрос о их специализации, чётко определенном назначении.

Инвентарь погребения из Батош не позволяет четко установить этническую принадлежность погребённого (скифскую, фракийскую и т.д.). Всё же можно отметить, что позднегогальштатские погребения из Трансильвании, в отличие от группы Фериджиле-Бырсешть, не несут на себе столь сильных скифских отпечатков.

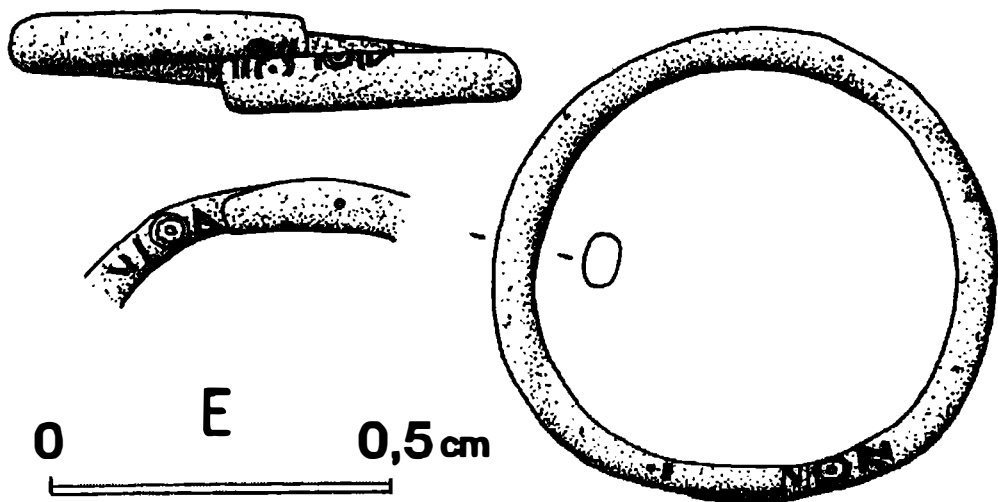
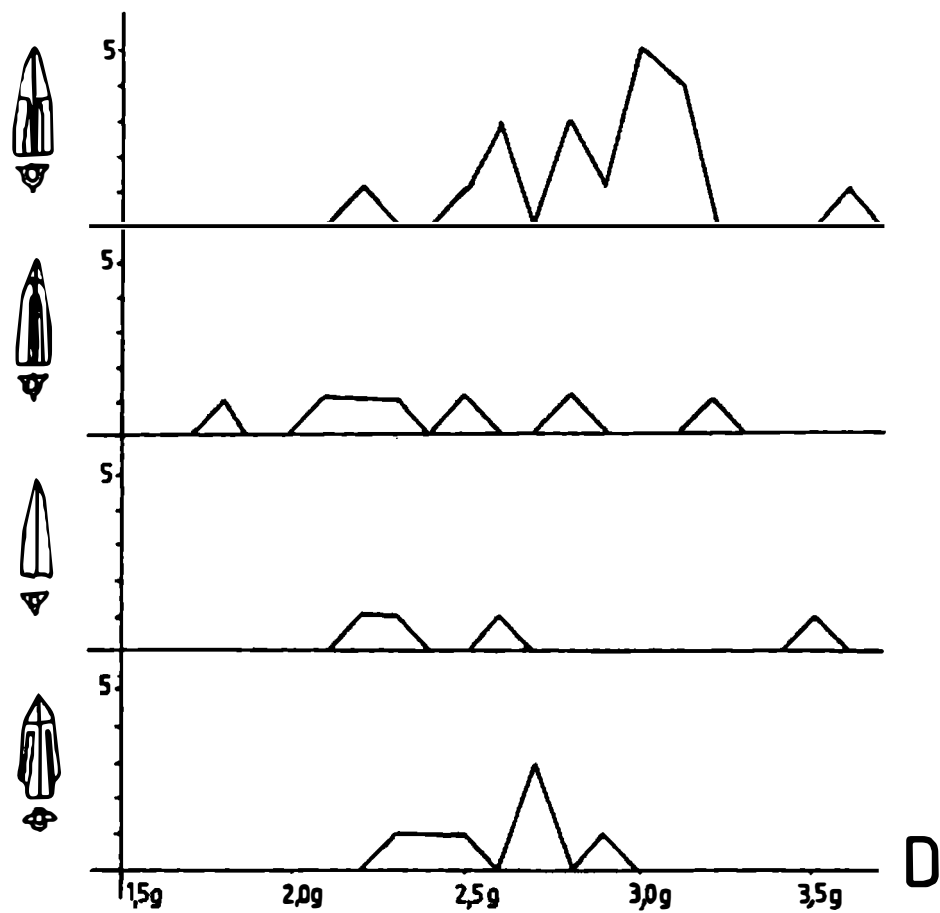
В 1894 г. в Батош был также найден бронзовый браслет, опубликованный В.Василиевым. Пользуясь случаем, следует уточнить, что орнамент на браслете не резной, как указывает В.Василиев, а пунктирный. Кроме того, необходимо дополнить, что орнаментальные круги заключены между короткими зигзагами.

Nicolaus Boroffka

Figura/Figure 1
Batoș

A - vas ceramic; D 1-2 - vârfuri de lance din fier; C 1-37 - vârfuri de săgeată din bronz.
A - pottery vessel; H 1-2 - iron lance-heads; C 1-37 - bronze arrow-heads.

Figura/Figure 2
Batos
D - distribuția greutății vârfurilor de săgeată; E - brățară de bronz.
D - weight-distribution of the arrow-heads; E - bronze bracelet.

TEZAURELE PRINȚILOR GEȚI

1. Aria geografică

Aria geografică la care ne vom referi cuprinde spațiul dintre Munții Balcani – Stara Planina, la est de Iskar, și Munții Carpați, la est până la Nistru și Marea Neagră, iar la vest până la Porțile de Fier, zonă unde izvoarele scrise îi localizează pe geți (HERODOT, IV, 93; TUKYDIDES, II, 96), iar descoperirile arheologice atestă o cultură materială și spirituală unitară în trăsăturile ei esențiale (Fig.1). Desigur, în acest spațiu, în anumite zone și anume secvențe cronologice, s-au aflat și alte popoare (ex., sciții), iar „granița” etnică dintre geți și triballi este încă greu de precizat.

2. Epoca

Epoca pe care o avem în vedere este de peste un secol ($\pm 350 - \pm 225$ a. Chr.), întrucât marea majoritate a descoperirilor toleuice se datează în această vreme.

De ce această „*ieșire la rampă*” a aristocrației getice se petrece spre mijlocul sec. IV î.Chr. și devine „*tăcută*” după sfârșitul sec. III î.Chr.? Practic, nu durează mai mult de 3-4 generații. Există atât cauze interne, cât și externe.

În dezvoltarea unor civilizații există momente de vârf, atunci când ele ajung la maturitate și „*fac istorie*”. Așa cum ne-o demonstrează descoperirile arheologice (îndeosebi funerare) și izvoarele scrise (HERODOT, IV, 93; TUKYDIDES, II, 96), geții se individualizează în lumea tracică încă de la sfârșitul sec. VI î.Chr., atunci când ei se și opun lui Darius, în 514/513 î.Chr.

Dar societatea getică se va structura și ierarhiza mai profund, iar elita aristocratică va simți nevoia de a-și etala și legitima puterea și bogăția, paralel cu perfecționarea tehnicii artiștilor teoreuți autohtoni, abia spre mijlocul sec. IV î. Chr.

3. Societatea

În sec. IV-III î.Chr., lumea getică cunoaște o dezvoltare deosebită, până acum descoperindu-se sute de așezări, peste 100 de cetăți și așezări fortificate, aproape 2000 de morminte, numeroase tezaure (SÂRBU, TROHANI 1997, p. 512-539; ZANOCI 1998; SÂRBU 2000, p. 159-189) etc.

În această vreme, în spațiul nord balcanic și extracarpatic, constatăm asocierea în aceleași zone, a trei tipuri de monumente semnificative:

așezări fortificate sau cetăți, morminte tumulare fastuoase și tezaure bogate din metale prețioase. Aceste concentrări de monumente și piese fastuoase indică nuclee de putere și bogăție ale regalității și elitei aristocratice (SÂRBU, TROHANI 1997, p. 524).

Cristalizarea artei tracie în această vreme este deci, consecința unor factori interni, dar și a influențelor exercitate de neamurile vecine, îndeosebi la nivelul aristocrației. Fastul de la curțile regilor macedoneni și sciți, bunurile de mare valoare de care aceștia erau însoțiți în expediții i-au impresionat pe dinastia geți și au trezit în aceștia dorința de a dispune de bogății similare.

Bogăția inventarului din unele morminte și tezaure ne arată o elită getică comparabilă cu cea macedoneană sau scitică nu numai ca resurse, ci și modalități de a-și susține legitimitatea printr-o „*istorie sacră*”, cu un trecut glorios marcat de fapte memorabile (KULL 1987, p. 197-466). De exemplu, dinastul înmormântat la Agighiol (Fig.2), prin bogăția inventarului și dorința de a-și etala trecutul glorios, poate fi comparat cu regele depus la Vergina (ANDRONICOS 1997).

Monumentalitatea unor fortificații din așezări sau cetăți cu rost militar, este o expresie a ingeniozității tehnice, a resurselor materiale și umane ale acestor comunități.

Numeroasele și variatele importuri grecești dovedesc importante resurse economice de care dispuneau unii membri ai comunităților, vechimea și stabilitatea relațiilor cu centrele pontice și sudice (GLODARIU 1974).

Cea mai elocventă expresie a bogăției și puterii unor dinastii geți o constituie impresionanta concentrare de monumente din zona Sborya-novo-Sveshtari: oraș de tip elenistic, morminte uriașe cu camere din piatră fasonată, cu fresce și cariatide (Fig.8), o incintă sacră (CHICHIKOVA, DELEV, BOZHKOVA 1992, p. 73-88; GUERGOVA 1992, p. 118-126, 1996, p. 13-44; CHICHIKOVA 1992, p. 143-163; RUSSEVA 2000, p. 131-154).

Numai prin importante resurse materiale și umane, prin existența unei ierarhii sociale bine structurate și a unor nuclee de profesioniști ai armelor se poate înțelege opoziția unor dinastii geți față de încercările de cucerire ale

unor regi sau a unor mari comandanți militari, ca Filip II (339 î.Chr.), Ateas (339 î.Chr.), Alexandru cel Mare (335 î.Chr.), Zopyrion (cca. 326 î.Chr.), Lysimach (cca 300 - 290 î.Chr.) etc.

Această creștere a puterii geților este cel mai bine ilustrată de mențiunile scrise despre Dromichaïtes, regele a cărui întinsă stăpânire cuprindea ambele maluri ale Dunării de Jos (DIODOR DIN SICILIA, XXI, 12, 1-5).

Aproape în totalitate, piesele provin din morminte sau din tezaure izolate.

4. Monumente caracteristice

A. Morminte regale și aristocratice. Dintre descoperirile din morminte vom aminti pe cele de la Găvani - Fig. 4 (HARTUCHE 1985, p. 25-70; HARTUCHE, SÂRBU, 2001, p. 139-153), Agighiol - Fig. 2 (BERCIU 1969, p. 33-70), Chirnogi - Fig. 5/4-10 (ȘERBĂNESCU 1999, p. 231-244), Peretu - Fig. 3 (MOSCALU 1989, p. 131-190, Pl. 41-64), Borovo (IVANOV 1984, p. 17-18). Deși pentru „Craiova” (Fig. 6), „Porțile de Fier”, Poiana-Coțofenești - Fig. 12/1 (BERCIU 1969, p. 77-93, 123-146) nu sunt date sigure, probabil că și ele provin tot din morminte, întrucât asemenea categorii de piese au apărut, cu precădere, în acest tip de complex.

Numai astfel se poate explica atât efortul de a se ridica morminte tumulare impresionante, sub care se află, uneori, adevărate temple (RUSSEVA 2000), cât și depunerea de bunuri inestimabile. Pare logic ca, cel puțin pentru un viitor previzibil, comunitatea să poată asigura securitatea bunurilor depuse în morminte și să-și poată îndeplini ritualurile sacre post-înmormântare.

Înmormântările reflectă nu numai credințele despre „lumea de dincolo”, ci și valorile etice ale comunităților, întrucât ele reprezintă și momente de coeziune socială.

Acești „*tumuli magnifici*” erau un perpetuu memento despre opulența și gloria elitei aristocratice, ca expresii a puterii acestora, de stăpâni ai teritoriului și resurselor locului, ei iradiind și concentrând, simultan, autoritate (MORIS 1987; GLEDHILL 1995, SÂRBU 2000, p. 159-189). Și în „lumea de dincolo”, aceste bunuri de mare valoare și scenele iconografice, care le glorificau tradițiile, aveau menirea să le asigure un loc eminent și protecția necesară.

Faptul că, de obicei, regii geți se înhumau, așa cum demonstrează descoperirile de la Agighiol, Găvani, Peretu, Chirnogi și din zona Sboryanovo-Sveshtari, spre deosebire de restul aristocrației și populația de rând, care practica incinerarea, sugerează credințe și practici speci-

fice, unele cu caracter inițiativ și esoteric. În mentalitatea lor, ca și a societății în general, era necesar ca ierarhiile să se păstreze și în „lumea de dincolo” (SÂRBU 2000, p. 183-211).

Acest efort constructiv (tumuli, camere funerare, basorelieuri și picturi) și sacrificarea bunurilor care-l însoțeau pe defunct sugerează că mormântul era considerat drept o ultimă locuință și un centru de putere, fiind un *axis mundi* pentru contemporani și urmași.

B. Tezaure izolate. Dintre tezaurele izolate vom menționa pe cele de la Băiceni - Fig. 7 (PETRESCU-DĂMBOVIȚA 1995, p. 171-185), Borovo (KITOV 1976), Letnica - Fig. 10-11 (VENEDIKOV 1996) și Lukovit - Fig. 9 (CICIKOVA 1980). Trebuie remarcat că nici un tezaur n-a fost găsit într-o incintă sacră sau în apropierea unui mormânt regal, astfel încât semnificația sa de *thesaurus*, deci de dar către vreo divinitate sau erou, rămâne discutabilă. De asemenea, este de semnalat că, aproape în toate cazurile, nu s-a păstrat întreg inventarul din mormânt sau tezaur, astfel că este dificil de făcut aprecieri asupra semnificației de ansamblu a descoperirii.

C. Tezaure în situri. Doar în puține cazuri asemenea descoperiri au apărut în interiorul unor așezări fortificate sau cetăți de refugiu, ca la Stâncești - Fig. 5/1-3 (BURDA 1979, p. 67-68, nr. cat. 26; KULL 1997, fig. 29) ori Bunești-Averești (BAZARCIUC 1983, p. 249-273), de unde provin o diademă de aur sau mici tezaure (fibule, brățări, coliere de mărgelă, etc.).

5. Materiale. Mijloace de acumulare a bogățiilor. Motivații

A. Materiale. Faptul că asemenea piese cu reprezentări figurative sunt, aproape în totalitate, numai din aur, argint sau argint aurit denotă nu numai bogăția elitei aristocrației ci și semnificația sacră a acestor metale în mentalitatea geților, fenomen de altfel, general în antichitate. Culoarea și strălucirea aurului, similară soarelui (=focului) și rezistența lui la croziune i-a impresionat pe oameni, care i-au atribuit o sferă de puteri miraculoase (MARAZOV 1994).

Este evident că aceste tezaure au o determinare socială, căci numai basileii puteau să dețină asemenea bogății, cc aveau kilograme de aur sau zeci de kilograme de argint, și numai ei aveau dreptul să apară în ceremonii cu asemenea piese și reprezentări figurative.

B. Mijloace de acumulare a bogățiilor. Căile prin care dinastia geți au putut acumula aceste uriașe bogății au fost diverse, de la comenzi proprii și schimburi de daruri (MAUSS 1923),

până la jafuri și tribut plătit de unele colonii pontice sau alte structuri politice.

C. Motivații. Ce i-a determinat pe dinaști să investească atâtea resurse în a-și etala măreția în fața contemporanilor și a-și sacrifica bunurile cele mai de preț după moarte?

Pentru a înțelege resorturile care i-au determinat să procedeze astfel, trebuie să evidențiem beneficiile pe care un astfel de comportament le aducea atât în „societatea celor vii”, cât și în „comunitatea celor care dorm”.

Trebuie să ni-i imaginăm pe acești „prinți ai aurului și argintului” în diverse momente solemne – de investitură ori alte ceremonii oficiale (căsătorii, vizite regale, ambasade), de îndeplinire a unor acte solemne sacre ce vizau stabilitatea și prosperitatea regatului și a comunităților, a unor vânători inițiatice ori a oșpetelor care urmau etc.

Faptul că asemenea bunuri erau depuse împreună cu defunctul în mormânt ne arată că scara de valori din „lumea de dincolo” era considerată similară cu cea pământească. Numai astfel putem înțelege de ce societatea sacrifica asemenea valori, căci numai o motivație culturală puternică poate duce la asemenea gesturi, fără a crea un sentiment puternic de frustrare la cei rămași în viață.

Astfel se poate demonstra că instituția sacrificiului în cadrul elitei getice, tracic în general, era puternică, din moment ce pentru defunct se sacrificau oameni (soția favorită?), (SÂRBU 1997, p. 198-199), animalele preferate (caili, câinii de vânătoare) (SÂRBU 1993, p. 53-54, 101-102) și bunuri de mare preț.

6. Ateliere

Pentru a afirma existența unui „stil getic”, tracic în general, trebuie demonstrate: a) existența unor ateliere și a unor meșteri autohtoni; b) piese specifice; c) o ideologie proprie; d) o manieră specifică de redare a universului propriu; e) imagini și scene tipice (SÂRBU, FLOREA 1997, p. 30-31; 2000₁, p. 57-59).

Existența unor ateliere și a unor meșteri autohtoni, sugerată pe baza analizelor stilistice (ALEXANDRESCU 1983, p. 51-54; 1984, p. 85-97) a fost confirmată epigrafic prin tezaurul de la Rogozen (NIKOLOV, MAŠOV, IVANOV 1987; FOL 1987, p. 33-37; MARAZOV 1996, p. 256-263).

Descoperirea unor poansoane, ca la Opișor (BABEȘ 1993, p. 125-134), Radovanu (ȘERBANESCU 1985, p. 21-28), Arbanali, ori a matrițelor de la Kubrat și Gorsko Ablanovo (AGRE 1995, p. 289-298) constituie dovezi în plus privind producerea unor piese toreutice în teritoriile geților.

Dincolo de originea unor piese și de similitudinile iconografice cu alte arii culturale, este evident că unele piese și o serie de scene de pe ele sunt realizate într-o manieră specifică geților și că ele sunt menite să servească o cauză proprie (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 93-155).

7. Tipuri de piese

Deși există o mare varietate de tipuri de piese, ele pot fi grupate aproape în totalitate, în trei categorii: a) piese de prestigiu pentru cavaleri (coifuri, cnemide, aplici, coliere, brățări, inele) b) aplici pentru harnașamentul cailor (aplice frontale sau laterale) și c) servicii de băut (rhytoane, pocale, phiale, câni, boluri) (ALEXANDRESCU 1983, p. 46-48).

După opinia noastră, termenul de „atelier” trebuie înțeles, mai degrabă, ca „scoală de modele”, deci ca centru de iradiere a unor scene iconografice tipice, decât ca loc de făurire, sedentar sau itinerar, a pieselor.

8. Scene caracteristice

Motivul animalier. Între scenele și compozițiile specifice ariei getice vom menționa cavalerul (Fig. 2/9; 9/5 8/4; 10/1-3,5-8; 11/1; 13/1; 15/1), perso-najele pe tron, masculine (Fig. 7/1) sau feminine (Fig. 12/2), scena sacrificiului berbecului (Fig. 12/1a-b), pasărea cu corn (Fig. 14), procesiunea animalelor (Fig. 14) etc.

Toate aceste piese și reprezentări sugerează un „patrimoniu getic” de mentalități și o manieră proprie de redare artistică (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 107-152). Așa cum s-a remarcat, o serie de personaje poartă îmbrăcăminte tracică (HACHMANN 1995, p. 203-240), iar altele persană (ALEXANDRESCU 1983, p. 56-59), fenomen general în rândul elitelor.

Importanța și rolul animalelor, implicit al motivelor animaliere, în mentalitatea popoarelor antice s-au datorat unor calități pe care acestea le au și care atunci erau inaccesibile omului: a zbura, a trăi sub pământ și sub apă, apoi puterea, ferocitatea, puterea de reproducere, cât și prevestirea vremii, a unor cataclisme etc. (PRIEUR 1988). Din aceste considerente, motivul animalier a fost folosit ca un metalimbaj, ca un mijloc de codificare a unor mituri și credințe, a căror conținut este acum greu de descifrat.

În toreutica getică apar atât animale reale, cât și metaforice. Vom folosi sintagma „animale metaforice”, nu fantastice, întrucât e posibil ca geții să fi crezut că ele există undeva cu adăvăr.

A. Cavalerii. Majoritatea scenelor redau un cavaler în mișcare, spre stânga sau dreapta, fără coif și scut, uneori având cuirasă, cu lancea în mâna dreaptă sau stângă, pregătită pentru atac, și cu cealaltă mână pe frâie sau cal, ca pe coiful de la Agighiol (Fig. 2/9; 15/1), șase aplice de la Letnica (Fig. 10/1-3, 5-6, 8) ori cana nr. 159 de la Rogozen (MARAZOV 1996, p. 160-179). Alteori cavalerul atacă cu lancea un leu, ca la Lukovit (Fig. 9/5) și Oguz (FIALKO 1995, p. 133-147), ori un urs (Letnica - Fig. 11/1).

Pe o altă aplică de la Letnica, cavalerul are un bol în mâna dreaptă (Fig. 10/7), iar pe cnemida nr. 1 de la Agighiol, prezintă arcul (Fig. 13/1) ori i se observă tolba cu săgeți, ca pe o aplică de la Letnica (Fig. 11/1).

Câteva observații de ordin general: sub nici o reprezentare nu este înscris numele vreunei divinități, ei nu poartă coifuri și scuturi și nicio dată nu este redată o luptă, deci o confruntare umană (SÂRBU, FLOREA 2000₂, p. 108-112).

De aceea, considerăm că majoritatea scenelor redau regi sau înalți aristocrați la vânătoare, iar faptul că vânatul este format doar din animale puternice, feroce uneori, ca leul, mistrețul, ursul, lupul, constituie probe de vitejie pe care aceștia trebuiau să le treacă pentru a aspira la ranguri înalte în societate și nemurire în „lumea de dincolo” (MARAZOV 1992; 1995, p. 353-364; SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 108-109). O dovadă în plus o constituie și o aplică de la Letnica, unde cavalerul, cuirasat și cu cnemide, vânează un urs (Fig. 11/1).

B. Personaje pe tron. Credem că scenele care redau personaje pe tron – cnemida nr. 1 de la Agighiol (Fig. 13/1) ori coiful de la Băiceni (Fig. 7/1), reprezintă basilei, iar piesele care-i înconjoară indică atât rangul (tronul, arcul), cât și suveranitatea lor asupra teritoriului (pasărea, șarpele), ca și unul din importantele acte culturale pe care trebuiau să le efectueze – libațiile cu rhytonul sau phiala (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 117-118).

Scenele de pe cnemida nr. 1 de la Agighiol, unde personajul călare și pe tron este redat identic (Fig. 13/1), sugerează prezentarea basileului în două momente diferite, iar dacă adăugăm reprezentările de pe coif, deci din același ansamblu ceremonial, putem presupune un decor istoriat al regelui înmormântat aici (SÂRBU, FLOREA 2000₂, p. 110-112).

De fapt, scenele de pe coif și cnemide ne redau un personaj masculin în trei ipostaze diferite – pe cal cu lancea, pe cal cu arcul și pe tron cu pasărea „unicorn” și cornul de băut

(Fig. 13/1; 15/1), probabil reprezentând trei momente esențiale din viața suveranului: la vânătoare, înaintea investiturii și după investitură (MARAZOV 1992, p. 358-359).

Rămâne încă o enigmă: de ce nici unul din personajele masculine nu poartă coif pe cap? Așa cum se cunoaște și din alte arii culturale și cum este dovedit de descoperirile din aria getică, coiful avea numeroase conotații.

Rolul excepțional al coifurilor descoperite în aria getică (Băiceni, Agighiol, Peretu, Poiana-Cotofenești, plus cel aflat la Detroit – Fig. 15) este dovedit atât de faptul că ele sunt confecționate doar din metale prețioase (aur, argint sau argint aurit), cât și de excepționala lor iconografie. Este evident că aceste coifuri nu puteau fi purtate în lupte, întrucât nu asigurau protecția necesară și, în plus, atrăgeau atenția inamicului asupra rangului purtătorului.

Este de evidențiat și redarea ochilor „apostrofați” pe coifurile getice (Fig. 12/2; 15), poate în ideea că basileul „vede tot”, deci știe tot și controlează ca un adevărat stăpân regatul.

Atunci de ce nu erau purtate de basilei nici la ceremonii și nici în scenele apreciate drept sacre – la investitură, la imortalizare, la vânătorile exemplare? Să fie vorba de piese confecționate doar pentru a-l însoți pe basileu, după imortalizare, în „lumea de dincolo”?

C. Sacrificii. Pe coiful de aur de la Poiana-Cotofenești (BERCIU 1969, p. 77-82) apar alte două compoziții unice din toreutica getică: pe obrăzare se află singura scenă explicită de sacrificiu a unui animal, iar pe apărătoarea de ceafă, în două registre, ființe metaforice – antropodemoni și creaturi fabuloase cu un picior de mamifer în gură (Fig. 12/1).

Poate că sacrificarea berbecului este menită să înlăture haosul, spaima și groaza, sugerate de scena cu ființe metaforice de pe apărătoarea de ceafă și, astfel, să reechilibreze societatea.

D. Personaje feminine. Reprezentările feminine certe din aria sigur getică sunt extrem de puține, ca la Poroina (Fig. 12/2), o cană de la Borovo, mormântul de la Sveshtari (Fig. 8/4-5), eventual cnemida nr. 1 de la Agighiol (Fig. 3/1), ele fiind mult mai numeroase în aria atribuită triballilor (ROGOZEN, VRACA etc.). Faptul se explică, probabil, prin locul minor pe care femeia îl ocupa atât într-o societate structurată pe bază patriarhală, cât și în idcologia aristocratică, unde faptele eroice din războaie sau de la vânătoare treceau pe primul plan.

E. Procesiunea animalelor. Pentru aria getică există o compoziție tipică, denumită „procesiunea

animalelor”, creație a „*atelierului*” Agighiol (Fig. 14), ce denotă o certă unitate ideologică și iconografică (ALEXANDRESCU 1984, p. 91-97). Este vorba, cu puține excepții, de o pasăre cu corn ce „*ține*” în cioc un pește, iar în gheare un iepure, urmată de un cerb, un animal metaforic cu opt picioare și un țap; în fața păsării cu corn se află o altă pasăre răpitoare, dar de mici dimensiuni; pe fundul pocalelor este redată o creatură vorace ce ține în gheare un alt animal, iar în gură un picior de mamifer. Aceste compoziții apar pe pocalele de la Agighiol, Porțile de Fier și Rogozen (Fig. 14), iar pasărea cu corn și țapul pe obrazarele coifurilor de la Peretu și Detroit (Fig. 15/2-3).

După opinia noastră, ținând cont de contextele în care apare – morminte sau tezaure regale, această compoziție sugerează, mai degrabă, suveranitatea basileului asupra regatului său, iar cele trei animale (vulturul, iepurele și peștele) indică cele trei zone ale stăpânirii sale – atmosfera, pământul și apa (SÂRBU, FLOREA 2000, p. 137). De altfel, compoziția nu redă o scenă din natură – nu așa se ține peștele în cioc, iar ghearele abia ating iepurele (HAIMOVICI 1992, p. 183), ci o simbolizare a atributelor suveranității.

Pe fundul celor patru pocale cunoscute – Agighiol, Rogozen, „*New York*”, apare o scenă similară – un animal metaforic, vorace, atacă un mistreț (Fig. 14); la Rogozen, atacatorul pare a fi o felină, iar în două cazuri ține în gură un picior de mamifer. Prin poziție și prin iconografie, s-a apreciat că scena ilustrează lumea tenebrelor și trebuie să inspire groaza.

F. Aplice de harnașament. Despre importanța decorului harnașamentului cailor în mentalitatea aristocrației ne vorbesc descoperirile de la Agighiol – Fig. 2/14-22 (BERCIU 1969, p. 57-68), Craiova – Fig. 6/1-17 (BERCIU 1969, p. 123-146), Băiceni – Fig. 7/3-7 (PETRESCU-DĂMBOVITA 1995, p. 173 fig. 5-6), Găvani – Fig. 4/13-15, 19-20 (SÂRBU, HARTUCHE 2000, p. 139-153) ca și cele de la Letnica – Fig. 10-11 (VENEDIKOV 1996), Oguz (FIALKO 1995, p. 133-147) etc. Marea majoritate a aplicelor sunt din argint sau aur, iar o bună parte din ele redau scene cu un conținut mitologic evident, îndeosebi piesele de la Letnica, Oguz și Băiceni. De asemenea, pe pământurile geților s-a creat un tip specific de aplice, reprezentând capete de cai în vârtej, ce ating un nivel ridicat de abstractizare – „*spiral snouts*” (ALEXANDRESCU 1983, p. 55).

Cele mai multe aplice de harnașament redau capete de cai, dar polisemitismul acestui animal este atât de vast încât trebuie să ținem seama de ansamblul inventarului și de tipul de

complex. Oricum, calul este nelipsitul însoțitor al aristocratului la război și vânătoare, încât aplicarea lor pe harnașament avea menirea magică de a le multiplica puterile pentru ca acesta să-și poată atinge ținta. În „*lumea de dincolo*” acest animal trebuia să fie vehicul și mijlocitor, trebuia să efectueze „*ruptura de nivel*”. Astfel se pot înțelege numeroasele asocieri aristocrat – cal, atât din scenele figurative, cât și din morminte, aceste animale fiind înhumate împreună cu defunctul (SÂRBU 1993, p. 49, 101-102).

9. Considerații finale

Ierarhizarea elitei aristocratice și apariția unei constelații de basilei au impus crearea unei ideologii care să le justifice și să le legitimeze puterea, fenomen evidențiat și printr-o serie de piese de prestigiu prin care își afirmau originea ilustră, își etalau bogăția și faptele de bravură. Elita aristocratică getică a încercat, chiar cu obstinație și ostentație, să-și creeze și să-și afișeze un statut înalt, eroic, în societate și să-și obțină nemurirea în „*lumea de dincolo*”, fapt ilustrat cu elocvență de piesele toreutice. Indiscutabil că prestigiul și realizările personale, aspirația spre un statut suprauman, obținut prin rituri de eroizare, erau valorile supreme cultivate de elita aristocratică getică (SÂRBU, FLOREA 2000, p. 204-206).

Descoperirile arheologice atestă faptul că putem vorbi de un „*patrimoniu getic*” de piese, imagini și compoziții decorative ce se manifestă cu splendoare, timp de peste un secol, între Balcani, Carpați și Marea Neagră. Aceste piese au fost create din motive interne și pentru a servi o cauză proprie.

Într-o societate iliterată, imaginea este purtătoare de mesaj, dincolo de efectul ei decorativ, iar aceste motive și compoziții decorative reprezentau adevărate ideograme ce „*povestesc*” scene din istoria și mitologia posesorilor lor, a aristocrației în general (MARAZOV, 1994; SÂRBU, FLOREA 2000, p. 105-149).

Arta getică, cea tragică în general, se remarcă prin echilibrul dintre reprezentările antropomorfe și zoomorfe, prin păstrarea organicității figurilor, prin accentuarea ferocității, dar respingându-se monstruoșitatea animalelor, prin refuzul unirii morifice între regnul vegetal și cel animal, printr-un geometrism temperat etc., cât și printr-o serie de motive specifice (GRAMATOPOL 1982, p. 33-45).

Deocamdată, datele de care dispunem privitoare la geți, la traci în general, duc la următoarele concluzii:

a) sursele scrise nu ne spun dacă și cum își reprezentau ei divinitățile;

b) sub nici o reprezentare figurativă nu este înscris numele vreunei divinități autohtone;

c) în sanctuare nu s-au găsit chipurile divinităților (statui, basoreliefuri etc.);

d) n-avem nici o dovadă pentru a vorbi de zoolatrie (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 105).

Desigur, nu există nici o îndoială că tracii își imaginau divinitățile antropomorf, fapt consemnat de Herodot (IV, 94-95) și de Platon (CHARMIDES 156-157); este aproape exclus ca autorii antici să nu fi menționat eventuala zoolatrie, așa cum o fac atunci când e vorba de alte popoare (de exemplu, egiptenii).

Sub nici una din reprezentările de pe toreutică nu este înscris numele vreunei divinități autohtone, cunoscute sau nu din sursele scrise, iar faptul nu mai poate fi pus pe necunoașterea scrierii pentru că atunci când au considerat că anumite informații trebuie trecute, ele au fost consemnate (vezi, îndeosebi, tezaurul de la Rogozen-MARAZOV 1996, p. 254-293).

De asemenea, nu există dovezi convingătoare pentru a vorbi de zoolatrie, întrucât nici sursele scrise și nici descoperirile arheologice nu sugerează că animalele au format obiectul unui cult ori că s-au substituit vreunei divinități. Putem doar afirma că animalele codifică anumite atribute ale divinităților, eroilor sau basileilor, că ele au fost reprezentate pentru a sugera, evidenția și multiplica puterile acestora (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 101-102).

Dacă avem în vedere ansamblul informațiilor de care dispunem până în prezent, apreciem că trebuie să fim foarte prudenți pentru ca să nu dăm noi „*chip cioplit*” divinităților tracilor.

De asemenea, când apreciem rolul reprezentărilor figurative în lumea tracică este necesar să avem în vedere faptul că este vorba de o

societate iliterată, în care imaginea este mai elocventă decât cuvântul, iar limbajul metaforic exprimă cel mai bine un mesaj izvorât dintr-o mentalitate mitică (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 197-199).

Arta getică este atât o artă narativă, întrucât ea „*povestește*” ceva, cât și una inițiatică, întrucât ea este simbolizată, deci, se adresează doar celor care cunosc codurile (SÂRBU, FLOREA 2000₁, p. 203). Descifrarea ei este dificilă întrucât, pe lângă lipsa surselor scrise și simbolizare, imaginile și compozițiile decorative se ordonează după logica internă a unor mișturi, rituri, legende, hagiografii etc; ca să nu mai vorbim de faptul că astăzi noi nu mai putem reconstitui ordinea inițială a pieselor.

Dincolo de opiniile contradictorii privind o serie de probleme ale artei geto-dacilor, tracilor în general, datorate atât dificultății domeniului, cât și stadiului de cunoaștere, câteva lucruri sunt, totuși, certe.

În sec. IV-III î.Chr. societatea getică a cunoscut o epocă de prosperitate, iar elita aristocrației a fost racordată la gustul și mentalitățile de la curțile regilor odrysi, macedoneni sau sciți. Pentru a-și susține ideologic stăpânirea, basileii geți și-au creat o mitologie proprie, probabil esoterică, exprimată printr-un patrimoniu comun de piese, reprezentări și compoziții decorative realizate în mare măsură, de meșteri autohtoni și într-o manieră proprie la un deosebit nivel artistic. Sintagma de „*prinți ai aurului și argintului*” este dovedită de numeroasele tezaure din pământurile tracilor.

Această artă tracică este, indiscutabil, o voce distinctă în mozaicul spiritual al antichității și reprezintă o moștenire deosebită pe care tracii au lăsat-o umanității.

Bibliografie

AGRE 1995

D. AGRE, *On the Semantics of the images on the matrices found in the town of Kubrat and the village of Gorshko Ablanovo*. În: *Thracia*, 11, 1995, p. 289-298.

ALEXANDRESCU 1974

P. ALEXANDRESCU, *Un art thraco-gète?*. În: *Dacia, N.S.*, 18, 1974, p. 273-281.

ALEXANDRESCU 1983

P. ALEXANDRESCU, *Le groupe de trésors thraces du Nord des Balkans*. În: *Dacia, N.S.*, 27, 1983, p. 45-66 (I); *Dacia, N.S.*, 28, 1984, p. 85-97 (II).

ANDRONICOS 1997

M. ANDRONICOS, *Vergina. The Royal Tombs and the Ancient City*, Athens, 1997.

ARCHIBALD 1995

Z. ARCHIBALD, *The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked*, Oxford, 1998.

BABEȘ 1993

M. BABEȘ, *O unealtă toreutică din sec. IV-III a. Chr. de la Opișor (Jud. Mehedinți)*. În: *SCIVA*, 44, 2, 1993, p. 125-134.

BAZARCIUC 1983

V.V. BAZARCIUC, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, Jud. Vaslui*. În: *SCIVA*, 34, 3, p. 249-273.

BERCIU 1969

D. BERCIU, *Arta traco-getică*, București, 1969.

BESSONOVA 1983

S.S. BESSONOVA, *Religioznye predstaveniya skifov*, Kiev, 1983.

BURDA 1979

ȘT. BURDA, *Tezaure de aur din România*, București, 1979.

CICIKOVA 1980

M. CICIKOVA, *Trakijskoto s'krovilte ot Lukovit*, Sofia, 1980.

CHICHIKOVA 1992

M. CHICHIKOVA, *The Thracian Tombs near Sveshtari*. În: *Helis*, II, Sofia, 1992, p. 143-163.

CHICHIKOVA, DELEV, BOZHKOVA 1992

M. CHICHIKOVA, P. DELEV, A. BOZHKOVA, *Investigations of the Thracian Fortified Settlement near Sveshtari in the 1986-1988 Period*. În: *Helis*, II, 1992, p. 73-88.

CONOVICI, SÂRBU 1997

N. CONOVICI, V. SÂRBU, *La religione dei geto-daci*. În: *I Daci*, Milano, 1997, p. 105-115.

CRIȘAN 1993

I. H. CRIȘAN, *Civilizația geto-dacilor*, I-II, București, 1993.

*** *I. Daci*, Milano, 1997.

DUMÉZIL 1960

G. DUMÉZIL, *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, Bruxelles, 1960.

ELIADE 1970

M. ELIADE, *De Zalmoxis à Genghis-Han*, Payot, Paris, 1970.

FIALKO 1995

E.E. FIALKO, *Frakijskaja uzda iz kurgana Oguz*. În: *Rossiiskaja Arheologija*, 1, 1995, p. 133-147.

FOL 1993

AL. FOL, *Der thrakische Dionysos. Erstes Buch: Zagreus*, Sofia, 1993.

GUERGOVA 1992

D. GUERGOVA, *Studies of Tumulus No.13 from the Eastern Necropolis of Sveshtari*. În: *Helis*, 2, 1992, p. 118-126.

GUERGOVA 1996

D. GUERGOVA, *Ohred't na obezsm'rtiavneto v drevna Trakija*, Sofia, 1996.

GLEDHILL 1995

I. GLEDHILL, *Introduction*, in *State and Society*, 1995.

GLODARIU 1974

I. GLODARIU, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

GOCEVA 1994

Z. GOCEVA, *Pogrebalnite obicai na trakite i vjarate im v. bezmertieto*. În: *I Mezdunaroden Simposium "Sevtopolis" - Nadgrobните mogili v Jugo-Iztocna Evropa*, Kazanlak, 4-8 June, 1993, Veliko Târnovo, p. 25-32.

GRAMATOPOLO 1982

M. GRAMATOPOLO, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982.

HACHMANN 1995

R. HACHMANN, *Männer - und Frauertracht in Thracien*. În: *Thracia*, 11, 1995, p. 203-240.

HAIMOVICI 1992

S. HAIMOVICI, *Observații cu privire la motivul animalier în toreutica traco-geto-dacă*, În: *Thracio-Dacica*, 13, 1992, p. 179-193.

HARTUCHE 1985

N. HARTUCHE, *Mormântul princiar traco-getic de la Găvani, jud. Brăila*. În: *Istros*, 4, 1985, p. 25-70.

HODDINOTT 1986

R.F. HODDINOTT, *The Thracians and their Religion*. În: *The New Thracians Treasure from Rogozen Bulgaria*, London, 1986, p. 21-33.

IVANOV 1984

IVANOV, *Trakijska grobnika kraj s. Borovo*. În: *GMSB*, X, 1984, p. 17-18.

JETTMAR 1964

K. JETTMAR, *Die frühen Steppenvölker*, Holle Verlag GmbH, Baden-Baden, 1964.

KITOV 1976

G. KITOV, *Borovo. Srebărnoto trakijsko sâkrovice*, Sofia, 1976.

KUHRT 1992

A. KUHRT, *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Ed. by D. Cannadine, Cambridge University Press, 1992. p. 53.

KULL 1997₁

B. KULL, *Tod und Apotheose*, in *B.R.-G.K.*, Frankfurt a. Main, 1997, p. 200-466.

KULL 1997₂

B. KULL, *Die Siedlung Opișor bei Turnu Severin (Rumänien) und ihre Bedeutung für die thrakische Toreutik*. În: *Germania*, 75, 1997, p. 551-584.

*** *Les trésors d'art des terres bulgares*, Sofia, 1965.

MARAZOV 1978

I. MARAZOV, *Sacrifice of Ram on the Thracian Helmet from Coțofenești*. În: *Pulpudeva*, 3, 1978, p. 81-101.

MARAZOV 1980

I. MARAZOV, *Nakolânikat ot Vraca*, Sofia, 1980.

MARAZOV 1992

I. MARAZOV, *Mit, ritual i izkustvo u Trakite*, Sofia, 1992.

MARAZOV 1994

I. MARAZOV, *Mitologia na zlatoto*, Sofia, 1994.

MARAZOV 1995

I. MARAZOV, *Sacrificial Crisis and Cultural Change*. În: *Thracia*, 11, 1995, p. 353-364.

MARAZOV 1996

I. MARAZOV, *The Rogozen Treasure*, Sofia, 1996.

MAUSS 1923-1924

M. MAUSS, *Essai sur le donne*, Paris, 1923-1924.

MIKOFF 1954

V. MIKOFF, *Le tombeau antique de Kazanlak*, Sofia, 1954.

MORRIS 1987

I. MORRIS, *Burial and Ancient Society. The Rise of the Greek City-state*, Cambridge University Press, 1987.

MOSCALU 1989

E. MOSCALU, *Das thraco-getische Fürstengrâb von Peretu in*

- Rumänien. În: *Ber. R.- G.K.*, 70, Mainz a. Rheim, 1989, p. 129-190 + pl. 41-64.
- NIKOLOV 1988**
B. NIKOLOV, *Thracian Treasures in Vraca Area*, Sofia, 1988.
- NIKOLOV, MALOV, IVANOV 1987**
B. NIKOLOV, S. MALOV, P. IVANOV, *Trakijsko srebărno sâkrovice ot Rogozen*, Sofia, 1987.
- PETRESCU-DÂMBOVITA 1995**
M. PETRESCU-DÂMBOVITA, *Certaines problèmes concernant le trësor de Băiceni (dép. de Iași)*. În: *Thraco-Dacica*, 16, 1995, p. 171-185.
- PITTONI 1977**
R. PITTONI, *Bemerkungen zur religionshistorischen Interpretation des Verrwahrfundes von Letniza, Bezirk Lovet, Bulgarien*. În: *Osterr. Akad. Wiss. Phillo. - Hist. Kl.* 321 (Wien, 1977).
- PRIEUR 1988**
J. PRIEUR, *Les animaux sacrés dans l'Antiquité. Art et religion du monde méditerranéen*, Rennes, 1988.
- RANTZ 1983**
B. RANTZ, *Le cavalier thrace- thème iconographique*. În: *Pulpudeva*, 4, 1983, p. 200-219.
- RUSSEVA 2000**
M. RUSSEVA, *Thracian Cult Architecture in Bulgaria*, Jambol, 2000.
- SCHILTZ 1994**
V. SCHILTZ, *Les Scythes et les nomades des steppes VIIIe siècle avant J.-C. - Ier siècle après J.-C.*, Paris, 1994.
- SCHNEIDER 1997**
L. SCHNEIDER, *Ambiguität und Metamorphose in der Getischen und Thrakischen Bildsprache*. În: *Actes de Symposium International des Études Thraces, Thrace Ancienne*, II, Komotini, 1997, p. 443-453.
- *** *Scythian Art*, Leningrad, 1986.
- SÂRBU 1993**
V. SÂRBU, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor, Brăila-Galați*, 1993.
- SÂRBU 1997**
V. SÂRBU, *Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'aréal thrace du Hallstatt et du La Tène*. În: *Prémier Âge du Fer au Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire*, în *Actes du Colloque International*, septembre, 1993, Tulcea (Tulcea, 1997), p. 193-221.
- SÂRBU 2000₁**
V. SÂRBU, *The Connection between the Tomb and the Status of the Dead with the Getic-Dacians*. În: *Pratiques funéraires des XIIIe-IVe s. av. J.C.*, Tulcea, 2000, p. 183-211.
- SÂRBU 2000₂**
V. SÂRBU, *Credințe și practici funerare și sacrificiale la geto-daci (sec. V a. Chr. - I p. Chr.)*. În: *Istros*, X, p. 159-189.
- SÂRBU 2001**
V. SÂRBU, *Funeral and Sacrificial Beliefs and Practices with the Geto-Dacians (5th c. BC - 1st c. AD)*, in the tome *In Honorem Prof. dr. Margaria Taceva*, Sofia, 2001.
- SÂRBU, TROHANI 1997**
V. SÂRBU, G. TROHANI, *Cités et établissements fortifiés entre les Carpates Méridionales, le Danube et la Mer Noire (Ve - IIIe siècles av. J.-C.)*. În: *The Thracian World at the Cross-roads of Civilisations*, I, București, 1997, p. 512-539.
- SÂRBU, FLOREA 1997**
V. SÂRBU, G. FLOREA, *Imaginar și imagine în Dacia pre-romană*, Brăila, 1997.
- SÂRBU, FLOREA 2000₁**
V. SÂRBU, G. FLOREA, *Les Géo-Daces. Iconographie et imaginaire*, Centre d'Études Transylvaines, Cluj-Napoca, 2000.
- SÂRBU, FLOREA 2000₂**
V. SÂRBU, G. FLOREA, *Cavalerul în arta tracică (sec. V a. Chr. - I p. Chr.)*. Materiale, tehnici, ateliere, iconografie, posibile interpretări. În: *Banatica*, 15/I, 2000, p. 105-134.
- SÂRBU, HARTUCHE 2000**
V. SÂRBU, N. HARTUCHE, *Remarques sur le tumulus aristocratique de Găvani, dép. de Brăila*. În: *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans Sud-Est de l'Europe*, Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, organisé à Tulcea, Brăila, Călărași et Slobozia, 18-24 septembre 1995, nr.1, Tulcea, p. 139-153.
- ȘERBĂNESCU 1985**
D. ȘERBĂNESCU, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul „Gorgana a doua” (Jud. Călărași). Așezarea geto-dacică*. În: *Thraco-Dacica*, VI, 1985, p. 21-28.
- ȘERBĂNESCU 1999**
D. ȘERBĂNESCU, *Mormântul tumular geto-dacic de la Chimogi, județul Călărași*. În: *Thraco-Dacica*, XX, 1999, p. 231-244.
- *** *Trésors des princes Celtes*, Paris, 1987.
- *** *Der Thrakische Silberschatz aus Rogozen Bulgarien*, Katalog, Berlin, 1989.
- TONKOVA 1995**
M. TONKOVA, *Vestiges d'ateliers d'orfèvrerie thraces des Ve - IIIe s. av. J. C. (sur le territoire de la Bulgarie)*. În: *Helis*, 3, 1995, p. 175-214.
- TAYLOR 1986**
T. TAYLOR, *The Iconography of Power in Getic Princely Burial*. În *Pulpudeva*, 5, 1986, p. 47-65.
- VENEDIKOV 1996**
I. VENEDIKOV, *Trakijskoto sacrovišce ot Letnica*, Sofia, 1996.
- VENEDIKOV, GERASIMOV 1979**
I. VENEDIKOV, T. GERASIMOV, *Tesori dell'arte Tracia*, Bologna, 1979.
- ZANOCI 1998**
A. ZANOCI, *Fortificațiile geto-dacice din spațiul extra-carpatic în secolele VI-III î. Chr.*, București, 1998.

Résumé

LES TRÉSORS DES PRINCES GÊTES

1. L'aire géographique.

Nous allons y faire référence au territoire renfermé par les Balkans (Stara Planina) à l'est d'Iskar et les Carpates, à l'Est jusqu'au Dniestr et la Mer Noire et à l'Ouest jusqu'aux Portes de Fer. C'est une zone où les sources écrites (Hérodote, IV, 93) localisent les Gètes, et les découvertes archéologiques témoignent d'une culture matérielle et spirituelle unitaire dans ses traits essentiels.

2. L'époque

Nous considérons une période de plus d'un siècle (± 350 - ± 225 av.J.C.), du moment que la plupart des découvertes totémiques sont datées à cette époque-là.

Pourquoi l'aristocratie gète fait son apparition "*aux feux de la rampe*" vers le milieu du IVe siècle av.J.C. et devient "*silencieuse*", après la moitié du IIIe s. av.J.C., car, pratiquement il n'y a plus de 3-4 générations? Les raisons en sont autant internes qu'externes.

3. La société

Les centaines d'établissements découverts jusqu'à présent, plus d'une centaine de cités et établissements fortifiés, plus de 2000 tombes, les innombrables trésors, tout cela témoigne du développement atteint par la société gète aux IVe - IIIe siècles av.J.C.

La richesse de l'inventaire trouvé dans certaines tombes et trésors nous dévoile une élite gète comparable à celle macédonienne ou scythique, non seulement en ressources, mais aussi en la manière de soutenir sa légitimité par une "*histoire sacrée*", un passé glorieux pleins d'exploits mémorables.

Par exemple, par la richesse de l'inventaire et le désir d'étaler son passé glorieux, le dynaste enterré à Agighiol pourrait être comparé au roi de Vergina.

La monumentalité des fortifications, dans les établissements ou les cités militaires s'avère être l'expression du génie technique, des ressources matérielles et humaines de ces communautés.

4. Monuments caractéristiques

A. Tombes princières et aristocratiques. Ces "*tumuli magnifiques*" sont un memento perpétuel de l'opulence et la gloire de l'élite aristocratique, en tant qu'expression de leur pouvoir, de leur domination sur le territoire et ses ressources car ils rayonnent et concentrent, simultanément, l'autorité. Ces objets de grande valeur et les scènes iconographiques qui glorifiaient leurs exploits devaient leur assurer une place de choix et la protection requise dans "*le monde de l'au-delà*" aussi.

Cet effort constructif (tumuli, chambres funéraires, bas-reliefs et peintures) et le sacrifice des biens qui accompagnaient le défunt suggèrent qu'ils prenaient la sépulture pour ultime demeure et pour centre de pouvoir, étant un axis mundi autant pour les contemporains que pour les successeurs.

B. Trésors isolés, dont nous allons mentionner ceux de Băiceni, Borovo, Letnica et Lukovit. A remarquer que l'on n'a trouvé aucun trésor dans une enceinte sacrée ou près d'une tombe princière, donc il reste à discuter sa signification de thesaurus, don à la faveur d'une divinité ou d'un héros.

C. Trésors dans les sites. Il y a peu de situations où de telles découvertes ont été faites à l'intérieur des établissements fortifiés ou cités de refuge, tel à Stăncesti.

5. Matériaux. Moyens d'accumuler des richesses. Motivations

A. Matériaux. Ces pièces à représentations figuratives sont, presque toutes, faites en or, argent ou argent doré, ce qui témoigne non seulement de la richesse de l'élite aristocratique, mais aussi de la signification sacrée de ces métaux dans la mentalité des Gètes, phénomène, d'ailleurs, général, dans l'Antiquité.

B. Moyens d'accumuler les richesses. Les dynastes gètes ont accumulé ces vastes richesses par divers moyens, depuis leurs propres commandes et échanges de dons jusqu'aux pillages et impôts payés par les colonies du Pont ou d'autres structures politiques.

C. Motivations. Le fait même qu'on mettait ces biens auprès du défunt dans la tombe nous montre qu'il y avait la même échelle de valeurs dans le "*monde de l'au-delà*" et dans le monde terrestre. Ce n'est qu'ainsi que l'on peut comprendre pourquoi la société sacrifiait ces valeurs, car une forte motivation culturelle peut mener à de tels gestes sans créer, aux vivants, un fort sentiment de frustration.

6. Ateliers

Outre l'origine de certaines pièces et les similitudes iconographiques avec d'autres aires culturelles, il est clair qu'une série de pièces et les scènes y représentées sont faites en une manière spécifique aux Gètes et elles devaient servir leur propre cause.

Selon nous, atelier serait "*une école de modèles*", donc un centre de diffusion des scènes iconographiques typiques plutôt qu'un lieu de production, sédentaire ou itinéraire, de pièces.

7. Types de pièces

Malgré la grande variété typologique, on peut grouper les pièces en trois catégories: a) pièces d'apparat pour les cavaliers (casques, cnémiques, appliques, colliers, bracelets, bagues), b) appliques pour le harnais des chevaux (appliques frontales ou latérales) et c) vases à boire (rhytons, gobelets, phiales, cruches, bols).

8. Scènes caractéristiques

Le motif animalier. L'importance et le rôle des animaux et implicitement, des motifs animaliers, dans la mentalité des peuples antiques sont dus à leurs qualités, inaccessibles pour l'homme dans l'Antiquité: voler, vivre sous la terre, dans l'eau, la force, la férocité, le pouvoir de reproduction, de même que prévoir le temps, les cataclysmes etc.

C'est pourquoi le motif animalier a servi de métalangage, de moyen pour codifier les mythes et les croyances, dont il est difficile maintenant à déchiffrer le contenu.

A. Les cavaliers. Quelques remarques d'ordre général: aucune représentation ne porte le nom d'une divinité; ils n'ont ni casques, ni boucliers et on ne représente jamais un combat, donc une confrontation humaine.

Aussi considérons-nous que la majorité des scènes rendent des rois ou hauts aristocrates à la chasse, vu que le gibier consiste en animaux forts, féroces parfois, comme le lion, le sanglier, l'ours, le loup, la chasse est une épreuve de bravoure que ceux-ci doivent passer afin d'aspirer à de hauts rangs dans la société et l'immortalité dans le "*monde de l'au-delà*". Une applique de Letnica présentant un cavalier en cuirasse et cnémides qui chasse un ours en est une preuve de plus.

B. Personnages sur le trône. Nous croyons que les scènes qui rendent des personnages sur le trône - la cnémide no.1. d'Agighiol ou le casque de B'iceni représentent des basilei, et les pièces environnantes indiquent autant le rang (le trône, l'arc) que leur souveraineté sur le territoire (l'oiseau, le serpent), de même que l'un des actes cultuels importants à remplir - les libations avec le rhyton ou la phiale.

Au fait, les scènes du casque et des cnémides rendent le même personnage masculin dans trois hypostases différentes - à cheval avec la lance, à cheval avec l'arc et sur le trône avec l'oiseau "*unicorne*" et le corne à boire, ce qui pourrait imaginer trois moments essentiels dans la vie du souverain: à la chasse, avant l'investiture et après l'investiture.

C. Sacrifices. Deux compositions uniques dans la toreutique gète se trouvent sur le casque en or de Poiana-Cotofenești: sur les couvre-joues il y a l'unique scène explicite du sacrifice d'un animal, et sur le couvre-nuque, dans deux registres, des êtres métaphoriques - anthropodémons et créatures fabuleuses avec un pied de mammifère à la gueule.

D. Personnages féminin. Il y a très peu de représentations féminines certaines dans l'aire gète (Poroïna, une cruche à Borovo, la tombe de Sveshtari, éventuellement la cnémide no.1. d'Agighiol), mais plus nombreuses dans le territoire des Triballes (Rogozen, Vraca etc.)

La cause pourrait en être la place moins importante que la femme avait dans la société à structure patriarcale et dans l'idéologie aristocratique où les exploits héroïques dans les guerres ou à la chasse se trouvaient au premier plan.

E. Procession des animaux. L'aire gète a produit une composition typique, appelée "*la procession des animaux*", création de "*l'atelier*" d'Agighiol et qui relève d'une certaine unité idéologique et iconographique.

Il s'agit, à peu d'exceptions, d'un oiseau à corne qui tient un poisson dans le bec et un lièvre entre les pattes, suivi par un cerf, un animal métaphorique à huit pieds et un bouc; devant l'oiseau à corne se tient un autre oiseau rapace, de petite taille; au fond des gobelets on a représenté une créature vorace qui tient un autre animal entre les pattes, et un pied de mammifère dans la bouche.

Ces compositions se retrouvent sur les gobelets d'Agighiol, Portes de Fer et Rogozen, tandis que l'oiseau à corne et le bouc sur les couvre-joues des casques de Peretu et Detroit.

Compte tenu des contextes - tombes ou trésors princiers, nous considérons que cette composition veut exprimer plutôt la souveraineté du basileus sur son royaume, tandis que les trois animaux (l'aigle, le lièvre et le poisson) indiquent les trois zones de sa domination - l'air, la terre et l'eau. Il faut ajouter que la composition ne rend pas une scène de nature - on ne tient pas ainsi le poisson dans le bec, et les pattes touchent à peine le lièvre, mais le symbolisme des attributs de la souveraineté.

F. Appliques de harnais. Le cheval. Les appliques de harnais rendent, pour la plupart, des têtes de chevaux, mais cet animal a un polysémantisme tellement large que nous devons tenir compte de l'inventaire dans son ensemble et du type de complexe. De toute façon, le cheval est le compagnon permanent de l'aristocrate, à la guerre comme à la chasse, donc sa représentation sur le harnais devait multiplier ses pouvoirs pour atteindre le but.

Dans le "*monde de l'au-delà*", cet animal avait le rôle de véhicule et d'intermédiaire, il devait réaliser "*la rupture de niveau*". Ce n'est qu'ainsi que l'on peut comprendre les innombrables associations aristocrate - cheval, dans les scènes figuratives, aussi bien que dans les tombeaux, car on inhumait l'animal à côté du défunt.

9. Considérations finales

La hiérarchisation de l'élite aristocratique et l'apparition d'une constellation de basilei ont imposé la création d'une idéologie qui justifie et donne légitimité à leur pouvoir, phénomène mis en évidence par toute une série de pièces d'apparat à travers lesquelles ils affirmaient leur origine illustre, ils étalaient la richesse et les exploits. L'élite aristocratique gète a essayé, même avec obstination et ostentation, de se créer et étaler dans la société un haut statut héroïque et obtenir l'immortalité dans le "*monde de l'au-delà*", et cela se voit bien dans les pièces toreutiques. Il est hors de doute que le prestige et les accomplissements personnels, l'aspiration vers un statut surhumain, obtenu par des rites d'héroïsation étaient les valeurs suprêmes cultivées par l'élite aristocratique gète.

Les découvertes archéologiques nous permettent de parler d'un "*patrimoine gète*" de pièces, images et compositions décoratives, qui se manifeste, le long d'un siècle, dans toute sa splendeur, entre les Balkans, les Carpates et la Mer Noire.

Les informations dont nous disposons jusqu'à présent sur les Gètes, les Thraces en général, mènent aux conclusions suivantes: a) les sources écrites ne nous disent pas si et comment ils représentaient leurs divinités, b) il n'y a le nom d'une divinité autochtone sous aucune représentation figurative; c) on n'a pas trouvé d'images des divinités dans les sanctuaires (statues, bas-reliefs etc.); d) il n'y a aucune preuve pour pouvoir parler de zoolatrie.

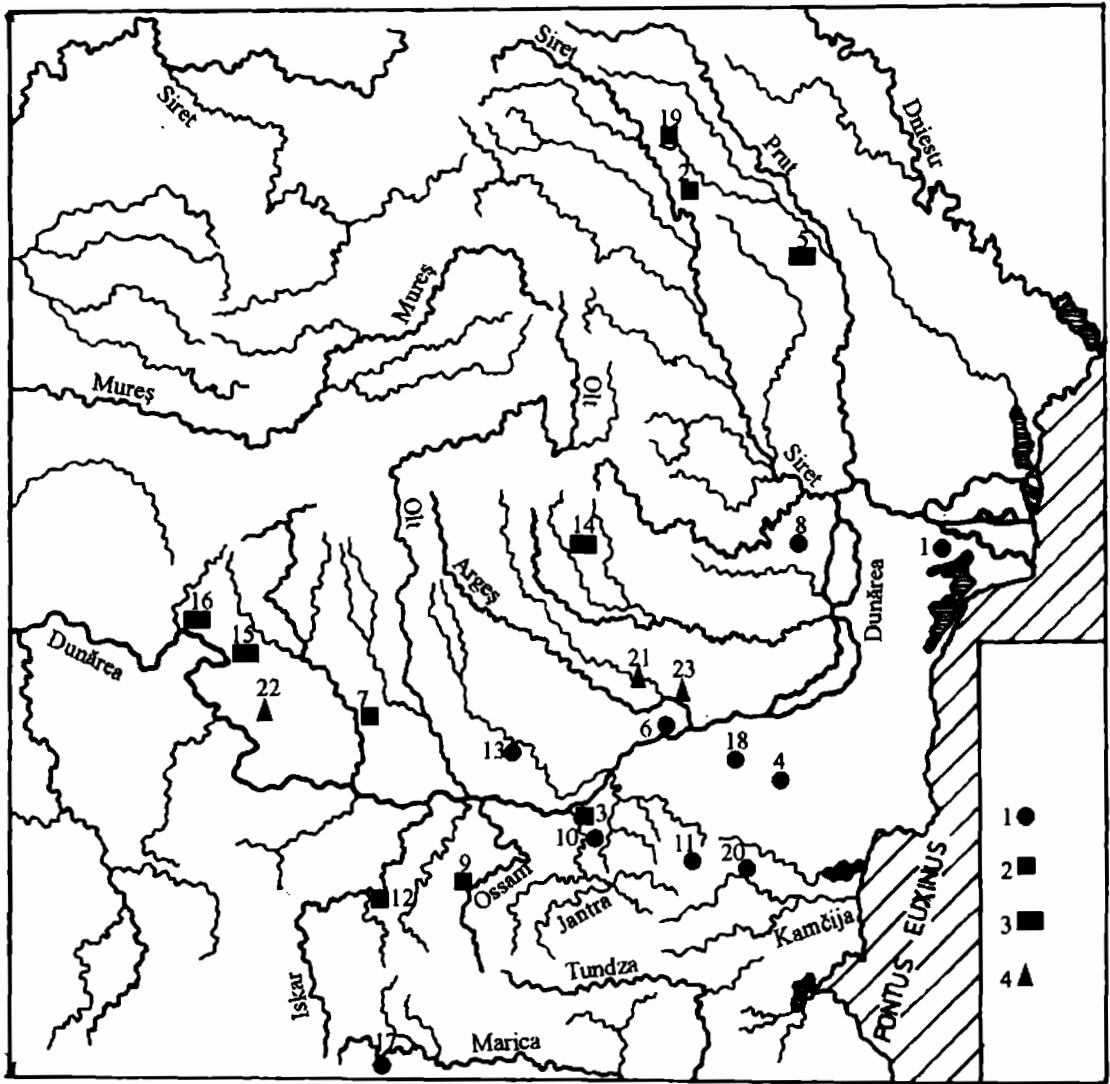
Lorsque nous analysons le rôle des représentations figuratives dans le monde thrace, nous devons tenir compte du fait que l'on a affaire à une société illettrée, où l'image est plus éloquente que la parole, et le langage métaphorique exprime le mieux un message issu d'une mentalité mythique.

Aux IVe - IIIe siècles av. J.C. la société gète était prospère et l'élite aristocratique raccordée au goût et aux mentalités des cours princières odryses, macédoniennes ou scythiques. Dans le but de maintenir leur domination par l'idéologie, les basilei gètes se sont forgé une mythologie à eux, ésotérique probablement, exprimée par un patrimoine commun de pièces, représentations et compositions décoratives réalisées, pour la plupart, par des artisans autochtones, à leur propre manière et à un niveau artistique élevé.

Le syntagme "*princes de l'or et de l'argent*" est pleinement témoigné par les nombreux trésors découverts sur les terres des Thraces.

Certes, cet art thrace est une voix distincte dans la mosaïque spirituelle de l'antiquité et représente un héritage tout particulier que les Thraces ont légué à l'humanité.

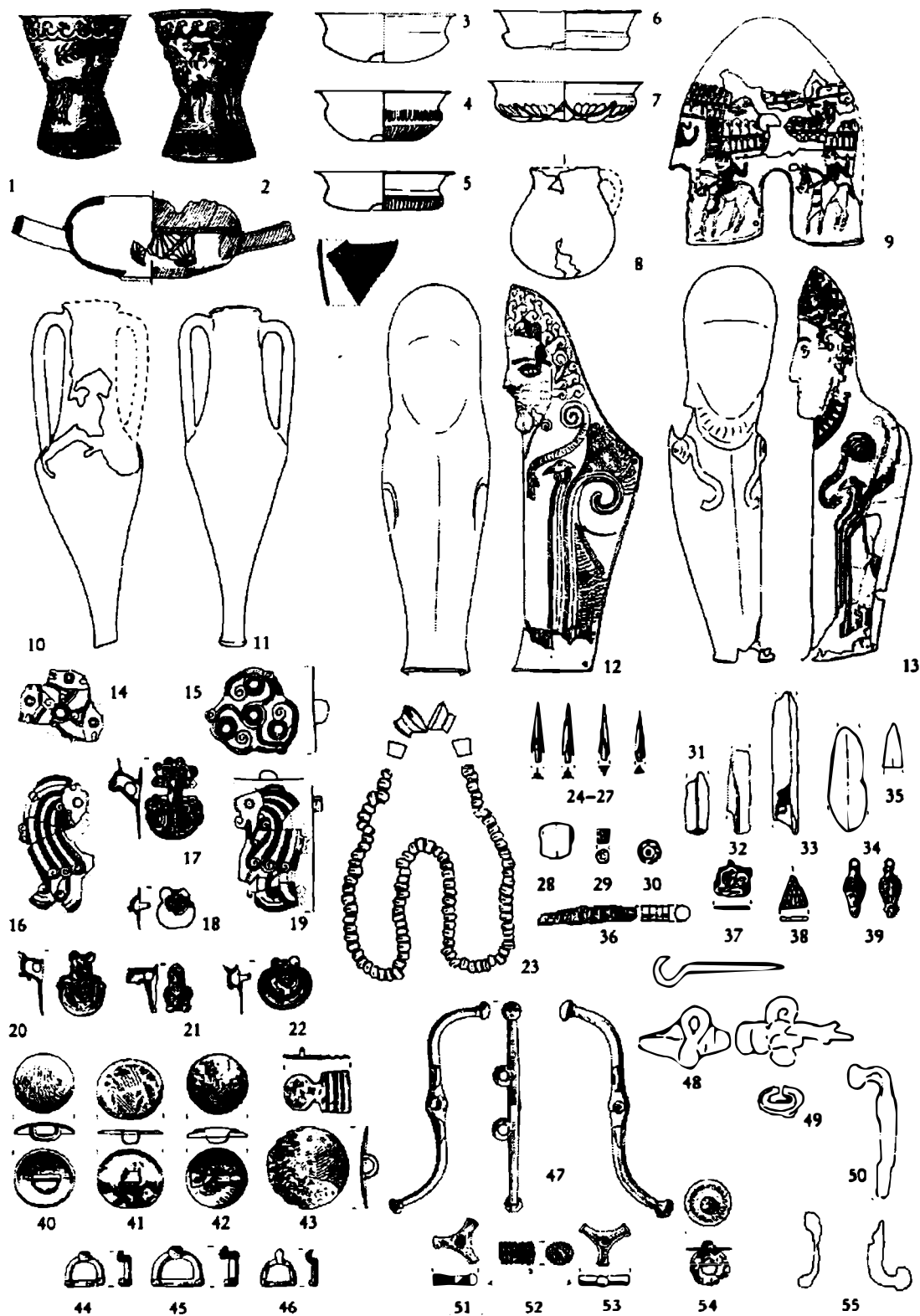
Valeriu Sârbu

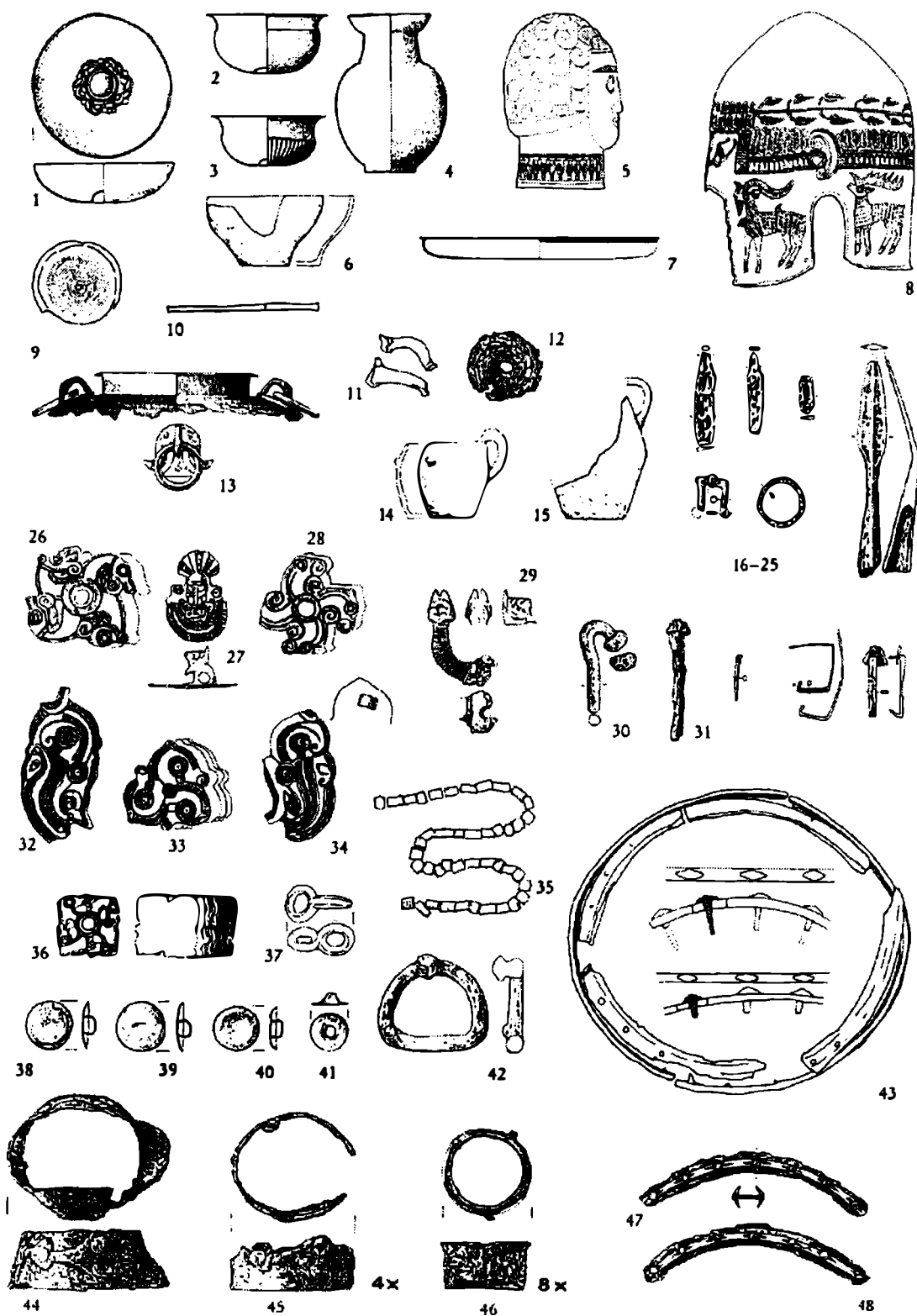
Figura/Figure/Figure 1
Morminte și tezaure getice (sec. IV - III î.Chr.).
Getae tumuli and treasures (IV-III centuries BC).
Tombeaux et trésors des Gètes (IV-III s. av. J-C).

Legenda/Legend/Légende:
1. Morminte, 2. Tezaure, 3. Descoperire izolată, 4. Poansoane.
1. Tombs, 2. Hoards, 3. Isolated finding, 4. Stamps.
1. Tombes, 2. Trésors, 3. Découverte isolée, 4. Poinçons.

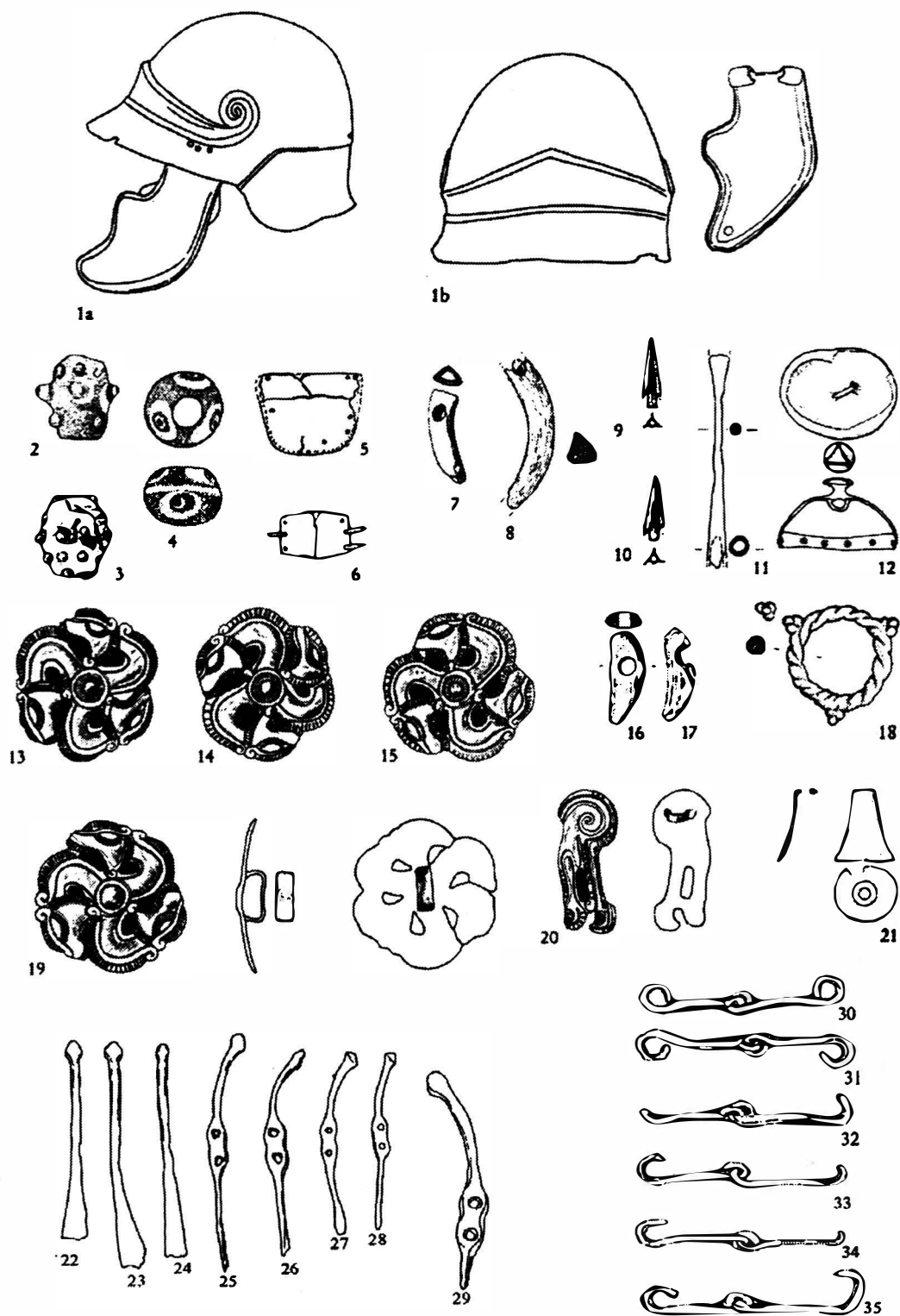
1. Agighiol, 2. Hăiceni, 3. Borovo, 4. Brancevo, 5. Bunești, 6. Chirnoghi, 7. Craiova, 8. Găvăni, 9. Letnica, 10. Koprivce, 11. Kralevo, 12. Lukovit, 13. Peretu, 14. Poiana Cotofenest, 15. Poroina, 16. Porțile de Fier, 17. Ruce, 18. Shoryonovo-Sveshtari, 19. Stăncești, 20. Zolcuene, 21. Cătelu Nou, 22. Opreșor, 23. Radovanu.

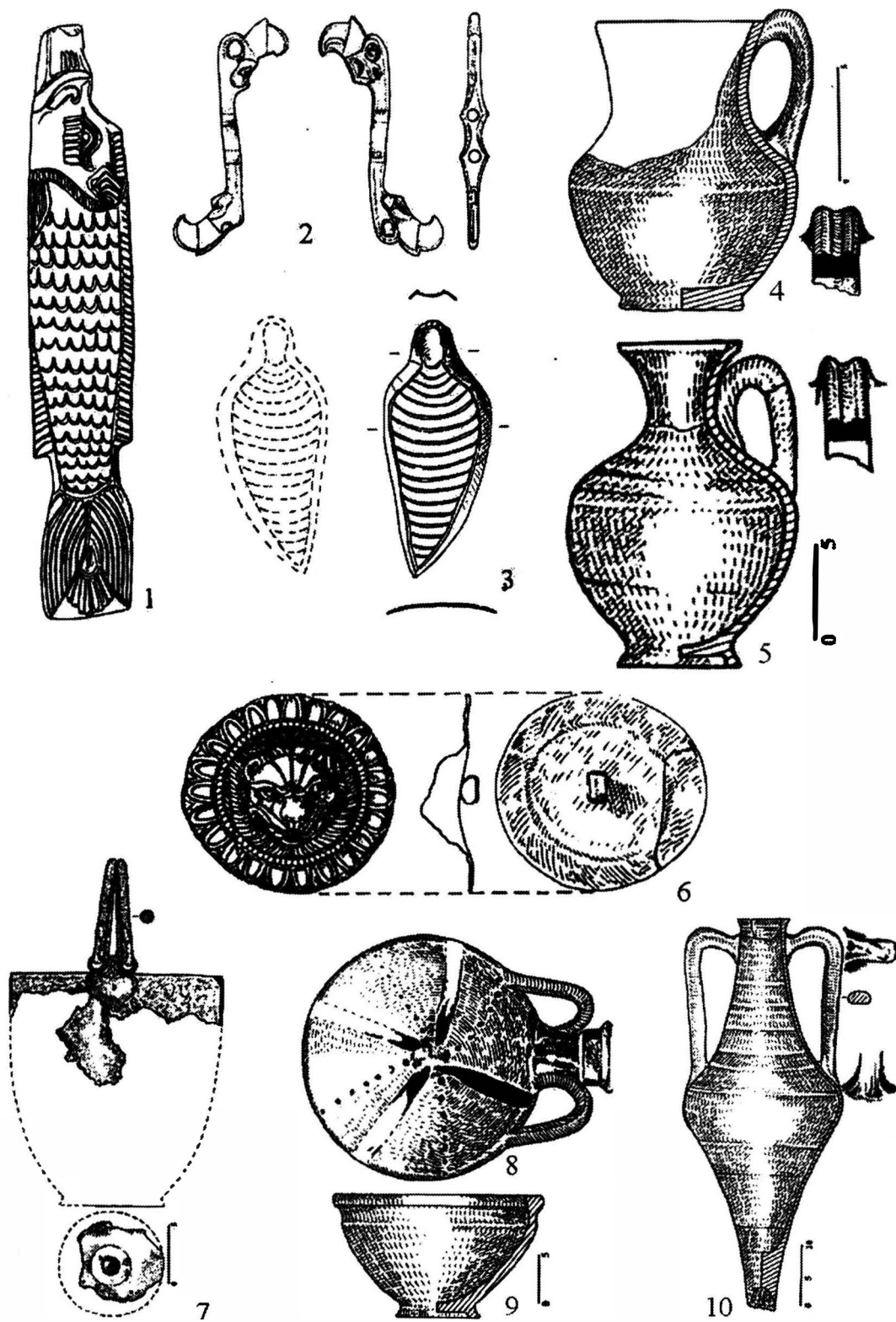
Figura/Figure/Figure 2
 Piese din mormântul tumular de la Aghighiol.
 Items of the tumulus from Aghighiol.
 Pièces du tombeau d'Aghighiol.
 (apud. D.BERCIU 1996, B KULL 1997)

Figura/figure/Figure 3.
 Piese din mormântul tumular de la Peretu.
 Items of the tumulus from Peretu.
 Pièces du tombeau de Peretu.
 (apud E. MOSCALU 1989; B. KULL, 1997)

Figura/Figure/Figure 4
 Piese din mormântul tumular de la Găvani.
 Items of the tumulus from Găvani.
 Pièces du tombeau de Găvani.
 (apud. V. SÂRBU, N. HARTUCHE 2000; B. KULL 1997)

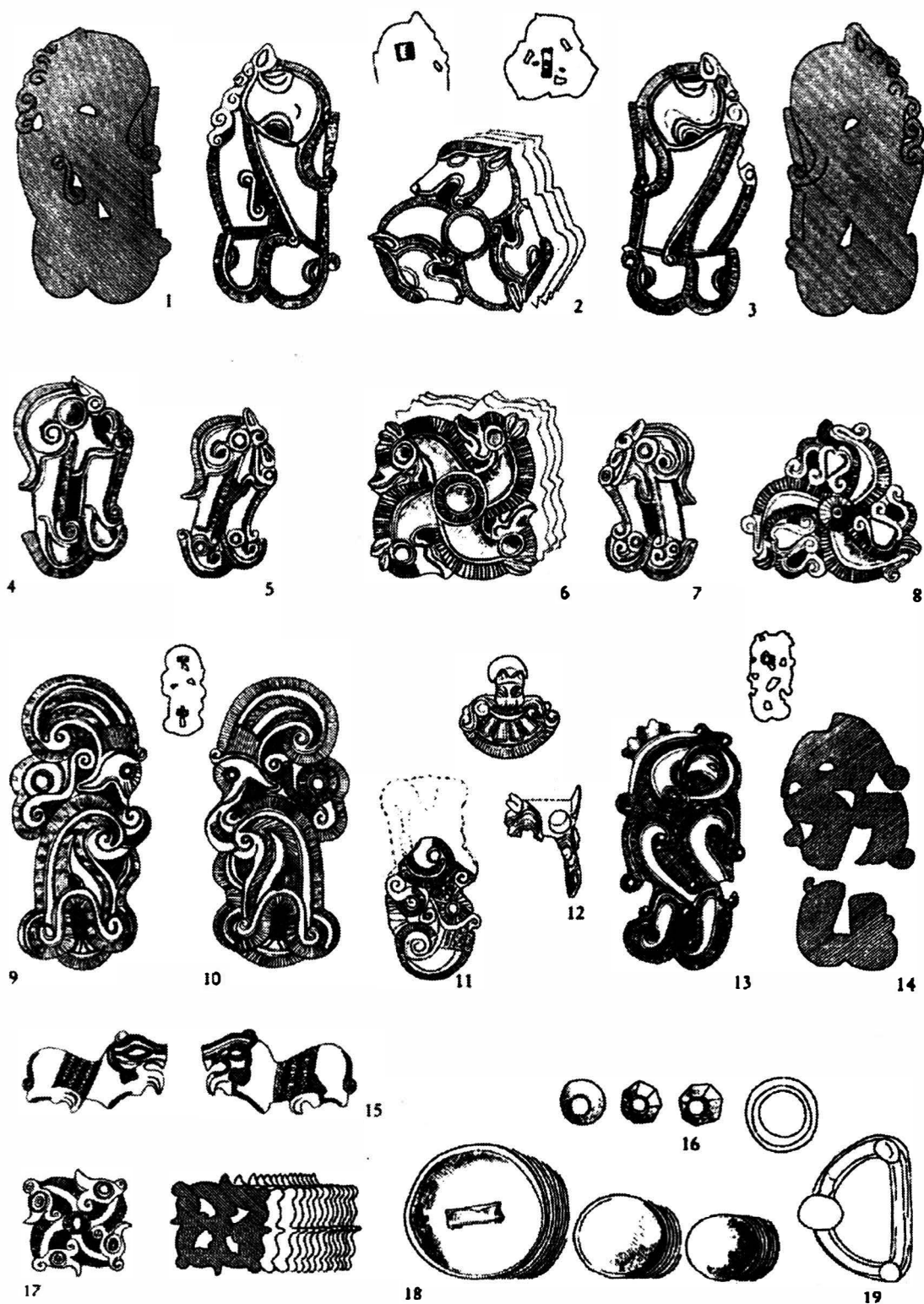
Figura/Figure/Figure 5

Piese din tezaurul de la Stâncești (1-3) și mormântul de la Chirnogi (4-10).

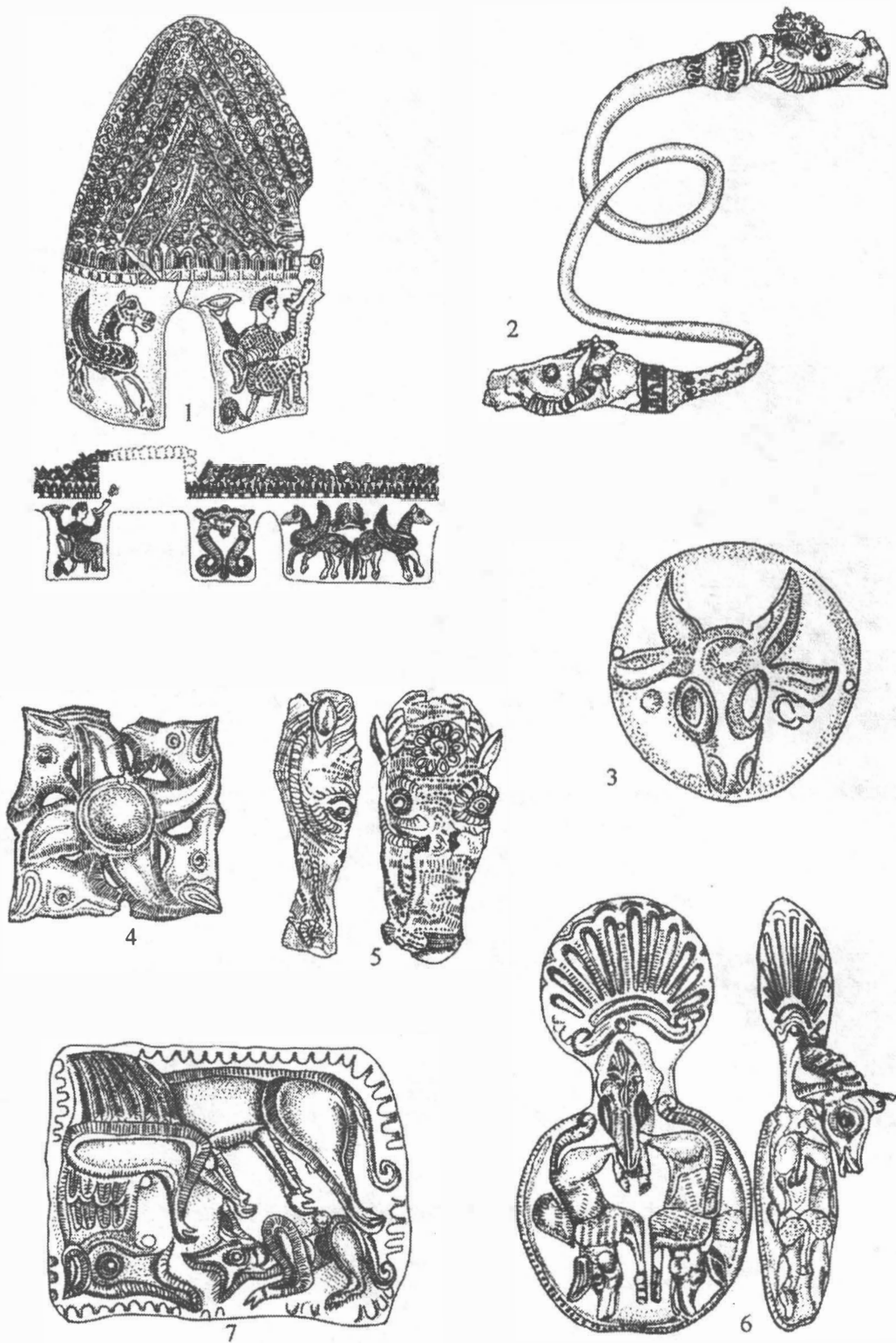
Items of the Stâncești treasure (1-3) and tumulus from Chimogi (4-10).

Pièces du trésor de Stâncești (1-3) et du tombeau de Chirnogi (4-10).

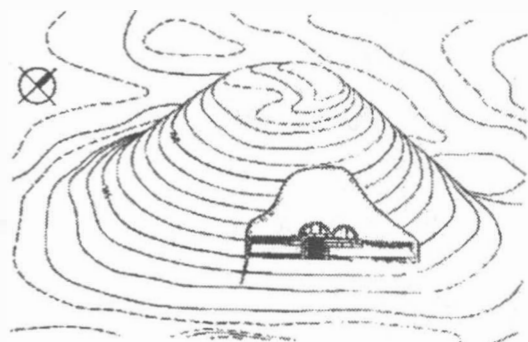
(apud. B. Kull 1997; D. Șerbănescu 1999)

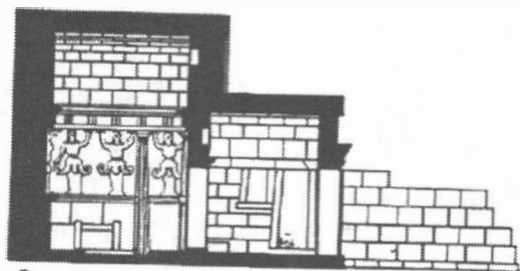
Figura/Figure/Figure 6
 Piese din mormântul tumular de la Craiova.
 Items of the tumulus from Craiova.
 Pièces du tombeau de Craiova.
 (apud. D. BERCIU 1969; B. KULL 1997)

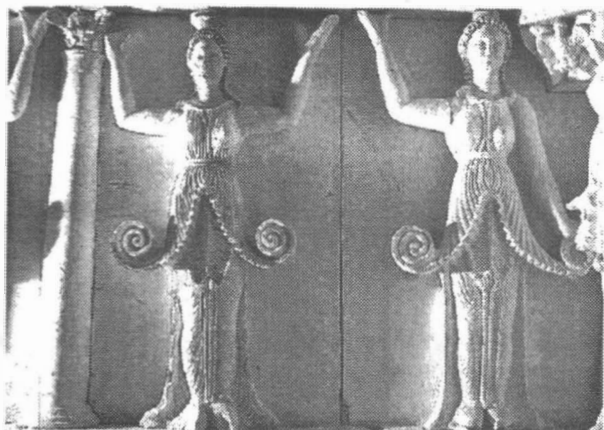
Figura/Figure/Figure 7
 Piese din mormântul tumular de la Băiceni.
 Items of the tumulus from Băiceni.
 Pièces du tombeau de Băiceni.
 (apud M. PETRESCU-DĂMBOVITA 1995)

1

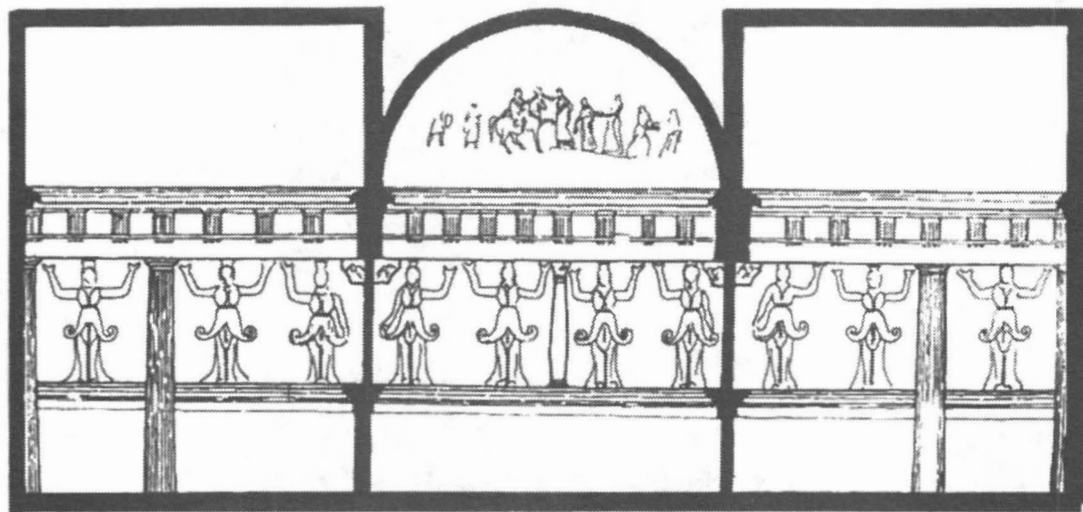
2

3

4

5

Figura/Figure/Figure 8 : Svestari - Gimina Magulia tumulus.

1. Vedere generală, 2. Secțiune longitudinală prin "dromos", antecamera și camera centrală. 3. Cariatide,

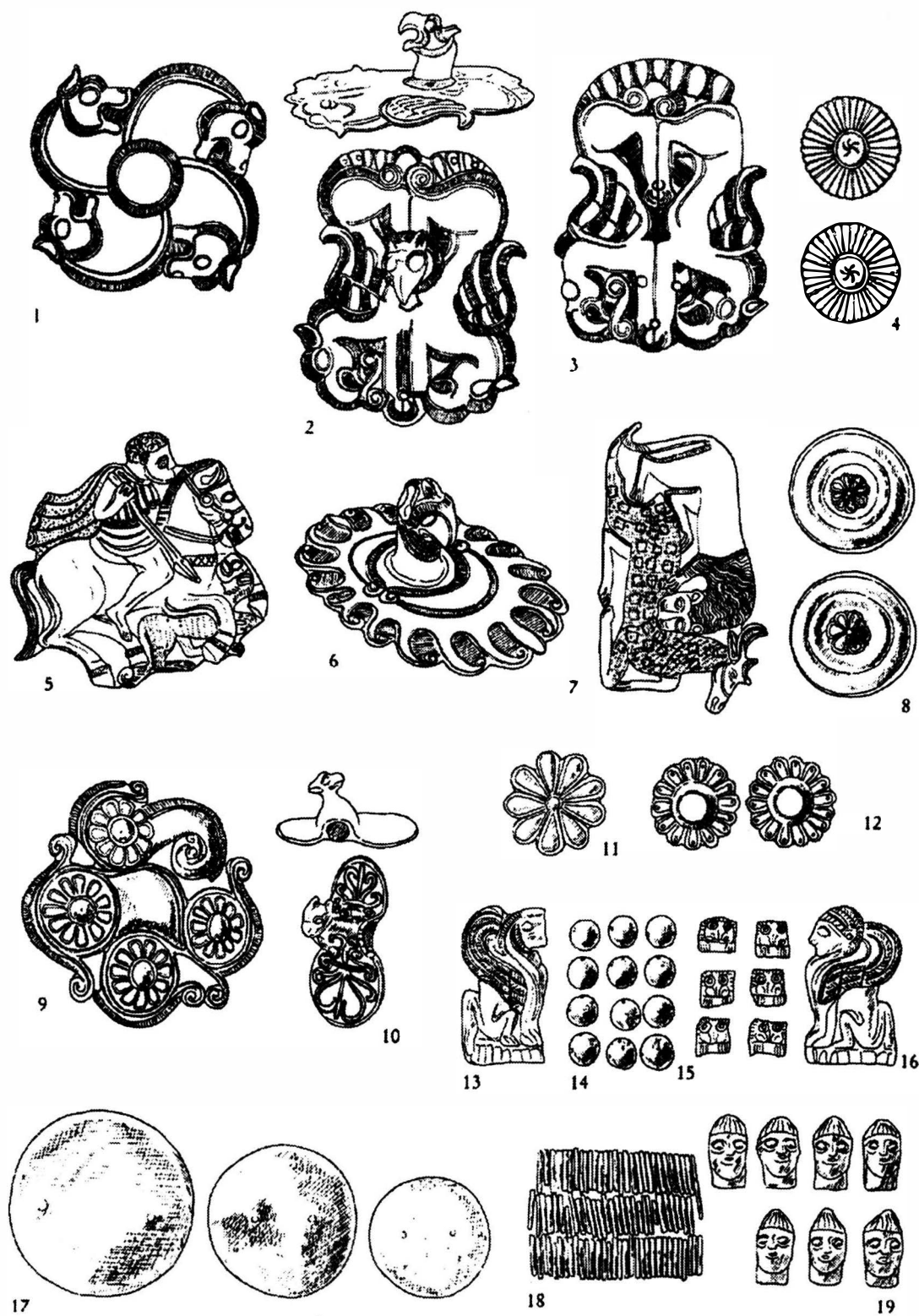
4. Detaliu de pe lunetă, 5. Cariatidele și fresca din camera centrală.

1. general view; 2. longitudinal cross-section, throughout dromos, the antechamber and the central chamber; 3. Caryatid;

4. Fresco (detail); 5. Caryatid and the fresco of the central chamber.

1. vue générale, 2. Section longitudinale du dromos antichambre et chambre centrale, 3. Caryatides,

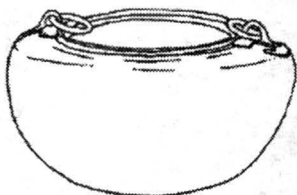
4. La fresque (detail), 5. Caryatides et la fresque de la chambre centrale.

Figura/Figure/Figure 9
 Piese din tezaurul de la Lukovit.
 Items of the Lukovit treasure.
 Pièces du trésor de Lukovit.
 (apud. M. CÍČIKOVA 1980, B. KULI. 1997)

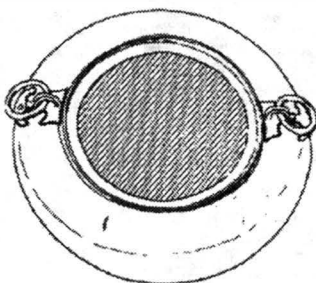
1

2

3

4

5

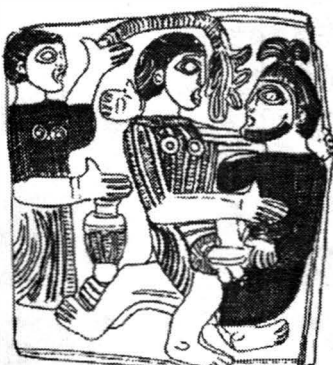
6

7

8

9

10

11

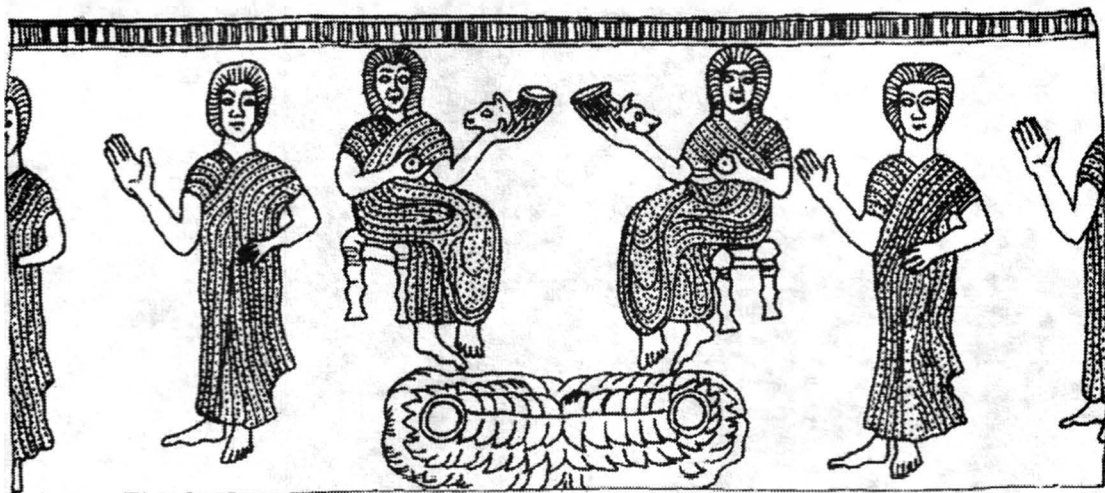
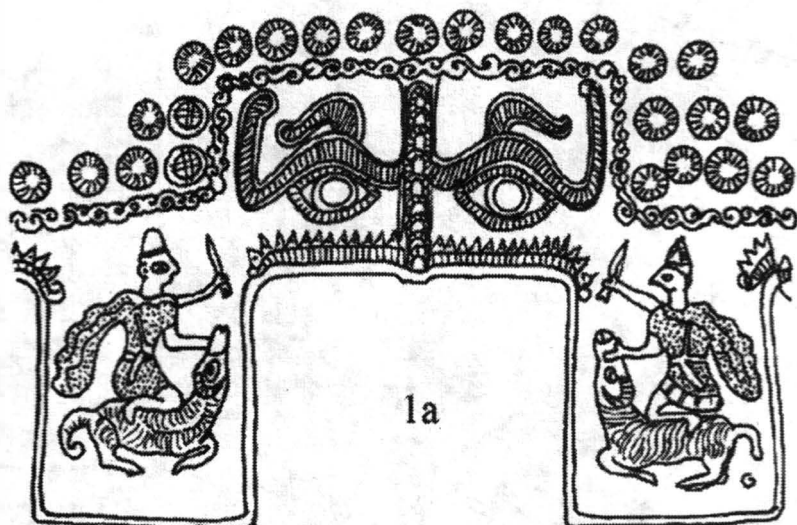
Figura/Figure/Figure 10
Pisec din tezaurul de la Letnica.
Items of the Letnica treasure.
Pièces du trésor de Letnica.

(apud. I. VEDENIKOV, T. GEROSIMOV 1973, B. KULL 1997)

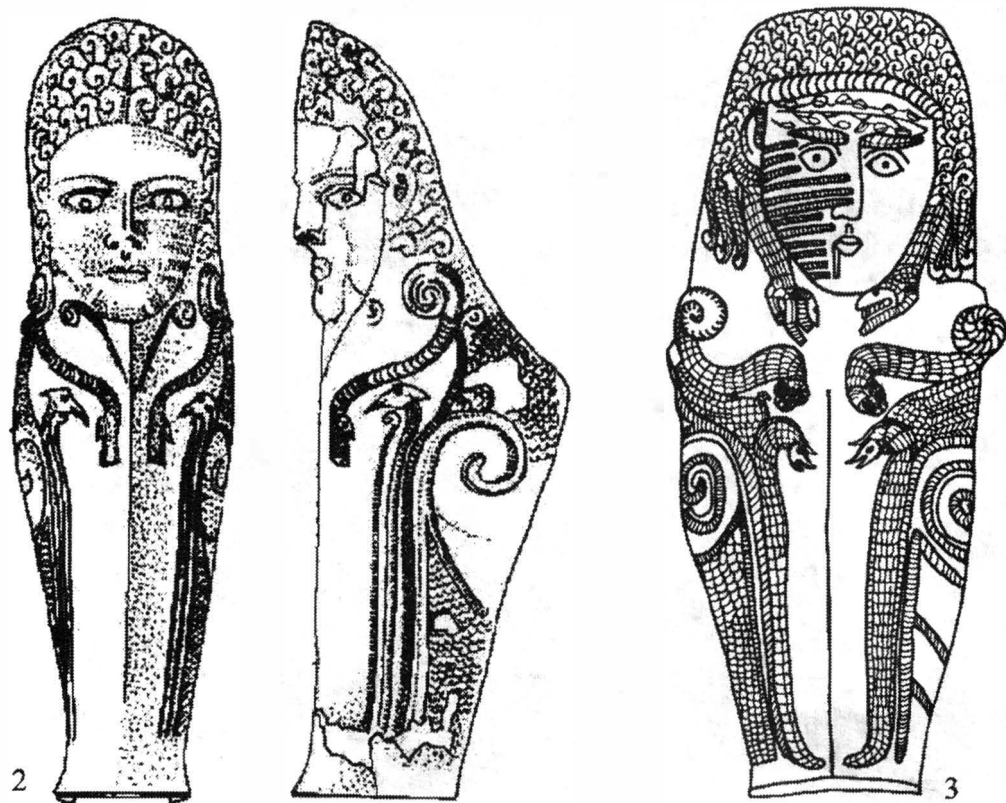
Figura/Figure/Figure 11
 Piese din tezaurul de la Letnica.
 Items of the Letnica treasure.
 Pièces du trésor de Letnica.

(apud. R. PITTIONI 1977; I. VENEDIKOV, T. GEROSIMOV 1973, B. KULI 1997)

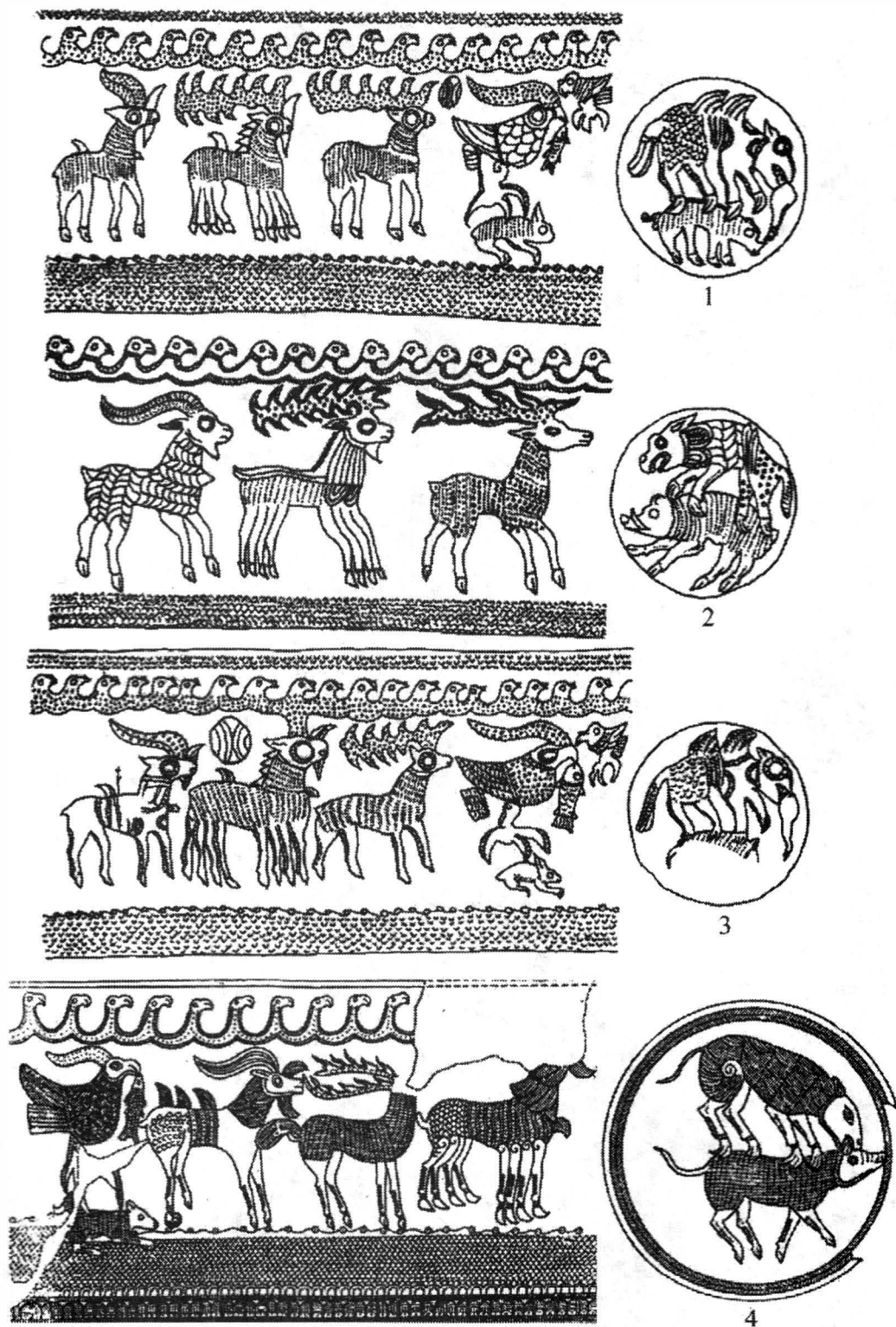

Figura/Figure/Figure 12

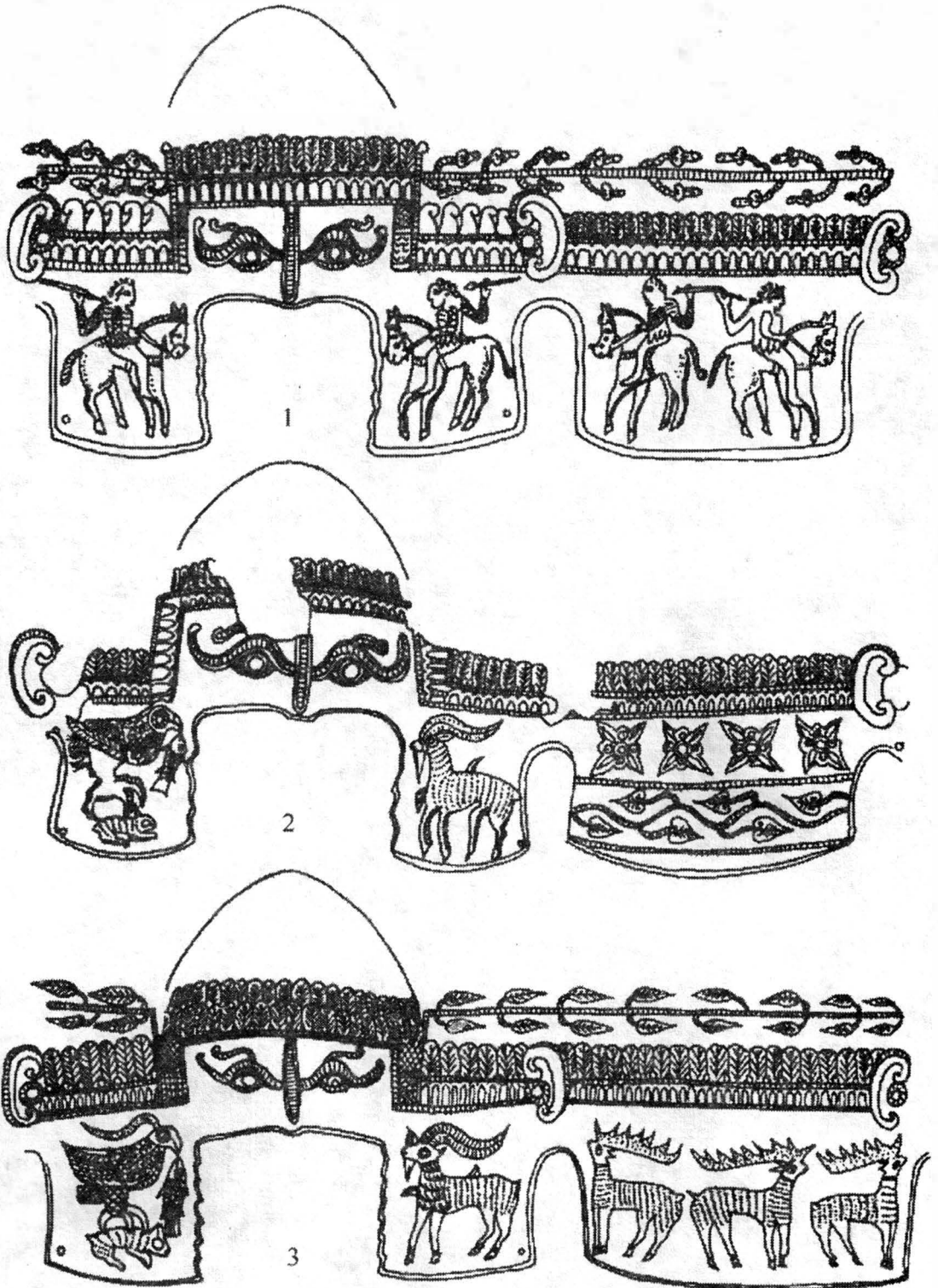
1. Poiana-Cotofenesti Coif. Casque. Helmet.
2. Poiana Mare - Rhyton. Rhyton. Rhyton.

Figura/Figure/Figure 13
Cnemițe: Cnemițe. Cnemițe.
1 - 2 Agighiol, 3. Vrca.
(apud BERCIU 1969, NIKOLOV 1988)

Figura/Figure/Figure 14
 Pocale. Goblets. Goblets.
 1-2. Agighiol, 3. Metropolitan Museum of Arts - New York, 4. Rogozeni.
 (apud ALEXANDRESCU 1984, NIKOLOV 1988)

Figura/Figure/Figure 15
Coifuri. Helmets. Casques.
1. Agighiol, 2. Detroit Institute of Arts, 3. Peretu.
(apud ALEXANDRESCU 1983)

ATELIERE DE OLARI ÎN ESTUL TRANSILVANIEI

SEC. III î. Chr. – SEC. I d. Chr.

Meșteșugul olăritului este unul dintre cel mai bine atestate meșteșuguri pentru întreaga antichitate. Cantitatea impresionantă de ceramică, cuptoarele pentru ars ceramică și instrumentele de prelucrare a acesteia descoperite în siturile arheologice argumentează faptul că fiecare comunitate, fiecare așezare, cunoștea acest meșteșug.

Studiul nostru își propune să abordeze acest subiect din perspectiva descoperirilor care pot certifica cu siguranță pentru o așezare, existența unor/unui atelier de olar. Ne vom opri la o zonă geografică bine delimitată – estul Transilvaniei, și mai exact teritoriul actualelor județe Covasna și Harghita – și la un segment de timp bine definit – sec. III î. Chr. – sec. I d. Chr.

Vom face o succintă trecere în revistă a descoperirilor de acest gen din arcalul geografic abordat:

Cuptoare de olar:

Sântimbru – „Pomii Verzi” (jud. Harghita)¹. Aici a fost descoperit întâmplător un cuptor de olar, în peretele carierei de nisip (pl. I). Forma sa era ovală (0,95 x 1,20 m). Camera de foc era prevăzută cu un perete median gros de aproximativ 0,14 m și înalt de 0,35 m, iar gura de foc era lungă de 0,50 m și lată de 0,35 m. Pe grătarul cuptorului au fost descoperite fragmente de vase de factură dacică. Grosimea boltei construite din lut legat cu plavă era de aproximativ 0,10 m. Informațiile transmise de autorii descoperirii sunt foarte sumare². Sigur cuptorul se afla în interiorul așezării, dar, având în vedere că în aceasta se succed mai multe faze de locuire dacică (sfârșit sec. III î. Chr. – I d. Chr.) este greu de precizat timpul în care a funcționat. Nu se știe cu siguranță dacă ceramica descoperită în interiorul lui era modelată cu mâna sau cu roata³. După dimensiunile pe care le avea, era folosit probabil la arderca vaselor de dimensiuni mai mici. Ținând seama de tipologia propusă de Maria Comșa⁴ pentru cuptoarele de ars ceramica în sec I î. Chr. – IV d. Chr., cuptorul în discuție se încadrează în varianta a doua (de formă troneonică, cu grătar orizontal și sprijinit pe un perete median). Are analogii cu Andrid, jud. Satu Mare (sec. III-II î. Chr.), Poiana Dulcești – „Broșteanu”,

jud. Neamț⁵, etc.

Cetățuia – „Cariera de lut”⁶. Punctul se află la câțiva kilometri spre sud de Sântimbru. Informațiile transmise despre acesta sunt sumare. Știm doar că era situat în peretele estic al carierei, avea în interior fragmente de vase d. factură dacică iar bolta era construită din lut amestecat cu pleavă. Este posibil ca forma lui să fi fost asemănătoare cu a celui de la Sântimbru. Materialele care provin din acest punct se încadrează în sec. III-II î. Chr. și I. î. Chr. – I d. Chr., ceea ce ne îndreptățește să încadrăm cuptorul în aceste limite cronologice.

Instrumente pentru modelat vase ceramice⁷ au fost descoperite în aproape toate așezările cercetate sistematic din acest areal. Dintre acestea, menționăm pe cele descoperite în așezările de la Merești – „*Dâmbul Pipașilor*” (jud. Harghita) (pl. II/1-3, 5-6), Sândominic (jud. Harghita)⁸ sau cele descoperite în cetatea de la Jigodin – „*Câmpul Morii*” (jud. Harghita)⁹ ori în cea de la Covasna – „*Vălea Zânelor*” (jud. Covasna) (descoperiri inedite). Ele sunt de formă obșnuită, cu baza ovală și mânerul circular, perforat uneori pentru agățare.

Alte obiecte:

Spatulă ce provine din așezarea de la Merești – „*Dâmbul Pipașilor*” (jud. Harghita)¹⁰ (pl. II /7), de forma unui cuțit, realizată din lemn carbonizat de culoare neagră cu luciu metalic. Această spatulă se putea folosi atât la realizarea motivelor lustruite cât și a celor incizate.

Dacă vom lua în discuție doar afirmația conform căreia doar descoperirea unui cuptor indică fără dubiu existența unui atelier de olărie într-o așezare, atunci, pentru arealul în discuție am putea vorbi doar de două ateliere. La o analiză de ansamblu însă, lucrurile se prezintă mai nuanțat.

În primul rând trebuie să ținem cont că o mare parte a punctelor cu descoperiri dacice au fost semnalate în urma unor periegeze, acestea fiind prea puțin relevante pentru subiectul în discuție. Pentru nici un punct semnalat în urma unei periegeze nu avem atestate obiecte folosite de olari și, mai mult, cuptoare.

De asemenea, din totalul săpăturilor efectuate în zonă, ponderea cea mai însemnată o dețin sondajele și doar puține sunt cele ce reprezintă cercetări sistematice.

În așezările în care au fost făcute săpături sistematice au fost descoperite instrumente folosite la modelarea ceramicii. Suntem de părere că ele pot susține foarte bine cunoașterea olăritului de către comunitatea respectivă. Ne referim printre altele, la comunitățile dacice din așezările de la Merești, Covasna, Jigodin, Ineu, Angheluș, etc.¹¹

Inventarele complexelor în al căror context au fost descoperite, nu prezintă caracteristici speciale. De exemplu, pentru instrumentele de modelat ceramică descoperite la Merești, contextul de descoperire este unul obișnuit, fără amenajări speciale¹². Sunt locuințe obișnuite, din inventarul cărora nu lipsesc obiectele de uz cotidian (vase ceramice, frigărui, oglinzi de bronz sau de plumb, fusaiole). Având în vedere că aceste piese erau necesare pentru modelarea ceramicii cu mâna, este evident că producerea acestei categorii de vase nu necesită

cunoașterea unor tehnici avansate și amenajarea unor locuri speciale. Putem presupune că ea putea fi executată în fiecare gospodărie, astfel explicându-se prezența pieselor respective în locuințe.

Amenajări speciale și cunoașterea unor tehnici avansate necesită însă modelarea ceramicii la roată, și în special cea decorată, atât prin lustruire cât și prin pictare¹³. Având în vedere că în siturile arheologice, cum sunt cele de la Jigodin I și Merești, județul Harghita, ori Covasna – „Valea Zânelor”, județul Covasna¹⁴, este semnalată ceramică modelată cu roata, pictată ori decorată cu motive lustruite, credem că putem vorbi, fără să greșim, de existența unor meșteri specializați în acest domeniu și a atelierelor în care își desfășurau activitatea.

În lumina celor prezentate în acest studiu, credem că se poate vorbi de existența atelierelor de olari în fiecare așezare cercetată sistematic din zona aceasta, chiar dacă, uneori, elementul definitoriu pentru un atelier de olărie – *cuptorul* – lipsește.

Note

1. VIORICA CRIȘAN, *Așezarea dacică de la Sântimbru- "Pomii verzi", jud. Harghita*, în ActaMN, 33, 1, p. 361-372; idem, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, Editura Carpații Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 2000, p. 93.
2. G. ORBĂN, J. SÂNTHA, S. BOGOS, *Proces verbal privind descoperirile arheologice din hotarul localității Sântimbru*, 8.11.1962, ms., 1962.
3. V. CRIȘAN, *op. cit.*, p. 93;
4. MARIA COMȘA, *Cuptoare de ars oale din sec. I. îCh - IV d.Chr. în regiunile de la est de Carpați*, în *Memoria Antiquitates*, IX-XI, 1985, p. 171 -184.
5. GH. BICHIR, *Șantierul arheologic de la Poiana Dulcești, jud. Neamț* (1961-1970), în *Materiale*, X, 1973, p. 97-105.

6. V. CRIȘAN, *op. cit.*, p. 93.

7. M. BABEȘ, *Unelte geto-dace pentru modelarea ceramicii*, în SCIVA, 31, 1, 1980, p. 23-33.
8. V. Crișan, *op. cit.*, p. 26; AL. FERENCI, *Cetăți antice în județul Ciuc*, în ACMIT, IV, Cluj, 1938, p. 234-252.
9. idem, p. 44-45.
10. idem, p. 138.
11. idem, p. 19-81.
12. idem, p. 380-382.
13. G. FLOREA, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I. îChr- I. d.Chr)*, Cluj-Napoca, 1998, p. 15-90.
14. V. CRIȘAN, *op. cit.*, p. 126-133.

Abstract

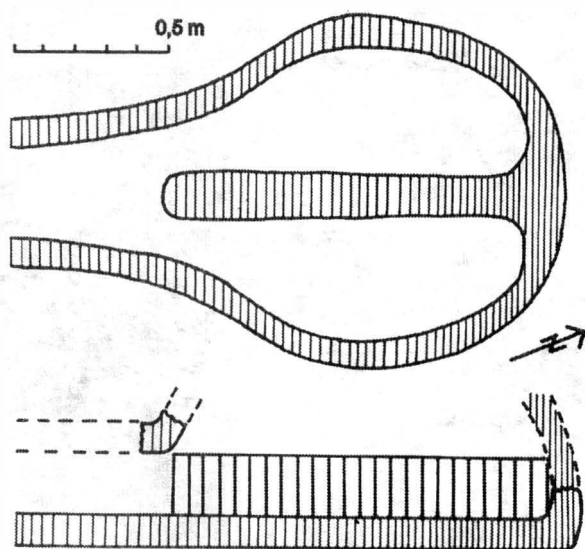
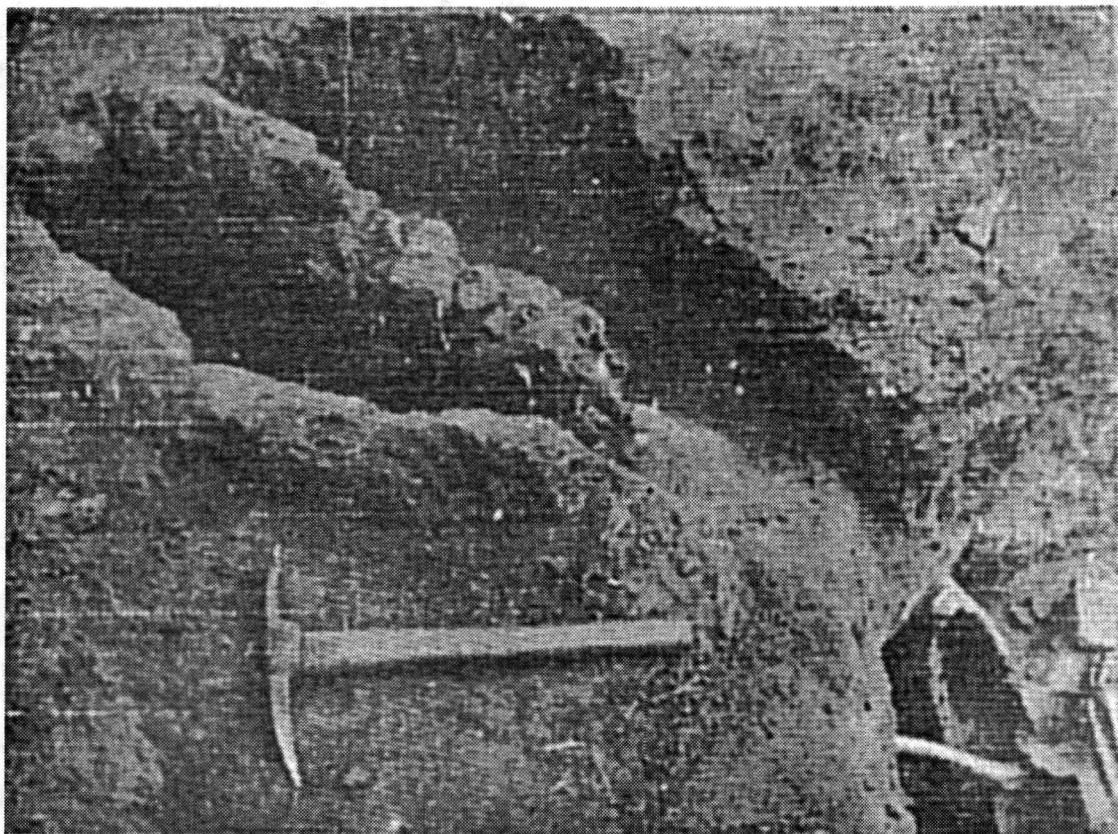
Pottery workshops from eastern Transylvania in the IIIrd - Ist centuries BC

In the light of the archaeological discoveries from this part of Transylvania (pottery ovens at Sântimbru- "Pomii verzi" and Cetățuia- "Cariera de piatră", Harghita county, and also various instruments for pottery moulding discovered in many archaeological sites) it can be talked about the pottery workshops persence in this area.

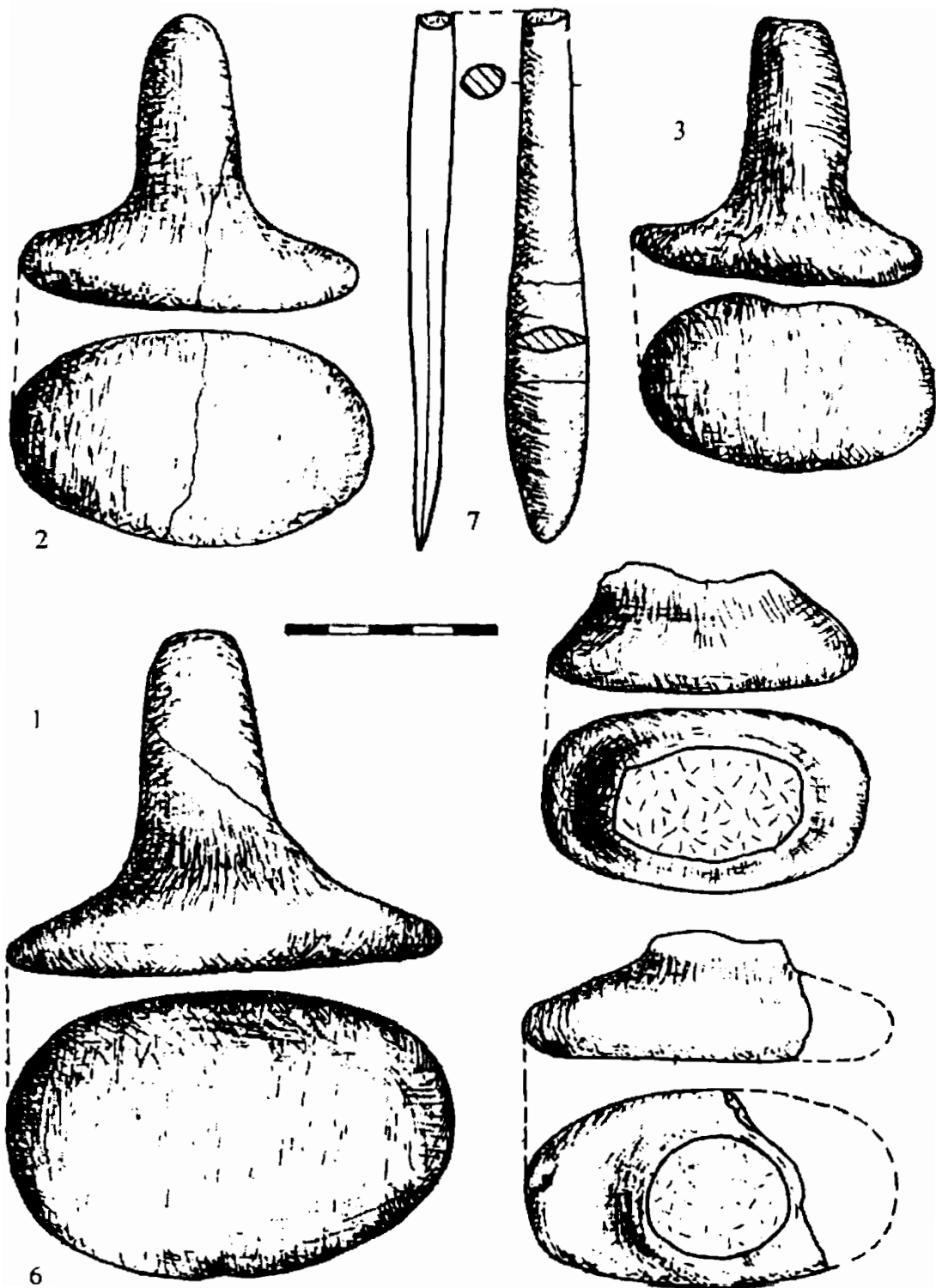
The hand-moulded pottery did not require the presence of special arrangements, such as workshops. Thus, the tools used for its manufacturing are found in the usual places. But in the case of the pottery moulded at the wheel and, especially, the one painted special arrangements were required. These arrangements can only be presumed, since so far the archaeological discoveries cannot offer new information about them.

Translated by Ivan Suciu

Cristina Popescu

Plasa I / Plate 1.
Sântimbru- "Pomii verzi".
Cuptor de olar / Pottery oven.

Planşa / Pl. 2.

Mereşti-"Dâmbul Pipuşilor"

Uncle de lut pentru modelarea vaselor lucrate cu mână.

Clay tools for modelling the hand-made pottery.

(apud VIORELA CRĂŞAN, *Dacii din estul Transilvaniei*, 2000).

SOME CONSIDERATIONS ABOUT STONE BUILDING IN *BARBARICUM* DURING THE LATE ROMAN PERIOD

This study examines the evidence regarding the settlements of the Late Roman period found in the Dniestr basin, which include stone buildings. Such buildings dated to the first centuries A.D. were first identified by M.Iu. Smiško near Komarovo, in a Sântana de Mureș-Černjachov settlement. After World War II, E.A. Rikman began excavations at Sobari, and in 1981 the settlement at Cimișeni was found. They both contain stone buildings. Though excavations continue at Sobari and Cimișeni, and the settlement at Komarovo was never fully and adequately published, I will try to present a summary of the knowledge we now have about stone buildings in *barbaricum* during the Late Roman period. In doing so, I was encouraged by the increasing number of such features identified in various other settlements¹.

The settlement at Komarovo (Kelmency county, Černovcy district, Ukraine)² was found in 1956 and excavated in 1956-1957 and, again, in 1974, by M. Iu. Smiško. The preliminary archeological report was published in 1964³. Glass finds from Komarovo were used by various interdisciplinary studies and published separately⁴. On the excavations of 1974 we only have some brief notes⁵. The site is located on the right-bank tributary of the Dniester river, cove-ring an estimated area of 4.8 hectare, of which only 1612 square m were excavated. Smiško found five dwelling-houses, six independent hearts, a pottery shop, a pit for rubbish disposal, and a stone building. The latter has a rectangular plan (6 x 6.90 m) with a deep foundation of large stones without mortar (fig. 1). Some remains of stone pavement were found. It consisted of flag-stones set in a bed of gravel. Both pavement and foundation convinced Smiško that he has discovered a stone building, something quite uncommon at that time for Sântana de Mureș-Černjachov settlements. On the basis of fragments of daub infilling, Smiško believed that the superstructure must have had a gabled roof of wood and wattle. Artefacts recovered from the building's floor included fragments of a large amphora (nearly 1 m long) found near the western wall (fig. 6.7), fragments of a large *dolium* near the southern wall, a crucible (fig. 7.12) and of iron vessel, all

found near the southern wall. The small scale of the excavations, as well as the inadequate publication of its results make it impossible to draw any conclusions from the arrangement of features within the settlement. It seems, however, that the five houses and five hearts, most probably belonging to a glasswork shop, were located on the eastern side of the settlement, while the pottery shop was found on its western side. The stone building was in the middle of the settlement. Artefacts recovered from the settlement include tools, dress accessories, coins, pottery, animal bones, and a significant quantity of glassworking debris. Other finds of glass included fragments of green, purple, and yellow glass vessels, small pieces, probably from windows, and beads. Glassworking may have been associated with some tools found in the settlement (fig. 3.17), as well as the iron vessel found in the stone building. Most of the ceramic remains indicate a wheeled pottery typical for Sântana de Mureș-Černjachov settlements, with only fragments of hand-made pottery (fig. 6; 7). A significant number of bricks and tiles was also recovered (fig. 2), but none in the stone building, thus suggesting that the bricks and tiles may have been reused for the construction of the houses, east of the stone building. On the sole basis of glass finds, Šcapova argued that the glassworking shop may have been built before the stone feature⁶. Her research also showed that glass finds could be divided into two groups: those of local origin and imported glass. Most of the glass finds produced on the site has no colour, being blown in coniclike molds (fig. 5), and decorated with flutes or glass appliquéés (fig. 4). According to G. Rau, such glass was produced mostly during the second half of the third century A.D.⁷. In spite of a considerable number of vessels of the local production, there is not too much variation in form, which could be interpreted as indicating a short life of the glassworking shop. Window fragments recovered from the settlement were also of local production, being cast in flat molds, a technique used until the late third century⁸. But glassware with polished decoration may be dated to the second and third quarters of the fourth century.

The settlement at Sobari (Soroca county, Republic Moldova) was found in 1950 by G. B. Fedorov⁹, but excavations began only in 1962. E.A. Rikman carried three subsequent campaigns in 1962, 1965, and 1971¹⁰. Excavations were resumed in 1990 under the direction of Ion Niculiță¹¹. The site is located not too far from the present day village, and it covers an estimated area about 30 hectare¹². Until now, excavations only recovered some 800 square m, with eight dwelling houses, a pottery shop¹³, and a stone precinct with a stone building in its middle. The defenses were only recognizable by the deep trenches dug to rob the curtain wall foundations. They enclose an almost rectangular area, of some 0.4 hectare. Since the southern wall of the circuit has not been identified, it is difficult to assess the exact shape of the enclosed area. Robber-trenches suggest that the foundation were of 0.60 m deep. Where the foundations were not robbed, the texture of the wall could be studied. It consists of large slabs of limestone and granite. According to the local reports, a wall height of 1 m was still visible before 1950.

The stone building, built at about 10 m from the northern curtain, had a rectangular plan (9.80 x 18 m), with the long walls running on an east-west direction (fig. 8). Only the foundations of the building survived. It was subdivided into two, unequal rooms (5.40 x 7.30 m to the west and 7.30 x 9.90 m to the east) by a party-wall, which is clearly visible in plan. The two rooms communicated with each other through the door, of 1.60 m wide. Both rooms had clay floors. The building was surrounded at some distance (1.50 to 2.00 m) by stylobates with sixteen bases. Each base had a small slot, probably used for supporting wooded posts (fig. 9). Walls were made of limestone flags and bricks roughly mortared. The mortar used for the walls contains sand and fireclay. Most bricks were rectangular in plan (fig. 10), but some were square. A large number of roof-tiles were recovered from the building (fig. 11). The manner in which tiles were arranged on the roof indicates the so-called "*Laconian technique*"¹⁴. The wooden structure of the roof was assembled with iron cramps, a great number of which were found in both rooms (fig. 12). Remains of the beams burnt *in situ* were also recovered on the floor. Fragments of window glass were found, and were apparently produced by being blown in a cylinder and then unfolded in sheets¹⁵. The total area covered by fragments of glass recovered so

far is 450 square cm. A distribution plot identified a concentration of glass finds near the eastern wall of the house. A surprising feature of the building is that it did not have any heating facility.

The dating of the building is secured by fragments of glass, which, according to the spectrographic analysis of Iu. L. Șcapova, clearly indicates the Late Roman period¹⁶. D. B. Harden argues the "*cylinder-technique*", which was apparently used to produce the window glass found at Sobari, only appears in the late third century¹⁷. A fragment of glass beaker belonging to Rau's type "*Sântana de Mureș*"¹⁸, dated between 351 and 375¹⁹, was found on the building's floor (fig. 13.2). The building also produced fragments of gold sheet decorated with scales (fig. 13.1), found together with a small bronze plate and two bronze nails (fig. 13.3). They were all mounted on the saddle bows (fig. 14), as indicated by similar finds from the Eurasian steppes²⁰ belonging to I. P. Zaseckaia's type 2, dated to the late fourth and early fifth century²¹. The closest parallels are those from the burial at Kiziliarskaia Balka, near Melitopol', in Ukraine, from Concești (Romania), those from burials VIII and IX at Novogrigor'evka, in Ukraine, that destroyed at Kalinin, in Crimea, and that from burial no. 2 (mound no. 8) at Kubei, near Odessa (Ukraine)²² (fig. 15.A-F).

All pottery fragments recovered from the building belong to the wheeled category. Most of them were amphorae²³ fragments belonging to Opaiț's type C-I, dated to the second half of the fourth century²⁴. Other sherds belong to the grey gritty ware, which is characteristic for Sântana de Mureș-Černjachov settlements and cemeteries, dated to the fourth century.

Rikman noted that the building's foundation cut through the preceding level, which is also characterized by Sântana de Mureș-Černjachov pottery. He claims that at the moment of the building's construction, the area was occupied by a fairly large settlement. Although these observations cannot be checked out against the stratigraphical evidence published so far, new research has shown that the stylobates, the floor and the base of the building's walls, all belong to the same stratigraphic sequence. It is on this level that the remains of the superstructure collapsed after a fire destroyed the building.

It is worth mentioning that not too far from the settlement at Sobari, on the Dniester river's bank, a hoard of Late Roman coins was accidentally found in 1970. It includes only solidi

from Theodosius I (392-395), minted in Constantinople²⁵.

The settlement at Cimișeni (Chișinău county, Republic Moldova) is located 2,5 km west from the village. Field surveys covering an area of about 2 hectare produced pottery fragments and stones²⁶. The only excavations performed at Cimișeni by M. B. Ščukin in 1981 revealed, however, the foundations of a stone building²⁷. It was a rectangular feature, built in limestone (fig. 16). Ščukin estimates its size at about 10 m width and 21 m length. The building was subdivided into three rooms, only two of them being excavated. One was of 5 m wide and 10 m long, the other was of 8.20 m wide and 10 m long. The estimated size of the third room is 7.80 x 10 m. A relatively large break into the southern wall may be due to either robbing activities or to the entrance. Unlike Sobari, the foundation and the walls of the building at Cimișeni were made of limestone flags mortared without fire-clay. Because the foundations present irregularities and sometimes even lack of stone flags, Ščukin argued that they have been built by throwing stones in a bath of white mortar. He also claims that the walls were made of wood and wattle. His argument is based on a concentration of daub filling and wattle remains outside the northern wall²⁸. A simple, stone-built hearth (0.80 x 0.84 m) was found in the central room. A second hearth (0.40 x 0.42 m) was recovered at some distance from the south-eastern corner of the building.

Artefacts recovered from the excavated rooms include a fragment of a glass beaker with polished facets belonging to Straume's group 1 B²⁹ (fig. 17.1), a bronze bracelet with bent ends and an iron bracelet with shake-shaped ends (fig. 17.2-3). The latter could be dated to the late third and fourth century. The excavation also produced a fragment of an amphora with a grafitto of four Greek letters (ΝΘΟΥ)³⁰, and bead grey stone. The latter has been interpreted as "magic" pendant attached to the sword's handle³¹. All this archeological evidence points to the dating to the second half of the fourth century.

An important aspect of the stone buildings revealed by recent research in the Republic Moldova and the neighbouring area is that such features appear in association to Late Roman, non-fortified settlement. Indeed, there is no evidence that stone buildings had military functions, despite the presence of a precinct at Sobari. But the latter is exceptional among all

other si-milar buildings in contemporary Europe, particularly because of its colonnade and the use of glass windows. Rikman pointed to the fact that the precinct at Sobari has only three sides, either because the entire complex was abandoned before being finished or because the precinct had no military function. The plan of the complex at Sobari is similar to the one of stone buildings (so-called "*villae*") discovered in the Middle Danube region³². Just as those in Bratislava-Dúbravka and Cífer-Pác, the building at Sobari was built in the middle of a "*barbarian*" settlement. Just like Sobari, the stone building at Stupava, Bratislava-Dúbravka and Cífer-Pác were surrounded by defenses of stone (Stupava, Bratislava-Dúbravka) or by a wooden rampart (Cífer-Pác). I suggest therefore that Sobari is another example of a "*Roman-style*" building outside Roman frontiers. Through its general layout, the building at Sobari is vaguely reminiscent of the so-called "*churches without apses*", which may raise the question whether or not it fulfilled any religious function³³. In any case, it is clear that the stone building at Sobari was inspired by the Roman architecture, to which its colonnade clearly points. Claims to a particular social status may have been formulated through this building, in the same way the presence of a porticoed courtyard or a triclinium is interpreted as indicating an "*aristocratic*" Roman house. The question of the building's owner is a very difficult one. Was he a "*tribal chief*", as Boris Magomedov suggested³⁴, or a Roman adviser of some foederati? The presence of a golden sheet mounting the saddle bows may indicate, in any case, a person of high social status. The same may be true for the owner of the stone building at Cimișeni, with its plan so similar to the buildings found in the north-west area of the Black Sea³⁵. Further archaeological research on the site may confirm this idea.

All three cases discussed could be fairly well dated to the second half of the fourth century. It has been argued that at Komarovo, the stone building postdates the glassworking shop, as suggested by the amphora found on the building's floor. Ščapova based her argument on the dating of the glass finds. It is, however, evident that the stone building employed glass artefacts produced in the shop sometime during the third century. If the other houses could be dated later, during the second half of the fourth century, we may presume that at that

time, the stone building had already lost its primary function, being used as a storage area, as suggested by both the absence of a heating facility at the presence of amphoras and dolia. But the absence of an adequately published report, with a clear stratigraphic sequence makes any speculation very doubtful.

Why were those stone buildings built where they were? A mapping of all known cases shows a relation between such buildings and trade routes connecting the Baltic Sea area and the Danube frontier. Ščukin has argued that these trade routes have already emerged in the second half of the first century as important

avenues for exports of Roman artefacts to *barbaricum* in exchange for amber. Intensive trade along the Dniester route seems to have been encouraged by the inception of Sântana de Mureș-Černjachov settlements in the area between the Dniester and the Danube³⁶. There is no evidence that the status of those inhabiting the stone buildings at Komarova, Sobari, or Cimișeni derived in any way from controlling these trade routes, but it can be a coincidence that all three sites located along these avenues of trade to which Ammianus Marcellinus alludes in famous passage concerning Munderich.

Note

1. At Aleksandrovka and Bašmatka, on the Lower Dniepr river, and at Gorodok, on the Southern Bug river. A Černjachov complex of buildings was found at Kamenka-Ančekrak, on the Black Sea coast. See MAGOMEDOV 1995, 133. Third- to fourth century 'villae' were found in the Middle Danube area as well, at Dúbravka, Cífer-Pác, and Milanovce. See KOLNÍK 1986b.
2. SMIŠKO-ŠČAPOVA 1975.
3. SMIŠKO 1964.
4. BEZBORODOV 1964; ŠČAPOVA 1964; ŠČAPOVA 1978.
5. ŠČAPOVA 1983; SMIŠKO-ŠČAPOVA 1975.
6. ŠČAPOVÁ 1978, 241.
7. RAU 1975.
8. ŠČAPOVA 1983, 146.
9. FEDOROV 1960, 271 nr. 194.
10. RIKMAN 1970; RIKMAN 1975a, 205-214.
11. NICULIȚĂ 1996; NICULIȚĂ/BANARU 1995; NICULIȚĂ/POPA 1994; POPA 1992; POPA 1997.
12. POPA 1992, 31.
13. BOBRINSKIJ 1991, 174-175.
14. BRODRIBB 1987, 99.
15. ŠČAPOVA 1978, 241.
16. RIKMAN 1970, 196; RIKMAN 1975a, 211, note 66-67; ŠČAPOVA 1983, 146.
7. HARDEN 1959, 9-10, 16.
8. RAU 1975, Taf. 2-3, Abb. 9.
9. ŠČUKIN/ŠČERBAKOVA 1986, 194.
20. WERNER 1956; DMITRIEV 1979, 158; BÓNA 1991; ZASECKAJA 1994; ANKE 1998.
21. ZASECKAJA 1994, 46-50.
22. ZASECKAJA 1994; ANKE 1995; ANKE 1998.
23. RIKMAN 1975a, fig. 27.8.
24. OPAIT 1996, 59-60, pl. 11.4.
25. NUDEL'MAN 1976, 50, nr. 2, 59 nr. 9.
26. RIKMAN 1975b, 118, nr. 471.
27. ŠČUKIN 1989; ŠČUKIN 1991.
28. ŠČUKIN 1991, 224.
29. STRAUME 1987, 29 and Taf. 3.81.
30. BÖTTGER 1981.
31. WERNER 1956, 26; HAGBERG 1967, 43-44, fig. 22-23; ŠČUKIN 1991.
32. See about: PITTS 1987; KOLNÍK 1986a; KOLNÍK 1986b; KOLNÍK 1990.
33. POPA 1997.
34. MAGOMEDOV 1995
35. MAGOMEDOV 1987; MAGOMEDOV 2001; 19-24; POPA 1999a; POPA 1999b.
36. ŠČUKIN 1991; ŠČUKIN 1999.

Bibliografie

ANKE 1995

B. ANKE, *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. und 5. Jh. Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 36, 1995, 144-63.

ANKE 1998

B. ANKE, *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. und 5. Jh.*, Berlin, 1998.

BEZBORODOV 1964

M. A. BEZBORODOV, *Issledovanie stekol iz steklodel'noj masterskoj III-IV vv. n.e. u s. Komarov.* In *Materialy i Doslidžennja z Arheologii Prykarpattja i Volyni* 5, 1964, 81-5.

BOBRINSKIJ 1991

A. A. BOBRINSKIJ, *Gončarnye masterskie i gorny Vostočnoj Evropy (po materialam II-IV vv. n.e.)*, Moskva, 1991.

BÓNA 1991

I. BÓNA, *Das Hunnenreich*, Budapest-Stuttgart, 1991.

BÖTTGER 1981

B. BÖTTGER, *Dipinti aus Iatrus. Spätantike Amphorenaufschriften als wirtschaftshistorische Quelle*. In: *Klio* 63, 2, 1981, 511-25.

BRODRIBB 1987

G. BRODRIBB, *Roman Brick and Tile*, Gloucester, 1987.

DMITRIEV 1979

A. V. DMITRIEV, *Mogiľnik epohi pereselenija narodov na reke Džurso*. In: *Kratkie Soobščeniya Instituta Arheologii, Instituta Istorii Material'noj Kultury*, Moskva, 158, 1979.

ŠČAPOVA 1964

J. L. ŠČAPOVA, *Rezultaty spektralnogo analiza stekljannyh izdelij i braka iz steklodelatel'noj masterskoj, otkrytoj v s. Komarovo*. In: *Materialy i Doslidžennja z Arheologii*

- Prykarpattja i Volyni* 4, 1964, 86-7.
- ŠČAPOVA 1978**
J. L. ŠČAPOVA, *Masterskaja po proizvodstvu stekla u s. Komarovo*. In: *Sovetskaja Arch.* 3, 1978, 230-42.
- ŠČAPOVA 1983**
J. L. ŠČAPOVA, *Očerki istorii drevnego steklodeliija*, Moskva, 1983.
- ŠČUKIN 1989**
M. B. ŠČUKIN, *Sem' sezonov Slavjano-Sarmatskoj Ekspedicii*. In: G. I. SMIRNOVA (Ed.), *Itogi rabot arheologiceskikh ekspedicii Gosudarstvennogo Ermitaža*, Leningrad, 1989.
- ŠČUKIN 1991**
M. B. ŠČUKIN, *K voprosu o kontaktah rimljan s nositeljami černjahovskoj kul'tury (po materialam poselenija Čimišeny)*. In: E. V. JARVOJ (Ed.), *Drevnejšie obščnosti zemledeľcev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja (V tys. do n.e.- V v.n.e.)*, Kiev, 1991.
- ŠČUKIN 1999**
M. B. ŠČUKIN, *Fenomen Černjahovskoj kul'tury epohi Konstantina-Konstancija, ili čto takoe Černjahovskaja kul'tura?* In: *Stratum Plus*, Chişinău, 4, 1999, 66-101.
- ŠČUKIN/ŠČERBAKOVA 1986**
M. B. ŠČUKIN/T. A. ŠČERBAKOVA (Ed.), I. A. RAFALOVIČ. *Dančeny - mogil'nik černjahovskoj kul'tury*, Kişinev, 1986.
- FEDOROV 1960**
G. B. FEDOROV, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tys. n.e.* In: *MIA* 82, Moskva, 1960.
- HAGBERG 1967**
U. E. HAGBERG, *The archaeology of Skedemosse*, Stockholm, 1967.
- HARDEN 1959**
D. B. HARDEN, *New Light on Roman and Early Medieval Window-Glass*. In: *Glastechnische Berichte* 32, 8, 1959.
- KOLNIK 1986a**
T. KOLNIK, *Neue Ergebnisse der Limesforschung in der ČSSR*. In: *Akten des 13 Limes-Kongresses*, Stuttgart, 1986, 355-61.
- KOLNIK 1986b**
T. KOLNIK, *Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes*. In: *Arch. Rozhledy* 38, 1986b, 411-34.
- KOLNIK 1990**
T. KOLNIK, *Villae rusticae im nordpannonischen Limesvorland?* In: *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*, Wien, 1990.
- MAGOMEDOV 1987**
B. V. MAGOMEDOV, *Černjahovskoe gorodišče u s. Aleksandrovka*. In: A. T. SMILENKO (Ed.), *Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I-nacale II tys. n.e.*, Kiev, 1987.
- MAGOMEDOV 1995**
B. V. MAGOMEDOV, *La stratification sociale de la population de la culture de Černjahov*. In: F. VALLET/M. KAZANSKI (Ed.), *La noblesse romaine et les cheff barbares du IIIe au VIIe*, St. Germaine-en-Laye, 1995, 133-7.
- MAGOMEDOV 2001**
B. V. MAGOMEDOV, *Černjahovskaja kul'tura. Problema etnosa*, Lublin, 2001.
- NICULIŢĂ 1996**
I. NICULIŢĂ, *Situl de epocă romană de la Sobari şi unele aspecte ale romanizării în spaţiul de la est de Carpaţi*. In: *Romanizarea la Est de Carpaţi. Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor la Est de Prut*, 2, Chişinău, 1996, 14-23.
- NICULIŢĂ/BANARU 1995**
I. NICULIŢĂ, V. BANARU, *Raport preliminar al săpăturilor din aşezarea de la Sobari, raionul Soroca, Chişinău*, 1995.
- NICULIŢĂ/POPA 1994**
I. NICULIŢĂ, A. POPA, *Sobari, r. Soroca, Republica Moldova*. În: *Cronica cercetărilor arheologice: Campania 1993*, Satu Mare, 1994, 60.
- NUDEL'MAN 1976**
A. A. NUDEL'MAN, *Topografia kladov i nahodok edinichnyh monet*. In: *Arheologiceskaja Karta Moldavskoj SSR*, 8, Kişinev, 1976.
- OPAIT 1996**
A. OPAIT, *Aspecte ale vieţii economice din provincia Scythia (secolele IV-VI d.Ch.). Producţia ceramicii locale şi de import*. In: *Bibliotheca Thracologica*, 16, Bucureşti, 1996.
- PITTS 1987**
L. F. PITTS, *Roman style buildings in Barbaricum (Moravia and SW Slovakia)*. In: *Oxford Journal Arch.* 6, 1987, 219-36.
- POPA 1992**
A. POPA, *Staţiunea Sobari, raionul Soroca, în lumina noilor cercetări de teren*. În: *Conferinţa ştiinţifică a corpului didactico-ştiinţific*, Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, 1992, 31.
- POPA 1997**
A. POPA, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*. In: *Germania*, 73, 1, 1997, 119-31.
- POPA 1999a**
A. POPA, *Cu privire la tipul de construcţii de piatră cu două sau mai multe încăperi alăturate din aria culturii Sântana de Mureş-Černjahov*. În: *Studia in honorem Ion Niculiţă. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Chişinău, 1999, 239-55.
- POPA 1999b**
A. POPA, *Steinbauten der Sântana de Mureş-Černjahov-Kultur*. In: G. GOMOLKA-FUCHS (Ed.), *Die Sântana de Mureş-Černjahov-Kultur*. In: *Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh*, Bonn, 1999, 101-14.
- RAU 1975**
G. RAU, *Spätantike Glasfunde im Karpatenraum. Beiträge zur Erforschung der römischen Kaiserzeit in östlichen Mitteleuropa*, Marburg, 1975.
- RIKMAN 1970**
E. A. RIKMAN, *Poselenie pervyh stoletij našej ery Sobar' v Moldavii*. In: *Sovetskaja Arch.*, 2, 1970, 180-97.
- RIKMAN 1975a**
E. A. RIKMAN, *Etničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i privilegajuşčego Podunav'ja v pervyh vekah našej ery*, Moskva, 1975.
- RIKMAN 1975b**
E. A. RIKMAN, *Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kul'tury*. In: *Arheologiceskaja karta Moldavii*, 5, Kişinev, 1975.
- SMIŠKO 1964**
M. J. SMIŠKO, *Poselennja III-IV st. n.e. z slidami skljanogo virobništva bilja s. Komariv Černivec'koji oblasti*. In: *Materijali i Doslidžennja z Arheologii Prykarpattja i Volyni*, 5, 1964, 67-80.
- SMIŠKO/ŠČAPOVA 1975**
M. J. SMIŠKO, J. L. ŠČAPOVA, *Raskopki u s. Komarovo-Dnestrovka*. In: *Arheologiceskie Otkrytija 1974 goda*, 1975, 335.
- STRAUME 1987**
E. STRAUME, *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrh. n. Chr.* In: *Inst. for Samnlygnende Kulturforskning B*, 73, Oslo, 1987.
- WERNER 1956**
J. WERNER, *Beitrage zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956.
- ZASECKAJA 1994**
I. P. ZASECKAJA, *Kul'tura kočevnikov južnorusskich stepej v gunskaju epochu (konec IV-V vv.)*, Sankt-Peterburg, 1994.

Abstract

Considerații privind construcțiile de piatră din Barbaricum în Epoca Romană Târzie

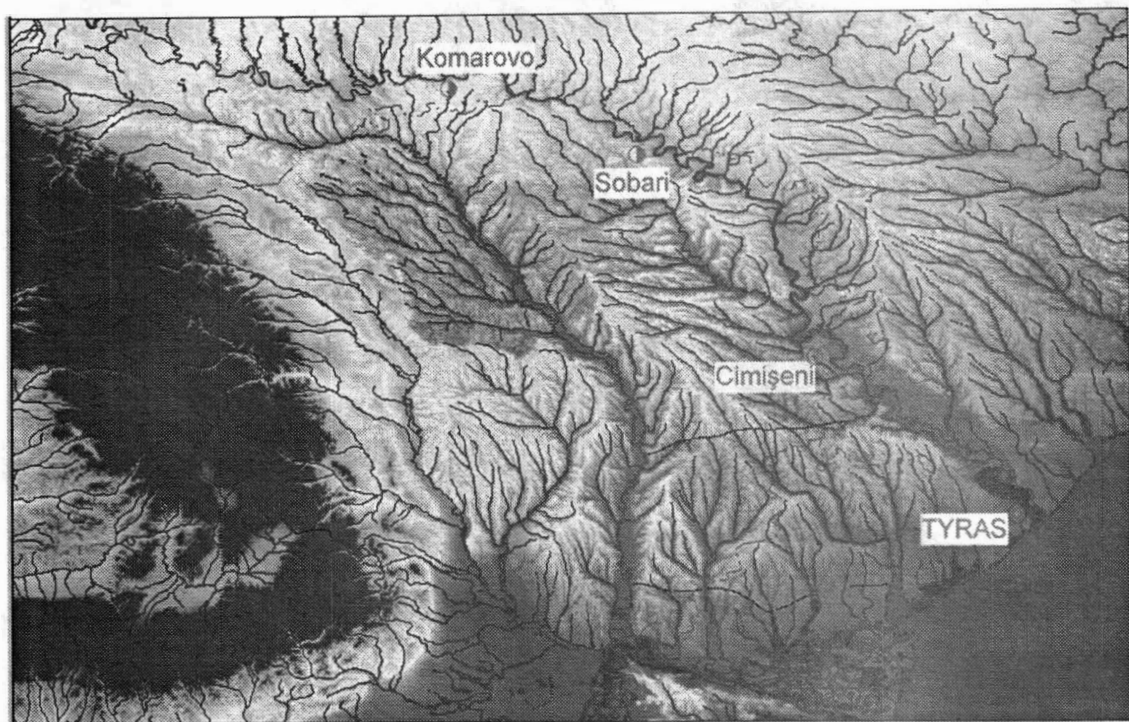
Până în prezent, în bazinul râului Nistru ne sunt cunoscute trei așezări de epocă romană în care s-au descoperit urme ale elementului arhitectural provincial-roman: Komarovo (rajon Kelmency, oblast' Černovcy, Ucraina), Sobari (județul Soroca) și Cimișeni (județul Chișinău).

Discutarea tehnicii și tehnologiei de construcție, a materialelor de construcție, precum și a cronologiei edificiilor de piatră de pe malul drept al Nistrului, indică prezența aici a elementelor provincial-romane. Acest fapt, alături de dislocarea în afara limesului roman, apropie complexele de pe Nistru de amintitele deja "*stajiuni romane din barbaricum*" din zona Dunării de Mijloc.

Examinând problema prezenței construcțiilor de piatră în Europa perioadei romane, constatăm că edificiile construite în stil roman (sau eventual după model provincial-roman) și dispuse în afara granițelor imperiului, sunt un fenomen general, specific nu numai culturii Sântana de Mureș-Černjahov; ele fiind cunoscute după izvoarele arheologice de-a lungul limesului, de la așezările chorei olbiopolitane și până la Dunărea de Mijloc, iar după informația lui Amm. Marcellinus referitoare la casele suebilor construite *in ritu Romano*, până în preajma limesului renan [Amm. Marcellinus XVII, 1, 7]. Suntem de părere că aceste construcții nu reflectă un fenomen de origine locală, ci rezultatul influenței civilizației provincial-romane asupra populațiilor din imediata apropiere a limesului.

Tradus de Ivan Suciuc

Alexandru Popa

Planșa / Plate 1

Disponerea geografică a așezărilor analizate.
Geographical position of the analyzed settlements.

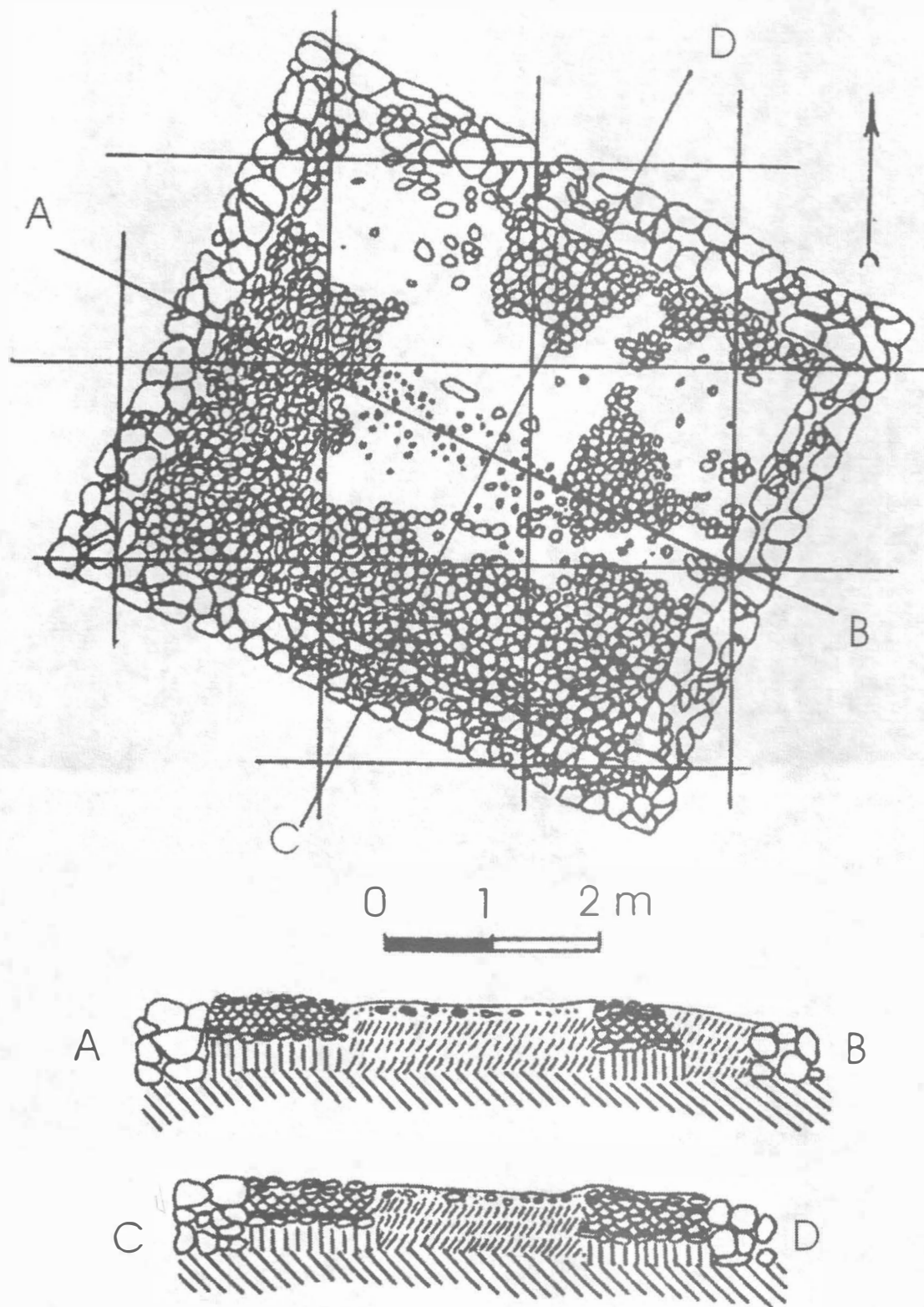

Figura / Figure 1
Komarovo (apud Smiško).

Planul și profilele construcției de piatră. 1. piatră; 2. piatră mărunță; 3. prundiș; 4. strat de pământ depus sub podeaua construcției; 5. humus antic; 6. loess.

Stone buildingscheme and profiles . 1. stone; 2. fine/small stone; 3. gravel; 4. layer of earth laid under the floor of the building; 5. antique humus; 6. loess.

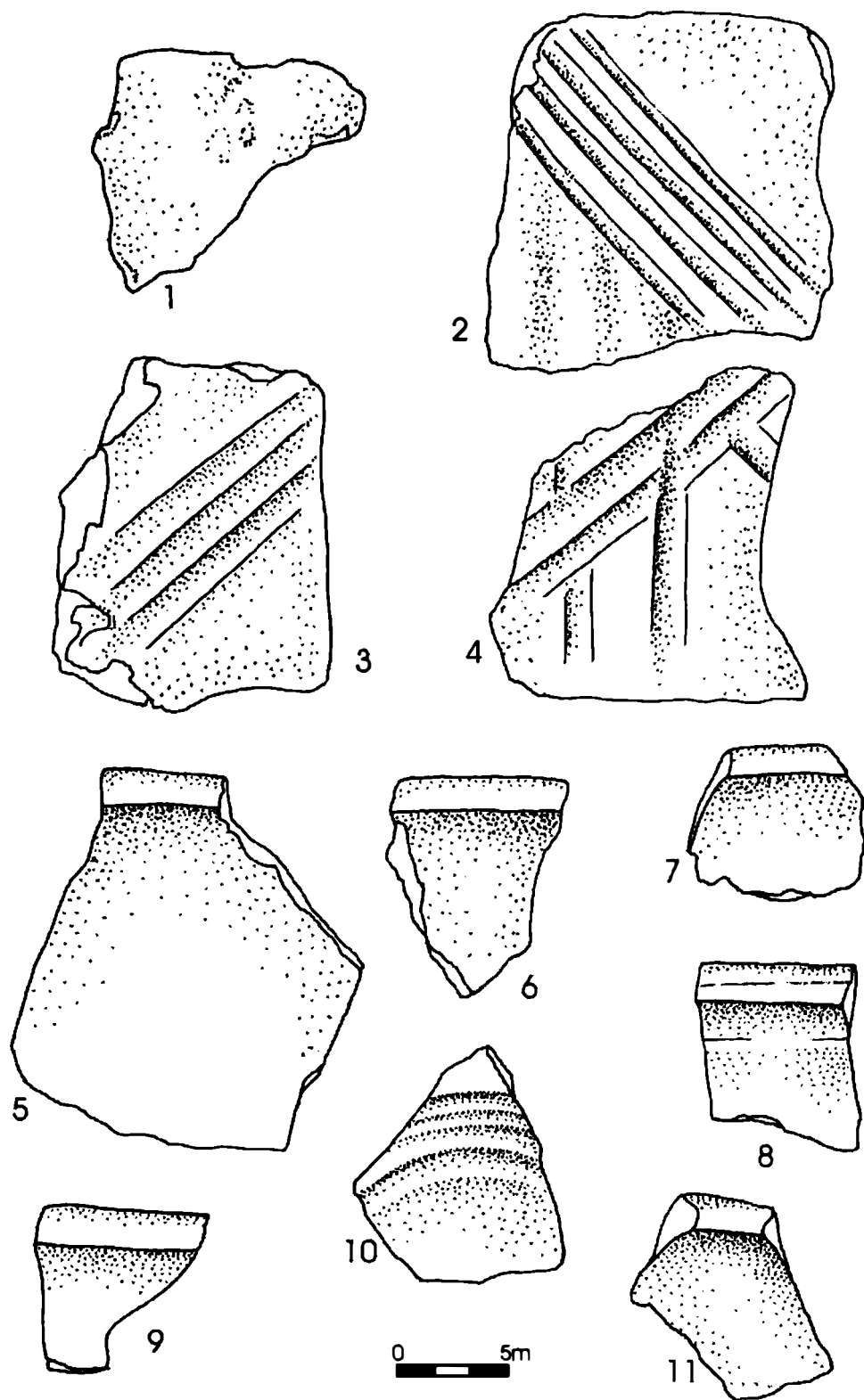

Figura / Figure 2
Komarovo (apud Smiško).
Fragmente de țiglă și cărămidă din așczare.
Tile and brick fragments from the settlement.

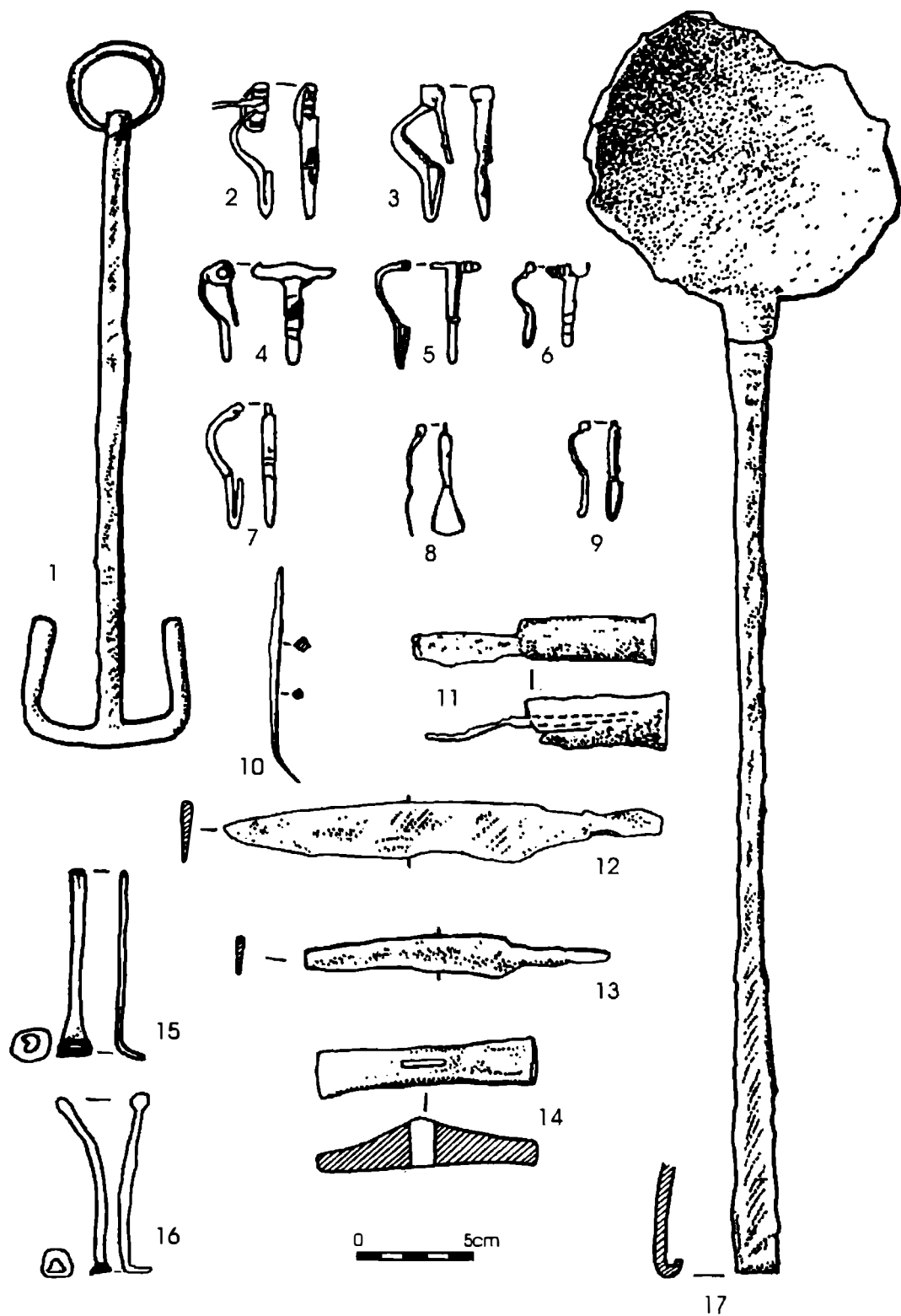

Figura / Figure 3
 Komarovo (după Smiško)
 Obiecte de metal descoperite în așezare.
 Metal objects discovered in the settlement.

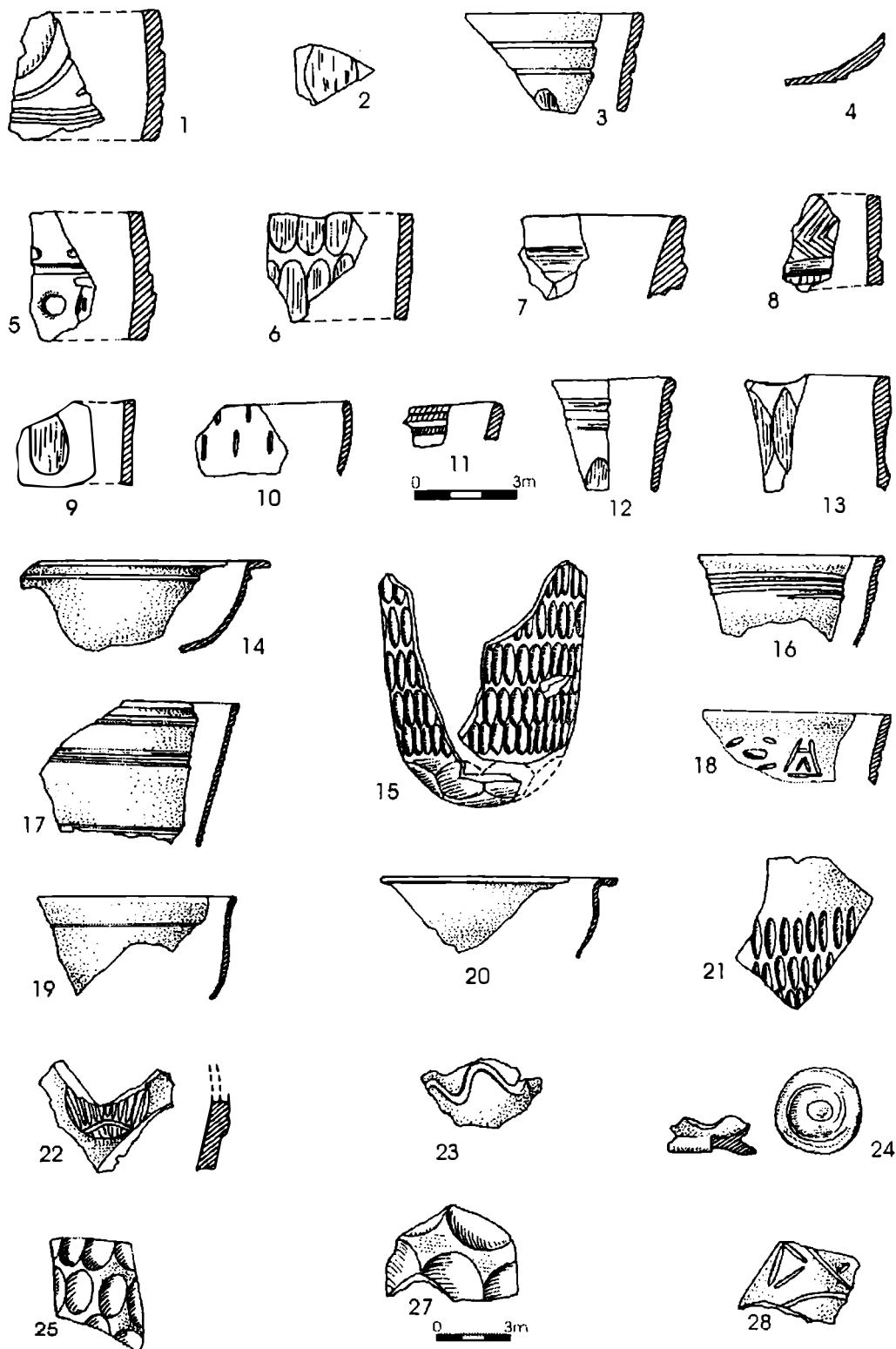

Figura / Figure 4
Komarovo (apud Săpova).
Fragmente de vase de sticlă de import.
Pots fragments made of imported glass.

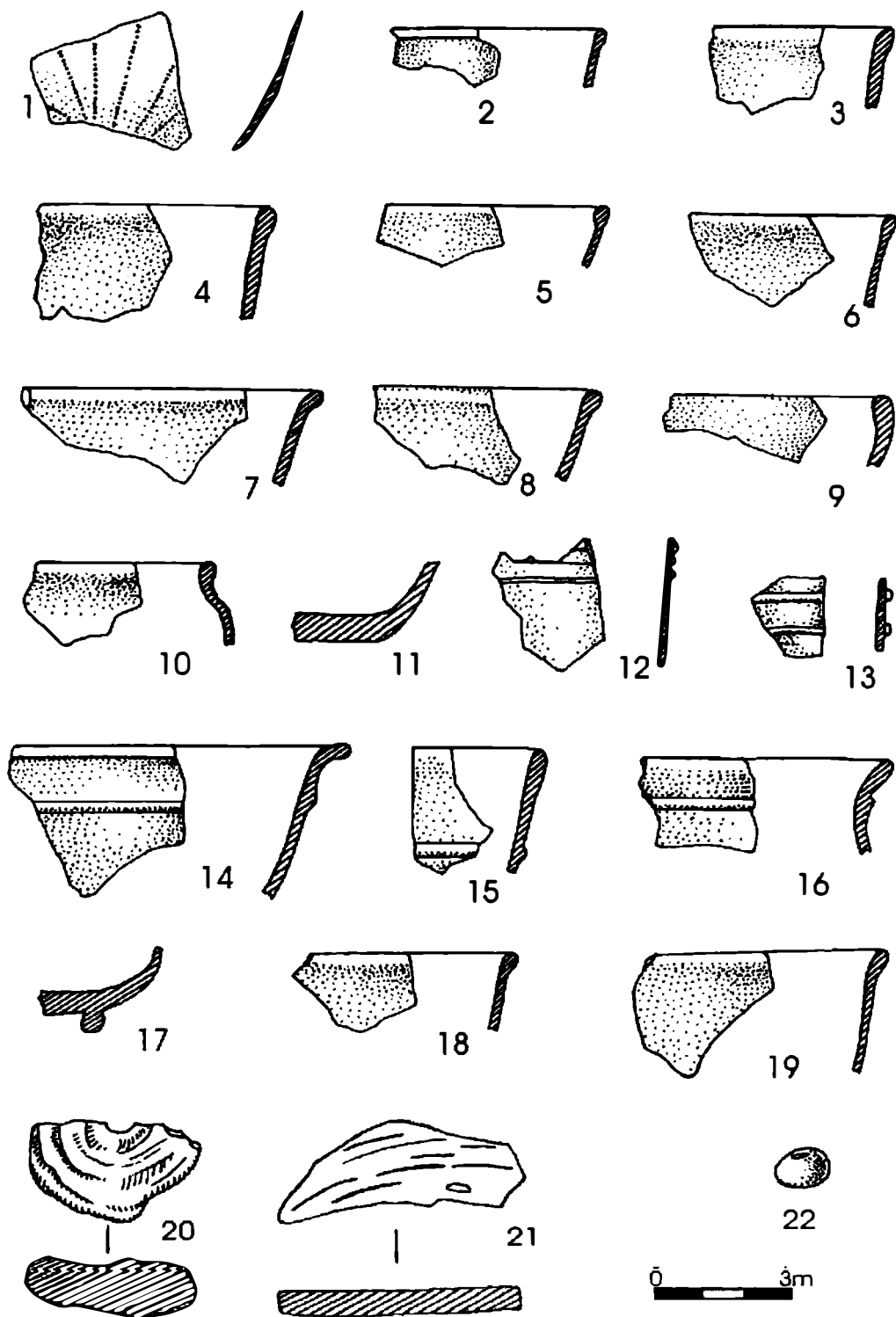

Figura / Figure 5
 Komarovo (după Șcapova)
 Produse ale producției locale de sticlă. 1-20, 22. fragmente de vase; 21. mărgea.
 Products of the local glass production. 1-20, 22. pots fragments ; 21. bead.

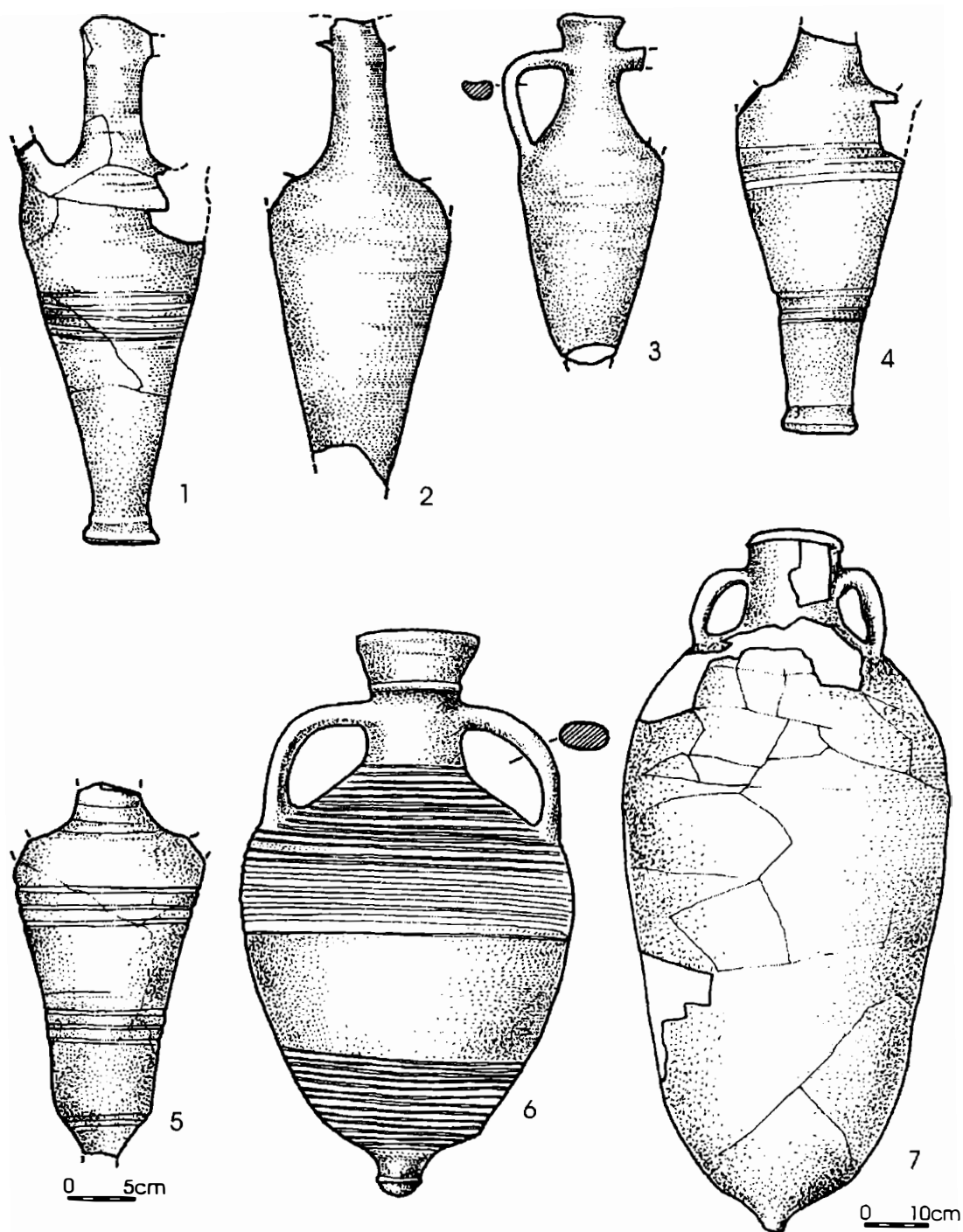

Figura / Figure 6
 Komarovo (apud Smiško)
 Fragmente de amfore descoperite în asezare.
 Amphoras fragments discovered in the settlement.

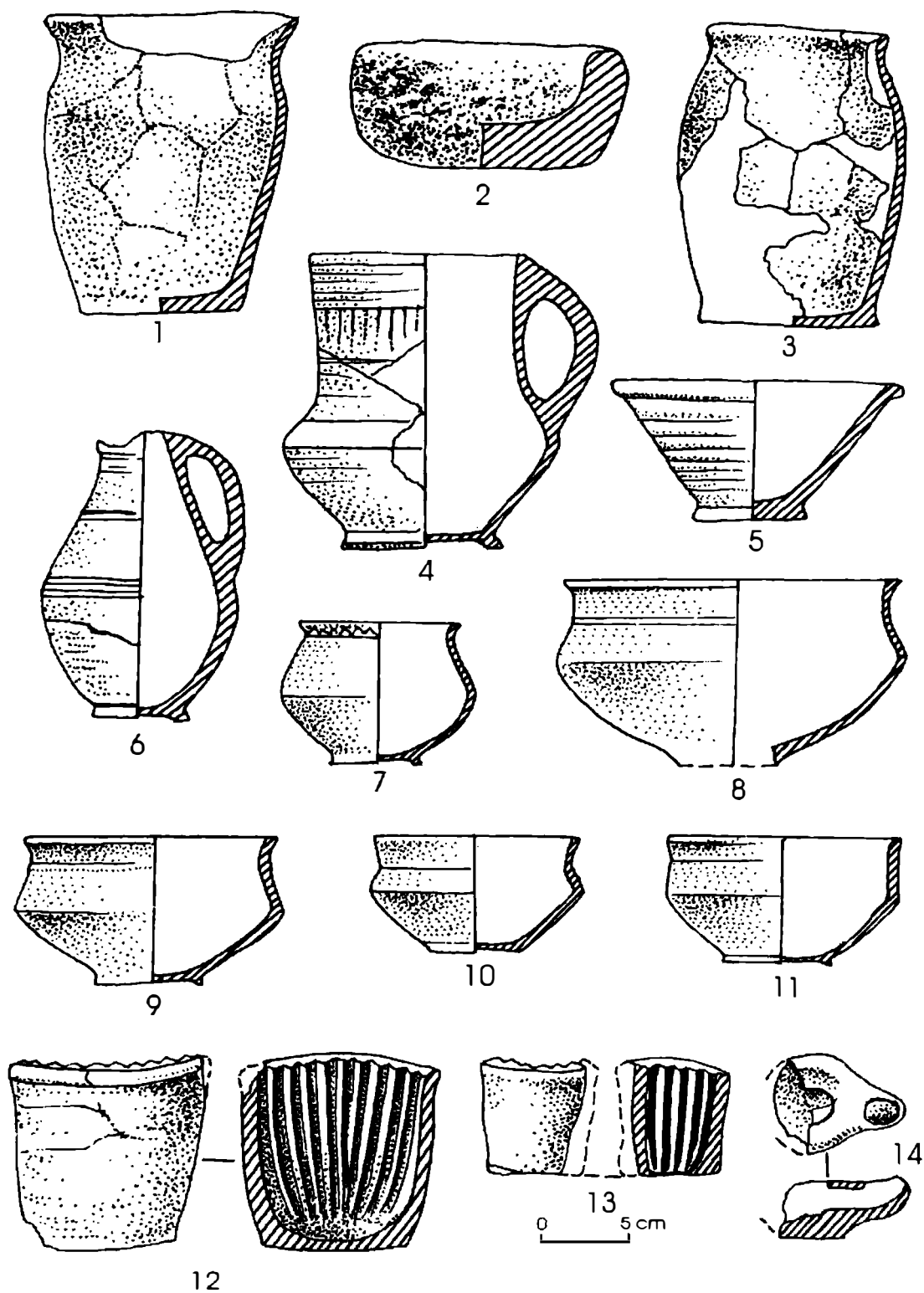

Figura / Figure 7
 Komurovo (apud Sniško)
 Vase ceramice din aşezare.
 Ceramical pots from the settlement.

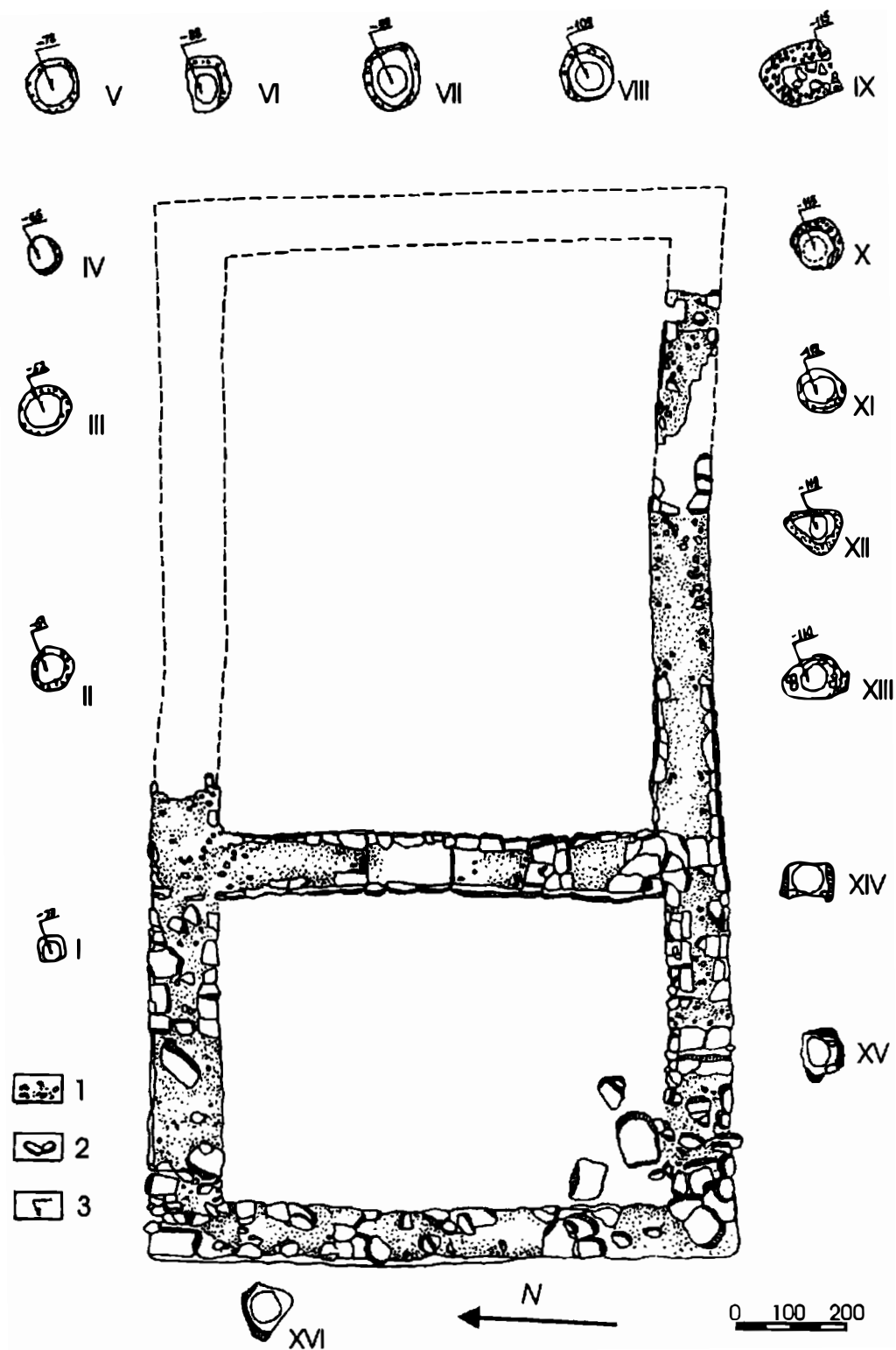

Figura / Figure 8
Sobari.

Planul construcției de piatră (1. mortar; 2. piatră; 3. adâncimea bazelor de coloană).
The scheme of the stone building (1. mortar; 2. stone; 3. the depth of the basis of columns).

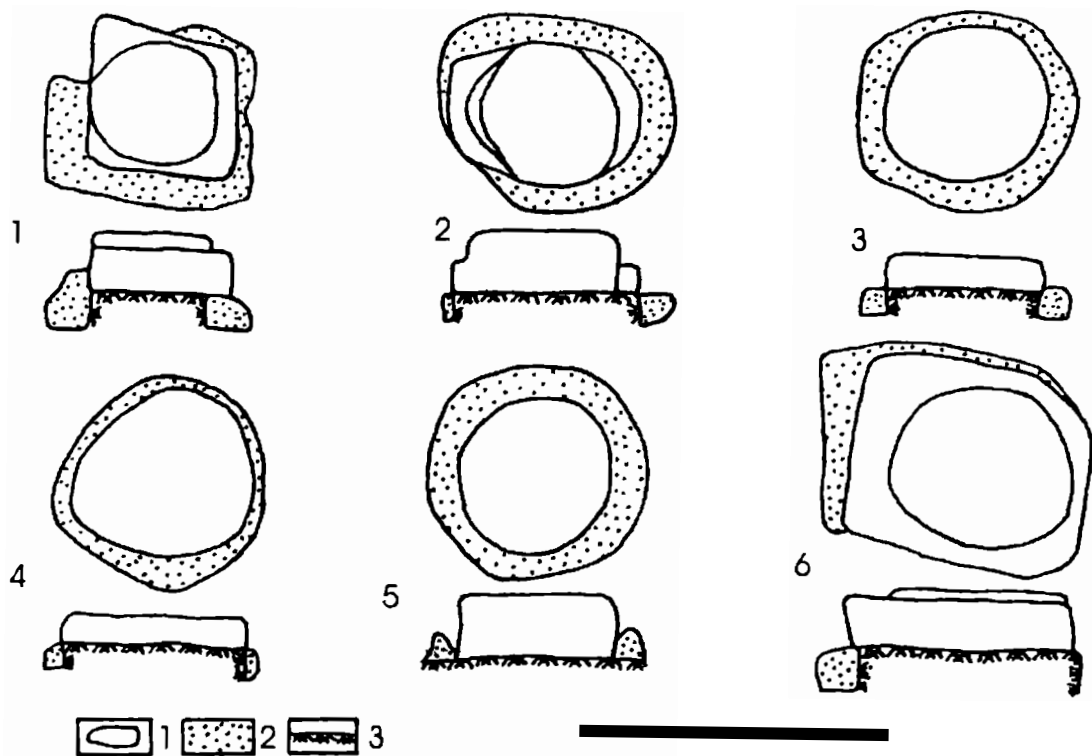

Figura / Figure 9
Sobari
Baze de coloană.
Basis of columns.

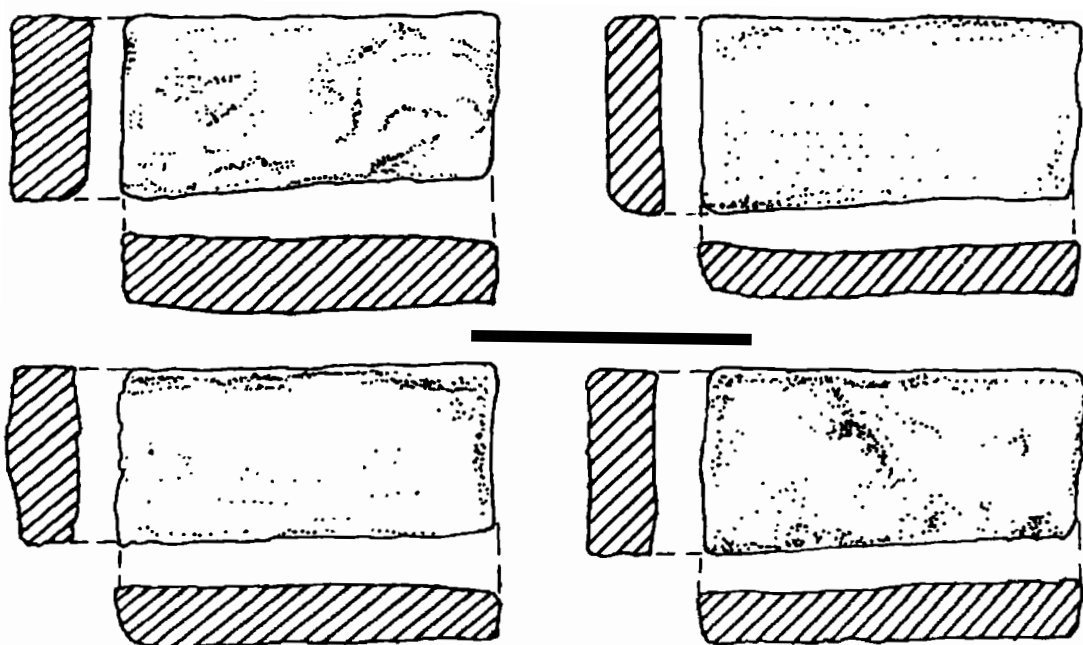

Figura / Figure 10
Sobari
Căramidă dreptunghiulară.
Rectangular brick.

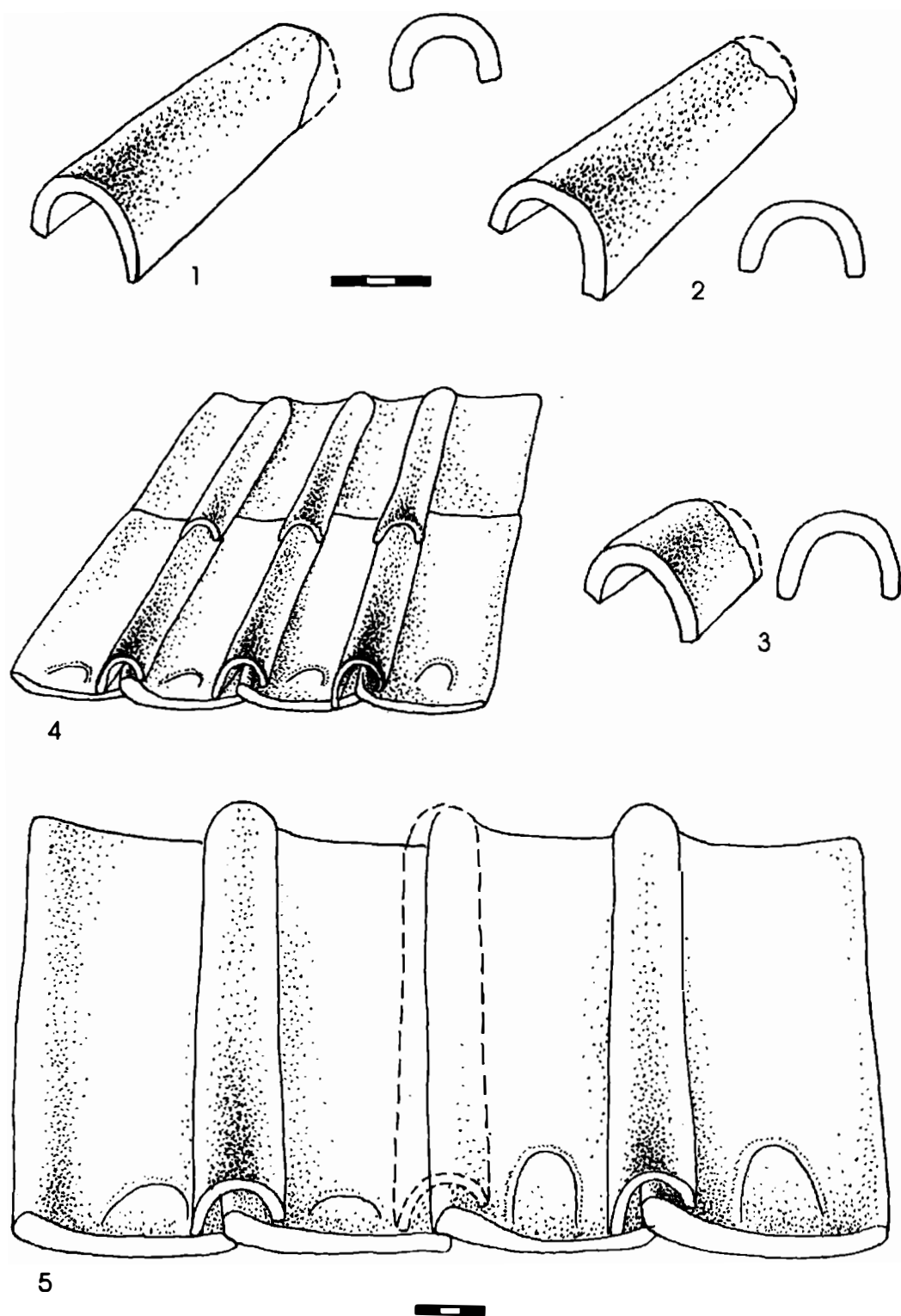

Figura / Figure 11
Sobari

Fragmente de țiglă (1-3) și reconstituirea presupusă a modului de îmbinare a lor pe acoperiș.
Fragments of tiles (1-3) and other presumed reconstruction of their method of joining on the roof.

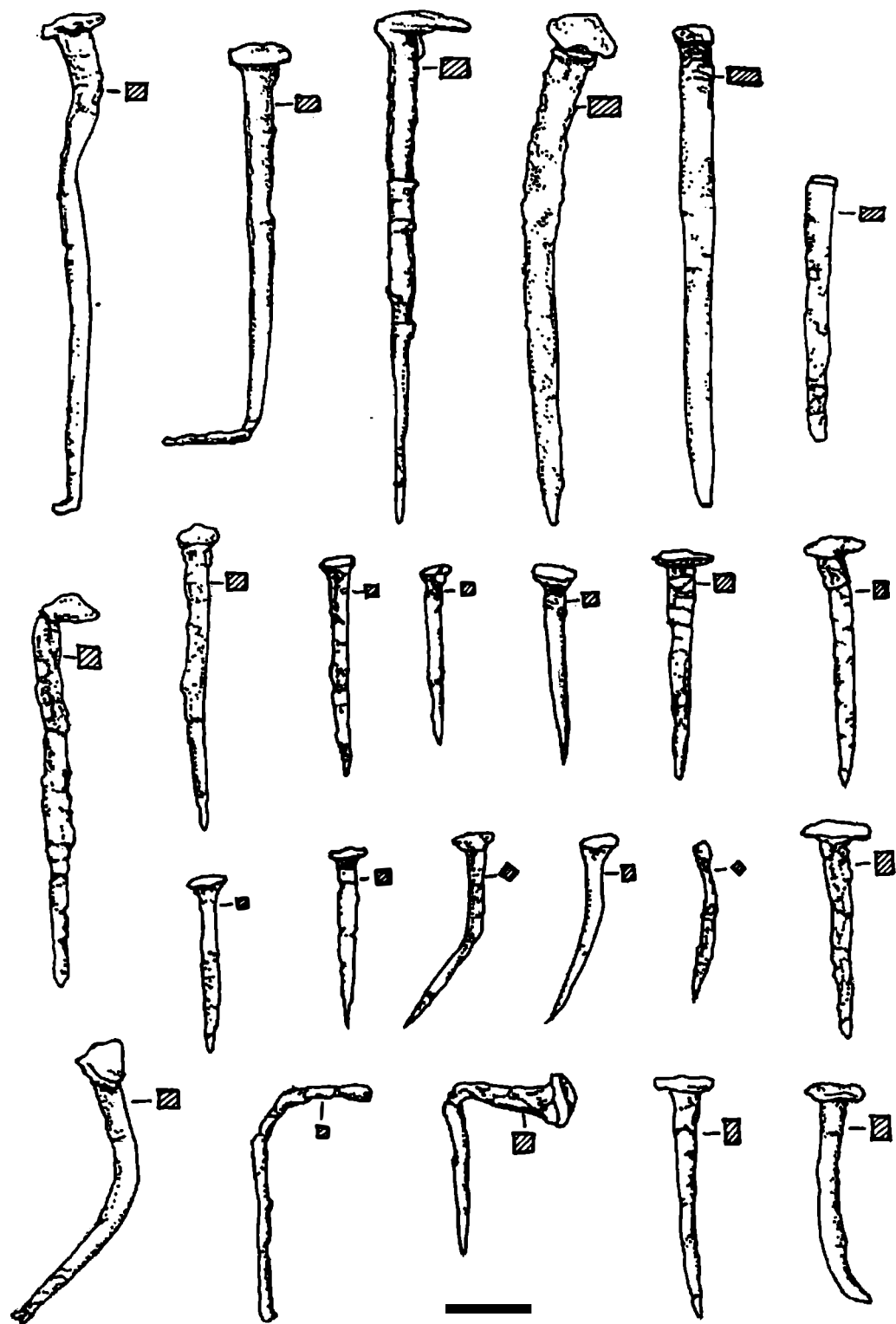

Figura / Figure 12
Sobari

Cuie de piatră din ruinele construcției de piatră.
Stone nails from the stone building ruins.

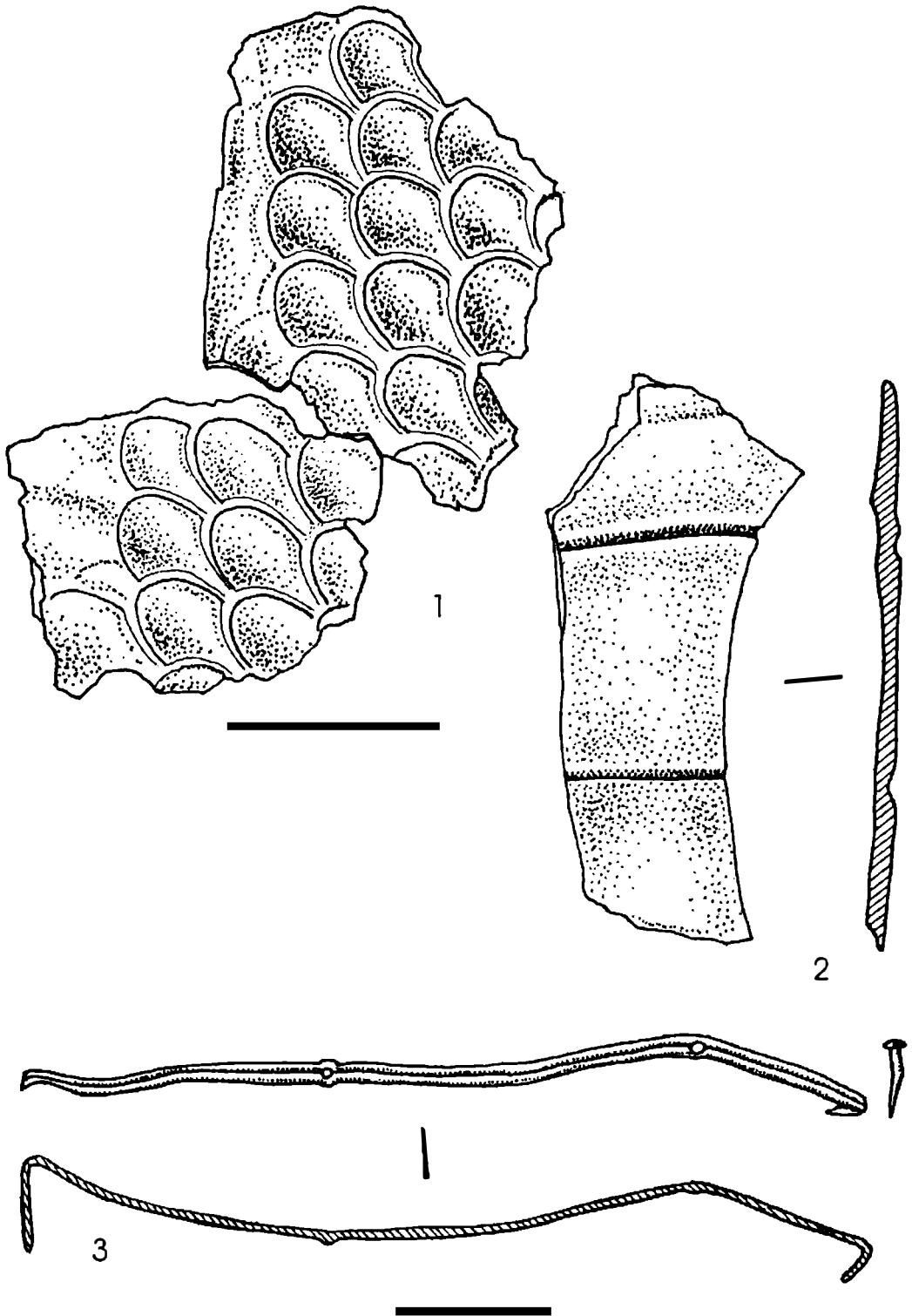

Figura / Figure 13
Sobari

1. Folie de aur cu decor imprimat; 2. fragment de palhar de sticlă; 3. bară de bronz cu nitul de fixare.
1. golden blade with printed scenery; 2. fragment from a glass made glass; 3. bronze bar with fixing rivet.

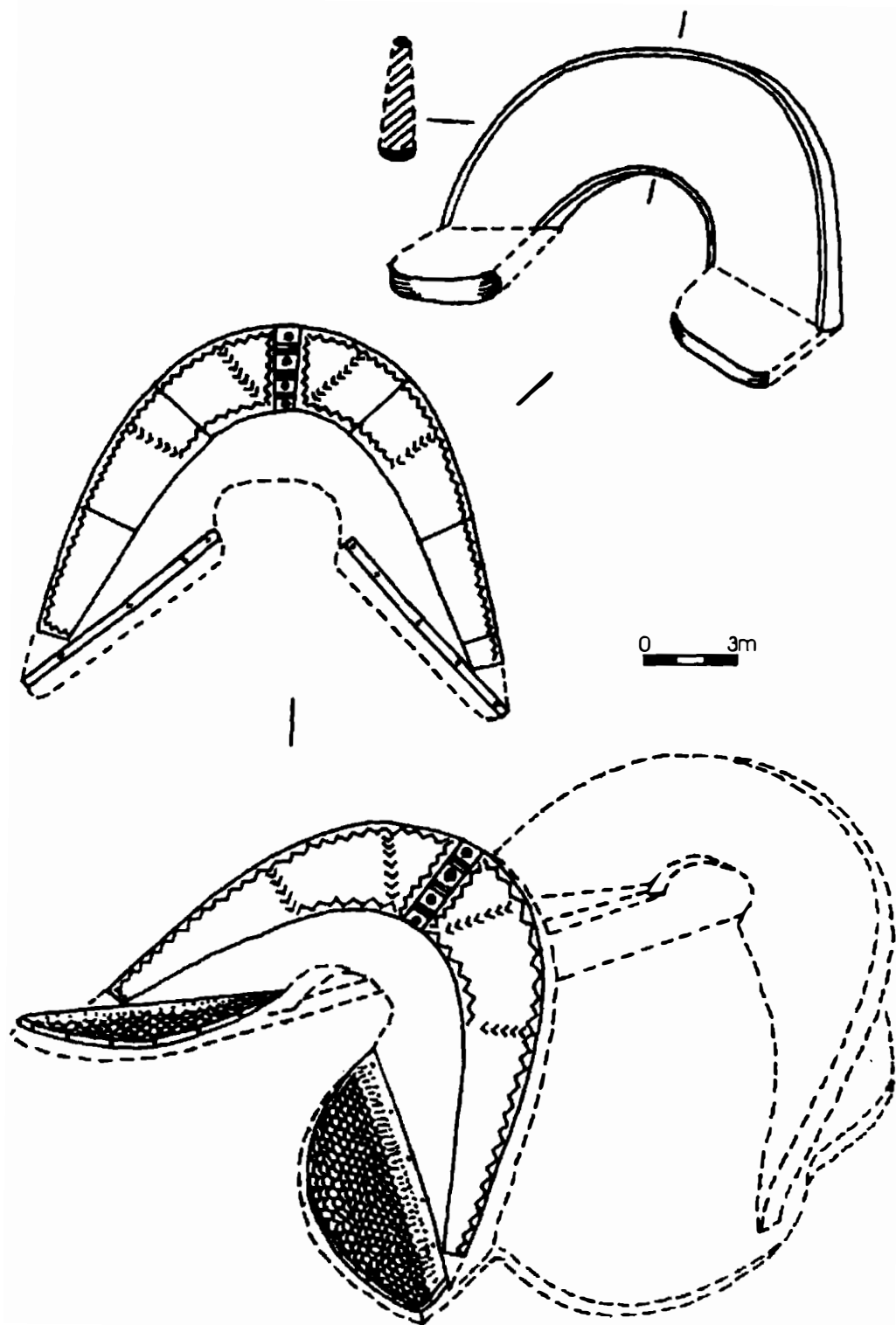

Figura / Figure 14

Reconstituire de șea de călăreț din epoca migrațiilor.
 Reconstruction of a saddle from the era of migrations.
 (apud Bóna)

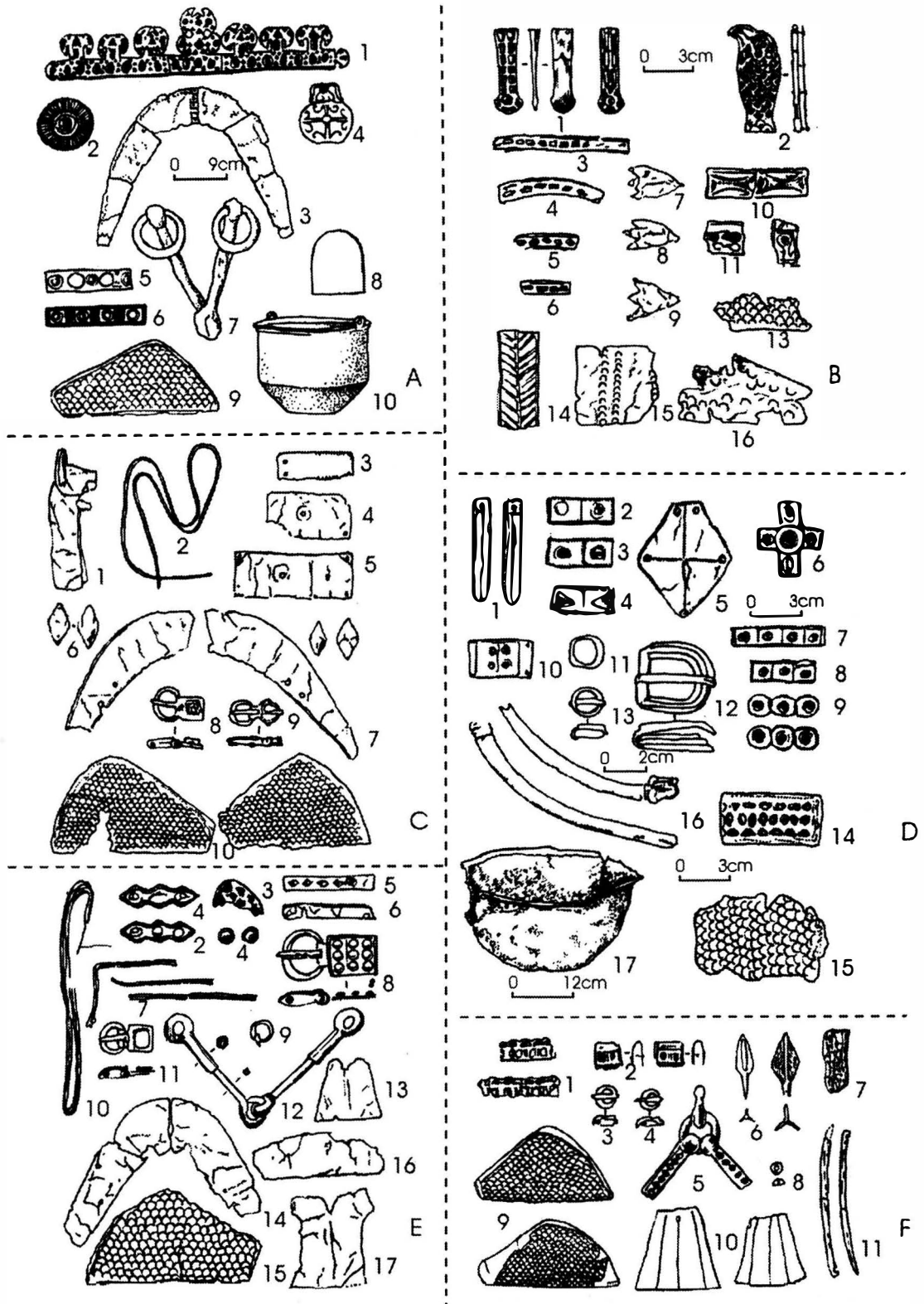

Figura / Figure 15

Fragmente de folie de aur din complexe funerare din epoca migrațiilor.

Funeral piles golden blades fragments from the era of migrations.

A. Kiziljarskaja Balka; B. Concesti; C. Novogrigor'evka - mormântul/tomb IX; D. "sovohoz Kalinin";
E. Novogrigor'evka - mormântul/tomb VIII; F. Kubej.

(apud Zaseckaja)

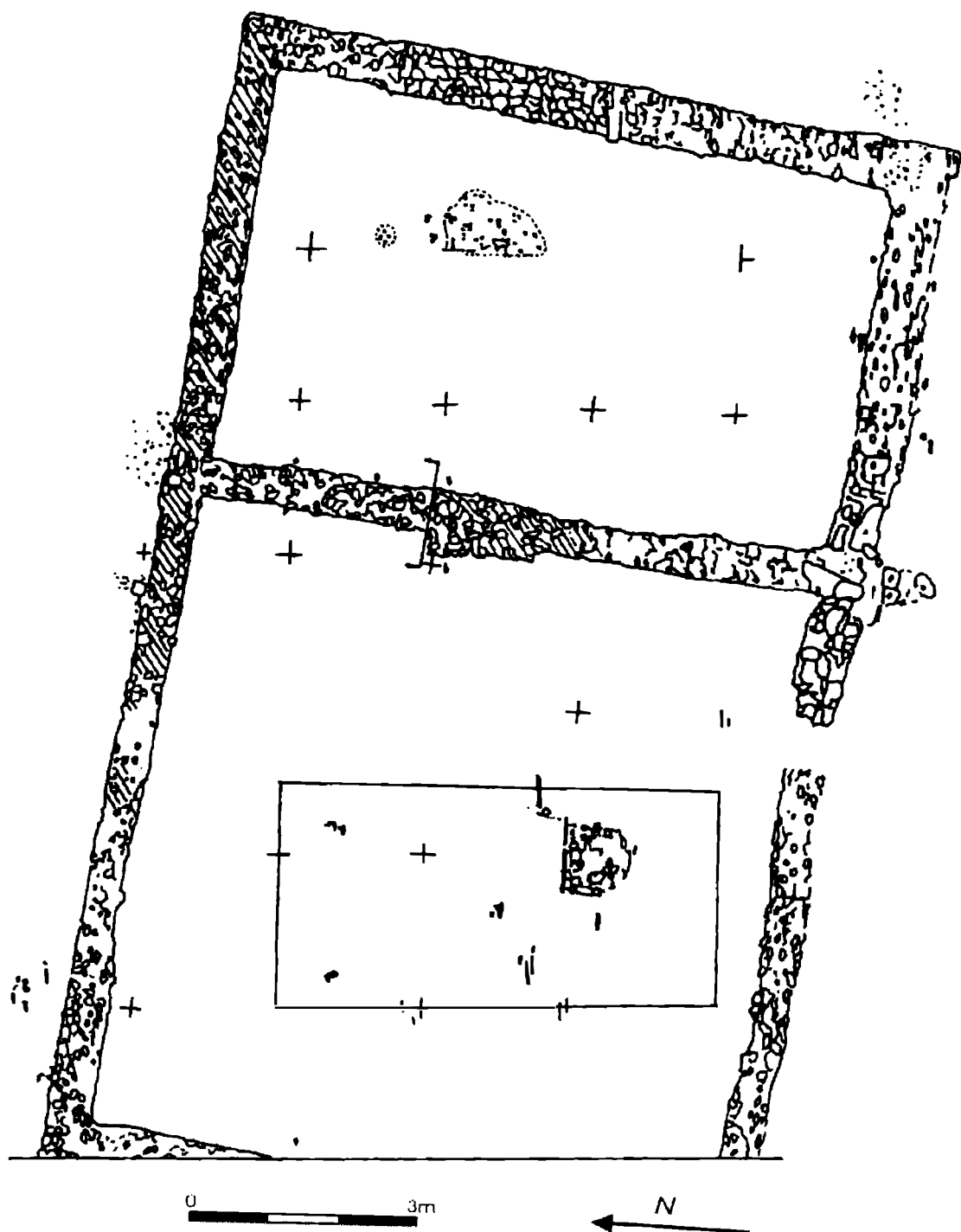

Figura / Figure 16
Cimișeni (după Șeukin)
Planul construcției de piatră.
Stone building scheme.

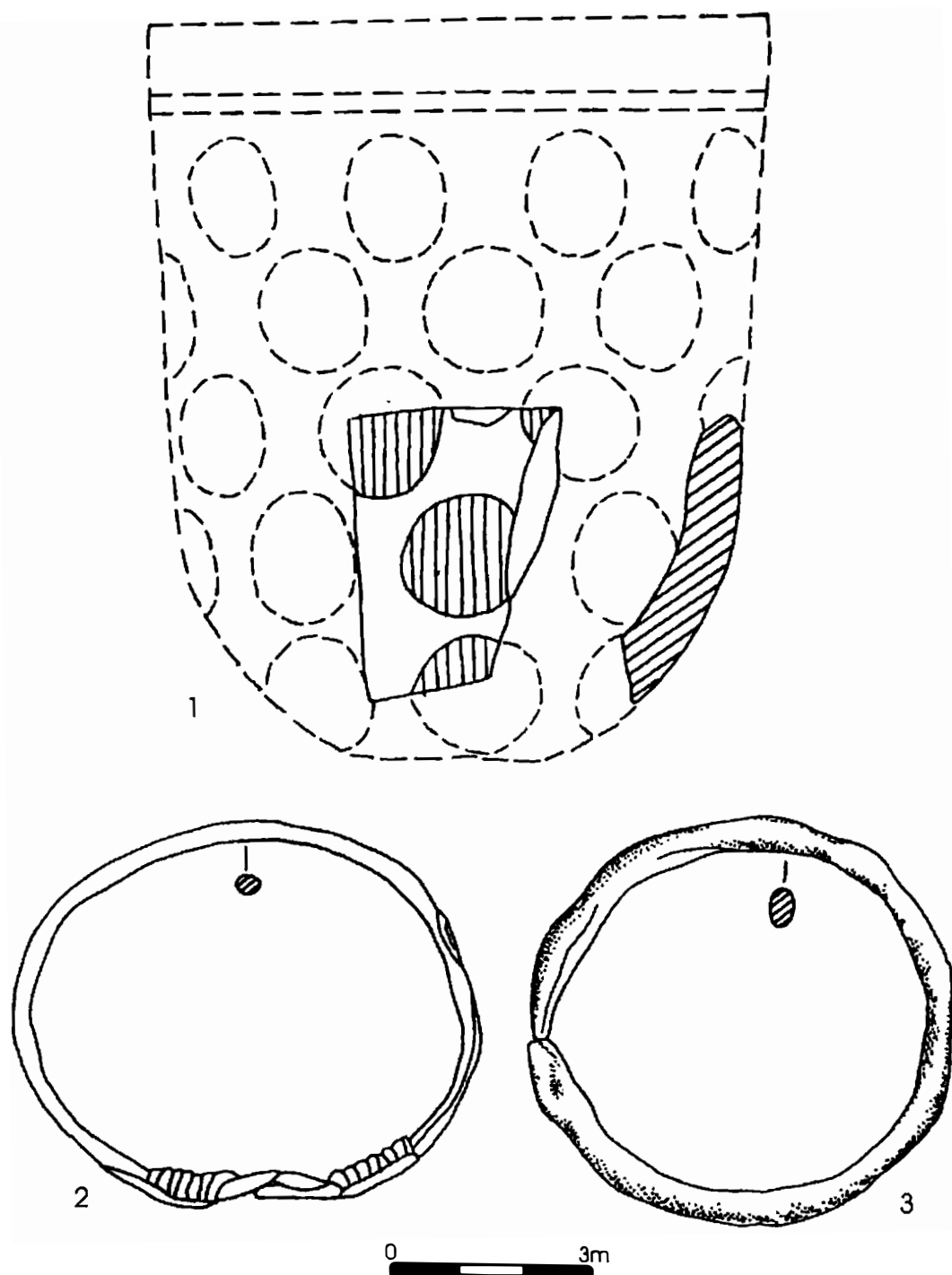

Figura / Figure 17
Cimișeni (după Șeukin)
1. fragment de pahar de sticlă; 2. brățară de bronz; 3. brățară de fier.
1. fragment from a glass; 2. bronze bracelet; 3. iron bracelet.

IDENTIFICAREA GEMOLOGICĂ A COMPONENTELOR UNUI ȘIRAG DE MĂRGELE DIN SECOLELE V-VI, DESCOPERIT ÎN ZONA CORDOȘ (Municipiul Cluj-Napoca, România)

Date arheologice¹

Șiragul de mărgelă din secolele V-VI (Fig. 1) a fost descoperit în cartierul Cordoș, ce aparține din punct de vedere administrativ de municipiul Cluj-Napoca. Aici, în cariera de argilă² situată pe terasa pârâului Nadăș, versant stâng, s-au identificat întâmplător, de-a lungul timpului, vestigii istorice din diferite etape, cele mai vechi datând din Pleistocenul mediu³. Descoperirile din perioada migrațiilor au fost publicate de St. Ferenczi (FERENCZI, 1960) și constau în recuperarea unor obiecte de inventar provenite din trei morminte de înhumatie datând din secolul V-VI d.Chr. Mormintele au apărut succesiv, la intervale mari de timp, respectiv 1944 (două morminte) și 1958 (un mormânt), în cadrul lucrărilor de excavație la cariera de argilă. Date despre un al patrulea mormânt dezvelit în același loc au fost oferite de St. Ferenczi odată cu editarea *Repertoriului arheologic al județului Cluj*, în 1992. Materialele n-au fost însă publicate. După decesul descoperitorului, în depozitul Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca s-au identificat piese inedite care aparțin, cronologic, aceluiași orizont gepidic din secolul V-VI d.Chr. Dintre acestea, șiragul de mărgelă face obiectul studiului de față.

Metode de studiu gemologic

Setul de mărgelă cuprinde un total de 31 piese, în general de formă inelară, fiind perforate în partea centrală. Culoarea, forma, dimensiunile și materialul din care sunt confecționate diferă de la piesă la piesă (tabelul 1). Mărgelile au fost grupate pe categorii (tipuri), pe baza materialului, formei și dimensiunii.

Pentru studiul gemologic prin metode nedistructive s-au utilizat: lupa (mărire 10x, 20x), refractometrul standard pentru gemeni, polariscopul, balanța hidrostatică digitală cu sistem de determinare a densității, microscopul cu lumină polarizată prin transmisie și cu celulă de imersiune (mărire 50x) precum și două tipuri de spectroscop de absorbție în domeniul vizibil⁴. Materialele au fost identificate pe baza comparației cu date bibliografice (GUNTHER, 1988; ANDERSON, 1990; READ, 1998; GHERGARI ȘI IONESCU, 2000; IONESCU, 2001).

Cu ajutorul lupei s-au determinat aspectul suprafeței, culoarea, incluziunile, starea fizică (transparență, fisuri, grad de compactitate, procese de devitrifiere⁵), procesele de alterare superficială, gradul de fasonare.

Refractometrul standard pentru gemeni⁶ a permis stabilirea indicelui de refracție cu precizie de 0,01. Indicele de refracție este caracteristic fiecărui tip de mineral sau substanță.

Cu ajutorul polariscopului⁷ s-au observat caracteristicile optice ale unora dintre piese, respectiv izotropie, anizotropie și/sau anomalii optice.

Balanța hidrostatică digitală cu sistem de determinare a densității a constituit aparatul cu ajutorul căruia s-au cântărit piesele (precizie de 0,01 grame). Piesele au fost cântărite de asemenea în imersiune (apă distilată, la temperatura de 20-22°C) pentru a se calcula densitatea.

Observațiile la microscopul cu lumină polarizată prin transmisie și celulă de imersiune au permis identificarea⁸ unor incluziuni, defecte interne (fisuri) a unor caracteristici optice (izotropie, anizotropie, anomalii optice) și a gradului de devitrifiere (în cazul sticlei).

Spectroscopicele de absorbție (cu prismă și cu rețea de difracție) au fost utilizate pentru a determina dacă piesa respectivă prezintă sau nu spectru de absorbție în domeniul vizibil. O lampă cu lumină rece (fibra optică) a constituit sursa de lumină. Spectroscopicele de absorbție în domeniul vizibil se pot utiliza numai pentru substanțe colorate, transparente sau translucide.

Pentru identificarea sigură a componentelor mineralogice, pentru unele mărgelă s-au utilizat și metode distructive: microscopia polarizantă prin transmisie și difractometria de raze X, efectuate pe cantități extrem de reduse de material (miligrame). Microscopia polarizantă prin transmisie folosește secțiuni subțiri, realizate prin șlefuirea unei probe compacte până la obținerea unei lamele de cca 0,02-0,03 mm grosime, care se fixează într-o lamă și o lamelă de sticlă cu ajutorul balsamului de Canada. Aceste preparate mineralogice au fost studiate cu un microscop polarizant tip Jenapol-U de la Facultatea de Biologie și Geologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Difractometria de raze X s-a executat pe proba mojarată (pulbere), cu un difractometru de

tip DRON-3 cu anticatod de Cu, radiația Ka cu $\lambda = 1,54051 \text{ \AA}$ (Facultatea de Biologie și Geologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca).

Caracteristici gemologice

În urma studiului mineralogic-gemologic prin metode nedistructive, s-au identificat următoarele materiale (tabelul 2):

- Ambra („*chihlimbar*”): este substanța din care s-au executat piesele de tip B;
- Sticla: constituie materialul din care s-au confecționat piesele tip A, C, D și E;
- Sticla de plumb, devitrificată: reprezintă materialul din care s-au executat piesele clasificate în tipul F.

Caracteristicile finale ale fiecărei piese arheologice se prezintă după cum urmează:

Tipul A. În acest tip a fost încadrată o mărgea executată dintr-un material incolor, slab gălbui. Frecvent se observă zone spiralate, opace, de culoare verde, conținând incluziuni fine datorate neomogenității amestecului inițial (topiturii inițiale). După textura materialului, se poate deduce că mărgeaua s-a confecționat dintr-un fir de sticlă topită, rotită pe un suport, probabil o baghetă de metal. Adesea se observă bule de gaz, dispuse pe aceleași trasee spiralate ca și în zonele de culoare verde. Suprafața obiectului este rugoasă datorită utilizării. Procesele de devitrifiere sunt slabe și se manifestă prin fenomene de anizotropie într-o singură porțiune a obiectului. Devitrifierea nu afectează gradul de transparență. Materialul din care s-a confecționat mărgeaua este sticla.

Tipul B. În acest tip au fost încadrate două mărgele, confecționate dintr-un material transparent sau translucid, izotrop, de culoare galben-roșcat intens. Numeroasele fisuri profunde determină caracterul friabil al mărgelelor. În masa mărgelelor de acest tip apar zone cu numeroase incluziuni foarte fine, de cca $2 \mu\text{m}$. Majoritatea incluziunilor au același indice de refracție cu al ambrei, dar se observă și incluziuni cu indice de refracție mai ridicat (rășină fosilă de tip *succinit*?), ceea ce le face să pară opace. Suprafața mărgelelor este parțial afectată de acțiunea factorilor externi (utilizare, alterare în timpul îngropării), fiind acoperită de o peliculă subțire, discontinuă, de material pulverulent cu aspect pământos, de culoare galben-crem. La atingerea cu un ac încălzit, se degajă miros tipic, de rășină naturală (tămâie). Materialul care constituie mărgelele este ambra, provenită probabil din zona Mării Baltice (COLECTIV, 1998).

Tipul C. Cuprinde o mărgea executată dintr-un material transparent, aproape incolor, cu nuanțe slab gălbui, izotrop, foarte asemănător materialului din care este confecționată mărgeaua de tip A, de care se deosebește prin prezența a numeroase bule de gaz, adesea unite între ele, care afectează transparența materialului și determină apariția unei suprafețe aspre. Procesele de devitrifiere sunt slabe. Materialul din care s-a confecționat mărgeaua este sticlă.

Tipul D. Este reprezentat de o mărgea rotundă, perforată, cu contur în formă de roată dințată. „*Dinții*” sunt marcați de adăugarea unui alt material, opac, de culoare neagră (picături de sticlă cu conținut de oxizi de fier)¹⁰. Materialul de bază este aproape incolor, cu tente slab gălbui, este transparent, izotrop și relativ omogen. Bulele de gaz sunt rare, ceea ce a determinat păstrarea unei suprafețe netede chiar după utilizare. În material se observă granule anizotrope, reprezentând probabil, fragmente de cristale din cuarț. Materialul din care este confecționată mărgeaua este sticla.

Tipul E. În acest tip au fost cuprinse 2 mărgele confecționate dintr-un material izotrop, de culoare albastru închis (albastru „cobalt”). În lumină transmisă, obiectele se dovedesc a fi mai mult sau mai puțin transparente. Se observă bule de gaz dispuse în trasee spiralate, datorate modului de confecționare a mărgelelor, respectiv prin înfășurarea unui fir de sticlă topită în jurul unei baghete. De remarcat densitatea relativ scăzută a acestui material, datorată probabil, numărului mare de bule de gaz din interior. Identificarea finală s-a făcut pe baza indicelui de refracție și a spectrului de absorbție – tipic pentru sticla de cobalt (Fig. 2), cu o bandă îngustă de absorbție la 495 nm și benzi puternice de absorbție la 530-550, 575-595 și 630-660 nm. Aceste benzi de absorbție se încadrează în domeniile prezentate de diverși autori ca datorându-se prezenței cobaltului (GÜNTHER, 1988; ANDERSON, 1990; READ, 1998). Diferențele (minore) față de sursele bibliografice citate se datorează faptului că poziția benzilor de absorbție în cadrul unui domeniu specific depinde de cantitatea de element (în cazul nostru Co) prezentă în produsul respectiv.

Materialul din care sunt confecționate aceste mărgele este sticla cu adaos de săruri de cobalt.

Tipul F. Cuprinde un grup de 25 de mărgele de dimensiuni foarte mici (de la 2 la 5 mm diametru), cu aspect asemănător. Au culoare cafenie, cu unele zone de nuanță mai deschisă, sunt opace și au suprafața netedă, acoperită cu

un strat fin, negru, cu aspect sticlos („glazura”). În spărtură se observă la lupă structura fin poroasă. Determinarea densității este neconcludentă din cauza porozității ridicate (la imersie, unele piese plutesc pe apă). Microscopia polarizantă prin transmisie, în secțiune subțire executată printr-o mărgea de tip F (Pl. I, Fig. 1 și 2; Pl. II, Fig. 3 și 4), relevă că aceasta este constituită dintr-o masă sticloasă cu indice de refracție ridicat, în care apar cristale fine, slab birefringente, de *devitrit*¹¹ ($\text{Na}_2\text{Ca}_3\text{Si}_6\text{O}_{16}$), granule de *magnetit* și de *cuart*. Prezența *devitritului* este confirmată și de analizele de difracție a razelor X (Fig. 3). În matricea sticloasă apar pori circulari, uneori tapetați cu un strat subțire, transparent, izotrop, de culoare galben-roșcată, identic cu sticla colorată cu pigmenți de fier ce constituie materialul de „glazură” care acoperă mărgeaua. La contactul dintre incluziunile de *magnetit* și masa de *devitrit* (Pl. II, Fig. 3), se observă fine zone de reacție, cauzate de migrarea Fe din *magnetit* în sticlă. Materialul din care au fost confecționate mărgelele este sticla cu plumb, în care s-a intro-

dus în procesul de fabricație pulbere fină de *magnetit*¹². Prezența plumbului în sticlă este confirmată nu numai de indicii de refracție ridicat, dar și de duritatea foarte scăzută a interiorului mărgelelor.

Rezistența la purtare a mărgelelor se datorează „glazurii”.

Concluzii

Șiragul de mărgele din secolul V-VI, descoperit într-un mormânt în cartierul Cordoș (nordul municipiului Cluj-Napoca), este constituit din 5 mărgele de sticlă (3 din sticlă obișnuită, incolore și 2 din sticlă albastră cu conținut de cobalt), 2 mărgele de ambră („chihlimbar”) și 24 de mărgele din sticlă de plumb. Ambra provine, probabil, din nordul Europei, respectiv de pe țărmurile Mării Baltice. Sticla de cobalt este de asemenea, de import. Proveniența materiilor prime utilizate pentru celelalte mărgele de sticlă nu se poate stabili prin metode nedistructive și nici nu se dispune, deocamdată, de o bază de date similare, care să poată fi utilizate ca analogii.

Note

1. Datele arheologice au fost furnizate de Dr. Ioana Hica de la Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca.
2. Utilizată ca materie primă la Fabrica de cărămizi și țigle Cluj-Napoca.
3. Cf. *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, 1992, p. 162-163.
4. Aparatura aparține Laboratorului Universitar de Expertiză Gemologică al Catedrei de Mineralogie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
5. În cazul sticlei.
6. Pentru contactul între piesa de studiat și refractometru s-a utilizat *lichid Anderson*, o soluție saturată de sulf în

- di-iodmetan și tetra-iodetilenă, extrem de toxică. Indicii de refracție al *lichidului Anderson* este 1,79-1,80.
7. Polariscopul este constituit din 2 filtre polarizante între care se introduce piesa de studiat. Piesa trebuie să fie transparentă sau translucidă.
8. Este necesar ca materialul să fie transparent sau translucid, iar suprafața piesei să fie, pe cât posibil, lustruită.
9. *Ambra* este numele corect al substanței. Denumirea de *chihlimbar* este locală (România), respectiv regională (Turcia).
10. Sticla în care s-a adăugat probabil siderit.
11. *Devitritul* apare ca produs al devitrifierii sticlei.
12. Probabil pentru a obține mărgele de culoare închisă.

Bibliografie

ANDRESON 1990

ANDERSON, B.W. (1990), *Gem testing*, Butterworth & Co (Publ.) Ltd., 390 p., London.

FERENCZI 1960

FERENCZI, ST. (1960), *O nouă descoperire din epoca migrațiilor în cartierul Cordoș al Clujului*. În vol. *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*. Edit. Academiei, 193-204.

GHERGARI ȘI IONESCU 2000

GHERGARI, I. IURETIA, IONESCU, CORINA (2000), *Aplicații ale metodelor mineralogice de analiză în arheologie*. În *Banatica* 15, 1, 261-270, Muzeul Banatului Montan, Reșița.

GÜNTHER 1988

GÜNTHER, BIRGIT (1988), *Tables of gemstone identification*. Verlagshbuch. I.enzen, Kirschweiler, 162p., Germania.

IONESCU 2001

IONESCU, CORINA (2001), *Expertiza gemologică*, Edit. Presa Univ. Clujeană (sub tipar), 153 p. Cluj-Napoca.

READ 1998

READ, P.G. (1998), *Gemmology*, Butterworth Heinemann, 358 p., Oxford.

COLECTIV 1992

* * * (1992), *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, 162-163, Cluj-Napoca.

COLECTIV 1998

* * * (1998) *Amber, treasure of the ancient seas*, Oficyna Wydawnicza Satyba, Museum of Earth, Polish Academy of Science, 28 p., Warszawa, Poland.

Abstract***The Gemmological Identification of a Vth-VIth Centuries Necklace
Found in the Cordoș Area (the city of Cluj-Napoca, Romania)***

A Vth-VIth centuries necklace found in a grave from Cordoș, outlying the county of Cluj-Napoca, was the subject of a gemmological study, using the polariscope, the standard refractometer, the prism spectroscope, the diffraction grating spectroscope, the immersion microscope and the hydrostatic balance with a density kit as nondestructive analytical equipment. Amber and also three types of glass were identified as raw materials used for the beads.

The glass beads (3 pieces) of the first type are colourless or slightly yellowish, transparent, with slight traces of devitrification processes. Gas bubbles are common. The second type is represented by two beads made from deep-blue cobalt glass, the presence of cobalt content being proved by the typical absorption spectrum. A third type of glass beads (24 pieces) is represented by brown, highly porous and very brittle lead-glass material, covered with a black "glaze". The amber beads (2 pieces) are reddish yellow in colour, transparent and very brittle. The North of Europe (Baltic Sea shores) represents, most probably, the source of this amber.

Translated by Liliana Lazea

**Corina Ionescu
Lucreția Ghergari**

Tabelul / Table 1
Date arheologice / Archaeological data concerning the beads

Tip de mărgelă	Număr de mărgelă	Culoare	Formă	Dimensiuni	Material (determinat macroscopic)*
A	1	Incolor la slab gălbui	Inel	Diametru: 13 mm Grosime: 5 mm	Sticlă
B	2	Galben-roșcat intens	Inel	a) Diametru: 13 mm Grosime: 5 mm b) Diametru: 8 mm Grosime: 6 mm	Ambră (chihlimbar)
C	1	Incolor la slab gălbui	Inel	Diametru: 13 mm Grosime: 5 mm	Sticlă
D	1	Incolor la slab gălbui	Inel – tip roată dințată	Diametru: 15 mm Grosime: 7 mm	Sticlă
E	2	Albastru închis	a) șir de bile lipite b) poliedru	a) Lungime: 16 mm Grosime: 7 mm b) Lungime: 8 mm Grosime: 6 mm	Sticlă
F	24	Cafeniu închis	Bile	Diametru: 2-5 mm Grosime: 2-3 mm	Ceramică (?) sau sticlă (?)

* Cu ochiul liber.

Tabelul / Table 2
Caracteristici gemologice / Gemmological characteristics of the necklace of beads

Tip de piesă	Lupă	Polariscop	Refractometru (indice de refracție)	Spectroscop	Greutate piesă	Greutate totală/tip	Densitate (g/cm ³)	Microscop polarizant cu celulă de imersie	Materialul (determinat mineralogic-gemologic)
A	Transparent, Incolor la slab gălbui	Izotrop. Anomalie optică specifică sticlei	1,50*	Nu prezintă spectru	1,39 g	1,39 g	2,41	- bule de gaz - ncomogenități de culoare	Sticlă
B	Transparent, Galben-roșcat intens	Izotrop	a) 1,55* b) 1,56*	a) nu prezintă spectru b) absorbție puternică în tot spectrul, cu excepția domeniului 575-650 nm	a) 0,48g b) 0,60 g	1,08g	1,16-1,20	- incluziuni mai mult sau mai puțin opace (impurități argiloase, posibil și imputități de natură vegetală – granule de polen)	Ambră
C	Transparent, Incolor la slab gălbui	Izotrop	1,55	Absorbție puternică la 650-700 și 390-450	1,36g	1,36 g	2,34	- bule de gaz extrem de numeroase	Sticlă
D	Transparent, Incolor la slab gălbui	Izotrop	1,55*	Nu prezintă spectru	1,84 g	1,84 g	2,45	- rare bule de gaz - cristaloclaste de cuarț	Sticlă
E	Transparent, Albastru închis	Izotrop	a) 1,52* b) 1,55	Linii groase, puternice, bine individualizate	a) 1,01 g b) 0,50 g	1,51 g	a) 2,02 b) 2,17	- bule de gaz	Sticlă (de cobalt)
F	Opac, cafeniu închis	-	1,6 - 1,7	Nu prezintă spectru	-	1,67	2,11	- nu se pot face observații la materiale opace	Sticlă cu plumb

* Indice de refracție determinat la refractometrul standard prin „metoda spotului” – metodă utilizată în cazul obiectelor cu suprafețe convexe (READ 1998). Valoarea indicelui de refracție determinat prin această metodă este doar aproximativă, posibilitatea de eroare fiind de cca ± 0,05.

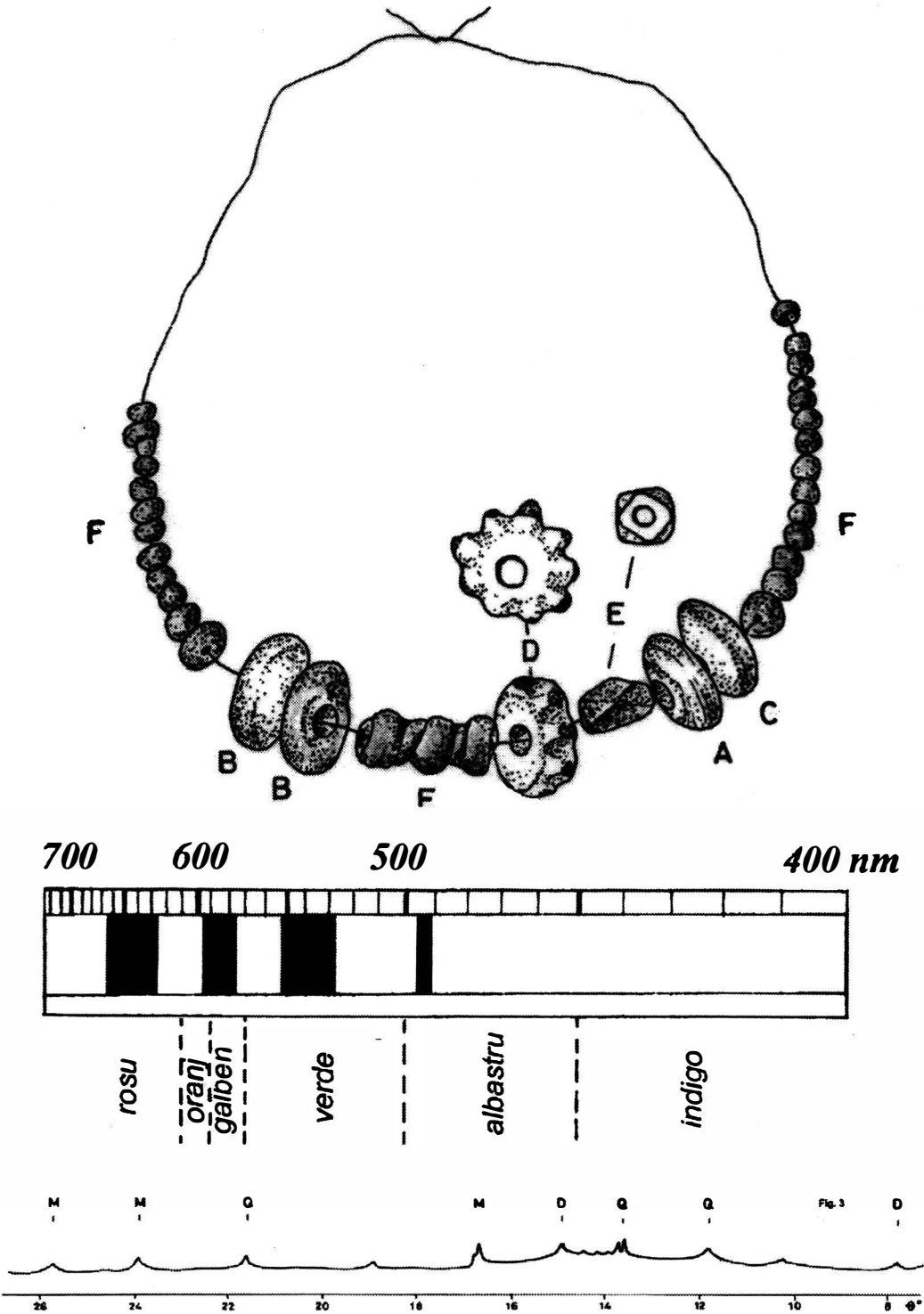

Figura / Figure 1

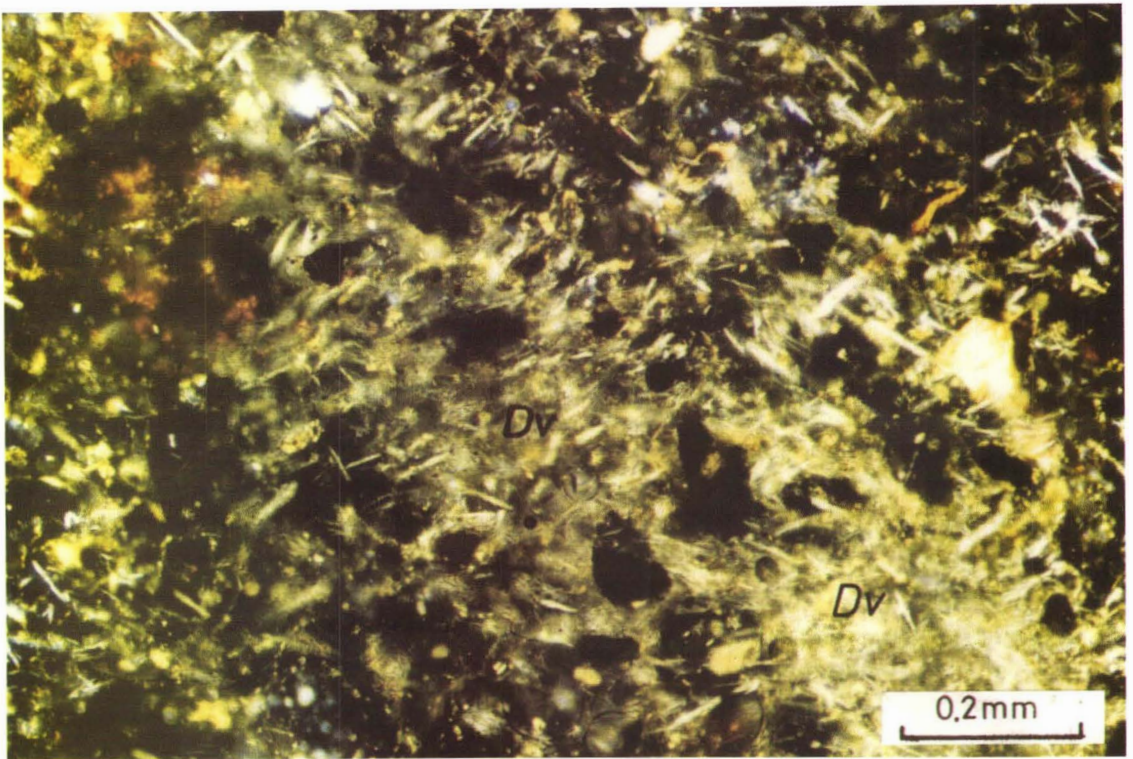
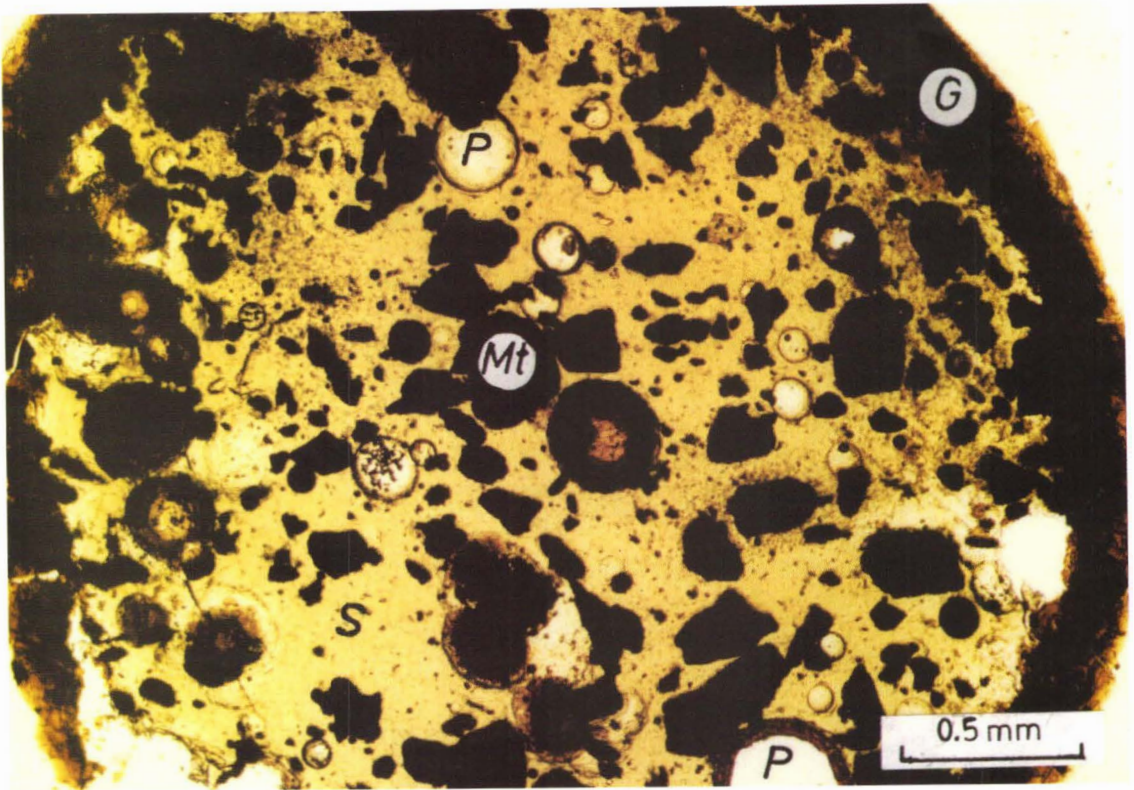
Șiragul de mărgeli. Literele reprezintă tipul mărgelii (din text) / The necklace of beads. The letters represent the type of bead (from the text)

Figura / Figure 2

Spectrul de absorbție în domeniul vizibil pentru mărgelile de tip E: benzi de absorbție în domeniile: 495, 530-550, 575-595 și 630-660 nm. Spectrometru cu prismă / The absorption spectrum in the visible domain for type E beads: bands of absorption in the: 495, 530-550, 575-595 and 630-660 nm domains. The prism spectroscopy

Figura / Figure 3

Difractograma unei mărgeli de tip F: sticlă de plumb cu conținut de magnetit. M – magnetit, O – cuarț, D – devitrit. The diffractogram of a type F bead: lead glass containing magnetite. M – magnetite, Q – quartz, D – devitrite

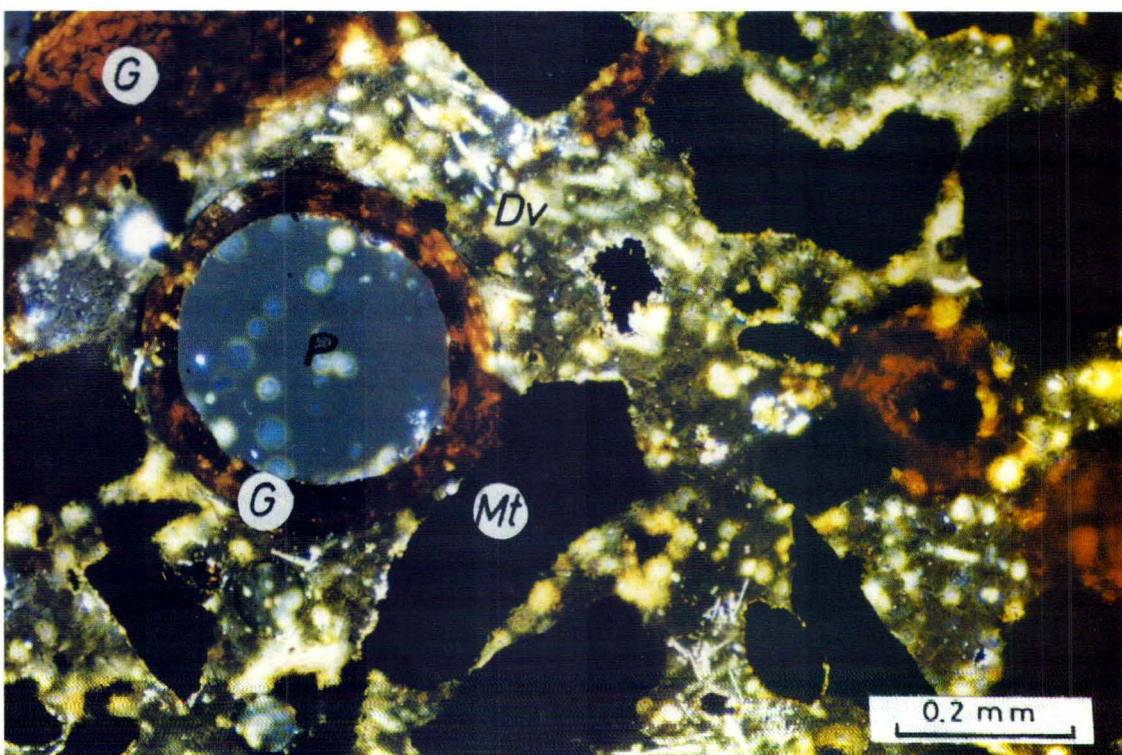
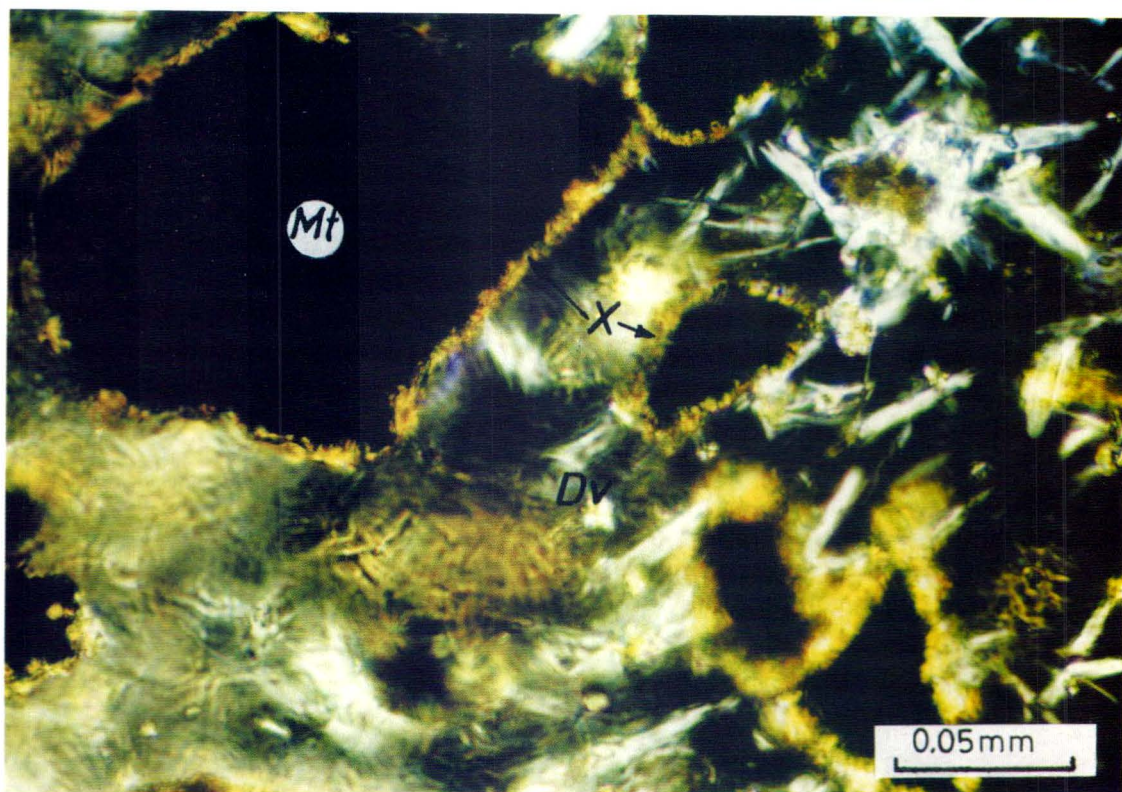

1. Imagine microscopică a unei mărgeli de tip F: masa de sticlă de Pb (S) cu incluziuni de magnetit (Mt).

Se observă pori circulari (P) și „glazură” (G). Secțiune subțire, lumină polarizată prin transmisie, 1N /
 Microscopic image of a type F bead: mass of glass of Pb (S) with magnetite (Mt) inclusions. Circular pores (P) and „icing” can be noticed. Thin section, light polarized through transmission, 1N.

2. Imagine microscopică a unei mărgeli de tip F. Detaliu de compoziție a sticlei devitrificate, cu cristalite de devitrit (Dv) dispuse haotic. Secțiune subțire, lumină polarizată prin transmisie, N+ /

Microscopic image of a type F bead. Composition detail of the devitrified glass, with crystallites of devitrite (Dv) chaotically disposed. Thin section, light polarized through transmission, N+.

3. Imagine microscopică de mare detaliu a unei mărgeli de tip F: incluziuni de magnetit (Mt) în masa devitrificată (Dv). La contactul incluziunilor de magnetit cu devitritul se observă zone de reacție (X) cauzate de migrarea Fe în sticlă.

Sectione subțire, lumină polarizată prin transmisie, N+ / High resolution microscopic image of a type F bead: magnetite (Mt) inclusion in the devitrified mass (Dv). At the contact of the magnetite inclusions with the devitrite, there are noticed reaction (X) areas, caused by the Fe migration in the glass. Thin section, light polarized through transmission, N+ / 4. Imagine microscopică de mare detaliu a unei mărgeli de tip F: masa de devitrît (Dv) cu incluziuni de magnetit (Mt). Por circular (P) tapetat cu „glazură” hematitică (G). Sectione subțire, lumină polarizată prin transmisie, N+ / High resolution microscopic image of a type F bead: devitrified (Dv) mass with magnetite (Mt) inclusions. Circular pore (P) papered with „hematitic icing” (G). Thin section, light polarized through transmission, N+.

PROBLEME GENERALE PRIVIND EXPLOATAREA SĂRII ÎN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREAN ÎN MILENIUL I

Spațiul românesc este unul dintre cele mai bogate în sare din Europa. Geologii au enumerat peste 200 de masive de sare (harta 1) aflate la o adâncime foarte mică, sub scoarța pământului, fapt ce ușurează mult exploatarea ei. Având în vedere faptul că, pe o zonă foarte mare: în toată Peninsula Balcanică, în Câmpia Panonică și zona de nord a Mării Negre, nu există sare, apreciem că acest mineral, prin importanța deosebită pe care o are, a fost exploatat fără întrerupere de la apariția omului în acest spațiu și până astăzi. Din cercetările efectuate pe teren, prin studiul lucrărilor de arheologie, istorie și etnografie, am constatat că preocupările pentru rolul economic, social și politic al sării în spațiul nord-dunărean sunt sporadice, din trei motive:

1. Folosirea sării în alimentație poate fi inclusă în necesitățile absolute (fiziologice – de exemplu folosirea apei), deoarece procesul nu este consemnat;

2. Lipsa dovezilor arheologice (unelte, piese), care au fost distruse din cauza activității higroscopice a mediului salin;

3. Multiplele și continua modificare geomorfologică în placa tectonică care conține rezerve de sare.

Modificări geomorfologice se pot observa la intervale foarte scurte de timp, întrucât au loc prăbușiri, scufundări și înălțări continue pe zone întinse din jurul rezervelor salifere¹. Privind fenomenul în ansamblul mileniilor, foarte probabil, peisajul din jurul salinelor este complet schimbat astăzi față de cel din zorii societății omenești, fapt care îngreunează cercetările arheologice, chemate să facă lumină asupra unei multitudini de probleme și aspecte privind rolul sării în evoluția societății omenești.

Pentru a înțelege rolul și implicațiile mineralului salifer în evoluția relațiilor economice și chiar politice în acest spațiu, vom încerca să enumerăm importanța sării sub toate aspectele:

A. sarea este un aliment absolut necesar în hrana omului și a animalelor;

B. sarea este primul conservant cunoscut pentru carne, pește, fructe, brânzeturi și altele²;

C. sarea este principalul mineral utilizat în prelucrarea picilor folosite, după cum s-a subliniat, pentru confecționarea pieselor de îmbră-

cămintе, de încălțăminte, harnașament și chiar pentru confecționarea armelor;

D. sarea avea și are o largă utilizare în tratamentul bolilor fizice³, psihice⁴ și în ceremoniile creștine⁵.

E. o formă deosebită de exploatare a sării a fost pășunatul sărăturilor, care acoperă un spațiu destul de întins în Câmpia Română și Bărăgan;

F. roca de sare era folosită în realizarea unor obiecte decorative (coloane, măsuțe, stâlpi), a unor obiecte casnice (ligheane, teici, farfurii, cești, sfeșnice) și era și este folosită chiar pentru realizarea jucăriilor⁶;

G. sarea, „*aurul alb*”, era pentru locuitorii spațiului carpato-dunărean o importantă sursă de venituri⁷.

Existau mai multe tipuri de exploatare a sării și anume:

1. extragerea sării „*uscate*” direct din rocă, după metodele expuse mai sus (din gropi; extracție prin sistemul clopot, con, butelie; extracție de tip minier prin galerii);

2. extragerea sării din apele sărate (fântâni, murători, izvoare sărate sau din apele marine);

3. exploatarea mineralului prin dizolvarea rocii, care se realiza prin introducerea de apă dulce și, după aducerea la suprafață a saramurii, prin metoda evaporării obținându-se sarea pudră.

4. nu trebuie exclusă nici metoda mixtă, prin care se folosea apa dirijată pe jgheaburi pentru săparea unor șanțuri în roca masivă de mineral, urmând astfel dislocarea „*brazdelor*” de sare⁸.

Exploatarea sării în spațiul românesc s-a făcut din neolitic (descoperirile de la Cacica și Solca). Mai numeroase sunt atestările din epoca bronzului, când așezări umane numeroase se găsesc în jurul apelor sărate și a malurilor cu sare (descoperirile de la Sărata Monteoru⁹, Draja de Jos¹⁰, Ocna Mureșului¹¹ ș.a.).

Pe măsură ce mijloacele de deplasare și transport s-au perfecționat, așezările umane s-au îndepărtat de resursele salinе. În epoca dacică, exploatarea mineralului s-a intensificat, fiind necesară pentru hrana populației, mult mai numeroasă acum, și pentru schimburi economice cu zonele vecine, Câmpia Panonică și zona balcanică, unde sarea lipsește cu desăvârșire.

Până acum sunt consemnate doar relații economice cu iazigii din vest și, deși nu sunt încă date, au fost incontestabil schimburi de amplasare mult mai mare. Exploatarea sării s-a făcut continuu în epoca dacică¹², nu numai pentru satisfacerea necesităților interne, dar și pentru schimburile cu vecinii. Probabil, nu întâmplător centrul statului dac se găsea în apropierea acestei importante surse de hrană și bogăție. Acesta, credem, era și motivul pentru care toate trecătorile spre Podișul Transilvănean erau întărite cu cetăți dacice pe ambii versanți. Forma de proprietate este puțin cunoscută, dar putem estima că exploatarea organizată se afla sub autoritatea centrală, care coordona și comerțul.

Extinderea stăpânirii romane la nordul Dunării s-a făcut pentru acapararea de noi resurse umane și bogății materiale, între care sarea deținea un rol important. Este binecunoscut faptul că „*aurul alb*” lipsea dintr-o zonă extinsă a marelui imperiu, iar extragerea acestui mineral din apele mărilor se făcea destul de greu, calitatea fiind inferioară. Pentru a-i înfrânge pe daci și a stăpâni centrul Transilvaniei, unde se găseau mari rezerve de sare, au fost necesare două războaie costisitoare și mari sacrificii umane și materiale. După instaurarea dominației, romanii au trecut la exploatarea organizată a Daciei. Provincia a fost înconjurată cu un sistem de apărare care trebuia să-i asigure liniștea. Dacă urmărim granița Daciei romane, constatăm că ea include zonele cele mai bogate în resurse naturale, iar provincia era „*străbătută de drumuri care includeau acest spațiu, în vasta mișcare comercială a lumii europene organizată de Romani*”¹³.

Cunoscute pentru sistemul și meticolozitatea cu care organizau exploatarea miniere, fiind interesați de creșterea producției, romanii au perfecționat și au extins exploatarea saliferă în Dacia.

Săpăturile arheologice au dovedit că cea mai mare parte a castrelor sunt plasate în preajma rezervelor de sare, fie pentru aprovizionarea soldaților staționați aici, fie pentru protejarea exploatării, care desigur s-a extins în această etapă. Romanii au adus meșteri și lucrători care au îmbunătățit tehnicile de extracție, au mărit dimensiunile minelor, au perfecționat sistemul de transport, fie pe râurile Mureș și Olt, fie pe uscat. Importanța acestei preocupări este subliniată de toponimul *Salinae* (Ocna Mureșului), consemnat de geograful Ptolemeu. De fapt, pentru o mai bună exploatare a sării, romanii au folosit, după cum este cunoscut, sistemul de arendare a minelor.

În afara exploatărilor organizate, a continuat exploatarea „*populară*” străveche a sării, cu unelte rudimentare, și au fost folosite apele sărate din locurile unde controlul roman nu pătrunsese.

După retragerea stăpânirii romane, spațiul nord-dunărean devine centrul de atracție a o mulțime de popoare, fie turanici, fie germanici, atrași aici de bogățiile pământului (harta 2). Mari crescători de animale, migratorii erau și mari consumatori de sare, iar aceasta se găsea aici din abundență. Este bine cunoscut că aceștia nu se ocupau cu extragerea mineralului, întrucât era o muncă grea și care necesita cunoașterea zonelor salifere, de aceea ei se limitau probabil la a cere localnicilor „*sare*”, sub formă de dare, sau îi obligau pe aceștia la munca de extracție.

Cercetările arheologice au dovedit că avarii¹⁴ s-au așezat cu precădere în spațiul central al podișului transilvănean, în jurul surselor de sare; fenomenul s-a repetat și în cazul slavilor¹⁵ și al vremelnicei stăpâniri bulgare¹⁶ în nordul Dunării. Trecătoarele stăpâniri străine au dezorganizat viața economică a spațiului și au încetinit evoluția societății existente aici, fără să modifice componentele economice de bază. Stăpânirile efemere ale migratorilor și a celorlalți cuceritori se desfășurau după formula „*voi semănați și secerați, noi o să vă luăm numai o parte din produse*”¹⁷.

Demn de remarcat este faptul că, toate drumurile de trecere ale năvălitorilor (goți, huni, gepizi, avari, slavi, uzi, pecenegi, cumani, tătari) au străbătut spațiul românesc, deși s-au așezat aici doar vremelnici, cu excepția slavilor, sau au întreprins numai campanii de jaf.

În tot acest timp, raporturile Imperiului Roman și ale Bizanțului cu aceste zone au fost permanente. Interesul pornea nu numai de la vechile relații ale romanității (romanicii s-au considerat întotdeauna supuși ai împăratului bizantin), dar și din interese economice – schimburile comerciale dintre Bizanț și spațiul carpato-dunăreano-pontic fiind continue, după cum dovedesc descoperirile arheologice.

Este cunoscut faptul că, în cursul primului mileniu d.Hr. forma de organizare a populației autohtone a fost obștea satească agricolă și păstoraască. Modul de producție al acestor obști sătești era bazat pe proprietatea privată liberă, precum și pe proprietatea comună¹⁸. Probabil, malurile de sare se găseau în proprietatea obștii și, pentru acoperirea unor dări „*în produse*” (sare) sau pentru comerț, întrecă obștea participa la exploatare (sub diferite forme), iar

pentru consumul individual, fiecare familie își asigura necesarul prin acțiune proprie¹⁹. Încărcătura dărilor și a obligațiilor de extragere a sării, devenită „*o dijmă – asemănătoare celor din alte produse*”, îi determinau pe băștinași să fugă, părăsind locurile²⁰. Adesea, minele rămăneau fără lucrători și autoritățile erau obligate să-i înlocuiască cu mineri de alte naționalități (maghiari și sași)²¹.

Un moment aparte îl constituie pătrunderea ungurilor. Încă de la pornirea campaniilor de cucerire, ei cunoșteau bogățiile Transilvaniei, iar sarea deținea un rol important, având în vedere faptul că se ocupau cu creșterea animalelor.

Salinele au devenit proprietatea regelui, care scotea mari venituri²² sau le atribuia sub formă de danii unor mânăstiri²³. Și în celelalte state feudale românești – Țara Românească și Moldova – salinele devin proprietate de stat și o principală sursă de venituri²⁴, acestea fiind realizate din monopolul asupra sării, dar și din vămuirea ei²⁵. Veniturile obținute din exploatarea salinelor erau așa de importante încât, după cum spune Dimitrie Cantemir, domnitorii se temeau că stăpânirile străine să nu urmărească ocuparea întregii țări, ademeniți de bogățiile ei (datele sunt consemnate târziu)²⁶.

Privind în ansamblu, constatăm că în primul mileniu s-au întrepătruns în acest spațiu (carpato-dunărean) o mulțime de popoare interesate de bogățiile lui, în rândul cărora se înscria și sarea. Aceste migrații au avut urmări politice, generând războaie, și nenumărate crize cu efecte mai mari sau mai mici asupra vieții economice. Întrucât interesul pentru sare era foarte mare, iar controlul asupra locurilor de exploatare îl aveau numai localnicii, este de presupus că aceștia căpătau o oarecare independență în fața cuceritorilor, care erau obligați, în acest mod, să le acorde o oarecare autonomie. Sunt cazuri când cuceritorii – cum s-a întâmplat cu avarii, slavii și, mai târziu, maghiarii – au luat sub autoritate proprie zona saliferă din centrul Transilvaniei și au pus localnicii la muncă forțată de exploatare.

Exploatarea sării a avut un rol deosebit în dezvoltarea comerțului. Putem discuta de:

1. *Micul comerț intern*, prin care locuitorii zonelor bogate în sare, dar neexploatate organizat, extrăgeau roca de sare și o schimbau cu cereale, vite, unelte ș.a.²⁷. Micul comerț se realiza din vinderca sării pe care o primeau lucrătorii de la ocnă drept plată, dar și din exploatarea ce se făcea ilegal din malurile cu sare răspândite pe Valea Someșului, Valea Trotu-

șului, în zona Lopătari, Mânzălești, Bisoca, Sări (Buzău), Valea Sării (Vrancea), zona Slănic Prahova și zona Râmnicu Vâlcea. Această formă de comerț era oarecum sezonieră (mai ales toamna) și varia ca intensitate în funcție de creșterea sau scăderea autorității statale. Variația era dată și de bogăția anului, în anii secetoși crescând activitatea de extracție a sării, aceasta devenind chiar sursă de existență pentru locuitori. Micul comerț a avut rolul său în stabilirea anumitor tipuri de relații economice și politice între diferite zone, și, probabil a avut un rol în constituirea unor puncte de schimburi economice, devenite mai târziu târguri și orașe²⁸.

2. *Marele comerț* se făcea cu zonele vecine spațiului nord-dunărean, lipsite de sare. Acest tip de comerț era ocrotit de stat, fiind principalul aducător de venituri²⁹ (sarea din ocnele din Transilvania mergea cu precădere spre Panonnia; sarea ocnelor din Muntenia era exportată în sudul Dunării, iar sarea moldovenească ajungea până în Buceag și Crimeea, în Câmpia Rusă, Asia Mică și alte spații). Marele comerț era organizat la nivel de stat și, după cum s-a arătat mai sus, căpăta uneori valori politice. Acest tip de comerț acoperea spații întinse și a cunoscut creșteri și descreșteri în funcție de situațiile politice atât de complexe care au existat în zonă. Chiar dacă sunt date puține despre aceste fapte, importanța politică a comerțului cu sare a fost incontestabilă, numai dacă amintim evenimentul de la 892, când solia regelui franc Arnolf a venit până la țarul Bulgariei, cerându-i învoirea păcii și să nu mai vândă sare din Transilvania moravilor, cu care erau în dușmănie (război).

Bogăția sării a atras aici o mulțime de cuceritori, care au produs nenumărate daune și pustiiri, dar a constituit și a contribuit efectiv și la apărarea acestui spațiu. Din vânzarea ei s-au acoperit cheltuielile pentru arme, s-au plătit mercenarii, s-au construit cetăți de apărare și s-a plătit tributul către cuceritori.

Aceste schimburi comerciale au avut urmări nu numai pe plan economic, politic, dar și cultural, contribuind la cunoașterea și întrepătrunderea unor lumi diferite. Aceste lumi erau foarte întinse ca spațiu și mari în timp, ceea ce înseamnă contactul între numeroase neamuri, fiecare având componente etnico-culturale specifice și din a căror întrepătrundere au luat naștere elemente noi, care au influențat evoluția societății pe mari teritorii. Prin relațiile comerciale s-au schimbat produse, obiceiuri, idei, s-a îmbogățit limba și cunoașterea.

Concluzionăm astfel, că, prin intermediul acestor schimburi au fost transmise elemente de viață economică și spirituală, între care folosirea sării în conservarea diferitelor produse animaliere și vegetale, în tratarea unor afecțiuni fizice, în practici magico-religioase, în expresii ale spiritului ca basme, legende, proverbe etc.

Sub aspect economic, sarea a jucat un rol important în dezvoltarea unor zone, în încheierea primelor formațiuni prestatale românești, care au folosit acest produs, pe de o parte, pentru reglementarea avantajoasă a raporturilor cu ultimii migratori, iar pe de altă parte, au realizat veniturile cu care au pus bazele independenței statelor feudale românești.

Extragerea sării a avut drept urmare și formarea unor categorii sociale specifice, a lucrătorilor de la ocnă. Numărul acestora trebuie să fi fost destul de mare, având în vedere amploarea exploatărilor. Totodată, pe lângă lucrătorii propriu-ziși apar și alte categorii sociale, care se ocupau cu munci auxiliare și de transport, încât în zonele ocnelor erau grupuri mari de oameni care își asigurau existența lor și a familiilor lor din această muncă. Deși căpătau o anumită specializare³⁰, lucrătorii de la ocnă trebuiau să practice și agricultura pentru a-și asigura existența.

Toate acestea au meritul de a sublinia rolul deosebit al sării sub o multitudine de aspecte.

Un aspect mai puțin remarcat de obicei este rolul jucat de sare în schimburile culturale, care au însoțit relațiile dintre diferite neamuri, aflate, uneori, la mari distanțe și care au intrat în contact schimbând între ele produse ce încorporau materii prime locale, prelucrate prin metode și procedee tehnice specifice fiecăruia dintre participanți.

Nu trebuie să pierdem din atenție nici rolul sării în aspectul material, în dezvoltarea culturală a spațiului românesc. Din veniturile obținute s-au ridicat instituții de cult care au fost și principale centre culturale.

Prin aspectul peisagistic, malurile cu sare și duritatea ocnelor au impresionat de-a lungul timpurilor ca și astăzi, inspirând sentimente variate pe care Avilia Celebi, la 1657, le exprima astfel „*Cine n-a văzut aceste locuri pline de învățăminte (zona Turda) să nu spună că a umblat prin lume*”³¹.

Desigur, există și alte aspecte, încă nesemnalate, ale rolului pe care l-a avut sarea și produsele derivate, de-a lungul timpului, în determinarea unor evenimente istorice, în viața economică, politică, socială și culturală a spațiului carpato - danubian. De aceea, lucrarea de față exprimă un apel către cercetătorii mileniului întunecat să-și întoarcă privirile și mai mult asupra acestui aspect, al aurului alb, care a determinat, mai mult sau mai puțin, de la epocă la epocă, viața politică, economică și culturală a spațiului devenit românesc.

Note

1. A. NICOLESCU, L. DRĂGĂNESCU, D. SVORONOS, L. BEȘUTIU, *Cercetări complexe, geofizice și biogeofizice, pentru elaborarea unui model al circulației apelor subterane din zona masivului de sare de la Slănic Prahova – România*, în *Mousaios VII*, 2001, p. 465; Din cercetările de teren s-a constatat că modificările aspectului zonelor salifere sunt extrem de rapide, variind de la vară la iarnă, în fiecare an.
2. Sarea este absolut necesară vieții întrucât fixează calciul în oase și contribuie la menținerea tonusului muscular, prin reținerea apei în organism. Din acest motiv călătorii și animalele care străbat zonele deșertice sau zonele foarte reci consumă obligatoriu multă sare.
3. Astăzi, și probabil din timpurile străvechi, în zonele bogate în ape sărate și sare se folosește saramura pentru tratarea reumatismului și cicatrizarea diferitelor răni externe.
4. A fost și este folosită în descântecele populare, pentru tratarea diferitelor boli la animale și om. Știrile au fost adunate din activitatea de pe teren de la Ioana Olteanu – Pietroasele, Buzău și doamna Maria din strada Grivitei, Călărași. Consemnat a fi folosită ca ofrandă în cultul morților încă din secolul IV-V (L. BĂRZIU, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în*

- secolele IV-V*, București, 1973, p. 21), sarea este folosită și astăzi în oficierea unor servicii religioase.
5. De-a lungul secolelor, sarea a dobândit valoare de „*simbol al forței, al trăinicie și purificării exprimate atât de sugestiv în sintagma creștină sarea pământului, sarea botuzului și sarea apei binecuvântate*” (D. VIŢCU, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987, p. 19).
6. F. Savori, la 1581 consemnează că „*muntenii se distrează făcând din sare farfurii, castroane, lighene, sfeșnice*” (***, *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 16). Mai putem consemna că la Muzeul Național de Geologie București se găsesc o masă și o coloană realizate din stâncă de sare, care au fost prezentate de România la Expoziția Internațională de la Paris în 1900. Nu putem neglija faptul că în mai toate salinele din țara noastră și străinătate se găsesc expoziții cu statui, basoreliefuli și obiecte decorative realizate din același mineral (exemplu: Salina Ocna Moldovei, Salina Slănic Prahova, Praid).
7. Veniturile obținute din exploatarea sării depășeau, uneori, pe cele realizate din scoaterea aurului în Transilvania, unde se găseau principalele mine de aur, din spațiul amintit. În vremea lui Matei Corvin, visterici

- regale îi reveneau, de la cămările de sare — 80.000 de ducati, iar de la minele de aur — 60.000 de ducati, după cum raportează trimisul respectivului rege în 1475, la curtea ducelui de Milano (P. IAMBOR, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în AMN, 1982, p. 77).
8. Cantitativ, sarea de ocină, domeniu în care spațiul românesc excelează, era apreciată ca fiind „cu mult mai tare ca sarea de mare, încât oleacă ajunge pentru a sări bucatele și pâinea, culoarea unei bucăți este albă și atunci sarea e mai curată, culoarea altor bucăți este obscură și atunci are un amestec mult cu materii din pământ. Dar pisată devine albă ca zăpada, ori de ce culoare era mai înainte” (D. VITCU, *op. cit.*, p. 32 - citat după mărturiile misionarului catolic Bandini la 1646, în Moldova).
 9. I. NESTOR, *Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării comunei primitive. Epoca bronzului*, cap. II, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 112-113.
 10. AL. VULPE, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 224.
 11. K. HOREDT, *Istoria comunei primitive*, București, 1970, p. 147.
 12. D. BERCIU, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 9.
 13. N. IORGA, *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, p. 18.
 14. K. HOREDT, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*, București, 1958, p. 61-108.
 15. Interesul acestora pentru bogăția pe care o reprezenta sarea, aurul alb, se explică prin schimbarea etimologică de la *salină* la *ocină*.
 16. A. DECEI, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, București, 1939, p. 65-69.
 17. C. C. GIURESCU, D. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, vol. I, București, 1974, p. 177.
 18. D. GH. TEODOR, *Unele considerații privind procesul de formare a poporului român*, în *Arheologia Moldovei*, IX, 1980, p. 21.
 19. La această concluzie s-a ajuns prin comparație cu sistemul de exploatare a malurilor de sare din zona Buzăului și Vrancei, din perioada interbelică.
 20. I. BARNEA, *Bulgarii. Stăpânirea primului stat bulgar asupra teritoriilor din stânga Dunării. Apariția triburilor maghiare*, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 763.
 21. Acest fenomen, amintit în mai multe rânduri de documente târzii, a fost posibil și la sfârșitul primului mileniu (Șt. PASCU, *Dezvoltarea social-economică a Țărilor Române în prima jumătate a sec. al XVI-lea*, în *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 563); Uneori pentru perfecționarea metodelor de extracție, statul maghiar aducea lucrători sași, care introduceau metode perfecționate în modernizarea extracției și mărirea producției (E. WAGNER, *Istoria sașilor ardeleni*, Editura Mecronia, București, 2000, p. 19).
 22. După alegerea sa ca guvernator, Iancu de Hunedoara primea drepturile de a folosi în interesul țării veniturile regale. Acestea se cifrau cam la 200.000-250.000 de florini aur. Luând măsuri energice de control asupra cămărilor sării, a reușit în câțiva ani să ridice sumele vărșate de acestea în tezaur până la 100.000 florini anual (C. MURESAN, *Iancu de Hunedoara*, București, 1968, p. 133). Cel mai important venit al regilor, în evul mediu, era din încasarea regalienelor, între care, un loc de frunte ocupa venitul din exploatarea ocnelor de sare. Dreptul regalian al sării însemna că numai regele avea dreptul exclusiv de a exploata și valorifica sarea (AL. DOBOȘI, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, anul II, București, 1951, p. 129).
 23. Dăm câteva exemple, alese după importanța așezământului și mărirea donației oferite: în Transilvania — Mănăstirea benedictină din comuna Botu, jud. Arad, menționată în 1225, primea în 1233 un venit anual de 5.000 bolovani sare de la salinile din Transilvania (în *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Presa Universală, Cluj-Napoca, 2000, p. 84); în Moldova — Ștefan, în 1502, întărea un privilegiu acordat anterior ctitoririi sale de la Putna, anume „să aibă în fiecare an de la ocna noastră de la Trotuș câte o sută și cincizeci de drobi de sare”; același privilegiu a fost reînnoit de Ștefan în 1503 și de Ștefăniță Vodă în 21 august 1520 (D. VITCU, *op. cit.*, p. 27); în Țara Românească — O serie de documente, începând cu cel din 1517 de la Neagoe Basarab, întăresc mănăstirii Argeș stăpânirea asupra moșiei pe care se găsește Ocna Mică (Târgoviște) și-i întăresc dijma din exploatarea sării (A. ILIEȘ, *Exploatarea sării în Țara Românească până în sec. XVIII*, în *Studii și Materiale de istorie medie*, vol. I, București, 1956, p. 158).
 24. F. Sivori (după 1589), prieten apropiat și favorit al domnitorului Petru Cercel, spune că „veniturile domnului din zeciuiala grânelor și ocne ajung la 40.000 scuzi pe an și 60.000 scuzi din vămi”, dintr-un venit anual de 1.000.000 de scuzi (***, *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 14).
 25. P. IAMBOR, *op. cit.*, în AMN, p. 76, 77; ***, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 109.
 26. „Voievozii n-au îngăduit ca ele (ocnele) să fie deschise de teama turcilor, ca nu cumva, săpând după bogății, să-și piardă o dată cu țara și truda și roadele ei” (D. CANTEMIR, *op. cit.*, București, 1965, p. 83, 85). Totodată, pentru a împiedica comerțul cu sare din zonele în care nu erau exploatați organizate și pentru a menține monopolul domnesc asupra sării, domni au introdus formula de *sărări*, prin care localnicii aveau voie să scoată sare „cu traista” numai pentru nevoile personale, nu și pentru comerț. Pentru aceste oportunități erau obligați la diferite dări (A. ILIEȘ, *op. cit.*, p. 193).
 27. Putem lua ca exemplu ce se întâmplă și în secolul XXI, locuitorii zonei Policiori, vând în zonele de câmpie ale Buzăului sare cu carul. Informator Emil Ceaușu din Gherăseni. Chiar în zonele cu exploatare organizată aflăm din consemnările mai târzii că fiecare lucrător la ocna primea la zece bulgări unul gratis, pe care-l puteau comercializa (A. ILIEȘ, *op. cit.*, p. 177).
 28. Vezi V. SPINEI, *Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova*, în *Arheologia Medievală*, Reșița, 1996, p. 35-54.
 29. Comerțul cu sare de la Ocna Moldovei este mai târziu atestat documentar; D. CANTEMIR, *op. cit.*, p. 85; P. B. BAKSIC, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1975, p. 248; I. TRAVELSKI (1649-1651), în *Călători străini despre Țările Române*, București, vol. V, p. 452, spune că în drum spre Iași „au trecut pe lângă mine 150 de care căzăcești încărcate cu sare <mergeau> de la ocnele de sare din Moldova în Ucraina”.
 30. Întrucât în urma invaziei tătare din 1241, mina Wieliczka (Polonia) fusese închisă, au fost aduși mineri cu experiență din Transilvania, pentru redeschiderea ei (Șt. OLTEANU, V. CAZACU, *Exploatarea sării pe plan european și în spațiul carpato-dunărean*, în *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, București, 1981, p. 289).
 31. ***, *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, București, 1976, p. 684.

Abstract

General issues concerning the salt mine in the Carpathian-Danube area in the 1st millenium

The working of the saliferous mineral was a well-known phenomenon in the Romanian area.

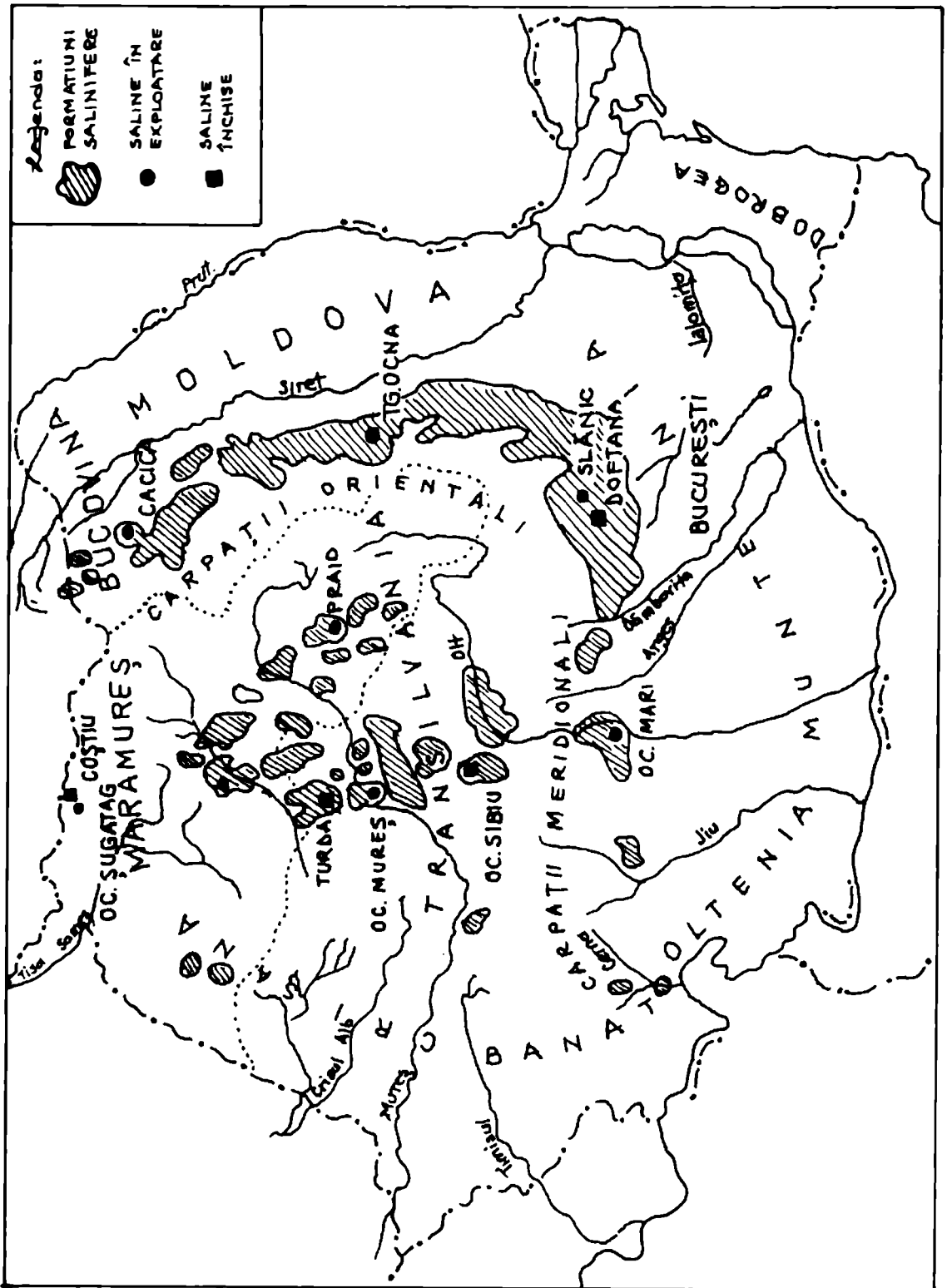
The salt was used as a basic food for people and animals, to preserve food, to process skin and to produce decorative articles.

This riches of the Romanian land attracted numerous nations, each having specific ethno-cultural elements.

Elements of economic and spiritual life were handed over through these cultural exchanges, which had in the centre the saliferous mineral, used in the treatment of various diseases and in magical and religious rituals.

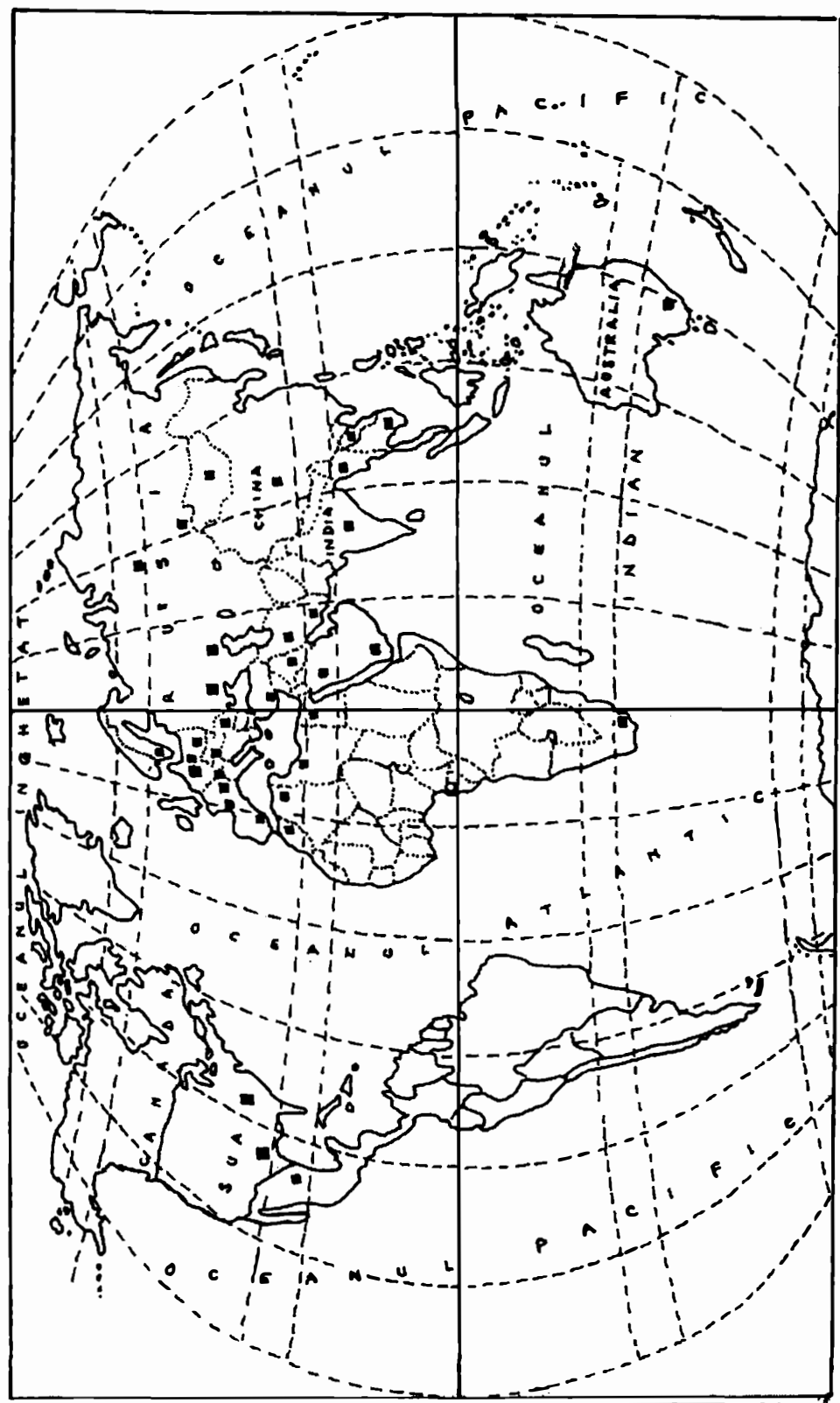
Translated by Mihaela Vulpe

Doina CIOBANU

Harta 1 - Map 1

Formațiunile salifere și salinele din România Salt resources and mines in Romania.

Harta 2 – Map 2

Harta zăcămintelor de sare pe glob – The map of salt resources on the world.

DATE ANTROPOLOGICE ALE SCHELETELOR DIN MORMINTELE FEUDALE DESCOPERITE LA GRĂDIȘTEA COSLOGENI (JUD. CĂLĂRAȘI)

În anul 1994 s-au efectuat săpături într-un tumul din localitatea Grădiștea Coslogeni, ridicat probabil în perioada Bronzului Timpuriu. Au fost scoase la iveală morminte din perioade istorice diferite, dintre care două au fost considerate de către autorul săpăturii, arheologul Valeriu Cavruc, ca aparținând probabil perioadei feudale (sec. X-XI)¹. Mormântul nr. 1 era situat în partea sud-est-centrală a movilei, la adâncimea de 0,50 m față de suprafața actuală. Cel decedat era depus pe spate, cu mâinile și picioarele întinse și paralele cu coloana vertebrală, orientat cu capul către N-NV. Nu avea ofrande sau inventar.

Mormântul nr. 8, aparținând probabil perioadei medievale timpurii, a fost descoperit în anul 1994 în mantaua tumulului. Groapa mormântului a străpuns mantaua acestuia. Defunctul fusese depus în poziție întinsă pe spate, orientat cu capul către vest. Nu avea inventar.

În cele ce urmează, vom prezenta rezultatele analizei antropologice² efectuate pe cele două schelete mai sus menționate.

Mormântul nr.1.

Craniul a fost găsit aproape întreg, pe alocuri crăpat și cu unele mici porțiuni lipsă (apofizele zigomatice) (Fig. 1-4).

Suturile au un desen complicat, având un contur clar definit acolo unde nu a început obliterarea. Procesul amintit a fost inițiat pe sutura sagitală, în porțiunile S2, S3, S4. Craniul este hiperbrahican, ortocran și tapeinocran. El are forma sfenoidă în norma verticală și de bombă în cea occipitală. Fruntea este intermediară. Occipitalul este bombat. Glabella este de gr. 2-3, arcurile supraciliare - 1, fosa canină - 3, spina nazală - 3, protuberanța occipitală externă - 2, apofiza mastoidă - 3, cu relief conturat. Apertura piriformă este atropină, malarele sunt înguste și frontalizate.

Orbitele sunt hipsiconce, nasul mezin, palatul brahistafilin.

Pe parietalul stâng și o mică parte a frontalului, afectând sutura coronară în pars complicata și în mică măsură, în pars temporalis, se putea observa existența unei fracturi craniene (Fig. 5). Forma sa era relativ rectangulară, cu colțurile rotunjite, lungimea ei fiind de 4,1 cm

și lățimea de 3,5 cm. În zona centrală a acesteia se observă o infundare a substanței osoase care, prin aspectul său, arată că individul a fost lovit cu un corp contondent dinspre partea laterală. Urmele unei alte lovitură, vindecate, se pot observa și pe temporal.

Dentiția este bine păstrată, fiind pierduți post mortem doar incisivul lateral, caninul, molarul 2 stâng de pe maxilarul superior și incisivii centrali de pe cel inferior.

Atât pe mandibulă, cât și pe maxilă, a apărut fenomenul de aglomerare, care determină rotirea parțială a incisivilor și poziționarea lor într-un unghi diferit față de arcadă, în comparație cu modalitatea obișnuită de amplasare a dentiției.

Ambii molar M3 de pe mandibulă au rădăcinile distorsionate. Tuberculul Carabellii este prezent atât la M2 dreapta, cât și la M3 stânga de pe maxilă. M3 de pe hemiarcada dreaptă nu a erupt, dar nici nu ar mai fi avut loc pe arcadă.

Pe mandibulă, M3 de pe hemiarcada stângă este parțial erupt, înghesuit pe arcadă, ca și cel de pe partea dreaptă.

Bolta palatină are forma paraboloidă și adâncime mijlocie. Se remarcă existența unui slab torus palatin, mai ales în zona punctului oral.

Mandibula are robusticitatea destul de accentuată, mentonul sub formă de trigon fiind conturat. Inserțiile mușchiului mentalis, situat în imediata vecinătate a mentonului, sunt puternic dezvoltate.

Ramul vertical este aproape complet, fiind recuperate vertebre, coaste, oasele coxale, fragmente de stern. Sacrum-ul este puternic curbat. Prima sa vertebră nu este complet sudată de cea de-a doua. Omoplații sunt întregi, cu aspectul acromionului specific sexului feminin. Femurele sunt eurimere, iar tibiile mezocneme. Calcanelele, astragalele, metatarsienele, tarsienele și falangele de la picioare sunt complete.

Carpenele, metacarpenele și falangele de la mâini, cu zona de inserție a ligamentelor bine conturată, uneori făcând creste, indică faptul că individul a desfășurat o muncă manuală intensă.

Diagnoza vârstei.

Vârsta cea mai probabilă, estimată prin calcularea medic între cele stabilite pe baza faciesului simfizei pubice și a dentiției (prin utilizarea schemelor dentare ale lui Lovejoy, Zubov, Brothell și Perier) este de circa 25-26 ani.

Diagnoza sexului.

Sexul, estimat pe baza oaselor coxale, ca și a reliefului cranian, este cel feminin.

Talia, calculată prin cele trei metode utilizate în România (Manouvrier, Bach-Breitinger, Trotter-Gleser), a dat o medie de 1609 cm, care se încadrează în categoria mare pentru sexul feminin.

Tipologie.

Se remarcă existența unor slabe influențe mongoloide, care se reflectă în zona superioară a craniului, nasion-malare (profilarea orizontală $n/fmo-fmo=12/97=12,37$). De fapt, aceste influențe mongoloide nu sunt cele propriu-zise, ci acelea de tip turanid¹. Individul reprezintă o mixtură între caracterele antropologice ale unor populații migratoare, cum ar fi cumanii sau pecenegi și cele ale altor comunități.

Patologie osoasă.

Se constată existența cribrei orbitalia, care va face obiectul unei lucrări separate. De asemenea, se observă urme de osteoporoză, care apar pe tot scheletul.

Pe vertebre există urme de noduli cartilaginoși Schmorl, începând de la vertebra a 10-a toracică și continuând pe cele lombare. Ultima vertebră lombară este tasată, probabil datorită stresului mecanic exercitat asupra coloanei vertebrale în timpul căratului unor greutăți mari.

La ambele membre inferioare apare bilateral patella emarginata, caracter epigenetic (Fig. 6-8).

Patologie dentară.

Apar carii interproximale, cu complexitate medie (gr. II), afectând molarul 1 superior de pe hemiarcada stângă a maxilarului și pe M2 de pe hemiarcada dreaptă, precum și pe M1 de pe cea stângă a mandibulei. O carie superficială (gr.1) se află în zona de contact dintre colet și coroana dentară la M3 de pe maxilarul superior, pe partea dreaptă. O altă carie superficială, interproximală, a fost identificată pe premolarul 1 drept de pe mandibulă.

Date arheozoologice.

Scheletul uman din mormântul nr. 1 era însoțit de fragmente osoase de origine animală, pe care le prezentăm în continuare. Este vorba de 3 porțiuni din craniu, vertebre cervicale, toracice și lombare de ovicaprin în vârstă de peste 5 ani, dar și de vertebre cervicale și toracice de câine, în vârstă de circa doi ani¹. Dat fiindcă desco-pectorul nu l-a menționat ca făcând parte din ofranda funerară, înseamnă că aceste resturi animaliere au fost antrenate împreună cu oasele umane, găsindu-se probabil în umplutura gropii.

Mormântul nr. 8

Nu are craniu.

Schelet post-cranian.

Din coloana vertebrală s-au recuperat vertebre din zona cervicală dorsală (toate 12), precum și prima lombară.

Mâna dreaptă este reprezentată doar de humerus. Din cea stângă există toate cele trei oase lungi, un os lunatum și triquetrum. Linia interosoasă de la radius și cubitus este bine definită. Relieful deltoidian este foarte dezvoltat, iar perforația olecraniană lipsește.

S-au găsit, de asemenea, omoplații, claviculele și capul sternal.

Bazinul lipsește.

Din oasele lungi ale membrelor inferioare existau tibiile, cu relief muscular puternic (în special zona de inserție a mușchiului solear) și fațete orientate clar definite, peroneul stâng, precum și calcaneul, metatarsienele, tarsienele și o falangă provenind de la piciorul drept. Dimensiunile tibiei stângi au fost luate prin comparație cu cea dreaptă, datorită lipsei capătului său proximal. Ambele tibii sunt de tip platicnemic.

Diagnoza vârstei.

Nu dispunem de elementele necesare pentru stabilirea mai precisă a vârstei. Totuși, se poate spune că este vorba de un individ care aparține cel puțin categoriei adulte, dacă nu chiar mature.

Diagnoza sexului.

Robustețea scheletului, ca și aspectul acromionului de la omoplați constituie argumente pentru atribuirea individului respectiv sexului masculin.

Talia, stabilită prin cele trei metode utilizate în România, a dat o medie de 1640 cm, care se încadrează în categoria mijlocie pentru sexul respectiv.

Tipologie.

Nu avem la dispoziție date suficiente pentru a stabili o tipologie exactă, mai ales că tipul turanid este o mixtură a altor tipuri antropologice.

Patologie.

Există numeroase exostoze, având localizări diferite. Pe ultima vertebră dorsală apar astfel de formațiuni în jurul zonei de articulație cu coasta, pe partea dreaptă. Ultimele vertebre din regiunea amintită au marginea platourilor ușor proeminentă și cu exostoze mai dezvoltate pe partea stângă, fără ca acestea să fie de mari dimensiuni.

Începând de la vertebra T5, sunt prezente urme ale nodulilor cartilaginoși Schmorl, pe

toate corpurile vertebrale până la L1. De altfel, dintre vertebrele lombare, cea menționată este singura care s-a păstrat.

Pe tibia dreaptă, în zona medială, apar, de asemenea, exostoze. Ele apar și pe calcaneu. La nivelul omoplaților, formațiunile respective, de mici dimensiuni, apar pe spina scapulară.

Concluzii și discuții.

Pentru a putea stabili apartenența mormintelor analizate, vom prezenta pe scurt rezultatele obținute prin cercetările arheologilor români.

Pentru secolele X-XI, se pot lua în considerare trei populații migratoare care au pătruns pe teritoriul României: uzii, cumanii și pecenegii.

Așa cum menționa regretatul arheolog Mihai Sâmpetru, *„într-o regiune din România, cum este Muntenia, lucrurile se simplifică oarecum de la sine, deoarece, în această zonă, uzii nu s-au instalat, ci doar pecenegii și cumanii. Deci, o atribuire greșită sau o confundare a înmormântărilor pecenege cu cele uze nu este posibilă. Cele cumane se deosebesc de cele amintite mai sus atât prin epocă cât și prin ritual și inventar, ce se datează cronologic diferit, deoarece distanța în timp între pătrunderea pecenegilor în Muntenia și intrarea cumanilor în aceeași zonă este totuși destul de mare. Deci, considerăm un lucru stabilit că pecenegii, în afară de faptul că se îngropau în tumuli sau tell-uri (fapt știut deja mai înainte), aveau ca trăsături esențiale de ritual așezarea răposatului întins pe spate cu capul la vest și depunerea alături, în stânga lui, a unui cap de cal orientat invers față de cadavru, deci cu botul la vest, iar în continuare, tot în lung, către est, se așezau picioarele de cal. Ca piesă de inventar principală, în afară de arme (vârfuri de săgeți) și de obiecte mici de uz personal ca amnare și cuțite, se găsește frecvent, dintre piesele de harnament zăbala de fier (cu o singură bară) cu inele simple, mobile la capete, între maxilarele craniului de cal. Scări de șa de obicei nu se găsesc, cu*

excepția celei din mormântul de la Movilița, care nu a putut fi recuperată”⁵.

O altă caracteristică a înmormântărilor pecenege este amplasarea lor pe malul apelor curgătoare sau al lacurilor, numai în mod excepțional la distanță de acestea și numai în zona de câmpie⁶.

Același autor consideră că intervalul cel mai propice pătrunderii pecenegilor în Muntenia a fost cuprins între anul 976 (răscoala bulgarilor) și 1000, când Preslavul Mare și Pliska au fost cucerite de bizantini⁷.

Toate informațiile arheologice prezentate aici oferă posibilitatea de a crea o imagine completă asupra materialului antropologic analizat⁸.

După cum am mai spus, mormintele 1 și 8 de la Grădiștea Coslogeni au fost descoperite într-un tumul, situat în apropierea brațului Borcea al Dunării. Un astfel de argument pledează în favoarea ipotezei că persoanele decedate ar fi putut aparține pecenegilor. Până în prezent, singurele morminte analizate antropologic au aparținut unor indivizi de sex masculin, ceea ce înseamnă că la noi în țară nu se cunosc detalii privind ritualul funerar practicat în cazul înmormântării unor femei. Este posibilă existența unor diferențe între sexe, în ceea ce privește practicile care asigură trecerea celui decedat în lumea de dincolo. Lipsa inventarului funerar îngreunează și mai mult interpretarea datelor pe care le avem referitoare la mormântul nr. 1.

Este posibil ca, în urma unui contact mai de durată cu o altă populație, să fi apărut o alterare a ritualului, pentru o persoană care tipologic reprezenta o mixtură între cele două.

În ceea ce privește înmormântarea cu nr. 8, se poate spune ca ea se află în concordanță cu ritualul funerar obișnuit, practicat pentru indivizii de sex masculin.

Desigur, cercetările viitoare, atât arheologice, cât și antropologice, vor aduce noi informații care vor permite lămurirea unor situații similare.

Note

1. Mulțumesc și pe această cale domnului Valeriu Căvruc, directorul Muzeului Carpaților Răsăriteni, care mi-a pus la dispoziție acest material osteologic deosebit de interesant. De asemenea, îi aduc mulțumiri și domnului Nicolae Mirițoiu de la Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” din București, care, cu amabilitatea sa obișnuită, mi-a stat la dispoziție nu numai cu sfaturi competente, dar și cu o bogată literatură de specialitate.
2. Metodologia utilizată pentru efectuarea studiului este cuprinsă în următoarele lucrări: D. FEREMBACH, I. SCHWIDETZKY, M. STLOUKAL, *Recommandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette*, în *Bull. et Mémoires de la Soc. d'Anthrop. de Paris*, t. 6, série XIII, 1979, p. 7-45; A.E. KISLI, U.U. KAPRITIN, *Paleodemografija. Teoria i metodica problem i resenija*, Zaporozje, 1994, p. 49; J. POINTEK, *Biologia populacji prdziejowych. Poznan*, 1996, p. 172; TR. TRANDAFIR, *Atlas de anatomie umană. Osteologie și artrologie*, fasc. I și II, 1993; D.R. BROTHWELL, *Digging up bones*, Cornell Univ. Press, Ithaca, New York, 1981, p. 72.
3. Pentru o serie de date antropologice și caracteristici generale ale tipului turanid, v. C. MAXIMILIAN, N. HASS, *Notă asupra materialului osos dintr-un mormânt din epoca timpurie descoperit la Tangiru*, în *Materiale V*, 1959, p. 155-161.
4. Determinările arheozoologice au fost efectuate prin amabilitatea domnului Dragoș Moise, de la Muzeul Național de Istorie a României, căruia îi mulțumesc și pe această cale.
5. M. SÂMPETRU, *Înmormântări pecenegie din Câmpia Dunării*, în *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 457.
6. *Ibidem*, p. 460.
7. *Ibidem*, p. 452.
8. Pentru alte detalii, v. P. DIACONU, *Les petchenegues du Bas-Danube en X-eme siècle*, în *Dacia*, XI, 1967, p. 259-270; P. Diaconu, *Pecenegii la Dunărea de Jos*, rezumatul tezei de doctorat, 1971.

Abstract

***Anthropological data concerning the skeletons in medieval burials
discovered at Grădiștea Coslogeni***

In the site from Grădiștea Coslogeni, during the archaeological campaigns, some prehistoric burials were unearthed, as well as others belonging to the Middle Age (Xth-XIth centuries).

The latter were considered to belong to the Petchenegues communities. Yet, the anthropological study has pointed out that it could result from a mixture between a Petchenegue and another population. M.1 burial skeleton belongs to the turanic type, while for the skeleton from M.8 burial the typology could not be surely established, because the skull was missing. Also, the archaeo-zoological analysis has pointed out that the funeral ritual is not a traditional one, the animal remnants belonging to an ovicaprin and a dog. Yet, M.1 burial is the first Petchenegue burial belonging to a woman, so that it might be an explanation for the differences concerning the funeral customs.

Translated by Mihaela Vulpe

Alexandra Comșa

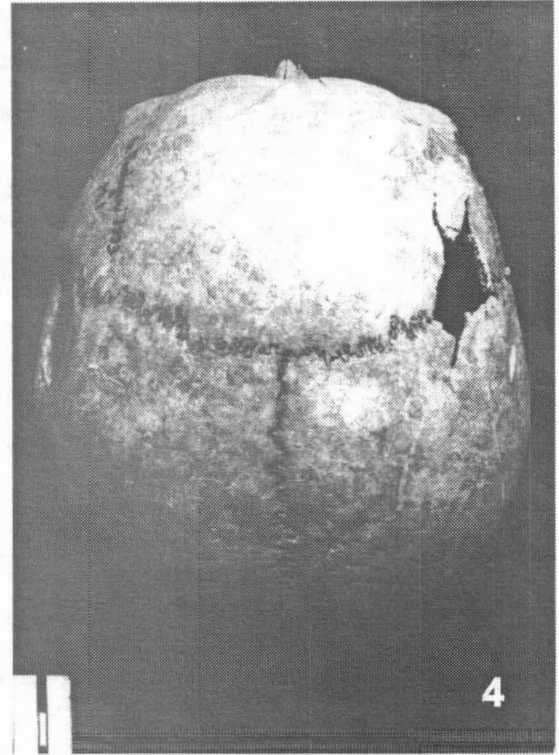
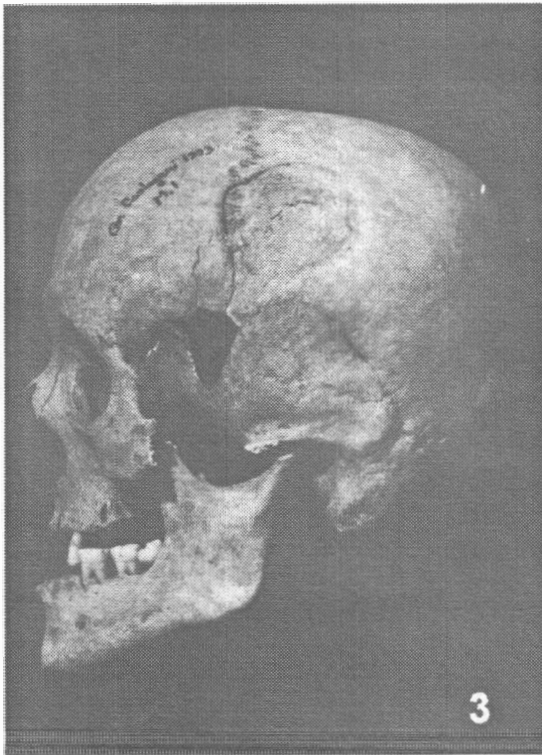
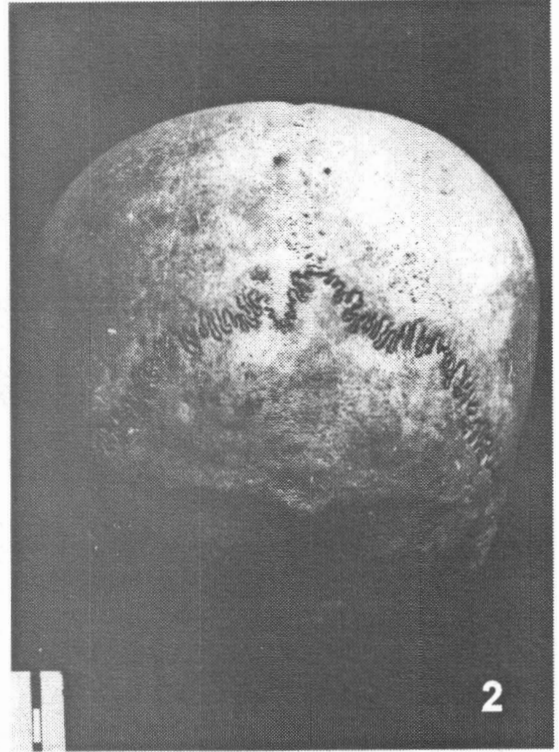
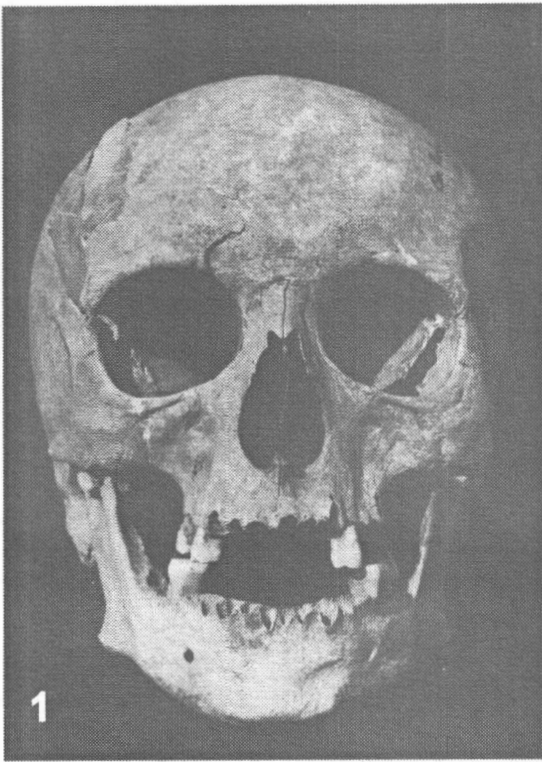

Figura / Figure 1 : Craniul din mormântul nr. 1 – norma frontală / The skull from tomb no. 1 – front view.

Figura / Figure 2 : Craniul din mormântul nr.1 – norma occipitală / The skull from tomb no. 1 – occipital view.

Figura / Figure 3 : Craniul din mormântul nr. 1 – norma laterală/ The skull from tomb no. 1 – side view.

Figura / Figure 4 : Craniul din mormântul nr. 1 = norma verticală/ The skull from tomb no. 1 = vertical view.

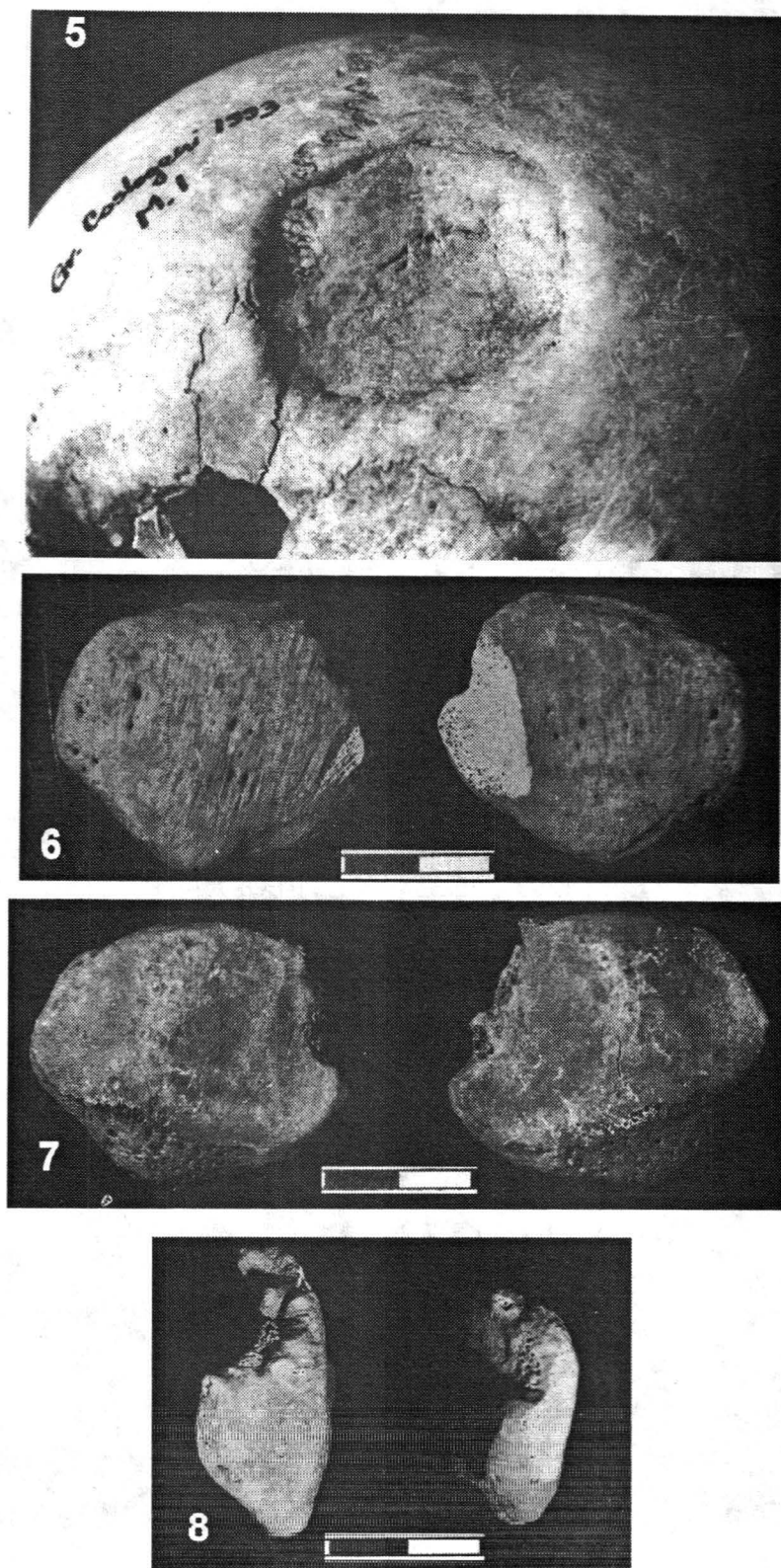

Figura / Figure 5: Detaliu al fracturii localizate pe craniul din mormântul nr. 1 /
Detail of a localized fracture on the skull from tomb no. 1.

Figura / Figure 6: Patella emarginata. Vedere anterioară / Front view.

Figura / Figure 7: Patella emarginata. Vedere posterioară / Rear view.

Figura / Figure 8 : Patella emarginata. Vedere laterală / Side view.

Tabel / Table 1
Dimensiuni și indici ai craniului / The dimensions and indexes of the skull

Nr. Martin	Măsurători, indici	M.1
1	g-op	156
2	g-l	150
3	g-l	151
5	n-ba	85
7	Ba-o	34
8	Eu-eu	138
9	Ft-ft	94
10	Co-co	109
11	Au-au	108
12	Ast-ast	106
13	Ms-ms	106
16	Lărgime foramen magnum	29
17	Ba-b	116
20	Po-b	112
23	Circ. Oriz	500
24	Po-po	325
25	n-o	350
26	n-b	125
27	b-l	120
28	l-o	105
28,1	l-l	70
28,2	l-o	35
29	n-b	105
30	b-l	106
31	l-o	86
31,1	l-l	68
31,2	l-o	35
	i-op	31
	Op-o	68
40	Ba-pr	85
42	Ba-gn	101
43	Fmt-fmt	105
41,1	Fmo-fmo	99
44	Ek-ek	97
46	Zm-zm	86
	Zml-zml	83
47	n-gn	118
48	n-pr	66
50	Mf-m f	23
51	Mf-ek	40
52	Înălț. Orbit.	36
54	Al-al	24
55	n-ns	51
57	Lărgimea simotei	12
57,1	Lărg. Max. nas	24
62	OI-st	44
63	Enm2-enm2	41
63,3	Lărg. Boltă palatină	56
65	Kdl-kdl	100
66	Go-go	100
68	Adâncimea mandibulei	60
69	Id-gn	31
69,1	Înălț. La niv. Găurii nutritive	31
69,3	Grosimea la niv. Găurii nutritive	12
70	Înălț. Ram. Vert.	41
70,3	Înălț. Incizurii mandibulare *	19
71	Lărg. Ram. Vert.	32
71,1	Lărg. Incizură mandibulară	41
79,4	U. bazal	77

79,3	U. ram. Vert.	130
79,14	U. mentonier	72
Indici		
8/1	Indice cefalic	88,5
17/1	Indice vertico-logitudinal	74,4
17/8	Indicele vertico-transversal	84,1
20/1	Indicele porio-longitudinal	71,8
20/8	Indicele porio-transversal	81,2
9/10	Indicele fronto-transversal	86,2
9/8	Indicele fronto-parietal	68,1
12/8	Indicele parieto-occipital transversal	76,8
16/7		85,3
27/26		96,0
29/26	Indicele frontal sagital	84,0
30/27	Indicele de curbură a parietalului	88,3
31/28	Indicele de curbură a occipitalului	81,9
31.1/28.1		97,1
32.2/28.2		100,0
l-op/l-o		29,5
l-op/l-l		44,3
40/5		100,0
52/51	Indicele orbital	90,0
50/44		23,7
54/55	Indicele nazal	47,1
63/62		93,2
45/8		0,0
9/43		89,5
57/57.1		50,0
31.2/31.1		51,5
28.2/28.1		50,0
66/65		100,0
71/70		78,0
69.3/69.1		38,7
68/66		60,0
70.3/71.1		215,8

Tabel / Table 2

Dimensiuni și indici ai femurelor / *The dimensions and indexes of the thighbones*

Nr. Martin	Mormântul nr. 1	Piciorul stâng	Piciorul drept
1	Lung. max.	441	441
2	Lung. Morf.	439	439
6	Diam. ant.-post.m	29	30
7	Diam. Transv. mijl.	29	30
8	Perim. Mijl.	87	88
9	Diam. Transv. sup.	29	31
10	Diam. Ant.-post. Sup	25	27
21	Lărgimea condilară	75	76
6+7x100/2	Indice de masivitate	13,21	13,67
8x100/2	Indice de soliditate	19,82	20,05
6x100/7	Indice de pilastrie	100,00	100,00
10x100/9	Indice de platimetrie	86,21	87,10

Tabel / Table 3

Dimensiuni și indici ai tibiilor / *The dimensions and indexes of the shinbones*

Nr. Martin	Măsurători, indici	Mormântul nr. 1		Mormântul nr. 8	
		Picior Stâng	Picior drept	Picior stâng	Picior Drept
1	Lung. max.	354	354		362
8	Diam. ant. – post.m.	32	30	30	30
9	Diam. tr. m.	22	22	22	22
8a	Diam. ant.-post. s.	38	38	38	38
9a	Diam. tr. s.	25	25	23	24
10b	Perim.min.	73	73	73	73
10bx100/1	Indice de soliditate	20,62	20,62		20,17
9x100/8	Indice de secțiune	75,00	73,33	73,33	70,97
9ax100/8a	Indice de platicnemie	65,79	65,79	60,53	63,16

Tabel / Table 4

Dimensiuni și indici ai peroneelor / *The dimensions and indexes of the splint bones/fibulas*

Nr. Martin	Măsurători, indici	Mormântul nr. 1		Mormântul nr. 8	
		Piciorul Stâng	Piciorul drept	Piciorul Stâng	Piciorul drept
1	Lung. max.	335	335	355	356
2	Diam. ant.-post	14	14	15	16
3	Diam. tr.	13	13	13	14
4a	Perim. min.	33	33	35	35
4ax100/1	Indice de soliditate	9,85	9,85	9,86	9,83

Tabel / Table 5

Dimensiuni și indici ai humerusurilor / *The dimensions and indexes of the humeruses*

Nr. Martin	Măsurători, indici	Mormântul nr. 1		Mormântul nr. 8	
		Mâna stângă	Mâna dreaptă	Mâna stângă	Mâna dreaptă
1	Lung. Max.	300	300	316	320
4	Larg. max. epicond.	64	64	67	67
5	Diam. Max. mijl.	23	23	24	24
6	Diam. Min. mijl.	19	19	19	19
7	Perim. min.	64	64	62	62
6x100/5	Indice de secțiune	82,61	82,61	79,17	79,17
7x100/1	Indice de soliditate	21,33	21,33	19,62	19,38

Tabel / Table 6

Dimensiuni și indici ai radiusurilor / *The dimensions and indexes of the radiuses*

Nr. Martin	Măsurători, indici	Mormântul nr. 1		Mormântul nr. 8	
		Mâna stângă	Mâna dreaptă	Mâna stângă	Mâna Dreaptă
1	Lung. max.	221	228	243	
3	Perim. Min.	40	40	42	
4	Diam. Trans.	16	16	17	
5	Diam. ant. Post.	12	12	12	
3x100/1	Indice de robusticitate	18,10	17,54	17,28	
5x100/4	Indice de secțiune	75,00	75,00	70,59	

Tabel / Table 7

Dimensiuni și indici ai cubitusurilor / *The dimensions and indexes of the cubituses*

Nr. Martin	Măsurători, indici	Mormântul nr. 1		Mormântul nr. 8	
		Mâna stângă	Mâna dreaptă	Mâna stângă	Mâna dreaptă
1	Lung. max.	240	244	254	
3	Perim. min.	36	38	35	
11	Diam. Ant. Post.	13	13	14	
12	Diam. Transv.	17	17	17	
3x100/1	Indice de robusticitate	15,00	15,57	13,78	
11x100/12	Indice de secțiune	76,47	76,47	82,35	

BISERICA ORTODOXĂ „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” DIN TÂRGU SECUIESC. CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Biserica ortodoxă „*Adormirea Maicii Domnului*” este amplasată în marginea orașului Târgu Secuiesc, pe un mic platou ușor înclinat pe direcția vest-est, la limita unei zone mlăștinoase. Terenul aparținător monumentului este delimitat parțial de câteva clădiri civile, parțial printr-o îngrădire rudimentară; în partea de vest a acestei incinte se află un alt monument istoric, cunoscut sub denumirea de „Școala Veche”. În toamna anului 1998, în cadrul programului de restaurare și reabilitare a monumentelor¹, s-au efectuat cercetări arheologice în exteriorul acestora, după un plan adaptat necesităților proiectării, stabilit împreună cu șeful de proiect² (pl.1).

1. Stratigrafia generală a sitului

Solul viu este reprezentat de straturi succesive de lut: galben, brun și galben-verzui de mlaștină (straturile 5-7); în general săpătura s-a oprit în cel din urmă. În jumătatea de vest a incintei, solul viu este suprapus segmential de straturi relativ superficiale care atestă existența unei locuiri din secolele XVII-XVIII: strat de pământ negru amestecat cu fragmente de piatră și cărămidă (stratul 15) și lut brun cu pigment de chirpic (straturile 17 și 20). Limita superioară a acestora se află în medie la -0,20 m, cotă de la care începe un strat de lut cu fragmente de cărămidă și piatră (stratul 16) deus cel mai probabil în primele decenii ale secolului al XIX-lea, înainte de construirea școlii (pl. 2/1, 3).

În imediata apropiere a bisericii nu au fost reperate straturi de cultură anterioare nivelului de construcție a acesteia, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; grosimea depunerii cu mortar variază între 0,10 și 0,40 m (stratul 4). După construirea bisericii, terenul a fost ridicat superficial printr-un strat de pământ negru cu pigment ceramic și cu mortar (stratul 3), provenit foarte probabil din partea de vest a incintei, unde se găsește răspândit pe toată suprafața, respectiv cu un strat de lut purtat amestecat cu fragmente de piatră și cărămidă³ (stratul 15 – pl. 3/2). Aceste nivelări s-au derulat în cursul secolului al XIX-lea, ele reprezentând foarte probabil încercări de eliminare a umidității excesive, printr-o metodă însă nu tocmai potrivită. În partea de est, nivelul de construcție, cu o

grosime maximă în apropierea zidului de 0,20 m, este suprapus direct de stratul vegetal (pl. 3/1).

Alte urme de intervenție umană au fost surprinse la extremitatea estică a incintei, la o distanță de aproximativ 10 m de biserică, marcate printr-o lentilă subțire de moloz la -1,30 m (stratul 13). Aceasta este suprapusă de o nivelare masivă cu lut pigmentat cu mortar și amestecat cu fragmente de piatră și cărămidă (stratul 12). Materialele recuperate din această zonă aparțin în totalitate secolelor XVIII-XIX (Pl. 3/1).

2. Biserica (foto 1, 4-6)

Biserica este formată dintr-o navă alungită în interiorul căreia se delimitează un pronaos îngust, și un altar închis în trei laturi; fațada de vest este articulată de un turn clopotniță. Construirea actualei biserici de zid a început probabil în jurul datei de 27 iulie 1783, când „*s-a făcut de piatră în locul alteia din lemn în același loc*”, conform pisaniei păstrate în interiorul altarului⁴. Pe turnul clopotniță este înscrisă data 1795, care marchează foarte probabil încheierea lucrărilor. Biserica a fost apoi renovată în 1929, de către preotul Nicolae Dima, în 1937 de către preotul Ioan Rafiroiu, iar după cutremurul din 1977 s-au efectuat reparații în zona turnului și a acoperișului, dar cu toate acestea, în 1998 se afla într-o stare foarte proastă – ceea ce a și determinat de altfel includerea ei în Programul Național de Restaurare. Frecvențele probleme ale construcției au fost de obicei puse pe seama terenului instabil de fundare, în parte mlăștinos, și a inundațiilor care se fac simțite anual.

Cercetările arheologice au scos în evidență faptul că biserica este construită într-o singură etapă, fundațiile celor trei compartimente (turn, navă și altar) fiind țesute. Talpa fundațiilor se află la -1,30 m pe latura de nord, -1,20/-1,27 m pe laturile de sud și est, și -1,30/-1,40 m pe latura de sud, în apropierea turnului⁵; șanțurile de fundare s-au adâncit într-un strat de lut brun neumblat, cu excepția laturii de nord, unde șanțul a străbătut în întregime stratul brun, oprindu-se la limita superioară a stratului de lut galben-verzui de mlaștină. Zidăria fundațiilor este realizată predominant din holovani de piatră de dimensiuni medii, cu rare

fragmente de cărămidă, iar ca liant s-a folosit mortar de var cu mult nisip, relativ friabil. Nivelul de construcție este marcat printr-un strat consistent de mortar amestecat cu fragmente de piatră și pigment de cărămidă, aflat la -0,60 m pe laturile de est și sud; pe latura de nord solul viu este suprapus de o lentilă de nisip, a cărei limită superioară se află la -0,35 m, dar spre vest, în apropierea turnului reapare stratul de mortar la -0,25 m. Din analiza comparativă a nivelelor de călcare rezultă că inițial, fundațiile bisericii au fost adâncite față de nivelul de călcare din momentul construirii bisericii, în medie cu 0,60 m pe laturile de sud și est, respectiv 0,80-0,90 m pe latura de nord, înclinația naturală a terenului fiind tot pe direcția vest-est. În toate punctele investigate linia zidăriei este verticală, cu excepția laturii de est a altarului, unde fundația este decroșată spre exterior cu 0,20-0,25 m; depunerea din timpul construcției are o grosime maximă de 0,20 m, iar imediat deasupra acesteia peretele a fost tencuit (pl. 2/2,4,5; pl. 3/1).

Nivelul de construcție al bisericii suprapune direct solul viu, iar puținele fragmente ceramice recuperate din structura lui confirmă faptul că a fost depus pe suprafață în secolul al XVIII-lea. În intervalul scurs de la finalizarea clădirii până în prezent, nivelul de călcare exterior a crescut în medie cu 0,60 m, cu excepția părții de est, unde creșterea a fost mult mai mică, cu numai 0,26 m. Nivelul de călcare din interior se află la -0,53 m, deci inițial era aproape la aceeași cotă cu cel din exterior. Ridicarea artificială a terenului exterior, în special în partea de vest, prin depunerea unui strat de pământ negru cu pigment de teracotă și mortar, a creat însă o diferență de 0,50-0,60 m, care ulterior a avut drept efect creșterea umidității, influențând negativ evoluția clădirii. Diversele reparații sunt marcate prin lentile de moloz sau nisip și pietriș, care se interpun între nivelul de construcție și stratul vegetal.

Deși textul pisaniei sugerează existența unei biserici din lemn mai vechi, în limitele acoperite de săpătură nu au fost identificate astfel de urme. Această situație ne determină să avansăm trei ipoteze de lucru:

1. Dacă biserica veche a fost realizată exclusiv din lemn, fără o talpă de piatră, este posibil ca ea să fi dispărut complet, fără să lase în urmă nici un indiciu.

2. Dacă biserica veche a fost de dimensiuni mai mici, atunci putea fi în întregime inclusă în clădirea actuală; în acest caz este posibil ca o

săpătură în interiorul celei din urmă să evidențieze urmele unui alt lăcaș de cult.

3. Biserica veche putea avea un amplasament ușor diferit, eventual în partea de vest a incintei, unde atât stratigrafia cât și materialele descoperite indică o locuire mai veche, din secolul al XVII-lea.

În orice caz, dacă a existat o biserică anterioară, aceasta nu putea fi mai veche decât din doua jumătate a secolului al XVII-lea.

3. Școala veche (foto 2, 3, 7)

Școala veche este o clădire dreptunghiulară, amplasată la extremitatea de vest a incintei descrise anterior. A fost construită în jurul anului 1836, conform inscripției aflate pe una din grinzile tavanului din încăperea de est, iar la data începerii săpăturilor se afla în stare de colaps. Investigațiile arheologice s-au rezumat la două casete, amplasate pe mijlocul laturii de est (S.6), respectiv la colțul de nord-vest (S.7). Fundațiile clădirii sunt realizate din bolovani de piatră de dimensiuni medii legați cu mortar nisipos extrem de friabil, inițial fiind adâncite în pământ cu aproximativ 0,40 m. Nivelul de construcție în partea de nord-vest este situat la cota 0,00, și marcat printr-o lentilă compactă de moloz; peretele de est a fost construit de la limita superioară a unui strat de lut amestecat cu fragmente de piatră, țiglă și cărămidă, care a constituit o nivelare a terenului peste o locuire mai veche, cu partea superioară la +0,10 m. Până în prezent, nivelul de călcare a crescut în medie cu 0,30 m, prin depunerea artificială a unui strat de umplutură (Pl. 2/1, 3).

În apropierea școlii s-au identificat urme de locuire mai vechi, care s-au adâncit până la limita stratului de lut brun - sol viu sau chiar mai jos. Un strat de lut brun cu mult pigment ceramic (chirpic?) a apărut în S.6 sub talpa fundației, cu limita superioară la -0,42 m; depunerea este extrem de consistentă, cu o grosime ce depășește 0,65 m, nu conține pigment de mortar dar în schimb este destul de bogată în fragmente ceramice din secolul al XVII-lea (Pl. 2/1). Dintre acestea, menționăm o cahă oală cu deschiderea dreptunghiulară, fragmente de cahle plăci cu picior de montare scurt, precum și destul de multe fragmente din vase de uz comun, smălțuite sau nu. Aceleași etape îi aparțin o groapă surprinsă parțial în S.7, cu partea superioară la -0,85 m, iar cea inferioară la -1,15 m. Limitele săpăturii nu ne-au permis să descifrăm o structură coerentă, dar este posibil ca în această zonă să fi funcționat o

locuință semi-îngropată. În orice caz, după abandonarea acestei amenajări, suprafața a fost nivelată cu un strat de lut galben curat.

În S.6 nivelul de locuire menționat anterior a fost suprapus de o construcție din lemn: a fost surprinsă *in situ* o talpă din lemn, iar în apropierea acesteia zgură din fier, multă arsură și fragmente ceramice din secolul al XVIII-lea (pl. 2/3). După scoaterea din funcțiune a acestui complex, terenul a fost nivelat cu un strat de lut amestecat cu fragmente de piatră, cărămidă și țiglă, de la limita superioară a căruia s-a construit clădirea actuală. Acest strat apare destul de consistent (cu o grosime maximă de 0,65 m, între -0,10 și -0,75 m) și în S.1, între școală și biserică, depus direct peste solul viu, sugerând o oarecare activitate și în această zonă. Această configurație a straturilor indică faptul că nivelarea suprafeței a fost realizată încă înainte de construirea bisericii actuale, după mijlocul secolului al XVIII-lea.

Vestigiile din S.7 au aparținut unei construcții din lemn care nu a avut nici o infrastructură; funcțiunea acesteia este greu de precizat. Cantitățile mari de cărbune și zgură din fier indică o activitate meșteșugărească, eventual un atelier de prelucrat metale – dar nu este exclusă nici posibilitatea unei clădiri civile, casă parohială și școală în același timp. Dealtfel, placa din metal încastrată pe fațada principală a casei actuale menționează funcționarea unei școli încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar această referire rămâne deocamdată cu semn de întrebare. O eventuală extindere a cercetărilor arheologice în zona Școlii Vechi ar aduce cu siguranță răspunsuri și lămuriri pentru toate aceste probleme.

4. Materiale⁶

Cele mai vechi materiale din săpătură sunt câteva silexuri care au apărut în poziție secundară, rulate în straturile moderne (Pl. 4/7-9). Toate celelalte fragmente se încadrează în secolele XVII-XIX, ponderea cea mai mare având-o secolele XVIII-XIX. Materialul este extrem de fragmentar, ceea ce face ca analiza lui să fie doar parțială.

Ceramica este prezentă în cantitate foarte mare, în principal sub forma veselei de uz comun (catalog 2-22) și a cahlelor (catalog 23-35).

Vesela este lucrată din pastă de calitate medie, degresată cu nisip și adesea pictricele, arsă oxidant de obicei incomplet; variantele fine sunt slab reprezentate, ca de altfel și

ceramica arsă reducător. Modalitățile de decorare sunt diverse: părțile vizibile ale vaselor fiind în cele mai multe cazuri decorate parțial cu angobă albă, peste care au fost lăsate să cadă pete de smalt. Motivele decorative sunt predominant geometrice, eventual combinate cu elemente vegetale extrem de stilizate; cel mai frecvent apar benzi de linii paralele, care pot fi mai întâi incizate în pastă crudă și apoi subliniate cu angobă. Mai rar apare linia vălurită încadrată de incizii paralele (Pl. 4/3). Interioarele vaselor sunt fie netratate, fie adesea smălțuite peste angobă sau direct peste ceramică.

Formele reprezentative sunt: capace (în formă de clopot sau în forma de disc, Pl. 7/1, 8), tigăi (extrem de frecvent varianta cu trei picioare și mâner, Pl. 5/1), vase de dimensiuni mici, probabil pahare sau cănițe (Pl. 7/4, 5/4, 5, 6), oale de dimensiuni medii cu o toartă (așa numite oale de lapte), străchini, precum și câteva fragmente de cancee. Dintre piesele mai deosebite menționăm o căniță (Pl. 7/2) și un castron (Pl. 5/2).

Ceramica de uz comun trebuie să fi fost procurată în principal din atelierele locale. Târgu Secuiesc a fost la începutul epocii moderne un important centru de olărie, în care funcționau un număr relativ mare de meșteri⁷, organizați în breaslă în anul 1649⁸. Ceramica secolelor XVII-XVIII nu a fost până în prezent cercetată sistematic și clasificată, astfel că, domeniul nu este cunoscut decât la nivel general. Producția de serie este însă relativ omogenă pentru întreg sud-estul Transilvaniei, incluzând Țara Bârsei⁹, Țara Făgărașului¹⁰ și zona secuimii¹¹, fragmentele descoperite în săpătura de la biserica ortodoxă încadrându-se în coordonatele acestui material¹².

Cahlele de sobă. Cea mai veche piesă descoperită este o cahlă oală cu deschiderea dreptunghiulară (Pl. 8/1); piesa a fost reconstituită din mai multe fragmente descoperite în apropierea Școlii Vechi, în S.6, în stratul de umplutură pe care îl atribuim unei locuințe semi-îngropate. Cahla-oolă reprezintă tipul cel mai des folosit pentru construirea sobelor, de la apariția acestora și până în secolul al XVII-lea; piesa în discuție datează cel mai probabil din secolul al XVII-lea, și până în prezent pe teritoriul Transilvaniei nu cunoaștem o bună analogie¹³. Tot în secolul al XVII-lea se încadrează câteva mici fragmente de cahle plăci cu picior de montare scurt, decorate cu vrejuri în diferite compoziții (Pl. 8/2, 3, 4, 6, 8; 9/1).

Cele mai numeroase fragmente descoperite aparțin unor plăci decorate pe avers cu motive vegetal-geometrice, organizate în forme care se repetă și se continuă de la o piesă la alta – cunoscute sub denumirea de motive de tip infinit. Tipurile cele mai frecvente sunt rozetele stilizate, cu număr mare de petale, încadrate în arce de cerc înnodate; destul de frecvente sunt și arcele de cerc suprapuse. Piese de acest tip sunt fie smălțuite verde (peste angobă), fie ușor micasate. Ele sunt extrem de răspândite în toată Transilvania¹⁴, în special în secolul al XVII-lea, care reprezintă epoca lor de maximă înflorire, iar în forme din ce în ce mai simplificate continuă să fie produse și în secolul al XIX-lea. Cahlele descoperite în săpătură aparțin cu precădere secolului al XVIII-lea, și provin din atelierele locale¹⁵. Din aceeași perioadă menționăm mici fragmente de cahle plăci decorate cu motive geometrice sau vegetale stilizate (Pl. 8/5, 7; 9/3).

Secolul al XIX-lea este mai slab reprezentat, în principal prin fragmente de cahle fără decor, cu aversul smălțuit verde, galben sau maro închis. O piesă canelată, decorată cu rozete cu câte opt petale, vrejuri și frunze, se află de asemenea între produsele atelierelor locale¹⁶ (Pl. 9/2, 4).

Tot la capitolul ceramică menționăm un fluier în formă de pasăre (Pl. 7/5) și un fragment de țigla cu inscripție (Pl. 6/1), ambele databile în sec. XVII-XVIII. Din săpătură a fost de asemenea recuperat un număr mare de pipe din secolele XVIII-XIX (Pl. 10/1, 3, 5, 6).

Dintre **obiectele din metal** menționăm în primul rând cuiele și piroanele, recuperate în cantitate mare de pe întreaga suprafață cercetată. Au mai fost descoperite fragmente de cuite din fier (Pl. 11/2, 3), o limbă de clopot(?) (Pl. 11/5) și fragmente dintr-o cădelniță (sau candelabru?) din alamă (Pl. 11/1, 4) – toate acestea datate larg în secolele XVIII-XIX.

Obiectele din os sunt reprezentate de un fluier fragmentar (Pl. 10/2) și de un mâner decorativ (Pl. 10/4).

Obiecte din sticlă. Au fost descoperite numeroase fragmente, aparținând unui bogat repertoriu formal și decorativ: flacoane de diferite forme (Pl. 12/1, 2, 4), pahare (Pl. 12/8-9), vase de dimensiuni mici și medii – probabil cacece (Pl. 4/4-5, 12/5, 7), obiecte decorative (Pl. 4/6), ochiuri de fereastră. În momentul descoperirii, toate fragmentele prezentau irizații și exfolieri. Din punct de vedere tehnic, majoritatea pieselor se încadrează în tipul „sticlă de pădure”,

prezentând nuanța specifică gălbuie sau verzuie, cu multe impurități și bule de aer în pastă¹⁷.

Sticlăria descoperită în săpătură pare să formeze un lot unitar, databil în secolele XVIII-XIX; caracteristicile generale ale pieselor se integrează perfect în moda vremii, când în zonă circulau pe scară largă produsele glăjăriilor de la Bicsad și Valea Zălanului¹⁸. Un fragment care ar putea fi mai vechi, databil în secolele XVII-XVIII, este fundul de vas ilustrat în planșa 12/6.

Dintre piesele mai deosebite, menționăm fragmentele din partea inferioară a unor pahare, care nu este exclus să fi fost folosite în serviciul religios ca potire de cuminecătură (Pl. 12/8,9). O bună analogie ne oferă un exemplar produs de glăjăria de la Porumbacu în secolul al XVIII-lea¹⁹.

5. Catalog selectiv al materialelor descoperite

1. Fragmente de silex. (Pl. 4/7,8)

CERAMICĂ

2. Fragment din partea superioară a unui castron, lucrat din pastă fină, cu peretele mult evazat și marginea rotunjită sferic, marcată în interior printr-o creștătură. În exterior păstrează o agățătoare aplicată din lut. Interiorul vasului și exteriorul marginii sunt smălțuite cu verde și alb fără angobă. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 4/1).

3. Fragment din partea superioară a unei oale lucrată din pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă; marginea este puternic evazată spre exterior, cu buza tăiată drept. În interior smalt verde peste angobă. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 4/2).

4. Fragment din corpul unui vas lucrat din pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă. Exteriorul este decorat prin incizie cu linie în val și benzi de linii paralele, apoi acoperit cu smalt verde peste angobă, de calitate proastă, parțial căzut. Interiorul a fost de asemenea smălțuit. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 4/3).

5. Fragment din partea superioară a unei oale lucrată din pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă, cu gâtul puternic arcuit și buza creștată spre exterior, în interior și pe buza cu smalt maro direct peste pastă, iar în exterior cu vopsea albă. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 5/3).

6. Fund de vas cu diametrul de 5 cm (pahar), pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă, în interior cu smalt verde direct peste pastă iar în exterior vopsea albă cu scurgeri de smalt. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 5/4).

7. Fund de vas cu diametrul de 7 cm (pahar?) lucrat din pastă grosieră, ardere oxidantă incompletă, în interior cu smalt verde direct peste pastă și scurgeri de vopsea albă. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 5/5).

8. Fund de vas din pastă grosieră cu pietricele, ardere reducătoare completă, lucrat la roată rapidă, urme paralele pe fund de la desprindere; urme de folosire; S.6, -0,98 m. Sec. XVII. S.1, c.3, -0,61 m (Pl. 5/6).

9. Fragment din partea superioară a unui vas lucrat din pastă de calitate bună, ardere oxidantă incompletă, gâtul scurt arcuit și marginea puternic evazată; în interior smalt verde peste angobă. S.6, -0,98 m. Sec. XVII (Pl. 6/9).

10. Fragment din fundul unui vas lucrat din pastă de calitate medie, ardere oxidantă completă; fundul vasului este profilat și are un decor realizat cu roțița. În exterior se disting vagi urme de vopsea albă. S.4, -0,50 m. Sec. XVII (Pl. 7/7).

11. Fragmente dintr-un castron decorativ lucrat din pastă fină, ardere oxidantă completă; secțiunea este simplă, cu peretele ușor arcuit, iar marginea este alveolată. Decorul vegetal-floral este realizat cu smalt albastru pe fond alb. S.6, -0,80 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 5/2).

12. Fragment din partea superioară a unei oale cu diametrul deschiderii 23,5 cm, din pastă bună, ardere oxidantă completă, în interior și pe margine smalt verde peste angobă, marginea trasă în afară și lătită. S.1, c.5, -0,43 m, Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/3).

13. Fragment din partea superioară a unei oale cu diametrul deschiderii 18,4 cm, pastă bună, ardere oxidantă completă, la interior și pe buză ardere oxidantă completă. S.1, c.5, -0,43m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/4).

14. Fragment din partea superioară a unei oale cu diametrul deschiderii de 14,3 cm, din pastă de calitate bună, ardere oxidantă incompletă. Margine alveolată prin presare cu mâna. S.1, c.5, -0,43 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/5).

15. Fragment din partea superioară a unei oale lucrată din pastă bună, ardere oxidantă incompletă. La interior smalt verde și maro peste angobă, la exterior pe margine smalt maro. S.1, c.7, -0,60 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/6).

16. Fragment de castron cu diametrul deschiderii 16,4 cm, pastă normală, ardere oxidantă completă, la interior și parțial la exterior smalt verde (închis și deschis, fâșii alternative) peste angobă calitate proastă parțial căzut. S.6, -0,43 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/7).

17. Fragment de castron cu diametrul deschiderii 20 cm, pastă fină, ardere oxidantă

completă, la interior și parțial la exterior smalt verde (închis și deschis, fâșii alternative) peste angobă calitate proastă parțial căzut. S.6, -0,43 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/8).

18. Fragment din butonul unui capac în formă de clopot. S.1, c.7, -0,50 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 7/1).

19. Căniță lucrată din pastă grosieră, crăpată în timpul arderii, ardere oxidantă completă. În interior smalt maro direct peste pastă, iar în exterior smalt alb verzui peste angobă, de calitate proastă, astfel că parțial s-a decojit. Este decorată cu linii incizate și cu alveole realizate prin presare cu degetul. S.6, -0,45 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 7/2).

20. Fragment din corpul unui vas lucrat din pastă de calitate bună arsă reducător; interiorul este decorat cu vopsea albă, iar exteriorul cu incizii și motive pictate cu vopsea albă. S.1, c.6, -0,25 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 7/6).

21. Fragment de capac în formă de disc, pe exterior cu smalt incolor direct peste pastă. S.4, -0,20 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 7/8).

22. Măner de tigaie, pastă normală arsă complet oxidant, în exterior urme de smalt maro strălucitor – S.1? -0,43 m, împreună cu mai multe pipe. S.1, c.3, -0,43 m. Sec. XVIII (Pl. 5/1).

CAHLE

23. Fragmente dintr-o cahlă oală cu deschiderea dreptunghiulară, lucrată din pastă grosieră având ca ingrediente nisip fin și rari fulgi de mică, arsă superficial; piesa a fost lucrată la roată iar deschiderea remodelată cu ajutorul unei rame din lemn. Dimensiuni: deschiderea 24 x 9,5/10,5 cm, înălțime 5,5 cm, diametrul fundului 8,5 cm. S.6, -0,66 m. Sec. XVII (Pl. 8/1).

24. Fragment marginal dintr-o cahlă de colț lucrată din pastă fină presată în tipar cu lemn și cu mâna, ardere superficială, urme vagi de folosire. Pe avers, smalt verde peste angobă albă, suprapus de urme consistente de văruire. Decor: vrejuri. S.1, c.1-2, -0,40 m. Sec. XVII (Pl. 8/2).

25. Fragment central de cahlă placă lucrată din pastă fină cu rari fulgi de mică, presată în tipar cu mâna, ardere completă, urme superficiale de folosire. Decor: vegetal-geometric S.1, c.1-2, -0,40 m. Sec. XVII (Pl. 8/3).

26. Fragment central de cahlă placă lucrată din pastă de calitate bună presată în tipar cu o spatulă din lemn și cu mâna, ardere oxidantă completă, urme medii de utilizare. Pe avers smalt verde peste angobă, suprapus de urme consistente de var. Decor: vegetal-floral. S.1, c.1-2, -0,40 m. Sec. XVII (Pl. 8/4).

27. Fragment marginal dintr-o cahlă placă cu rama complet desprinsă; lucrată din pastă de calitate bună amestecată cu rari fulgi de mică, presată în tipar cu o spatulă din lemn și cu mâna, arsă complet, folosită superficial. Decor: vegetal-floral. S.1, c.10, -0,75 m. Sec. XVII (Pl. 8/6).

28. Fragment central dintr-o piesă de colț cu latura îngustă decorată, lucrată din pastă de calitate bună, presată în tipar cu lemn și cu mâna, arsă incomplet; aversul ușor micasat, pe revers urme de utilizare intensă. Decor: vrejuri. S.7, -1,28 m. Sec. XVII (Pl. 8/8).

29. Fragment marginal de placă cu ramă, lucrată din pastă normală, presată în tipar cu lemn și cu mâna, ardere incompletă; aversul ușor micasat, urme de utilizare medie, urme de ardere secundară. Decor: vrejuri. S.7, -1,28 m. Sec. XVII (Pl. 9/1).

30. Fragment din colțul unei cahle plăci lucrată din pastă de calitate medie, cu multe pietricele, rar fulgi de mică, presată în tipar cu o spatulă din lemn, arsă complet, urme de folosire superficială. Decor: vegetal-vrejuri. S.6, -0,72 m. Sec. XVII (Pl. 7/4).

31. Fragment marginal dintr-o placă cu rama desprinsă, lucrată din pastă grosieră amestecată cu mică, ardere incompletă; presată în tipar cu o spatulă din lemn și cu mâna, aversul ușor micasat; urme de utilizare intensă și urme superficiale de ardere secundară. Decor: vrejuri. S.7, -1,28 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 9/3).

32. Fragment marginal de cahlă placă cu picior scurt, prevăzut cu orificii pentru manevrare; lucrată din pastă de calitate bună presată în tipar cu o spatulă din lemn, arsă complet, urme de folosire intensă. S.5, -0,38 m. Sec. XVII-XVIII.

33. Fragment marginal de cahlă placă cu piciorul desprins, lucrată din pastă de calitate bună presată în tipar cu o spatulă din lemn, urme superficiale de folosire. Pe avers smalt verde peste angobă, de calitate proastă, în cea mai mare parte căzut. Decor: geometric. S.1, c.1-2, -0,40 m. Sec. XVIII (Pl. 8/5).

34. Fragment central dintr-o cahlă placă lucrată din pastă de calitate bună cu urme rare de mică, presată în tipar cu o spatulă din lemn, ardere completă, utilizare intensă. Decor: vegetal. S.1, c.5, -0,40 m. Sec. XVIII (Pl. 8/7).

35. Fragmente dintr-o cahlă placă cu picior scurt lucrată din pastă de calitate bună, presată în tipar cu lemn și cu mâna, ardere oxidantă completă, smalt verde alburii peste angobă; pe revers urme de utilizare medie. S.7, -1,20 m. Sec. XIX (Pl. 9/2,4).

36. Fluier din ceramică în formă de pasăre, lucrat din pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă, exteriorul cu smalt verde peste angobă. S.1, c.2, -0,28 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 7/5).

37. Fragment de țiglă cu inscripție, pastă grosieră degresată cu nisip, pietricele și calcar, ardere oxidantă completă. S.1, c.5, -0,40 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 6/1).

PIPE

38. Fragment de pipă din pastă normală, fină, arsă oxidant, având pe spate un decor în formă de V din mici puncte incizate. S.1, c.5, -0,43 m, Sec. XVIII-XIX (Pl. 10/1).

39. Fragment de pipă din pastă fină, arsă la gri-cenușiu (inoxidant?) cu inscripția „Kronstadt”. S.1, c.4, -0,61 m; același tip ars oxidant din pastă ordinară, numeroase fragmente pe toată suprafața. Sec. XVIII-XIX (Pl. 10/3).

40. Fragment de pipă din pastă fină arsă inoxidant incomplet, modelată în formă de floare, cu incizii marginale. S.1, c.5, -0,43 m, Sec. XVIII-XIX (Pl. 10/5).

41. Fragment de pipă masivă din pastă de caolin lustruită, arsă complet, decor simplu incizat. S.7, -1 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 10/6).

OS

42. Fluier din os, exteriorul lustruit. S.1, c.3, -0,25 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 10/2).

43. Piesă ornamentală din os cu decor sculptat, orificiu central pentru înmănășure; posibil mâner de baston. S.5, -0,23 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 10/4).

METAL

44. Fragmente de cădelniță (sau candelabru) din alamă. S.5, -0,25 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 11/1, 4).

45. Lamă de cuțit din fier. S.1, c.3-4, -0,35 m. Sec. XVII-XIX (Pl. 11/2).

46. Lamă de cuțit din fier. S.1, C.3-4, -0,40 m. Sec. XVII-XIX (Pl. 11/3).

47. Limbă metalică, posibil de la un clopot. S.2, -0,66 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 11/5).

STICLĂ

48. Fragmente din partea inferioară a unor vase cu fundul pronunțat concav. S.3, -0,44 m. S.6, -0,95 m. Sec. XVII-XVIII (Pl. 12/6).

49. Fragmente din partea inferioară a unor pahare cu talpa sferică, piciorul sferic sau ovoidal, baza cupei subliniată printr-un înel proeminent mult icsit în consolă. S.7, -1,63 m; S.6, -0,95 m. Sec. XVIII (Pl. 12/8, 9).

50. Fragmente de ochiuri de fereastră din sticlă gălbuie translucidă, cu urme de văruici

pe ambele fețe, irizații policrome. Passim. Sec. XVIII-XIX.

51. Gât de flacon cu marginea inelară, din sticlă transparentă de calitate bună, puternic irizată pe toată suprafața. S.1, c.1, -0,60 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 12/1, 2).

52. Fragment dintr-un pahar de formă ovoïdală, cu fundul inelar profilat în exterior și urma unei tortițe imediat deasupra fundului; sticlă translucidă, calitate medie (multe bule de aer), puternic irizată pe toată suprafața. S.7, -1,18 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 12/3).

53. Fragment din partea inferioară a unui flacon de dimensiuni mici pentru parfum sau medicamente, sticlă incoloră semitransparentă, irizații multicolore. S.7, -1,18 m. Sec. XVIII-

XIX (Pl. 12/4).

54. Buton decorativ (sau dop?) din sticlă verde translucidă, cu puncte reliefate evidențiate cu vopsea albă. S.1, -1 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 4/6).

55. Fragment din partea superioară a unui vas cu gâtul puternic arcuit și marginea evazată, din sticlă transparentă incoloră, irizat pe toată suprafața. S.5, -0,36 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 4/4).

56. Fragmente din partea inferioară a unor vase cu fundul ușor albiat (diametru 5,5 cm, 3,7 cm) din sticlă transparentă incoloră. S.3, -0,49 m; S.6, -0,94 m; S.1, c.12, -0,40 m. Sec. XVIII-XIX (Pl. 4/5; Pl. 12/5, 7).

Note

1. Lucrările de cercetare arheologică au fost executate în august-septembrie 1998, finanțate fiind de Direcția Monumentelor Istorice. Coordonarea proiectării și restaurării este asigurată de SC „Atelier M” SRL din Sfântu Gheorghe. Pentru întreg sprijinul acordat pe parcursul efectuării cercetărilor arheologice, aducem și pe această cale mulțumiri d-lui arhitect Benczedi Sándor și d-lui ing. Bodor Csaba.
2. Au fost executate următoarele secțiuni: S.1 - secțiune magistrală între biserică și școală, amplasată aproximativ în prelungirea laturii de sud a bisericii; S.2 - pe latura de sud, între biserică și clădirea care delimitează incinta complexului; S.3 - pe latura de est, în prelungirea axului bisericii; S.4 - pe latura de nord, la intersecția naos-altar, în limitele terenului disponibil; S.5 - pe latura de nord, la intersecția navă-turn; S.6 - pe latura de est a școlii; S.7 - pe colțul de nord-vest al școlii.
3. De remarcat faptul că în momentul operării acestei intervenții, clădirea civilă dinspre sud era deja înălțată, iar edificarea ei a avut drept rezultat răspândirea pe suprafață a unui strat consistent de materiale de construcție (stratul 10).
4. Informațiile din pisanie sunt preluate după o copie întocmită de preotul Ioan Rafiroiu, întrucât la data efectuării săpăturilor originalul era ascuns sub tencuieli și vâruiele.
5. Toate cotele folosite în text precum și liniile de nivel de pe planșe sunt raportate la Wagriss-ul stabilit de proiectant, respectiv limita superioară a pragului intrării în biserică. Fac excepție cotele din catalog, care sunt raportate la nivelul de călcare din punctul descoperirii.
6. Inventarul descoperit în săpătură se află în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe.
7. SERES ANDRÁS, *Kövászna megye régi fazekas központjai*, în *Aluta*, 1974-1975, pag. 273-275.
8. HERBERT HOFFMAN, *Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei*, în *Studii și Comunicări*, Muzeul Brukenthal, 3, 1956, pag. 16, propune anul 1614 fără o argumentare corespunzătoare; BARRU SIATINEANU, *Ceramica românească*, 1958, pag. 190-191, consideră că hreasia trebuie să fi fost înființată concomitent cu cea din Odorheiu Secuiesc, în 1572. În sfârșit varianta 1649 pare cea mai demnă de luat în calcul – a se vedea în acest

- sens discuție mai largă la ENIKŐ GAZDA, *Centre de olari din Trei Scaune*, în *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 1997-1998, pag. 47-83.
9. NICOLAE DUNĂRE (coord.), *Țara Bârsei*, 1974, vol. II, pag. 197-239.
 10. LIGIA FULGA, *Centre de olari din Țara Oltului în secolele XVII-XVIII*, în *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, vol. I, Sfântu Gheorghe, 1997-1998, pag. 15-47.
 11. E.GAZDA, *op.cit.*, passim; IRÉN FARKAS, *Centre de olari din zona Ciucului*, în *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, vol. I, Sfântu Gheorghe, 1997-1998, pag. 83-128.
 12. Pentru o imagine de ansamblu asupra ceramicii acestei perioade, a se vedea și: PAUL PETRESCU, *Ceramica smălțuită românească din Transilvania*, în SCIA, I-II, 1956, pag. 57-71; CORINA NICOLESCU, PAUL PETRESCU, *Ceramica tradițională românească*, București, 1974; LIGIA FULGA, *Contacte culturale în ceramica transilvăneană a sec. XVIII și XIX*, Sibiu, 1983.
 13. Piese relativ apropiate ca dimensiuni, dar cu deschiderea pătrată, au fost descoperite într-o locuință de la Alba Iulia: GHEORGHE ANGHEL, *O locuință din secolul al XVII-lea descoperită la Alba Iulia*, în *Apulum*, VI, 1967, pag. 361-377.
 14. Pentru o imagine de ansamblu asupra acestui tip de cahle, a se vedea: DANIELA MARCU, *Sobele de cahle din Mănăstirea Văca (sec. XVII) în Ars Transilvaniae*, II, 1992, pag. 190; DANIELA MARCU, GHEORGHE PETROV, *Cahle din secolele XV-XVII în colecțiile muzeelor din Deva și Hunedoara*, în *Ars Transilvaniae*, III, 1993, pag. 103. PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC, EUGEN PESCARU, *Cahle descoperite la Gernisara (Geoagiu Băi, jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, XXXV, 12, 1995-1997, pag. 391-417.
 15. Mai multe piese din aceste tipuri se păstrează în depozitul Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, cu indicația că provin de la Târgu Secuiesc. Vezi în acest sens și E.GAZDA, *op.cit.*, fig. 6.
 16. O analogie perfectă la E. GAZDA, *op.cit.*, fig. 10.
 17. LIGIA FULGA, *Sticla transilvăneană din sec.XVII-XIX*, Catalog de expoziție, Sibiu, 1997, pag. 5.
 18. MÓNIS JOHANNNA, *Sticlărie transilvăneană din sec.XVII-XIX*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, pag. 345-351.
 19. Idem, pag. 362-363, fig. 48.

LEGENDA STRATURILOR / *LAYERS LEGEND*

Planșele/ *Plates* 2,3

1. sol vegetal – *vegetal soil*
2. moloz – *debris*
3. pământ negru cu pigment de cărămidă și mortar – *black soil with brick and mortar pigment*
4. nivel de construcție – *construction level*
5. lut galben – sol viu – *yellow clay – steril soil*
6. lut brun – sol viu – *brown clay – steril soil*
7. lut galben verzui de mlaștină – sol viu – *yellow-greenish swamp clay – steril soil*
8. nisip – *sand*
9. tencuială – *plaster*
10. nivel de construcție pentru clădirea civilă care delimitează incinta spre sud – *construction level for the civilian building which delimits the precincts towards south*
11. nisip și pietriș – *sand and gravel*
12. lut galben purtat – *yellow moved clay*
13. lentilă de moloz – *debris lens*
14. sol vegetal cu rădăcini – *vegetal soil with roots*
15. pământ negru cu fragmente de piatră și cărămidă – *black soil with stone and brick fragments*
16. lut cu fragmente de cărămidă și piatră – *clay with brick and stone fragments*
17. groapă – lut brun cu pigment de chirpic – hole – *brown clay with adobe pigment*
18. grindă din lemn – *wood girder*
19. lentilă de var – *lime lens*
20. lut brun cu pigment ceramic (chirpic?) – *brown clay with ceramic pigment (adobe?)*
21. umplutură cu fragmente de ceramică și oase – *ceramic and bones infill fragments*
22. zidul bisericii – *church wall*
23. zidul clădirii civile dinspre sud – *the civilian building wall, from south*
24. zidul școlii vechi – *old school wall*

Abstract

***The Orthodox Church “The Assumption of the Virgin” from Târgu-Secuiesc.
Archaeological study***

The archaeological research was integrated into the national program of restoration, with the purpose to establish the historical evolution of the monument.

After the research, we pointed out a few points: the church was built in a single phase, at the end of the XVIIIth century (1783). The building was renovated about three times until our days.

The oldest clue of human habitat *in situ* was found in the old school area, where dwellings half-burial, and archaeological artefacts from the XVIIth century appear.

It was also discovered a big amount of pottery from the period between XVIIth and XIXth century, glass recipients and fragments, objects of iron like nails, knives and unidentified pieces. Some of the most representative materials are present in the plates.

In the old school area a few pieces of hewed flint was found .

Translated by Liliana Lazea

**Daniela Marcu Istrate
Angel Istrate**

Foto / Photo

1. Biserica ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” / *The Orthodox Church „The Assumption of the Virgin”*
2. Școala Veche / *The Old School.*

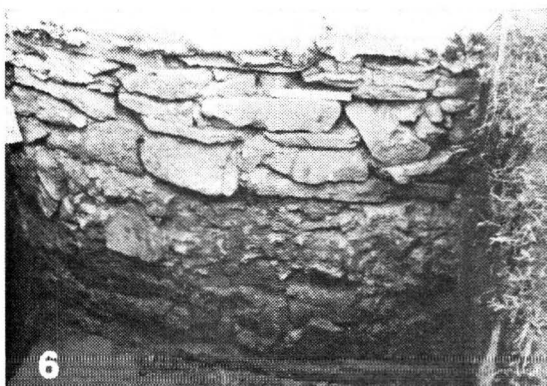
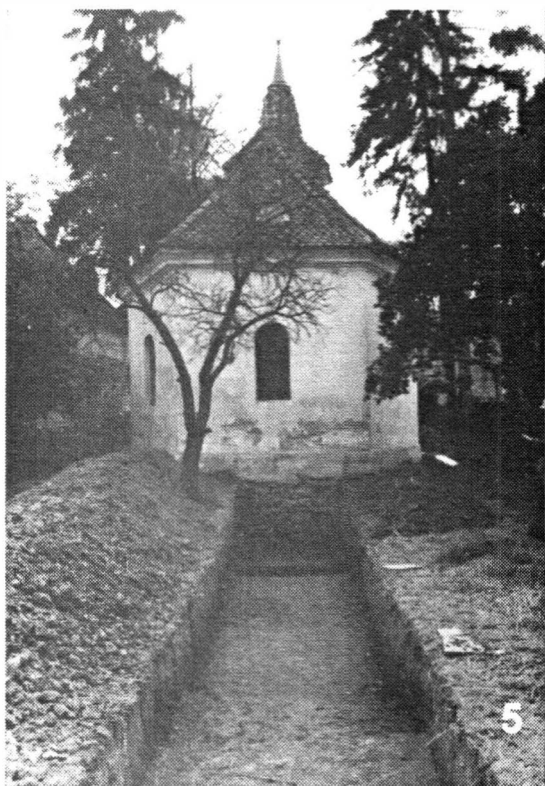
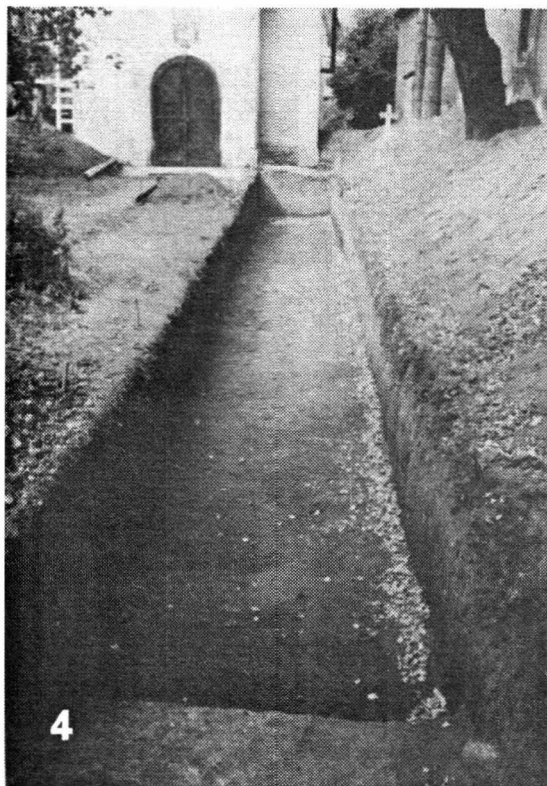
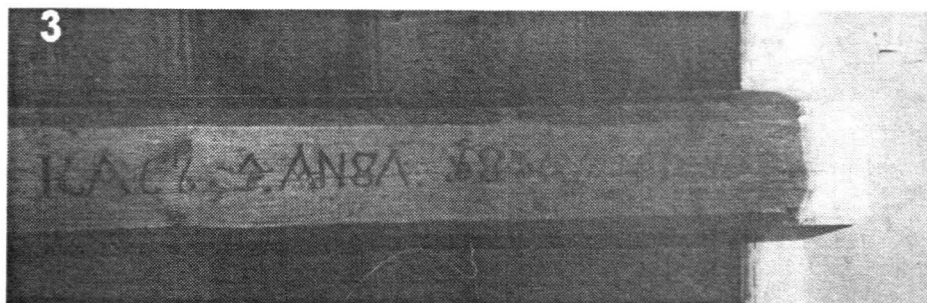
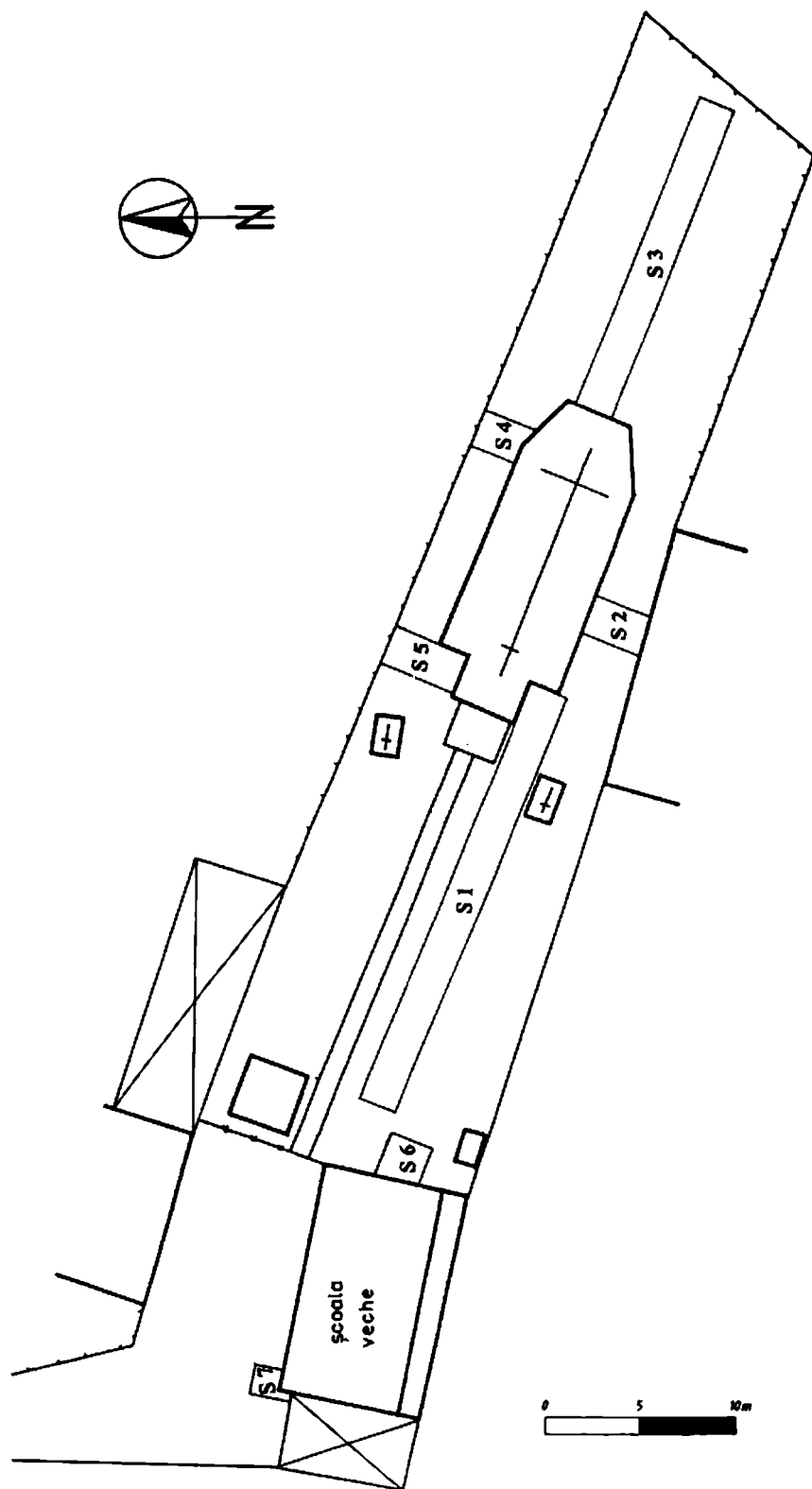

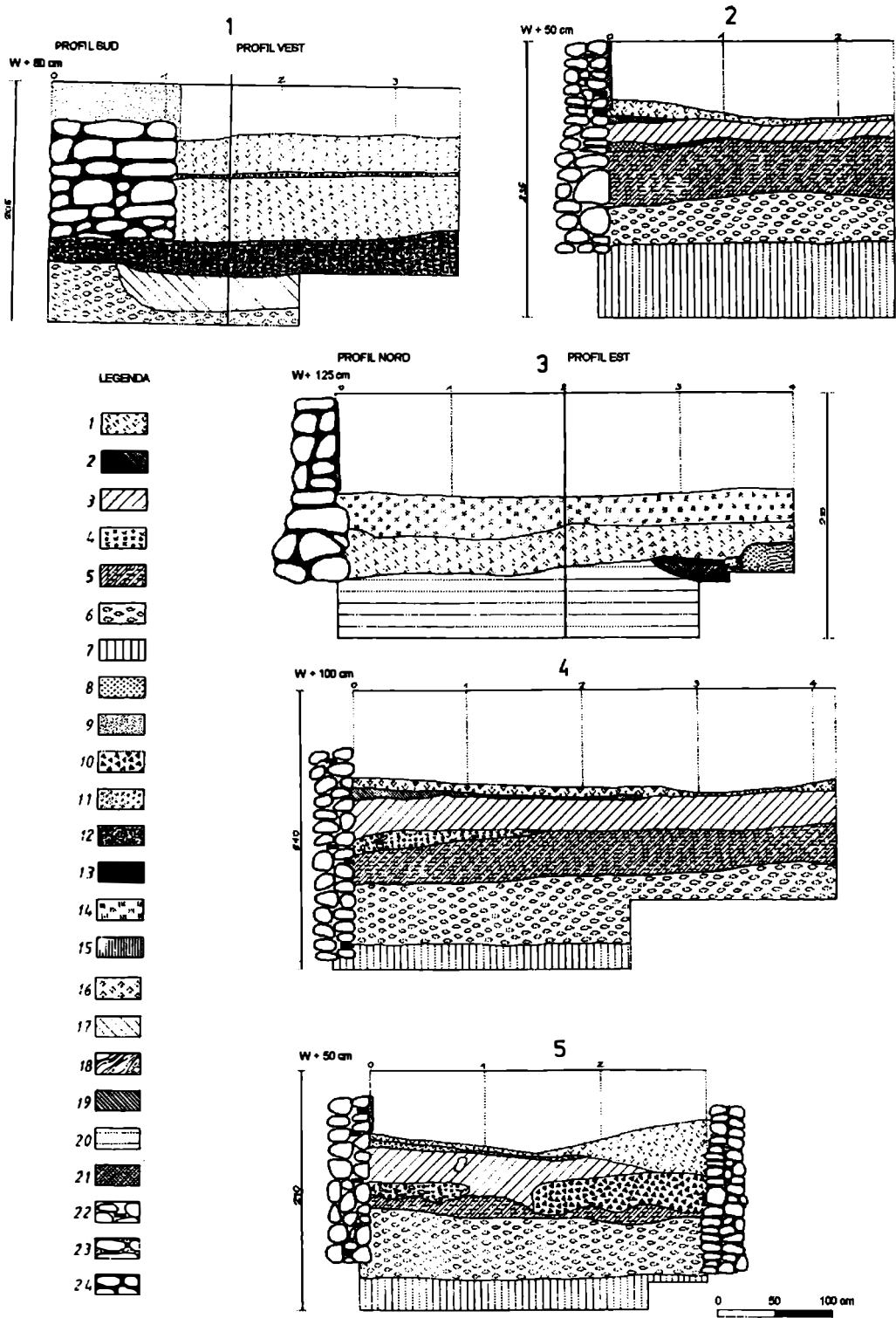
Foto / Photo

3. Grinda cu inscripție din interiorul școlii / A beam with inscription from inside the school.
4. Secțiunea 1, vedere de ansamblu / Section 1, general view.
5. Secțiunea 3, vedere de ansamblu / Section 3, general view.
6. Secțiunea 4, fundația bisericii / Section 4, the foundation of the church.
7. Secțiunea 6, fundația școlii / Section 6, the foundation of the school.

Planșa / Plate 1

Plan general de săpătură
General scheme of the excavation.

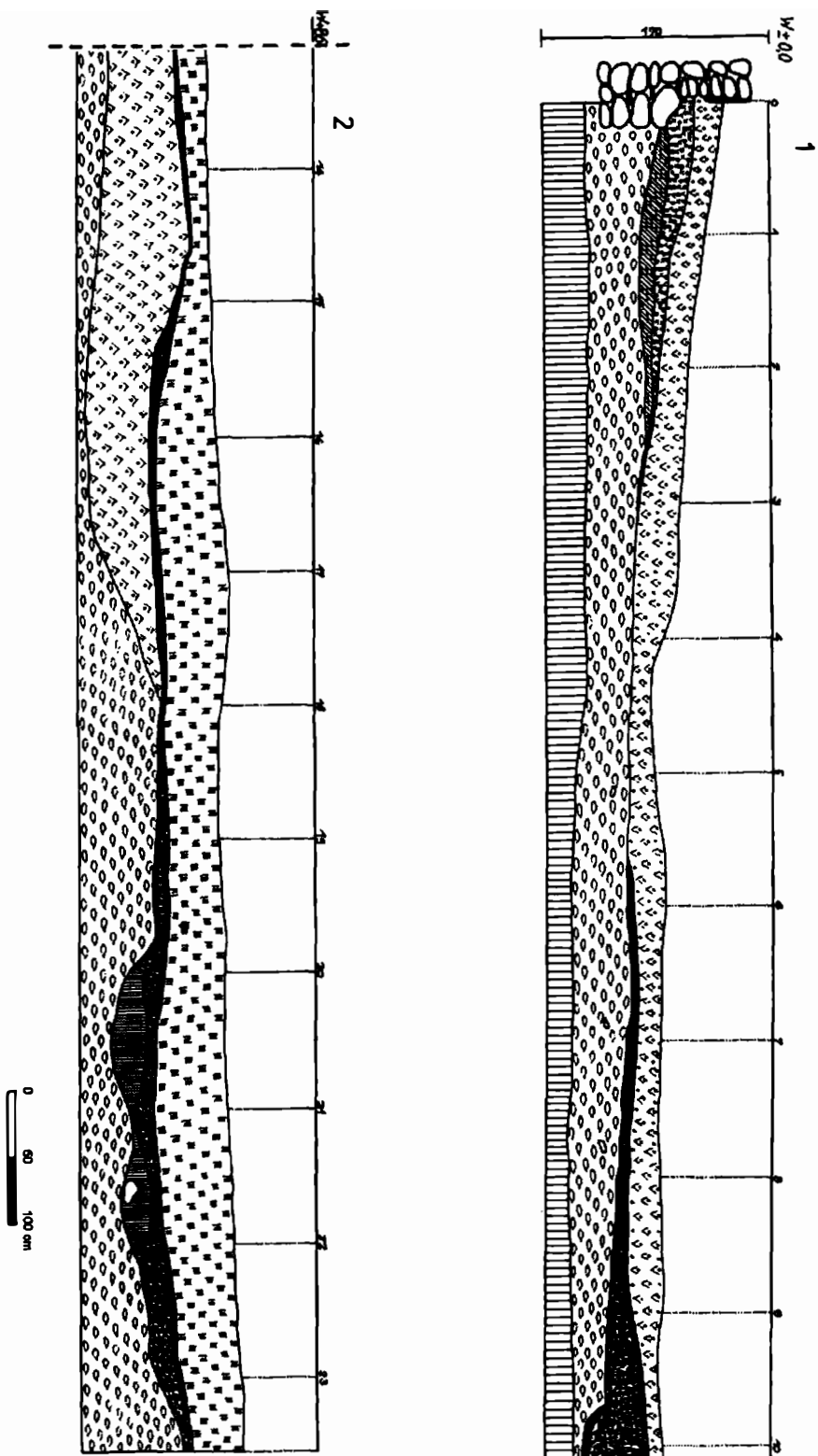

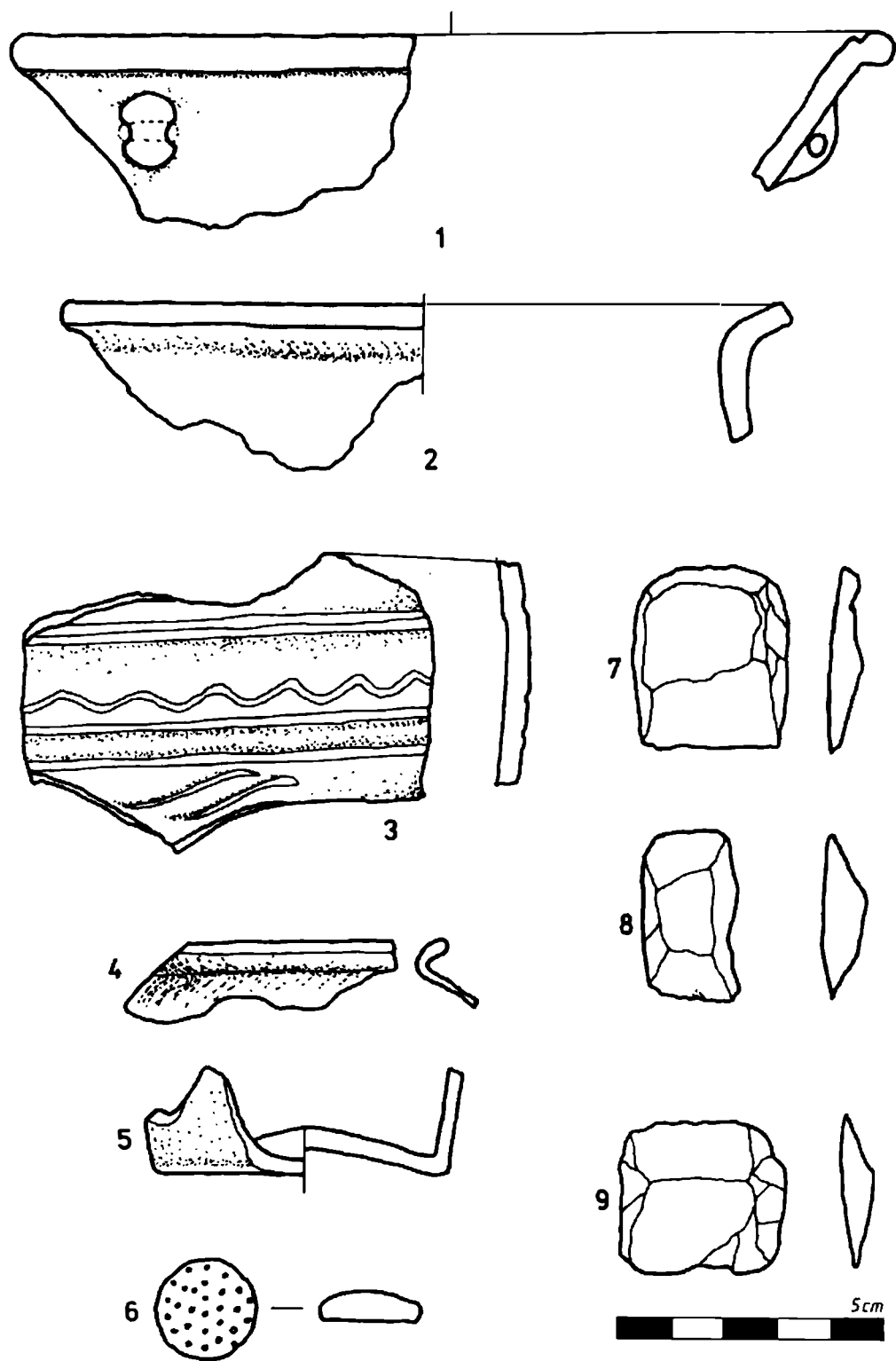
Planşa / Plate 2

1. S7, profile sud şi vest; 2. S4, profil vest; 3. S6, profile nord şi est; 4. S5, profil vest; 5. S2, profil est.
1. S7 profiles: south and west; 2. S4 western profile; 3. S6 profiles: north and east; 4. S5 western profile;
5. S2 eastern profile.

1. S3 profil nord, carourile 1-10; 2. S1 profil sud, carourile 14-24.
1. S3 northern profile, squares 1-10; 2. S1 southern profile, squares 14-24.

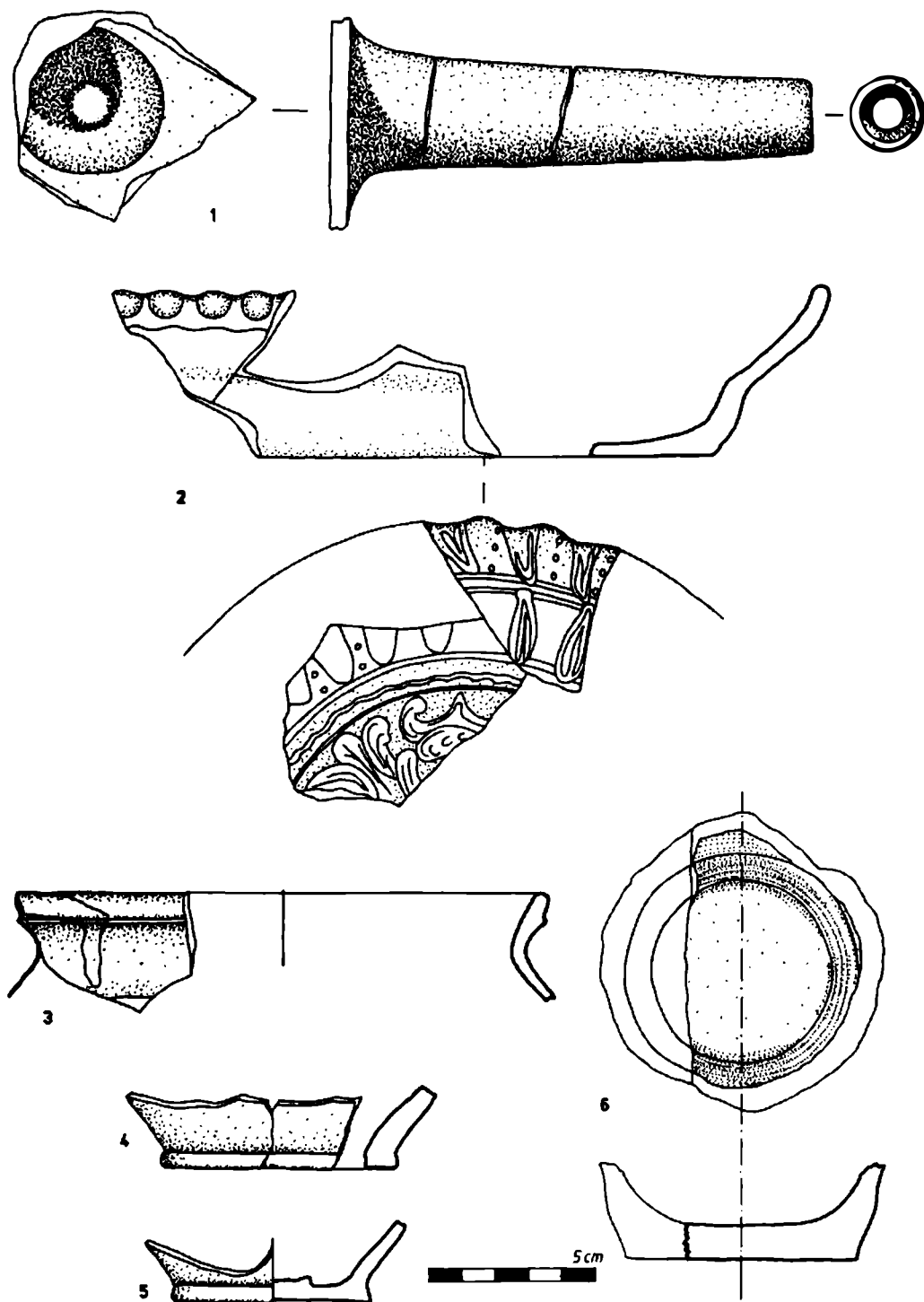
Planşa / Plate 3

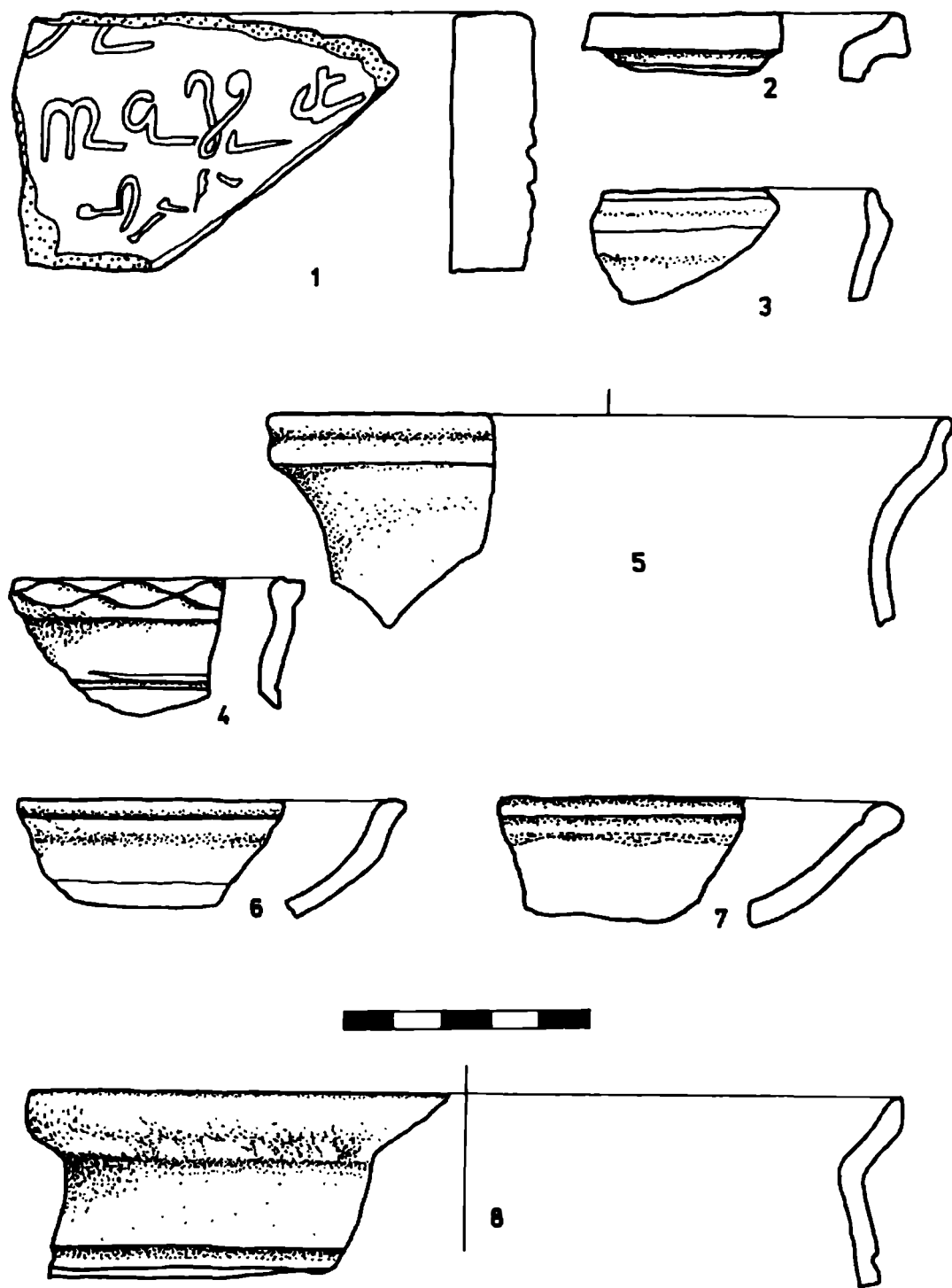
Plansa / Plate 4

1-3. ceramică, sec. XVII; 4-6. sticlărie, sec. XVIII-XIX; 7-9. silixuri.
 1-3. pottery, XVIIth century; 4-6. glassware, XVIIIth-XIXth centuries; 7-9. silices.

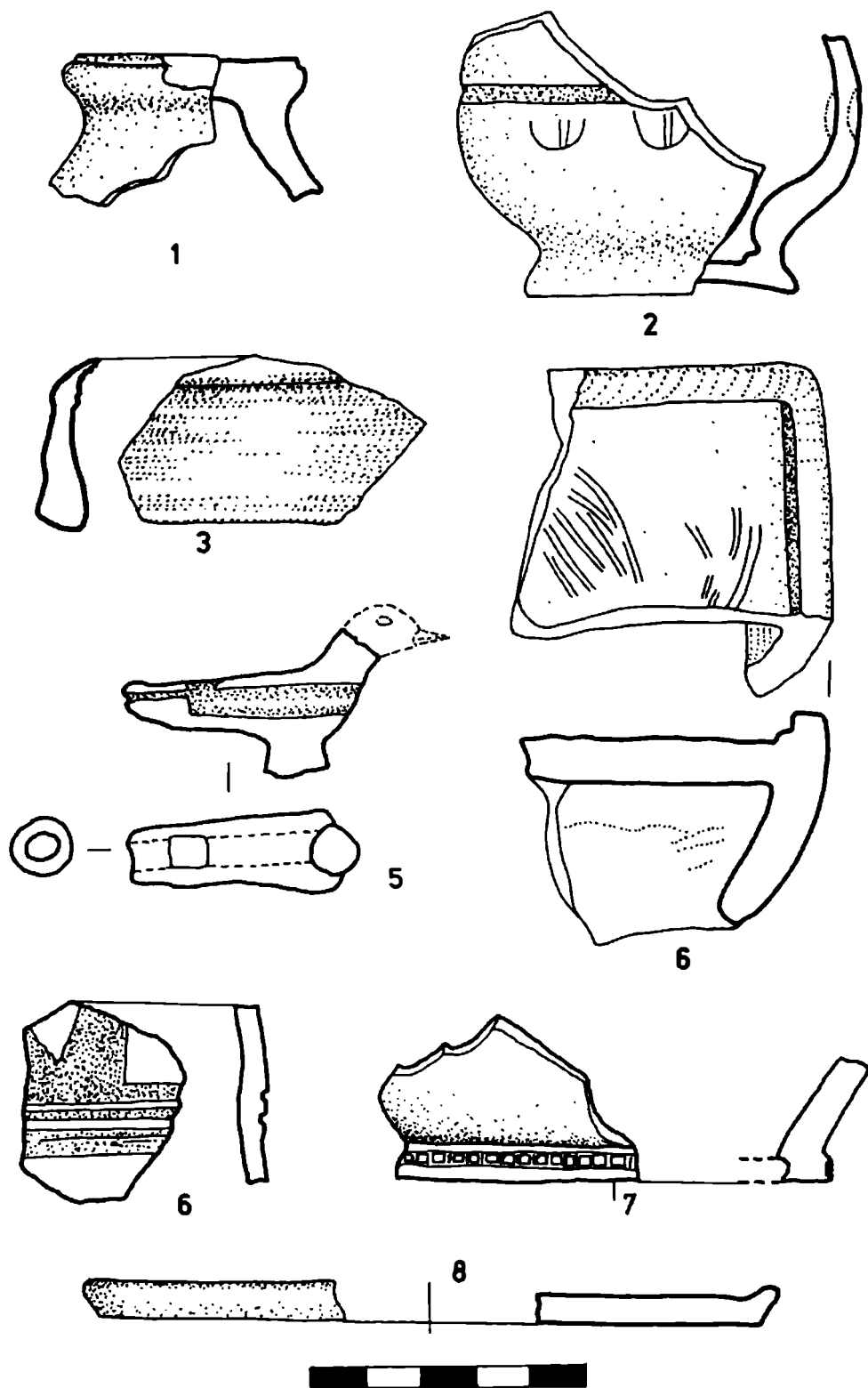
Planșa / Plate 5
Ceramică / Pottery

1. Mâncr de tiguie, sec. XVIII; 2. Castron, sec. XVII-XVIII; 3-6. Castroanc, sec. XVII.
1. Frying pan handle, XVIIIth century; 2. bowl, XVIIth-XVIIIth centuries; 3-6. XVIIth century.

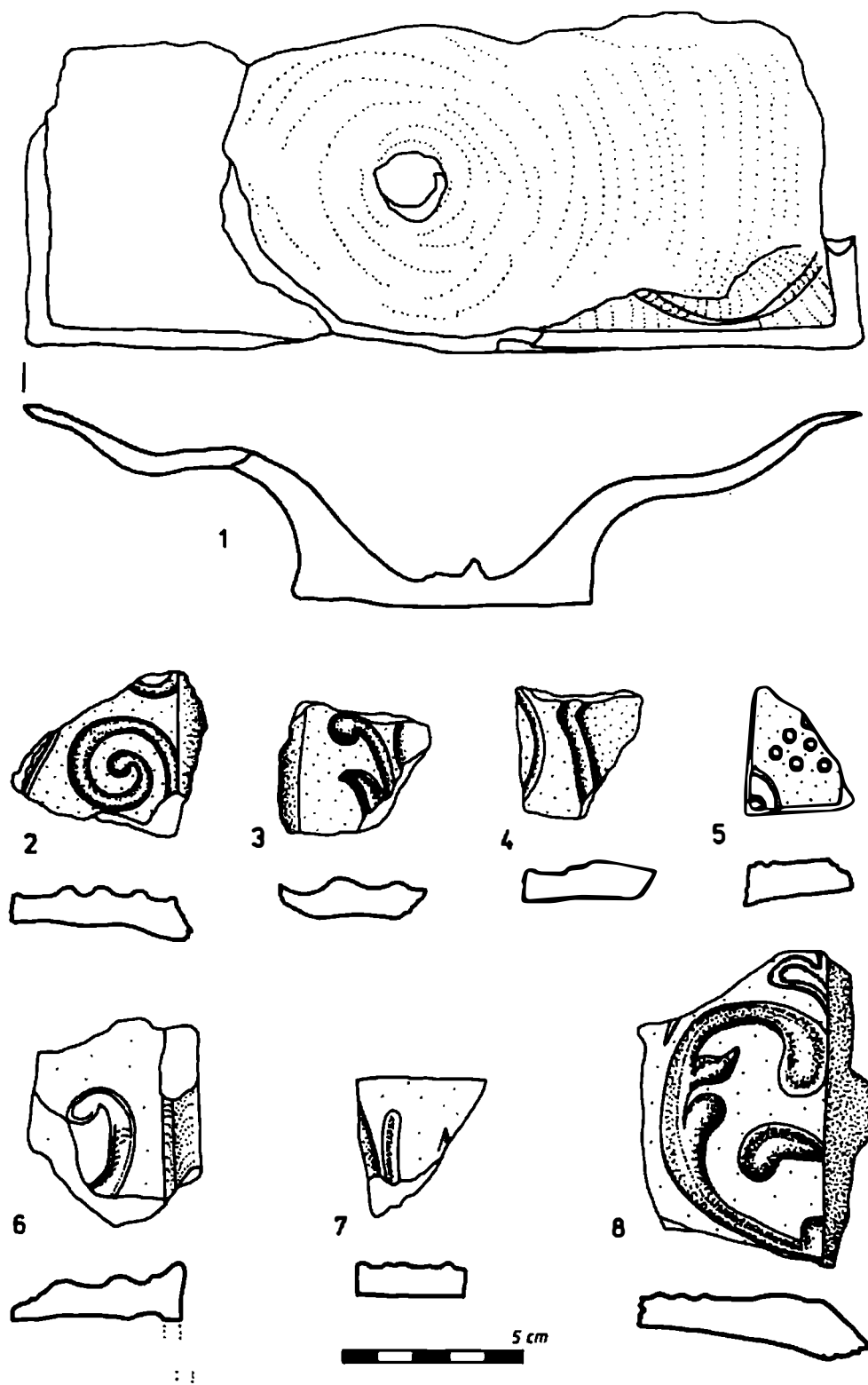
Planşa / Plate 6
Ceramică / Pottery

1. Tiglă, sec. XVIII-XIX; 2-5. sec. XVII-XVIII; 6-7. sec. XVIII; 8. sec. XVII.
1. tile, XVIIIth-XIXth centuries; 2-5. XVIIth-XVIIIth centuries; 6-7. XVIIIth century; 8. XVIIth century.

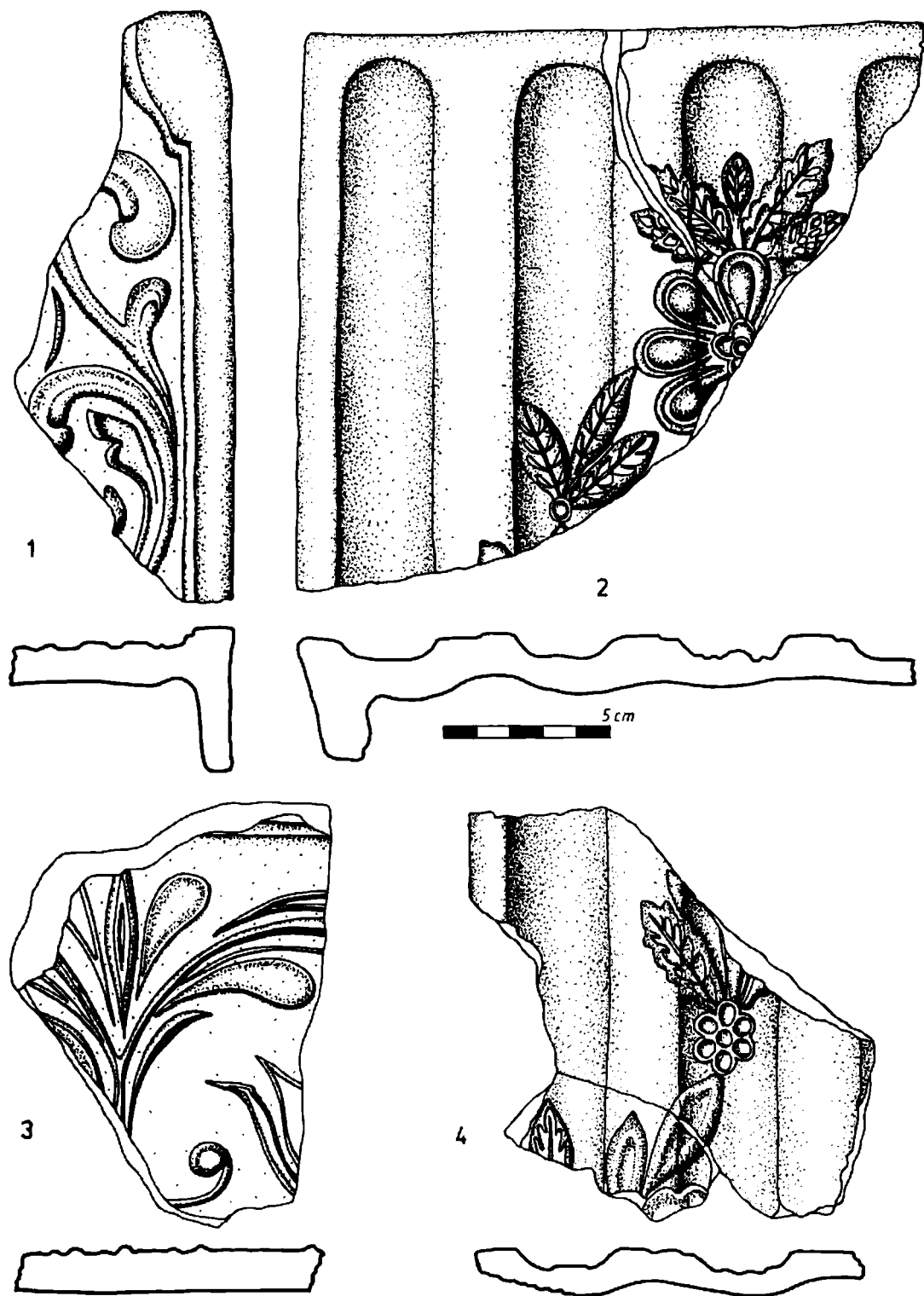

Plansa / Plate 7
Ceramică / Pottery

1-3,6. sec. XVII-XVIII; 4. cahlă, sec. XVII; 5. fluier, sec. XVIII-XIX; 7. sec. XVII; 8. sec. XVIII.
1-3,6. XVIIth-XVIIIth centuries; 4. "cahlă" (pieces of faience or terra-cotta), XVIIth century;
5. pipe, XVIIIth-XIXth centuries; 7. XVIIth century; 8. XVIIIth century.

Planşa / Plate 8
 Cahle / "Cahla" (pieces of faience or terra-cotta)
 1-4,6,8. sec. XVII; 5,7. sec. XVIII.
 1-4,6,8. XVIIth century; 5,7. XVIIIth century.

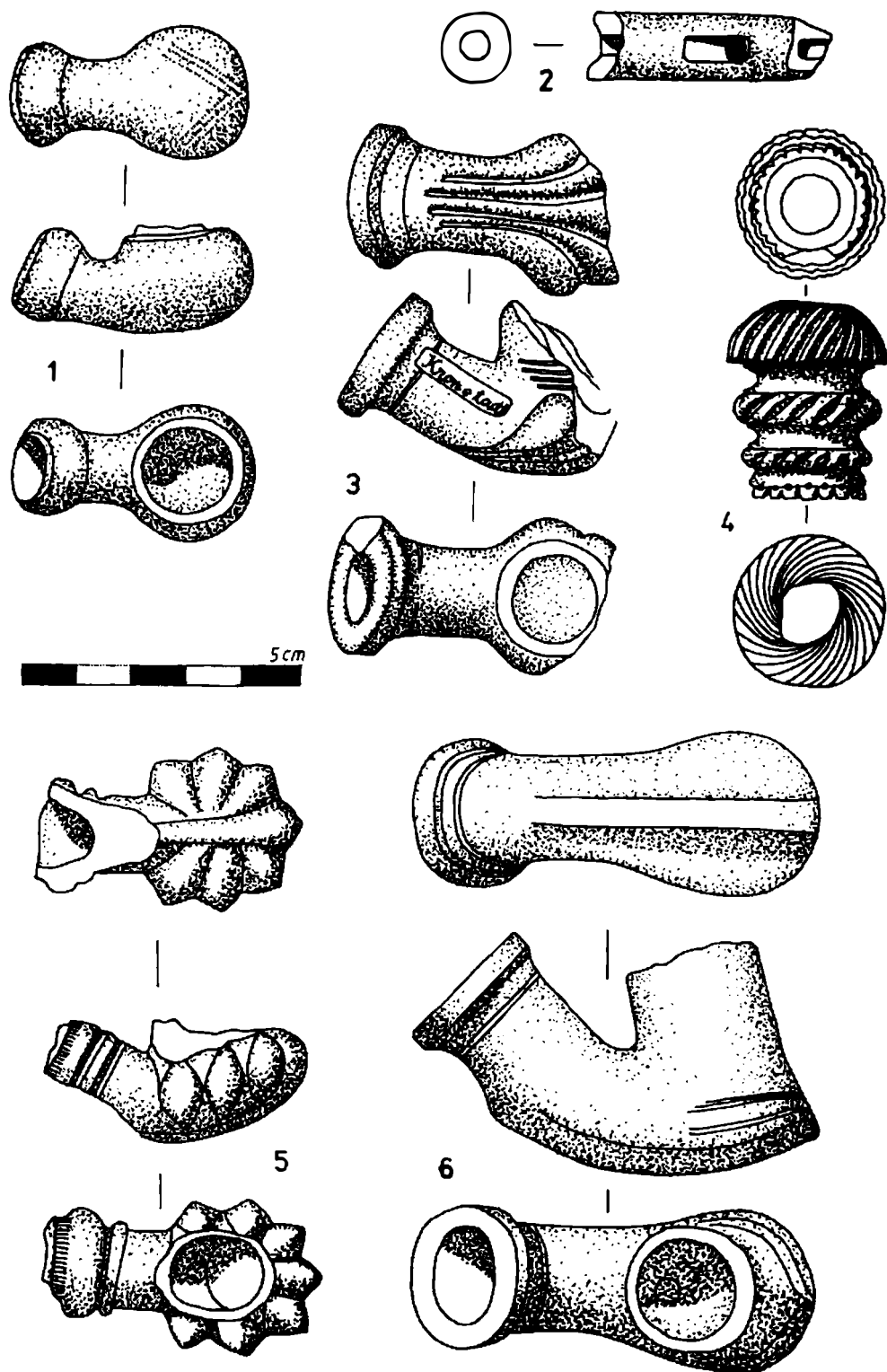

Planşa / Plate 9

Cahle / "Cahla" (pieces of faience or terra-cotta)

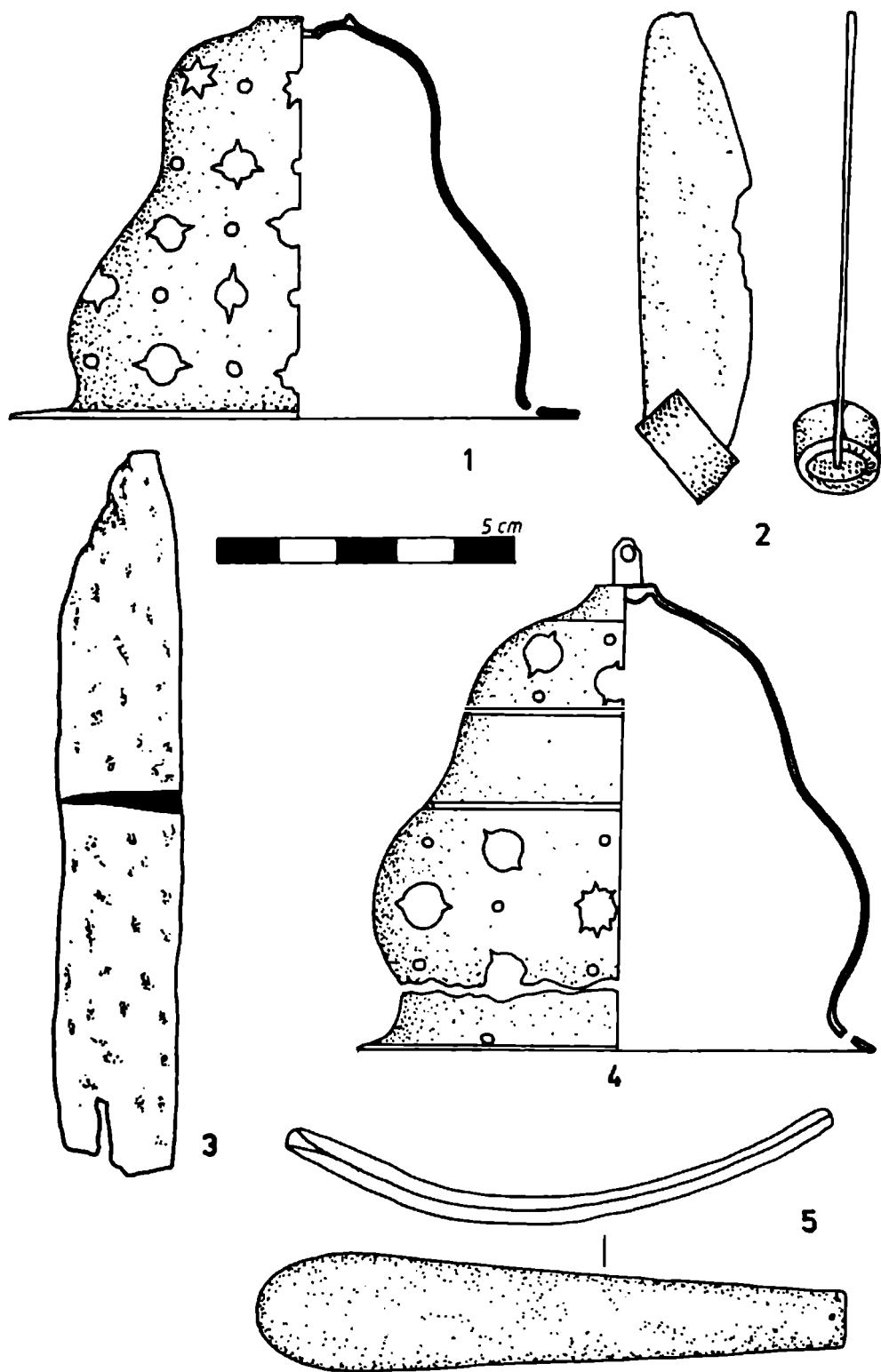
1. sec. XVII. 2,4: sec. XIX. 3. Sec. XVII-XVIII.

1. XVIIth century; 2,4. XIXth century; 3. XVIth-XVIIIth centuries.

Planşa / Plate 10

1, 3, 5-6. pipe, sec. XVIII-XIX; 2. fluier din os, sec. XVIII-XIX; 4. Obiect sculptat din os, sec. XVIII-XIX.
 1, 3, 5-6. (tobacco) pipes, XVIIIth-XIXth centuries; 2. shepherd's pipe made from bone, XVIIIth-XIXth centuries;
 4. object carved from bone, XVIIIth-XIXth centuries.

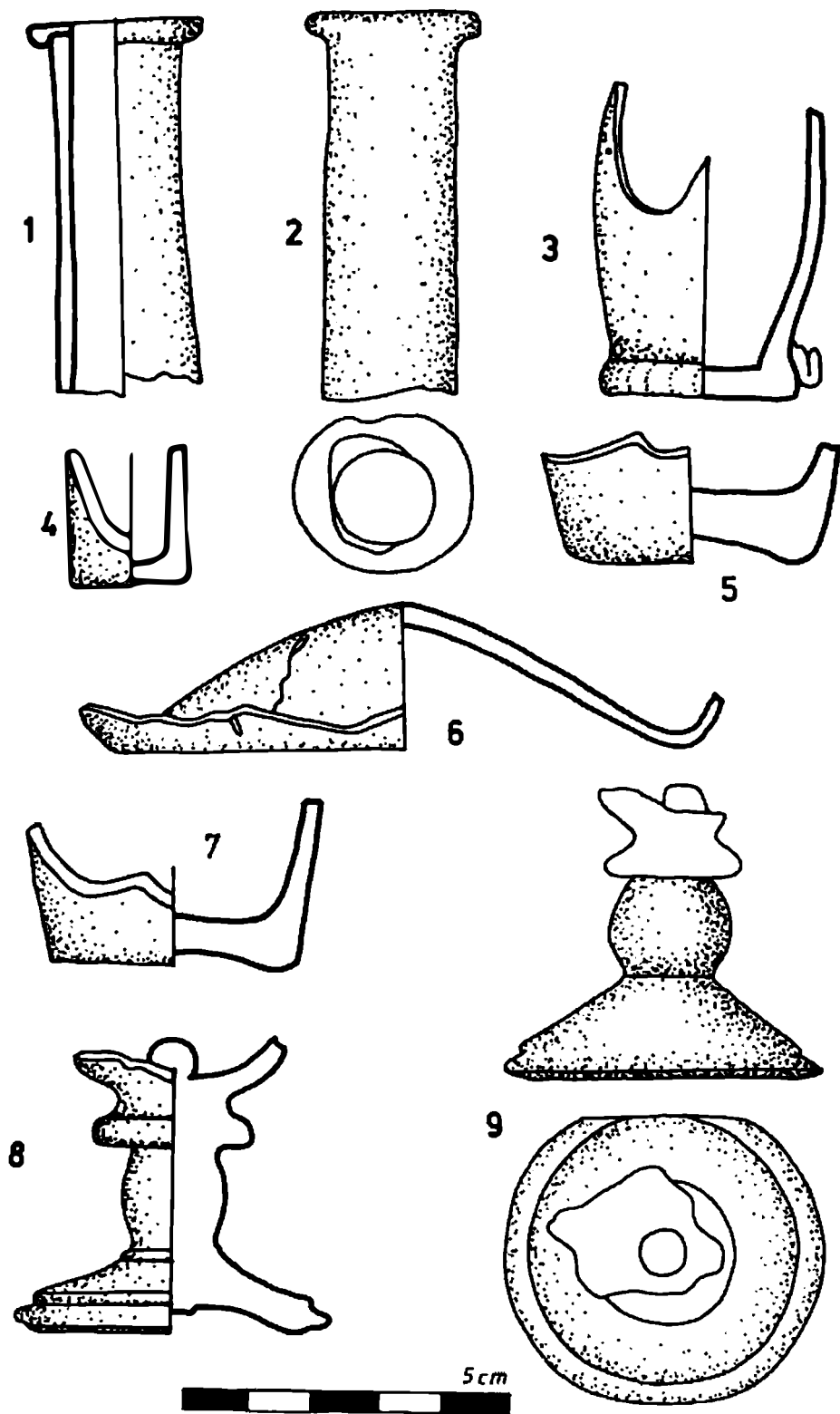

Planșa / Plate 11

Metal, sec. XVIII-XIX / Metal, XVIIIth-XIXth centuries.

1,4. cădelniță; 2,3. lame de cuțit; 5. limbă de clopot(?).

1,4. censer; 2,3. knife blades; 5. bell clapper(?).

Planşa / Plate 12

Sticlă / Glass

6. sec. XVII; 8-9. sec. XVII-XVIII; 1-5, 7. sec. XVIII-XIX.

6. XVIIth century, 8, 9. XVIIth-XVIIIth centuries; 1-5, 7. XVIIIth-XIXth centuries.

NOI PERIEGHEZE ARHEOLOGICE PE TERITORIUL JUDEȚELOR HARGHITA ȘI COVASNA EFECTUATE ÎN ANII 1997-2001

În urma perieghezelor arheologice efectuate pe teritoriul județelor Harghita și Covasna au fost descoperite și localizate pe teren mai multe așezări noi și au fost recoltate noi materiale ceramice din așezările descoperite mai demult. O parte din aceste așezări au fost depistate în cadrul cercetărilor sistematice ale Muzeului Carpaților Răsăriteni, și anume cele din satele Bodoc, Olteni, Coșeni, Șoimeni, etc. În afară de acestea, credem că este binevenită publicarea unor materiale din cercetările de teren din anii trecuți din depresiunea Ciucului (1997-1999).

1) Bodoc (comună):

a) „Depozitele fabricii de cărămidă”

La marginea estică a satului, la cca. 20 m nord de depozitele fabricii de cărămidă, au fost găsite în arătură, două suprafețe de formă rotundă de culoare neagră (una se recunoaște numai parțial din cauza fâneții), din care s-au recoltat fragmente ceramice din epoca bronzului (probabil cultura Wietenberg), printre care un singur fragment de buză de vas cu pasta bine arsă, de culoare cărămizie, cu mult nisip cu bobul mare. Materialul se află la MCR, nr. de inv. 6461.

b) „Cimitirul romano-catolic”

În acest punct, situat pe partea estică a satului, pe o terasă înaltă, deasupra vechiului cimitir romano-catolic (punctul nr. 51 și 52 din RepArhCv, p. 46), la cca. 500 m de biserica reformată din localitate, lângă stâlpii de electricitate, în arătură s-au găsit mai multe fragmente ceramice neolitice (cultura Ariușd-Cucuteni) și fragmente de chirpici, pe o suprafață de cca. 10 mp, care indică existența unei singure locuințe. Materialul se află la MCR, nr. de inv. 6266.

c) „Cariera de lut”

În cariera veche de lut, la intrarea în Bodoc, între DN 12 și calea ferată, din arătură au fost culese fragmente ceramice din epoca bronzului, prima vârstă a fierului și un fragment din secolul IV d.Chr., din pastă bună, ars bine, ornamentat cu linii incizate în val. Se află la MCR, nr. de inv. 6266.

2) Coșeni (aparține de mun. Sf. Gheorghe)

„Cariera de nisip”

Între Chilieni și Coșeni, pe malul stâng al Oltului, pe o terasă ridicată se află o carieră de mari dimensiuni, care se întinde paralel cu drumul național 12, pe o lungime de cca. 1 km. În malul carierei au fost observate urmele unor gropi și locuințe. Din aceste gropi și din arătura aflată deasupra carierei, au fost adunate mai multe fragmente ceramice din diferite epoci, și anume: epoca fierului (Hallstatt și Laténe), epoca migrațiilor și evul mediu, cât și fragmente de chirpici și o cantitate mare de oase de animale. Locul este identic cu punctul nr. 481 din Chilieni, cf. Rep.Arh.Cv., pag. 126.

3) Mădărași (comuna Dănești):

La capătul nordic al satului, spre comuna Dănești, pe partea dreaptă a DN 12, la cca. 500 m, pe o fâșie lungă de 200 m și lată de 25-30 m s-au găsit mai multe fragmente de zgură de fier și câteva fragmente ceramice dacice, atipice. Prezența frecventă a zgurii de fier indică faptul că aici a funcționat un centru de prelucrare a minereului de fier, fenomen destul de frecvent, de altfel, în depresiunea Ciucului².

4) Șoimeni (comuna Păuleni).

„Valea Remetea” (Remete völgy)

În valea Remetea, care se afla la cca. 200-250 m est de localitatea Șoimeni, la sud de Dâmbul Cetății³, de-a lungul pâraului cu același nume și a drumului forestier, a fost găsită o așezare din care s-a recoltat material aparținând epocii bronzului, Hallstatt și Laténe. Acest loc a oferit condiții favorabile pentru statornicirea omului din cele mai vechi timpuri: gura largă a văii Remetea oferă o protecție naturală contra anotimpurilor nefavorabile, câmpurile din apropiere sunt bune pentru agricultură, iar prezența pâraului Remetea oferă condițiile necesare pentru traiul de zi cu zi (sursa de apă, alimente, etc).

Așezarea se întinde pe o suprafață de cca. 200-250 m în lungime și de cca. 50 m în lățime. Se poate observa prezența frecventă a ceramicii din epoca bronzului în partea de jos a văii, sub Dâmbul Cetății, iar în partea de sus predomină ceramica din epoca dacică. Materialul ceramic din epoca bronzului constă din frag-

mente ceramice ornamentate în stil Bessenstrich, brâu alveolat și linii incizate. O bună parte a materialului aparține epocilor Hallstatt și dacice: fragmente de buze și fund, fructiere, oală cu buza trasă spre interior, ornamentată cu linii lustruite; lucrute cu mâna și la roată, ornamentate în stilul caracteristic culturii dacilor (brâu alveolat, linii lustruite), fragment de fusaiole, etc. (Pl. II/1-6). Se remarcă prezența masivă a bucăților de zgură de fier, ceea ce denotă prezența unor ateliere de reducere a minereului de fier.

5) Sâncrăieni (comună)

„Grădina conacului Borș”

Proprietarii acestui conac ne-au atras atenția asupra faptului că frecvent, cu ocazia lucrărilor agricole, găsesc ceramică asemănătoare cu cea de la „Ecken-Tiva” (fosta fabrică de cărămidă)⁴. Conacul Borș se află la cca. 100 m NV de punctul „Ecken-Tiva”, pe partea stângă a pârâului Nagyos. În arătura din grădină, aflată pe o terasă, s-au găsit câteva fragmente ceramice aparținând culturii dacice, fragmente de chirpici, ceramică medievală și modernă și un fragment de cahă.

6) Șumuleu (cartier al municipiului M-Ciuc)

a) „Fodor-kert”

Așezarea aparține mai multor epoci⁵, remarcăm aici doar ceramica aparținând sec. IV d.Chr. și epocii medievale (Pl. I/6; IV/1-5; V/8).

b) „Cetatea de sare”⁶

După mai multe periegeze, s-a reușit identificarea pe teren a valurilor și șanțurilor cetății. Muntele Șumuleu Mare, aflat la nord-est de orașul Miercurea Ciuc, domină întreaga depresiune a Ciucului, aflându-se la confluența Ciucului de Jos cu Ciucul de Sus, păzind astfel intrările în depresiune din toate părțile.

Cetatea nu a fost cercetată prin săpături arheologice sistematice până în prezent, de aceea nu putem preciza cărei epoci îi aparține. Mai mulți cercetători o descriu, și anume: Losteiner, Orbán Balázs⁷, Könyöki-Nagy⁸, Marțian⁹, Vitos Mózes¹⁰, Roska Márton¹¹, Ferenczi Sándor¹² și Géza Vámszer¹³. În 1853, Benkő Károly amintește pe scurt cetatea, despre care scrie că: „Printre copacii de fag aflați pe muntele Șumuleu Mare se văd clar urmele unei întărituri vechi, pe care Losteiner o denumește Sôvár (Cetatea de sare)”¹⁴.

Orbán Balázs a vizitat, în secolul XIX, cetatea, pe care a descris-o în lucrarea sa „A Székelyföld leirása”¹⁵. El amintește de „ruinele sau mai de-

grabă urmele unei cetăți de mari dimensiuni” pe piscul cel mai înalt al muntelui Șumuleu Mare.

O descriere mai exactă și mai amănunțită o dă Ferenczi Sándor în lucrarea sa despre cetățile antice din Ciuc¹⁶, iar mai târziu, cetatea este amintită și de către Roska Márton¹⁷.

În urma cercetării noastre, pe piscul Șumuleu Mare (cota 1032) am găsit o cetate formată dintr-un platou amenajat (A), – pe care a fost așezat cu câțiva ani în urmă un turn de observare pentru turiști (1) – valuri, șanțuri și terase, care se află pe panta muntelui. Valul înconjoară muntele pe partea sudică și estică, continuându-se mai departe cu o terasă (2), care se întrerupe pe panta nordică, reapărând pe panta vestică (3). Partea de nord-vest – din cauza terenului abrupt – nu a fost fortificată. În unele locuri, valul a fost fortificat prin șanțuri și cu un val secundar (4, 5)(Pl. III).

Până în momentul de față, datarea precisă a cetății a fost imposibilă din cauza lipsei oricărei săpături arheologice. Totuși, bazându-ne pe două fragmente de ceramică preistorice, făcute cu mâna, cu impurități în pastă, dintre care una de culoare neagră, arsă bine, cu ornamente incizate formând trei șiruri de puncte mici, cât și a valurilor, al terasărilor și a lipsei zidului cu mortar, credem că ea datează din epoca bronzului sau/și din epoca dacică. Este imposibil ca, de pildă, dacii care au construit majoritatea cetăților și așezărilor fortificate din depresiunea Ciucului, să nu fi exploatat această înălțime (1032 m), de unde puteau să țină sub control aproape toată Depresiunea Ciucului, fiind în contact vizual cu cetățile de la Jigodin I-III, Racu-Cetatea Bogât, Lelicieni, Păuleni, Ciceu și Tușnad. Trebuie să remarcăm și faptul că cetatea Sôvár este a doua cetate ca mărime din Depresiunea Ciucului, după cetatea hallstatiană și dacică de la Tușnad -Piscul Cetății. Este de remarcat și existența unei așezări deschise de mari dimensiuni chiar în imediata apropiere a muntelui Șumuleu¹⁸.

7) Sântimbru (comuna Sâncrăieni)

„Conacul Henter”¹⁹

Așezarea de aici aparține următoarelor epoci: dacică, sec. IV. și medievală. Aici prezentăm ceramica din sec. IV d.Chr. și cea medievală (sec. XIV-XVI)(Pl. I/1-5, 8, 9; V/1-7, 9, 10)

8) Cozmeni (comuna Sânmartin)

„Piscul Nyerges”

Cetatea de la „Piscul Nyerges”²⁰ se află între localitățile Cozmeni și Casinu Nou, cota 878,

pe partea stângă a DN 11B, la cca. 50 de m de monumentul revoluționarilor de la 1848-1849, ridicat în memoria celor căzuți aici sub comanda maiorului Tuzson János la 1 august 1849²¹. Acest loc a fost semnalat în literatura de specialitate încă din secolul trecut de către Orbán Balázs²². Ferenczi Sándor a găsit cetatea descrisă de Orbán Balázs, dar consideră că această informație este greșită, fiind vorba de „un șanț și un val de pământ de formă patrulateră”, făcute în epoca modernă²³. Roska

amintește pe Nyergestető existența unei „cetăți păgâne”²⁴.

Cetatea este de dimensiuni mici (cca. 15 x 15 m), de formă patrulateră. Valul are înălțimea de 1 m, lățimea de cca. 3 m, cu un șanț nu prea adânc în față. În interiorul valului există un cimitir (simbolic ?) dedicat memoriei soldaților secui căzuți în luptele cu trupele țariste. Nu s-a găsit material arheologic și nici în acest loc nu au fost executate săpături arheologice sistematice.

Note

1. Și pe această cale ne exprimăm mulțumirile noastre dl. dr. Székely Zsolt, pentru ajutorul acordat la elaborarea acestui material.
2. E. IAROSLEVSCHI, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997, p. 51.
3. Vezi în Rep.Ar.h.Hr., pag. 173-177 cu bibl.
4. Vezi în Rep.Ar.h.Hr., pag. 194 cu bibl.
5. Vezi în Rep.Ar.h.Hr., pag. 150 cu bibl.
6. Vezi în Rep.Ar.h.Hr., pag. 150 cu bibl.
7. ORBÁN BALÁZS, *A Székelyföld leírása, vol. II*, Budapesta, 1869, pag. 21-22.
8. KÖNYÖKI J.-NAGY G., *Középkori várak*, pag. 282.
9. MARTIAN I., *Repertoriu pentru Ardeal*, pag. 24, 41.
10. VITÓS M., *Csikmegyei füzetek*, pag. 162-164.
11. ROSKA M., *Repertoriu*, pag. 299, nr. 39.
12. FERENCZI AL., *ACMIT*, IV, 1932-1938, pag. 297-302.
13. VÁMSZER G., *Csiki kalauz*, pag. 71.
14. BENKO K., *Csik, Gyergyó és Kásson múltja és jelene*, Cluj, 1853, partea II., pag. 2.
15. ORBÁN BALÁZS, *A Székelyföld ...*, vol. II, pag. 22.
16. FERENCZI ALEXANDRU, *Cetăți antice în județul Ciuc*, în *ACMIT*, 1932-1938, IV, Cluj, pag. 297-302.
17. ROSKA MÁRTON, *Erdély régészeti repertóriuma, vol. I.*, Cluj, 1942.
18. JANOVITS ISTVÁN ZSOLT, *Noi periegheze.... În: Angustia, IV*, pag. 123-124; *Rep.Ar.h.Hr.*, pag. 150.
19. Vezi în Rep.Ar.h.Hr., pag. 198 cu bibl.
20. Vezi în Rep.Ar.h.Hr., pag. 201-202 cu bibl.
21. KELEMEN SÁNDOR, *Csikkozmas. A nyerges-tetői honvéd emlékmű*, în *Csiki muemlékek*, 6, 2001.
22. ORBAN B., *A Székelyföld ...*, vol. II, pag. 49.
23. AL. FERENCZI, *Cetăți antice ...*, în: *ACMIT*, vol. IV, 1932-1938, pag. 307-308.
24. ROSKA M., în *Erd. Rég.*..., pag. 60; T. I. MUSCĂ: *Repertoriul descoperirilor...* În: *Cumidava, XII/1*, Brașov, 1979-80, pag. 13.

Abstract

Archaeological research in the south-eastern Transylvania, between 1997 and 2001

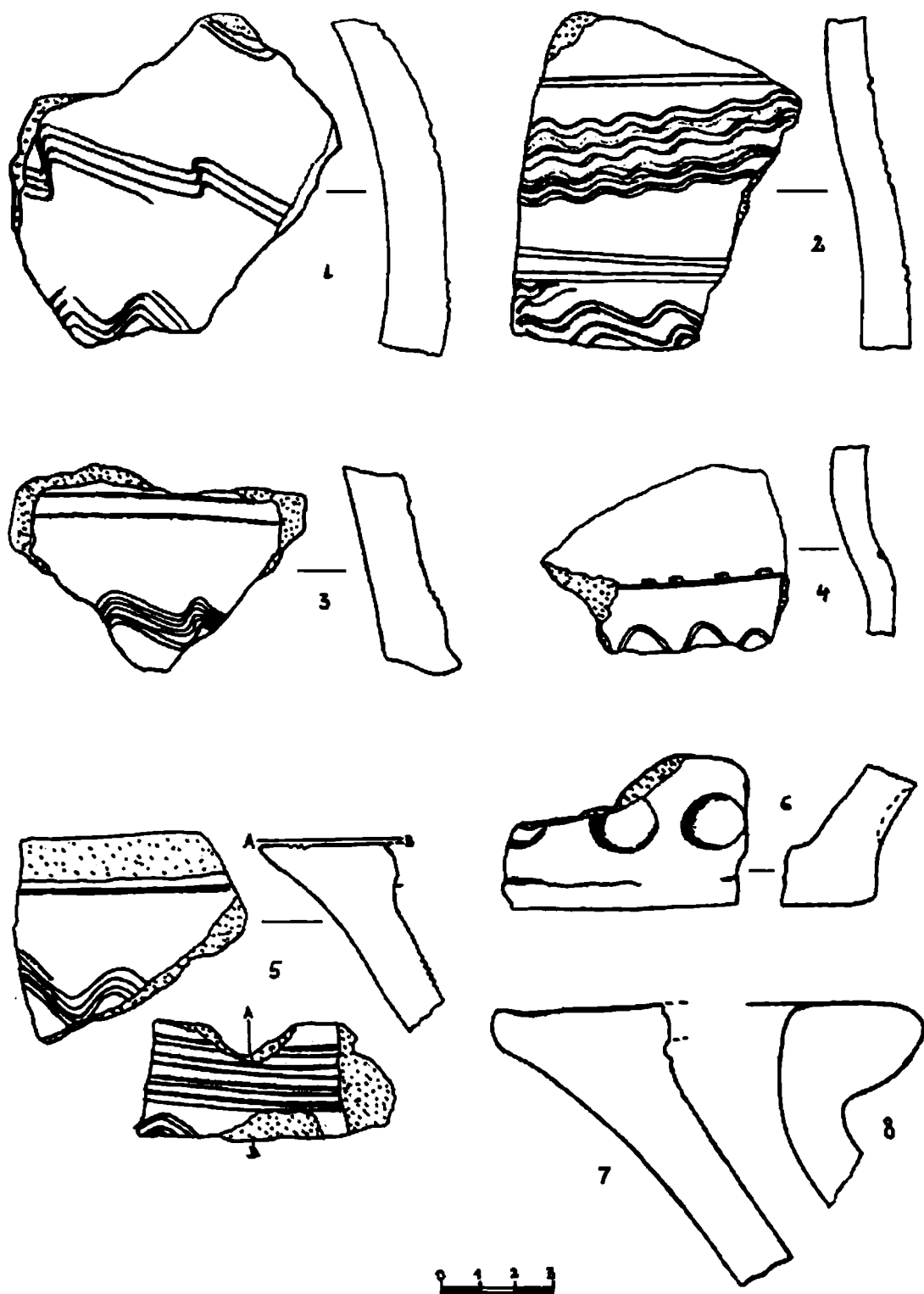
The author surveys the archaeological discoveries on the territories from Harghita and Covasna counties.

Many new settlements were discovered and localized on the spot, and many ceramical materials were gathered from the settlements previously discovered.

Part of these settlements were discovered during the systematic research of the Eastern Carpathians Museum, namely those from Bodoc, Olteni, Coșeni, Șoimeni etc. The author also publishes some of the materials from the field research from the previous years in the Ciuc area (1997-1999).

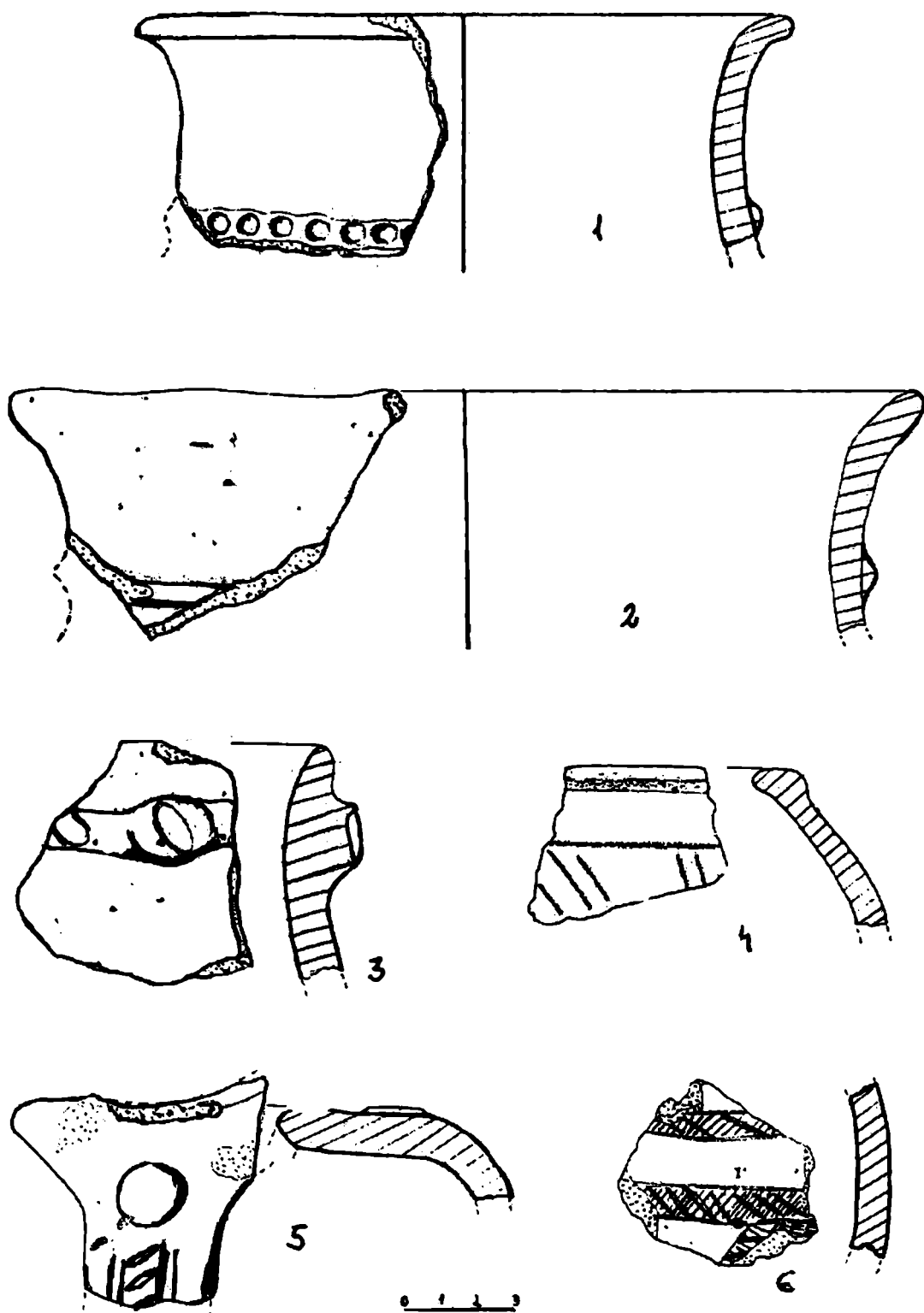
Translated by Liliana Lazea

Janovits István Zsolt

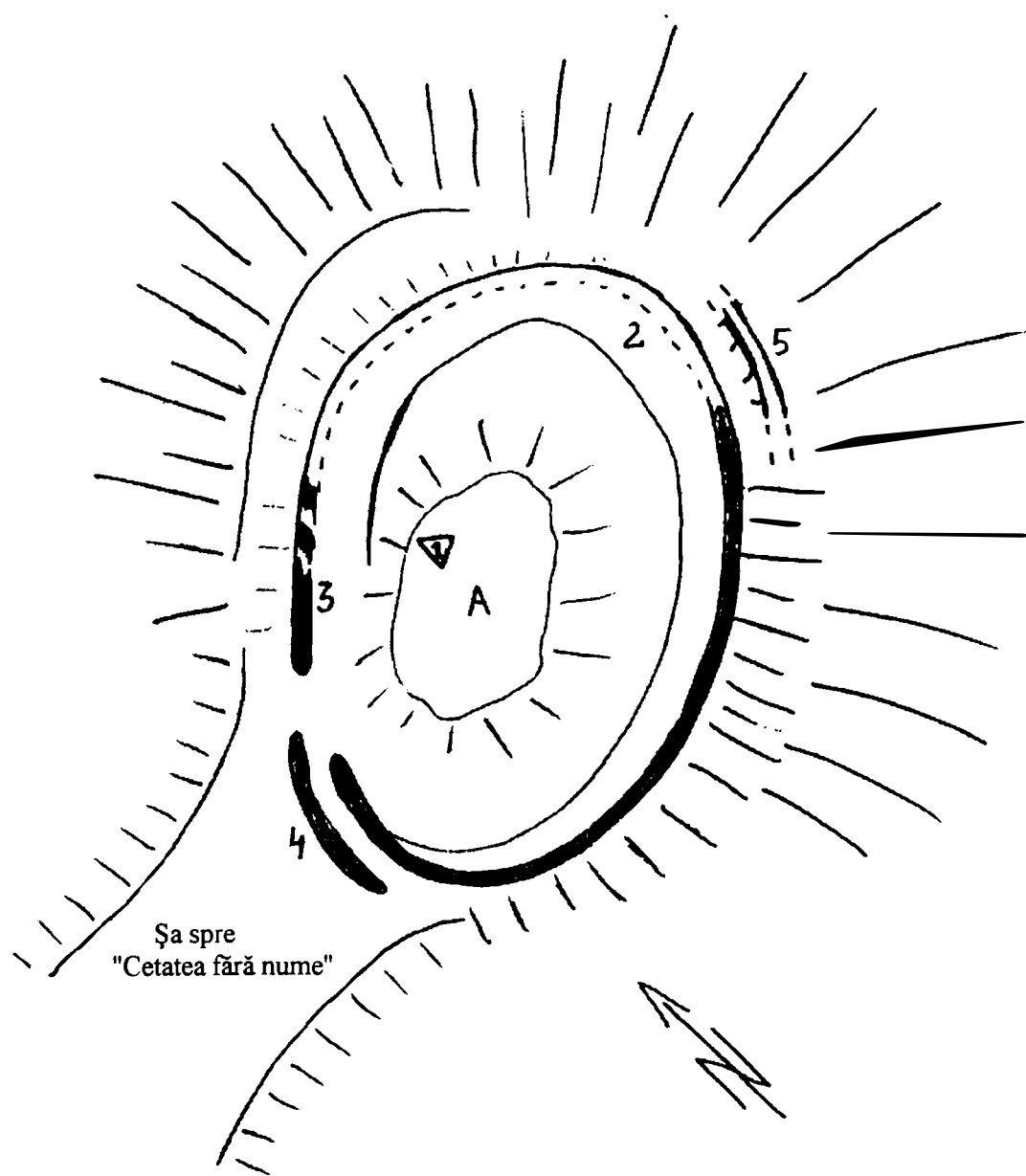
Planşa / Plate 1

Ceramică din sec. IV d.Chr. de la Sântimbru-*"Conacul Henter"* (1-5,7,8); Sumuleu-*"Fodor-kert"* (6).
 Pottery from the IVth century AD, from Sântimbru-*"Conacul Henter"* (1-5,7-8) and Sumuleu-*"Fodor kert"* (6).

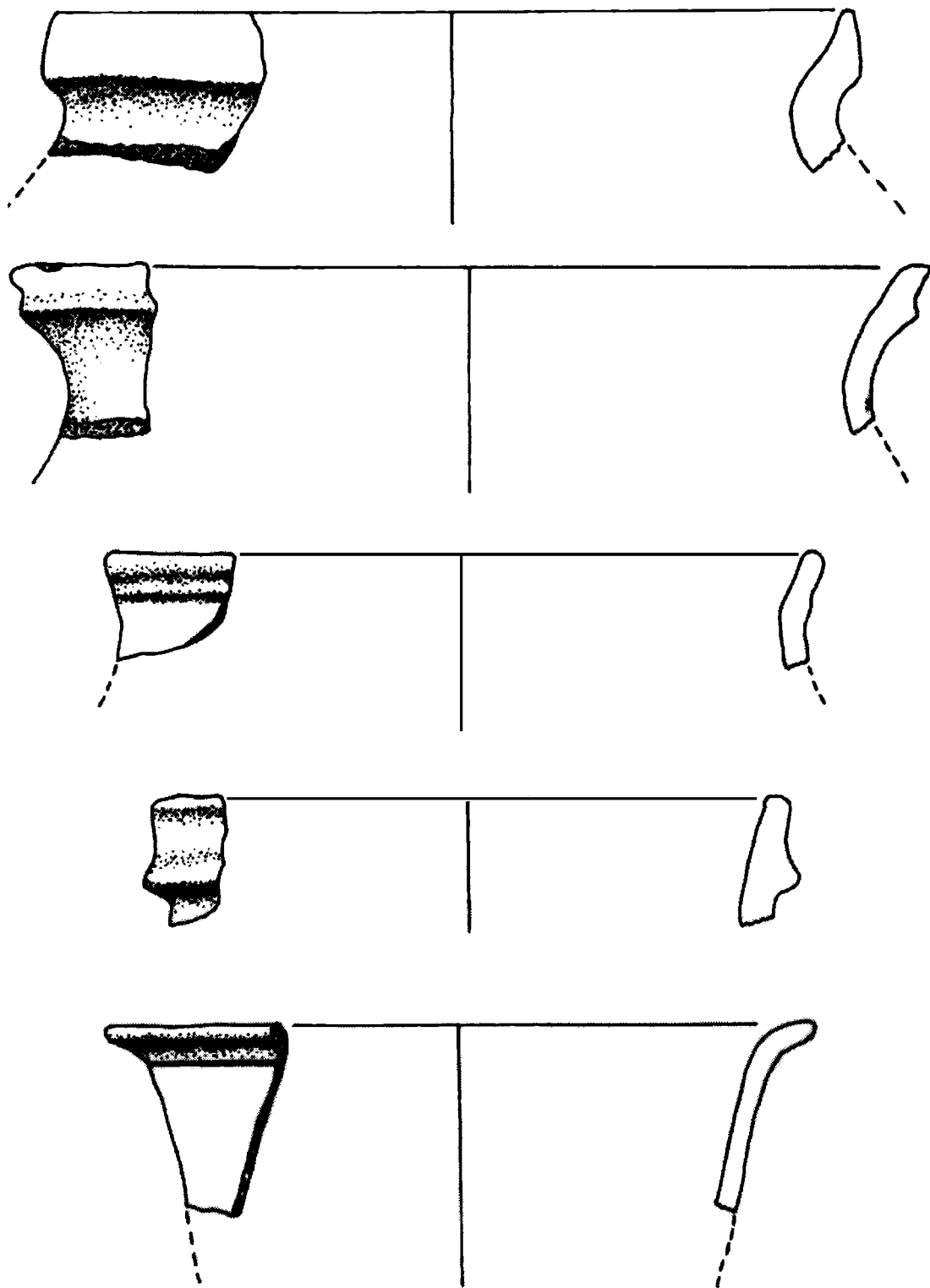
Planșa / Plate 2

Ţeramele din epoca bronzului și dacică, de la Soimeni-"Valea Remetea".
Pottery from the Bronze and Dacian Age, from Soimeni-"Valea Remetea".

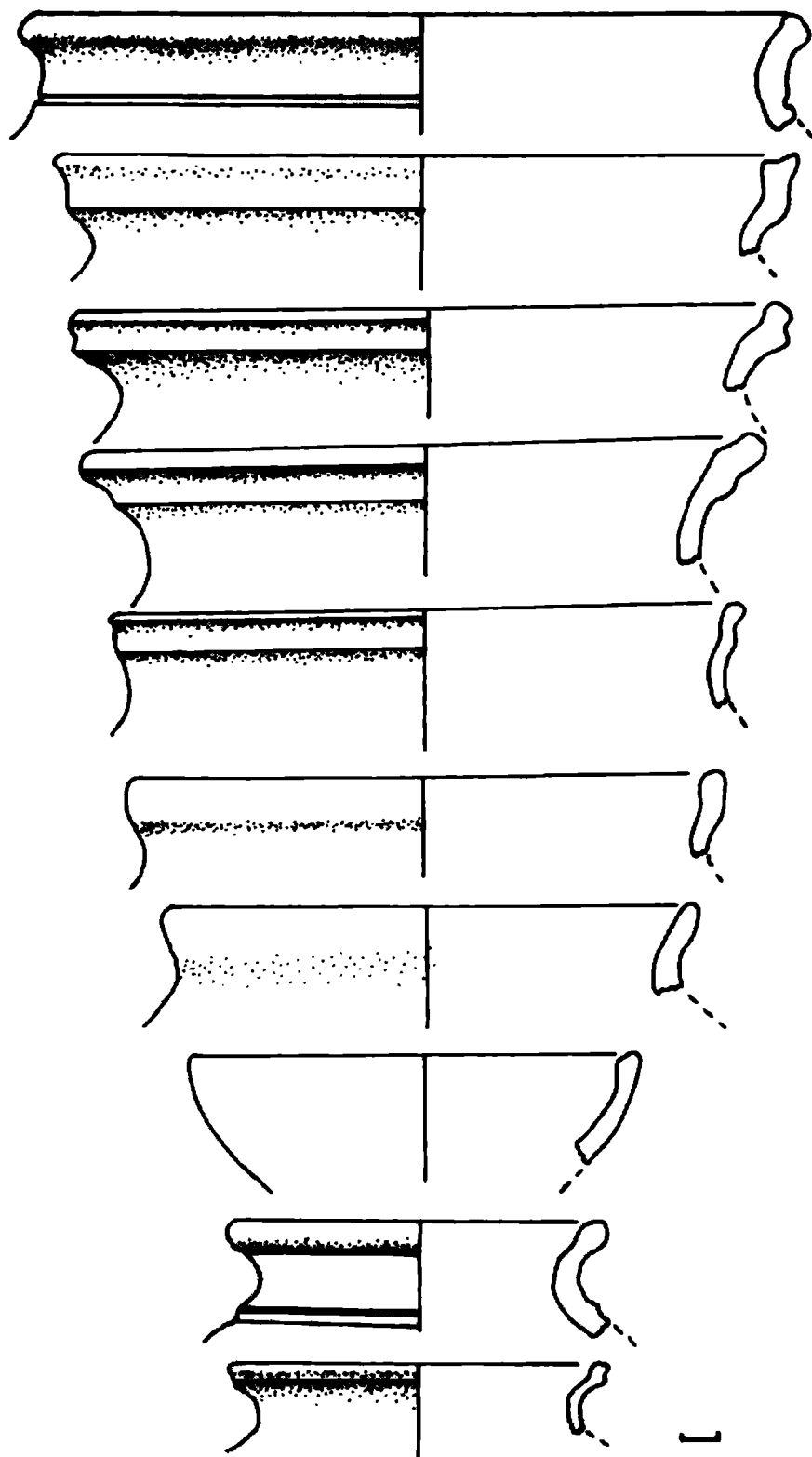
Planșa / Plate 3

"Cetatea de sare" de la Șumuleu-Ciuc.
"The Salt fortress" from Șumuleu-Ciuc.

Planşa / Plate 4

Ceramică medievală (sec. XIV-XVI) de la Șumuleu-"Fodor-kert".
Medieval pottery (XIVth-XVIth centuries) from Șumuleu-"Fodor-kert".

Planşa / Plate 5

Ceramică medievală (sec. XIV-XVI) de la Sumulcu-"Fodor-kert" (8) și Sântimbru-"Conacul Henter" (1-7,9-10).
 Medieval pottery (XIVth XVIth centuries) from Sumuleu-"Fodor-kert" (8) and Sântimbru-"Conacul Henter" (1-7,9-10).

METODOLOGII DE RECOLTARE A EȘANTIOANELOR ȘI PROBELOR MINERALOGICE, PETROGRAFICE ȘI PEDOLOGICE, DIN SITURILE ARHEOLOGICE¹

I. Extragerea probelor

Aplicarea metodelor speciale de analiză într-un domeniu al științelor istorice, cum este arheologia, presupune anumite condiții esențial necesare. În cadrul acestora înregistrăm și însușirea unor metodologii corecte de prelevare a probelor (mineralogice, petrografice, metalice, pedologice sau ceramice) destinate laboratoarelor de cercetări mineralogice (GHERGARI ȘI IONESCU, 2000).

Cercetarea materialului mineralogic-petrografic, pedologic precum și a artefactelor obținute din materii prime minerale și petrografice descoperite în siturile arheologice începe pe teren când trebuie clarificate, în măsura posibilului, raporturile acestor materiale cu formațiunile înconjurătoare (așezare, dispunere stratigrafică și nivele arheologice).

Pentru munca în laborator este necesară colectarea unui material documentar: *proba reprezentativă* – material tipic, care conține informațiile corespunzătoare materialului eșantionat. Din punct de vedere arheologic, probele mineralogo-petrografice se pot recolta din:

- fragmente de roci din construcții sau diverse artefacte (vase, unelte, arme, podoabe);
- artefacte descoperite în stare bună sau foarte bună de conservare;
- minerale diferite (inclusiv cele cu proprietăți de gemeni – pietre fine) utilizate ca podoabe, arme, obiecte de mobilier, amulete, „*monedi de schimb*”.

Probele metalice se recoltează din fragmente sau obiecte metalice (unelte, podoabe etc.)

Probele pedologice reprezintă fie soluri fosile fie diferite nivele de locuire.

Probele mineralogice-ceramice sau de sticlă se prelevează fie din fragmente, fie din obiecte întregi.

Probarea, respectiv operația de extragere a probei, urmărește ca aceasta să redea cât mai fidel toate caracteristicile de compoziție, structură și textură ale materialului supus analizei, iar masa probei să fie cât mai apropiată de masa necesară analizei. Din această cauză, probarea se execută pe baza unor criterii riguroase care au în vedere scopul investigației, natura, proprietățile și gradul de variabilitate al compoziției materi-

alului, precum și caracteristicile tehnice ale sistemului analitic de măsură. Rezultatul analizei este atribuit materialului supus cercetării.

Cu cât materialul supus analizei este mai omogen, cu cât masa probei este mai mare sau provine prin însumarea unui număr ridicat de probe elementare, cu atât proba este mai reprezentativă. Când materialul supus analizei este neomogen, concentrația unei faze depinde de masa probei. Cu cât fazele sunt mai larg cristalizate sau materialul este mai inechigranular, iar fazele componente au concentrații în limite foarte largi, această dependență se accentuează. Deci concentrația unei faze a materialului este o variabilă aleatoare – funcție de masa probei analizate și de locul din care a fost extrasă. Cu cât masa probei este mai mică, cu atât crește influența locului din care ea a fost extrasă (Fig. 1). Probarea corectă sau reprezentativă este determinată de precizia cu care se apreciază variația parametrilor urmăriți.

Forma și dimensiunile probelor de roci² și minerale variază în funcție de scopul pentru care se iau probele respective, recoltându-se din tipurile cele mai caracteristice (reprezentative).

Probele destinate analizelor mineralogice-petrografice (microscopie polarizantă) se recoltează, în cazul materialelor compacte, prin lovire sau forare, urmărindu-se obținerea unui eșantion cu o suprafață de minimum 3-4 cm, pe cât posibil din zone nealterate, nefisurate.

Din materialele moi, friabile (nisip, gresii friabile, produse de dezagregare, sol etc.) probele se culeg în săculețe sau pungi de hârtie, plastic sau pânză, sau în cutii, marcate imediat după recoltare cu numărul din carnetul de observație. Cantitatea de material necesar în acest caz este de cca 50-100 g. De menționat necesitatea ca probele de sol să fie prelevate în direcție perpendiculară pe strat și să se extindă numai pe zone omogene. La schimbarea aspectului solului sau nivelului de locuire (culoare, consistență, granulație etc.) se va recolta altă probă.

O probă de aproximativ 100-150 g este suficientă pentru efectuarea unor analize speciale, cum sunt cele chimice, roentgen-difracțometrice, spectroscopice în infraroșu sau de microscopie electronică.

Numerotarea se va face după un sistem ușor de recunoscut. Probele se împachetează fiecare separat.

Păstrarea acestor probe nu necesită măsuri speciale, cu excepția probelor necoezive (evitarea riscului de contaminare cu alte probe). Uneori probele fără coeziune, friabile (nisip, minerale argiloase, gresii etc.) pot fi impregnate, chiar în momentul colectării, cu lac, clei sau rășini sintetice.

O problemă se ridică la recoltarea unor probe, chiar de dimensiuni reduse, din artefacte descoperite în stare perfectă de conservare sau din artefacte deosebit de valoroase sub raport arheologic. În măsura posibilităților, din zone mai puțin vizibile, se pot recolta probe foarte mici (așchii), dar determinările de specialitate vor prezenta în acest caz un grad de incertitudine.

II. Prelucrarea geologică a probelor

După colectare, urmează pregătirea și prelucrarea materialului în laboratoare specializate. Analizarea probelor presupune o succesiune de operații pregătitoare pentru a aduce materialul într-o stare în care să se poată executa măsurarea parametrilor sau urmărirea proprietăților propuse, pentru obținerea unei informații maxime. Operațiile de pregătire sunt determinate de metoda de analiză aplicată:

a) *Metode nedistructive*. În prima fază de studiu se utilizează metode de analiză care nu afectează integritatea fizică a probei, cum sunt: observarea suprafeței obiectului cu ajutorul lupei, lupei binoculare, microscopului polarizant, microscopului electronic. Pentru studiul cu ajutorul microscopului electronic, proba recoltată este utilizată pentru: 1) obținerea preparatelor speciale necesare studiului cu microsonda electronică și microscopul cu baleiaj și 2) obținerea preparatelor simple sau prin replică pentru microscopul electronic prin transmisie.

În cazul a numeroase materiale, de tipul mineralelor argiloase sau a artefactelor ceramice, studiul cu ajutorul microscopului electronic este cu deosebire necesar.

b) *Metodele distructive* implică:

b. 1 – Metode care presupun operații de pregătire ce nu afectează compoziții minerali: secționări, separări pe baza unor proprietăți fizice etc. Din această categorie fac parte și operațiile de:

– confecționarea a secțiunilor subțiri necesare studiilor cu microscopul polarizant în lumină transmisă. Probele recoltate din materiale

compacte (roci, minerale, unele soluri, ceramică, sticlă), sunt șlefuite până la obținerea unei lame subțiri (0,01-0,02 mm grosime); aceasta se fixează pe o lamă de sticlă și este acoperită cu o lamelă de sticlă, cu ajutorul unui adeziv (balsam de Canada, rășini sintetice); secțiunea subțire neacoperită cu lamela de sticlă se poate studia cu microsonda electronică;

– confecționarea secțiunilor lustruite (*"șlifuri"*) pentru studiul cu microscopul polarizant, în lumină reflectată; anumite materiale, în special cele metalice, se prelucrează prin șlefuire pentru obținerea unei suprafețe lucioase perfect plane, de cca 0,5-2,5 cm grosime și extindere de minimum 2 cm²; secțiunile lustruite de dimensiuni mai mici se utilizează și pentru analize prin fluorescență de raze X și microsondă electronică;

– separarea corpurilor minerale din probele coezive (sfărâmate în prealabil), cu ajutorul lupei binoculare, pe baza proprietăților macroscopice;

– separarea compuşilor minerali ai probelor necoezive, utilizând diferite proprietăți: densitatea (mineralele cu $\rho > 2,8 \text{ g/cm}^3$ se separă cu lichide grele), proprietățile magnetice (separate magnetice), proprietățile electrice etc.

b.2 – Metode care presupun operații de pregătire ce duc la distrugerea fazelor inițiale prin tratamente chimice și fizice: dezagregări, dizolvări, topiri, evaporări etc. În această categorie se includ probele necesare analizelor chimice clasice, analizelor termice, spectroscopice (de emisie sau de absorbție) etc.

În etapa de pregătire a probelor pentru analiză, un loc important îl ocupă operația de reducere a volumului probei până la masa necesară procesului de analiză, operație care se poate realiza pe două căi:

a) Omogenizarea probei prin mojarare, amestecare și sfertuire repetată;

b) Extragerea din probă a unor fragmente reprezentative pentru efectuarea analizei. În funcție de omogenitatea materialului și de mărimea probei inițiale, se extrag mai multe fragmente care se supun analizei, iar rezultatul va fi media datelor obținute pentru fiecare fragment. Acest mod de reducere a masei probei poate fi însă afectat de erori importante dacă numărul de probe nu este raportat la masa probei inițiale și la gradul de neomogenitate.

Probele prelevate din materiale necoezive, dezagregate (soluri, substanțe argiloase), necesită un proces de impregnare cu rășini sintetice,

pentru a urma apoi același procedeu de obținere a secțiunilor subțiri sau/și lustruite. Toate probele recoltate de arheologi și destinate studiilor

mineralogice/petrografice/pedologice vor fi prelucrate în laboratoarele specializate.

Note

1. Prezentată la al XI-lea Simpozion Național de Arheometrie, Cluj-Napoca - Iclod, iunie 1998.
2. Rocile sunt definite ca asociații naturale de minerale.

Bibliografie

1. LUCREȚIA GHERGARI, CORINA IONESCU, *Aplicații ale metodelor mineralogice de analiză în arheologie*, În *Banatica*, 15, I, 261-270, 2000, Reșița.
2. I. TREIBER, *Prelucrarea materialelor mineralogice și petrografice*, Ed. Didactică și Pedagogică, p. 472, 1967, București.

Abstract

Samples and Patterns Methodologies for the Mineralogical, Pedological and Petrographical Processing from the Archaeological Sites.

The application of special analysis methods within a field of historic sciences, as it is the archaeology, implies certain necessary conditions. The research of the mineralogical, petrographical, as well as the pedological material, and of the artifacts obtained from mineral and petrographical raw material discovered in the archaeological settlements, begins on the field, when there must be clarified, as much as possible, the relations of this materials with the surrounding lands (settlement, stratigraphical disposing and archaeological levels.

Translated by Liliana Lazea

**Corina Ionescu
Lucreția Ghergari**

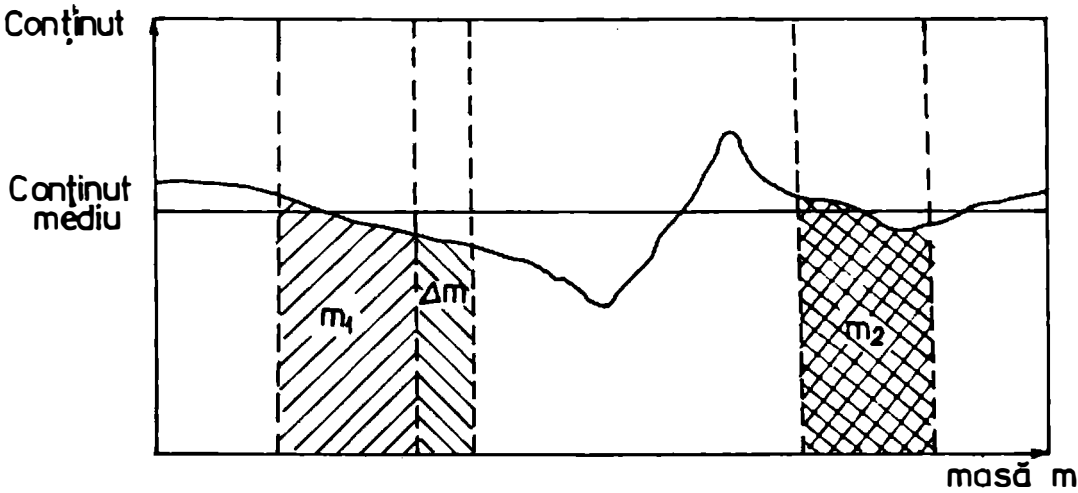

Figure / Figure I

Variația concentrației unei faze într-un material.
The variation of concentration of a phase in certain materials.

WOJCIECH BLAJER, *Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich* (*Hortfunde der älteren und mittleren Bronzezeit auf den polnischen Gebieten*),

Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, 30,
Kraków, 1999, 245 p. text, 7 hărți, 227 planșe.

În 1990, W. Blajer publica o lucrare dedicată problematicii depozitelor Bronzului timpuriu din teritoriile poloneze (*Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich*, Prace Komisji Archeologicznej, 28, Wrocław). În cartea acum prezentată, autorul are în vedere o problemă similară, obiectul studiului fiind însă depozitele următoarelor secvențe cronologice ale epocii bronzului din aceleași teritorii, extinse între fazele BB2 și HA2, respectiv între Per. II evoluat și prima jumătate a Per. IV, potrivit cronologiei nordice, folosită consecvent, alături de cronologia central-europeană, de către cercetarea arheologică poloneză.

În spațiul avut în atenție, pentru intervalul de timp menționat sunt cunoscute 251 de depuneri de mai multe piese certe sau presupuse. Ele au intrat treptat în atenția cercetării, începând cu anii 60' și 70' ai secolului 19, printre cei care le-au publicat numărându-se specialiști de mare reputație, precum A. Lissauer, J. Kostrzewski, J. Żurowski, L. Kozłowski, W. Bohm, K. Kersten, A. Gardawski, M. Gedl și mulți alții.

Metoda de cercetare folosită preponderent în noua exegeză este cea tipologică, metoda analizei importurilor având un rol mai mic, întrucât s-au avut în vedere mai ales formele locale regional specifice.

Bronzurile sunt analizate după categorii. Dintre unelte, cea mai numeroasă categorie este reprezentată de topoare, și anume de unele tipuri de *Randleistenbeile* și *Absatzbeile*, precum și de topoare cu aripioare și celturi (peste 200 de piese). În același timp, topoarele folosite drept arme, printre care și topoarele cu disc și spin de tip Tachlovice, sunt prezente printr-un număr mult mai redus de exemplare. De asemenea, puțin numeroase sunt pumnalele, deși în inventarele mormintelor Pre-Lausitz ele joacă un rol important. Situația este explicată printr-o tendință generalizată de înlocuire a pumnalelor în Per. III cu cuțite și spade. Totuși, și numărul acestora din urmă este destul de redus, doar 11 exemplare întregi și două fragmente. În schimb, mai numeroase sunt diferitele tipuri și variante de vârfuri de lance (26 piese întregi și patru fragmente).

Dintre unelte, a doua categorie ca număr de piese o reprezintă secerile. Sunt cunoscute 110 exemplare întregi și 30 de fragmente, la care s-ar adăuga, eventual, și cele cca 200 de seceri prezente în depozitul din împrejurimile Wilków Wielki, databile în fazele HA1-HA2.

Colierele sunt relativ rare (aproximativ 40 exemplare întregi și șapte fragmente). Ele apar practic doar în două regiuni: Pomerania de vest și Polonia de sud-est, în grupul Tarnobrzeg, unde sunt prezente ca forme speciale și verigile mari de tip Sieniawa. În Silezia inferioară, începând cu faza HA2 sunt depuse și coliere torsionate.

Cea mai numeroasă categorie este formată de podoabele de braț și de picior. Deosebit de importante pentru analizele cronologice și istorico-culturale sunt foarte diferențiatele verigi de picior și brățări, dintre care cele mai multe sunt bogat ornamentate (peste 590 de exemplare întregi și 45 de fragmente). În afara lor, mai sunt de menționat apărătoarele de braț și de picior (177 de piese întregi și cel puțin patru fragmente), precum și spiralele de braț și de picior, uneori cu capetele spiralice (37 de piese întregi și cel puțin 26 de exemplare fragmentare).

În timp ce micile podoabe inelare sau spiralice au o importanță redusă (20 de piese întregi și șase fragmente), pandantivele și perlele de bronz sunt mult mai bine reprezentate. Sunt de menționat cel puțin 175 de pandantive, cele mai multe aparținând tipului în formă de pâlnie, respectiv celui de formă conică cu spin, nelipsind însă nici exemplarele cordiforme și *Stachelscheiben*.

Butonii, falerele, tutulii, dar și plăcile decorate, apar în diferite variante, fără a fi avut vreun rol mai deosebit. Acele și fibulele aparțin de asemenea categoriilor de bronzuri puțin numeroase, ele fiind totuși foarte diferențiate. Mai interesante sunt acele lungi din Polonia de sud, care se datează în fazele BD și HA1-HA2.

Vasele de bronz sunt reprezentate doar de șase exemplare. Trei dintre ele aparțin așa-numitelor *Hängedosen* nordice, iar unul este o ceașcă de tip Friedrichsruhe. La Radymno au fost descoperite fragmente dintr-un vas cu gâtul

conic și marginea evazată, analogiile sale fiind de căutat – se apreciază – în spațiul carpatic.

Pe lângă bronzuri, în depuneri se află sporadic și piese confecționate din alte materiale: silex (un vârf de lance), chihlimbar (cel puțin 11 perle), sticlă (15 perle și trei fragmente de perle), scoică (o perlă), dinți de animal (doi colți de mistreț prelucrați).

Autorul a rezumat astfel concluziile sale:

1. Depozitele culturii Pre-Lausitze apar în număr mare probabil abia în a doua fază a Per. II, adică în faza BB2 (C1). Ele au un precumpănitor caracter de garnituri de podoabă și conțin piese care sunt lipsite de tradiții Aunjetitze. Mai rare sunt depozitele de unelte, respectiv cele mixte. Depozitele culturii Pre-Lausitze au fost depuse într-o perioadă corespunzătoare fazelor BB2-BD. Izolat, au fost depuse bronzuri și în teritoriul culturii Trzciniec, unde au început să fie produse, sub influența Pre-Lausitze, poate și transcarpatică, forme de podoabe proprii. Se poate presupune că în lumea Pre-Lausitze a predominat inițial principiul depunerii separate a pieselor de podoabă și de port pe de o parte, și a uneltelor și armelor pe de altă parte. Acele lipsesc din inventarele depozitelor.

2. Este de remarcat o influență a stilului Pre-Lausitze în Pomerania. Depozitele din acest teritoriu (tipul Mielenko, date BB2-BD) au avut mai mult un caracter mixt în comparație cu descoperirile din spațiul Pre-Lausitze și Trzciniec, consecință a supraviețuirii unor tradiții mai vechi. Formele nordice tipice (*Hängedosen*) au fost depuse aici deja într-o perioadă corespunzătoare cu faza BD.

3. Nu este simplă departajarea pe etape cronologice a depozitelor Pre-Lausitze din fazele BB2-BC și BD. Ele formează mai degrabă serii în care se constată o continuitate variabilă a formelor și ornamenticii. Această tradiție continuă și în BD, în depozitele de tip Dratów, care aparțin populației Pre-Lausitze târzii și culturii Trzciniec, precum și fazei de trecere Trzciniec-Lausitze. Înrudite și analoage în timp, sunt descoperirile de tip Błogocice, care sunt probabil în conexiune cu cultura Trzciniec târziu.

4. Tradițiile Pre-Lausitze își au sfârșitul în grupul de depozite de tip Kutno-Raszew, care apar mai ales în nordul Poloniei centrale și în Kujavia de est, în fosta zonă de mixtură Pre-Lausitze - Trzciniec. Descoperiri asemănătoare se află și în Silezia. Depozitele de tip Kutno-Raszew se datează în faza HA1 (și HA2) și sunt

în legătură cu grupul polonez central, parțial și cu grupul silezian al culturii Lausitze.

5. Anumite diferențe în comparație cu depozitele de tip Kutno-Raszew prezintă cele de tip Karbowizna din Masovia de vest și Kujavia de vest. Acestea par a nu fi dovezi ale unei poziții cronologice mai recente a acestor depozite, ci rezultatul unei specificități regionale. Depozitele de tip Karbowizna pot fi atribuite populației locale, care a avut probabil și un rit de înmormântare arhaic, insesizabil cu metode arheologice.

6. Depozitele de tip Sieniawa ale grupului Tarnobrzeg reprezintă un model diferit. Ele prezintă anumite convergențe cu depozitele de tip Błogocice. În inventarul lor se regăsesc numeroase forme de verigi, remarcabile fiind cele cu decor oblic, dar și importuri din spațiul carpatic. Datarea lor în HA1 este certă, însă nu ar fi exclusă nici o încadrare cronologică mai largă.

7. În Silezia inferioară apare un alt grup de depozite. Caracteristice sunt aici verigile (sau brățările) cu șanțuri adânci („*canelate*”) de tip Droszków. Se întâlnesc și formele torsionate sau decorate cu incizii, în timp ce podoabele Pre-Lausitze lipsesc deja. Datarea lor în fazele HA1-HA2 și un raport la zona vestică a grupului silezian și la zonele limitrofe ale grupelor saxono-lusaciană și brandenburgă din cadrul culturii Lausitze sunt clar stabilite.

8. O poziție deosebită au descoperirile din Silezia și din vestul Poloniei Mici, ce se datează în HA1-HA2. Ele trădează anumite asemănări cu descoperirile din Boemia de nord-est și sunt, poate, de interpretat drept rezultat al relațiilor culturale (migrații?) ale populației Lausitze în direcția estică.

9. În Pomerania de vest apar încă în a doua jumătate a Per. III (HA1) depozitele de tip Wierzbiczin. Ele au analogii în bogatele inventare de morminte și durează până în prima jumătate a Per. IV (HA2). Din punct de vedere cultural, aceste depozite aparțin fazei târzii a grupului uckermarkt-vestpomeranian al culturii Lausitze. Unele particularități arhaice ale Pomeraniei de est se observă mai bine în descoperirile funerare decât în depozitele izolate (și nesigure). De asemenea, este dificilă o discuție în privința depozitelor de tip Żbąszyń. Pe baza caracteristicilor brățării, ele sunt date în HA2 și interpretate drept rezultat al influențelor din Brandenburg.

10. În fazele BB2-BD sunt de remarcat două grupuri principale de depozite, una în regiunea

Silezia centrală – Polonia Mare – Kujavia, alta în Pomerania de vest. În schimb, în faza HA1, în teritoriile poloneze sunt prezente șase grupuri regionale de depozite de podoabe: Polonia centrală (tipul Kutno-Raszew), Masovia de vest și Kujavia de vest (tipul Karbowizna), Tarnobrzeg (tipul Sieniawa), Silezia inferioară (tipul Droszków), Silezia superioară și Polonia Mică (apropiat de tipul Kosmonosy) și Pomerania de vest (tipul Wierzbięcín). Ele se află în legătură cu grupuri sau subgrupuri ale culturii Lausitze. Mai târziu, în faza HB1, nu există o continuitate a depunerilor în Polonia centrală, Masovia de vest și regiunea Tarnobrzeg.

11. Importanța obiectelor de import este redusă. Doar puține depozite sud-est poloneze (Stefkowa, Zależe, Radymno, Marcinkowice) pot fi desemnate drept importuri. Având în vedere caracteristicile specifice, probabil că este vorba aici de bronzuri produse și depuse (? n.a.) de populația Piliny. Unele forme din spațiul carpatic se constată și în Polonia Mică. Importurile din sud-vest nu joacă nici un fel de rol. Lipsesc de asemenea depozitele provenite din spațiul cultural nordic. Sunt prezente doar tipuri izolate, constante într-un spațiu mai larg al Europei de nord.

12. În literatura mai veche, influența Bazinului carpatic asupra metalurgiei din Polonia de astăzi a fost exagerată. Analiza obiectelor de bronz indică faptul că legăturile sud-vestice au fost cele mai importante. Metalurgia Pre-Lausitze a avut relații cu centrele culturii tumulare, mai ales din zona Elbei superioare și a Dunării superioare. Această direcție a relațiilor s-a păstrat apoi și în fazele timpurii ale culturii Lausitze. Întrucât însă culturile Bazinului carpatic au exercitat o influență decisivă asupra metalurgiei bronzului culturii tumulare, populația din spațiul Odra-Vistula a profitat, în fazele BB2-HA2, de exemplele sudice, nu nemijlocit, ci pe un „*drum ocil*”: în amonte pe Dunăre, apoi înspre nord-est, în direcția Elba și Odra.

13. Numai în cazuri rare pot fi deosebite „*orizonturi de depozite*” îngrădite în timp. De cele mai multe ori, grupurile de depozite stabilite au caracterul unor serii, care ocupă două, trei faze cronologice. Câteodată se remarcă chiar o „*continuitate variabilă*” (de ex., de la depozitele fazei clasice a culturii Pre-Lausitze la depozitele de tip Kutno-Raszew). Propunerile pentru o datare mai mult sau mai puțin argumentată a depozitelor în faze succesive – BB2 (C1)-BC(C2), BD, HA1, IIA2 – sunt ilus-

trate și pe hărți de răspândire. Deosebit de numeroase sunt depozitele databile în HA1, cel puțin 130 de descoperiri, din care însă o parte a putut fi depusă în faza următoare.

14. Ritmul general al schimbărilor din zona sudică a spațiului cercetat pare a putea fi destul de bine sincronizat cu sistemul lui P. Reinecke. În nord, situația este diferită, totuși o paralelizare cu sistemul lui O. Montelius, din cauza numărului mic de forme „*nordice*”, nu este simplă.

15. În Per. I și la începutul Per. II, uneltele și armele sunt piesele de bronz mai bine databile. Pentru depozitele mai recente, piesele cu valoare cronologică ridicată sunt verigile ornamentate. Majoritatea tipurilor de unelte (preponderent topoare și seceri) au o durată de folosință mai îndelungată.

16. Depozitele conțin predominant piese finite: cele mai multe podoabe și piese de îmbrăcăminte (73%), mai puțin unelte (20%) și numai rar arme (3%). Topoarele și secerile prezintă adesea urme de folosire. Proportia de unelte nefolosite, respectiv de piese fragmentare sau puternic deteriorate este mică (cca 11%).

17. O parte a depozitelor a fost depusă în mediu umed (cca 23%), pe înălțimi (5%) sau în apropiere de pietre de mari dimensiuni (6%). Doar în cazuri izolate (Kleczy, Radlowice) s-a putut constata o dispunere deosebită a acestor bronzuri.

18. Depunerea depozitelor a fost condiționată, probabil, în primul rând de dezvoltarea economică. Pare totuși verosimil că o importanță mare a avut-o și dezvoltarea social-politică, precum și religia. Consecințe a acestora au fost atât tipurile și garniturile de podoabă specific regionale, cât și riturile de depunere legate de credințele religioase.

19. Lipsesc argumentele pentru ipoteza că, depunerile au fost provocate de evenimente politice sau întreceri de prestigiu. Se pare că, majoritatea depozitelor a ajuns în pământ (sau în apă) din motive religioase. Este însă de stabilit dacă depunerile gândite fie ca ofrande pentru zeități, fie ca dotări pentru morți, au fost cele mai importante sau dacă au predominat alte motivații. Paleta posibilelor diferențieri ale credinței și ale riturilor și obiceiurilor este practic nelimitată.

Dintre concluziile prezentate, importante și pentru cercetarea fenomenului depunerilor de bronzuri în zona sud-est europeană, mai ales în contextul discuțiilor cu privire la semnificația acestora, sunt cele cu privire la imposibilitatea

stabilirii, în marea majoritate a cazurilor, a unor „*orizonturi de depozite*” cronologic limitate, anumite tipuri de depozite extinzându-se chiar pe mai multe perioade. Situația este similară cu cea constată în spațiul carpatic, și aici depozitele de un anumit tip reprezentând depuneri succesive într-un anumit areal cultural determinat și într-un interval de timp mai îndelungat. Astfel, de exemplu, depozitele de tip Uriu-Opályi, aflate în conexiune cu evoluția culturii Suciu de Sus, precum și cu fenomenele culturale înrudite cu aceasta (Lăpuș, Berkesz [?]) au fost depuse într-o lungă perioadă de timp, ce a început sigur mai repede decât perioada corespunzătoare cu faza Reinecke BD și s-a prelungit, foarte probabil, pe un anumit parcurs și în etapa cronologică ulterioară acestei perioade. Iar dacă se admite că depunerile au avut loc succesiv, trebuie să se admită și faptul că depozitele, în marea lor majoritate, nu au caracter profan, semnificația lor trebuind să fie căutată în lumea de idei și credințe religioase.

O interesantă concluzie a autorului este cea cu privire la legăturile dintre centrele metalurgice din teritoriile poloneze și cele din Bazinul carpatic. Aceste legături nu sunt negate, presupunându-se totuși că ele nu sunt nemijlocite. Pentru judecarea acestei probleme, cred că ar trebui avut în vedere ansamblul de descoperiri de bronzuri, deci și cele ce provin din morminte și din așezări. Dacă se realizează o astfel de

analiză, tabloul relațiilor se modifică, ele fiind în realitate, se pare, mai consistente, unele fiind chiar directe. Reamintesc doar prezența în mai multe morminte Lausitze din Polonia, precum Kietrz, Jordanów Śląski, Wrocław-Księże, Smokovice, a unor pandantive semilunare ajurate cu tijă perforată, așa-numitele „*apărătoare de ace*”, care sunt în mod cert produse specifice Igrîța, deci ele ajung în nord din spațiul transilvănean sau sunt, eventual, imitații locale ale unui tip de piesă provenit din acest spațiu.

Un merit deosebit al cărții este acela că ea se bazează pe un fond de piese desenat cu exactitate în cea mai mare parte fie de autor (53%), fie de colegii lui din Cracovia (16%). În felul acesta, s-au putut remarca o multitudine de caracteristici ale pieselor, s-au precizat secțiunile lor, s-au remarcat intervențiile pe care le-au suferit înainte și în momentul depunerii. Toate aceste date sunt semnificative atât din analizele tipologice și cronologice, cât și din interpretarea depunerilor.

Probabil că rezultatele cercetării ar fi fost și mai concludente, dacă analiza s-ar fi extins și la descoperirile izolate, dintre care unele reprezintă cu siguranță depuneri de o singură piesă (*Einzelstückdeponierungen*), valoarea probatorie a acestora fiind similară depunerilor de mai multe piese (*Mehrstückdeponierungen*).

Carol Kacsó

**PETER HEATHER, *The Goths (The Peoples of Europe)*,
Oxford, Blackwell Publishers 1998, 358 p., ISBN 0-631-20932-8**

Dintotdeauna, știința istorică caută adevărul, având la temelie o imensă diversitate de surse. Interpretările acestora sunt diverse – de unde și dificultatea, sau alteori simplitatea, descoperirii adevărului istoric. Epocii antice i-au fost dedicate nenumărate dispute istorice, cu tematici dintre cele mai diverse. Una dintre ele a fost cea legată de populația gotică, subiect reflectat într-o bogată literatură de specialitate. Dezbaterile în ceea ce privește identitatea acestui grup etnic au antrenat și participarea cercetătorul englez Peter Heather. Lucrarea semnată de acesta a apărut în seria „*The Peoples of Europe*”, dedicată istoriei popoarelor europene, și a fost retipărită de către editura Blackwell Publishers în 1998¹.

Autorul lucrării își propune, așa cum de altfel precizează în Prefață (p. XII), să explice „*goticismul*” caracteristic sec. III-IV d.Chr., ca fiind un atribut specific doar unei categorii sociale particulare a „*goților*”, care nu reprezenta mai mult de jumătate din numărul populației, procent numit de Procopius „*notabilii*”, „*distinșii*” sau chiar „*cei mai buni dintre goți*”.

Lucrarea, alcătuită din 3 părți (I – „*În căutarea goților*” p. 9-93; II – „*Goții, Hunii și Romanii*” p. 95-178; III – „*Regatele Goților*” p. 179-326), își propune să exploreze natura și semnificația identității goților în patru contexte principale, pe care P. Heather le jalonează în spațiu (Nordul Poloniei, Europa centrală și de sud-est, Nordul Pontului Euxin, Europa occidentală) și timp (sec. II-VII d.Chr.).

Cercetătorul englez, un bun cunoscător al izvoarelor antice, mai ales a celor legate de istoria relațiilor dintre goți și romani², explică anvergura interesului pentru istoria goților prin prisma rolului jucat de acest popor în primele șapte secole ale erei creștine („*Problema Gotică*”, p. 1-7): goții au fost cei ce au constituit primul grup autonom de imigranți, care au forțat frontiera Imperiului, tot ei fiind răspunzători de înfrângerea armatei romane la Adrianopol, primii care, în antichitate, au cucerit Roma, fondatorii a două state europene etc.

Disputele în problema goților pot începe de la accepțiunile termenilor, de a căror diversitate depind și concluziile finale. De exemplu, îmbinarea de cuvinte „*identitate etnică*”, înțe-

leasă, pe de o parte, ca ceva efemer, pe de alta, ca ceva imuabil, dar în ambele cazuri „*identitatea*” reprezentând bilanțul trecutului istoric al unui grup etnic și al unor norme sociale stabilite. În această discuție, P. Heather se sprijină pe definiția antropologului Dragadze³, pentru care o „*unitate etnică*” funcțională este un colectiv bine determinat de oameni, stabilit istoric pe un anumit teritoriu, care posedă în comun particularități relativ stabile de limbă și cultură și își recunosc unitatea și diferențierea de alte formațiuni etnice; o „*unitate*” se distinge în primul rând prin numele ce-l poartă.

Partea I a lucrării, cu capitolele 2-3, este dedicată sec. I-III d.Chr. Capitolul 2, „*De la Marea Baltică la Marea Neagră*” (p. 11-50), și vizează originea goților, primele lor interacțiuni cu romanii, precum și „*particularitățile*” expansiunii gotice. Pentru a elucida proveniența goților, autorul juxtapune izvorul său principal, „*Getica*” lui Iordanes, cu rezultatele investigațiilor arheologice, urmând un itinerar cronologic retrospectiv, începând cu sec. al IV-lea, perioada de maximă putere a goților în regiunea dintre Dunăre și Don. Autorul, pe bună dreptate, identifică perioada și spațiul geografic pe plan arheologic, cu realitățile proprii culturii Sântana de Mureș-Černjahov, deși amintește această cultură sub numele impropriu, cel puțin la nivelul actual al cercetării, de cultura „Černjachov”⁴. Două dintre particularitățile „*esențiale*” ale acestei culturi, biritualismul și lipsa armelor în morminte, sunt atestate și în cultura Wielbark, sau, după cum se exprimă autorul, „*își au originea în cultura Wielbark*” ... „*în perioada de existență și aria de răspândire în care sursele din nou îi atestă pe goți*”. Aceste două particularități sunt în viziunea autorului, nu o simplă răspândire a anumitor obiecte izolate, ci una a tradițiilor sau normelor sociale, care ar lega aceste două culturi. În fine, P. Heather conchide că este vorba de o mișcare a unor etnii, inclusiv a celei gotice, din regiunile aflate azi în nordul Poloniei spre sud-est, adică spre zonele învecinate Pontului Euxin.

Convins de faptul că schimbările culturii materiale constituie nu cauza, ci rezultatul apariției frontierelor sociale, P. Heather plasează „*proto-patria*” goților în regiunea Vistulei.

Începutul istoriei goților pare a fi destul de tenebros, în a doua jumătate a sec. al II-lea, perioadă a cărei eveniment principal l-au constituit războaiele marcomanice, în care goții — conform surselor antice — nu au fost implicați direct. Ea este marcată de schimbări substanțiale în tabloul etno-istoric și „arheologic” al teritoriului Poloniei de azi. Expansiunea culturii Wielbark este legată indiscutabil de războaiele marcomanice. Nu este cert însă dacă aceasta a fost cauza sau urmarea acestui conflict. Pentru sec. III d.Chr., autorul, în pofida predilecțiilor moderne pentru minimalizarea importanței migrațiilor, remarcă faptul că, dacă în anul 100 d.Chr. grupurile germanice, inclusiv goții, își aveau centrul de putere în Pomerania și nordul Poloniei, către anul 250 d.Chr. aceste popoare devin protagonistul principal al evenimentelor din regiunile Carpato-Danubiano-Pontice. Autorul încearcă să scoată în evidență principalele particularități ale expansiunii culturii Wielbark. El afirmă că, în primul rând, în această mișcare s-au implicat un număr mare de grupuri germanice; în al doilea rând, mișcarea s-a realizat de un număr mare de oameni, fapt dovedit de luptele din secolul III d.Chr.: presupusa supunere a sarmaților, atacurile asupra polisurilor grecești de pe litoral și larga răspândire a biritualismului; în al treilea rând, creșterea demografică din arealul culturii Wielbark, condițiile geografice neprielnice din nordul Poloniei, mai apoi importanța și bogăția orașelor grecești, ce au servit drept miză acestor mișcări - toate acestea ar fi generat schimbările demografice majore din sec. III d.Chr.

Un interes deosebit îl prezintă capitolul 3, „*Regatele din secolul al IV-lea*” (p. 51-93), în care autorul definește „*goticismul*” perioadei respective. De la început, el neagă ideea larg răspândită în literatura de specialitate, precum că, grupurile, pe de o parte ale vizigoților, pe de altă parte ale ostrogoților, pot fi identificate cu certitudine în sec. IV d.Chr. Heather consideră că despre aceste grupuri etnice separate putem vorbi abia din sec. al V-lea d.Chr. Totodată, autorul nu acceptă afirmația conform căreia aceștia ar proveni de la *tervingi* (vizigoții) și de la *greutungi* (ostrogoții), considerându-le mai degrabă drept un amalgam de popoare germanice.

Un alt moment important, abordat de P. Heather în lucrarea sa, îl reprezintă problema organizării celor 12 grupări gotice amintite de sursele narative. Autorul respinge teza existenței, în sec. al IV-lea, a unei conduceri centralizate, a unui regat, sau a ceea ce Iordanes nu-

meste „*Imperiul lui Ermanaric*”. Autorul aduce următoarele argumente: informația lui Claudian despre „*ostrogoții amestecați cu greutate*”, caracterul vag al relatărilor izvoarelor scrise despre acest așa-zis Imperiu; identificarea, pe bază „*de dimensiuni, fortificație și topografie*” a 6 așezări, care ar fi servit drept centre ale unor formațiuni politice independente mai mici: „*Bashmachka*”, „*Alexandrova*”, „*Novie Gorodok*”, „*Rumarov*”(?!), „*Sovari*”(?!), și „*Pietroasa*” (p. 55)⁵. O astfel de apreciere a unei serii de așezări din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjahov nu este nouă. Aceasta nu aparține lui M. Kazanski sau B.V. Mago-medov⁶, la lucrările cărora autorul face trimitere. Pentru prima dată, într-o formă cât de cât *in extenso*, întâlnim această idee în studiul semnat de A.V. Kropotkin încă în anul 1984⁷. Cu toate acestea, analiza așezărilor fortificate, în cuprinsul cărora a fost descoperit un inventar arheologic specific culturii Sântana de Mureș-Černjahov (Bašmačka, Aleksandrova, Novyj Gorodok și Pietroasele), arată că în nici unul dintre cazurile prezentate, construirea fortificației nu poate fi pusă cu certitudine pe seama purtătorilor acestei culturi. Prezența inventarului arheologic menționat, reflectă mai degrabă, refolosirea acestor stațiuni mai vechi de către populația culturii Sântana de Mureș-Černjahov în sec. al IV-lea - începutul sec. al V-lea d.Chr., când fortificația era probabil deja abandonată⁸. Refolosirea construcțiilor romane mai vechi pare să fie, în aceeași ordine de idei, un fenomen larg răspândit la „*barbarii*” de la granițele Imperiului Roman, cel mai apropiat fiind chiar cazul așezării Komarovo⁹, amintit de asemeni de Heather. Semnificația acestui sit arheologic constă în existența aici, a resturilor unui edificiu cu fundații de piatră și a unui atelier de sticlărie, construit, din câte se pare, cândva în sec. al III-lea d.Chr. Purtătorii culturii Sântana de Mureș-Černjahov, a căror așezare aici datează în principal din sec. IV d.Chr., au fost cei care au „*refolosit*” acest edificiu¹⁰. Nici un criteriu amintit de autor, în încercarea sa de a susține un statut social cu totul deosebit al locuitorilor așezării de la Komarovo, în perioada sec. IV d.Chr., nu poate fi considerat valabil. Ultimul dintre punctele amintite în lucrarea lui P. Heather, ar fi așezarea de la Sobari, care se distinge mai mult prin caracterul descoperirilor, adică o construcție de piatră, ce reprezintă probabil o reproducere „*barbarizată*” a unui model arhitectural roman (construcție de piatră cu pristol din 16

coloane, material de construcție de factură romană, incintă de piatră etc.), care a fost „*implantat*” în cuprinsul unei așezări de tip Sântana de Mureș-Černjahov de dimensiuni mari¹¹.

Importantă pentru autor este sesizarea – în sec. IV d.Chr. – a unei elite gotice – „*reiks*”. El le atribuie reprezentanților acesteia detașamentele militare „*personale*”. Ca argumente arheologice ale existenței unor astfel de elite, autorul aduce orizonturile arheologice ale așa-numitelor înmormântări princiare, chiar dacă acestea („Lübsow” și „Leuna-Haßleben”), după cum notează și autorul, datează din sfârșitul sec. I d.Chr. și, respectiv, sfârșitul sec. II d.Chr. Însă paralelele între elita gotică din sec. al IV-lea d.Chr. și aceste orizonturi arheologice de morminte princiare par ușor forțate.

Un rol deosebit în „*explozia demografică*” impresionantă, reflectată în cele cca. 5000 de puncte cu descoperiri ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov cunoscute la ora actuală¹², l-a jucat saltul economic, în special prin „*introducerea unor noi metode de menținere a fertilității solului*”(?!). Tocmai în lumina acestor transformări, P. Heather relevă noțiunea de „*goticism*” atribuită atât cvasi-nobilimii, cât și „*imigranților*” liberi, toți aceștia asigurând suflul regatelor gotice.

Următoarele trei capitole sunt incluse în cea de-a doua parte a cărții, în care autorul încearcă să evoce schimbările ce au survenit de pe urma influenței asupra triburilor gotice din partea hunilor și romanilor, la cumpăna secolilor IV și V.

„*Revoluția Hunică*” (capitolul 4, p. 97-129) este un titlu adecvat întocmai situației „*lumii gotice*”. De la sfârșitul sec. IV d.Chr. până la lupta de la Nedao, când, deși învinși, hunii nu dispar subit de pe arena istorică, ordinea politică în regiune a fost grav perturbată. În acest capitol, autorul abordează o serie de subiecte controversate, ca de exemplu:

- dacă trecerea Dunării de către goți a avut loc înainte sau după pătrunderea hunilor? Acest eveniment este considerat de P. Heather drept o retragere sub presiunea hunilor;

- convulsia anului 405/406 este descrisă ca o reluare a mișcării din anul 376. În ambele cazuri, autorul consideră că, pătrunderea goților în Imperiu a fost generată de înaintarea hunilor din afara granițelor Europei spre inima acesteia;

- a constituit sau nu prima jumătate a sec. al V-lea d.Chr. sfârșitul culturii Sântana de Mureș-Černjahov? Respectiv, când au plecat (sau au dispărut) purtătorii acestei culturi de la est de

Carpați? Una dintre problemele de care autorul este preocupat, este dacă acei goți, care n-au trecut Dunărea la 376 d.Chr., au rămas la est de Carpați până în anul 450 d.Chr., sau au plecat spre vest înaintea acestei date?

P. Heather însă formulează întrebarea altfel: mișcările spre vest din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjahov, din perioada hunică, au antrenat toată populația sau doar o parte? În literatura arheologică, problema este discutată de mai mult timp, existând mai multe opinii. Nu toți cercetătorii percep existența unor așezări în prima jumătate a sec. al V-lea d.Chr. (Ripnev II, Iași-Nicolina, Kamenka-Ančekrak, Aleksandrovka, Sobari ș.a.) drept dovadă a vitalității culturii. După opinia unora dintre ei, aceste resturi de locuire aparțin deja fazei timpurii a perioadei migrațiilor; din punct de vedere istoric, dispariția culturii Sântana de Mureș-Černjahov poate fi pusă pe seama instalării dominației hunilor¹³. Cu toate acestea, continuarea vieții în unele dintre așezările cercetate până acum nu poate fi negată¹⁴. În acest fel, problema se reduce doar la definirea fenomenului din punct de vedere terminologic: fie ca fază finală a culturii Sântana de Mureș-Černjahov, fie ca fază timpurie a perioadei migrațiilor, căreia îi sunt specifice unele elemente ale acestei culturi.

Cercetătorul englez se dovedește a fi adept al ideii prezenței unui număr de goți la est de Carpați până spre anul 450 d.Chr.: „*hunii au fost cei care au zdruncinat o orânduire deja stabilită a lumii gotice, însă necesitatea de a rezista în fața Imperiului Roman a dat naștere alteia*”(?!).

În capitolul „*Goții și Romanii. Refacerea lumii gotice*” (p. 130-165) sunt prezentate evenimentele premergătoare apariției formațiunilor politice ale vizigoților și ostrogoților. Autorul descrie situația precară de la frontierele dunărene ale Imperiului din a doua jumătate a sec. IV d.Chr., în care au loc raidurile *tervingilor*, degenerate în conflicte sângeroase cu romanii. Nu lipsesc nici evenimentele din 378, și mai apoi cele din 401, 402, 410 d.Chr., perioadă în care goții se aflau sub conducerea lui Alaric. După moartea acestuia, are loc reorientarea strategiei gotice, punctul țintă devenind Galia. Acestei noi aspirații îi este caracteristică o evidentă instabilitate, care se încheie cu preluarea controlului suprem de către Teodoric I, în anii 417/418. Evenimentul în cauză încheie după părerea lui P. Heather, revoluția societății gotice, începută de către huni cu jumătate de veac înainte; din acest zbucium se va naște o

nouă „*unitate etnică*” – cea a vizigoților – condusă deja de o nouă dinastie regală.

Autorul începe expunerea problemei ostrogoților cu prezentarea a două grupări etnice: a goților „*panonnici*” și a goților „*tracici*”, precum și relațiile dintre ele, care alternau între pace și rivalitate. Soarta acestor două grupări a fost hotărâtă, până la urmă, de doi Teodorici: Amal și Strabo, ultimul fiind, de fapt, înlăturat de la putere. Astfel, Teodoric Amal, liderul goților „*panonnici*”, căruia i s-au alăturat și o mare parte a goților „*tracici*”, va realiza visul său și al tatălui, de a cuceri Italia. Din rândurile celor care l-au urmat, se va constitui nucleul populației ostrogotice.

Următorul capitol, „*Transformarea goților între 376-484*” (p. 166-178), este dedicat eminamente primordialității rolului Imperiului Roman în constituirea vizi- și a ostro-goților drept grupări etno-sociale, care depășiseră deja stadiul unor simple detașamente militare. În același timp, Heather amintește cu insistență și de nobilimea și de familiile regale care, în calitate de liant al societății, ar fi asigurat, cel puțin în viziunea autorului, continuitatea semințiilor gotice între sec. IV și V d.Chr.

Capitolul 7, „*Primul stat succesor gotic*” (p. 181-215) este consacrat destinului Regatului Vizigot a născut, după cum menționează autorul, drept „*o coeziune dintre forțele venite și cele ale vârfurilor locale, care au fost nevoite să se adapteze condițiilor impuse*”. La început, stabiliți în sudul Galiei, ei au tins permanent spre Spania – bogată și adăpostită, unde au și ajuns în jurul anului 480. Ca urmare, s-a constituit Regatul Vizigot, ce va purta stindardul istoric până la campania lui Clovis. După părerea lui P. Heather, acțiunea lui Clovis nu a putut avea caracterul unei cruciade pentru eliberarea creștinătății din sudul Galiei, deoarece proprietarii galo-romani au luptat de partea regelui vizigot, Alaric II, arian de credință; însăși episcopii creștini se rugau pentru el, chiar și după moartea lui.

Dispariția vizigoților a fost prevenită de intervenția celei de-a doua puteri gotice: Regatul Italian al ostrogoților, al cărui făuritor este considerat Teodoric Amal. Acesta, cu interesele sale definite de P. Heather în capitolul „*Italia Ostrogotă: Regat și Imperiu*” (p. 216-258), reușește să uncască mai mult de 1/3 din teritoriul fostului Imperiu Roman de Apus. Dezideratul lui Teodoric Amal consta în egalarea statutului său cu cel al împăratului bizantin. Tendința spre „*Romanitas*” este explicată prin

tendința spre continuitate a vechiului Imperiu, prin instaurarea hegemoniei lui Teodoric. În pofida succeselor obținute, Teodoric nu s-a proclamat *Împărat*, rămânând la titulatura de *rege*. Tulburările care survin după moartea sa, au generat crizele politice de care s-a folosit Estul. Balanța de forțe, înclinată spre bizantini, a cauzat dispariția ostrogoților de pe arena istorică. Rezultatul, deși manifestat cu mult mai târziu și într-o altă conjunctură, a fost același și pentru vizigoți. Toate aceste momente sunt prezentate de Heather în capitolul 9, intitulat „*Crizele secolului al VI-lea și perioadele următoare*” (p. 259-298). Astfel, este relatat sfârșitul ambelor regate gotice: unul (cel Ostrogot) în jurul anului 500, celălalt (Vizigot) în jurul anului 700 – același deznodământ, provocat de factori diferiți: în primul caz – externi, în al doilea – interni.

Capitolul 10, „*Simboluri, mecanisme, continuitate*” (p. 299-321), cuprinde argumentele de ordin arheologic și narativ ale autorului în favoarea următoarei teze: pe parcursul sec. III-VII, „*goticismul*” a operat ca o puternică forță politică, căreia îi sunt proprii două etape. Prima etapă, cea a sec. III-IV, este una a elitei pur gotice, iar în cea de-a doua, – sec. V-VII – a unei elite ce încorporează și elemente romane sau galo-romane cointeresate în păstrarea pozițiilor sale.

P. Heather este adeptul ideii trasării unei linii neîntrerupte a istoriei goților, istorie cristalizată practic în primii 700 de ani ai erei creștine. El afirmă că cineva poate sublinia continuitatea sau discontinuitatea unui popor, ambele fiind esențiale, însă fără continuitate nu ar exista istorie.

Lucrarea mai include două anexe („*Procopius and the Gothic Elite*” – p. 322-326, și „*Non-Goths in the Army of Totila*” – 327-328), o listă bibliografică structurată ierarhic (*Primary Sources, Secondary Sources, The Wielbark and Černjachov Cultures*), precum și un indice. Cu regret, trebuie spus că ultimele două compartimente se remarcă printr-o serie de lacune și scăpări. Fără a încerca să căutăm cauzele apariției acestora, sau, cu atât mai mult, de a pune un accent deosebit pe existența lor, remarcăm în primul rând transliterarea scrisului chirilic atât în stil anglo-american, cât și în cel acceptat în literatura germană, sau în nici unul din aceste „*stiluri*”⁶. În al doilea rând, observăm că unele nume de localități amintite în textul lucrării nu apar în indice⁶. De asemenea, nu rareori observăm erori în scrierea textelor preluate din limbile sud-est-europene⁷. Toate aceste lacune

le lăsăm pe seama nu a istoricului P. Heather, ci a editurii Blackwell Publishers, care le-ar fi putut evita în cadrul pregătirii lucrării pentru tipar.

Cu toate acestea, lucrarea prezentată mai sus rămâne de salutat și este binevenită pentru

cititorul interesat, nu în ultimul rând ca un îndemn la noi reflecții și discuții asupra problemelor mult dezbătute ale arheologiei și istoriei primului mileniu al erei creștine.

Note

1. Prima ediție a lucrării a apărut în anul 1996, în cadrul aceleiași edituri.
2. A se vedea pentru această tematică de exemplu: HEATHER 1991; HEATHER 1997; HEATHER 1998; HEATHER 2001.
3. Poziția lui Dragadze a fost preluată de P. Heather, după RENFREW 1991.
4. În ultimul deceniu, arheologii preocupați de epoca romană târzie și cea a migrației popoarelor utilizează numele dublu Sântana de Mureș-Černjachov sau Černjachov/Sântana de Mureș-Černjachov, care vine să reflecte unitatea acestei culturi pe tot spațiul ocupat de ea în Europa de est și de sud-est. A se vedea de exemplu: GOMOLKA-FUCHS 1999. Aprecieri ca total inadecvat termenul de "*Transylvanian Černjachov material*", folosit de autor pentru materialele din spațiul intracarpatic (p. 103).
5. Corect ar fi: Bašmačka, Aleksandrovka, Novyj Gorodok, Komarovo, Sobari și Pietroasele. Este regretabil faptul că și la cea de-a doua ediție, lucrarea apare cu asemenea erori.
6. KAZANSKI 1991; MAGOMEDOV 1995.
7. KROPOTKIN 1984.
8. POPA 1999 p. 60.
9. BEZBORODOV 1964; ȘCAPOVA 1964; ȘCAPOVA 1978;

- ȘCAPOVA 1983; SMIŠKO 1964; SMIŠKO/ȘCAPOVA 1975.
10. POPA 2002.
11. POPA 1997; POPA 2002.
12. ŠČUKIN 1999 p. 69.
13. HARHOIU 1990; BIERBRAUER 1994 p. 117-121, 133-144.
14. IONIȚA 1982; IONIȚA 1986; MAGOMEDOV 1987; MAGOMEDOV 1991.
15. A se vedea de exemplu la p. 349, MAGOMEDOV, B.V., *Černjahovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja...*, iar la pagina următoare deja RAFALOVIC, I.A., DANCENY, *Mogi'lik Černjachovskoj Kul'tury III-IV vv. n.e. ... (?)*.
16. De exemplu, din cele 6 nume de localități amintite la pagina 55 și discutate de noi mai sus, doar "*Alexandrovka*" (transliterarea corectă ar fi totuși "*Aleksandrovka*") apare în indicele lucrării (?).
17. Fără a insista asupra acestei categorii de erori, reproducem drept exemple doar următoarele titluri: BLOSIU, C., *La nécropole de Lețcani (dep. de Jassy) datant du IVe siècle de n.è. ...*; DIACONU, GH. AND ANGELESCU, N., *Despre Necropola din sec. IV e.n. de la Radu Negru (r. Călărași)*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie ...*, etc.

Bibliografie

BEZBORODOV 1964

M. A. BEZBORODOV, *Issledovanie stekol iz stekloделatel'noj masterskoj III-IV vv. n.e. u s. Komarov. În: Materialy i doslidžennja z Arheologii Prykarpattja i Volyni*, 5, 1964, 81-5.

BIERBRAUER 1994

V. BIERBRAUER, *Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. În: Frühmittelalterl. Stud.* 28, 1994, 51-172.

GOMOLKA-FUCHS 1999

G. GOMOLKA-FUCHS, *Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur. În: Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh*, vom 20. bis 24 Oktober 19952 (Bonn 1999).

HARHOIU 1990

R. HARHOIU, *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien. În: Dacia*, N.S. 34, 1990, 169-208.

HEATHER 1991

P. HEATHER, *Goths and Romans: 332-489*, Oxford, 1991.

HEATHER 1997

P. HEATHER, *Foedera and foederati of the fourth century. În: W. POHL (HRSG.), Kingdoms of the Empire. The integration of Barbarians in the Late Antiquity. Transformation Roman World 1*, Leiden/New York/Köln, 1997, 57-74.

HEATHER 1998

P. HEATHER, *Goths and Huns, c. 320-425. În: A. CAMERON/P. GARNSEY (HRSG.), The Late Empire, A.D.*

337-425. In *The Cambridge Ancient History*, 13 Cambridge, 1998, 487-515.

HEATHER 2001

P. HEATHER, *The late Roman art of client management: imperial defence in the fourth century west. În: W. POHL/I. WOOD/H. REIMITZ (HRSG.), The transformation of frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians. Transformation Roman World 10*, Leiden/Boston/Köln, 2001, 15-68.

IONIȚA 1982

I. IONIȚA, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982.

IONIȚA 1986

I. IONIȚA, *Chronologie der Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur I. În: Peregrinatio Gothica I*, Arch. Baltica 6, 1986, 295-351.

KAZANSKI 1991

M. KAZANSKI, *Les Goths (Ier-VIle siècles ap. J.-C.)*, Paris, 1991.

KROPOTKIN 1984

A. V. KROPOTKIN, *K voprosu o plemennyh centrakh černjahovskoj kul'tury. În: Sovetskaja Archeologia*, 3, 1984

MAGOMEDOV 1987

B. V. MAGOMEDOV, *Černjahovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1987.

MAGOMEDOV 1991

B. V. MAGOMEDOV, *Kamenka-Ančerkuk. Poselenie černjahovskoj kul'tury*, Kiev, 1991.

MAGOMEDOV 1995

B. V. MAGOMEDOV, *La stratification sociale de la population de la culture de Černjahov*. In: F. VALLET/M. KAZANSKI (HRSG.), *La noblesse romaine et les cheffs barbares du IIIe au VIIe*, St. Germain-en-Laye, 1995, 133-7.

POPA 1997

A. POPA, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*. În: *Germania* 73, 1, 1997, 119-31.

POPA 1999

A. POPA, *Cu privire la problema așezărilor fortificate din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov*. În: *Mousaios* 5, 1999, 53-69.

POPA 2002

A. POPA, *Some considerations about stone building in Barbaricum during the Late Roman period*. În: *Angustia* 6, 2001

RENFREW 1991

C. RENFREW, *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, London, 1991.

ŠČAPOVA 1964

J. L. ŠČAPOVA, *Rezultaty spektral'nogo analiza stekljannyh izdelij i braka iz steklodelatel'noj masterskoj, otkrytoj v s.*

Komarovo. În : *Materialy i Doslidžennja z Arheologii Prykarpattja i Volyni*, 4, 1964, 86-7.

ŠČAPOVA 1978

J. L. ŠČAPOVA, *Masterskaja po proizvodstvu stekla u s. Komarovo*. În *Sovetskaja Archeologia*, 3, 1978, 230-42.

ŠČAPOVA 1983

J. L. ŠČAPOVA, *Očerki istorii drevnego steklodelija*, Moskva, 1983.

ŠČUKIN 1999

M. B. ŠČUKIN, *Fenomen Černjahovskoj kultury epohi Konstantina-Konstancija, ili čto takoe Černjahovskaja kul'tura ?* În: *Stratum Plus*, 4, Chișinău, 1999, 66-101.

SMIŠKO 1964

M. J. SMIŠKO, *Poselenja III-IV st. n. e. z slidami skljanogo virobnictva bilja s. Komariv Černivec'koji oblasti. Materialy i Doslidžennja z Arheologii Prykarpattja i Volyni* 5, 1964, 67-80.

SMIŠKO/ŠČAPOVA 1975

M. J. SMIŠKO/J. L. ŠČAPOVA, *Raskopki u s. Komarovo-Dnestrovka*. În: *Arheologičeskie Otkrytija 1974 goda*, Moskva, 1975, 335.

**Alexandru Popa
Galina Scorpan**

150 ANI DE LA NAȘTEREA LUI ION SURUCEANU

Numele lui Ion Surucean este cunoscut, probabil, doar arheologilor generației vechi, care l-au întâlnit în paginile revistelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Colectionar împătimit de antichități și cercetător energic al vestigiilor arheologice, el a fost una dintre cele mai impresionante personalități, care au contribuit substanțial la clădirea temeliiilor arheologiei și muzeologiei din Basarabia și sudul Ucrainei. Viața sa scurtă – doar 45 de ani –, însă foarte intensă, a dat rezultate strălucite, care, din păcate, au fost pierdute sau uitate.

În anii '80 ai sec. al XIX-lea, el a reușit înființarea unui „*Muzeu al antichităților Pontului Scitic I.C. Surucean din Chișinău*”. Activitatea lui Ion Surucean a fost apreciată de contemporanii săi: a fost ales membru onorific al *Academiei Române*, membru activ al *Societății Arheologice din Sanct Petersburg*, membru al *Societății de Istorie și Antichități din Odessa*, precum și al *Societății de Arheologie a Academiei Ecceziastice din Kiev*. Destinul, aspirațiile și căutările sale științifice au fost legate nu numai de Basarabia, dar și de Ucraina și, mai ales, de Odessa, Nejin și Kiev.

Ion Surucean s-a născut la 19 decembrie 1851, dintr-o cunoscută familie de boieri moldoveni. Mama sa, Maria Lomătescu, a fost fiica unui general român. Tatăl, Casian Surucean, a fost nepotul lui Casian Surucean (1750-1829) care, pe banii săi, a întemeiat pe propria moșie două schituri, două biserici de piatră, iar în anul 1785, împreună cu călugarul Iosif a deschis mănăstirea de la Suruceni. Din aceeași familie provine și cunoscutul istoric D.D. Surucean (1856-1902).

Tatăl său a fost ofițer al armatei rusești, iar după ce s-a îmbolnăvit, a fost trecut în rezervă și în curând a murit. După moartea primului soț, mama lui Ion Surucean s-a căsătorit cu un ofițer al armatei rusești, P.M. Șumskij, un om cultivat, interesat de istoria și antichitățile Basarabiei. Probabil, acesta a fost unul dintre motivele pentru care el a fost însărcinat cu aplicarea ordinului guvernatorului Novorosiei și Basarabiei, generalul P.I. Fedorov, privind colectarea antichităților și a altor vestigii istorice din Basarabia. Fără îndoială, aceste preocupări ale tatălui său vitreg au contribuit la formarea intereselor lui Ion Surucean.

În anul 1961, Ion este înscris la gimnaziul din Chișinău, apoi este transferat la cel din Odessa, ca după aceea să fie înscris la Liceul din Nejin al cneazului Grigoriț Bezborod'ko, aceeași instituție de învățământ pe care a absolvit-o cândva și celebrul scriitor rus N.V. Gogol. Este interesant că încă din perioada studiilor la liceul din Nejin, Ion Surucean devine interesat de vestigiile Olbiei antice, ale cărei ruine se aflau în satul Parutino, proprietatea familiei Bezborod'ko. Contemporanii mărturiseau că Ion Surucean a început să colecteze antichități încă din copilărie.

După absolvirea liceului, Ion Surucean s-a ocupat exclusiv de colecționarea antichităților, de săpături arheologice și de studierea istoriei vechi a spațiului Nord-Pontic. El este preocupat de căutarea și achiziționarea antichităților din sudul Ucrainei, de la diverși colecționari. În casa sa din Chișinău se aduceau, din diverse locuri, antichități: monumente funerare grecești și romane, stele funerare de piatră din tumulii nomazilor, monede antice și medievale, amfore, diverse vase antice pictate, precum și multe altele.

Ion Surucean nu se mulțumea doar cu achiziționarea antichităților. El a efectuat periegeze între Dunăre și Nistru, iar în 1886, a condus săpături arheologice la Olbia, susținute financiar de Comisia Arheologică. S-au cercetat atunci și câțiva tumuli și o parte a zidului de fortificație. În tumuli au fost găsite morminte jefuite, din care s-au recuperat un opaiț, un vas de alabastru, o brățară de aur, câteva monede și vârfuri de săgeți din bronz. Tot în aceeași perioadă, Ion Surucean începe primele săpături la Tiras din Akkerman (Cetatea Albă, astăzi Belgorod-Dnistrovskij). În colecția sa se aflau monede din argint și aur, o colecție de toarte șampilate și amfore antice întregi, ceramică cu firnis negru și roșu, fragmente de plăci din marmură cu inscripții grecești și latinești din Tiras. În anul 1895, el a efectuat săpături arheologice pe malul stâng al Nistrului, lângă Bugaz. Așteptările sale de a găsi aici necropola Tirasului, nu s-au adeverit: acolo s-au găsit numai morminte ale nomazilor medievale.

Un eveniment important în viața lui Ion Surucean a fost participarea la lucrările celui

de al VI-lea Congres de Arheologie, care a avut loc la Odessa în anul 1884. La ședințele acestuia au participat toți arheologii importanți ai Imperiului Rus. Ion Surucean a pregătit pentru participanții Congresului o expoziție specială a colecției sale, a cărei catalog a fost publicat separat, ca supliment la „*Trudy VI Arheologiceskogo s'ezda*” (*Materiale ale celui de-al VI-lea Congres de Arheologie*). El participă activ și la ședințele congresului, iar una dintre comunicările sale „*Opyt dokazatel'stva mestonahozhdenija skifskogo ukreplenija Alektor i Zolotogo Berega Konstantina Bagrjanorodnogo*” (*O încercare de localizare a fortificației scitice Alektor și a Malului de Aur al lui Constantin Porfirogenetul*) a trezit interesul deosebit al participanților. Cercetătorul a folosit nu numai atestările autorilor antici, dar și datele perighezelor sale din zona limanului Bugo-Niprean, precum și a celor din zonele adiacente.

Probabil, la scurt timp după organizarea expoziției colecției sale în cadrul congresului arheologic din Odessa, el a inaugurat muzeul său: „*Muzei Drevnostej Ponta Skifskogo I.K. Surucana v Kișineve*” (*Muzeul de Antichități al Pontului Scitic al lui I. C. Surucean din Chișinău*), unul dintre primele muzee din Basarabia. Înaintea lui a mai fost cunoscut un alt muzeu, „*Muzei Drevnostej Natalji Sikard v Vadului Voda*” (*Muzeul de Antichități al Nataliei Sikard de la Vadul lui Vodă*), care a fost înființat la mijlocul anilor '70 și a funcționat până la începutul sec. al XX-lea, când proprietara acestuia s-a mutat la Verona. În anul 1880, Surucean a scris despre acest muzeu un articol publicat în *Besarabskie Gubernskie Vedomosti*. Muzeul lui Ion Surucean se afla în strada Seminaraskaja, în clădirea nr. 37, unde astăzi se află Biblioteca „Bogdan Petriceicu Hajdeu”. Numărul exponatelor muzeale era foarte mare. Colecția antichităților egiptene ocupa două camere, o cameră separată ocupând colecția amforelor șampilate și a ceramicii cu firnis negru și roșu, precum și diversele obiecte din sticlă, bronz, argint sau aur. Colecția numismatică conținea aproximativ 12 mii de monede antice, precum și un număr considerabil de monezi tătaro-genoveze din Kafa.

La foarte scurt timp, Muzeul lui Ion Surucean a devenit foarte cunoscut și s-a bucurat de un real interes, mai ales din partea cercetătorilor. El a fost vizitat de V.V. Latyșev, B.A. Turaev, V.V. Škorpil, F.P. Schtern, F.G. Mișcenko și mulți alți specialiști cminenți în

antichități. Foarte interesat de acest muzeu a fost încă tânărul atunci V.I. Goșkevič, cel care, mai târziu, urma să organizeze Muzeul de Antichități din Cherson. V.V. Latyșev caracteriza muzeul lui Surucean ca „...o remarcabilă colecție de antichități”, iar *Societatea Rusă de Arheologie* l-a trimis pe G. Sysoev să deseneze toate ștampilele de pe amforele antice din colecția acestui muzeu. În anul 1894, la Petersburg, apare un articol semnat de I. Surucean și V.V. Latyșev „*Novye greceskie i latinskie nadpisi (1889-1894) iz muzeja Surucana v Kișineve*” (*Noi inscripții grecești și latinești (1889-1894) din muzeul lui Surucean din Chișinău*). Trebuie menționat că în muzeul lui Surucean, au ajuns și un număr mare de falsuri care, în acea perioadă, se confecționau în scopuri comerciale în multe orașe din sudul Ucrainei. Printre ele apărea și copia cunoscutei cupe a regelui scit Saitafarn, ajunsă la Luvru, confecționată de bijutierul I. Rahomovskij din Odessa. O.L. Berthié Delagard menționează totodată și alte falsuri, printre care o placă de aur cu imaginea unui centaur, o coroană din aur și altele.

În toamna anului 1897, I. Surucean efectua săpături arheologice în câțiva tumuli din sudul Basarabiei. În acea perioadă i s-a accentuat tuberculoza, de care suferea de mai mulți ani, iar pe 1 decembrie (18 noiembrie pe stil vechi), el a murit. În acel an se pregătea să participe la lucrările celui de-al XI-lea Congres de Arheologie din Kiev, care urma să aibă loc în 1899. Soarta colecțiilor muzeului său, precum și cea a bibliotecii sale mari, pe care a adunat-o toată viața, a fost tristă. Comisia pentru știință și arhive din Basarabia a încercat să achiziționeze colecțiile muzeului (peste 90 mii de piese), însă la vremea respectivă nu s-au găsit persoane cu pregătire profesională în domeniul antichităților. Moștenitorii lui Ion Surucean, la scurt timp, au vândut clădirea din Chișinău și au cumpărat o casă în satul Săulcani, de lângă Vadul lui Vodă. Acolo au fost mutate colecțiile și biblioteca. Ei au început să vândă piesele muzeului diferiților colecționari, iar în timpul primului război mondial și a revoluției bolșevice, restul obiectelor au dispărut fără urmă. Așa s-a stins un muzeu important, fără a lăsa vreo urmă într-unul din muzeele din Chișinău, sudul Ucrainei sau din România. Din păcate, la sfârșitul sec. al XIX-lea, la Chișinău, nu exista încă un mediu cultural-științific capabil să genereze o preocupare serioasă pentru destinul muzeului lui Surucean.

În ciuda soartei triste a colecțiilor lui Ion

Surucean, activitatea sa privind cercetarea istoriei vechi a spațiului Nord-Pontic și adunarea colecțiilor muzeale și-a lăsat totuși amprenta în

dezvoltarea arheologiei și muzeologiei din Ucraina, Basarabia și România.

Abstract

150 Years from Ion Suruceanu's Birth

Ion Suruceanu's name is probably known only to the old generation archaeologists, who met him in the edition's pages from the end of the 19th century. Fond antiquities antiquary and energetic researcher of the archaeological vestiges, he was one of the most impressive personality, who substantially contributed to the archaeology roots from Basarabia and southern Ucraina. Its short life - only 45 years - but very intense, offered remarkable results, which, unfortunately were lost or forgotten.

Translated by Liliana Lazea

Ivan Černjakov
Ivan Ležuh

I. C. Surucean (1851-1897)

Membru onorific al Academiei Române (1888).
Honorary member of The Romanian Academy (1888).

CRONICA ACTIVITĂȚII ÎN DOMENIUL ARHEOLOGIEI PE ANII 2000 – 2001

Anul 2000

I. Șantiere arheologice

1. **Zoltan.** Așezare. Urme de locuire din culturile *Cucuteni, Coțofeni, Schneckenberg*; grupul *Zoltan (finalul epocii bronzului timpuriu)*; perioada mijlocie a epocii bronzului cu elemente de tip *Costișa, Monteoru, Wietenberg și Tei (?)*; cultura *Noua, evul mediu târziu*.

Loc de desfășurare: satul Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna.

Perioada: 16 iunie-16 iulie 2000.

Responsabil: V.Cavruc; colectiv: D.Buzea (muzeograf-arheolog), Galina Cavruc (conservator), Bartha Istvan (desenator).

Săpături sistematice. Trei secțiuni noi în partea central-sudică a așezării, unde au fost descoperite și cercetate numeroase gropi menajere. În partea de sud-vest a așezării au fost continuate lucrările de demontare a profilelor stratigrafice ale „cenușarului” și de delimitare stratigrafică a materialului arheologic din cele 13 depuneri succesive ale acesuia.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Finanțarea: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

2. **Covasna-Cetatea Zânelor.** Așezare fortificată: urme de locuire din *epoca bronzului mijlociu (cultura Wietenberg)*, *prima epoca a fierului, locuirea principală dacică (sec. II î.Hr. – I d.Hr.)*.

Loc de desfășurare: orașul Covasna, jud. Covasna.

Perioada: 10 iunie–20 iulie 2000.

Responsabili: Valeriu Sârbu (Muzeul Brăilei), Viorica Crișan (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei); colectiv: Monica Mărgineanu-Cârstoiu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), Cristina Popescu și Bato.A (Muzeul Carpaților Răsăriteni).

S-a cercetat sistemul de fortificație și incinta așezării. A fost efectuată ridicarea topografică. Au fost deschise două suprafețe - S.7 și S.8, cercetându-se astfel, o suprafață totală de 99 mp.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni, în colaborare cu Muzeul Brăilei și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Finanțarea: Ministerul Culturii și Cultelor. Sponsori: S.C. Turism Covasna S.A, S.C. Ardealul S.A, Hotel „Dacia”.

3. **Păuleni-Ciomortan.** Așezare fortificată. Urme de locuire din *eneolitic (culturile Cucuteni și Bodroghkeresztur)*; *perioada de tranziție la epoca bronzului (cultura Coțofeni)*; *perioada mijlocie a epocii bronzului (culturile Costișa-Ciomortan și Wietenberg)*; *urme sporadice de locuire dacică*.

Loc de desfășurare: satul Șoimeni com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita.

Perioada: 10 iulie – 24 octombrie 2000.

Responsabil: V.Cavruc; colectiv: Gh. Lazarovici, D.Buzea, Gh.Dumitroaia, M. Rotea, Galina Cavruc (conservator), Bartha I. (desenator).

Au fost continuate cercetările sistematice în sectorul de NE al așezării. Au fost descoperite și cercetate 2 locuințe din eneolitic (Cucuteni A2); un sălaș din perioada de tranziție la epoca bronzului (Coțofeni I); valul de apărare, un complex ușor adâncit și poarta așezării din debutul bronzului mijlociu (aspectul cultural Ciomortan); o locuință a culturii Wietenberg.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Complexul Muzeal Județean Neamț.

Finanțarea: Ministerul Culturii și Cultelor, Muzeul Carpaților Răsăriteni; Complexul Muzeal Județean Neamț.

II. Valorificarea patrimoniului arheologic.

II.1. Expoziții:

- *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei.* Loc de desfășurare: Muzeul Spiritualității Românești din Sfântu Gheorghe. Perioada: 01 octombrie – 30 decembrie 2000. Responsabil: V.Cavruc. Colectiv: Galina Cavruc, Bato A., Bartha I. Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni. Finanțarea: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

II.2. Publicații.

1. *ANGVSTIA*, 5 / Arheologie. Redactor responsabil V.Cavruc.

2. *Repertoriul arheologic al județului Harghita.* Sfântu Gheorghe, Editura „Carpații Răsăriteni”, 2000. Red. V.Cavruc.

3. *Viorica Crișan, Dacii în estul Transilvaniei, Sfântu Gheorghe, Editura „Carpații Răsăriteni”, 2000.*

II. 3. Manifestări științifice organizate de Muzeul Carpaților Răsăriteni.

1. Simpozion Național de comunicări științifice *Românii în sud-estul Transilvaniei. Istorie, Cultură, Civilizație. Ediția a VI-a*. Secțiune de arheologie.

Moderator - **P.Roman**.

Comunicări prezentate:

S.A.Luca, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, *Cultura Vinca în Transilvania*.

Gh. Lazarovici, M. Meșter, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Noi contribuții la cunoașterea neoliticului din sud-estul Transilvaniei*.

Zoia Maxim, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Utilajul litic cioplit din așezarea neolitică de la Leț*.

V.Cavruc, D.Buzea, Muzeul Carpaților Răsăriteni, **Gh.Lazarovici, M.Rotea**, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, **Gh. Dumitroaia**, Complexul Județean Muzeal Neamț, *Rezultatele cercetărilor arheologice în așezarea Păuleni (Ciomortan)*.

Székely Zs., Institutul Român de Tracologie, *Descoperirile aparținând Culturii Coțofeni de la Ciomortan – Păuleni-Ciuc*.

Cr.Schuster, Institutul Român de Tracologie, *Legăturile bronzului timpuriu din Muntenia cu cel din Transilvania*.

Gh.Dumitroaia, Complexul Județean Muzeal Neamț, *Raporturile dintre estul Transilvaniei și vestul Moldovei la începutul bronzului mijlociu*.

Anca Popescu, *Ceramica striată în cadrul culturii Costișa*.

V. Cavruc, *Rezultatele cercetărilor arheologice în așezarea Zoltan în a. 2000*.

Székely Z., Sfântu Gheorghe, *Câteva precizări despre așezarea din epoca bronzului de la Zoltan*.

M.Wittenberger, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca, *Diferențe tipologice în aria culturii Noua*.

C.Kacso, Muzeul Județean Maramureș, *Descoperirile din epoca bronzului în Peștera Valea Rea de la Vălenii Șomcuței*.

V.Sârbu, Muzeul Brăilei, Brăila, **Viorica Crișan**, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca, *Cetatea dacică Covasna – „Valea Zănelor”*.

Fl.Costea, Muzeul de Istorie Brașov, *Fortificațiile dacice de la Racoș*.

Janovics I., Miercurca Ciuc, *Istoricul cercetărilor arheologice din Depresiunea Ciucului*

II.3. Participarea la manifestările științifice.

1. Cea de-a XXXIV-a Sesiune de rapoarte arheologice. Campania 1999, Deva, 24-28 mai 2000.

V.Cavruc, *Cercetările arheologice de la Ciomortan – „Dealul Cetății”*.

2. Sesiunea științifică anuală a Complexului Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie Roman, 17–18 Noiembrie 2000.

V.Cavruc; Gh.Dumitroaia, *Raporturile dintre Transilvania și Moldova în epoca bronzului mijlociu*.

Anul 2001

I. Șantiere arheologice

1. **Olteni-Nisipărie**. Așezare. Urme de locuire din neolitic (culturile Boian și Precucuteni), perioada târzie a epocii bronzului (cultura Noua), sec. IV (cultura Sântana de Mureș - Cerneahov).

Loc de desfășurare: satul Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna. Se află la intrarea din sud în satul Olteni și are suprafața de cca. 1 ha. Suprafața cercetată prin săpături: cca. 500 mp.

Perioada: 7 mai - 2 iulie 2001.

Responsabil: V.Cavruc; colectiv: D.Buzea și Janovics I. (muzeografi), Galina Cavruc (conservator), Bartha I. (desenator).

Săpături de salvare.

Au fost descoperite: o locuință și 18 gropi menajere din sec. IV, 8 gropi menajere aparținând culturii Noua, material ceramic de tip Boian și Precucuteni.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Finanțarea: S.C. DOMARKT S.R.L.

2. **Zoltan**. Așezare. Urme de locuire din culturile Cucuteni, Coțofeni, Schneckenberg; grupul Zoltan (finalul epocii bronzului timpuriu); perioada mijlocie a epocii bronzului cu elemente de tip Costișa, Monteoru, Wietenberg și Tei (?); cultura Noua, evul mediu târziu.

Loc de desfășurare: satul Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna.

Perioada: 3 - 20 iulie 2001.

Responsabil: V. Cavruc; colectiv: D. Buzea și Janovics I., Galina Cavruc (conservator), Bartha I. (desenator).

Săpături sistematice. Demontarea profilurilor stratigrafice ale „cenușarului”, delimitarea stratigrafică a materialului arheologic din cele 13 depuneri stratigrafice succesive ale culturii Noua.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Finanțarea: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

3. Covasna – Cetatea Zânelor. Așezare fortificată: urme de locuire din *epoca bronzului mijlociu (cultura Wietenberg)*, *prima epocă a fierului, locuirea principală dacică (sec. II î.Hr. - I d.Hr.)*.

Loc de desfășurare: orașul Covasna, jud. Covasna.

Perioada: 10 iunie – 27 iulie 2001.

Responsabili: V.Sârbu (Muzeul Brăilei), Viorica Crișan (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei); colectiv: Monica Mărgineanu-Cârstoiu (Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan”), Cristina Popescu (Muzeul Carpaților Răsăriteni).

S-a cercetat sistemul de fortificație și incinta așezării.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni, în colaborare cu Muzeul Brăilei și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Finanțarea: Ministerul Culturii și Cultelor, Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Sponsori: S.C. Turism Covasna S.A., SC Ardealul S.A., Hotel „Dacia”.

4. Păuleni-Ciomortan. Așezare fortificată. Urme de locuire din *eneolitic (culturile Cucuteni și Bodroghkeresztur)*; *perioada de tranziție la epoca bronzului (cultura Coțofeni)*; *perioada mijlocie a epocii bronzului (culturile Costișa-Ciomortan și Wietenberg)*; *urme sporadice de locuire dacică*.

Loc de desfășurare: satul Șoimeni com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita.

Perioada: 20 august – 11 octombrie 2001.

Responsabil: V.Cavruc; colectiv: Gh.Lazaro-vici, D.Buzea (muzeograf), Galina Cavruc (conservator), Bartha I. (desenator).

Au fost continuate cercetările sistematice. Săpăturile au fost extinse în sectorul de est al așezării. S-au cercetat 4 locuințe ale culturii Cucuteni, valul și șanțul de apărare, precum și un complex ritual (Cmp 13) aparținând culturii Costișa-Ciomortan, 3 locuințe și 2 gropi menajere ale culturii Wietenberg. S-a precizat cronologia relativă a valului de apărare: s-a ajuns la concluzia că acesta are două etape de construcție din perioada culturii Costișa-Ciomortan, un nivel de reamenajare din timpul locuirii Wietenberg și – posibil – un nivel de reamenajare a valului din perioada dacică.

Prof. D.Ursuțiu de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei a efectuat ridicarea topografică.

Titular: Muzeul Carpaților Răsăriteni în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Finanțarea: Ministerul Culturii și Cultelor, Muzeul Carpaților Răsăriteni.

5. Documentarea în vederea elaborării unui proiect de cercetare româno-britanic privind exploatarea preistorică a resurselor de sare în Carpații Răsăriteni. Octombrie 2001. Praid, Mărtiniș, Sânpaul (jud. Harghita); Lunca – Poiana Slatinei, Piatra-Neamț (jud. Neamț); Cacica, (jud. Suceava); Buzău, Sărata Monteoru, Bisoca, Lopătari (jud. Buzău).

Colectiv: A.Harding (Universitatea Durham, Marea Britanie), V.Cavruc (MCR), Gh.Dumitroaia (Complexul Muzeal Județean Neamț), I.Mareș (Muzeul Național de Istorie a Bucovinei), Doina Ciobanu (Muzeul Județean Buzău).

II. Valorificarea patrimoniului arheologic.

II.1 Expoziții

Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România.

Loc de desfășurare: Muzeul de Istorie Piatra-Neamț (12 septembrie–10 noiembrie 2001), Muzeul Spiritualității Românești din Sfântu Gheorghe (20 octombrie 2001 – 30 ianuarie 2002).

Coordonatori: Gh.Dumitroaia și V.Cavruc. Colectiv: D.Buzea, Elena Roxana Munteanu, D.Nicola, N.Bolohan.

Titulari: Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Finanțarea: Ministerul Culturii și Cultelor, Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul Carpaților Răsăriteni.

II.2. Publicații.

1. *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România. Catalog de expoziție*, Piatra Neamț, Editura „Constantin Mătasă”, 2001. 138 pagini, 81 planșe, o hartă. Redactor Gh. Dumitroaia. Coordonații: V.Cavruc și Gh. Dumitroaia.

II. 3. Manifestări științifice organizate de Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Colocviul Internațional „Carpații Răsăriteni în epoca bronzului. Complexul cultural Costișa - Komarov”.

Organizatori: Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul Carpaților Răsăriteni. Piatra-Neamț, Costișa, Poduri, Miercurea-Ciuc, Păuleni-Ciomortan.

Perioada: 12–15 septembrie 2001. 12 septembrie:

17⁰⁰-18⁰⁰ – Vizitarea Muzeului de istorie Piatra - Neamț

18⁰⁰-20⁰⁰ - Vernisajul expoziției și lansarea catalogului: *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*.

13 septembrie

9⁰⁰-9³⁰ – Deschiderea colocviului (la Muzeul de Istorie Neamț)

9³⁰-14³⁰ - Comunicări

16³⁰-20³⁰ - Comunicări și discuții

14 septembrie:

9³⁰-15⁰⁰ Vizită documentară pe traseul

Costișa – Borlești – Tescani – Poduri

15 septembrie:

9⁰⁰-12⁰⁰, Miercurea-Ciuc. Comunicări

12⁰⁰-15⁰⁰ Vizită la șantierul arheologic Păuleni-Ciomortan (jud. Harghita)

Lista comunicărilor:

Al. Vulpe (București), *Bronzul mijlociu de la est la vest de Carpații Răsăriteni*

Larisa Krusel'nicka (Lvov), *Date noi privind sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu în zona subcarpatică a Ucrainei*

Sofia Berezanska (Kiev), *Un nou tip de descoperiri în cultura Trzciniec- Komarov*

N.Ursulescu (Iași), *Observații cu privire la ritul și ritualul funerar în cadrul complexului cultural Costișa-Komarov-Bialy Potok*

Marilena Florescu (Iași), *Comunitățile tribale din bronzul mijlociu din Moldova - legături și interferențe*

F. Burtănescu (Botoșani), *Despre posibila prezență a ceramicii șnurate podolo-volhyniene în epoca bronzului din nordul Moldovei*

Anca Popescu, R.Băjenaru (București), *Date preliminare privind cercetările arheologice de la Costișa - Cetățuia, campania 2001*

N. Bolohan (Iași), **Elena Roxana Munteanu** (Roman), *Așezarea culturii Costișa de la Siliștea, com. Români, jud. Neamț*

Victoria Paraschiva Batariuc (Suceava), *Descoperirile din bronzul mijlociu de la Mihoveni, jud. Suceava*

B. Niculină, D.Boghian, I.Mareș (Suceava), *Date preliminare privind necropola tumulară din epoca bronzului de la Adâncata, jud. Suceava*

V. Dergacev (Chișinău), *Considerații asupra culturii Komarov din arealul Prut-Nistru*

Gh. Dumitroaia (Piatra - Neamț), *Așezarea din bronzul mijlociu de la Luncu-Poiana Slatinei*

Gh. Lazarovici (Cluj-Napoca), *Orizontul cu ceramică striată de la sfârșitul bronzului timpuriu din Transilvania și implicațiile acestuia asupra*

cunoașterii bronzului mijlociu din Carpații Răsăriteni

Székely Zs. (Sfântu Gheorghe), *Interferențe și întrepătrunderi etno-culturale în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului*

C.Kacsö (Baia Mare), *Observații în legătură cu influențele răsăritene din epoca bronzului în regiunea Tisei superioare*

V.Cavruc (Sf. Gheorghe), *Contribuțiile noilor cercetări arheologice de la Păuleni, jud. Harghita la cunoașterea bronzului mijlociu în Carpații Răsăriteni*

2. Sesiunea națională de comunicări științifice ROMÂNII DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

ISTORIE – CULTURĂ – CIVILIZAȚIE

Ediția a VII-a

23–24 Noiembrie 2001

Secțiunea ARHEOLOGIE

V. Sârbu, Muzeul Brăilei, **Viorica Crișan**, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, **Cristina Popescu**, Muzeul Carpaților Răsăriteni, *Cetatea dacică Covasna – Valea Zânelor, campania arheologică din anul 2001*.

M. Ciută, Universitatea „1 Decembrie”, *Neolitizarea Europei de sud-est. O perspectivă nord-pontică*.

Adriana Radu, Muzeul Județean Reșița, *Ceramica pictată în complexul cultural Sălcuța - Bubanj Hum*.

V. Cavruc, D. Buzea, Muzeul Carpaților Răsăriteni, **Gh.Lazarovici** Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Campania arheologică din anul 2001, de la Păuleni, jud. Harghita*.

Gh. Dumitroaia, Complexul Județean Muzeal Neamț, *Cercetări arheologice de la Siliștea, jud. Bacău*.

P. Roman, Institutul Român de Tracologie, București, *Unele probleme ale cercetărilor epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*.

I. Mareș, B. Niculică, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Rezultate ale cercetărilor arheologice din necropola tumulară aparținând cultu-rii Costișa – Komarov de la Adâncata – punctul Imaș. Campania 2001*.

V. Cavruc, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, *Așezarea culturii Noua de la Zoltan, jud. Covasna*.

Georgeta El Susi, Institutul Român de Tracologie, București, *Fauna din așezarea culturii Noua Zoltan, jud. Covasna*.

C. Beldiman, Universitatea „Dimitrie Cantemir”, București, *Industria osului și cornului în așezarea culturii Noua Zoltan, jud. Covasna*.

Székely Zs., Institutul Român de Tracologie, București, *Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului târziu, de la Cernat, Jud. Covasna.*

Cristina Popescu, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, *Ateliere de olar din Transilvania, în sec. I. a. Chr. - I. p. Chr.*

Cristina Popescu, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, **Viorica Crișan**, **Zoia Maxim**, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca, *Cercetări arheologice de la Jigodin.*

D. Buzea, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, *Santierul Arheologic de salvare, de la Olteni - Cariera de nisip, jud. Covasna.*

Doina Ciobanu, Muzeul Județean Buzău, *Probleme generale privind exploatarea sării în spațiul Carpato - Dunărean în mileniul I.*

R. Ștefănescu, Muzeul Județean de Istorie Brașov, *Propunere privind integrarea în circuitul turistic muzeal a laturii de sud-est a cetății medievale Brașov.*

II.3. Participare la alte manifestări științifice

1. Cea de-a XXXV-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Suceava, 23 – 27 mai.

V. Cavruc:

- *Săpăturile arheologice de la Șoimeni (Ciomortan) com. Păuleni, jud. Harghita. Campania 2000.*

- *Săpăturile arheologice de la Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*

2. Cea de-a XI-a întrunire a Comisiei Internaționale pentru promovarea studiilor indo-europene și trace, Mangalia, 28 mai – 1 iunie, 2001.

V. Cavruc.

3. Sesiunea științifică Fenomene culturale ale epocii bronzului în spațiul carpatic. Relațiile cu regiunile învecinate. Simpozion omagial dedicat membrului corespondent al Academiei Române, director al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, prof. Alexandru Vulpe la împlinirea vârstei de 70 ani, Baia Mare 10 - 13 octombrie, 2001.

V. Cavruc: *Contribuțiile noilor cercetări de la Păuleni-Ciomortan la cunoașterea relațiilor dintre Transilvania și Moldova în epoca bronzului mijlociu.*

4. Colocviul științific „Ateliere antice”, Muzeul Județean Bistrița, 8-10 noiembrie 2001.

Cristina Popescu: *Cuptoare de olari în sud-estul Transilvaniei în sec. III a. Chr. - începutul sec. II p. Chr.*

5. Sesiune Științifică „Un secol de muzeografie brașoveană. 50 de ani ai Muzeului de Istorie”, 22-23 noiembrie 2001.

V. Cavruc: *Relațiile dintre Transilvania și Moldova în epoca bronzului.*

6. Sesiunea științifică *Milenii Tezaurizate. Creație și spiritualitate*, Buzău, 17-18 mai, 2001.

V. Cavruc: *Cultura Coslogeni în lumina noilor cercetări.*

Valeriu Cavruc
Dan Lucian Buzea

ABREVIERI

ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania.
ACTMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Aluta	Aluta. Studii și comunicări. Muzeul județean Covasna, Sf. Gheorghe.
Amm. Marcellinus	Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri XXXI.
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Analele Științifice ale Univ. „Al. I. Cuza”	Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași.
Angustia	Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe.
Apulum	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
Arheologia Moldovei	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iași.
AUCDC	Analele Universității Creștine "Dimitrie Cantemir", București.
Banatica	Banatica. Muzeul Județean Caraș - Severin, Reșița.
BCW	Bulletin des Chercheurs de Wallonie, Namur.
BMG	Buletinul Muzeului Județean "Teohari Antonescu", Giurgiu.
BR-GK	Berichten der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie și Artă Iulian Antonescu, Bacău.
C.N.R.S.	Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
CEDARC	Centre de Documentation Archéologique, Musée du Malgré-Tout.
CIMEC	Institutul de Memorie Culturală, Ministerul Culturii, București.
Cumidava	Cumidava. Muzeul de Istorie Brașov. Brașov.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques, Bucarest.
Dacia, N.S.	Dacia. Nouvelle série. Revue d'archéologie et d'histoire anciennes, Bucarest.
Danubius	Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
GMSB	Godišnik na muzeite v Serverna Balgarija.
Helis	Helis, Sofija.
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
JDA	Journal of Danish Archaeology, Odense.
JFA	Journal of Field Archaeology, University of Boston, Boston.
Marisia	Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie și etnografie. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș, 1 (1971) și urm.
RAE	Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est, C.N.R.S., Paris.
Rep.Arh.Cv.	Repertoriul Arheologic al județului Covasna, Sf. Gheorghe, 1998.
Rep.Arh.Hr.	Repertoriul Arheologic al județului Harghita, Sf. Gheorghe, 2000. Red. V.Cavruc.
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis, Deva.
SCA	Studii și cercetări de Antropologie, București.
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche, București, 1 (1950) - 24 (1973).
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București, 25 (1974) și urm.
Slov. Arch.	Slovenska Archeologija, Nitra.
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, București.
Thracia	Thracia. Institut po Trakologija, Sofija.
WA	World Archaeology, London.
Mem. Antiq	Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
Közl.	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem - és Régiségtárából, Cluj-Napoca.
Dolg.Trav.	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum - és Régiségtárából - Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de la Transilvanie, Cluj-Napoca.
Musaios	Musaios, Buzău.

LISTA AUTORILOR

Dr. Corneliu Beldiman
Universitatea Creștină "Dimitrie Cantemir"
Facultatea de Istorie București,
Splaiul Unirii Nr. 176, Sector 4
Tel. 021/3307911-141 021/3309230
E-mail: C_Beldiman@hotmail.com

Dr. Nicolaus Boroffka
Institutul de Arheologie, Berlin
e-mail: nboroffka@t-online.de

Dan Lucian Buzea
Muzeul Carpaților Răsăriteni
Str.Libertății, nr.4, Sfântu Gheorghe
Tel. 0267/314139
E-mail:mcr@planet.ro

Dr. Valeriu Cavruc
Muzeul Carpaților Răsăriteni
Str.Libertății, nr.4, Sfântu Gheorghe
Tel. 0267314139
E-mail: mcr@planet.ro

Dr. Ivan Černjakov
Ministerul Culturii din Ucraina
Kiev

Dr. Doina Ciobanu
Muzeul Județean Buzău
B-dul Nicolae Bălcescu, nr. 50, Buzău
Tel. 0238/435127; Fax 0238/710638

Dr. Alexandra Comșa
Institutul Român de Tracologie
Bd. Schitu Măgureanu 1, București
Tel/Fax: 021/3120322

Dr. Viorica Crișan
Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
Str. Constantin Daicoviciu, nr. 13, Cluj-Napoca
Tel. 0264/195677

Dr. Lucreția Ghergari
Universitatea "Babeș-Bolyai", Catedra de Mineralogie
Str. M. Kogălniceanu nr. 1, Cluj-Napoca
Tel. 0264/405300; Fax:0264/191906
E-mail: ghergari@bioge.ubbcluj.ro

Janovits István Zsolt
Muzeul Carpaților Răsăriteni
Str.Libertății, nr.4, Sfântu Gheorghe
Tel. 0267/314139
E-mail:mcr@planet.ro

Dr. Corina Ionescu
Universitatea "Babeș-Bolyai", Catedra de Mineralogie
Str. M. Kogălniceanu nr. 1, Cluj-Napoca
Tel. 0264/405300; Fax:0264/191906
E-mail: ghergari@bioge.ubbcluj.ro

Angel Istrate
B-dul Muncii nr. 11, D10/A/2 Brașov
Tel. 0268/315265

Daniela Marcu Istrate
B-dul Muncii nr. 11, D10/A/2 Brașov
Tel. 0268/315265

Dr. Carol Kacsó
Muzeul Județean Maramureș
Str. Monetăriei, nr. 1-3, Baia Mare
Tel. 0262/411927
E-mail: inspcult@sintec.ro

Dr. Larisa Ivanivna Kruselnicka
Biblioteca Națională
Lviv, Ucraina

Dr. Gheorghe Lazarovici
Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei
Str. C. Daicoviciu nr. 2, Cluj-Napoca
Tel. 0264/195677; Fax 0264/191718
E-mail: lazarovici_g@mnit.museum.utcluj.ro

Ivan Ležuh
Ministerul Culturii din Ucraina
Kiev

Dr. Adrian Sabin Luca
Universitatea Lucian Blaga, Sibiu
Telefon: 0269/215556 - 210

Dr. Alexandru Popa
Universitatea de Stat din Moldova
Catedra de Arheologie și Istorie Veche
Str. Alexei Mateevici, nr. 60, Chișinău

Drd. Cristina Popescu
Muzeul Carpaților Răsăriteni
Str. Libertății nr. 4 , Sf. Gheorghe
Tel./Fax: 0267/314139
E-mail: mcr@planet.ro

Dr. Valeriu Sârbu
Muzeul Brăilei
Piața Traian, nr. 1, Brăila
Tel. 0239/614725; 0239/611788

Drd. Galina Scorpan
Universitatea de Stat din Moldova
Facultatea de Istorie
Str. Alexei Mateevici nr. 60, Chișinău

Drd. Cosmin Suci
Scoala Normală, Sibiu

Dr. Georgeta El Susi
Institutul Român de Tracologie
Bd. Schitu Măgureanu 1, București
Tel./Fax: 021/3120322

Dr. Székely Zsolt
Institutul Român de Tracologie
Str. Schitu Măgureanu nr. 1, București
Tel. 01/312022, 067/317589
E-mail: thracrom@kappa.ro, szekelyzs@honoris.ro

ISBN: 973-85676-1-0